

«I ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЕСЕНОВ ОҚУЛАРЫ»

атты «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасы
аясындағы студенттер мен жас ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік
конференциясының материалдары

18-19 қазан, 2018

Том II

«I МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЕСЕНОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»

материалы студенческой научно-практической конференции
проводимой в рамках Программы модернизации общественного
сознания «Ориентация на будущее: Рухани жаңғыру»

18-19 октября, 2018

Том II

«I INTERNATIONAL YESSENOV READINGS»

materials of the student scientific and practical conference
conducted with in the framework of the Program for Modernization of
Public Consciousness «Orientation for the future: Spiritual revival»

October 18-19, 2018

Tom II

Ақтау

«I ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЕСЕНОВ ОҚУЛАРЫ»

атты «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясындағы
студенттер мен жас ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік конференциясының
материалдары
18-19 қазан, 2018
Том II

«I МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЕСЕНОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»

материалы студенческой научно-практической конференции проводимой в
рамках Программы модернизации общественного сознания «Ориентация на
будущее: Рухани жаңғыру»
18-19 октября, 2018
Том II

«I INTERNATIONAL YESSENOV READINGS»

materials of the student scientific and practical conference conducted with in the
framework of the Program for Modernization of Public Consciousness
«Orientation for the future: Spiritual revival»
October 18-19, 2018
Tom II

Ақтау

УДК 378
ББК 74.58
Е79

Под общей редакцией ректора Yessenov University
Б.Б.Ахметова

Редакционная коллегия:

Е.Т. Нурмағанбет, Е.И. Иманбаев, А.М. Джанисенова

Е79 «I Халықаралық Есенов оқулары»: студенттер мен жас ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары=**«I Международные Есеновские чтения»:** материалы студенческой научно-практической конференции=**«I International Yessenov readings»:** materials of the student scientific and practical conference-Ақтау: КГУТИ им. Ш. Есенова, 2018, том II -367 с. – Казахский, русский, английский.

ISBN 978-601-308-080-2

«I Халықаралық Есенов оқулары» студенттер мен жас ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағы ғылыми зерттеулерді, ғылым мен білім берудегі ақпараттық технологияларды дамыту мен қолданудың практикалық нәтижелерін қарастырады, сондай-ақ жоғары сапалы экономикалық өсімді қамтамасыз ету, отын-энергетикалық кешен мен мұнай-газ геологиялық ғылымды дамытуға бағытталған өзекті мәселелер, Каспий аймағының экологиялық проблемаларын, жасыл технологияларды, инновацияларды және қолжетімді энергия көздері мәселелері қарастырылады. Экономикалық және құқықтық жүйелерді басқарудағы өзекті мәселелерін және оның проблемаларын шешуге, сондай-ақ студенттер мен профессор-оқытушылар құрамының кәсіпкерлік белсенділігін дамыту сұрақтары қарастырылады.

В сборнике материалов студенческой научно-практической конференции **«I Международные Есеновские чтения»** рассматриваются научные исследования, практические результаты развития и использования информационных технологий в науке и образовании, обсуждаются вопросы по дальнейшей реализации национальной программы «Рухани жаңғыру», а так же вопросы по актуальным проблемам, направленным на обеспечение качественного экономического роста, развития топливно-энергетического комплекса и нефтегазовой геологической науки, рассматриваются решения экологических проблем Каспийского региона, зеленые технологии, инновации и доступная энергия, развитие способностей обучающихся в решении актуальных задач и проблем управления экономическими и правовыми системами, а так же развитие предпринимательской активности студентов и профессорско-преподавательского состава.

УДК 378
ББК 74.58

© Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга имени Ш. Есенова, 2018

ISBN 978-601-308-080-2

АРМЫСЫЗДАР, ҚҰРМЕТТІ ҚОНАҚТАР, СТУДЕНТ ЖАСТАР, ҰСТАЗДАР ҚАУЫМЫ!

Бүгінде Қазақстан мемлекеттік және ұлттық дамудың жаңа сапалық деңгейіне көтеріліп келеді. Бұл орайда барлық мүмкіндіктер іске қосылуда. Осы арқылы әр қазақстандықтың жеке дамуына да алғышарттар қаланған. Қазір елімізде қолға алынған істер аса ауқымды.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың: «Қазір ғылым мен инновацияның күні туған заман. Ерінбей еңбек еткен, талмай ғылым іздеген адам озады» деп үнемі бағыт сілтеп отыруы студенттер мен оқытушылардан ғылыми ізденіс пен кәсіби шеберлікті, біліктілікті талап еткені. Еліміздің бұдан былайғы дамуы тек қана ғылымның деңгейімен өлшенетінін атап өткен Елбасы ғылымға басты назар аударуға тиіс екенімізді айтып келеді. Бұл үшін білім жүйесінде білім беру мен оқытудың, ғылымды игерудің халықаралық талаптарын меңгерудің маңызы зор.

Осы орайда өңірдегі бірден бір білім ордасы Ш.Есенов атындағы КМТИУ де бүгінгі таңда Президенттің жолдауларында қарастырылған жоғары білім алудың қолжетімділігі мен сапасын арттыру, ғылыми бағыттағы ынтымақтастық қызметінде алыс және жақын шетел жоғары оқу орындарымен халықаралық байланыстарды ұйымдастыру және дамыту жұмыстары бойынша бірқатар жұмыстар атқаруда.

Соның бір айғағы бүгінгі «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында ұйымдастырылып отырған І Халықаралық Есенов Оқуының өтілуі. І Халықаралық Есенов Оқуының мақсаты - Қазақстан қоғамының рухани-адамгершілік және интеллектуалды мәдениетін дамыту, оны елімізде және алыс-жақын шет елдерде таныту болып отыр.

Жоғары оқу орындарында халықаралық дәрежеде өтіліп келе жатқан дәстүрлі Әл-Фараби, Абай оқулары бар екендігі бәрімізге белгілі. Осындай тың, жаңашыл үрдісті Ш.Есенов университетінде жалғастыру баршамыз үшін үлкен қуаныш, құптарлық жайт. Маңғыстау өлкесіндегі білім ордасына аты беріліп отырған мемлекет және қоғам қайраткері, ғалым-геолог, геология-минералогия ғылымдарының докторы, профессор, ҚазКСР ҒА академигі Шахмардан Есеновтің еліміздің ғылымына қосқан үлесі өлшеусіз зор. Оның ішінде Маңғыстаудың мұнай-газ кен орындарын барлап табу ісіне тікелей басшылық жасап, Маңғышлақты Қазақстанның құрамында қалдыру туралы шешім қабылдауға өзіндік үлесін қосуы өлкеміздің даму тарихындағы орнының қаншалықты екендігін көрсетеді. І Халықаралық Есенов оқулары қатысушылар ғылым мен білім берудің интеграциясы, қазіргі қоғамның рухани-адамгершілік және интеллектуалды мәдениетін өркендету, Есенов еңбектерін зерделеуге қатысты мәселелерді талқылап, ортаға салады деп есептейміз. Бүгінгі І Халықаралық Есенов оқуының тағы бір басты ерекшелігі Нобель сыйлығының иегері Доктор Раджендра Пачаури мырза құрметті қонақ ретінде қатысып отыр!

Елбасымыздың таяудағы 5 қазан 2018 жылы "Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру" тақырыбындағы дәстүрлі Жолдауы жылдағыдан ерекше. Бұрынғы Жолдауларында ол елді экономикалық және саяси тұрғыдан жаңғыртуға күш салған болса, енді Қазақстан азаматтарының тұрмыс-ахуалын арттыруды көздеген әлеуметтік шаралар жасау тұрғысындағы мақсаттарды белгілеп отыр. Елбасы Жолдауында білім беру саласын дамытуға ерекше көңіл бөлу керектігі айтылған. Енді білім беру ісінде креативті, сыни ойлау, командада жұмыс істей білуге назар аударылады. Сонымен қатар, білім саласына қатысты басты жаңалық – келер жылдан бастап «Педагог мәртебесі туралы» Заң күшіне еңбек. Бұл мұғалімдерге деген қоғамдағы құрметті арттыруға, олардың құжатпен айналысып емес, тек балаларға білім берумен айналысуына мүмкіндік береді.

І Халықаралық Есенов оқулары жұмысына шығармашылық табыс, сәттілік тілеймін, алдағы уақытта да жалғасын таба берсін!

**Маңғыстау облысының әкімі
Е.Л. Тоғжанов**

ҚҰРМЕТТІ ҚОҢАҚТАР, ӘРІПТЕСТЕР, СТУДЕНТТЕР!

I ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЕСЕНОВ ОҚУЛАРЫНА ҚОШ КЕЛДІҢІЗДЕР!

Шахмардан Есенов, Қаныш Сәтпаев пен Евней Букетовпен қатар, ең көрнекті қазақстандық ғалымдардың бірі болып саналады. Оның ауқымды іс-шаралары және белсенді қатысуы арқасында ірі табиғи ресурстар (мұнай, газ, мыс және басқалар) – Жезқазған, Жаңаөзен, Қаражанбас, Жетібай, Қаламқас, Бозашы және басқа да кенорындар ашылып, одан әрі дамып, өндірістік кешендер құрылды. Бүгінгі күні аталған кенорындар Қазақстан экономикасының негізін құрап отыр.

Елбасының 5 қазандағы Қазақстан халқына жолдауында Ең алдымен, «Болашақтың экономикасының» баламалы энергетика, жаңа материалдар, биомедицина, үлкен деректер, заттар интернеті, жасанды интеллект, блокчейн және басқа да бағыттарын ілгерілетуді қамтамасыз ету қажет деп атап көрсеткен болатын. Яғни еліміздің жаһандық әлемдегі орны мен рөлі келешекте нақ осыларға байланысты болады.

Университет базасында жасанды интеллект технологиясын әзірлеумен айналысатын ғылыми-зерттеу институтын құру сондай жобалардың бірі бола алады деп университеттегі оқу мен ғылымға деген бағыттарды көрсеткен болатын.

Осы өткізіліп отырған I Халықаралық Есенов оқуларының мақсаты – оқытушылар мен жас ғалымдар өз дарындылығын көрсетуге, әртүрлі салаларда қосымша білімділік артып, пікірлестерді табуға және олардың әлеуметтік маңызды бастамаларына қолдау көрсетуге қабілетті интенсивті оқу үрдісін құру. Сонымен қатар конференцияда бәсекеге қабілетті ұрпақты дамыту мен бизнес пен кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған мәселелер талқылады.

Аталған конференцияға Нобель сыйлығының бейбітшілік бойынша иегері – Раджендра Пачаури, шет елдерден Путра Малайзия университетінің профессоры Мохамед Бин Отман және еліміздің басқа аймақтарынан келген қонақтар қатысып отыр.

Конференция аясында Елбасының экологиялық таза және жасыл технологияны дамыту саясатын орындауға байланысты университетте елімізде алғаш рет электромобильді қуаттандыратын станция ашылып отыр.

Есенов оқулары біз жыл сайынғы ғылыми-практикалық конференция ретінде қалыптастыру ойымызда бар.

Конференция қатысушыларына алдыңғы жұмыстарыңызға сәттілік және жемісті болуын тілеймін.

**Ректор Yessenov University
Б.Б. Ахметов**

**КАСПИЙ КОНВЕНЦИЯСЫ: АЙМАҚТЫҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ
ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ
КАСПИЙСКАЯ КОНВЕНЦИЯ: ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ
ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА
CASPIAN CONVENTION: POLITICAL AND LEGAL DEVELOPMENT
OF THE REGION TRENDS**

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКАҒА ИНТЕГРАЦИЯЛАНУ
ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН БОЛАШАҒЫ
ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ КАЗАХСТАНА В
МИРОВУЮ ЭКОНОМИКУ
TRENDS AND PROSPECTS FOR KAZAKHSTAN'S INTEGRATION
INTO THE WORLD ECONOMY**

КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ЖӘНЕ ҚОРҒАУ

Акмурзина А.Т., магистр

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанда кәсіпкерлік қызметті қолдау және дамыту жолдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: шағын кәсіпкерлік, кәсіпкерлік субъектілер, несие, бизнес

Қазақстан теңіз университеті

Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлікті дүниежүзілік қолдау кәсікерлік қызметке деген ынтаға елеулі түрде тәуелді болып табылатын ілгерлеушілік, тек кәсіпкерлер үшін ғана емес, сондай-ақ нарықтық экономиканың тұрақтану үшін де маңызды болып отыр.

Әлемдік тәжірибе, нарықтық экономикасы дамыған елдерде де шағын кәсіпкерлік халық шаруашылығының дамуына, әлеуметтік мәселелерді шешуге, жұмыспен қамтылған адамдардың санының өсуіне үлкен әсерін тигізетінін көрсетіп отыр.

Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау деп Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік бастамашылықты іске асыру үшін құқықтық, экономикалық қолайлы жағдайлар жасау, кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру бойынша мемлекеттік кешенді шаралар деп түсініледі. Кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын Қазақстан Республикасының Үкіметі әзірлейді.

Қазақстанда жеке кәсіпкерлікті қолдау мәселесі алғаш рет 1992жылы 4-ші шілдеде қабылданған. «Жеке кәсіпкерлікті қолдау және қорғау туралы» заңында көрініс тапты. Соңғы уақытта шағын кәсіпкерлікті қолдау мақсатында елімізде ҚР Президентінің бастамасымен 5 заң заңды күші бар 7 қаулысы, бірнеше бағдаламалар қабылданды (шағын бизнесті дамыту мен қолдаудың 1999-2000, 2001-2002жж арналған бағдарламалар). Сондықтан, шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау мен ынталандыру бүгінгі күні мемлекетіміздің алдындағы өзекті мәселелердің бірі. Бұл тұрғыдағы негізгі мақсат – шағын кәсіпкерліктің әлеуметтік экономикалық қызметін тиімді атқаруына мүмкіндіктер жасап, өмір сүру мерзімінің неғұрлым ұзаруына ықпал ету болып табылады.

Әрбір кәсіпкерлікті дамытуға жәрдем беретін мекемелердің өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері болады. Олардың барлығы әр түрлі факторларға байланысты. Мемлекеттің қолдауымен құрылған мемлекеттік органдар мен мекемелер болып Қазақстан Республикасының Индустрия және Сауда Министрлігі - жеке кәсіпкерлікті дамытуға және тиісті саясатты жүргізуге жауапты жоғарғы мемлекеттік орган. Министрлік орталық атқарушы органдарына тиісті және ел Президенті мен Үкімет алдында есеп береді. ИЖСМ құрамына кіретін Кәсіпкерлікті дамыту Департаменті кәсіпкерлікті қолдау және дамытудағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру және кәсіпкерлікті дамыту мен қолдау саласындағы нормативті-құқықтық реттеу функциясын атқарады.[1]

Кәсіпкерлік қызметін қолдау және дамыту жөнінде ел президенті биылғы 31 қаңтар 2017 жылғы жолдауында: «Біздің стратегиялық мақсатымыздың бірі - елдің ішкі жалпы өніміндегі шағын және орта бизнестің үлесі 2050 жылға қарай кем дегенде 50 % болуын қамтамасыз ету». Бұл - өте өршіл мақсат, бірақ оған қол жеткізуге болады. Оны орындау үшін қазіргі кезеңде мынадай қадамдар жасалуы қажет. Шағын несие беру аясын кеңейтіп, кәсіпкерлерге кепілдік жасау және қызмет көрсету тетіктерін белсенді пайдалану керек. Бұл шараларды бизнес жүргізу және қаржылық сауаттылыққа үйрету ісін ұйымдастырумен қатар атқару керек. Жаппай кәсіпкерлікті қолдау тетіктерін одан әрі жетілдіру керек. Қазақстанның әр өңірі жаппай кәсіпкерлікті, соның ішінде отбасылық кәсіпкерлікті дамыту бағытында кешенді шаралар ұсынуға тиіс. [2]

2015.10.29 күнгі ҚР Кәсіпкерлік Кодексінің 16-бабына сәйкес:

1. Кәсіпкерлік субъектілерін дамытуды ынталандыру мақсатында мемлекет кәсіпкерлік бастаманы іске асыру үшін қолайлы құқықтық, экономикалық, әлеуметтік жағдайлар мен кепілдіктер жасауға бағытталған шаралар кешенін жүргізеді.

2. Кәсіпкерлік қызметті ынталандыру, оның ішінде кәсіпкерлікті қорғау мен қолдауды қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады.

Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау және дамыту бағдарламасын жүзеге асыру тұжырымындағы өзара қарым-қатынастағы жүйелі іс-әрекеттер құқықтық базаны қамтамасыз ету, кәсіпкерлікті ақпараттық және ғылыми-әдістемелік тұрғыдан қолдау, кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеу, кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау және дамыту бағдарламаларын жүзеге асыру, тұжырымдамасы кәсіпкерлік қызмет бағдарламасында жұмыс істейтін мамандарды дайындау, кәсіпкерлікті өндірістік ресурстармен қамсыздандыру нарықтық инфрақұрылымдар институттарын дамыту.

Кәсіпкерлікті өндірістік ресурстармен қамсыздандыру. Үкіметтің кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі саясаты жеке сектордың экономикадағы өсу қарқынын жеделдетуге қолайлы жағдай жасауға және оның нарыққа кіруін жеңілдетуге бағытталуы тиіс. Сондықтан да кәсіпкерлік құрылымдарының өкілдерімен бірге пайдаланылмаған өндірістік ғимараттар мен құрал-жабдықтарды, жер телімдері мен алаңдарды, аяқталмаған құрылыс объектілерін шағын және орта бизнес кәсіпорындарына беру мақсатында санақтан, яғни инвентаризациядан өткізу керек. Ұлттық бағдарламалардың іске асуына ат салысуы үшін шағын және орта кәсіпорындардың тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету шаралары көрсетілген. Кәсіпкерлікті қаржылық қолдау ісінің маңызды шарты инвестициялар болып табылады. Жеке кәсіпкерлік қоғамдағы табиғи, адамдық және ұйымдық ресурстарды біріктіре отырып, инвестициялардың барынша тиімді қолданылуын қамтамасыз етеді. Сол себептен шағын және ірі бизнес арасындағы ынтымақтастық жүйесін, яғни франчайзингті қалыптастыру мақсатына бағытталған мемлекеттік қаржыларды көбейту аса маңызды.

Жеке кәсіпкерлікті реттеу мен қолдау саласындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясаты жоғары қосымша құны бар жаңа жоғары технологиялық өндірістерді құруға ұмтылған шағын кәсіпкерлікті дамыту арқылы орта классты қалыптастыруға бағытталған.

Қойылған мақсатты орындау үшін Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық даму стратегиясын жүзеге асырудың бір кезеңі ретінде кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымын дамыту көзделген.

Кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылым құрамында жеке кәсіпкерлікті дамытуға қолайлы жағдай туғызатын бір топ мекеме бар.

Қазақстандағы осындай мекемелер қатарына:

- мемлекеттік және мемлекет қолдауымен құрылған мекемелер;
- үкіметтік емес мекемелер;
- коммерциялық мекемелер кіреді.

Функционалды бағытына қарай инфрақұрылымның институттық құрылымы былай анықталады:

- бизнестің қалыптасуы, әрекет етуі және дамуы кезеңінде көрсетілетін мемлекеттік қолдау;
- қаржылық қолдау;
- ақпараттық - талдау жағынан қолдау;
- кадрлардың біліктілігін арттыру және білім саласындағы қолдау;
- материалдық-техникалық жағынан қолдау.

Кәсіпкерліктің дамуы үшін қолайлы орта қалыптастыру бағыттарының бірі болып кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру мен жүзеге асырудағы мемлекеттік үкімет орындарының актілерін іс-қимылдарын және әрекетсіздігінен туындаған әкімшілік тосқауылдар ретінде белгіленетін кедергілерді жою болып табылады. Осы кедергілер

көбінесе жергілікті жердегі атқарушы үкіметтің әрекетіне байланысты. Шағын кәсіпкерлік дамуын желдетудің және бюджетпен өзара қарым-қатынастарды тәртіпке келтірудің маңызды факторы салық жүйесін барынша ықшамдау болуға тиіс. Мұндай ең өткір проблема салықтық тексерулердің ретсіздігі болып отыр. Әрбір шағын кәсіпкерлік субъектісі орташа алғанда 6-8 ресми салықтар мен алым түрлерін төлейді, сонымен бірге олардың әр қайсысы бойынша өз есептеу әдістемесі, салық салу негізі, төлеу тәртібі мен мерзімдері есеп беру деректемелері мен нысандары бар. Қазақстанда бүгінгі күні шағын және орта кәсіпкерлік бастан кешіріп отырған қатынастарға қарамастан, экономиканың серпінді дамып келе жатқаны белгілі болып отыр.

Кәсіпкерлік азаматтық-құқықтық реттеу объектісі болып табылады. Азаматтық құқықтың нормалары кәсіпкерлік саласында пайда болатын құқықтық қарым-қатынасты ғана реттемейді, онда кәсіпкерлердің құқығы мен заңды мүддесін сыбайлас-жемқорлықтан қорғауға бағытталған бірқатар нормалар бар. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі жадталған жүйе құратын заң болып табылады, ол мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастың барлық ауқымын реттейтін құқықтық негіз болып қызмет етеді, нарықтық экономика жағдайында дамиды. Азаматтық заңнамамен реттелетін қатынас саласында кәсіпкерлер заңмен тыйым салынғаннан басқа кез-келген іс-әрекет жасауға құқылы. Кәсіпкерлердің құқығы мен заңды мүдделерін қорғау – бұл құқыққа қол сұқпауды қамтамасыз етуге, бұзған жағдайда және бұзу салдарын жойған кезде оны жүзеге асыруға, жандандыруға бағытталған заңмен қарастырылған іс-шаралар жүйесі.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 9-бабы құқықты қорғайтын органдарды, қорғау құралдарын (тәсілдерін) және қорғау тәртібін белгілейді – сот, арбитраж немесе аралық сот.

Кәсіпкерге Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 2-бабымен танысу қажет, онда азаматтық кодекстің негізгі қағидаларының біреуі бекітілген – кім болса да жеке істерге араласпауы. Бұл қағиданың мағынасының бірі – билік және басқару органдарына кәсіпкерлер өз мүлкіне қалай билік жүргізіп, өз пайдасын бөліп, кірісін пайдаланып жүргеніне ықпал жасауға тыйым салынуы. Осы қағидаға сәйкес сондай-ақ ешкімнің рұқсатын, келісімін алу, ақпарат беру қажет емес, егер осыған ұқсас талаптар тікелей заңмен бекітілмесе.

Біріншіден, кәсіпкерлік түсініктің мағынасын түсіну қажет. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 10-бабы келесідей анықтама береді: «Кәсіпкерлік – ол меншік формасына қарамастан, тауарларға (жұмыстар, қызмет көрсету) сұранымды қанағаттандыру арқылы таза табыс алуға бағытталған, жеке меншікке (жеке кәсіпкерлік) немесе мемлекеттік кәсіпорынды шаруашылық жүргізу (мемлекеттік кәсіпкерлік) құқығына негізделген азаматтардың және заңды тұлғалардың бастамалы қызметі. Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкердің атынан, тәуекелмен және мүліктік жауапкершілікпен жүзеге асырылады».

Екіншіден, кәсіпкер Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 10-бабының 3-тармағын зерттеуі керек, онда кәсіпкерлерді қорғау және қолдау тәсілдері қаралады:

1) кәсіпкерлік қызметті, қызметтің лицензияланатын түрлерінен басқа, ешкімнің рұқсатын алмай-ақ жүзеге асыру мүмкіншілігі. Конституцияның 10-бабы Қазақстан Республикасының әр азаматының, арнайы рұқсат талап етілетін қызмет түрлерінен басқа (лицензия), ешбір шектеусіз және рұқсатсыз кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқығын бекітеді. Кәсіпкерлік қызметті лицензиялаудың негізгі міндеті не өз-өзінен немесе оны ойдағыдай емес жағдайда жүзеге асырған кезде мемлекеттік немесе азаматтар мүддесін бұзуы мүмкін түрлерін шектеу болып табылады. Кәсіпкерлікті лицензиялауға заңнамалық негіз болып «Лицензиялау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 17 сәуірдегі Заңы қызмет атқарады. Лицензияны беру шарттары бұзылған жағдайда ол заңсыз деп мойындалуы мүмкін. Лицензияны мерзімінен бұрын тоқтату, кері қайтарып алу, оның іс-әрекетін тоқтата тұру немесе оны заңсыз деп мойындау заңнамалық актілермен

бұлтартпай белгіленген және сыбайлас-жемқорлыққа жол бермеу үшін оған қатаң сәйкес болуға тиіс;

2) кәсіпкерліктің барлық түрлерін экономиканың барлық саласында бір тіркеу орғанда шамасынша жеңіл тіркеу тәртібі.

3) мемлекеттік органдармен жүзеге асырылатын кәсіпкерлік қызметті тексеруді заңнамалық актілермен шектеу. Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қызметті және бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асыратын органдардың қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық актілердің көптеген саны қабылданған. 4) кәсіпкерлік қызметті заңнамалық актімен қарастырылған негіз бойынша шығарылған сот шешімі бойынша мәжбүрлікпен тоқтату. 5) заңнамалық актілермен жеке меншік кәсіпкерлік үшін тыйым салынған жұмыстар, тауарлар және қызмет көрсету түрлерін, экспортқа немесе импортқа тыйым салынған немесе шектелген тізілімдерін белгілеу. 6) мемлекеттік органдарды, лауазымды тұлғаларды, сондай-ақ басқа тұлғаларды және ұйымдарды кәсіпкерлер алдында олардың қызметіне заңсыз кедергі жасағаны үшін заңнама белгілеген мүліктік жауапкершілікке тарту. 7) атқарушы, бақылаушы және қадағалаушы органдарға кәсіпкерлік субъектілермен осы органдардың функциясына жататын міндеттерді орындауға келісім-шартқа тұруға тыйым салу [4]

Жалпы өркениетті елдердің қай қайсысын алсақ та өздерінің экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешуде кәсіпкерлікке арқа сүйейді. Себебі кәсіпкерлік халықтың әл-ауқатын арттырумен қатар қосымша жұмыс орындарының ашылуына да себебін тигізеді. Кәсіпкерліктің осындай және басқа да экономикалық және әлеуметтік функциялары оны дамыту мәселесін маңызды мемлекеттік міндеттер қатарына жатқызуға және экономиканы реформалаудың ажырамас бөлігі деп қарастыруға негіз береді. Техникалық прогресс, тұтынушы сұранысын толық қанағаттандыру кәсіпкерліктің тиімділігіне байланысты болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ихданов Ж.О., Орманбеков Ә.О., Экономиканы мемлекеттік реттеудің өзекті мәселелері. Алматы, 2013.-123б.

2. Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына 2017 жылғы 31 қаңтар жолдауы. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» www.akorda.kz

3. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ.

4. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ. www.adilet.zan.kz

SMART ҚАЛА ҚҰРУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ (АҚТАУ ҚАЛАСЫ БОЙЫНША)

Адилханова Т.Ж., студент

Ғылыми жетекші: Конысбаева А.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Ақылды қалалар қазіргі заман талабына сай қалаларға және қала тұрғындарына жаңаша түрдегі мүмкіндіктерді береді. Сонымен қатар, ақылды жабдықталған технологиялардың қала өміріне енуі қалаларда өмір сүру жағдайын жақсартып қана қоймай, көптеген әлеуметтік мәселелерді шешеді.

Түйінді сөздер: ақылды қала, қаланы цифрлық дамыту, қала инфрақұрылымы, қала логистикасы.

Маңғаз Маңғыстау аймағында мұнай мен газдан басқа пайдалы қазбаларға ғана

емес, сырға толы әсем жерлері де бар. Жағажай туризмін дамыту және Ақтау қаласында туризм және ойын – сауық орталықтарын жетілдіру, жолаушыларды тасымалдау және көлік ағымын азайту мәселелерін шешу, Кендірлі демалыс кешеніне бағытталатын жол ұзақтығын қысқарту маңызды болуда. Болашақта өзен, көлдерімізде туристердің демалатын орындарының көбейетіндігі және порт арқылы алыс – жақын мемлекеттердің тікелей байланыс арқылы Қазақстан экономикасын дамытуға үлес қосады.

Ірі дамыған қалалар мен әлеуеті жоғары елдер бойынша қарастырсақ Сингапур, Сочи, Жапония, Ресей, Дубай, Бакуда қаланы дамытудың сан түрлі бағыттары алынып, жоғары үлестегі көрсеткіштеріне ие болған:

1. Экономикалық тиімділігі;
2. Жол кептелістердің болмауы;
3. Уақыт үнемділігі;
4. Экологиялық жағынан тазалығы;
5. Үкіметтің шығындарының аздығы;
6. Табиғатты жыл мезгілінің барлық мерзімінде тамашалау;
7. Баға тиімділігі мен шығындардың салыстырмалы төмен болуы;
8. Туристердің қызығушылығының артуы
9. Халықаралық байланыстардың нығаюы және еркін қозғалыстың болуы.

Маңғыстау облысының логистикалық инфрақұрылымның дамуы еліміздің экономикалық, әлеуметтік, мәдени өркендеуіне себепші болады.

Каспий теңізі арқылы Ақтау - Ресей – Әзірбайжан – Иран – Туркменстан және Қара теңізге елдеріне жүйелі түрде су көліктерін жасақтаудың қажеттілігін айқындайды. Сондықтан, Ақтау қала ішілік және халықаралық круиз жолын дайындау және оны ұйымдастыру маңызды мәселе болып табылады.

Бұл Қазақстанның әлемдік нарыққа шығу мүмкіндіктерін арттырып қоймай, аймақ тұрғындарының жол жүру мәселесін жеңілдетіп, ішкі және сыртқы қозғалысты жетілдіреді[1].

«Ақылды қалалар» немесе SmartCity құру проблемасы қазіргі уақытта «жаңа урбанизм» жалпы тұжырымдамасында, сол сияқты қалалық ортада инновациялық технологияларды пайдалану практикасы тұрғысынан да айтарлықтай өзекті болып табылады[2].

SmartCity ұғымы кеңінен алғандағы мағынасында қалалық тыныс- тіршілік жүйелерін экономикалық және экологиялық пайдалануды көздейтін инновациялық технологияларды қолдану есебінен қазіргі заманғы өмірдің сапасын қамтамасыз етуді білдіреді.

Қалалардың, қала аудандарының инфрақұрылымы мен объектілерін құру үшін инновациялық технологияларды пайдалану екі бағыт бойынша жүзеге асырылады. Біріншісі – бұл қазіргі бар қалаларды жаңғырту мысалы WaterfrontToronto (Канада), Cyberport (Сингапур), MultimediaSuperCorodog (Малайзия) халықаралық жобалары, сондай-ақ Берлин, Барселона, бразилиялық Куритиба сияқты қалалардың өзгеруі.

Екіншісі – SmartCity құрудың өршіл мақсатты жобаларын артық немесе кем жетістікпен іске асыру үшін басынан бастау[3].

Неғұрлым айқын мысал Біріккен Араб Әмірліктерінің Масдары болып табылады – бұл күн энергиясымен, басқа да жаңартылатын энергия көздерімен қамтамасыз етілетін және атмосфераға өте аз мөлшерде көмірқышқыл газын шығаратын орнықты экологиялық ортасы, сондай-ақ қала тыныс-тіршілігі әрекетінің қалдығын толық қайта өңдеу жүйесі бар әлемдегі алғашқы қала жобасы. Мұндай жобалардың қатарына жаңадан салынып жатқан Джазан (Сауд Аравиясы), PlanIT (Португалия), Лаваса (Үндістан), Сонгдо (Оңтүстік Корея), «Искандар Малайзия» және басқалары жатады [4].

Шетелдік тәжірибені талдау осы елдерде тұрғын үй құрылыс саласына қолдау көрсетілетінін көрсетті:

Кесте 1 - Шетелдік тәжірибе бойынша тұрғын үй құрылыс саласына қолдау бағыттары

	Шетелдік	Құрылысты ынталандыру	Мақсатты бағдарлама	Меншік иесі	Тұрғын үй саясатын реттеу
1	2	3	4	5	6
1	Беларусь Республикасы	- құрылыс компанияларын ҚҚС-тан босату; - жер учаскелерін тегін беру;	Тұрғын үй құрылыс	Мемлекеттік және жеке меншік	«Атаев С.С. атындағы НИПТИС - тұрғын үй институты» бақылаушы
2	Ресей Федерациясы	Внешэкономбанк тұрғын үй құрылысының өзіндік құнын күрт төмендетуге мүмкіндік беретін инновациялық құрылыс материалдары шығаруда, «Корпоративтік жалдауды»	«Жилище»	Мемлекеттік және жеке меншік	Мемлекеттік орган
3	Түркия	-	«Әлеуметтік тұрғын үй», «Кірістерді қайта бөлу әдісімен қаражат жинау» Бюджеттік талдау жүргізіліп барып қаражат жұмсалады	Мемлекеттік және жеке меншік	- Қоғамдық жұмыс және тұрғын үй құрылысы министрлігі (министрлік); - Түркияның тұрғын үй құрылысын дамыту жөніндегі басқармасы (ТОКі).
4	Германия	- жеке тұлғалардың тұрғын үйді сатып алуын ынталандырудың мемлекеттік бағдарламасы тоқтатылатын	-	Мемлекеттік және жеке меншік	Мемлекет
5	Жапония	-	-	Мемлекеттік және жеке меншік	Мемлекет

1	2	3	4	5	6
6	Қытай	-	Қол жетімді тұрғын үй құрылыс бағдарламасы	Мемлекеттік және жеке меншік	Мемлекет
7	Тайланд	Мемлекеттік субсидиялар берілед	-	Мемлекеттік және жеке меншік	Мемлекет
8	Индонезия		-	Мемлекеттік және жеке меншік	Мемлекет
Ескертпе – ақпараттар негізінде автормен құрастырылған					

Мемлекеттері ішінде дамуы және халықтың өмір сүру деңгейлері бойынша алғашқы ондыққа кіретін, мемлекеттерде жүргізілген тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық реформаларын қарастыру арқылы бұл саланы дамытудың қолайлы және тиімді жолдарын анықтауға мүмкіндік бар. Жеке меншіктегі тұрғын үйлер, коммерциялық, немесе әлеуметтік жалдық, тұрғын үйлер, сондай-ақ мемлекеттік, яғни муниципалды, үйлер тәрізді тұрғын үй нарығының үш компоненті қалыптасқан жағдайда тұрғын үй қоры құрылымының тиімділігі жоғары болатындығын шетелдік тәжірибелер көрсетіп отыр.

Шетелдік тәжірибені қарастыра отырып, бірінші кезекте халықтың ұдайы өсуі басты назарда ұстайды. Тұрғын үй саласында құрылысты ынталандыру, мақсатты бағдарлама, тұрғын үй саясатын реттеу алдыңғы орында тұр.

Шетелдік тәжірибелерге сүйене отырып, мемлекетімізде де мақсатты бағдарлама қолға алынды. Кесте көрсетілгендей мемлекет тарапынан жүйелі түрде қаржы бөлінеді, тұрғын үй бағасы қол жетімді, сапасы әлемдік стандарттар негізінде салынып жатыр.

Кесте 2 - Бағдарлама бойынша құрылыс алаңдарын іске қосу

№	Атауы	Бөлінген қаржы көлемі	1 ш.м. бағасы	Жоспарланған ш.м. көлемі	Іске асыру мерзімі
1	«Қолжетімді баспана – 2020»	2000743 млн тг	90000 – 142000тг	69050 мың	2012-2020
2	«Өз үйім»	670 млрд	180000	1,5 млн	2016- 2022
3	«Нұрлы жол»	92,5 млрд	240000 - 200000	400 мың	2015-2019

Нарық инфрақұрылымының кеңеюі тұрғын үй құрылысының көлемі мен сапасына тікелей әсер етіп қана қоймай, тұрғындардың қолайлы жағдайда тұрмыс кешуіне себепші болады. Сондықтан тұрғын үй нарығын дамыту бағыттарын анықтау және ұтымды

ұйымдастыру қоғам үшін аса маңызды. Тұрғын үй ерекше тауар, оның құны мен оған деген сұраныс пен ұсыныс арасында көптеген келеңсіздіктер соңғы кездері жиі кездесуде, мұны мемлекет тарапынан реттеу жағдайларын қарастыру аса маңызды орынға ие болды және Қазақстанда Мемлекеттік Тұрғын Үй бағдарламалары қабылданып, іске асырылуда. Тұрғын үй нарығын дамытуға мемлекеттік, жергілікті органдар, банктік қаржы ұйымдары, ірі кәсіпорындар және т.б. мекемелер өз үлестерін қосуда, ал олардың қызметінің нарықта ұтымды жүргізілуі экономикалық дамуға оң әсер береді және экономиканың басқа да салаларына өз ықпалын тигізді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <https://business.gov.kz>
2. <http://www.inform.kz/kz/kr-idm-astana-ushin-akyldy-kalalar-salasynda-negiz>
3. <http://sk.kz/>
4. <http://www.inform.kz/kz/kr-idm-astana-ushin-akyldy-kalalar-salasynda-negiz>

НОВЫЕ ФОРМЫ И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

Айболатова Б., магистрант

Научный руководитель: Естурлиева А.И.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Развитие малого и среднего бизнеса - основа экономики любой страны. Без развитого малого и среднего предпринимательства сложно говорить о стабильности макроэкономической ситуации государств. Вследствие этого, еще на заре независимости малый и средний бизнес был определен в Казахстане как важнейший сектор экономики. Всесторонняя поддержка малого и среднего бизнеса всегда была приоритетом государственной политики. Именно благодаря этому, несмотря на сложную экономическую ситуацию в стране в 1990-е годы, число субъектов малого и среднего предпринимательства постоянно росло.

Мировая практика убедительно свидетельствует, что в странах с развитой рыночной экономикой малое и среднее предпринимательство оказывает серьезное влияние на развитие народного хозяйства, решение социальных проблем, увеличение численности занятых работников. По численности работающих, по объему производимых и реализуемых товаров, выполняемых работ и услуг субъекты малого и среднего предпринимательства в отдельных областях играют ведущую роль. Поэтому проблема государственной поддержки малых и средних предприятий в настоящее время является наиболее актуальной. При этом очень важную роль играет кредитная поддержка малого и среднего бизнеса. Не секрет, что практически каждому, кто решил заняться предпринимательской деятельностью, приходится сталкиваться с финансовыми проблемами. Банки дают кредиты только под залог имущества. А что может заложить начинающий предприниматель, если у него ни основных, ни оборотных средств еще нет? Эту проблему следует решать на республиканском уровне.

Ключевые слова: МСБ, Лизинг, Кредиты, Проектное финансирование и секьюритизация, Франчайзинг.

Нехватка финансовой поддержки МСБ в Казахстане, исчисляемая как разница между теми, кто хочет воспользоваться ею, и теми, кто действительно использует ее, больше для следующих инструментов:

- субсидии в рамках государственных программ – 16,6%,
- кредиты от специальных фондов по поддержке бизнеса – 12,5%,
- гарантирование кредитов – 5,4%,
- банковские займы для развития бизнеса – 5,3%,
- лизинг – 4,6.%,
- микрокредитование – 4,3%,
- торговые кредиты – 1,6% и факторинговые операции – 1,4%.

Потребность малых предприятий, индивидуальных предпринимателей и фермерских хозяйств в лизинге удовлетворяется не полностью (т.е. доля тех, кто желает воспользоваться лизингом, выше тех, кто берет в лизинг).

Ситуация с потребностью в кредитах намного хуже у фермерских хозяйств и ИП, чем у малых и средних предприятий. Поэтому необходимо пересмотреть подходы по кредитованию и лизингу с целью обеспечения большей финансовой доступности для фермерских хозяйств и индивидуальных предпринимателей.

Основные проблемы, с которыми сталкиваются субъекты малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан при получении кредитов состоят в следующем:

- залоговое обеспечение кредитов;
- высокий ссудный процент;
- короткие сроки возврата кредитов;
- большое количество документов, необходимых для получения кредита;
- отсутствие льготного периода кредитования.
- длительность процедуры оформления кредитов;
- недостаток долгосрочных кредитных ресурсов у банков;
- жесткие требования в отношении обеспечения ссуд (включая гарантии);
- нежелание банков работать с повышенными производственными рисками (из-за недостаточной мобильности капитала).

Согласно опросам представителей Национального Банка РК и ФРП «Даму», на протяжении последних лет, основными пожеланиями субъектов малого и среднего бизнеса в адрес банков являются:

- снижение процентной ставки (30%),
- упрощение системы оформления документов на кредит (15%),
- ускорение сроков рассмотрения заявок на кредиты (9%),
- увеличение сроков кредитования (7%),
- снижение требований банков к стоимости залогового имущества (6%) (рисунок 1).

Для начинающих предпринимателей финансовая поддержка и повышение эффективности деятельности малых предприятий может осуществляться счет использования следующих финансовых механизмов:

- льготные кредиты (займы) субъектам малого предпринимательства (в т.ч. через фонды поддержки малого предпринимательства);
- лизинг и аренда оборудования;
- венчурное финансирование инновационных проектов малого и среднего предпринимательства;
- компенсации снижения процентной ставки по банковским кредитам;
- развитие и поддержка механизмов самофинансирования;
- привлечение зарубежных инвестиций.

Для подъема малого предпринимательства требуется долгосрочное кредитование в основные средства.

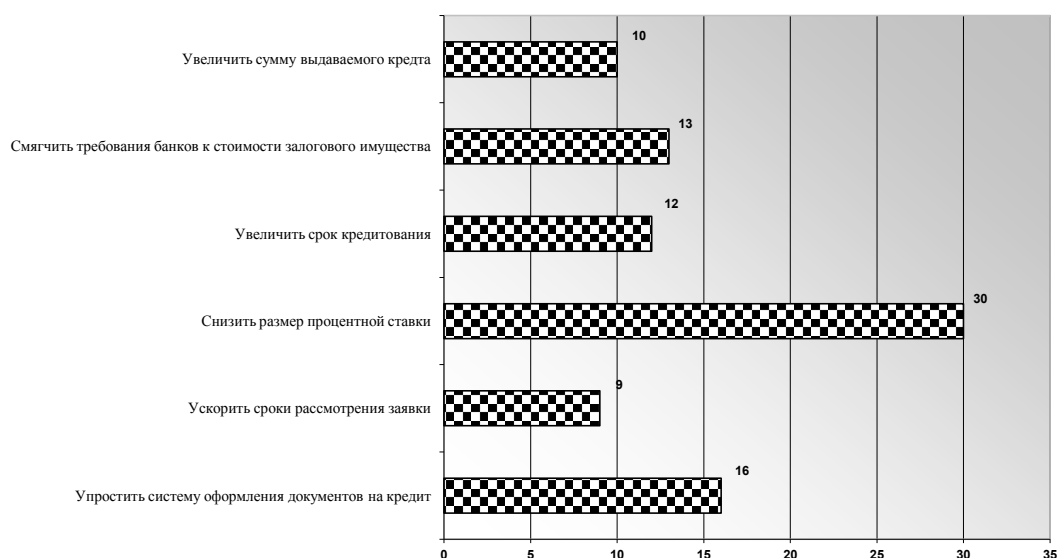

Рисунок 1 - Основные предложения субъектов МСБ по вопросам кредитования (в %) [1]

Это связано с длительностью производственного цикла в отраслях материального производства, потребностью в модернизации, расширении и техническом перевооружении основных фондов на современной технологической основе. Только в этом случае казахстанские товары смогут конкурировать с зарубежными на мировом рынке.

Свидетельством беспрецедентной государственной поддержки бизнеса является Указ Президента РК от 27.02.14 г. «О кардинальных мерах по улучшению условий для предпринимательской деятельности в Республике Казахстан». Согласно данному Указу, предоставляются новые возможности для развития предпринимательства:

- до 1 января 2015 года, начиная с апреля, объявляется мораторий на проведение проверок субъектов малого и среднего бизнеса;
- Президент поручил Правительству принять конкретные меры в целях дальнейшего улучшения условий для ведения бизнеса казахстанцами;
- будет отменена практика плановых проверок и разработана объективная, соответствующая мировым стандартам система определения проверок;
- с 1 января 2015 года проверкам будут подвергаться только те предприниматели, у которых, действительно, высокая вероятность нарушения законодательства [2]. В таблице 1. приведены стратегические направления действий Фонда «Даму», согласно Программе его развития до 2023 года.

В перспективе основными направлениями развития системы кредитования малого и среднего бизнеса должны стать:

- микрокредитование наименее обеспеченных граждан и начинающих предпринимателей, в том числе на селе, осуществляемое как на коммерческой, так и на грантовой основе с упрощением процедур оформления кредита;
- организация льготного кредитования предпринимателей, действующих в приоритетных и перспективных для экономики республики отраслях.

Для эффективного взаимодействия финансово-кредитного механизма с частным предпринимательством предлагаются следующие меры:

- постоянно совершенствовать действующие методы и формы кредитования МСБ с учетом текущей экономической ситуации;

- расширить сферу и создать условия для предоставления банковских гарантий (поручительств);
- ввести эффективный механизм страхования рисков;
- расширить применение в банках финансового лизинга, факторинга и фрайчайзинга как инструментов кредитования МСБ.

Таблица 1 - Достигнутые и целевые индикаторы деятельности Фонда «Даму» на период 2017 -2023 гг. [24]

Показатель	2017г.	2018г.	2023г.
1. Обеспечение финансовой поддержки субъектов МСБ			
1.1. Увеличение объемов финансовой поддержки МСБ			
Объем активов к ВВП, %	0,57	0,63	0,74
Кредитный портфель, млрд. тенге	206	391	869
Доля кредитного портфеля от общих активов, %	94	94	94
Объем средств, направленных на развитие МСБ по финансовым программам, млрд. тенге	328	507	583
1.2. Привлечение дополнительного фондирования на внутреннем и внешнем рынках для увеличения объемов финансирования МСБ			
Доля привлеченных средств на финансирование субъектов МСБ из внебюджетных источников, %	20	36	40
2. Развитие компетенций субъектов МСБ			
2.1. Развитие инфраструктуры консультационных услуг для предпринимателей			
Количество клиентов ЦКП, чел.	33 280	106 860	188 370
2.2. Обучение предпринимателей и повышение компетенций			
Количество участников программ по обучению, чел.	22 500	24 000	25 500
Доля участников программ обучения, открывших бизнес, %	10	15	25
Степень удовлетворенности предпринимателей проведенным обучением, %	не менее 80	не менее 80	не менее 85
2.3. Внедрение единой информационной площадки для МСБ и развитие дистанционного консалтинга			
Количество клиентов Фонда, получивших дистанционные услуги, чел.	36 500	73 000	146 000

Меры по активизации долгосрочного кредитования предприятий требуют непрямого участия государства, которое, через оптимизацию нормативно - правовой базы в данной сфере, окажет действенную поддержку процессу формирования качественной ресурсной базы банков второго уровня.

Это возможно посредством осуществления следующих мер:

- снижения ставок налогообложения с дохода банков от предоставления ссуд;
- снижения ставок налогообложения юридических лиц-вкладчиков банка по процентам от долгосрочных депозитов;
- введения практики использования льготных процентных ставок по долгосрочным кредитам предприятий, имеющих в данном банке хорошую кредитную историю и др.

В свою очередь нормализация состояния предпринимательского сектора (снижение вероятности банкротств и улучшение финансовых показателей предприятий в большинстве отраслей) и высокий уровень ликвидности банков создадут предпосылки для

переоценки рисков заемщиков в сторону уменьшения и дальнейшего восстановления кредитования малого и среднего бизнеса.

Перспективным направлением финансовой поддержки МСБ в Казахстане является государственно-частное партнерство (ГЧП), содержание которого состоит в том, что государство определяет, в каких услугах и инфраструктуре оно нуждается, а частные инвесторы выдвигают предложения, которые должны в наибольшей степени соответствовать требованиям государства.

Концепция ГЧП, как правило, осуществляется в следующем порядке:

- разработка проекта предпринимателем;
- инвестирование государством;
- заключение долгосрочного договора;
- переход объекта инвестиций по истечении срока договора в частную или государственную собственность [3].

При реализации проектов ГЧП используются различные механизмы сотрудничества государства и частного бизнеса, в частности, проектное финансирование (далее – ПФ).

Разница между традиционными методами банковского кредитования и проектным финансированием заключается в следующем.

Традиционное кредитование ориентировано на погашение кредита только за счет прибыли от текущей деятельности кредитруемого субъекта.

В случае проектного финансирования кредиторы рассчитывают на погашение своих кредитов только (или преимущественно) прибылью, генерируемой самим проектом, так как иных источников погашения задолженности предприятия может быть недостаточно или не быть вовсе.

При реализации механизма ПФ:

- гарантами являются только сами участники проектного финансирования;
- отобранные для финансирования проекты обеспечивают при своей реализации денежный поток, достаточный для погашения задолженности, получения прибыли и долгосрочного материального поощрения участников проекта;
- залоговым обеспечением для последующих этапов финансирования являются уже произведенные затраты по формированию объекта инвестирования (а на начальном этапе - права требования на формируемый объект);
- соблюдается твердо зафиксированное соотношение между затратами инициаторов проекта и долей банковского кредита [3].

Ключевым признаком проектного финансирования является регресс, (требование, или его возможность) о возмещении предоставленной в заем суммы.

Согласно казахстанскому Закону «О проектном финансировании и секьюритизации» для осуществления сделок проектного финансирования должна быть создана новая, юридически обособленная специальная финансовая компания (далее – СФК) [3].

Основные этапы реализации ПФ в соответствии с вышеназванным Законом РК представлены на рисунке 2.

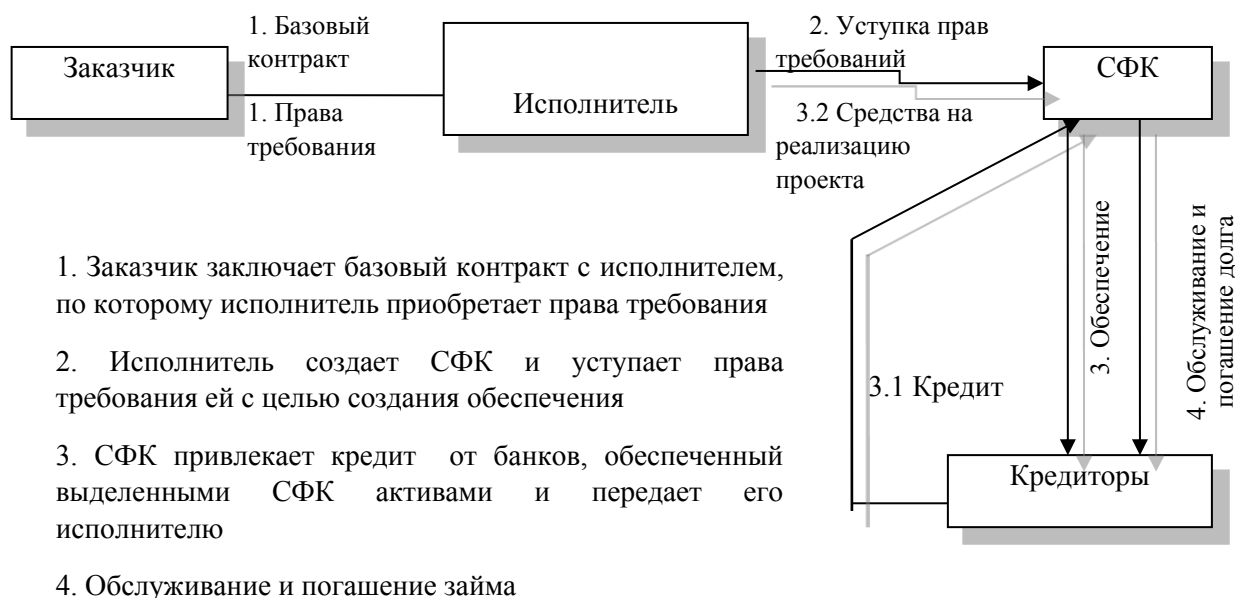

Рисунок 2 - Основные этапы реализации ПФ в соответствии с Законом РК О проектом финансировании и секьюритизации» [4]

Наличие СФК в финансировании проекта направлено на защиту средств кредиторов от возможных неправомерных действий исполнителя.

Концессия (концессионное соглашение). Особенность концессии состоит в том, что государство, оставаясь полноправным собственником имущества, составляющего предмет концессионного соглашения, уполномочивает частного партнера выполнять в течение определенного срока оговариваемые в соглашении функции и наделяет его с этой целью соответствующими полномочиями, необходимыми для обеспечения нормального функционирования объекта концессии [4].

В случае ГЧП государство не преследует цели извлечения прямой коммерческой выгоды. Выгода государства от проекта формируется за счет дополнительных налоговых поступлений, а также создаваемых мультипликативных (социально-экономических) эффектов в смежных отраслях экономики.

Для Казахстана также очень актуально создание многоуровневой инфраструктуры поддержки предпринимательства с предоставлением в режиме «одного окна» всех инструментов финансовой и нефинансовой поддержки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мониторинг малого и среднего предпринимательства Мангистауской области// Электронный ресурс–Режим доступа: http://www.aktau.gov.kz/ru/econ_i_biznes/invest_projects/
2. Мысин А.А. Основы управления малым бизнесом в сфере парикмахерских услуг // [Электронный ресурс] d8af24f5-a1a8-102d-a526-1d76f97d8628;
3. О реализации Плана развития Фонда «Даму» на 2011-2015 гг., исполнении бюджета и достижении ключевых показателей эффективности деятельности по итогам 2014 года.// <http://www.damu.kz/9555>
4. Отчет об эффективности программы «Дорожная карта бизнеса 2020» за 2013 год. - 42 с.

5. Отчет по результатам исследования «Конкуренция в сфере салонов красоты в северных регионах Республики Казахстан». ИФК. Integrity. – Астана, 2010. – 110 с.
6. Социально-экономическое развитие Мангистауской области. Статистический ежегодник. – Актау, 2014. – 270 с.

ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІ

Алпанов Т., студент

Ғылыми жетекші: Сутбаева Р.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың маңызды құрамдастарының бірі болып табылатын халықты әлеуметтік қорғау жүйесі қарастырылады. Тәуелсіздік жылдарында халықты әлеуметтік қорғауды ұйымдастыруда мемлекеттің қатысуының әртүрлі дәрежелері байқалады.

Түйінді сөздер: әлеуметтік қорғау, әлеуметтік қамсыздандыру, экономикалық даму, әлеуметтік көмек, зейнетақы қоры.

Қазіргі таңда халықты әлеуметтік қорғау қажеттілігі күннен-күнге арта түсуде. Халықтың әлеуметтік-демографиялық және кәсіби топтарына қарай әлеуметтік қорғау қажеттілігі де талап етілуде. Республика деңгейінде жүргізіліп отырған әртүрлі бағыттағы халықты әлеуметтік қорғау жұмыстарын шетелдік озық тәжірибе негізінде жақсарту - бүгінгі күннің басты мәселелерінің бірі.

Әлемдік даму аренасында кез-келген мемлекет өз халқының барлық қажеттіліктерін қанағаттандырып, жаңа биік белестерге қадам басуға әрекет жасайды. Бүгінгі таңда көптеген мемлекет үшін әлеуметтік саясаттың басым бағыттарын анықтау, салиқалы әлеуметтік саясат жүргізу, халықты әлеуметтік қорғаудың өзіндік үлгісін қалыптастыру стратегиялық маңызы бар мәселеге айналып отыр. Әлеуметтік саясаттың басым бағыттарын анықтау арқылы мемлекет ең алдымен халықтың негізгі қажеттіліктерін анықтап, саясатты бір арнаға бағыттайды, демек тиімді тетіктерін табу арқылы қоғамның әртүрлі топтарына, әсіресе мүжәлсіз топтарын әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етеді.

Тарихи, мәдени, саяси және өзге де факторларға байланысты дамудың бірдей деңгейіндегі мемлекеттерде әлеуметтік қорғау жүйелерін ұйымдастыруда ынтымақтастықтың әртүрлі дәрежесі және мемлекеттік институттардың қатысуының әртүрлі дәрежесі бар.

Тәуелсіздік жылдары Қазақстанда серпінді экономикалық өсімге негізделген әлеуметтік дамудың өзіндік тиімді моделі құрылған.

Білім беру, денсаулық сақтау, еңбек қатынастары және әлеуметтік қорғау жүйелері үнемі жетілдірілуде, жұмыспен қамту ынталандырылады, Мәдениет, ақпарат және спорт салалары табысты дамуда. Тұрақты экономикалық өсу қамтамасыз етіледі және қазақстандықтардың әл-ауқаты артады.

Халықты әлеуметтік қорғау Қазақстанда жүргізіліп жатқан әлеуметтік саясаттың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Соңғы жылдары тәуелсіздік алған жылдардан бастап мемлекеттің халықты әлеуметтік қорғауды ұйымдастыруда әр түрлі деңгейде қатысуын байқаймыз.

Кесте 1-ҚР әлеуметтік қорғау және зейнетақымен қамтамасыз ету

	2011	2012	2013	2014	2015
Зейнетақыны алушылар саны	1732412	1759321	1863615	1918516	1980847
Тағайындалған зейнетақының орташа айлық мөлшері, теңге	27388	29644	31918	36068	38933
Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы алушылар саны, адам	778504	768747	791631	774149	767458
Тағайындалған мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақының орташа айлық мөлшері, теңге	15520	16384	17738	19918	21674
Зейнетақының ең төменгі мөлшері, теңге	16047	17941	19066	21736	23692
Ескертпе-[2] әдебиет көзінен алынған					

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Президенттің бес әлеуметтік бастамасы» атты халыққа үндеуінде де елдің әлеуметтік маңызы бар мәселелерін шешуге басты назар аударылады. Онда баспана алуға жеңілдіктер беру, жалақысы төмен жұмысшылардың салық жүктемесін азайту, студенттерді жатақханамен қамту, шағын несие беруді көбейту сияқты халықты әлеуметтік қорғау жолдары көрсетілген.

Қоғамдық-әлеуметтік өмірді жаңарту, жаңғырту жоғары деңгейдегі экономикалық жетістіктерге жетуде негізгі рөл атқарады. Қоғамдағы барлық әлеуметтік топтардың өмір сүру деңгейін үнемі жақсартып отыру кез келген мемлекеттің жүргізіп отырған саясатының басты басымдықтары болуы тиіс.

Халықты әлеуметтік қорғау жүйесі мәселелерін зерттеу нарықтық экономиканың кешенді жүйелерінің бірі ретінде экономикасы дамыған елдердің тәжірибелі ғалымдарының еңбектерінде маңызды орын алады. Сонымен қатар Халықаралық еңбекті ұйымдастыру, Еуропалық Одақ, Халықаралық валюталық қор секілді ұйымдардың қызметтерінде де айтарлықтай орынға ие, жалпы әлеуметтік қорғау мәселелерімен тек қана Әлеуметтік қорғаудың халықаралық қауымдастығы айналысады.

Қазіргі ғылыми-техникалық заманда бірде-бір экономикалық жүйе адамның шығармашылық, инновациялық әлеуетін пайдаланбай экономикалық өсуді қамтамасыз ете алмайды, олай болса адамдық фактор қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында шешуші рөл атқарады. Бұл мемлекеттің әлеуметтік саясатты жасау және жүзеге асыру арқылы әлеуметтік-экономикалық үдерістерге араласу қажеттілігін айқындайды.

Халықты әлеуметтік қорғау – Қазақстан Республикасында жүргізілетін әлеуметтік саясаттың маңызды бөлігі. Тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстан халықты әлеуметтік қорғаудың әр түрлі деңгейлеріне қатысып келе жатқанын байқауға болады.

Халықты әлеуметтік қорғау - әлеуметтік институт ретінде нақты мемлекеттік әлеуметтік және экономикалық мәселелерді шешуге бағытталған, құқықтық нормалардың жиынтығы. Кез келген мемлекетте халықты әлеуметтік қорғау - әлеуметтік-экономикалық қатынастардың кешенді жүйесі, халықтың еңбекке жарамсыздығы немесе еңбекке жарамдылығы шектеулі, сонымен қатар әрбір отбасыдағы еңбекке қабілетті мүшелер табысының қажетті өмір сүру деңгейін қамтамасыз ете алмайтын отбасыларға көмек.

«Әлеуметтік қорғау» категориясы - бұл әлеуметтік дезинтеграция, еңбекке қабілеттілігі мен жұмыс орнын жоғалту қауіптері бар әлеуметтік кедергілердің қолайсыз әсерінен азаматтарды әлеуметтік қорғауға қажетті шарттарды жасайтын қатынастар жиынтығы.

Халықты, соның ішінде еңбек ететін азаматтарды әлеуметтік қорғау мына бағыттарды қамтиды:

- қолайлы өмір сүру үшін өмір сүру сапасын арттыруға қажет төлемдерді алуға мүмкіндік беретін халықты жұмыспен қамту;

- кәсіби білім және сауықтыру, денсаулық сақтаудың ұлттық жүйесіне азаматтардың еркін қол жеткізуі және қызметкерлерді қауіпсіз еңбек шарттарын қамтамасыз ету;

- асыраушысынан айырылғанда, қартайғанда, мүгедектікте, кәсіби аурулар мен өндірістік зақымдануларда, тұрмыстық төтенше жағдайларда, бала туылғанда, ауруына байланысты табыстың тез арада төмендеуі немесе жоғалуы барысында, жұмыссыздық жағдайында күнкөрістің төменгі деңгейімен қызметкерлерді және олардың жанұя мүшелерін қамтамасыз ету.

Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарына сәйкес, әлеуметтік қорғау мәселелері алдағы онжылдықта ел дамуының басымдықтарының бірі болып қалады. Көп деңгейлі әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі қазіргі заманғы стандарттарға және Қазақстанда өмір сүру деңгейіне сай болады. Негізгі әлеуметтік төлемдердің артуы, зейнетақы төлемдерін дәйектілікпен арттыру, халықты әлеуметтік сақтандырумен қамтуды кеңейту қарттарға, мүгедектерге, асыраушысынан айырылғандар және әлеуметтік қамсыздандыруға мұқтаж басқа азаматтарға лайықты өмір сүру жағдайларын қамтамасыз етеді.

Халықты әлеуметтік қорғау жүйесі түрлі мемлекеттегі нарықтық шаруашылықтың шектеулі элементі болып табылады. Бұл әр елдің әлеуметтік қорғау институттары және бағыттары көлеміндегі едәуір айырмашылықтарына қарамастан, толықтылық, ынтымақтастық, тиімділік, адекваттылық, үздіксіздік сияқты бірыңғай принциптер негізінде құрылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ураз Баймуратов, Социализация в экономике; от индивида до государства, Алматы/Экономика-2007
2. stat.gov.kz
3. Сембинов М.К. «К вопросу становление рыночной экономики в Казахстане на начальном этапе независимого развития», научная статья, Вестник КазНПУ-2014

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИНВЕСТИЦИЯНЫ БАСҚАРУ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Ералиева М., магистрант

Ғылыми жетекші: Омарова А.И.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Кәсіпорынның экономикасында инвестицияның маңызы зор. Қазіргі өндіріс үшін ұзақ мерзімді факторлардың маңызының өсуі ерекше. Егер де кәсіпорын ойдағыдай жұмыс істейтін өнімнің сапасын арттыратын, шығындарды азайтып, өндіріс қуаттарын кеңейтетін, өзінің шығарған өнімдерінің бәсекеге жарамдылығын арттыратын және рынокта өзінің жайғасы мен нығайтатын болса, онда капитал салу қажет және оны салу пайдалы.

Түйінді сөздер: шетелдік инвестициялар, инвестициялық несиелер, инвестициялық саясат.

Қазақстан экономикасын тұрақтандыру және дамытудың маңызды жолдарының бірі - инвестициялық қызметтерді ұлғайту, ең алдымен еліміздің резервтерін жұмылдыру және көбірек пайдалану болып табылады.

Шетел инвестицияларын тартудың тарту арналары мен нысандары бар. Шетел капиталы 3 арна бойынша түседі:

1. экспорттық несиелер: инвестициялық және тауарлық;
2. дамуға ресми көмек: қаржылық және техникалық;
3. инвестициялар: тікелей және портфельдік.

Инвестициялық несиелер технологияны, жабдықты және басқаны жеткізіп беру мақсатымен, ал тауарлық несие - дайын тұтыну тауарларын жеткізіп беру шартымен беріледі. Дамытуға ресми көмек мемлекетке өкімет аралық деңгейде көрсетіледі. Мұнда техникалық көмек дегенде - әр түрлі салаларда қызмет көрсету: оқыту, кеңес беру, жұмысты ұйымдастыру мен оқыту барысында қолданатын жабдық кіреді.

Инвестициялар республика экономикасына шетел капиталының ағымы ретінде түсіндіріледі. Олардың 2 нысаны бар:

- тікелей;
- портфельдік;

Олардың біріншісі, кәсіпкердің өзіне тәуекел ала отырып, республика экономикасына шетел капиталын салуы, ал екіншісі, фиктивті капиталға акциялар мен басқа да құнды қағаздарға қаржы-каражат салу.

Алушы ел үшін тікелей инвестициялардың басқа нысандармен салыстырғанда бірталай артықшылары бар.

Біріншіден, олардың кейбір нысандары алатын жаққа ескірген технологиялар мен техника әкелу мүмкіндігіне жол бермейді.

Екіншіден, олар елдің сыртқы қарызын құру және өсірумен байланысты емес.

Үшіншіден, олар ең бастысы, тауарлар мен қызмет көрсетулер өндіруге өндірісті ұйымдастыру мен басқарудың, маркетингтің, ноу-хаудың алдыңғы қатарлы әдістеріне бағытталынады.

Соңында олар республика экономикасының әлемдік интеграциясына, халықаралық экономикалық қатынастардың дамуына тікелей ықпалын көрсетеді.

Барлық сфералар мен салаларда қолданатын тікелей инвестициялардың ең таралған нысаны бірлескен кәсіпорындар болып табылады. Қабылдаушы жақтық табысы өнімнің өз үлесінен, роялтиден және шетел серіктесінің табысына салығынан құралады.

Тікелей шетел инвестициясының нысанын өнім бөлінісі атқарады. Бұл нысан экспорттық салалар мен өзгерістерде кеңінен қолданылуы мүмкін, ішкі нарыққа жұмыс істейтін салалар мен өндірістерде біршама шектелген, бұл теңгенің толық айырбастылығының жоқтығымен байланысты.

Республикада шетел кәсіпорындарын құру сияқты тікелей инвестициялардың басқа да нысандары бар. Ең алдымен, жекешелендіруге қатысу арқылы әрекеттегі кәсіпорындарды сатып алу немесе жаңаларын салу. Сондай -ақ, шетел инвестицияларының нысаны кепілденген ақшалай сыйлық үшін жұмыстың жекелеген түрлерін мұнай кен орындарын геологиялық барлау шетел мердігерлері жүзеге асыратын, техникалық қызмет көрсетулер туралы келісім, басқару келісім шарттары бола алады.

Бұрын айтылғандай, тікелей инвестицияларды тарту үшін тартымды жағдайлар жасау бойынша жедел шаралар республикада қабылдануда, бұл олардың көбеюі үшін шынайы мүмкіндіктер береді.

Қазақстан Республикасының Президенті тұжырымдауынша халқының жан басына шаққандағы тікелей шетел инвестицияларын тарту деңгейі бойынша Орталық және Шығыс Еуропа елдерінің, сондай-ақ ТМД-ның алғашқы бестігіне сенімді түрде кіреді.

Шетел инвестицияларын тартудың басқа нысандары шетел компанияларына республика кәсіпорындарының акцияларын сату; шетел мемлекеттері жеке компаниялар беретін инвестициялық қарыздар мен несиелер бола алады.

Ең бірінші кезекте, шетел инвестицияларының негізгі бағыттары капитал сыйымдылығы жоғары салалар мен өзгерістер, ең бастысы мемлекеттік сектор арқылы экспортқа бейімделген ірі кәсіпорындар болып табылады. Республика экономикасына шетелдік капитал салымдарының негізгі бағыттарының бірі шағын мен орта кәсіпкерлік сферасы болып табылады. Мұнда салалар инвестициялар басымдылықты объектілерге өндірістер мен аймақтарға бағытталынуы тиіс. Бұл басымдықтар республикада ресми түрде белгіленген.

Шетелдік тікелей инвестицияның Қазақстан экономикасына салыну көлемі бойынша алдыңғы топқа Жапония - 25,4%, АҚШ - 21,5%, Ұлыбритания - 17% кіреді. Саяси, әлеуметтік және экономикалық факторлардың инвестициялық салымының тиімділігіне әсерін бағалау үшін әр түрлі әдістер қолданылады: Анкета жүргізу жолымен алынған деректерді талдау; Балдық сараптау негізіндегі есептік жүйе. Бұлардың ішінде барлық бағалау әдісі ксң тараған. Елдің инвестициялық тартымдық дәрежесі тәуелсіз халықаралық несиелік -рейтингтік агенттік беретін несиелер -рейтинг түрінде белгіленеді. ТМД және Балтық жағалауы елдері ішінде халықаралық несиелік рейтинг берілген Ресейден кейінгі екінші ел Қазақстан болып отыр. Шындығында рейтингтік көрсеткіштер Қазақстан қарызының қайтымдылығын куәландырады және ұлттық нарыққа шетел инвестициясының келуіне жағдай туғызады. Мысалы, 2002-2018 жылдары Қазақстанға тартылған тікелей шетел инвестициясының үлесі Орта Азияға салынған тікелей инвестицияның жалпы көлемінің 80,4 пайызын және бұрынғы социалистік лагерь елдерінің 7,1 пайызын құрады.

Тікелей инвестицияның көлемі жөнінен қатысу салыстырмалы инвестициясының мынадай құрылымдарын қарастырайық:

1) Жеке елдер мен аймақтардың тікелей шетел жалпы сомасында абсолютті және мөлшері;

2) Жыл сайынғы өзгерісінің серпіні;

3) Өзгеру себептері және үрдістері.

Әлемнің және әрбір елдер тобының орны екі көрсеткішпен сипатталады: Импортшы және экспортшы ретінде. Тікелей инвестицияның халықаралық қозғалысының көлемі жөнінде келесі мәліметтер сипаттайды.

Инвестициялардың негізгі бөлігі және оны іске асырушы Трансрыттық корпорация «үштікте»(АҚШ, Еуропа және Жапония) шоғырланған. 10 ірі қабылдаушы елдер үлесіне 2/3 инвестиция ағыны, 100 кіші елдерге - 1% тиеді. Дамыған елдер тобы ішінде инвестицияның жедел өсуін фирмааралық бірігу үдерісімен және әріптестер акциясын сатып алумен байланыстыруға болады.

Шетелдік тікелей инвестицияның өсу себептері және күтілетін үрдістері туралы мыналарды айтуға болады. Халықаралық капитал жылжуының негізгі қатысушылары жеңілдікті инвестициялы режиммен ерекшеленетін елдерге емес, нарықтық үрдістері белсенді дамыған елдерге жатады. Бұл себептерге келесілер жатады. Бәсекенің қысымы, жаңа технологиялар, жекешелендіру, үкіметтің қолдауы. Сонымен қатар инвестициялардың келуіне белсенді әсер ететін аймақтық елдер тобын айтуға болады: Еуропалық Одақ, НАФТА, АСЕАН, АТЭС. Себебі олар бизнестің ғаламдануына, барлық деңгейде салыстырмалы инвестициялық режим әзірлеу және қолдануға жағдай жасайды.

Аса ірі инвесторлардың жоспарларын талдағанда мынадай мәселелерді талдаймыз. Барлығы да шетелдік белсенді операцияларды жоспарлайды. Бірақ, оның кейбір «геофизикалық» ерекшеліктері бар: американдық фирмалар батыс еуропа нарығына инвестициясын бағыттайды. Еуропалық Трансұлттық корпорациялар өздерінің негізгі жұмсалымдарын американа нарығына салуға мүдделі.

Жапон Трансұлттық корпорациялары басылымдылықты Азия елдеріне береді. Дамушы елдердің жаңа жұмсалымдары дамушы елдерге бағытталады. Шетел инвестициясын алып келу және оны пайдалану Республика экономикасының өндірістік қуатын көтеруге ықпал етеді. Бірақ жалпы қағида бойынша көптеген елдер мұны үлкен мөлшерде алынған сыртқы қарызды өтеуге бағыттайды.

Қазақстан экономикасына тікелей инвестиция салудан сөзсіз донор елге жататындар: Жапония (28,7%), Оңтүстік Корея (27,5%), Ұлыбритания (15,7%), АҚШ (11,1%), Германия, Түркия және Италия (3,0%). 80-жылдардың басында тікелей инвестициялардың жалпы көлемінің 25,8-ы дамушы елдерге, 18,2%-ы АҚШ-қа, 99% - Ұлыбританияға, 9,5% - әлемнің басқа да елдеріне салынды.

Негізгі қорларға қаржы жұмасу босалқы қорларға, резервтерге, сондай -ақ пайда, дивидент және басқа да табыс табу мақсатымен құнды қағаздар шығаруға ұзақ мерзімді капитал бөлу инвестиция бөліп саналады.

Өндірістегі жалпы инвестиция өнім инвестициясы болып табылады. Ол -негізгі капиталдың артуын қолдауға бағытталады. Екіншісі таза инвестиция бұл капиталдың қаржы жұмсау негізін арттыруды қарастырады. Кәсіпорынның инвестициялық қызметі - оның жалпы шаруашылық қызметінің ажыратылмайтын бөлігі болып табылады.

Инвестицияның материалдық-заттық және ақшалай нысанына бөлуге болады. Материалдық-заттық инвестиция - ол салынуға тиісті өндірістік және өндірістік емес объектілер, жабдықтар. Ал инвестицияның ақшалай нысаны болса, ол - ақшалай капиталдың материалдық-заттық инвестициясын жасауға, инвестициялық тауарларды қамтамасыз етуге жұмсалады. Кәсіпорынның инвестициялық стратегиясы екі біріктіруден анықталады: көлемі және ресурстар сипаты, сол сияқты нарыққа жарамдылығы. Бұл екеуінің бірікенін талдау кәсіпорынның стратегиясын қисынға келтіруге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.- Егемен Қазақстан, - 2018ж.
2. Стратегия «Қазақстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Астана, Акорда // Казахстанская правда. - 2012.
3. Нурланова Н.А., Бейсенбина А.К. Оценка потенциальных инвестиционных возможностей регионов // Капитал, инвестиции, технологии. - 2013.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В АПК

Еламанов А.С., студент

Научный руководитель: Петросянц Т.В.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы развития интеграционных процессов в агропромышленном комплексе (АПК), мировой опыт по выработке оптимальных механизмов государственного и рыночного регулирования развития форм хозяйствования в аграрном секторе экономики. Особое внимание при этом обращено на обеспечение взаимовыгодного обмена между сельским хозяйством и отраслями-производителями средств производства, обслуживающими сельское хозяйство и перерабатывающими его продукцию, сбыт продукции, развивая рыночную инфраструктуру села.

Далее, автором раскрываются особенности использования системы бухгалтерского учета как наиболее полной информационной базой предприятия любых форм собственности. Для принятия эффективных решений в области управления предприятиями АПК предлагается ведение управленческого учета, так как только использование его информационной базы может служить источником принятия адекватных управленческих решений.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики; агропромышленный комплекс (АПК); агробизнес; интеграционный процесс; эффективность управления; ценообразование; себестоимость; товарный ассортимент; система бухгалтерского учета; управленческий учет; принятие управленческих решений.

Аграрный сектор экономики в условиях рыночных отношений занимает особое положение, не позволяющие без государственного вмешательства в полной мере и на равных условиях участвовать в межотраслевой конкуренции.

Трудно рассчитывать на решение проблемы стабилизации аграрного производства, реформирование аграрного сектора лишь на основе его самоорганизации. Выход может быть найден на путях реформирования эффективной системы государственного и рыночного регулирования аграрного сектора, включающего в себя комплекс мер воздействия государства на систему экономических отношений развития многообразия форм хозяйствования агропромышленного сектора экономики.

Центр тяжести должен быть перенесен на создание форм хозяйствования, обеспечивающих развитие межотраслевых хозяйственных связей, а также способствующих агропромышленной интеграции, развития рынка высоких технологий: это, прежде всего, системы кооперации, различных форм агропромышленных объединений с высоким экспертным потенциалом, в целях расширения финансовой базы сельхозотрасли.

Следует отметить, что в условиях многоукладной экономики возрастает большое значение выработки оптимальных механизмов государственного и рыночного регулирования развития форм хозяйствования в аграрном секторе, обеспечение взаимовыгодного обмена между сельским хозяйством и отраслями – производителями средств производства, обслуживающими сельское хозяйство и перерабатывающими его продукцию, развивая рыночную инфраструктуру села.

Мировой опыт показал, что различные формы собственности и хозяйствования не исключают, а взаимно дополняют друг друга. В их сочетании обеспечиваются синтез стабильности и гибкости экономики, её высокой эффективности и социальной ориентированности. Важное значение имеет также то, что многоукладность дает простор инициативе, поиску нетрадиционных решений, отвергает попытки навязать процессу преобразований жесткие, заранее заданные формализованные рамки.

Формирование агропромышленного комплекса (АПК), агробизнеса – всеобщая мировая закономерность. Следует отметить, что агропромышленный комплекс включает в себя помимо сельского хозяйства, производство средств производства для сельского хозяйства, переработку и сбыт сельскохозяйственной продукции, отрасли агросервиса, производственную и социальную инфраструктуру. Масштабы агробизнеса многократно превышают непосредственно сельское хозяйство. Так, в США на долю сельского хозяйства приходится 1,5% валового национального продукта и общей численности занятых, а в АПК в целом создается 17% национального продукта и занято 18% работников. Доля АПК в экспорте продукции США составляла в начале 80-х годов 20%.

Преобладающая роль в агробизнесе США принадлежит III-сфере. АПК (пищевая промышленность, транспорт, оптовая и розничная торговля, предприятия системы общепита) На нее приходится в США 70,5% занятых в две трети всей условно чистой продукции АПК [1]

Сфера обращения играет существующую роль в рыночной экономике. В странах-членах Организации экономического сотрудничества и развития на долю предприятий оптовой и розничной торговли приходится от 8% до 15% ВВП и от 15 до 25% работающих.

Годовой объем продаж розничной торговли только в США в начале 90 годов составлял 1, 9трлн.долл.[2,3].

Анализ тенденций развития сферы обращения на западе позволяет сделать прогноз перспективах развития отечественной торговой отрасли. С уверенностью следует ожидать увеличения конкуренции и специализации, укрупнения торговых компаний и уменьшения их количества, снижения нормы прибыли, уменьшения уровня розничных цен и торговой наценки. Существенный вклад в усиление конкуренции и снижение доходов компаний вносит <<информационная революция>>, благодаря которой покупатель получает информацию о товаре и ценах конкурентов с большей скоростью и меньшими издержками, возрастает чувствительность покупателя к разнице цен на один товар у различных продавцов.

В новых условиях, когда наша страна уже вошла в число Всемирной торговой организации (ВТО), значительно возрастает необходимость в применении передовых научно обоснованных методов принятия решений по управлению торговыми компаниями. Об обострении конкуренции и необходимости внесения изменений в практику управления отечественными компаниями свидетельствуют снижение доходности торгового бизнеса, увеличивающиеся товарные остатки и все более ранние распродажи.

Западные компании успешно используют методы уменьшения товарных запасов, увеличения их оборачиваемости, оптимизации заказа товаров, изучения потребностей покупателей, широко применяют информационные технологии (сканирование, внутрифирменные сети и др.). Использование подобного инструментария позволяет существенно повышать эффективность торговых компаний, снижать уровень розничных цен, издержек и торговой наценки.

Изучение специальных литературных источников[1;2;3;4] показало, что в современной экономической ситуации большинство отечественных торговых фирм приходит интуитивно к вопросу обоснования цены реализации товара, устанавливая на все товары примерно одинаковый размер торговой наценки.

До недавнего времени в практике управления отечественными торговыми компаниями преобладали следующие варианты работы с товарным ассортиментом:

- «Пассивное ожидание» - приобретение торговой компанией всего, что предлагает оптовые поставщики.
- «Метод проб и ошибок» - принятие решения по товару на основе его известности, рекламы, сравнению потребительских свойств с аналогичными товарами. Этот метод перестает быть эффективным при значительном расширении товарного ассортимента.
- «Борьба мотивов» - выбор на основе личной заинтересованности товароведа
- «Псевдопотребительская ориентация» - выбор на основе степени интенсивности рекламы данного товара.

- «Коробочка» - приобретение любого товара, которое считается целесообразным, чем вложение средств в иные активы, вследствие нестабильности окружающей среды.

Обострение конкуренции показало неэффективность таких пассивных методов формирования товарного ассортимента и ценообразования и потребовало разработки и использования качественно новых инструментов.

Разработку и использование инструментов управления целесообразно производить после анализа цели и задач управления торговой компанией.

Генеральная цель любой коммерческой компании- это заданная или максимальная прибыль. В качестве разновидностей генеральной цели можно рассматривать увеличение капитализации (стоимости) компании, повышение уровня продаж. [5]

Необходимо отметить не единственность и неоднозначность генеральной цели. Существуют сопутствующие цели: захват рынков и подавление конкурентов, обеспечение ликвидности компании, социальная миссия(благотворительность) и т.п. Сопутствующие цели могут выступать как ограничения генеральной цели.

Для измерения степени достижения целей торговой компании целесообразно использовать понятие эффективности деятельности и управления. Эффективность (от лат. «effectivus») - действенный, результативный. Большая часть исследований в области эффективности управленческой деятельности определяет ее как результата сравнения итогов управления и ресурсов, затраченных на получение этих итогов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Система агробизнеса США. //www.refsmarcet.com.ua
2. Современный агробизнес и его проблемы //www.otherreferats/allbest.ru
3. Капранова Л.Д. Экология и агробизнес США: научно-аналитический обзор. Серия «Глобальные проблемы современности». -М.:INION ran-1994. С.23
4. История и перспективы развития АПК Казахстана//см.: Современный агробизнес и его проблемы
5. Бугалтерский управленческий учет. Вахрушина М.А.- 6-е изд. Испр.-М.:Омега-Л.-2007. - С. 570

УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ: ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ

Исаков Г., студент

Научный руководитель: Петросянц Т.В.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Данная статья раскрывает сущность управленческого учета и различные мнения ученых о необходимости его внедрения в бухгалтерскую систему организации. Управленческий учет как инструмент и средство нормирования, планирования, аккумуляции, контроля, анализа, оказывающих помощь руководству в прогнозировании на перспективу в установлении координации за исполнением оперативных планов, и оценки эффективности управления производственной деятельностью.

Ключевые слова: управленческий учет, учет затрат, производственный учет, внутренний учет, производство.

Необходимость формирования на фирме или организации управленческого учета возникла вследствие недостатков традиционной финансовой бухгалтерии в виде бухгалтерской отчетности, которая не дает полной информации для прогноза хозяйственной деятельности и принятия оперативных управленческих решений, тем более для управления по сферам деятельности (каждым процессом) поскольку хронически устаревают и лишены оперативности.

Руководство и менеджеры фирм заинтересованы в большей степени в информации, относящейся к «доходам и факторам, их увеличивающим (снижение себестоимости готовой продукции, увеличение величины положительных конечных результатов)», а инвесторы и кредиторы «больше интересуется факторами эффективного управления, привлеченными инвестициями». «В связи с чем возникла необходимость деления бухгалтерского учета для подготовки и предоставления информации управленцам на

управленческий учет и для учета затрат и исчисления себестоимости на производственный учет.

Адаптация учета затрат, осуществляемая «производственным учетом», предоставляя информацию о затратах для нужд управления, привела к появлению нового термина «управленческий учет». Вместе с тем каковы бы ни были подходы к обоснованию сущности управленческого учета, экономическая литература признает точку зрения о том, что управленческий учет- это детализированный продукт системы финансового учета и производственного учета. Более того, сущность управленческого учета можно определить как интегрированную систему учета затрат и доходов, нормирования, планирования, контроля и анализа, которые систематизируют информацию для оперативных решений и координации проблем будущего развития фирм и организации.

Международные стандарты бухгалтерского учета выражают следующие определения: «Управленческий учет может быть определен как процесс становления, измерения, сбора, анализа, подготовки, интерпретации и сообщения информации (одновременно финансовой и операционной), используемый управленческим звеном для уверенного использования отчетности по ресурсам».

К.Друри считает, что «управленческий учет» означает подготовку информации, необходимую для осуществления деятельности управленческого характера, такой, как принятие решения, планирование, контроль и регулирование [1]. Или, по мнению В.Ф. Паля и Рея Вендер Вилля, «суть управленческого учета заключается, а предоставлении информации, которая необходима или может пригодиться менеджерам в процессе управления предпринимательской деятельностью» [2]. Ч.Т. Хоренгрэн, Дж. Фостер, Ш. Датар утверждают, что «Управленческий учет- это система сбора и группировки финансовой и нефинансовой информации, на основе которой менеджеры принимают решения для достижения целей организации [3].

«Управленческий учет- часть бухгалтерского учета, которая охватывает все виды учетной информации, необходимой для управления в пределах каждой организации. Значительное место в управленческом учете занимает производственный учет», - В.А. Пипко [4].

Итак, производственный учет реализуется отдельно от управленческого и финансового учета, но в то же время взаимосвязан с ним и применяется, прежде всего, для отражения внутренних операций по учету затрат на производство фирмы. В нашей стране в состав задач производственного учета на производство продукции входят вопросы учета затрат, определение фактической себестоимости готовой продукции или работ, оценка незавершенного производства. Калькулирование фактической себестоимости единицы продукции. А управленческий учет имеет дело с классификацией затрат, накоплением себестоимости по видам изделий и издержек по центрам ответственности, центрам затрат или центрам дохода, составлением смет, бюджета, определение положения на перспективу их анализом, подготовкой информации руководству для выбора оптимальных решений.

Управленческий учет- это управления экономическим субъектом через планирование, контроль и регулирование управленческой деятельностью процесса принятия решений. На взгляд, управленческий учет предоставляя информацию менеджерам (руководству фирмы) должен рассматриваться как основной механизм управления предпринимательской деятельностью, а не как функция управления.

Э.Т. Тулегенов в своих исследованиях делает вывод: «Управленческий учет оформляется в самостоятельную информационную подсистему с имманентными ему целью, функциями, предметом и методом» [5]. К сожалению, в настоящее время пока нет четких определений предмета управленческого учета. Мнение Т.П. Карповой по этому поводу: «Предметом управленческого учета в общем виде выступает совокупность объектов в процессе всего цикла управления производством» [6]. Предмет

управленческого учета рассматривается в виде совокупности отдельных аспектов производственно- хозяйственной деятельности, отражаемой в системе ученой информации согласно специфике потребностей принимаемых управленческих решений.

К.Т. Тайгашинова утверждает, что предметом управленческого учета является: «Совокупность процессов организации оперативного информационного обеспечения рыночного механизма управления анализа и контроля предпринимательской деятельности, в принятии управленческих решений» [7]. По мнению автора, совокупность процессов организации состоит из четырех процессов: заготовления, производства, сбыта и кроме того, организация должна детализироваться на объекты. А объекты управленческого учета, в свою очередь, раскрывают его предмет.

Обобщая хотелось бы отметить, что предмет управленческого учета в общем виде всего цикла управления производством можно объединить в две группы: производственные ресурсы и хозяйственные процессы и их результаты. Поддерживая это определение, на наш взгляд, к хозяйственным процессам относятся снабженческо-заготовительная, производственная, сбытовая деятельность и организации, которые можно отнести к сферам деятельности. Однако в современном управленческом учете должна быть не группировка, а детализация внутри сфер деятельности по объектам учета, отвечающим целям управления.

Анализируя различные мнения ученых относительно сущности управленческого учета, можно отметить следующее, что это не только учет по сферам деятельности, внутри их затрат на производство по центрам ответственности и калькулирования себестоимости продукции, а обработка учетных данных, анализ, прогнозирование, бюджетирование на перспективу, принятие решений и контроль за своевременным и полным обеспечением информацией. Помимо всего сказанного управленческий учет еще выполняет функции управления затратами, запасами, выпуском, сбытом продукции или услуг, ее рентабельностью и увеличением дохода, обеспечения конкурентоспособности предпринимателя. Сегодня основной недостаток- это отсутствие понятия «эффективность» в управлении и принятии управленческих решений. В этой связи наблюдается отсталость в развитии прогнозирования сфер деятельности компании (процесса заготовления, производства и реализации), которая может возникнуть в инновационной деятельности в любой период времени, а также непредсказуемость и точность сегодняшних решений на завтрашний день, получение дохода или его потери явились результатом недостаточного использования оперативной информации.

Управленческий учет непосредственно связан со сферой деятельности и является продолжением производственного учета. В производственном и управленческом учете используется один и тот же инструментарий, в котором отражаются средства научной фирмы (или НИИ) находящиеся в движении. Управленческий учет углубляет, детализирует производственный учет и позволяет использовать его информацию для целей управления инновационной научной деятельностью фирмы и для достижения наилучших результатов. В этой связи управленческий учет тесно взаимосвязан с финансовым, производственным и налоговым учетом.

Не менее важный фактор, на наш взгляд, основная причина снижения оперативности управленческого учета- во многих организациях бухгалтеры в течение месяца накапливают первичные документы и как, правило, вводят в систему обработки перед составлением отчетности в лучшем случае по завершению месяца. Именно этот фактор является основным недостатком в формировании компьютеризации оперативного учета, предоставлении информации. Необходимо первичные документы вводить в систему компьютерной обработки ежедневно.

Современный управленческий учет выступает как информационная система, обслуживающая процесс принятия управленческих решений. Информационная связь между финансовым производственным и управленческим учетом никакими законодательными нормами и стандартами не регламентируется. Тем не менее,

информация управленческого учета должно быть согласована и сопоставима с информацией финансового учета. Управленческий учет использует информацию производственного учета. Для преодоления выше указанных недостатков в странах с развитой рыночной экономикой стал применяться внутренний учет, который является механизмом формирования управленческого учета. И в результате механизм формирования управленческого учета требует детализации и ведения внутреннего учета.

Нельзя связывать решение всех возникающих вопросов с задачами внутреннего учета и предстоящего прогноза. Однако не исключено, что именно оперативная информация, предоставленная внутренним учетом, скрывает в себе возможности осуществления прогноза на завтрашний день и будет стадией к подъему эффективности управления производством. Стало быть, неизбежно раскрытие прогноза с внутренним учетом, более того, по мере сопоставления предоставленной информации, которая так необходима для развития рыночных отношений и обеспечения конкурентоспособности производства продукции или услуг. Именно конкурентоспособность производства обеспечит перспективу развития предпринимательства и вместе с ним получения дохода.

Эффективность принятых предпринимательских решений зависит от получения необходимой оперативной информации, цели и задачи управления на основе информации, способствовал рождению науки об управленческом учете. Поэтому управленческий учет как инструмент и средство нормирования, планирования, аккумуляции, контроля, анализа, оказывающих помощь руководству в прогнозировании на перспективу в установлении координации за исполнением оперативных планов, и оценки эффективности управления производственной деятельностью.

Таким образом, управленческий учет- это некая система показателей, которая отражает процесс движения капитала и предназначена для получения ответов на вопросы- как каждое управленческое решение в краткосрочном и долгосрочном периоде удовлетворяет интересы инвестора?

ЛИТЕРАТУРА

1. Друри К. Введение в управленческий учет: Учебное пособие для вузов//пер. с англ.; под ред. Н. Д. Эриашвили; предисловие проф. П. С. Безруких.- Москва: Аудит, ЮНИТИ, 1998.-783с.
2. Управленческий учет//под ред. В. Паля и Р. Вандер Вила.- М.: ИНФРА- М, 1997.
3. Хоренгрэн Ч. Т., Фостер Дж. Ш. Датар. Управленческий учет.- 10-е издание//пер. с англ. - СПб.: Питер, 2007
4. Пипко А. В., Булавина Л. Н. Настольная книга бухгалтера и аудитора. 2-е издание доп// под ред. акад. Н. В. Бондаренко. - М.: Финансы и статистика. 2000.-592с.
5. Тулегенов А. Т. Этапы развития и становления управленческого учета. Всесторонняя ускоренная модернизация экономики Казахстана и Средней Азии: современность и перспективы// Материалы международной и научно-практической конференции, посвященной 10- летию Стратегии «Казахстан 2030» -Алматы: Казахский университет, 2007.- 380с.
6. Карпова Т. П. Управленческий учет: Учебник для вузов.- М.: ЮНИТИ, 2002. - 350с.
7. Тайгашинов К. Т. Управленческий учет логистических издержек. Учебное пособие.- Алматы: экономика, 2006.- 208 с.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС КӘСІПОРЫНДАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН БУХГАЛТЕРЛІК ҚЫЗМЕТ

Ұзақбергенова Г.А., студент

Ғылыми жетекші: Кубигулова Р.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Қазіргі уақыттағы шағын кәсіпорындардың маңызы, олардың жоспарлы экономиканың бос қалған аумақтарын тиімді толтыруы мен кейде үлкен бизнес қолға алуға дайын емес қызметтер мен атқарымдарды жүзеге асыруына негізделген. Шағын бизнес нарықтың нәтижелі жұмыс жасауына аса қажетті жеке меншіктің таза күйінде кездесетін жалғыз секторы.

Түйінді сөздер: лизинг, факторинг, бизнес, кәсіпкер, инфрақұрылым.

Бұл мақалада елімізде шағын және орта кәсіпорындарды басқару мәселелері мен оны дамыту бағыттары қарастырылған. Бүгінде шағын кәсіпкерлік пен бизнесті қолдаудың инфрақұрылымын дамыту негізінде экономиканың барлық секторларын жандандыруда дамыту шараларын әзірлеу және жүзеге асыру маңыздылығы арта түсуде. Жалпы аймақтарда шағын және орта кәсіпорындарды дамыту тек халықты жұмыспен ғана қамтамасыз етіп қана қоймай, олардың әлеуметтік, рухани, экономикалық іргелі мәселелерін шешуге ықпалын тигізетіні анық.

Қазақстан қазіргі таңда егеменді ел қатарында өзінің ұлттық экономикалық даму стратегиясын қалыптастыру үстінде. Шағын және орта бизнесті мемлекет тарапынан қолдап және дамыту әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елу елдің қатарына енуге бет алған Қазақстан үшін өзекті мәселелердің біріне айналууда. Еліміз мемлекеттік меншікке ғана негізделген жоспарлы экономикадан меншіктің аралас нысандары әрекет ететін нарықтық экономикаға өту жолын таңдаған болатын. Мемлекеттің шаруашылық жүргізудің нарықтық жағдайына өтуді мемлекеттің ешқандай дайындықсыз, қысқа мерзімде жүзеге асыруы кезінде шағын және орта кәсіпорындарды қалыптастыру ауырға соқты. Бұрынғы жүйеде басқарудың ескі әдістермен жұмыс жасаудың мүмкін еместігі және жаңа әдістерді меңгеру деңгейінің төмендігі олардың қызметіне қатты өз әсерін тигізді. Әсіресе, көптеген кәсіпорындардың нарық жағдайында өз бетінше жұмыс істеуге дайын еместігін және өз қызметтерін тоқтатуға мәжбүр болғандығын көрсетті.

Тәуелсіздікке жаңа қадам басқан еліміздегі кәсіпорындардың көпшілігі дағдарыс жағдайында тұрды. Мұндай жағдайда кәсіпорындардың жұмысын оңтайлы түрде жүргізу үшін түбегейлі өзгерістер енгізуді талап етті.

2016-2017 жылдары республикалық бюджет тапшылығы ІЖӨ -ге 3,4-3,5% көлемінде жоспарланған, ал 2018 жылы ІЖӨ-ге 2,4%-ға дейін төмендетілді. Үш жылдық республикалық бюджет ағымдағы жағдайда экономикалық белсенділікті қолдау үшін түйінді құрал болып табылады. Жиынтықты сұраныс пен іскерлік белсенділік бірінші кезекте, басым инфрақұрылымдық және индустриялық жобаларды қаржыландыруға, отандық кәсіпорындардың өнімдеріне сұранысты және экономикадағы жұмыспен қамтылуды қамтамасыз ететін ауыл шаруашылығын дамытуға, сондай-ақ адами капиталды дамытуға бағытталатын бюджет шығындарының жоғары деңгейін сақтау есебінен қамтамасыз етілді [1].

Жаңа жұмыс орындарын шағын кәсіпкерлік пен бизнес арқылы қалыптастыру – халықты кәсіпкерлік қызмет саласына да белсенді тартуға мүмкіндік береді. Мұның өзі аймақтардағы өмір сүру деңгейін көтеруге ықпал етіп, ондағы тұрғындардың жұмыссыздық салдарынан ірі қалаларға көшуін тоқтатады. Осыған орай жергілікті атқарушы органдардың шағын кәсіпкерлік пен орта бизнесті қолдау және дамыту үшін нақты іс-шараларды дайындаумен қатар, алдағы жылдары оның даму стратегиясын

Үкімет стратегиясы негізінде әзірлеуі керек. Шағын кәсіпкерлік пен орта бизнесті дамытуда мамандар даярлауда, олардың біліктілігін арттыру, қайта даярлау кәсіпкерлік тәуекел дәрежесін төмендетумен қатар, оның нарық талаптарына сәйкес жоғары нәтижемен жұмыс істеуіне көмектеседі.

Сондай-ақ, жалпы аймақтарда шағын және орта кәсіпорындарды дамыту тек халықты жұмыспен ғана қамтамасыз етіп қана қоймай, олардың әлеуметтік, рухани, экономикалық іргелі мәселелерін шешуге ықпалын тигізеді. Жастар арасында түрлі келеңсіз жағдайларды болдыртпауға үлкен үлесін қосады.

Сондықтан, шағын және орта кәсіпорындарды дамыту мен қолдау көрсетудің негізгі міндеттері жаңа жұмыс орындарын құру, өндіруші және өңдеуші өндірістерден тұратын кластерлерді ұйымдастыру арқылы ауыл шаруашылықтың шикізаттық негізін дамыту. Берілген міндеттер жаңа әлеуметтік-маңызды жобаларды енгізу және шағын және орта кәсіпорындарды әрекет етуші нысандарын кеңейту арқылы, сондай-ақ халыққа төменде аталған қызмет түрлерін көрсету арқылы толық ауқымда орындалып отыр:

- жобаны ұйымдастырудың заң аспектілері бойынша кеңестер;
- әдістемелік ұсыныстар және алып жүру;
- экономикалық, қаржылық мәселелер бойынша кеңестер;
- қаржылық қолдау көрсету, жабдықтарды лизингке беру.

Аймақтардағы өндірісті дамыту өз аумағында нарықты қажетті тауарлармен толықтыру, халықтың тұтынушылық қабілетін қанағаттандыру мақсатында отандық, оның ішінде аймақтағы өнеркәсіптік өнімдердің көптеп шығарылуын қамтамасыз етеді. Мұның өзі тауарлар өндіру және сату шығындарын төмендете отырып, оның бағасын арзандатуға бірден бір себеп болып табылады. Өндірістік сектордың дамуы жергілікті бюджеттің толығына, аймақтың гүлденуіне, әлеуметтік жағдайдың көтерілуіне, қосымша жұмыс орындарының қалыптасуына ықпал етеді. Өнеркәсіптік өндірісті өрге бастыру үшін өндірістік инфрақұрылымды, соның ішінде кәсіпорын жанындағы энергетика, көлік, құрал-сайман, қойма және т.б. шаруашылықтарды дамытуда шағын кәсіпкерлік пен орта бизнеске жүгініп, оның тиімділігін арттырудың ең ұтымды түрлері мен жолдарын қарастыру және қолдану қажет.

Бүгінде Қазақстанда шағын кәсіпорындарда азаматтар, мемлекеттік ұжымда біріккен кәсіпорындар, шаруашылық ассоциациялары органдар құрылған. Елімізде шағын және орта бизнесті дамыту үшін 3 факторды ескере отырып, дамуын қамтамасыз етуіміз керек:

Біріншіден, кәсіпкерлердің құқығын қорғайтын жүйе құру қажет.

Екіншіден, тексеруші органдардың санын азайту арқылы бюрократиялық тосқауылдарды азайту.

Үшіншіден, рұқсат беруші құжаттардың санын азайту.

Шағын және орта кәсіпорындарда күрделі мәселелерінің бірі несиелік ресурстарды алудың қиындығы. Айталық, кәсіпкерлер банктен несие алудан бес түрлі себеппен бас тартады: пайыздық өсімнің жоғары болуы; кепілдік талаптың тым қатаң болуы; ақпараттың жетіспеушілігі; несие алу мүмкіндігіне сенімнің жоқтығы және банктердің кәсіпкерлерден аймақтық алшақтығы.

Шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың инфрақұрылымдарын қалыптастыру үшін болашақта шағын кәсіпкерлікті дамыту қорының жұмысын қайта қарау қажет. Шағын кәсіпкерлік пен бизнесті қолдаудың инфрақұрылымын дамытуда өнеркәсіпте, саудада, құрылыста, көлік шаруашылығында, жалпы алғанда экономиканың барлық секторларын жандандыру, халықтың қолөнері, туризмді дамыту шараларын әзірлеу және жүзеге асыру маңыздылығы арта түсуде.

Республикамызда шағын және орта кәсіпорындарды дамыту үшін мынадай шараларды жүргізу қажет:

- салық салу базасын жетілдіру керек;
- салықтың түрлерін анықтауға қатысты салық заңдарына өзгерістер енгізу;

-қаржы операцияларын жүргізуге мұрындық болатын салық ставкаларын азайту және соған сәйкес тиісті салық төлеуді жетілдіру;

- несие беру мерзімдерін ұзарту және аймақтық маңызы зор шағын өндірістік кәсіпорындар үшін пайыздық ставкаларын төмендету арқылы отандық өндірістерді ынталандыру және сапасы төмен арзан қолды тауарларды тасып әкелуге тосқауыл қою;

- шағын бизнесті несиелендіру тетіктерін жетілдіру үшін лизингтік несиелерді, венчурлық қаржыландыру, факторинг, кепілдік қорларды құру және өзара несиелендіруді қалыптастыру жолдарын ұсыну қажет.

Қазақстандағы шағын және орта кәсіпорындардың дамуындағы маркетингтік рөліне келер болсақ, шағын және орта кәсіпорындар индустрияланған мемлекеттердің гүлденуінде маңызы жоғары. Барлық халықаралық нарықтарда маңызды рөл атқаратын кәсіпорындардың ешқайсысы да бірден үлкен болып құрылмайды. Шағын және орта деңгейдегі кәсіпорындарды жас мемлекеттердің даму локомотиві деп қарауға болады. Демек, Қазақстанда қызмет атқарып жүрген шағын бизнестің субъектілеріне мән беру керек. Әлемнің көптеген елдеріндегі шағын және орта бизнесті зерттеген кезде екі түрлі негізгі мәселеге көп мән берілген: біріншісі, қаржылық ресурстардың жетіспеуі, екіншісі, маркетинг туралы білім дәрежесінің төмендегі. Осы аталған мәселе Қазақстан үшін де қатысы бар [2].

Сондықтан, ең алдымен мемлекет ШОДК-ға байланысты орталық құру арқылы олардың әртүрлі салада қызмет көрсетуіне ықпал етеді. Осы орталықты құру негізінде маркетингке қатысты көрсететін қызметтеріне тоқталатын болсақ: біріншіден, кеңес беру қызметі ұйымдастырады. Мұнда шағын кәсіпорындардың нарыққа кірмей тұрып, маркетинг туралы кеңес бере отырып, өндірілетін тауардың нарықтағы жағдайы туралы ақпараттық мәліметтер береді. Екіншіден, нарықтың жағдайы туралы ақпараттық қызмет көрсету. Қазіргі кездегі саяси немесе экономикалық ауытқулар нарыққа тікелей әсер етеді. Шағын кәсіпорындарға нарықтық құрылымы мен ерекшеліктері хақында мәлімет беру қажет. Сондықтан, дамыған елдердегі сияқты маңызды бір қажеттілікті қанағаттандыратын жеке мәлімет беру қызметтері бойынша белгілі бір ұйымды құрған жөн. Үшіншіден, нарықты зерттеу қажеттілігі. Қазақстандағы ШОДК басшыларының нарықтағы тұтынушылардың демографиялық, кіріс деңгейлері, іс-әрекет түрлері, көзқарастары мен әдеттері туралы ақпарат жинауы өте қиын. Аталған орталық құрамында нарықты зерттейтін топ құрып, осы жас кәсіпорындардың маркетингке қатысты мәселелерін ғылыми тәсілдер негізінде шешу мүмкіндігі бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шәріпов, А.Қ., Мемлекеттік мекемелердегі бухгалтерлік есеп, оқулық – Алматы, 2014. – 250 б.

2. Елшібаев Р.Қ. Кәсіпкерлік. Оқу құралы: – Алматы: Экономика, 2014.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Ли Д.В., студент

Научный руководитель: Аншаева Д.И.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются главные статистические показатели, отражающие проблемы и перспективы развития рынка труда в Республике Казахстан. На основании проанализированных данных выделяются негативные тенденции, которые влечет за собой безработица. На основании представленных тенденций представляется

комплекс мер государственного регулирования, предотвращающий рост безработицы.

Ключевые слова: Рынок труда, занятость, безработица, рабочая сила, продуктивная занятость, непродуктивная занятость, трудовые ресурсы.

В ежегодных посланиях народу Казахстана Глава государства поставил задачу по повышению эффективности рынка труда, вовлечению малообеспеченного, безработного и самостоятельно занятого населения в активные программы содействия продуктивной занятости.

Проблема развития рынка труда является одним из ключевых факторов в современных условиях рыночной экономики. Качество жизни и трудовой деятельности населения было и остается в частности для Казахстана, важнейшим показателем национального благосостояния и условием хозяйственной, культурной и политической независимости.

Необходимо выделить отдельные блоки факторов, оказывающих влияние на развитие рынка труда в Республике Казахстан (рисунок 1).

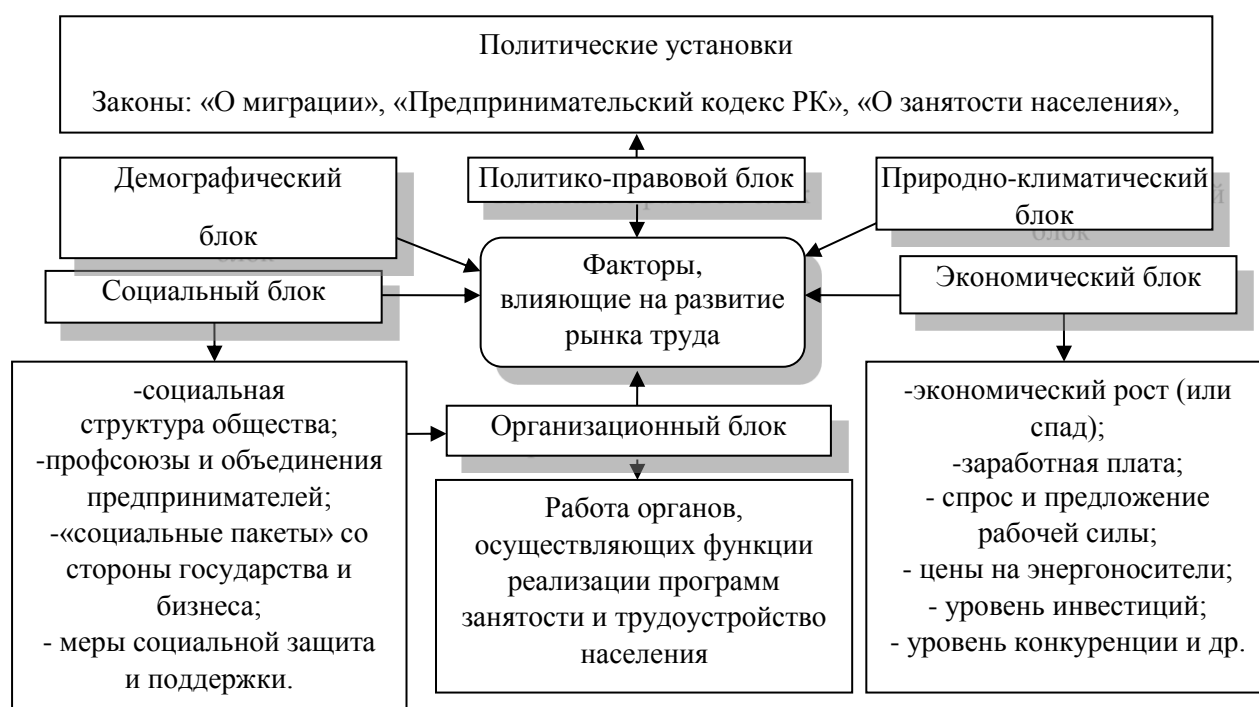

Рисунок 1 - Факторы, влияющие на развитие рынка труда в Казахстане

Действующий в настоящее время Закон Республики Казахстан «О занятости населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.04.2018 г.) правовым образом закрепил свободу труда, превратил труд из категории обязательной в категорию свободно-избранную.

Таким образом, в широком смысле механизм регулирования рынка труда охватывает весь спектр экономических, правовых, социальных и психологических факторов, определяющих функционирование данного рынка.

В результате оживления экономики и реализации действий «Дорожной карты занятости 2020» в Республике Казахстан, начиная с 2010 года, основные показатели развития рынка труда заметно улучшились. В экономике республики были заняты 8,5 млн. человек или 66,4% от населения в возрасте 15 лет и старше. Численность наемных работников составила 6,5 млн. человек и по сравнению с IV кварталом 2016 года увеличилась на 115,5 тыс. человек (на 1,8%).

В 2017 году, в рейтинге индекса глобальной конкурентоспособности, показатели рынка труда в Казахстане были оценены как высокие и соответствуют 35-му месту в мире, что намного лучше, чем в других странах региона. В то же время в рейтинге 2014 года результаты Казахстана были намного лучше (18-е место), то есть Казахстан еще не смог последовательно обеспечить конкурентоспособность рынка труда. Ухудшение эффективности рынка труда определяется такими показателями, как: «гибкость определения заработной платы» (-83 позиции к 2014г.), «влияние налогообложения на стимулы к труду» (-33 позиции к 2014г.), «оплата труда и производительность» (-28 позиции к 2014г.), «способность страны привлекать и удерживать таланты» (-23 позиции к 2014г.) и другие. В условиях замедлившей темпы экономики, государство повысило нагрузку на расходы работодателей на фонд оплаты труда и это видимо негативно отразилось на восприятии участников рынка.

С 2017 года с 2% до 5% поступательно увеличиваются отчисления в фонд медицинского страхования, с 2018 года вводятся обязательные профессиональные пенсионные взносы для работников с вредными условиями труда, а также вводятся 5% отчисления работодателей в ЕНПФ от доходов работников. Как следствие, по оценке Министерства нацэкономики, расходы работодателей на фонд оплаты труда повысятся с 16% в 2016 году до 26% к 2020 году и может привести к дальнейшему ухудшению оценок эффективности местного рынка труда. Неудовлетворительные показатели говорят об ухудшении законодательства в сфере налоговых и социальных отчислений, вследствие чего активные действия других стран ведут к ухудшению позиции менее активной страны.

Важно отметить, что по всем показателям произошло ухудшение, что указывает на необходимость постоянного мониторинга ситуации на рынке труда и реализации мер по последовательному корректированию проблемных мест путем совместных действий, государства и частного сектора. В ближайшие годы можно ожидать еще большего ухудшения позиций Казахстана в рейтинге в связи с постепенным ростом нагрузки на фонд оплаты труда, при сдержанном росте экономики.

В мировой практике активные меры по содействию занятости используются для решения проблем на рынке труда, которые реализуются за счет развития трудовых ресурсов (профессиональная подготовка и переподготовка), увеличение спроса на рабочую силу (субсидии на занятость / занятость, общественные работы), совершенствование институтов рынка труда включая информационную поддержку, а также развитие предпринимательства.

С экономической точки зрения это означает увеличение вероятности продуктивной занятости, повышение производительности труда и заработной платы, а также социальных категорий: снижение безработицы, увеличение экономической активности и развитие человеческого потенциала.

Поэтому запланированные мероприятия в рамках Программы помогут решить выявленные проблемы путем содействия продуктивной занятости населения за счет увеличения потенциала трудовых ресурсов и привлечения граждан к предпринимательству в соответствии с передовой практикой стран ОЭСР.

Новацией является поощрение государством работодателей, которые будут заниматься подготовкой и переподготовкой кадров, а также сохранением прежних и созданием новых рабочих мест.

Привлечение работодателей в качестве социальных партнеров предполагает уточнение, а в отдельных случаях и разработку новых профессионально-квалификационных требований к специалистам, которые будут положены в основу профессиональных стандартов.

Мировой опыт показывает, будущее политики занятости - за активными формами содействия занятости и чем быстрее вся система государственного регулирования занятости в нашей республике будет перестроена в направлении активной политики, тем больше уверенности в том, что массовая безработица в Казахстане будет предотвращена.

К ключевым проблемам развития рынка труда в Республике Казахстан относятся следующие (рисунок 2).

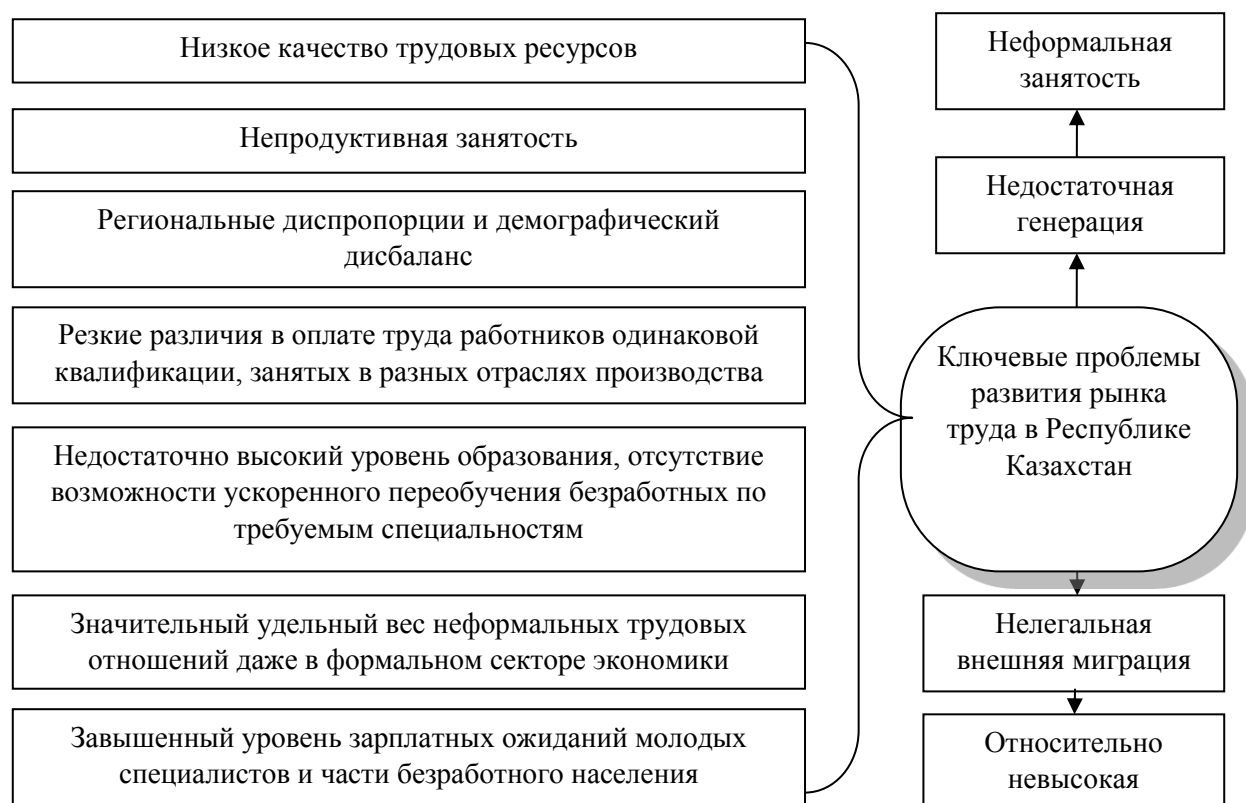

Рисунок 2 - Ключевые проблемы развития рынка труда в Республике Казахстан

В настоящее время в Казахстане источником поддержания численности занятых и поддержания низкого уровня безработицы являются:

- контроль со стороны правительства и предпринимаемые меры новой экономической политики «Нұрлы жол» (в частности, региональные планы содействия занятости, меморандумы акиматов с крупными предприятиями о взаимном сотрудничестве по вопросам сохранения рабочих мест и трудоустройства высвобождаемых работников);

- Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства;
- Дорожная карта бизнеса – 2020.

Перспективы развития рынка труда Казахстана до 2021 года, изложены в государственной программе развития продуктивной занятости и массового предпринимательства, действующая с 1 января 2017 года.

Путем выполнения задач, поставленных в Программе, к 2021 году будут достигнуты следующие целевые индикаторы (таблица 4):

- 1) уровень безработицы не будет превышать 4,8% (3 кв. 2016 – 4,9%);
- 2) доля трудовых ресурсов с основным, средним, общим и начальным образованием в составе рабочей силы – не более 20% (3 кв. 2016 – 27%);
- 3) доля непродуктивно занятых в составе самостоятельно занятого населения составит не более 10% (3 кв. 2016 – 16%);
- 4) прирост активно действующих субъектов МСБ составит 10%. (3 кв. 2016 – 1 241 тыс. субъектов).

В целях администрирования данной программы были созданы Центры занятости во всех регионах страны при Министерстве труда и социальной защиты населения РК без

центрального аппарата наряду с Управлениями координации занятости и социальных программ, которые находились во введении местных органов исполнительной власти.

Для достижения целей и задач Программы работа будет проводиться в следующих трех направлениях:

- 1) предоставление участникам программы технического и профессионального образования, а также краткосрочного профессионального обучения;
- 2) развитие массового предпринимательства;
- 3) развитие рынка труда путем поощрения занятости и мобильности трудовых ресурсов.

Завершая работу, подчеркнем, что для государства необходимо продолжение активной реализации Государственной Программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы, Государственной программы индустриально-инновационного развития РК и Государственной программы инфраструктурного развития «Нұрлы Жол». Реализация вышеназванных программ расширит и оживит рынок труда в Республике Казахстан.

Активная политика занятости является одним из основных социальных приоритетов Правительства Республики Казахстан. Обеспечение достойной занятости является основой социальной защиты населения, важнейшим условием развития и реализации потенциала человеческих ресурсов, основным способом повышения благосостояния общества и улучшения качества жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. О ситуации на рынке труда в Республике Казахстан. Экспресс-информация № 41-08/ 55. 10 февраля 2018 года // Электронные ресурсы – Режим доступа: www.stat.gov.kz.
2. Программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 - 2021 годы, внесении изменения и дополнения в постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2015 года № 1136 «Об утверждении перечня правительственных программ и признании утратившими силу некоторых решений Правительства Республики Казахстан».
3. Дорожная карта занятости 2020 Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от «31» марта 2015 года № 162.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕССТІҢ ДАМУЫН ЖЕДЕЛДЕТУ ЖОЛДАРЫ

Мырзатаева А., магистрант

Ғылыми жетекші: Омарова А.И.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Қазақстанның инновациялық жолмен одан әрі экономикалық дамуын ынталандыру үшін тікелей шетелдік инвестициялар мүмкіндіктерін барынша пайдалану және оларды тарту процесстерінің тиімділігін арттыру қажет. Бұл шетел капиталының тікелей шетелдік инвестициялар нарығында қазіргі замандағы дағдарыс жағдайында реципиент елдердің бәсекелестігімен, елдің экономикасын ауқымды модернизациялау қажеттілігімен және экономикалық дамудың экстенсивтілік түрінен қарқынды, инновациялық түріне басымырақ ауысуы арқылы оның инвестициялық және инновациялық әлеуетін арттырумен байланысты. Осыған байланысты Қазақстанның экономикасының өсуінің инновациялық факторының бірі ретіндегі шетелдік тікелей инвестициялардың орны мен рөлін анықтау өзекті болып табылады.

Түйінді сөздер: индустриалды-инновациялық даму, ұлттық инновациялық жүйе, жаһандық рейтинг, жаһандық экономика, инновациялық жаңашылдық.

Инновациялық даму – Қазақстанды қазіргі дағдарыстың дауылынан мейлінше аз шығынмен алып шығатын жол. Еліміз жаңа технологияларды игеріп, инновациялық өсуді қолдаған жағдайда ғана дағдарыстың зардаптарынан тезірек құтылады. Сондықтанда, еліміздің экономикасына әлі де болса шетелдік инвестициялар, технологиялар мен инновацияларды кеңінен тарту қажет. Инвесторлар үшін жұмысқа қолайлы жағдайлар жасап, дамыған 30 елдің қатарына кірудің осы маңызды тетігі арқылы экономиканың өңірлік, жаһандық экономикалық жүйемен терең ықпалдасуын айқын зерттеу қажет. Бұл, ең алдымен, Еуразиялық экономикалық одақты қалыптастыру мен Дүниежүзілік сауда ұйымына кірумен байланысты.

Өңделінбеген шикізат нарығы көп жағдайда сату нарығы ретінде бағаланады, себебі көптеген сатушыларға шектеулі сатып алушылар келеді – экспорт елдері орташа есеппен 25% - дан көп алмайды. Оны батыстық тұтынушы экспорттық тауарға төлейді, экспортқа бағытталған шикізат салаларында өндірістік потенциалдың технологиялық деградациясы тез болады. Бұл тенденция өндейтін өнеркәсіптің құлдырауына әкеледі және өндіретін салалардың шикізат базасының күйзелуіне әкеледі. Өндіруші салалар өз кезегінде жоғарғы қор сыйымдылығымен, еңбек өнімділігінің және өндірістің рентабелділігінің өте төмен деңгейімен ерекшеленеді. Өндірістің таза өнім бірлігіне өндіретін өнеркәсіп көп капиталдық салымдарды талап етеді және өндейтін салаларда бұл инвестициялық талапты жоғарлатады.

Қазақстандағы инженернерлік коммуникациядағы жұмыстарының сенімділік деңгейі Еуропа елдерімен салыстырғанда 2,5 – 3 есе төмен. Қалалық жер асты құбырлар жүйесінің жартысынан астамы өзінің қызмет ету мерзімін өтеді: құбыр жүйесінің мыңдаған шақырымы апаттық жағдайда, тез арада капиталды жөндеуді қажет етеді.

Қазақстан қалаларының бюджеттерінде коммуналдық саладағы құбыр өнімдерін ауыстыруға қаржылық потенциалы бар. Қазақстандағы тұрба құбырлары ұзындығы таблица түрінде келтірілген.

ТМД елдерінде құбыр шығаруға кең таралғаны құрыш. Әдеттегідей тұрба құбырлары коррозияға қарсы өңдеусіз құрылады, соның салдарынан олардың қызмет мерзімі азаяды, әдетте бұл 10 – 15 жылдан көп емес, ал істен шығудың бастапқы белгілері 2 – 3 жылдан кейін біліне бастайды.

Шыны пластиктен жасалған құбырлар қосымша қабатты жабуды немесе коррозияға қарсы қорғауды талап етпейді.

Полимер, жоғары молекулярлық полиэфирлік смоланың құрамында қолданылатын, жоғарғы сапалы пульпа сияқты жоғары коррозиялық ортада қамтамасыз ететін материал болып келеді, қағаз және химия өнеркәсібіндегі құбыр жүйелерінде қолданылады.

Құбырлар салынатын жер таңдамайды, себебі олардың сапасы және дат басуға тұрақтылығы төмендемейді.

Шыны талшықты құбырлардың ішкі қабатында парафиннің жиналып қалмайтыны байқалған, ал металдық жүйеге парафиннің жиналып қалатыны белгілі. Қазақстанның мұнай өндіру өнеркәсібі дат басудың кесірінен орасан зор шығынға батуда, жылына ол 100-120 тонна құрышқа дейін барады, жеткіліксіз алынған мұнай мен газдың шығынын айтпағанда.

Мұнай кен орындарында дат басудың әртүрлі ингибиторларын пайдаланады, құбырдың ішкі қабатын, сыртқы изоляциясы, баратын жеріне толықтай бармағандықтан мұнай өнімінің қымбаттауына әкеледі. Полимерлік материалдан жасалған құбырларды мұнай өндіру салаларында пайдалану әлемдік тәжірибеде айтарлықтай тиімділікті көрсетеді.

Құбыр өндіру энергия баға өсуіне көп қарамайды, себебі бұл энергия ауқымды өндіріс емес және шикізат өндірісі энергия тасығыш бағаларына тәуелділігі шамалы.

Өнеркәсіптік өндіру және пластмассалық құбырдың қолдануы шамамен бір уақытта Жапония, АҚШ және Еуропа елдерінде өткен ғасырдың 50 – ші жылдарында басталған.

Құрыш құбырларын ығыстыра отырып, бұл құбырлар нарықты тез жаулап алды. Метал емес құбырларды Ресей және Қазақстанда пайдалану көлемі өркениетті әлемнен бірнеше есе қалып қойған. 90-шы жылдардың басында Еуропа елдері мен АҚШ-та құрыш құбырлар пайдалану салмағы 30-дан 20%-ға дейін болған, қалған тұтыныстар метал емес бұйымдармен қамтамасыз етілген, олардың қызмет мерзімі 50 жылдан жоғары.

Көрсетілген шаралар жобалық монтаждық жұмыстарда өзімізге тәжірибе жинауға, логистикада тар орындарды анықтауға (тасымалдау, қоймалау), әдеттегідей басқа материалдардан жасалған құбырларға қарағанда шыны талшықты құбырлардың басымдылығын позициянерлеу, бағасы мен сапасына, ұзақ мерзімділігіне, монтаж, дат басу және электрохимиялық қорғанысын арттыруға мүмкіндік береді. Әлемдік тәжірибеде мемлекеттік басқару ғылыми техникалық прогрессті күшейтудегі мемлекеттің ролін күшейтті, мемлекеттер білім беру саласына қаржы бөлуді көбейтуде, негіздік ғылымға, тәжірибелік өндірістерді қолдауға жаңа енгізулерде кепілдік инвестиция беруде. Қазақстанда мемлекеттік бюджеттің негізгі ғылымға берілетін шығынның үлесі соңғы жылдары республикада жалпы ішкі өнімнің 0,1% - ынан аспайды. Жалпы ішкі өнімдегі ғылыми – техникалық жұмыстың салмағы 0,3% - ды құрайды, сонымен қатар бұл жұмыстардың көлемі өсуде. 2009 жылы 259 ғылыми мекемелер ғылыми зерттеулер мен жұмыстар жүргізді. Ал орындалған ғылыми техникалық жұмыс көлемі 9,2 млрд теңгені құрады.

ЮНЕСКО дамушы елдерге зерттеулер шығынын ЖІӨ-нің 1% - ға дейін болғанын ұсынды. Күйзеліске дейін Қазақстан бұл мақсаттарға ЖІӨ-нің 0,6 – 0,7% - ға дейін бөлген. Соңғы жылдары ғылым үлесі 0,2 - 0,3% - дан аспайды. Соманың 95% - ға дейін ғылымға деген әлемдік шығын дамыған елдерге келеді. Сонымен қатар олар ғылыми зерттеулер мен жұмыстар (бір тұрғынға деген есеппен) ұлттық шығындар көрсеткіші бойынша алда келе жатыр, 50 ден 150 долларға дейін, ал дамушы елдерде ол 5 доллардан аспайды.

Инновациялық процесстердің циклдық мәні бар. Инновациялық процессті көрсететін шаруашылық еңбектерінің бөлінуіне байланысты функционалдық ұйымдық бірлік ретінде және бөлек өзара айырмашылықтары бар бөлімдерге бөлінеді. Инновациялық процеске экономикалық және технологиялық әсерлер жаңа өнімдер мен технологияларға біртіндеп әсер етеді.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан жолы — 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында 2050 жылға дейін Қазақстанды әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына енгізу туралы стратегиялық мақсат қойды. Алдағы белестерді бағындырып, бірінші кезекте республиканың индустриалды бағытын жаңартып, қолға алынған жобаларға тың серпін беру үшін, бізге бірнеше бағытта инновациялық жаңашылдықты енгізу қажет деп айтқан болатын. Осы стратегияның жүзеге асырылуына қажетті барлық іс-шаралар жасалады деп сенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының 2010-2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - Астана, 2010. Қолжетімділік тәртібі: akorda.kz.
2. Курнышева И. Условия инновационного развития//Экономист. - 2010. - №7. - С. 9-18.
3. «Инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» Қазақстан Республикасы Заңы, 2006 жыл

ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ И СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сагынғалиева А.Г., студент

Научный руководитель: Бекбергенова Ж.Т.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассмотрены системный подход к управлению инновационными проектами. Проанализированы зарубежный опыт регулирования инновационных процессов. Выявлена и обоснована необходимость совместного государственного регулирования методов организации и стимулирования инновационной деятельности. На основе проведенного исследования автор предлагает, что в вопросах научно-технического развития нельзя полностью полагаться на автоматизм рынка.

Ключевые слова: инновационная деятельность, нововведения, экономический рост, стимулирования, индустриально-инновационное развитие.

Инновационная деятельность - это сложный вид деятельности, объединяющий в себе производство нового знания, новых товаров, услуг, подготовку кадров и др. Поэтому важнейшим типом инновационной деятельности является регулятивная инновационная деятельность, т.е. деятельность по поддержанию и развитию связей между различными видами, элементами, компонентами инновационной деятельности. Высшая форма регулятивной инновационной деятельности - это выработка и проведение инновационной политики, управление инновационной деятельностью [1].

В ходе управления инновационными проектами осуществляется организационное, экономическое, финансовое, нормативно-правовое регулирование процессов создания и распространения инноваций. Системный подход к управлению инновационными проектами означает необходимость органического сочетания, комплексности, единства различных видов регулирования инновационной деятельности. Регулирование инновационной деятельности осуществляется на различных уровнях: на уровне государства в целом, на региональном уровне, на уровне отдельного предприятия, организации, учреждения. Государство осуществляет все виды регулирования инновационной деятельности - организационное, экономическое, финансовое, нормативно-правовое. Это регулирование осуществляется на базе инновационных прогнозов и стратегий. В инновационном прогнозе, который является составной частью прогноза социально-экономического развития страны, разрабатывается предвидение основных параметров инновационной деятельности (ее направлений, видов, объектов, последствий и т.п.). В инновационных прогнозах строятся сценарии освоения и распространения базисных инноваций, социально-экономических последствий практического использования новых наукоемких продуктов и технологий. В инновационных стратегиях определяются приоритетные направления инновационной деятельности [2].

Необходимость регулирования инновационных процессов государством вызвана, в первую очередь, их возрастающим значением для экономики и общества в целом.

Инновации изменяют и экономическую организацию общества. Появляются новые общественные институты и хозяйственные организации (например, венчурные фирмы), трансформируется содержание взаимосвязей между ними. Происходят сдвиги в структуре собственности. Совершенствуются технологии управления: вертикальные воздействия во все большей мере дополняются и заменяются горизонтальными.

Претерпевает изменения и содержание государственного регулирования экономики.

Инновационные процессы приобретают все большее социальное значение. Генерируемый нововведениями экономический рост не только позволяет повысить уровень жизни населения, но и способствует решению проблем занятости за счет создания новых высокооплачиваемых рабочих мест, повышению уровня образования и здравоохранения. Кроме того, в нынешний исторический период процесс распространения инноваций является одним из элементов, связывающих различные социальные и экономические субъекты в единое целое, обеспечивающих единство нации, во многих случаях, смягчающих социальные противоречия и конфликты.

Необходимость организации и стимулирования инновационной деятельности обусловлена не только их общенациональным значением, но и экономическим содержанием. С одной стороны, в рыночной экономике инновации - основное средство увеличения прибыли хозяйствующих субъектов за счет лучшего удовлетворения рыночного спроса, снижения производственных издержек по сравнению с конкурентами. С другой стороны, в условиях действия классических рыночных механизмов получение научно-технических результатов и их внедрение в хозяйственную практику существенно затрудняются. Опыт зарубежных стран с рыночной экономикой показывает, что в вопросах научно-технического развития нельзя полностью полагаться на автоматизм рынка. Использование нововведений не может быть лишь частной проблемой того или иного предприятия или региона, оно во все большей степени приобретает общественный характер, поскольку социально-экономические перспективы развития той или иной страны все сильнее зависят от того, насколько органично протекают там инновационные процессы. Приоритет централизованных методов управления инновационными процессами доказан мировой практикой.

Таким образом, необходимость организации и стимулирования инновационной деятельности не вызывает сомнений. Проблематичным является другой вопрос, какие методы государственного стимулирования инноваций использовать. Для ответа на него необходимо изучать опыт различных государств мира и адаптировать все лучшее из него к реалиям своего государства.

Для того, чтобы выявить основные методы государственного стимулирования инновациями в Казахстане и проследить эволюцию модели государственно управления инновационной деятельностью в Республике, проанализируем ее законодательную базу и очередность принятия нормативно-правовых актов в нашей стране.

Одним из первых документов, связанных с рассматриваемой проблемой, стал Закон Республики Казахстан от 19 июня 1997 года № 131-І «О государственной поддержке малого предпринимательства».

В сентябре 1998 года Правительством Республики было утверждено Соглашение «О формировании и статусе межгосударственных инновационных программ и проектов в научно-технологической сфере». Далее последовало принятие Закона Республики Казахстан от 9 июля 2001 года № 225-ІІ «О науке», в котором зашла речь о государственной поддержке инновационной деятельности в области науки и техники. Государство гарантирует поддержку всем организациям, осуществляющим инновационную деятельность в области науки и техники, путем создания для них равных условий.

Знаковым событием стало принятие Закон Республики Казахстан от 3 июля 2002 года № 333-ІІ «Об инновационной деятельности» (в настоящее время утратил силу), в котором отражена необходимость регулирования отношений в сфере инновационной деятельности, определены основополагающие принципы, направления и формы реализации государственной инновационной политики.

Закон Республики Казахстан от 23 марта 2006 года N 135 «О государственной поддержке инновационной деятельности».

В числе таких документов можно назвать Указ президента Республики Казахстан от 15 августа 2003 года N1165 «О дальнейших мерах по реализации Стратегии развития

Казахстана до 2030 года», в которых были предложены и закреплены первые шаги по решению проблемы сырьевой направленности экономики Казахстана:

1) Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы;

2) Государственная программа освоения казахстанского сектора Каспийского моря на 2003-2015 годы.

Эти документы направлены на достижение устойчивого развития страны путем диверсификации отраслей экономики, способствующей отходу от сырьевой направленности, подготовку условий для перехода в долгосрочном плане к сервисно-технологической экономике, на производство конкурентоспособных и экспортоориентированных товаров, работ и услуг в обрабатывающей промышленности и сфере услуг, а также внедрение международных стандартов качества на производимую продукцию.

Далее последовало принятие Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы.

В рамках данного Плана был проведен анализ действующих и разрабатываемых программ на предмет соответствия целям и задачам Стратегии индустриально-инновационного развития, а также исследования по отбору приоритетных отраслей экономики, с точки зрения инвестиционного и инновационного потенциала.

Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы;

Программа «Дорожная карта бизнеса 2020» разработана для реализации послания Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Новое десятилетие - Новый экономический подъем - Новые возможности Казахстана» и Стратегического плана развития Казахстана до 2020 года. Программа является одним из механизмов реализации Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010 - 2014 годы.

Завершая перечисление основных нормативно-правовых актов, связанных с исследуемым вопросом, нельзя не отметить Послание президента Народу Казахстана от 1 марта 2006 года, в котором четко проговорено: Казахстан должен осуществить инновационный прорыв и войти в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира.

Президент Нурсултан Назарбаев поручил разработать и принять закон о государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности, чтобы он начал работать с 2012 года [3].

Это далеко не полный перечень нормативно-правовых документов, регулирующих инновационную деятельность в нашей Республике, но он позволяет достичь целей исследования по воссозданию казахстанской модели государственного управления инновациями.

Все вышеизложенное позволяет говорить о том, что казахстанское Правительство четко видит перед собой цели индустриально-инновационной политики и не намерено отступать от намеченного пути. Не дожидаясь получения результатов от принимаемых программ, оно принимает новые, более прогрессивные документы в рамках очерченного курса. Такая бескомпромиссность правительства Республики Казахстан оправдана в условиях глобальной конкуренции, но ему стоит задуматься над эффективностью предпринимаемых мер и необходимостью исполнения других своих функций. Ведь государственное управление инновационной деятельностью подразумевает не только стратегическое планирование и формирование необходимой нормативно-правовой базы. Правительство Казахстана должно осознавать, что отечественный бизнес не готов взять на себя ответственность за освоение и распространение инноваций, определяющих конкурентоспособность общества, что отечественная наука не готова предлагать «прорывные» технологии, и отечественное образование не готово формировать необходимый для «прорыва» кадровый потенциал. Во всех этих направлениях

государство должно создать необходимые стартовые позиции. В противном случае, казахстанская инновационная политика рискует оказаться политикой на бумаге.

ЛИТЕРАТУРА

1. Инновационный менеджмент / [В. Я. Горфинкель и др.] ; под ред. В. Я. Горфинкеля, Т. Г. Попадюк. – М. : ЮНИТИ, 2013. – 391 с.
2. Максимов Ю. Инновационное развитие. Экономические системы: организация мониторинга / Максимов Ю., Митякова О., Митяков С., Федосеева Т. // Статья в журнале «Инновации». - 2016. - № 11. - С. 54-58.
3. Роль и значение инновации в современной экономике / И. А. Маслова, Б. Г. Маслов, К. И. Марущак // Управленческий учет. - 2018. - № 4. - С. 97-106.

ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ И МЕТОДЫ АНАЛИЗА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Қазақстанова Г.С., магистрант
Научный руководитель: Естурлиева А.И.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Малый и средний бизнес играют огромную роль в экономике любой страны. Помимо налоговых отчислений в бюджеты всех уровней, малый бизнес развивает экономический сектор, создает дополнительные рабочие места, способствует развитию конкуренции. Можно констатировать, что тенденции к росту данного сектора отмечаются уже в течение нескольких последних лет. Кроме того, была активизирована государственная политика по созданию благоприятных условий для развития предпринимательских инициатив государственном уровне. Одобрен ряд нормативных актов, направленных на упрощение доступа малых предприятий к финансовой и имущественной поддержке. Принимаются определенные меры по устранению административных барьеров.

В статье рассматривается актуальность выбранной темы, раскрываются основные проблемы, подлежащие исследованию и последующему их решению. Так же исследуются теоретические основы организации и развития малого предпринимательства, его исторические аспекты нормативно-правового регулирования, дается понятие и сущность.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, экономическая эффективность, рентабельность, финансовый отчетность, анализ.

Один из первых представителей теоретиков менеджмента Г. Эмерсон считал эффективность основной задачей управления.

Цель анализа и оценки экономических результатов - выявление основных позитивных и негативных тенденций предпринимательской деятельности субъекта МСБ для определения резервов роста эффективности его дальнейшей работы. Для того, чтобы произвести правильную оценку экономических результатов деятельности предпринимателя, нужно проследить динамику их изменений за ряд лет, или, как минимум, за 2-3 года.

В основе оценки экономических результатов деятельности СМСБ лежит понятие «эффективность», поскольку «под экономическим эффектом функционирования любой экономической системы понимаются результаты, выраженные в стоимостной форме».

Понятие эффективности отражает результативность процесса, операции, проекта, деятельности и т.д. [1].

Экономический эффект (результат) - это абсолютная величина, характеризующая изменение какого-либо показателя.

Соотношение каких-либо двух абсолютных показателей экономических результатов называется относительным показателем.

Относительные показатели определяются в процентах, коэффициентах или индексах.

Экономическая эффективность - это относительная величина, характеризующая отношение экономического эффекта (результата) к затратам, вызвавшим этот эффект (результат).

Общая формула коэффициента эффективности использования (отдачи) ресурсов:

- Коэффициент эффективности =
- полезный результат деятельности
- организации за период использования ресурсов
- (конечные выходные данные хозяйственной деятельности - объем производства, выручка, прибыль, рыночная доля, величина активов, размер собственного капитала, и др.)
- средняя величина примененных ресурсов за период
- (задействованные и потраченные ресурсы: инвестированный капитал, численность персонала и расходы на заработную плату, затраты сырья и материалов,
- объем основных фондов и оборотного капитала и др.)

Наиболее известны трактовки термина «эффективность» как достижение:

- 1) заданных целей при минимальных затратах;
- 2) максимально возможного результата при заданных затратах;
- 3) максимально возможного результата при минимальных затратах.

Выбор методики анализа экономической эффективности в настоящее время чрезвычайно широк. Даже беглый просмотр специальной литературы открывает широкий диапазон предлагаемых приемов, методов и инструментов проведения анализа и получаемых показателей (расчетных коэффициентов).

Традиционная и доступная для субъектов МСБ, методика изучения и оценки экономических результатов, изложена в трудах таких экономистов и финансистов, как: Г.В. Савицкая, И.А. Бланк, В.В. Ковалев, Дюсембаев К.Ш., Кадрова Н.Н. и других.

Исходным источником информации о хозяйственной деятельности субъекта МСБ, согласно выбранной методике, являются две первые формы его бухгалтерской отчетности (бухгалтерский баланс и отчет о прибылях и убытках), которые составляются лично предпринимателем или бухгалтерией субъекта МСБ в соответствии с законодательно установленными стандартами учета и отчетности.

Определяющая роль бухгалтерской (финансовой) отчетности в процессе оценки и анализа хозяйственной деятельности предприятий подчеркивается всеми современными учеными. Анализ финансовых отчетов включает систематическое рассмотрение и оценку информации для получения достоверных выводов относительно прошлого состояния компании с целью предвидения ее жизнеспособности в будущем.

Методы оценки экономических результатов субъектов МСБ по материалам финансовой отчетности включают в себя:

- горизонтальный (временной) метод анализа – сравнение каждой позиции отчетности с предыдущим периодом.

Темп роста (ТР) производства в процентах определяется по формуле:

$$TPV = (V_{п} - V_{б}) / V_{б} * 100\% , \quad (1)$$

где $V_{б}$ и $V_{п}$ - объем производства продукции (оборота, оказания услуг), в денежном значении в базисном и изучаемом периодах.

Вертикальный (структурный) анализ используется для определения структуры итоговых финансовых показателей с выявлением влияния каждой позиции отчётности на результат в целом.

Например, удельный вес (доля) того или иного показателя в процентах определяется по формуле:

$$УВ = (IQ / Q) * 100\% , \quad (2)$$

где IQ - значение показателя, характеризующего часть совокупности,

Q - показатель по всей совокупности [2].

Трендовый анализ предусматривает сравнение каждой позиции отчётности с рядом предшествующих периодов и определение тренда, т.е. основной тенденции динамики показателя (рост или снижение).

Рекомендуемая методика проведения анализа экономических результатов малых и средних предприятий наглядно показана на рисунке 1.

Рисунок 1 - Методика проведения оценки экономических результатов деятельности малых и средних предприятий

В процессе анализа экономических результатов деятельности субъектов МСБ, первичная бухгалтерская финансовая информация проходит аналитическую обработку: проводится сравнение достигнутых результатов деятельности с данными за прошлые отрезки времени, с показателями других предприятий и среднеотраслевыми; определяется

влияние разных факторов на величину результативных показателей; выявляются недостатки, ошибки, неиспользованные возможности, перспективы и т.д.

Сопоставление прибыли с затратами и авансированными вложениями принято называть рентабельностью (от нем. *rentabel* - доходный, выгодный, прибыльный). Это показатель эффективности деятельности организации, характеризующий уровень отдачи от затрат и степень использования ресурсов.

Показатели доходности относятся к категории коэффициентов, то есть являются относительными величинами, при исчислении которых одну из величин принимают за единицу, а другую выражают как отношение к единице. Если коэффициент прибыльности умножить на сто процентов, то получится процентный относительный показатель рентабельности.

А. М. Магомедов справедливо заметил, что в современной учебной и научной литературе по экономике не выработана единая методика расчета показателей рентабельности предприятия, поскольку «авторы даже признанных учебников часто противоречат друг другу» [2].

Справедливо считать, что рентабельность (R) - это отношение той прибыли к тому показателю, от которого зависит данная прибыль; и что при ее определении следует придерживаться положения четырех «Р»: ресурсы → расходы → работа → результаты (рисунок 2).

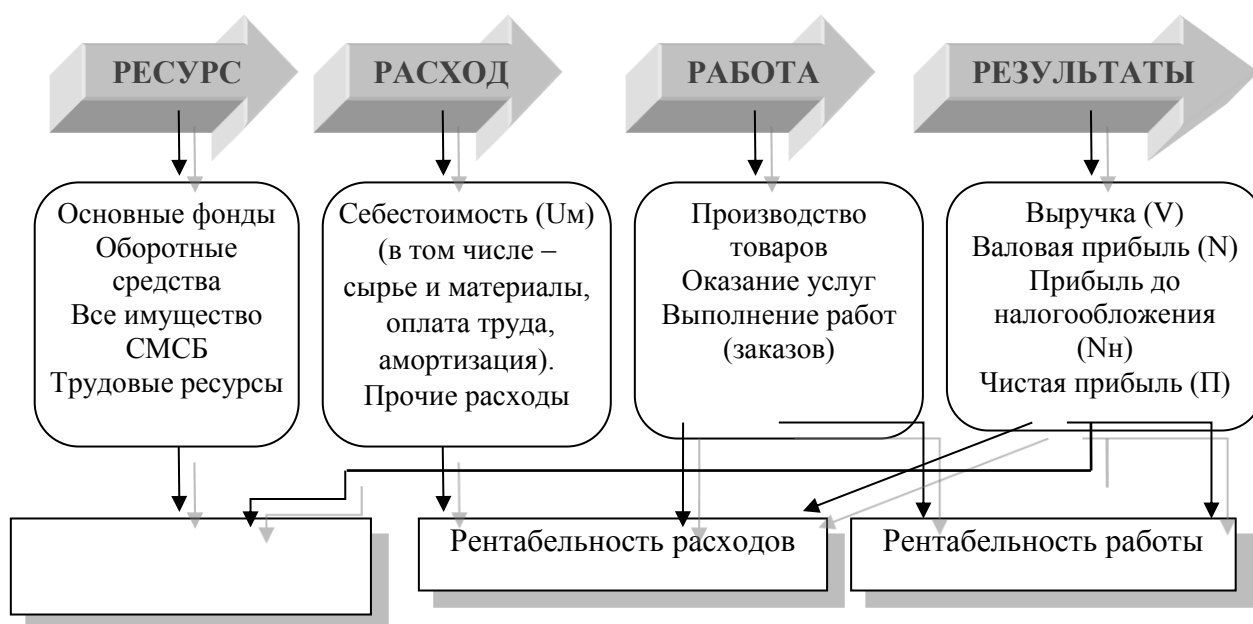

Рисунок 2 - Методика оценки рентабельности малых и средних предприятий

Рентабельность работы (R_{пр}) - это основной показатель оценки эффективности деятельности предприятия, который определяют по формуле:

$$R_{пр} = V / U_{м}, \quad (3)$$

где V – объем выручки от оказания услуг, ден. ед.

U_м- объем материальных затрат (себестоимость), ден. ед.

Показатель, обратный рентабельности производства – материалоотдача (M), показывает, сколько материальных затрат приходится на одну денежную единицу выручки СМСБ и определяется по формуле:

$$M = U_{м} / V \quad (4)$$

Уравнением, по которому также судят об эффективности, является соотношение, называемое «золотым правилом экономики предприятия»:

$$TPN_n > TPV > TPBB > 100\%, \quad (5)$$

где TPN_n — темп роста прибыли до налогообложения;

TPV — темп роста оборота (выручки от продаж);

$TPBB$ — темп роста авансированного капитала (валюты баланса).

ВБ – валюта баланса (другие, встречающиеся в литературе названия – активы, имущество фирмы, стоимость авансированного капитала);

N_n – объем прибыли до налогообложения, ден. ед. [4].

Для оценки эффективности деятельности персонала субъекта МСБ, или, другими словами, эффективности использования его трудовых ресурсов, также рассчитывается группа показателей, главным из которых является производительность труда (выработка) ($Пт$):

$$Пт = V / Ч_{сп}, \quad (6)$$

где $Ч_{сп}$ - среднегодовая численность персонала, человек.

Значение оценки экономических результатов деятельности малых и средних предприятий обусловлено, прежде всего, тем, что в этих результатах интегрируется и отражается эффективность всех сфер их деятельности.

Рисунок 3 - Значение эффективности экономической деятельности МСБ

Регулярная оценка экономических результатов деятельности субъектов МСБ служит объективным основанием для принятия их руководством оптимальных финансовых решений по использованию внутрифирменных резервов увеличения эффективности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мароши М. Организация, стимулирование и эффективность / Пер. венг.— М.: Экономика, 2011.— 288 с.
2. Методические пояснения Агентства РК по статистике (официальное издание). – Алматы, 2013. –48 с.
3. Моисеева Н. Х., Анискин Ю. П. Современное предприятие: конкурентоспособность, маркетинг, обновление. Т. 1 и 2. – М., 2013. – 450 с., 435 с.
4. Молодцов А. В. Управление рисками как фактор обеспечения экономической безопасности хозяйствующего субъекта. – М., 2012.

СОВРЕМЕННАЯ ФИНАНСОВАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Успанова А.А., студент

Научный руководитель: Алибеков Д.С.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной научной статье описывается финансовая политика Казахстана. Также рассмотрены аспекты формирования финансовой политики в современности. Помимо этого, поднят ряд основополагающих курсов и критериев финансовой политики.

Ключевые слова: финансы, финансовая политика, экономические процессы, государство, системный характер.

В связи завершением проекта в рамках развития общественной инфраструктуры «Нурлы Жол», окончанием «Астана Экспо», а также более благоприятной средой в этом году планируется значительная корректировка, предусматривающая более высокие доходы от нефтяных продуктов и сокращением расходов на товары, услуги и инвестиции. Консолидация гарантируется после завершения антициклических затрат, связанных с буферами капитала и сопровождающимися рисками. В настоящее время проводятся ряд комплексных реформ, которые в дальнейшем повлияют на государственные расходы. Новый подход в виде «подушного налога» направлен на предоставление финансирования поставщикам услуг на душу населения и оптимизацию затрат на сферы здравоохранения и образования, а также повышения гибкости и качества обслуживания за счет расширения ППС и аутсорсинга. В рамках еще одной инициативы будут рассмотрены рабочие места в государственном секторе и будут сопоставляться заработная плата с вознаграждением в частном секторе, сопровождающееся новой системой эффективности. Команда МВФ видит перспективы в этих амбициозных реформах и отмечает, что они нуждаются в эффективном планировании и организации. Для сохранения активов Национального Фонда, бюджетные трансферты сократятся, пока правительство будет рассматривать вопрос касательно выпуска еврооблигаций, выраженных в тенге, направленные на привлечение иностранных инвесторов и создания нового эталона (бенчмарка).

Дефицит на продукты, не принадлежащие нефтяной отрасли будет снижаться и достигнет уровня, соответствующего прогнозам команды МВФ в отношении долгосрочной перспективы. Корректировка обусловлена более высокими доходами, главным образом за счет повышения налогов, особенно улучшением администрирования НДС и усовершенствованной технологией. Недавние изменения в налоговом кодексе были сфокусированы на упрощении, разъяснении двусмысленностей, сокращении бремени соблюдения и улучшении разрешения споров. Другие меры направлены на усиление согласия между малыми предприятиями и работающими по найму, а также на

расширение электронного выставления счетов и подачи заявок. Кроме того, в рамках новых 5 социальных инициатив эффективная ставка личного подоходного налога для лиц с низким доходом будет сокращена с 10 до 1 процента. Команда МВФ поддерживает эти меры администрации и политики, хотя прогнозируемые доходы от реформ налогового администрирования могут оказаться весьма грандиозными. Также, умеренное повышение ставок PIT (personal income tax – подоходный налог для физических лиц) может быть рассмотрено для лиц с более высокими доходами для дальнейшего повышения прогрессивности (наряду с универсальными требованиями декларации доходов). Стимулы должны быть целенаправленными и ограниченными во времени, со ссылками на инвестиции через резервы или ускоренную амортизацию. Могут быть возможности рассмотрения умеренного повышения ставки НДС после введения административных улучшений. Наконец, в то время как команда видит перспективы в реформах расходов властей, уровень капитальных затрат в будущем идет медленно по международным стандартам, и некоторые дополнительные высококачественные расходы следует рассматривать в сочетании с более высокими доходами, не связанными с нефтью.

Гибкий обменный курс позволяет Казахстану абсорбировать изменения в макроэкономической среде и поддерживать дедолларизацию. Изменения в обменном курсе отражают фундаментальные факторы, в том числе цены на нефть и динамику российского рубля. НБК выиграет от укрепления связей и прозрачности в отношении покупок и продажи иностранной валюты, в том числе от имени НФРК (Национальный Фонд РК) и пенсионного фонда (Единый накопительный пенсионный фонд).

Заметки НБК помогли в управлении ликвидностью и построению короткого конца кривой доходности. Ставки денежного рынка остались в коридоре НБК. Проект Clearstream (международный центральный депозитарий ценных бумаг), направлен на облегчение доступа иностранного инвестора и расширение местного рынка ценных бумаг. Имеются возможности для укрепления сотрудничества между НБК и правительством для управления ликвидности и рыночных вопросов, включая управление депозитами / фондами государственных предприятий. Также необходим обзор резервных требований.

Государство поддержало слияние двух крупнейших банков - Халык и ККБ, а пять банков получили финансовую поддержку через субординированные кредиты НБК. Это финансирование помогло обеспечить стабильность сектора. Правовые изменения в целях повышения надзора и нормативных полномочий НБК находятся на рассмотрении парламента. НБК также снял и приостановил лицензии нескольких более мелких банков, деятельность которых не соответствовала пруденциальным требованиям. Несколько инициатив по предоставлению дополнительного финансирования были разработаны и будут реализованы в ближайшее время.

Но несмотря на эти действия, остаются нерешенными серьезные проблемы. Одна из главных заключается в том, что казахстанским банкам необходимо в полной мере принять упрощенную бизнес-модель с расширенным управлением, руководством и проведением операций. Некоторые банки до сих пор продолжают испытывать трудности, связанные со слабым управлением кредитными рисками и проблемными кредитами. Дальнейшее укрепление устойчивости банковского сектора будет способствовать разумным макро финансовым связям и росту, одновременно снижая риски.

Необходимы действия политики управления в следующих областях:

- Качество активов и управление ими. Банкам следует подвергнуть обновленной оценке свои активы, для того, чтобы уточнить масштабы возможных проблемных займов, с последующим списанием безнадежных кредитов. Государственная поддержка банков, оказанная в прошлом году, должна сопровождаться решительными оперативными улучшениями для обеспечения рационального управления и организацией.
- Усиление надзора и регулирования. Принятие поправок к Закону о НБК и Закону о банках и банковской деятельности будут направлены на исправление недостатков, связанных с распорядительной деятельностью. НБК должен выпустить

правила, в последующем формализующие их для использования в более широких полномочиях. В частности, прозрачность принципов, лежащих в основе внешнего мнения, важна для укрепления доверия. Следует улучшить и другие положения, в число которых входит классификации займов.

- Механизм экстренных кредитов ЕЦБ (Emergency liquidity assistance – ELA). НБК продолжает работу по укреплению структуры ЕЦБ для банков. ЕЦБ следует предоставлять только учреждениям, которые являются платежеспособными и которые обеспечены залогом, и, по мнению персонала МВФ, должны быть предоставляться под гарантии правительства.

- Кредитные субсидии. Поддерживаемые государством инициативы, включающие новую ипотечную программу «7-20-25», поддержку МСП и сельскохозяйственного сектора, должны быть целенаправленными, прозрачными и временными, финансироваться средствами НБК, а не бюджета, и не компрометировать оценку или управление кредитными коммерческими банками, тщательно оценивать постфактум для обеспечения экономической эффективности. Как уже отмечалось, при восстановлении экономики сейчас государственное финансирование и субсидии должны быть ограничены, учитывая риски укрепления зависимости от государственной поддержки. Там, где это возможно, следует использовать существующие учреждения, при необходимости проводить реформы, чем создавать новые институты.

- Инфраструктура финансового сектора. Существует необходимость в дальнейшем улучшении инфраструктуры финансового сектора, особенно в оценке залога, а также взыскании проблемных активов. Необходимо устранить сохраняющиеся правовые, институциональные и оперативные ограничения, затрагивающие Фонд проблемных займов, с тем чтобы он мог добиться прогресса в решении проблемных активов, приобретенных в рамках слияния ККВ-Nalyk.

Некоторые рассматриваемые меры, направленные на стимулирование роста кредитования, такие как предоставление банкам возможности продавать часть принадлежащих им ценных бумаг, связанных с прошлым государственным финансированием или возможную покупку облигаций коммерческих банков, могут принести определенные выгоды - при соответствующем распределении рисков и на рыночных условиях - через более предсказуемое долгосрочное финансирование. Однако они вряд ли будут в полной мере эффективными, учитывая ограничения на кредитный спрос. Действия должны быть направлены на поощрение частной инициативы и улучшение денежной передачи путем сокращения долларизации, постепенного отказа от субсидий на получение кредита и устранения правил процентных ставок. Ключевым, должно являться дальнейшее укрепление банковского сектора.

ЛИТЕРАТУРА

1. <http://www.nationalbank.kz/?docid=499&switch=russian> - обзор инфляции на 2018 г. - Национальный Банк РК официальный интернет ресурс.
2. <http://economy.gov.kz/ru/kategorii/byudzhetskaya-politika-0> - бюджетная политика РК - Министерство Национальной экономики РК официальный интернет ресурс

НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Зиятова Н., студент

Научный руководитель: Сутбаева Р.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы социальной защиты и социального страхования населения в Республике Казахстан за последние годы. Анализируется влияние роста экономического развития страны и исполнение постановлений на показатели социальной защиты населения. Таким образом, доказано, что высокие показатели экономического развития и результаты правильного проведения социальной политики привели к росту основных показателей уровня жизни населения.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечения, экономическое развития, социальная помощь, рост численности населения.

Необходимым условием сохранения социальной стабильности в стране, является социальная защищенность населения, и их уверенность в будущее своих детей и внуков. Социальная защищенность обусловлена, в основном, реальным повышением доходов населения. В свою очередь, фундаментом повышения доходов населения является экономический рост страны.

В то же время, известно, что реальное влияние повышения доходов на повышение качества жизни населения зависит не только от его величины, но и от справедливого распределения и использования результатов стабильного экономического роста. Проблема социального развития страны охватывает широкий диапазон вопросов - от первичного распределения, обусловленного структурой собственности, до систем социальной защиты, характеризующих перераспределительную политику государства. Именно перераспределение государственных средств определяет конечную сумму дохода, которая может быть направлена на использование в социальной сфере [1]. Основные показатели, отражающие уровень жизни населения Республики Казахстан, демонстрирует в целом стабильную положительную динамику (таблица 1).

Таблица 1-Уровень жизни населения Республики Казахстан за 2010 – 2017 годы

№	Показатели	2010	2015	2016	2017	2018
1	Среднедушевые номинальные денежные доходы населения, тыс. тенге	39,1	67,2	70,3	75,8	79,7
2	долларов США	264,8	303,6	210,3	233,5	340,2
3	индекс номинальных денежных доходов, в процентах к предыдущему году	113,8	108,1	107,4	104,4	103,5
4	индекс номинальных денежных доходов, в процентах	2266,9	3911,8	4279,7	4425,5	4602,5
5	Индекс реальных денежных доходов, в процентах к предыдущему году	106,3	101,4	95,5	103,5	103,2
6	Доля населения, имеющего доходы ниже величины	6,5	2,7	2,5	2,5	2,5

	прожиточного минимума, в процентах					
7	Величина прожиточного минимума, тенге	13 487	19 647	21 612	24 459	28 284
8	долларов США	91,53	88,61	63,16	75,3	85,7
Источник: Таблица составлена авторами на основе данных статистического Комитета МЭ РК.						

Показатели среднедушевых номинальных денежных доходов населения Казахстана, рассчитанные в национальной валюте, растут на протяжении всего рассматриваемого периода. Индекс реальных денежных доходов, рассчитанный с учётом индекса потребительских цен, изменяются схожим образом. Хорошо иллюстрируют данную тенденцию и показатель доли населения с доходами ниже уровня прожиточного минимума: если до середины 2000-х годов его значение стабильно превышало 30%, то начиная с 2006 года оно начало стремительно падать, достигнув в 2015 - 2017 гг. абсолютного минимума в 2,7%. При этом величина прожиточного минимума в национальной валюте продолжает расти, достигнув в 2018 году до 28 284 тенге [2].

В результате принимаемых мер по улучшению медицинского обслуживания и внедрения Программы здорового образа жизни на всех регионах Республики Казахстан, продолжительность жизни в 2016 году составила 72 года, что на 6 лет больше, чем в 2006 году. (Таблица 2).

Таблица 2 - Социально-демографические показатели Республики Казахстан за 2010-2016 годы

№	Показатели	2010	2015	2016	2017
1	1.Общий коэффициент рождаемости (на 1000 человек)	22,54	22,66	23,03	23,1
2	2.Общий коэффициент смертности (на 1000 человек)	8,97	7,48	7,44	7,31
3	3.Коэффициент младенческой смертности (на 1000 родившихся)	16,58	9,34	8,6	8,05
4	4.Коэффициент материнской смертности (на 100 000 родившихся)	22,70	12,50	12,7	7,46
5	5.Естественный прирост населения. тыс. чел.	221,6	266,4	277,6	231,4
6	на 1000 человек	13,57	15,18	15,59	14,25
Источник: Таблица составлена авторами на основе данных статистического Комитета МЭ РК					

В республике снизились и показатели материнской смертности. По данным Комитета по статистике, показатель материнской смертности в 2017 году составил 7,46 случая на 100 000 родов, тогда как в 2010 году он был равен 22,7 случая на 100 000 родов. Наблюдается положительная динамика по детской смертности. В 2017 году данный показатель составил 8,05 случая на 1000 родившихся, что в два раза меньше по сравнению с 2010 годом [3].

Социальная защита населения является неотъемлемой функцией каждого государства. Основные приоритеты социального развития Казахстана, в начальные годы независимости, были направлены на построение социально ориентированной экономики. Но, реформирование экономики на основе либерализации всех сторон общественной жизни привело к обострению ситуации в социальной сфере и, прежде всего, по линии

социальной защиты населения. Поэтому, перед руководством страны стояла задача построения надежной системы социальной защиты, которая должна была поддерживать социальную стабильность в обществе, способствовать сохранению его устойчивости в периоды ускоренного развития или трансформации от одной системы к другой.

Объем социального обеспечения в решающей степени зависит от эффективности экономики страны. В экономически слабых странах система социальной защиты в состоянии обеспечить лишь относительно низкий уровень социальных гарантий. С ростом экономики становится возможным расширить и систему государственного социального обеспечения в трех направлениях: расширение сферы социального обеспечения; расширение состава социально защищенных групп; увеличение количества и повышение уровня услуг социального обеспечения.

В Казахстане обеспечение социальной защиты населения ставит целью предоставление следующих гарантированных услуг социального назначения;

- Социальная поддержка семей с детьми;
- Социальное обеспечение и социальное страхование;
- Социальная помощь [3].

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. 27.01.2012 г. «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана».

2. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность».

3. Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2016-2020 годы и . Одобрено на заседании ПБК от «29» августа 2015 года, протокол №35

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ – КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Айбасов Н., студент

Научный руководитель: Абдешов Д.Д.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются инновационные средства достижения новаторских целей (инновационный потенциал в совокупности с внутренними и внешними условиями), обеспечивающие инновационную нацеленность развития экономики на воспроизводственной основе. Основным недостатком ранних подходов к инновационной деятельности заключается в том, что они сосредотачивают внимание только на одном каком-то важном элементе, а не рассматривают эффективность как результирующую, зависящую от многих различных факторов.

Ключевые слова: инновации, конкуренция, валовый внутренний продукт, рынок, предприятия, технология, промышленность.

Создание новых знаний и технологий и их использование в интересах социально-экономического развития государства определяют роль и место страны в мировом сообществе, и уровень обеспечения национальной безопасности. В развитых странах 80-95% прироста валового внутреннего продукта (ВВП) приходится на долю новых знаний, воплощенных в технике и технологиях, то есть, в этих странах развивается инновационная экономика.

Основными признаками инновационной экономики являются:

1. наличие современных информационных технологий и компьютеризированных систем;
2. наличие развитой инфраструктуры, обеспечивающей создание национальных информационных ресурсов;
3. ускоренная автоматизация и компьютеризация всех сфер и отраслей производства и управления;
4. создание и оперативное внедрение в практику инноваций различного функционального назначения;
5. наличие гибкой системы опережающей подготовки и переподготовки квалифицированных специалистов.

Инновационная деятельность может рассматриваться с различных позиций и с различной степенью детализации: «...во-первых, как параллельно-последовательное осуществление научно-исследовательской, научно-технической, инновационной, производственной маркетинговой деятельности; во-вторых, как временные этапы жизненного цикла нововведения от возникновения идеи до её разработки и распространения; в-третьих, как процесс финансирования и инвестирования разработки и распространения нового вида продукта или услуги». [1]

Основной недостаток ранних подходов к инновационной деятельности заключается в том, что они сосредотачивают внимание только на одном каком-то важном элементе, а не рассматривают эффективность как результирующую, зависящую от многих различных факторов. В этом и состоит принципиальное отличие современного подхода к инновационной деятельности.

Привлекательность инновационного пути развития заключается в его эффективности, когда речь идет об ускорении темпов экономического роста и снижении социальной напряженности. Гибкая, благодаря масштабному внедрению последних научно-технических достижений, и подвижная, в силу присущего ей постоянного поиска новых рынков, инновационная экономика не имеет себе равных в умении приспособиться ко всему разнообразию возникающих, исчезающих и просто меняющихся экономических интересов взаимодействующих субъектов.

Применительно к экономике Казахстана, нацеленной на формирование индустриально-инновационной системы - проводника в мир новых технологий и новой экономики, ее исходными параметрами и характеристиками являются:

1. инновационные цели и результаты инновационной деятельности (продукты, товары, услуги и т.д.), обеспечивающие монопольное положение на внутренних и внешних рынках;
2. инновационные средства достижения новаторских целей (инновационный потенциал в совокупности с внутренними и внешними условиями), обеспечивающие инновационную нацеленность развития экономики на воспроизводственной основе;
3. инновационная среда, формирующая творческую атмосферу и поощряющая работников к созданию и внедрению нововведений. Её структурными составляющими на территории республики являются национальные и региональные технопарки, финансируемые из бюджета, и бизнес-инкубаторы, финансируемые через Национальный инновационный фонд.
4. инновационная инфраструктура, имеющая в своем составе Национальный инновационный фонд (АО НИФ), Фонд национального благосостояния «Сам-рук-Казына», Центр аналитических и маркетинговых исследований, Центр инжиниринга и трансфера технологий (ЦИТТ), Банк развития, финансирующие инновационную деятельность, венчурные фонды, которые позволяют стране присутствовать на мировых технологических рынках.
5. инновационный процесс социально-экономического развития, способный интегрировать в единую, логически обоснованную взаимосвязь науку - образование -> производство —> рынок.

Увеличение скорости инновационного процесса и эффективности внедряемых инноваций ведет к развитию экономики как в количественном выражении в виде прироста ВВП, так и в качественном - в виде новых знаний, лежащих в основе технологических, управленческих, организационных, социальных процессов.

В настоящее время важное значение приобретают меры, которые позволяют задействовать инновационный потенциал в интересах повышения конкурентоспособности товаропроизводителя, отрасли, региона, страны.

Пока инновационная активность промышленных предприятий остается на низком уровне, только 3,4% предприятий занимаются инновационной деятельностью. Поэтому, главной целью инновационной политики на ближайший период должно быть обеспечение институциональных, организационных, финансовых, кадровых и нормативно-правовых условий для повышения конкурентоспособности экономики Казахстана, на основе эффективного использования инновационного потенциала, распространения и реализации инноваций. [2]

Основными задачами при этом должны быть:

- создание организационных и экономических механизмов для повышения востребованности инноваций отечественным производством, обеспечения интенсивного развития фундаментальной науки, важнейших прикладных исследований и разработок;
- совершенствование нормативно-правовой базы научной, научно-технической и инновационной деятельности;
- поддержка научных исследований и экспериментальных разработок в приоритетных направлениях развития науки, технологий и техники с учетом мировых тенденций;
- укрепление научно-исследовательского сектора высшей школы.

В состав элемента научно-технического потенциала - образовательного потенциала-входят профессионально-техническое образование, среднетехническое и высшее, а школьное образование оказывает опосредованное влияние. Здесь основным критерием должно выступить получение профессии.

Таким образом, проведенный анализ инновационной деятельности промышленности Казахстана показал, что за 2010-2014 годы имеется тенденция роста по всем показателям инновационной активности предприятий: объем инновационной продукции в промышленности, количество предприятий, использующих новые технологии, затраты на технологические инновации.

Реализация инновационного потенциала предполагает наличие условий, способствующих трансформации результатов инновационной деятельности в коммерчески приемлемые продукты. Коммерциализация инновации возможна тогда, когда все участники инновационного процесса ученые, производители, инвесторы имеют достаточные мотивации для принятия риска в процессе выделения новых технологий на рынок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Официальный сайт Агентства РК по статистике – 2015 г.
- 2.. Келимбетов К. Стратегическое планирование в Республике Казахстан в условиях глобализации. //Транзитная экономика, 2015,- №1

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА В ОБЛАСТИ ДЕНЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ

Каримова Р., студент

Научный руководитель: Абдешов Д.Д.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. С августа 2015 года Национальный банк проводит политику таргетирования инфляции на плавающий обменный курс тенге. Главная задача финансового регулятора - постепенно снизить инфляцию до 4% в среднесрочной перспективе. Это создает условия для устойчивого долгосрочного роста. Низкий и предсказуемый фактор инфляции, структурные реформы и меры государственной поддержки значительно диверсифицируют экономику страны и значительно уменьшают ее зависимость от внешних условий.

Ключевые слова: Инфляция, кредиторы, потребительские цены, денежная политика.

Денежная политика регулятора как окончательного срочного кредитора бесполезна. В своем ежегодном послании народу президент изложил следующие принципы деятельности банков: «Должны нести экономическую ответственность, признавая убытки. Ориентированный на рынок и прагматичный подход к кредитованию отражает потребность в свободном банковском обслуживании.

Как и любое коммерческое предприятие, банк ищет прибыль. Положительной функцией банков является предоставление кредитов за счет сбережений. Они сами погашают собственные задолженности, зарабатывают на собственных капиталах и кредитовании на рынке, эффективно производя товары и услуги. В этом случае кредит является законным процессом конвертации и оплаты единой товарной стоимости, выплачивая проценты в качестве цены того времени. [1].

Если предприятие теряет его, его прекращение будет в общих интересах. Общество и государство не должны нести за это ответственность. Чтобы заплатить за банковские кредиты, им необходимо показать фактическую прибыль от производства.

В Казахстане продолжают негативные последствия событий 2015 года, которые ведут свободное движение тенге к обменному курсу. Являясь ведущим в борьбе с рейтингом уровня ЕАЕУ по уровню инфляции в республике - к концу апреля этого года составляет 7,5% по сравнению с апрелем 2016 года.

В апреле 2018 года уровень инфляции в Казахстане составил 0,40%, что на 0,10 меньше, чем в марте 2018 года и на 0,10 меньше, чем в апреле 2017 года. Вместе с этим, инфляция с начала 2018 года составила 2,22%, а в годовом исчислении - 6,59%. В 2018 Казахстан занимает 14 место по уровню инфляции в мире. Инфляция в Казахстане, как и во многих странах, рассчитывается на основе индекса потребительских цен на товары и услуги. При этом под потребительскими ценами подразумевается конечная цена, которую платит покупатель товара или услуги, и которая включает в себя налоги и сборы.

Темпы роста потребительских цен в Казахстане ускорили динамику инфляции в Беларуси и России. В ноябре 2016 года этот рост был несколько ниже - с учетом уровня инфляции в ноябре 2015 года (12,8%) и соответствующего снижения реальных доходов населения не было роста цен.

Темп инфляции в Казахстане замедлился, но остается самым высоким среди стран ЕАЭС - мы опережаем в Белоруссии, которая пережила деноминацию национальной валюты в 2016 году (6,3% в апреле 2016 года).

Самый низкий уровень инфляции в Кыргызстане составляет 3,8%, а в апреле 2017 года в Армении - 1,2%.

По статистическим данным, нынешняя оценка тенге окажет положительное влияние на экономический рост страны и успех казахстанского народа.

В первом квартале 2017 года ВВП Казахстана увеличился на 3,4% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. Это самый высокий показатель экономического роста в первые за три месяца начиная с 2015 года.

В то же время реальные доходы населения Казахстана за тот же период выросли на 2,4% - реальные доходы снизились на 1,6%.

Инфляция в 2017 году (декабрь 2017г. по сравнению с декабрем 2016г.) составила 7,1%. Цены на продовольственные товары увеличились на 6,5%, непродовольственные – на 8,9%, платные услуги – на 5,9%.

Функциональная роль Национального банка в экономике Казахстана состоит в том, что он является эмиссионным, резервным, кассовым центром страны, обладает правом нормотворчества, контроля, выполняет роль кредитора в отношении банков второго уровня, определяет денежно-кредитную и валютную политику страны.

В настоящее время Национальный банк рассматривается как институт, отвечающий за разработку и проведение денежно-кредитной политики, изменяющий предложение денег для достижения экономических целей, например, таких, как экономический рост, стабильность цен и сдерживание инфляции.

Денежно-кредитная политика, осуществляемая Национальным банком РК, является одним из элементов экономической политики государства и представляет собой совокупность мероприятий, направленных на изменение денежной массы в обращении, объема кредитов, уровня процентных ставок и других показателей денежного обращения и рынка ссудных капиталов [2].

В идеале монетарная политика должна обеспечивать стабильность цен, полную занятость и экономический рост - таковы ее высшие и конечные цели. Монетарная политика приводит к изменению значений основных макроэкономических параметров: ВВП, инфляции, уровня безработицы. Это происходит потому, что посредством монетарных методов можно изменить предложение денег в экономической системе.

Основным объектом денежно-кредитного регулирования со стороны Национального банка выступает совокупная наличная и безналичная денежная масса в экономике, от динамики которой зависит изменение различных компонентов совокупного платежеспособного спроса. Поскольку деньги на современном этапе развития носят кредитный характер, т.е. денежная масса в основном создается в процессе кредитно-депозитной деятельности банков, регулирование структуры и объема денежного оборота Национальный банк осуществляет посредством управления операциями банков второго уровня.

Денежно-кредитная политика Национального банка направлена, главным образом, на обеспечение стабильности обменного курса тенге и стабильности финансового сектора страны.

Изменение объема денежной массы в обращении, движение процентных ставок за кредит, динамика внутренних цен находятся в тесной связи с валютным курсом. Механизм валютных интервенций используется Национальным банком РК в качестве аналога операций на открытом рынке и проводится с использованием официальных валютных резервов и краткосрочных заимствований.

Переход к режиму управляемого плавающего валютного курса не снимает обязательств Национального Банка Республики Казахстан по обеспечению стабильности национальной валюты. Меры Национального Банка Республики Казахстан будут направлены на недопущение значительных колебаний реального курса национальной валюты, которые могут оказать негативное влияние на конкурентоспособность отечественного производства в условиях постоянно меняющейся мировой конъюнктуры. Национальный Банк Республики Казахстан будет стремиться к дальнейшему снижению своего участия на валютном рынке в целях повышения гибкости курса тенге.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кошербаева Г.К. Денежно-кредитная политика, как составная часть государственного макроэкономического регулирования // АльПари, 2016, №1. – с. 6-12.
2. Мажитов Д.М. Жумабекова Ж. Анализ факторов, влияющих на налично-денежный оборот в Республике Казахстан // Банки Казахстана, 2016, - №7. – с. 6-12.

ПОНЯТИЕ ПРИЧИН И УСЛОВИЙ, СПОСОБСТВУЮЩИХ СОВЕРШЕНИЮ ПРОТИВОПРАВНЫХ ДЕЯНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

Айдаралиев Т., студент

Научный руководитель: Кулбаева М.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье автор рассматривает причины и условия, способствующих совершению преступлений несовершеннолетними, влияние социальной среды и воспитание при предупреждении такого рода правонарушений.

Ключевые слова: Преступность несовершеннолетних, девиантное поведение, профилактика.

В практической деятельности очень часто следователи по делам несовершеннолетних часто не разграничивают понятия «причина» и «условие» совершения преступления. Одни именуют причины, способствующие совершению преступления, условиями, и наоборот, другие - причины и условия называют одним общим термином - «обстоятельства, способствующие совершению преступлений». Подмена одного понятия другим, непонимание их сущности приводят к тому, что в результате расследования обычно выявляются и устраняются только условия, способствующие совершению преступления, в то время как порождающие преступление причины, оставаясь вне поля зрения следователя, могут привести к новым правонарушениям.

Под причиной следует понимать явление (группу явлений), которое предшествует по времени другому явлению (следствию) и порождает его. Условия же сами не могут породить следствие, но, сопутствуя причинам и, способствуя им, содействуют их развитию, необходимому для возникновения следствия [1].

В совокупности причинно связанных обстоятельств, которые надлежит в полном объеме выявлять во всех случаях расследования преступлений несовершеннолетних, можно выделить следующие составные части: 1) непосредственная причина совершения подростком преступления; 2) причины, под воздействием которых сформировалась антиобщественная направленность личности несовершеннолетнего; 3) объективные и субъективные условия, способствующие формированию и закреплению у подростка антиобщественной направленности личности; 4) условия, способствующие проявлению антиобщественной направленности личности подростка в конкретном преступлении.

Антиобщественная направленность личности, рассматриваемая как причина преступления, — это система в той или иной степени искаженных взглядов, представлений, негативное отношение к социальным и моральным ценностям, определенный характер потребностей и избираемые подростком в соответствии с его взглядами способы их удовлетворения. В ходе расследования каждого преступления, совершенного несовершеннолетним, особое внимание должно быть обращено на выявление степени укоренения в сознании подростка антиобщественной направленности.

Успешное решение этой важной задачи осуществляется на основе выделения определенных типов несовершеннолетних правонарушителей, каждый из которых

представляет собой определенную «ступень» деморализации личности - от отдельных ее проявлений до относительно четкой и устойчивой антиобщественной ориентации и далее до формирования общей преступной направленности [2].

Отрицательное влияние на несовершеннолетних оказывают порой неформальные связи и группы с антиобщественной ориентацией, так как они могут быть средой проявления негативных антиобщественных взглядов и норм в течение продолжительного периода времени. Активизации внешнего воздействия на формирование в сознании подростка антиобщественной направленности личности часто способствуют низкий культурный и общеобразовательный уровень, наличие у него отрицательных взглядов, привычек, черт характера (слабая воля, отсутствие навыков трудовой деятельности, жестокость и т.п.), а также разного рода психические аномалии. Активное воспитательное воздействие на ребенка оказывает семья. Вместе с тем есть семьи, в которых развитие подростков может идти по неправильному пути. Это часто происходит из-за отсутствия у родителей общей и педагогической культуры, навыков воспитания, а также в результате сложившихся в семье нездоровых жизненных позиций. У подростка воспитывается пренебрежительное отношение к труду, правам и интересам других, потребительские настроения, отсутствует уважение к закону.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдиров Н.М. Раннее выявление несовершеннолетних с антиобщественным поведением основа эффективной профилактики правонарушений. - Караганда, 2008.-230 с.
2. Шаяхметова Ж.Б. Преступность среди несовершеннолетних: основные причины и меры предупреждения. - Алматы, 2012.-250с.

ИСК КАК СРЕДСТВО ВОЗБУЖДЕНИЯ ИСКОВОГО ПРОИЗВОДСТВА

Айтбай А., студент

Научный руководитель: Ахметова Б.С.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье раскрываются вопросы, связанные с исковым производством. Также рассматривается сущность и значение сторон, в гражданском процессе. Сторонами являются субъекты спорных материально- правовых отношений, выступающих в защиту своих материально-правовых и процессуальных интересов.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, законность, иск, исковая формы защиты гражданского права

В своем ежегодном Послании Президент Республики Казахстан «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» главное место отводит дальнейшей модернизации судебной системы. Он акцентировал внимание на модернизацию национальной правовой системы, повышении авторитета судебной власти. «Следует продолжить внедрение современных форматов работы судов и передовых электронных сервисов» [1.]

Сегодня, когда Казахстан становится равноправным партнером мирового сообщества, одним из приоритетных направлений судебной реформы является повышение роли суда в государственной и общественной жизни. Можно быть уверенным, что в Казахстане сформировалась судебная система, способная выполнять функции по защите прав и свобод граждан и законных интересов юридических лиц по международным стандартам.

Сегодня судебная система обеспечивает доступность правосудия, максимальную реализацию прав участников гражданского судопроизводства, своевременную защиту и восстановление нарушенных прав и свобод личности, интересов общества и государства.

Одним из важных условий обеспечения задач гражданского судопроизводства является четкая организация и проведение судебного разбирательства при строгом соблюдении законности в деятельности суда. Без полной и всесторонней подготовки гражданского дела к судебному разбирательству трудно представить себе своевременное рассмотрение и разрешение гражданско-правового спора, вынесение законного и обоснованного решения.

На современном этапе в период реформирования всей системы казахстанского законодательства, особую актуальность приобретает проблема защиты нарушенного или оспариваемого права и охраняемого законом интереса в гражданском судопроизводстве с помощью исковой формы защиты гражданского права.

Исковая форма защиты права наиболее распространенная форма защиты субъективного права. Тема понятия иска является одной из спорных в теории гражданского процессуального права, а именно выделение в иске материально-правовой и процессуально правовой стороны.

Понятие иска является одной из спорных в теории гражданского процессуального права, а именно выделение в иске материально-правовой и процессуально правовой стороны.

В законодательстве и судебной практике РК происходят в последнее время коренные изменения, в связи с проводимыми реформами, все это требует выработки новых подходов в процессуальной форме защиты прав. Отсюда возникает закономерная необходимость научных разработок по проблемам искового производства, т.к. он устанавливает общие правила судебного разбирательства. Особое значение они приобретают с принятием ГПК РК. Совершенствование нормативной базы гражданско-процессуальной деятельности обусловлено тем, что законодатель в принципе не может принять «идеальный» закон, который бы в полной мере отражал потребности общества и государства.

К.С. Юдельсон, В.М. Семенов в своих работах, совершенно справедливо указали на то, что иск- это прежде всего категория гражданского процессуального права. Определение понятия и содержания института гражданского процессуального права дает возможность лучше понять, что иск не может быть двойственным материально-правовым институтом. Условия предъявления иска и сама возможность возбуждения дела в суде в порядке искового производства обусловлены обстоятельствами только процессуально-правового порядка.

Самостоятельное исследование практических и теоретических проблем искового производства, является одной из задач научного анализа данной работы. Необходимость дальнейшей теоретической разработки проблем, связанных с исковым производством, вызывается также самой жизнью, поскольку судебная практика показывает, что одной из главных и основных причин вынесения судами необоснованных и незаконных решений является неправильное определение предмета иска.

Исковое производство по своему значению и объему является важнейшей частью всего гражданского судопроизводства и процессуальной формой правосудия по гражданским делам. Иск взаимосвязана со всеми институтами гражданского процессуального права, служит регламентом рассмотрения всех гражданских дел, и ориентирует правовое регулирование судебной деятельности.

Поскольку иск является одним из основных средств возбуждения гражданского процесса по конкретному вопросу, приводящим в действие механизм судебной деятельности и осуществления правосудия, то закон уделяет особое внимание надлежащей формы искового заявления.

Для совершения различных юридически значимых действий необходим оптимальный порядок ее осуществления для достижения конкретной правовой цели. По нашему мнению, институт иска является процессуальным институтом и отвечает требованиям и признакам юридической конструкции процессуальных институтов.

В гражданском процессе познание процессуальная классификация исков, охватывающая все виды судебной защиты, анализирующая различия частей исков разных видов, имеет огромное значение. Объективным является тот факт, что основанием процессуальной классификации исков на виды является процессуальная цель. Таким образом, исходя, из этого надо отметить, что ряд авторов проводят классификацию исков на два вида: а) исполнительные иски (о присуждении); б) установительные (о признании). Наряду с этим необходимо отметить и третий вид – это преобразовательный иск [2]. Таким образом, все перечисленные авторы, исследуя данную проблему по поводу процессуальной классификации исков, выражают различные подходы к содержанию частей иска.

Во – первых иск имеет внутреннюю структуру, т.е. содержание. Для того, чтобы раскрыть внутреннюю структуру иска, в теории гражданского процесса применяется термин «элементы иска». Следовательно, важность данного понятия при разрешении гражданских дел очевидна. Так как они имеют значение для того, чтобы определить размер исковой защиты по предъявленному требованию. Кроме того, определяют направление, ход и особенности судебного разбирательства по каждому процессу. При этом, с помощью частей иска, нам предоставлено возможность индивидуализировать иск. По нашему мнению, сущность об элементах иска имеет огромное практическое значение, ибо элементы иска помогают при определении предмета доказывания по делу, также предоставляют ответчику возможность подготовить защиту против предъявленного к нему иска. Вместе с тем помогают суду определить размер судебного исследования, относимость и допустимость тех либо других видов средств доказывания по делу [3, с.125].

Средством возбуждения искового производства является иск. Институт иска как структурный элемент системы гражданского процессуального права обладает такими признаками, как самое совершенное средство защиты субъективного права, если оно нарушено или оспорено. Лицо, считающее себя обладателем нарушенного или оспоренного права, обращается в суд для защиты в установленном законом процессуальном порядке. Такое обращение в суд и носит название «иск».

ЛИТЕРАТУРА

1. Гражданский процессуальный кодекс -2018г
2. Треушникова М.К. Хрестоматия по гражданскому процессу: Учебное пособие / Под общей ред.- М.: Городец,1996.-256с.
3. Баймолдина З.Х. Разбирательство гражданских дел в суде первой инстанции: Научно-практическое пособие.- Алматы: Жеті жарғы, 2001.-136с.

КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Тындыбаев А.Е., студент

Ғылыми жетекші: Кирбасова Л.Ғ.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бәсекеге қабілеттілік арттыру механизмі – кәсіпорынның нәтижелі жетістікке жету жолында атқаратын іс-әрекеттері арқылы сипатталады. Дұрыс таңдап алынған механизм осы кәсіпорынның нарықтық бәсекелестерімен салыстырғанда ұзақ

уақытқа ұтымды жағдай жасауына негіз болады. Тынымсыз ізденіс пен нәтижелі іс-әрекетті арқау еткен әлемдік нарық өндірушілері барынша жаңа нарықтарды игеруге, ондағы тұтынушыларды жаулауға белсене кірісуде. Нарықтың бұл қатал шарты отандық өнім өндірушілердің бәсекелік қауқарын нығайтуды, кәсіпорындардың бәсекелік қыспақтарға төтеп берерлік қабілетін арттыруды, ішкі және сыртқы нарықтарда сұранысы жоғары өнім өндіруге тиімді әсері бар тетіктерді айқындауды қажет етеді.

Түйінді сөздер: кәсіпорын, бәсекеге қабілеттілік, индустриалды-инновациялық даму.

Ғаламдану жағдайында барлық елдердің негізгі міндеті ұлттық шаруашылық пен жекелеген экономикалық субъектілердің бәсекелес қабілетін қалыптастыру және қолдау болып табылады. Нарықтық талаптардың ерекшеліктерін ескере отырып, мемлекеттің ішкі экономикалық мүмкіндіктері мен өндірістік ахуалын одан ары жақсарту мақсатында жаңа бағыттар белгіленуде. Өндірісті жаңаша құрудың, шығарылатын өнімдердің сұранысын арттырудың маңыздылығы да артуда.

Қазіргі заманғы кәсіпорындар өздерінің бәсеке бағытын нығайту үшін әлемдік нарықтың жоғарылап келе жатқан талаптары, тұтынушылық сұраныстың дифференциялануы, инновациялық айналымдардың азаю қажеттілігі және өндіріске ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу мәселелерімен бетпе-бет кездесуде.

Әйтсе де, ғаламдық даму үдерімінің қазіргі кезеңінде қолда бар жетістіктерге қанағаттану жеткіліксіз. Тынымсыз ізденіс пен нәтижелі іс-әрекетті арқау еткен әлемдік нарық өндірушілері барынша жаңа нарықтарды игеруге, ондағы тұтынушыларды жаулауға белсене кірісуде. Нарықтың бұл қатал шарты отандық өнім өндірушілердің бәсекелік қауқарын нығайтуды, кәсіпорындардың бәсекелік қыспақтарға төтеп берерлік қабілетін арттыруды, ішкі және сыртқы нарықтарда сұранысы жоғары өнім өндіруге тиімді әсері бар тетіктерді айқындауды қажет етеді. Бұл жағдай Республика Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында айтылғандай: «Экономика біздің дамуымыздың басты басымдығы, ал экономикалық өсімнің барынша жоғары қарқынына қол жеткізу - негізгі міндетіміз болып қала береді.

Ұлттық экономикадағы нақты саланың дамуын қамтамасыз етуде, отандық өндірушілердің өнімдерін әлемдік нарықтың сұранысына сәйкестендіру бағытында атқарылатын іс-шаралардың тобына шығарылатын өнімдердің бәсекелік қабілетін қамтамасыз ету мәселесін жатқызуға болады. Қазіргі кезде өзекті болып отырған мемлекеттің экономикалық, азық-түлік қауіпсіздігін қалыптастыру әрекеттері де сыртқы өндірушілердің ұқсас өнімдеріне төтеп бере алатын отандық өнімдердің өндірілуіне тәуелді.

Еліміздің табиғи, экономикалық, ұлттық ерекшеліктеріне сай иелігіміздегі құндылықтарды барынша тиімді, әрі ұтымды жұмсау, тек ішкі нарықта ғана емес, әлемдік нарықта да жоғары сұранысқа ие болатын халық тұтынатын тауарлар шығару, сол нарықтың қомақты бөлігін қосылған құны жоғары өнімдер өткізу арқылы иемдену, осы арқылы мемлекетіміздің беделін арттыру бүгінгі таңда қарқынды жүргізіліп жатқан саяси-экономикалық үрдістердің негізін қалайды.

Сонымен қатар, тұтыну нарығындағы өскелең талаптар да отандық тауар өндірушілерге шығаратын өнімдерінің бәсекелік қабілетін арттыру мәселесін алдыңғы қатарға қойып отыр. Мұның өзі бәсекелік ортаның дамуына, өндірілетін өнімнің сапасын жоғарылатуға, бағаны төмендетуге ықпалын тигізіп, тұтынушылардың кең көлемді сұранысын қанағаттандыруға итермелейді. Бәсекеге қабілетті өнім шығару кәсіпорынның, саланың дамуына ықпал ететін негізгі фактор екенін уақыттың өзі дәлелдеуде.

Бәсекеге қабілеттілік дегеніміз — кез-келген экономикалық объектілерге тән қасиет. Физикалық табиғатына және атқаратын қабілетіне қарамай, барлық тауарлар, сондай-ақ оларды өндіру, пайдалану жүйелері бәсеке мәселесі шеңберінде қарастырылады, тіпті мұндай талдау аспектісі абстрактілі емес, нақты экономикалық қызметтің практикалық мәні [1].

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілік мәселесі қазіргі жағдайдағы әлемде әмбебап сипатқа ие болды. Әрбір мемлекеттің тұтынушының экономикалық және әлеуметтік өмірі оның қаншалықты табысты шешілуіне қарай байланысты. Бәсекеге қабілеттілік - мемлекеттің, өндірушінің өнім шығару мен өткізудің мүмкіншілігінің жиынтығы десек те болады. Бәсекелік факторының өзі мәжбүрлік сипатқа ие, нарықтан ығыстыру қорқынышы өндірушілерді өз тауарлардың бәсекеге қабілеттілігі мен сапа жүйесімен тоқтаусыз шұғылдануға мәжбүр етеді, ал нарық олардың қызметінің нәтижелерін объективті және қатал бағалайды. Дамыған бәсекелестік нарықта өнімнің бәсекеге қабілеттілігі оның коммерциялық табыстың шешуші факторы болып табылады. Бәсекеге қабілеттілік тауардың нарық жағдайына, тұтынушының қажеттілігіне тек сапа, техникалық, экономикалық, эстетикалық сипаттамалары бойынша ғана емес, сонымен бірге коммерциялық және өткізудің басқа жағдайларына (баға, жеткізу мерзімі, өткізу жолдары, сервис жарнама) байланысты болатын көп аспектілі түсінік. Сонымен қатар, өнімнің бәсекеге қабілеттіліктің негізгі құрама бөлігі болып эксплуатация уақытына тұтынушының шығын деңгейі табылады. Басқаша айтқанда бәсекеге қабілеттілік - нарықтағы табысты анықтайтын тауардың тұтынушылық және құндылық (бағалық) сипаттамалардың кешені, яғни бәсекелес аналог тауарлардың алдында берілген тауардың артықшылығы. Тауарлардың артынан олардың өндірушілері тұрғандықтан, сәйкесінше бәсеке қабілеттілікті кәсіпорындар, кәсіподақтар, фирмалар, мемлекеттің негізінде айтуға болады. Нарықтағы әрбір тауар қоғамдық қажеттіліктерін қанағаттандыру көрсеткішіне тексеру өтеді: әрбір сатып алушы оның жеке қажеттілігін толығымен қанағаттандыратын тауарды сатып алады, ал барлық сатыпалушылар бәсекелес тауарларға қарағанда қоғамдық қажеттіліктерге сәйкес келетін тауарды сатып алады. Сондықтан өнімнің бәсекеге қабілеттілігін (яғни, бәсекелестік нарықта коммерциялық тиімді өткізудің мүмкіншілігі) бәсекелестердің тауарларын бір-бірімен салыстыру негізінде ғана анықтауға болады. Басқаша айтқанда, бәсекеге қабілеттілік нақты бір сату уақытына байланысты салыстырмалы түсінік [2]. Әрбір сатып алушыда өз қажеттіліктерін қанағаттандырудың бағалаудың жеке критеріі бар болғандықтан, мұнда бәсекеге қабілеттілік жеке сипатқа ие болады. Сондықтан, бәсекеге қабілеттілік тұтынушы үшін қызуғышылық туғызатын (берілген қажеттіліктерді қанағаттандыруына кепіл береді) қасиеттермен ғана анықталады. Бұл қызығушылықтың шегінен шыққан өнімнің барлық қасиеттері бәсекеге қабілеттілікті бағалағанда белгілі бір жағдайда оған қатысы жоқ деп есептеледі. Нормалар, стандарттар мен құқықтардың шамадан тыс асуы (мемлекеттік талаптардан басқа) өнімнің бәсекеге қабілеттілігін жақсартып қана қоймай, керісінше оны түсіреді, өйткені ол сатып алушының құндылығын көбейтпей, бағаның өсуіне әкеледі; сондықтан ол өнім тұтынушыға тиімсіз болып көрінеді.

Сонымен түйінділей келе, бәсекелестіктің салалық деңгейдегі қозғаушы күштерін зерттеу нарықтық экономика жағдайында барлық деңгейлерде көрініс табатын жалпылама бәсекелестік механизмінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатындығын атап өткім келіп отыр. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің зерттелуі оның өмірлік циклының фазаларына тығыз байланысты үздіксіз және жүйелі түрде жүргізілуі тиіс. Мұның өзі бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштерінің төмендеудің бас кезеңін уақытылы анықтау мен лайықты шешімдерді қабылдау (мысалы, өнімді өндірістен шығару, оны модернизациялау, нарықтың басқа секторына ауыстыру, т.с.с.) үшін қажет. Егерде ескі өнім өз бәсекеге қабілеттілік ұстанымын түгелдей жоймаса, ал кәсіпорын жаңа өнім шығаруды көздесе бұл экономикалық тиімсіз болады. Сонымен қатар, әрбір тауар нарыққа шыққаннан кейін өзінің бәсекеге қабілеттілік әлеуметін бірте-бірте жұмсай бастайды. Бұл процесті баяулатып, уақытша ұстап тұруға болады, бірақ оны тоқтату мүмкін емес. Сондықтан, жаңа өнім ескі өнім бәсекеге қабілеттілігінде маңызды жоғалтулар болған кезде нарыққа шығаруды қамтамасыз ететін график бойынша болжайды. Яғни жаңа тауардың бәсекеге қабілеттілігі озық және ұзақ уақыттық болу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ниязбеков Р.Қ., Рахметов Б.А., Байнеева П.Т. «Кәсіпорын экономикасы»: Оқу құралы /Алматы: Экономика, 2008.
2. Апышева А. А. Экономикалық жүйелердің бәсекеге қабілеттілігі ілімі және тәжірибесі Өскемен 2014 ж, 11 бет.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КАСПИЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ

Алиева А., студент

Научный руководитель: Кулбаева М.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье автор отражает общую характеристику Каспийской конвенции, обращает внимание на важные положения и их значимость для каждого прикаспийского государства.

Ключевые слова: результаты пятого саммита, статус Каспия, конвенция, прикаспийские государства

Пятый каспийский саммит, прошедший 12 августа 2018 года в казахстанском прибрежном городе Актау, завершил работу по определению правового статуса Каспийского моря.

Участники Конвенции – государства, расположенные на побережье Каспийского моря, - Азербайджанская Республика, Исламская Республика Иран, Республика Казахстан, Российская Федерация и Туркменистан. Кульминацией Пятого каспийского саммита и 22-летней кропотливой работы стало подписание Конвенции о правовом статусе Каспийского моря.

Конвенция о правовом статусе Каспийского моря является историческим событием для стран Прикаспийского региона. Принятие конвенции относительно Каспийского моря закладывает международный правовой фундамент крупного водоема. Прикаспийские государства - Россия, Казахстан, Туркмения, Иран, Азербайджан - шли к подписанию конвенции более 22 лет. Истоки правовой проблемы лежат в распаде Советского Союза. До этого вопросы использования Каспия регулировались в рамках двусторонних договоров между СССР и Ираном 1921 и 1940 годов. Появление в регионе новых независимых государств после 1991 года осложнило ситуацию, тем более в условиях открытия на дне Каспия богатых залежей нефти и газа. Каспий также обладает большим транзитным потенциалом добываемых на его дне углеводородов. Но трубопроводы из Казахстана и Туркмении неизбежно должны пройти через территории других прикаспийских государств.

Двусторонние и многосторонние контакты по каспийской проблематике в итоге были объединены в 2002 году, когда в Ашхабаде прошел первый саммит каспийских государств. На четвертом саммите в Астрахани в 2014 году стороны вплотную подошли к согласованию конвенции, но отдельные спорные моменты отодвинули ее подписание еще на четыре года. Непростой путь к соглашению отмечали практически все участники саммита. "Можем признать, что консенсус по статусу моря сложился нелегко и не сразу, переговоры продолжались более 20 лет, потребовали не мало усилий сторон", - указал президент Казахстана Нурсултан Назарбаев, открывая встречу. Конвенция о правовом статусе Каспийского моря - это основополагающий документ, который создает новый, отвечающий современным требованиям и нацеленный на дальнейшую интенсификацию всестороннего взаимодействия прибрежных стран правовой режим Каспийского моря. Данная конвенция состоит из 24 статей, в силу своего характера является бессрочной.

Совершено в одном подлинном экземпляре на азербайджанском, казахском, русском, туркменском, фарси и английском языках. Согласно ст. 4 конвенции о правовом статусе Каспийского моря: стороны осуществляют деятельность в Каспийском море в целях судоходства, промысла, использования и охраны водных биологических ресурсов, разведки и разработки ресурсов его дна и недр, а также иные виды деятельности в соответствии с настоящей Конвенцией, совместимыми с ней отдельными соглашениями Сторон и их национальным законодательством [1].

В соответствии с Конвенцией, основная площадь водной поверхности Каспия остается в общем пользовании сторон, а дно и недра делятся соседними государствами на участки по договоренности между ними на основе международного права. Судоходство, рыболовство, научные исследования и прокладка магистральных трубопроводов осуществляются по согласованным сторонами правилам. Причем в случае прокладки трубопровода по морскому дну согласие всех стран "пятерки" не требуется, детали согласовывают те государства, по чьим участкам проходит магистраль. В документе также отмечается, что при реализации масштабных морских проектов в обязательном порядке учитывается экологический фактор. Конвенция фиксирует и положение о недопущении присутствия на Каспии вооруженных сил внерегиональных держав, а также определяет пять прикаспийских государств ответственными за поддержание безопасности на море и управление его ресурсами.

Теперь, в соответствии с подписанным договором, акватория моря разделена на внутренние воды, территориальные воды, рыболовецкие зоны и общее водное пространство. Страны "каспийской пятерки" не только разделили биологические и нефтегазовые ресурсы Каспия, но и договорились о более тесном сотрудничестве во многих сферах, в том числе и военной. Ранее в сфере военного сотрудничества прикаспийских государств не было координации - например, нет практики регулярных совместных учений. И это был пробелом, который необходимо было восполнить. Между странами заключено соглашение по обеспечению безопасности, но каждое государство развивает вооруженные силы так, как считает нужным. В документе с учетом норм и принципов международного права утвержден порядок разграничения дна Каспийского моря на секторы, в целях обеспечения безопасности хозяйственно-экономической деятельности, проводимой в секторах, указывается, что расположенные там хозяйственные объекты обладают соответствующими зонами безопасности. Кроме того, Конвенция определяет территориальные воды и рыболовные зоны для каждого государства, где они обладают суверенными и исключительными правами. Конвенция также закрепляет принципы обеспечения свободы и безопасности мореплавания, имеющие важное значение с точки зрения развития судоходства и торговли на Каспийском море. Каспийское море играет важную роль в ряде проектов, направленных на развитие международных транспортных коридоров. По этой причине в Конвенции также учтена важность реализации транзитного потенциала Каспия. Так, определив свободу мореплавания, Конвенция признает право свободного доступа из Каспийского моря к другим морям и, с учетом суверенных прав транзитных стран, к Мировому океану, а также свободный вход-выход в порты сторон[2].

ЛИТЕРАТУРА

1. Конвенция о правовом статусе Каспийского моря // <http://online.zakon.kz>
2. Халаф Халафов: «Подписание Конвенции о статусе Каспийского моря – важный шаг для региона» // kaspiy.az

ЖАСӨСПІРІМДЕР ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫ, ОНЫМЕН КҮРЕС ШАРАЛАРЫ

Аташева Ж.А., Аманжолова А.Н., студенттер

Ғылыми жетекші: Ауешова Б.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аннотация. Баяндамада қазіргі таңда өзекті мәселе жасөспірімдер арасында кең тараған қылмыстың түрлері қарастырылған.

Түйінді сөздер: Жасөспірім, құқық бұзушылық, қылмыс, әкімшілік құқық бұзушылық, жастар

Қоғамда әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістердің ірі көлемді және жылдам процестері жүріп жатқан қазіргі уақытта әсіресе, дүниетанымы әлі толық қалыптаспаған, құндылықтар жүйесі тұрақсыз жастар үшін қиын болып отыр. Жасөспірімнің адамгершілік пен құқық туралы түсінігі оның жас ерекшелігіне байланысты вербалдық деңгейде - ол жете түсінуге, оның мінез-құлқының автоматты реттегішіне айналуға жеткен жоқ. Қазіргі уақытта жасөспірімдерге, жастарға деген көзқарас әсіресе құқық бұзушылықтың алдын алу, оны туғызатын себептер мен шарттарды жою тұрғысында өте күшейтілуі тиіс. Өйткені, қылмыс дегеніміз - әлеуметтік дерт, ал жасөспірімдердің қылмыстылығы - өте үлкен дерт, жасөспірімдер қылмыс жасап отырған кезде мұндай құбылысқа төзуге болмайды [1].

Қазақстан Республикасының демократиялық, зайырлы, құқықтық мемлекет ретінде қалыптасуы, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, сот жүйесін реформалау жағдайында қылмыстың өсуіне байланысты оның әркелкі түрлерімен күресті күшейту қажет және жасөспірімдер қылмыстылығымен күрес қылмыспен күрестің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Қазақстанда қазіргі уақытта бұл мәселеге ерекше назар аударылып отыр, жасөспірімдер қылмыстылығына талдау жүргізіледі, олардың құқыққа қарсы мінез-құлықтарының себептері анықталады, олардың алдын алу шаралары жасалады.

Статистика жөніндегі Мемлекеттік комитет мәліметтеріне сәйкес, Қазақстан Республикасында 2016 жылдың қаңтарына қарай 10 жастан 14-ке дейінгі жасөспірімдер саны 1 млн 632,5 мыңды құрады. 15 жастан 30-ға дейінгілер саны 4 млн 187 мың 830 адам немесе тұрғын халықтың жалпы санының 26,8%-ы. Республикада соңғы уақытта жүргізілген жастар мәселесі бойынша әлеуметтік зерттеулердің көрсетуінше, жастардың белсенді еңбек және қоғамдық өмірге араласуы, ал бұл еңбекке қабілетті халықтың 40%-ға жуығы, қажетті әлеуметтік, ұйымдастырушылық, құқықтық шарттар әлі қалыптаспаған.

Қылмыс пен өзге де құқық бұзушылықтар осы мезгілде мемлекетте қалыптасқан қоғамдық қатынастармен себепті түрде байланысты екендігі белгілі, сондықтан да елде жүргізіліп жатқан экономикалық реформалар жастардың әлеуметтік жағдайына әлі елеулі оң ықпал ете қоймағандықтан да, сәйкесінше қылмыстың өсуі белең алуда.

Оңтүстік Қазақстан облысында әртүрлі әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін 2016 жылы 3675 жасөспірім ұсталған. Әрбір 26-қылмысты солар жасайды. Жеке-профилактикалық есепте 917 жасөспірім, 1326 ата-ана немесе олардың орнындағы тұлғалар, қоғамға қарсы бағыттағы 154 топ тұр.

Соңғы уақытта кәмелетке толмағандардың ауыр қылмыстар: қасақана кісі өлтіру, зорлау, ауыр дене жарақаттары, тонау және т.б. жасауы көбеюде.

Кісі өлтірудің үлкен пайызын жасөспірімдердің абайсыздықпен кісі өлтіріп алуды құрайды. Оңтүстік Қазақстан облысының 17 жасар Е.Ақназаров өзінің шексіз ашу-ызасына ие бола алмаған. Еш жерде оқымайтын және жұмыс істемейтін ол үнемі жергілікті мектеп маңын торуылдаумен жүрген. Оқушы А.Батырбековпен сөзге келіп

қалған Ақназаров оны кеудесінен соққан. Оқиға қайғылы жағдайда аяқталды -жарақат алған оқушы қылмыс орнында қайтыс болды.

Сондай-ақ балалардың қараусыздығы да үлкен мәселе тудырып отыр. Жасөспірімдердің уақытша ұстау, бейімделу және ақтау Орталығында Қазақстан, Өзбекстан және Тәжікстаннан келген жасөспірімдер бар. 2016 жылы 7 айында Орталықта 410 кәмелетке толмаған жасөспірім болды, бұл 2015 жылмен салыстырғанда 51,9% -ға көп.

Жағдайды түзеу тек сот, тергеу органдарының жұмысы ғана емес, жалпыға ортақ жұмыс болып табылады. Өйткені, оларды қылмысқа итермелеген себептер - үлкендердің теріс ықпалы, жасөспірімдер арасында маскүнемдіктің, нашақорлықтың таралуы, ата-ана тарапынан тиісті назар бөлмеу, жасөспірімдердің бос жүруі. Олардың еркін уақыт өткізуді ешкімді мазаламайды: тегін үйірмелер, секциялар, клубтар қазір жоқ. Жасөспірімнің жұмысқа түруы барған сайын қиындай түсуде.

Дегенмен, статистика көрсеткеніндей, 2015-2016 жылдары құқық қорғау органдарының, сондай-ақ жергілікті басқару органдарының күш салуы арқасында жасөспірімдер арасындағы қылмыс саны едәуір азайды -11447- ден 7435-ке дейін, ал елде тіркелген қылмыстардың жалпы санындағы үлесі 9,6-дан 7,6 пайызға төмендеді.

Өскелең ұрпақ тәрбиесін жетілдіруге құқықтық ықпал ету, білім беру, азамат ретінде қалыптасуы мәселелерін ұйымдастырудағы маңызды орын сот және тергеу органдары мен жасөспірімдер ісі жөніндегі комиссиядан басқа прокуратура органдарына тиесілі, өйткені бас Прокуратураның 1998 жылы 17-наурыздағы №21 "Кәмелетке толмағандар мен жастар туралы заңдарды қолдану үшін прокурорлық қадағалаудың деңгейі мен тиімділігін көтеру туралы" бұйрығында жасөспірімдер қылмыстылығымен күрес және оның алдын алу, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселелері прокуратура органдары қызметіндегі маңызды бағыттың бірі екендігі атап көрсетілген [2].

Прокуратураның алдына қойылған міндеттерге орналастыра отырып, құқық қорғау, мемлекеттік органдар және қоғамдық бірлестіктердің қызметін үйлестіру мақсатында ҚР Үкіметі 2014 жылғы 8 шілдеде ҚР-ның 2015-2020 жылдарына арналған кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алудың кешенді бағдарламасын бекітті.

Кәмелетке толмағандар ісін жүргізуді жүзеге асыру кезінде сот және тергеу органдары қылмыстық іс жүргізудің қағидалары міндеттерін жүзеге асырады. Ең алдымен оған жасөспірімді адал еңбекпен өмір сүруге бетін бұру оны түзету және т.б. мақсатындағы жасөспірім құқық бұзушыға тәрбиелік ықпал еті жұмыстары жатады.

Бірақ, бұл міндеттерді табысты орындап шығу үшін қылмыстық қудалауды жүргізетін органдардың өзі заңдылықты бұзбауы, жасөспірімдердің құқықтары мен мүдделерінің кепілдігін қамтамасыз етуі, оларды тәрбиелеуге қолдау көрсетуі қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Астемиров З.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних.- М., 1970.
2. Бегалиев К. Предупреждение безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. -Алма-Ата: Казахстан, 1980.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Бешанова А.К., студент

Научный руководитель: Ахметова Б.С.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются понятие, сущность семейного права, его основные институты и категории. осуществлен анализ брачно-семейного законодательства, основных теоретических воззрений по проблемам семейного права.

Ключевые слова: брачно-семейные отношения, брачный договор

В Послании Президента страны народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050». Новый политический курс состоявшегося государства», важнейшей составной частью социальной политики Президент объявил защиту материнства и детства. Он поручил Правительству РК кардинально пересмотреть законодательство в сфере защиты материнства и детства, а также в области семьи и брака, поскольку воспитание детей - это инвестиции в будущее. [1].

Согласно ст 2. Кодекса Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» брачно - семейное законодательство исходит из принципов укрепления семьи, любви и уважения, взаимопомощи, ответственности перед семьей всех ее членов, недопустимости вмешательства кого - либо в дела семьи, обеспечения права членов семьи и возможности судебной защиты этих прав. [2]

Одновременно сфера брачно-семейных отношений является одной из основных сфер, где необходимо позитивное воздействие права. Вопросы создания семьи и ее сохранения, воспитания детей в семье, личные неимущественные взаимоотношения членов семьи и многое другое являются по-настоящему насущными (актуальными). Семейное право в Казахстане переживало различные периоды. Несмотря на то, что это кажется далеким историческим прошлым, необходимо отметить существование традиционного (обычного) семейного права казахов. Причем данное право не существовало обособленно, а скорее всего было частью обычного частного права. «В обычном праве казахов выделялись нормы о праве собственности (семейная, родовая, частная), о наследовании, о договорах, о правах членов семьи и т.д.»

В частности, в одном из исследований говорится о простоте и в то же время о казуистичности казахского обычного права, которое приобрело некоторую системность благодаря хану Тауке. Отмечается, что простыми были и взаимные отношения людей.

Также можно отметить обычай сватовства, аменгерства и некоторые другие. Право в общем-то не должно быть негуманным. Однако применительно к каждой ситуации будет иметь место определенная степень и направленность гуманизма. В семейном праве, на наш взгляд, можно отметить наличие повышенной охраны моральных устоев, в этой связи степень гуманизма, присущая семейному праву, должна быть значительно выше, чем для иной совокупности правовых норм. Говоря иначе, семейное право охраняет непосредственные личностные устои и ценности.

Развивая сказанное, отметим, что необходимо обратить внимание на отличия обычая, регулирующего имущественные отношения, от обычая, регулирующего неимущественные отношения.

Анализируя нормы казахского обычного права, можно отметить возможность восприятия некоторых традиционных институтов. В нем была достаточно эффективная система установления брачно-семейных отношений, которая касалась сватовства, заключения брака. Семейным правом казахов по существу обеспечивалось равенство

мужчины и женщины. Существовали критерии признания родства, регулировались имущественные взаимоотношения мужа и семьи жены, вдовы и рода умершего мужа [3].

Опираясь на исторический опыт, мы анализируем некоторые аспекты моральных норм, воздействующих на брачно-семейные отношения. В частности, в казахском обычном праве это в первую очередь нормы, касающиеся воспитания и обеспечения интересов детей, оставшихся без попечения родителей. Необходимо учитывать и «обратную связь». В казахском обществе почитались родители, поэтому было немыслимым, что дети могли оставить своих родителей без поддержки в старости. Сейчас же многие обычаи не соблюдаются. Поэтому правовая политика должна быть направлена на поддержание морально-нравственных устоев семьи.

Действующая нормативная база, обеспечивающая воспитание детей, а также судебная практика по данному вопросу не являются достаточными требованиям времени. Преодоление всех этих недостатков, как нами показано в данной статье, является очень важным для защиты интересов детей, остающихся без попечения родителей.

Следует добиться обеспечения реальной приоритетности защиты прав и законных интересов несовершеннолетних детей и иных нетрудоспособных членов семьи. В этой связи также требуется одновременно большая теоретическая разработанность проблем реализации прав отдельных членов семьи, переосмысление подходов в практике правоприменения, совершенствование норм ряда законодательных актов. В случае, когда отдельные законодательные акты также регулируют семейно-правовые отношения, возникает необходимость усиления системности законодательства, носящего межотраслевой характер, но имеющего «стыки» в регулировании семейно-правовых отношений.

Одновременно в Республике Казахстан крайне недостаточно работ, посвященных исследованию проблем семейного права. Следует учесть, что несвоевременная реакция на происходящие исторические, социальные изменения будет приводить к неадекватности правового регулирования общественных отношений в тех сферах, где теория правовых отраслей не успевает способствовать решению возникших проблем, где не произошли своевременные законодательные изменения.

Кроме того, брак может рассматриваться как совокупность личных неимущественных и имущественных правоотношений супругов. В этом качестве брачные отношения являются составной частью всех семейных правоотношений. Термин «брачные отношения» характеризует их строго относительный характер, они возникают только между супругами. Действие норм семейного права обуславливает некоторую специфику этих отношений. Например, специфическими брачными будут отношения, возникающие в связи с заключением супругами брачного договора, отношения общей совместной собственности супругов. Имеют место личные неимущественные отношения, которые возникают только с участием супругов. Например, те отношения, которые связаны с реализацией права каждого из супругов на свободный выбор рода деятельности, профессии и места жительства (п.2 ст. 29 Кодекса Республики Казахстан» «о браке(супружестве) и семье, следовательно,) и другими личными неимущественными правами и обязанностями супругов.

Брак является необходимой претпосылкой возникновения иных семейных правоотношений. К ним относятся отношения, основанные на родстве, свойстве, принятии детей на воспитание в семью, включении в круг семьи иждивенцев. Эти правоотношения существуют независимо от брачных правоотношений.

Правовое регулирование семейных отношений направлено как на охрану прав и интересов членов семьи, так и на формирование между ними отношений, построенных на чувствах взаимной любви и уважения, взаимопомощи и ответственности друг перед другом, на создание в семье необходимых условий для воспитания детей.

Таким образом, после определения места семейного права в системе права задача современного периода развития гражданского права в целом заключается в правильной

расстановке акцентов правовой регламентации в семейном праве, определении ее приоритетов, формировании четких локальных норм, регулирующих отдельные отношения в семье.

ЛИТЕРАТУРА

1 Назарбаев Н.А. «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» Послание Президента Республики Казахстан. Астана, 2012. Официальный сайт Президента РК <http://www.akorda.kz/>.

2 Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье//Казахстанская правда» от 7 января 2012 - № 6

3 Антокольская М.В. Семейное право: Учебник. – 2-е изд., перер. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – 336 с.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОНТРОЛЬ МАГАТЭ В ОБЛАСТИ НЕРАСПРОСТРАНЕНИЯ ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ

Ахов Д.О., студент

Научный руководитель: Керимов Б.К.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются роль и место МАГАТЭ как механизма обеспечения нераспространения ядерного оружия в современных условиях, изучаются комплекс норм в рамках международно-правового режима нераспространения ядерного оружия. А также дается характеристика нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность МАГАТЭ в области нераспространения ядерного оружия, изучаются вопросы предоставления гарантии безопасности государствам, отказавшимся от обладания ядерным оружием.

Ключевые слова: МАГАТЭ, ДНЯО, международно-правовой режим, Евратом, система гарантий МАГАТЭ.

В начале 1940-х гг. в США была создана лаборатория, которая приступила к осуществлению «Манхэттенского проекта» - проекта по созданию атомной бомбы. К 1943 г. в Лос-Аламосе (штат Нью-Мексико) жили и работали в условиях строгой секретности в «суперлаборатории», возглавляемой Р.Оппенгеймером, научным руководителем проекта, крупнейшие ученые физики мира: К. Андерсон, Х. Бете, Н. Бор, В. Вайскопф, С. Гоудсмит, А. Комптон, Р. Пайерлс, Л. Сцилард, Э. Сегре, Э. Теллер, Д. Чэдвик, Э. Ферми, О. Фриш, Р. Фейнман, Г. Юри, и др.

Именно этими учеными впервые, еще до появления ядерного оружия, было выдвинуто предложение об установлении международного контроля над атомной энергией, ибо ученые хорошо понимали, какой мощной и разрушительной силой будет обладать атомная энергия [1]. В Советском Союзе в 1945-1946 гг. в поддержку международного контроля выступили академики П. Капица и Д. Скобельцын. Смысл концепции международного контроля над атомной энергией состоял в том, чтобы исключить или, во всяком случае, максимально ограничить распространение и использование во вред человечеству этого эпохального от открытия, способного ввергнуть мир в невиданную катастрофу.

В середине 1950-х гг., понимая, к чему может привести распространение атомных технологий и вовлечение в этот процесс все новых государств, мировое сообщество вернулось к идее установления международного контроля над атомной энергией, что, в

конце концов, вылилось в создание Международного агентства по атомной энергии (МАГАТЭ).

В Уставе МАГАТЭ, подписанном 26 октября 1956 г. и вступившем в силу 29 июля 1957 г., было впервые сформулировано положение, что в целях более скорого и широкого использования атомной энергии для поддержания мира, здоровья и благосостояния во всем мире, Агентство обеспечивает помощь государствам при условии ее исключительно мирного использования (ст. II Устава МАГАТЭ) с принятием соответствующих гарантий (ст. III Устава МАГАТЭ). Гарантии имеют своей целью обеспечить, чтобы специальные расщепляющиеся и иные материалы, услуги, оборудование, технические средства и сведения, предоставляемые Агентством или по его требованию, или под его наблюдением, или контролем, не были использованы неядерными странами в военных целях (п.А.5 ст. III Устава МАГАТЭ).

Вопрос о сущности и соотношении международного контроля и гарантий не раз затрагивался в международно-правовой литературе. При этом особо подчеркивалось, что в сфере деятельности МАГАТЭ понятие контроля имеет особое содержание в связи с явной спецификой объекта его регулирования. Однако содержание понятий «контроля» и «гарантий» у разных ученых отличаются [2].

Одни ученые отождествляют эти два понятия, считая их равнозначными. Другие считают, что нельзя ставить знак равенства между данными понятиями, поскольку они, хотя и относятся к одной сфере деятельности МАГАТЭ, имеют различное содержание. По мнению некоторых ученых, ... международный контроль МАГАТЭ вытекает из содержания Устава МАГАТЭ, в котором он закреплен в качестве одной из форм деятельности Агентства по обеспечению мирного использования атомной энергии. Контроль осуществляется с помощью определенной совокупности средств, которые представлены системой гарантий, выступающих в форме определенных международно-правовых обязательств, выполнение которых необходимо для обеспечения мирного использования атомной энергии. Контроль - родовое понятие по отношению к гарантиям.

Данное мнение разделяет большинство ученых, которые обычно под гарантиями МАГАТЭ понимают детально разработанную систему средств (действий), осуществление которых призвано гарантировать выполнение договорных обязательств государствами в области мирного применения ядерной энергии. Таким образом, «понятие «международный контроль» охватывает практическую деятельность МАГАТЭ в сфере обеспечения неиспользования атомной энергии для военных целей, а понятие «гарантии МАГАТЭ» характеризует ее юридическое содержание как совокупность международно-правовых средств, предназначенных для осуществления контроля» [3].

В связи с вступлением в силу ДНЯО в 1970 г. возникла необходимость адаптации существующей системы гарантий МАГАТЭ к требованиям ДНЯО, который установил международно-правовую норму обязательности применения гарантий Агентства ко всему исходному или специальному расщепляющемуся материалу во всей мирной ядерной деятельности неядерных государств-участников Договора в пределах территории такого государства, под его юрисдикцией или осуществляемой под его контролем где бы то ни было. Международным экспертным сообществом выдвигались и обсуждались различные полезные предложения и идеи в области мирного использования ядерной энергии, которые требуют дальнейшего глубокого научно-практического исследования и тщательной проработки [4].

Со своей стороны, считаем, что для реализации поставленных целей по укреплению системы гарантий МАГАТЭ крайне необходимым является придание юридически-обязательного характера подписанию типового Дополнительного протокола 1997 г. Поскольку принятая МАГАТЭ усиленная система гарантий, зафиксированная в Дополнительном протоколе, должна была бы стать юридически-обязательной нормой для участников ДНЯО 1968 г.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахтамзян И.А. Ядерное нераспространение. - М.: ПИР-Центр, - 2010. - 501 с.
2. Вавилов А.И. МАГАТЭ: политико-правовой статус. - М.: Наука, 2009. - 328 с.
3. Бовин А.К. Ведущие тенденции международных отношений // Международная жизнь. - М. - 2008. - №2. - С.20-28.
4. Новиков В.Е. Проблема нераспространения ядерного оружия на современном этапе. - М.: РИСИ, - 2011. - 326 с.

КӘМЕЛЕТ ЖАСҚА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖАС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫ АШУ ҮШІН МАҢЫЗЫ

Ағатаева М.И., Баймаханбетов А.С., студенттер

Ғылыми жетекші: Ауешова Б.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Актау қ.

Аңдатпа. Баяндамада қазіргі таңда өзекті мәселе кәмелет жасқа толмағандардың психологиялық жас ерекшеліктері қарастырылған.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандар, жасөспірім, құқық бұзушылық, қылмыс

Қазіргі уақытта мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер салдарынан туындаған жасөспірімдер қылмыстылығының жоғары деңгейге жетуі панасыз балалар санының өсуі мәселелері көкейтесті мәнге ие болып отыр, мұндай өткір сұрақтар бұқаралық ақпарат құралдарында талқылануда.

Яғни қылмысты анықтауда құқық қорғау органдары қызметкерлері кәмелетке толмағандардың психологиялық жас ерекшеліктеріне көп көңіл бөлу керек деп айтуға болады. Адамның дамуы өте күрделі, ұзақ жүретін процесс болып табылады. Мұндағы жауапты кезеңдердің бірі - өтпелі жас деп аталатын жеткіншек алдыжас (11-12-ден 14-15 жасқа дейін) пен жасөспірімдік жас (15-16-дан 17-18 жасқа дейін) Бұл кезеңде адамның физикалық пісіп-жетілуі ғана емес, сонымен бірге тұлғаның қарқынды түрде қалыптасуы, моральдық және зияттық күштерінің қуат алуы жүзеге асады.

Жеткіншек алды жасының өтпелі жас деп аталу себебі, ол балалық күйден үлкен өмірге, кемелсіздіктен кемелденуге өтумен сипатталады. Жеткіншек алды жасының ортақ заңдылықтары баланың қоршаған ортасы мен тәрбие шарттарына ғана емес, сондай-ақ оның организмі мен тұлғалық ерекшеліктеріне де тәуелді болатын жеке-дара нұсқалар арқылы көрінеді. Ересек жеткіншек алды және жас немесе жасөспірімдік уақыт жас психологиясында өте маңызды кезең ретінде қаралады, өйткені осы жаста болатын өзгерістер одан кейінгі кезең заңдылықтарын дұрыс бағалау үшін маңызды болып табылады. Биологиялық жағынан бұл жас физикалық дамудың аяқталу кезеңін білдіреді. Осы жастағы жасөспірімдердің мінез-құлқы мен әрекеттері саналы әрі жігерлі түрде жүзеге асады, осыған орай оларға неғұрлым жоғары талаптар қойылады. Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігі 16 жастан басталатыны белгілі, ал кісі өлтіру, ұрлық, тонау және т.б. үшін - 14 жастан басталады.

Алайда жасөспірімнің физикалық және адамгершілік жағынан дамуы әлі аяқталған жоқ, бұл оның іс-әрекеттері мен қылықтарының сипатынан байқалады. Жеткіншек алды жасында мінездің психикалық жарақат алу мүмкіндігін арттыратын және мінез-құлық нормаларынан ауытқитын кейбір қасиеттері пайда болады. Көптеген жасөспірімдердің сезімдері, ойлары, әрекеттері түрлаусыз болып келеді. Бұл: а) елгезектік пен сылбырлық арасындағы қайшылық; б) көңіл-күй өзгерістеріне алып келетін қызбалық пен сылбырлықтың тез ауысып отыруы ретінде көрінеді [1].

Импульсивтілік пен көңіл-күй тербелістері жеткіншектердің ойы мен қылықтарына ықпал етеді. Олардың бір пікірге келуі жылдам және тез өзгереді. Өз іс-әрекеттері мен басқа адамдардың қылықтарын дұрыс бағалай бермейді, дос таңдауда көбінесе қателесіп жатады, кездейсоқ жанжалдарға килігеді. Л.И. Божовичтің көрсетуінше, жасөспірімдердің моральдық саласында екі ерекшелік пайда болады:

а) қоғамдық мінез-құлық пен адамдар арасындағы өзара қарым-қатынас нормалары мен ережелеріне байланысты мәселелерге жіті назар аударуы;

б) салыстырмалы түрде тұрақты және кездейсоқ ықпалдардан тәуелсіз моральдық көзқарастар, пікірлер, баға беру қалыптаса бастайды.

Жеткіншек алды кезеңіне жоғары эмоциялық қозғыштық қасиеті тән, "ұстамдылық" жүйесі мен өз мінез-құлқын саналы түрде бақылау нашар дамыған, сондықтан да жасөспірімдер ойлары мен пікірін өзгертуге уақыт кетіргенді ұнатпайды, тез іске көшеді. Бұл қасиеттер көбінесе құқыққа қайшы әрекетке алып келеді немесе оларды жасы үлкен құқық бұзушылар пайдаланады, кәмелетке толмағандар тарапынан ойланбай әрекет жасау мүмкіндігі туралы білетін олар оңтайлы сәтті тауып, жасөспірімдерді қылмыс істеуге тартады. Кейбір жасөспірімдерге олардың тұрмыс және тәрбие шарттары белгілейтін дөрекілік, өжеттік, шамшылдық қасиеттері тән. Бұл қасиеттерді олардың теріс іс-әрекеттері салдарынан болатын қоғамдық тәртіпті бұзуға байланысты құқыққа қарсы әрекеттерін тергеу барысында ескеру қажет. Осы жаста көп кездесетін мінез-құлық кемшіліктерінің бірі-қырсықтық. Өтірікке түрткі болатын нәрселер көбінесе: а) жауапкершілік пен жазадан қорқу; ә) қылмысқа қатысушылар немесе олардың туыстары мен достары тарапынан кек алу қорқынышы; б) достықты дұрыс түсінбеушілік және осыған байланысты "сатқын" атанудан қорқу; в) құрдастарының назарын аудару, таңғалысын тудыру тілегі [2]. Жеткіншек алды жасында жекелеген жағымды қасиеттерді дамытуға, кемшіліктерді жеңуге бағытталған өзін-өзі тәрбиелеуге деген қажеттілік дамиды. Жасөспірімдер осылайша өзінің сүйікті кейіпкеріне, мұғаліміне және т.б. ұқсауға тырысады. Бірақ, кейбір жағдайларда адамгершілік категориялары мен ұғымдары туралы дұрыс және жан-жақты түсініктерінің болмауынан жасөспірімдер оқиғалар мен адамдардың мінез-құлықтарын бағалауда қателесіп жатады. Кейбір жасөспірімдердің адамгершілік тұрғысынан жағымсыз тұлғаларға ұқсас болғысы келіп, еліктейтіні бекер емес. Жасөспірімнің адамгершілік сенімдері қате, теріс болуы мүмкін. Және олар кейбір моральдық нормалар туралы теріс түсінікте болуы себепті немесе жасөспірімдердің жекелеген кішігірім топтарында қабылданған моральдық құндылықтар жүйесінің кесірінен қылмыс істеуі мүмкін. Қылмыстың өзінен де жасөспірім ерлік, батырлық, ептілік қасиеттерін көруі кездеседі.

Жасөспірімдердің психологиялық жас ерекшеліктері жалпы криминогенді емес. Бірақ олар жасөспірімнің тұлға ретінде қалыптасуы, өмір сүруі шарттарымен байланысып жатыр, оның қажеттіліктерімен, ниет-пиғылығымен сабақтас. Сондықтан да жасөспірімнің дамуындағы жас ерекшеліктерін білу жасөспірімдер арасындағы қылмыспен күрес, оның алдын алу шараларын жүзеге асыру үшін, кәмелетке толмағандар қылмысын сапалы әрі тиімділікпен тергеу үшін оларды толық әрі дұрыс ашу үшін өте маңызды.

Сонымен бірге, психология ғылымының ережелер негізінде жоғарыда қаралған жасөспірімдердің даралық қасиеттері кәмелетке толмағандар істерін жүргізуді жүзеге асырушы органдарға нақты процесті ұйымдастырудың іс жүргізу заңында көрсетілген мүмкіндіктері шеңберінде дұрыс түрін таңдауға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бегалиев К. Меры борьбы с преступностью несовершеннолетних: правовые и организационные основы деятельности органов, принципы в борьбе с правонарушениями несовершеннолетних. -Алма-Ата, 2009.

2. Дарбаев С. Преступления несовершеннолетних и их ответственность перед законом.- "Тураби", № 3, 2010

КАСПИЙ «БЕСТІГІ»

Бегдияров М.А., студент

Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада Каспий теңізінің құқықтық мәртебесінің халықаралық негізде нақтылануы және Қазақстан экономикасының әрі қарай дамуына ерекше серпін беруі қарастырылған.

Түйінді сөздер: транзит; экономика; конвенция.

2018 жыл 12 тамыз күні Ақтау қаласында Каспий маңы мемлекеттері басшыларының Бесінші саммиті өтті.

Аса маңызды халықаралық жиынға Қазақстанның, Ресейдің, Әзербайжанның, Иранның және Түрікменстанның президенттері қатысты. Тараптар Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі, теңізде экономика, көлік-транзит, экология, қауіпсіздік және басқа да салалар бойынша ынтымақтастық орнату мәселелерін талқылады. Бесінші саммит Ақтау қаласында жаңадан пайдалануға берілген «Достық үйінде» өтті.

Қарт Каспийдің құқықтық мәртебесін анықтау жөніндегі мәселенің күн тәртібіне қойылғанына жиырма жылдан асты. Осы кезеңде Каспийдің құқықтық мәртебесі туралы Конвенцияның ереже-құжаттарын дайындау үшін әр елдің сарапшылар командасы және Сыртқы істер министрлерінің орынбасарлары деңгейінде құрылған арнайы жұмыс тобы жұмыс істеді. Аталған уақыт ішінде арнайы жұмыс тобының сарапшылары 52 отырыс өткізген. Оның сыртында Каспий маңы мемлекеттерінің өзара екіжақты келіссөздер жүргізгені тағы бар. Кейбір сарапшылар Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы Конвенция жобасын дайындау мәселесі ұзаққа созылып кеткенін айтады. Біздің ойымызша, жиырма жыл аз да, көп те уақыт емес. Себебі Каспий екі елдің ғана емес, бес мемлекеттің жағалауын шайып жатыр. Олардың әрқайсысының теңіз акваториясына деген ұстанымы мен мүддесі бар. Сондықтан да бес мемлекеттің теңіз суындағы шекараларын белгілеу бойынша ортақ мәмілеге келу өте қиын шаруа. Дүние жүзінде ғасырлар бойы судағы, сондай-ақ, құрлықтағы шекараларын айқындай алмай жүрген елдер де кездеседі.

Осы жиырма жыл аралығында тараптар Каспий теңізіндегі қызметтің негізгі қағидаттары, ұлттық су табанын бөлу, биологиялық ресурстар мен жер қойнауларын игеруге байланысты ынтымақтастық, теңізде шаруашылық-экономикалық жұмыстарды жүргізу мен кемелер жүзуін реттеу, қоршаған ортаны қорғау және Каспий теңізіне қатысты ғылыми-зерттеулер жүргізу, тағы басқа да мәселелер жөнінде уағдаластыққа келді. Каспий маңы мемлекеттері өткен кезеңде құқық-тарын тиімді пайдалану арқылы өздеріне тиесілі аймақтағы ресурстарды игеруде ынтымақтастық орнатудың инфрақұрылымын құра білді. Соған сәйкес оларда инвестициялық оң ахуал қалыптасты. Ал Каспий теңізінің құқықтық мәртебесінің анықталуы бірінші кезекте аймақтың саяси тұрақтылығы мен экономикалық дамуын қам-тамасыз етеді.

Мемлекеттерге тиесілі жерлердегі энергетикалық ресурстарды игеруге, инвесторлар тартуға мол мүмкіндік береді. Сонымен қатар теңіздің табиғи байлығын сақтауға және оны көбейтуге, жан-жануарлар дүниесі мен өсімдіктер дүниесін қорғауға халықаралық құқықтық негізде реттеу жолдарын нақтылайды. Бұл мәселелер Каспий жағалауындағы бес мемлекеттің тығыз әрі тиімді ынтымақтастыққа бағытталған қатынастарын әрі қарай тереңдетуге мүмкіндігінше ықпал етеді. Теңізге байланысты Конвенцияның сол себептен де стратегиялық маңызы ерекше. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесінің айқындалуына теңіз маңындағы мемлекеттермен қатар, бірқатар алыс-

жақындағы елдер де мүдделілік танытып отыр. Өйткені олар Каспий жағалауындағы мемлекеттермен ынтымақтастық жасау арқылы ондағы ірі жобаларды жүзеге асыруға қатысқысы келеді. Ал Конвенция ұзақ-мерзімді қатынастарды заңдық тұрғыдан қамта-масыз ететін және қорғайтын негізгі базалық құжат болып табылады. Оның ережелері мен талаптарын бірінші кезекте оған қол қоюшы елдердің өздері бұлжытпай орындауы тиіс. Теңіздің құқықтық мәртебесінің анықталуы теңіз суы табанынан мұнай мен газ құбырын және кабель жүйелерін тарту мәселесін шешеді. Өйткені құжатта тараптардың теңіз табанымен суасты құбырын және кабель жүргізе алатыны көрсетілген. Теңіздегі шикізатты барлау, оны өндіру, платформа мен құбыр төсеу кезінде теңіз суына келген зиянның барлық жауапкершілігі әр елдің өзіне жүктеліп отыр. Яғни көмірсутегін өндіру, оны экспорттауда қауіпсіздік шараларын қатаң сақтауға сол жобаларды іске асырушы тарап мойнына алады. Себебі мұнай мен газ құбырын төсеу барысында төтенше жағдайлардың да кейде орын алатыны бар.

Каспийдің географиялық жағынан орналасуы оның маңызын ерекшелендіріп тұр. Өйткені ол Үлкен Таяу Шығыс, Оңтүстік Кавказ және Орталық Азия шекараларымен түйіседі. Сондықтан теңіз Еуразияны байланыстырушы коммуникациялық орталық болып табылады десек, қателесе қоймаспыз. Оның үстіне Каспийдің осындай тарихи бірегейлігі халықаралық көлік транзитін дамытуға, сол арқылы аймақта өндірілген көмірсутектерін әлемдік нарыққа экспорттауға қолайлы болып отыр. Кеңес одағы ыдыраған соң қарт Каспий әлемдік маңызы ерекше геосаяси аймақ ретінде халықаралық қоғамдастықты, оның ішінде аса ірі мұнай-газ компанияларын қызықтыра бастады. Теңізге шектес елдерге әлемдік рынокта өзіндік орны бар корпорациялар делегацияларының келуі жиіледі. Уақыт өте Каспий аймағы Орталық Еуразиядағы геосаяси жағдайдың маңызды кілтіне айналды. Атап өткен жөн, бірқатар сарапшылар «Үлкен Орталық Азия» деген ұғымды да қолданып жүр. Олар жайдан-жай осылай деп атамаса керек. Бүгінде қарт Каспийдің экологиясы қалыпты деңгейде деп айта алмаймыз. Кезінде дәл осы проблеманы Елбасымыз бірнеше мәрте көтерген болатын. «Каспий маңындағы барлық мемлекеттердің стратегиялық мүддесіне, егер көмірсутегі қорының шексіз еместігін ескерсек, – деп атап өтеді Қазақстан Президенті, – оларды игеруге кіріскенде бүкіл экологиялық талаптарды сақтай отырып және Каспий теңізінің экожүйесі мен биожүйесін сақтау тұрғысынан әрекет еткен жөн». Ал Каспий теңізінің құқықтық мәртебесінің халықаралық негізде нақтылануы Қазақстан экономикасының әрі қарай дамуына ерекше серпін береді. Оның ең бастысы – көлік-транзиттік мүмкіндік болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. "Егемен Қазақстан" газеті, <http://www.egemen.kz>
2. Лада кз газеті, <https://lada.kz>

УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВОМ С ПОМОЩЬЮ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Дуисова М.Д., магистрант

Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье описываются теоретические и методические рекомендации по совершенствованию оперативного управления производством с помощью применения современных информационных технологий.

Исследованы теоретические аспекты новых информационных технологий применяемые в оперативном управлении предприятиями, а также проведен анализ

системы оперативного управления производственным предприятием и анализ эффективности оперативного управления, рассмотрены основные направления совершенствования организации оперативного управления производственным предприятием на основе новых информационных технологий. Представлены организационно-экономические отношения, возникающие в процессе оперативного управления производством на промышленном предприятии.

Ключевые слова: Управления производством, информационные технологии, анализ эффективности, система оперативного управления, сравнительного анализа.

Сфера дорожного строительства является одним из важнейших направлений модернизации казахстанской экономики. Темпы строительства новых и реконструкции действующих автомагистралей значительно отстают от темпа роста потребностей общества в этом виде качественно построенных коммуникаций.

На состояние и развитие битумного производства в Республике Казахстан существенное влияние оказывает ряд специфических факторов: сезонность потребления дорожных битумов, сложность проведения технологических операций с высоковязким и низкотемпературным продуктом, незначительное различие в ценах сырья и битума, неконтролируемое качество поступающего на переработку сырья, физический и моральный износ битумных установок и др.

Правительством Республики Казахстан было принято решение о создании на территории страны битумного производства, которое бы полностью покрыло внутреннюю потребность в высококачественной битумной продукции.

Повышение эффективности функционирования битумного производства является актуальным в связи с тем, что строительство магистральных автомобильных дорог является стратегически важной задачей Республики Казахстан.

Основным потребителем битума дорожных марок является дорожное строительство, осуществляемое подрядными дорожно-строительными компаниями, привлекаемыми государством на основании конкурса государственных закупок. Поскольку автомобильные дороги Республики Казахстан являются исключительной собственностью государства, их строительство и поддержание в нормальном техническом состоянии является обязанностью государства.

В современных системах управления процесс подготовки производства, технического обслуживания материального обеспечения и организации движения предметов труда в производстве взаимосвязаны между собой в единую интегрированную систему [1].

На каждом из уровней управления решаются определенные задачи. На стратегическом уровне решаются задачи оптимизации бизнес-процессов, организационной структуры, вырабатываются и отслеживаются показатели эффективности бизнеса.

На уровне тактического управления являются принимаются решения в области производства или логистики, формализуются бизнес-процессы, разрабатываются инструкции. Важнейшими функциями данного уровня являются планирование и бюджетирование.

Пользователями уровня оперативного управления являются прежде всего менеджеры производства (начальники производств, цехов, технологи и др.). На этом уровне осуществляется управление производственным процессом и загрузкой оборудования, контроль исполнения заказов, управление движением сырья и материалов, а также управление основными фондами предприятия.

Низовой уровень представляет собой технологический уровень, на котором собираются данные с цехового оборудования, обрабатываются и обобщаются. Это базовый уровень с точки зрения получения информации о фактическом выполнении производственных заказов и отдельных операций по ним. Здесь же происходит

управление базовыми процессами - технологией производства [2].

Таким образом, объективные отношения, возникающие при осуществлении производственного процесса и определяющие его структуру, формируют цикл оперативного управления.

Информационные технологии в управлении представляют собой совокупность информации, экономико-математических методов и моделей, технических, программных, других технологических средств и специалистов, предназначенную для обработки информации и принятия управленческих решений.

Информационная технология справляется с существенным увеличением объемов перерабатываемой информации и ведет к сокращению сроков ее обработки. Информационная технология является наиболее важной составляющей процесса использования информационных ресурсов в управлении.

Для обеспечения рациональной организации оперативно-производственной деятельности предприятия система оперативного управления производством должна отвечать следующим требованиям:

- система оперативного управления производственным процессом должна быстро реагировать на отклонения от запланированного хода производства;
- система оперативного управления должна быть гибкой;
- оперативные планы, формируемые в рамках этой системы, должны научно обосновываться, причем основой технико-экономических расчетов должны быть нормы расходования производственных ресурсов;
- в основу обеспечения рациональной организации оперативно-производственной деятельности должен быть положен принцип полной преемственности разрабатываемых календарных планов;
- должна быть обеспечена оперативность принимаемых решений.

Таким образом, на основании проведенных исследований, можно сделать следующие выводы: оперативное управление производством является одной из центральных систем управления предприятием, обеспечивающей достижение важнейших целей по изготовлению и поставкам продукции заданной номенклатуры и качества в установленные сроки с учетом рационального использования ресурсов; уровень оперативного управления интегрируется в пирамиду управления предприятием между начальным уровнем управления и тактическим управлением; на каждом из уровней управления решаются определенные задачи. На стратегическом уровне решаются задачи оптимизации бизнес-процессов, организационной структуры, вырабатываются и отслеживаются показатели эффективности бизнеса. Пользователями уровня оперативного управления являются прежде всего менеджеры производства (начальники производств, цехов, технологи и др.). На этом уровне осуществляется управление производственным процессом и загрузкой оборудования, контроль исполнения заказов, управление движением сырья и материалов, а также управление основными фондами предприятия.

В современных условиях повышение эффективности функционирования промышленного предприятия невозможно без совершенствования системы оперативного управления производством, интегрированной с всеми функциональными подсистемами предприятия, для обеспечения выпуска продукции в соответствии с требованиями заказчика.

Ключевым направлением развития системы оперативного управления производством является внедрение в инфраструктуру менеджмента предприятия прогрессивных информационных технологий, обеспечивающих непрерывное развитие и совершенствование оперативного управления производством.

Внедряя в управление производством систему информационного обеспечения, основанную на современных компьютерных информационных технологиях можно добиться существенного повышения удовлетворения потребителей выполнением заказа за счет сокращения длительности подготовки производства и производственного цикла,

снижения стоимости, повышения качества изделий, обеспечения возможности выполнения производственного заказа по объему и заданной номенклатуре. Т.е. автоматизация оперативного управления производством становится одним из ключевых факторов конкурентоспособности предприятия, позволяя склонить выбор заказчика в сторону производителя с более высокой культурой организации производства.

SWOT-анализ является необходимым элементом исследований, обязательным предварительным этапом при составлении любого уровня планов. Аббревиатура SWOT означает: Strengths – сильные стороны; Weakness – слабые стороны; Opportunities – возможности; Threats – угрозы.

Иначе говоря, SWOT анализ – это анализ сильных и слабых сторон организации, а также возможностей и угроз со стороны внешней окружающей среды. «S» и «W» относятся к состоянию компании, а «O» и «T» к внешнему окружению организации [3].

Матрица SWOT-анализа системы оперативного управления ТОО "СП "CASPI BITUM" представлена в таблице 1.

Таблица 1 - Матрица SWOT-анализа системы оперативного управления ТОО "СП "CASPI BITUM"

Сильные стороны	Слабые стороны
<ul style="list-style-type: none"> -высокая степень квалификации высшего руководства -отрегулированная система организационных связей -наличие необходимых финансовых ресурсов; -в структуре управления имеются все необходимые подсистемы: подсистема организационно-экономического управления, организационно-технического управления, управления технологическими процессами. -технологические установки повышенной эффективности -функционирует распределенная автоматизированная система управления для непрерывного управления технологическими процессами в реальном масштабе времени. 	<ul style="list-style-type: none"> -загрузка производственных мощностей не достигает уровня в 30% -производительность труда снижается -доля запасов в структуре активов не соответствует нормативам для нефтеперерабатывающих предприятий. -фактическая себестоимость продукции в четыре раза выше плановой в 2014 году, что показывает неэффективность организации производственного процесса. -интегрированная автоматизированная система управления (ИАСУ) для решения задач производственно-технического характера и связи с экономическим оперативным управлением практически не функционирует. Не выполняются 4 основные функции из 6-ти.
Возможности	Угрозы
<ul style="list-style-type: none"> -увеличение темпов роста рынка; выход на экспортный рынок; -обслуживание дополнительных групп потребителей -разработка автоматизированной системы оперативного управления MES 	<ul style="list-style-type: none"> -утрата возможности оперативно влиять на экономическую эффективность производства. -прерывание производства из-за сбоев в подачи сырья -отсутствие свободного уровня прибыли приведет к проблемам в ресурсном обеспечении предприятия.
Примечание – разработано на основе данных отчетности ТОО "СП "CASPI BITUM"	

Таким образом, SWOT-анализ показал, что у предприятия имеются следующие сильные стороны системы оперативного управления:

- высокая степень квалификации высшего руководства
- отрегулированная система организационных связей
- наличие необходимых финансовых ресурсов;
- в структуре управления имеются все необходимые подсистемы.

- имеются технологические установки повышенной эффективности
- функционирует распределенная автоматизированная система управления для непрерывного управления технологическими процессами в реальном масштабе времени. Также имеются и слабые (непроработанные) стороны в оперативном управлении:
- загрузка производственных мощностей не достигает уровня в 30%
- производительность труда снижается
- доля запасов в структуре активов не соответствует нормативам для нефтеперерабатывающих предприятий.
- интегрированная автоматизированная система управления (ИАСУ) для решения задач производственно-технического характера и связи с экономическим оперативным управлением практически не функционирует.

В целом, для совершенствования системы оперативного управления предприятию рекомендовано в качестве ключевого направления выбрать усиление целесообразной информационной интеграции и межфункционального взаимодействия системы оперативного управления производством с функциональными подсистемами предприятия.

Внедрение информационно-интегрированной с функциональными подразделениями системы оперативного управления производством является важным этапом реализации общей стратегии бизнеса в плане решения как организационно-хозяйственных, так и технических задач. Система оперативного управления производством становится ключевым звеном повышения эффективности деятельности производственного предприятия и позволяет устранить разрыв между производственными, функциональными и административными уровнями управления. Выгода от внедрения информационно-интегрированной системы управления производством может дать весьма ощутимые результаты с точки зрения рентабельности и возможностей дальнейшего развития предприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тирон Г.Г. Оперативное управление производством. «Ключевые аспекты функционирования региональной экономики: теория и практика»: Сборник научных трудов / Пермский филиал Института экономики УрО РАН. - г.Пермь, 2004
2. Демидов В. Решение задач оперативного управления производством на различных уровнях информационной структуры предприятия// Системная интеграция. Пищевая промышленность, 2006. (№1), С.14-15
3. Глухов В.В. Производственный менеджмент. Анатомия резервов. Lean production: Учеб. пособие / В.В. Глухов, Е.С. Балашова. СПб: Лань, 2008. - 352 с.

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ, ҚАРАҚИЯ ОЙПАТЫ СУ БҰЛАҒЫ АЛАҢЫН ТУРИЗМ ОБЪЕКТІСІНЕ АЙНАЛДЫРУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Елтизарова А., магистрант

Ғылыми жетекші: Конысбаева А.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Туризмді дамыту ел экономикасы, аймақтың дамуына жаңа мүмкіндіктерді береді. Сонымен қатар, әлеуметтік мәселелерді шешіп қана қоймай аймақ тұрмыс тіршілігінің дамуына жоғары үлесін қосады.

Түйінді сөздер: демалыс орыны, туризмді дамыту, Қарақия ойпаты, қала маңын дамыту жағдай.

Туризм – адамның бос уақытында негізінен айтқанда жұмыстық, не мәлім міндеттік мәжбүрлеумен емес, өз еркінше көңіл көтеру мен демалу үшін, тәуекел жасау үшін, көріп қызықтау үшін, яғни субъективті рухани қажеттілік бойынша басқа бір жерге ерікті саяхаттап, серуендеп баруы. Жакын жердегі қысқа мезетті орындалатыны - серуенделінсе, алыс жерге аттанған ұзақ мерзімдісі - саяхат делінеді [1].

Туризмнен түскен табыс мұнай, өнімдері және автомобиль экспорты табысынан кейін тұрақты 3-ші орында келеді. Мұндай оң үрдіс жаңа мың жылдықтың бас кезінде де сақталады деп күтілуде.

Туристерді жағымды пікір ғана емес, қайта тұмса табиғат, тылсым құбылыс, ғажайыптар, тәуекелдер, бұрын-сонды болмаған жаңалықтар, басқа да оларды өз елдерінде бола бермейтін ерекше жағдай мен көңіл күйлер шақырады. Сондықтан туризмді дамыту үшін туристік өңір туралы романтикалық (бәлкім тылсым, бәлкім қорқыныш, бәлкім таңғажайып) түсініктердің қалыптасуына айырықша мән беру керек деп қарастырылады.

Туризм әлемдік экономикада басты рөлдің бірін атқарады. Дүниежүзілік туризм ұйымының деректері бойынша ол әлемдегі жалпы ұлттық өнімнің бір бөлігін, халықаралық инвестицияның 11 пайыздан астамын ұстайды, әлемдік өндірістің әрбір 9-шы жұмыс орнын туризм қамтамасыз етеді. Дүниежүзілік туризм ұйымының болжамы бойынша ХХІ ғасырда туристік индустрияның өсуі артады

Маңғыстау облысы Қарақия ойпаты мұхит деңгейінен 132 м төмен жатыр. Ұзындығы 85 км, ені 10-25 км, түбі жазық. Шығыс беткейі тұсында ойыстың түбін бойлай солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай жазда қарасуларға бөлініп қалатын Ащыағар өзені өтеді. Шығыс беткейі кертпештеліп келген тік, жарқабақты. Олар желмен аққан судың әсерінен тілімденіп, жеке төбелерге бөлінген. Өсімдік жамылғысы мардымсыз. Ойыстың кемерлі беткейлері мен табанында көптеген құдықтар (Жаңаорпа, Сауытты, Қынабай, Шұқыр, Көкше, т.б.) мен қыстаулар (Орша, Боржақты, Қарасеңгір, т.б.) орналасқан.

Миллиондаған жылдар бойы түзілген ғажайып жер реңі белгісіз бір жұмбақ планетаны елестетеді. Құдіреттің өзі тұңғыық су асты әлемінің құпия көрмесін қолмен әкеп орнатқандай. Мұндағы бір өзі бір көлдің аумағындай алып қазаншұңқырларды, тереңдігі жүздеген метрге жететін шыңырау құдықтарды, біріне бірі жалғасып жатқан зәулім үңгірлерді, мұзтауларға ұқсайтын ақ шаңқан тауларды, жер астын жарып шыққан сарқырамаларды, көзге көрінбейтін, күркіреген үні ғана естілетін тұңғыықтағы өзендерді әлемнің басқа түкпірінен кездестіру қиын [2].

Қарақия-Қаракөл қорықшасы – республикалық мәні бар қорықша. 1986 жылы Маңғыстау облысында Қарақия ауданында ұйымдастырылған. Жерінің аумағы 137,5 мың га. Қорықшаны құрудағы мақсат – Қарақия ойпатында сирек кездесетін жануарлар түрлерін сақтау. Қорықша аумағына 9 бұлақ және 3 атпалы су көздері кіреді.

Жер бедері кертпештеніп келген тік, жарқабақты. Олар желмен және аққан судың әсерінен жарылып, жеке төбелерге бөлініп кеткен. Өсімдік түріне аса бай емес.

Ойыстың шығыс кемері негізінен түрлі түсті ұлутастар мен бор жыныстардан тұрады. Олар мыңдаған жылдар бойы ұдайы күнге тотығу салдарынан қоңырқай тартқан. Сондықтан бұл бөлігі алыстан қарағанда қара түсті тік жарқабақ (биіктігі 10-15 м және одан да биік) тәріздес болып көрінеді. Осыған байланысты ойыстың аты «Қарқия» деп аталған. Ойпаттың жоғарғы жағы сарматтық берік ізбестен, орталық жағы – жұмсақ балшық, тез қирайтын тау жыныстарынан құралған. Жаңбыр суының ағындары, жел, өзеннің бұзылған жылғалары ойпаттың жер бедерін қалыптастырады. Ойпаттың биік басынан айналаны тамашалауға – алыста мұнарланған тұман, төселген көкжиек, ал жаныңда демінді шығармайтындай тұңғыық шыңырау. «Қарақия» түрік тілінен аударғанда «қара аңның араны» дегенді аңғартуы тегіннен емес. Айналаның барқыт жамылған адыр төбесі жол-жөнекей өтетін жолаушылардың көзін тамсандыратындай.

«Салқын» атаулы минералды бұлақтың суы ұзақ жылдар бойына осында демалуға

келушілердің көз қуанышы болды. Қазіргі таңда ол уақытша жабық күйде сақталуда. Қарақия ойпатына барып, төңірекке көз салсаң, көкжиекпен астасқан сағымды дала көз ұшында бұлдыраса, тап қасыңнан төменге құлдырай құлдилаған ойпат табылады.

Сурет - Қазіргі және бұрынғы «Прохлада» су бұлағының жағдайы.

Әлемдегі ең терең ойпаттағы «Салқын» ауыз суы мен емдік су көзі, жойылу шегіне жетті. Ақпараттық мәлімет бойынша, дерек көзі Маңғыстау облысында орналасқан Жер бетіндегі ең терең депрессияға ұшыраған Қарағияда орыналасқан. Енді олар осы жерде жүк машиналарын жууды орын алған.

Әдемі табиғат, таза ауа және емдік су көзі көбінде табыла бермейтін мүмкіншілік. Маңғыстау облысының Қарағия шатқалы бұл мүмкіншілік болып табылады. Яғни туристер үшін нағыз жасандылығы жоқ табиғи орта. Жерден шығатын ауыз судың көзі табиғи шипалы орын мен жабайы өсімдіктер әлемі, жағасында жүрген жануарлар әлемі демалушыларды өзіне тартатын нағыз бір мүмкіндік болып табылады.

Демалыс орыны табиғат аясында тұрғанымен қатар, жолдың бойында орыналасқан бұл жолды жол жүрушілер үшін деп маңызды. Кейде жолаушылар, жол ағынның жанында біраз тыныстаудыда жақсы көреді. Сондықтанда, бұл жерді қазіргі заман талабына сай ұйымдастыру аса маңызды. Қазір бұл жердің өте лас болуы, өсімдік, жануарлар әлемінің жағымсыз жағдайда қалуын көптеген ақпарат көздерінен көруге болады. Бұл демалыс орынынан қазіргі жағдайда су ішудің өзі болмайды, барлық жерде ластануды байқаған демалыс орынына келушілер шағымдар айтуы көбеюі байқалады. Олар бұл тынығу орынын сақтап қалуды сұрайтындығын айтады [3].

Сондықтан, бұл демалыс орынын, қазіргі заман талабына сай көпшілік тынығатын жерге айналдыру аса маңызды болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <https://kk.wikipedia.org/wiki>
2. <http://www.uniface.kz/interfacts/index>
3. «zakon.kz»

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА

Ермуханова Н., студент

Научный руководитель: Низаматдинова Ж.С.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматривается развитие экологического туризма в Республике Казахстан. Развивая экологический туризм, можно способствовать развитию международного сотрудничества, культурного развития населения, а также – повысить экологическую грамотность населения, которое является важным фактором для расширения социальных контактов.

Ключевые слова: туризм, турист, экологический туризм, экосистема, туристский потенциал, экологические маршруты.

В настоящее время, когда Республика Казахстан находится в начале решения задачи создания современной высокоэффективной индустрии туризма, рассмотрение вопросов развития в ней экологического туризма является весьма актуальным. Сегодня Казахстан можно рассматривать как новый формирующийся рынок для развития экологического туризма. Биологическое и геологическое разнообразие, минимальная плотность населения, богатое историческое и культурное наследие обуславливают значительный экологический туристский потенциал республики. Определенную роль при этом играет фактор социальной стабильности общества, показателем которой является приток зарубежных инвестиций в экономику Казахстана, рост числа консульств, фирм, представительств иностранных государств. Все это способствует созданию благоприятных возможностей для развития экологического туризма в Республике Казахстан [1].

Развитие экологического туризма в Казахстане может разрешить социально-экономические проблемы при переходе страны к устойчивому развитию, обеспечивая занятость населения на местном, региональном уровнях. В социальном плане развития экотуризм, способствуя развитию международного сотрудничества, внося вклад в культурное развитие, а главное, - повышая экологическую грамотность населения, является важным фактором расширения социальных контактов. С экономической точки зрения экологический туризм может способствовать улучшению инфраструктуры населенных пунктов, находящихся близ прохождения экологических маршрутов. При этом местное население может извлечь существенную выгоду из экотуризма, улучшить свое социально-экономическое положение, благодаря работе в качестве охранников отдельных туристов или групп, обеспечения туристов различными товарами народного потребления и продуктами питания, а также, сдавая им домики внаем. Можно сказать, что экологический туризм является одним из видов экономической деятельности, так как может принести государству большой доход за счет ввоза зарубежными туристами определенного количества иностранной валюты в страну. В конечном итоге, экологический туризм будет способен изменить сознание и привычки людей, воспитывать в них бережное отношение к природе, способствуя тем самым, сохранению природной среды в естественном состоянии. Однако для того, чтобы экологический туризм действительно способствовал сохранению природной среды, необходимо, чтобы местное население и местное руководство четко понимали, что выгода, которую они извлекают от эксплуатации природных ресурсов территории в качестве объектов экологического туризма, должна быть тесно связана с сохранением природной территории. Между тем, эта выгода должна соответствующим образом распределяться и использоваться, чтоб она на самом деле являлась стимулом для сохранения природы. В противном случае, если

прибыль распределяется неправильно – среди так называемого узкого круга, то это не будет стимулировать местное население к рациональному использованию ресурсов охраняемой территории. Таким образом, экологический туризм и, соответственно, связанная с ним деятельность полностью зависят от состояния природной среды.

Во многих странах обычно отдаленные природные территории, привлекательные в туристском отношении, часто отводятся под нужды сельского хозяйства. В результате ежегодной обработки земель, лесозаготовок, а также стремительного роста населения, миграции и заселения этих территорий не только ухудшается качество земель, но и нарушается целостность экосистемы. В этом плане экологический туризм представляет собой более сильное экономическое обоснование для этих территорий, нежели альтернативное использование последних под сельское хозяйство и промышленность [2].

В настоящее время необходимость развития экотуризма в республике, кроме требований экономического развития и природоохранных задач, обусловлена социальными потребностями, которые заключаются в снижении физических и духовных нагрузок на человека. Как известно, технический прогресс и урбанизация, с одной стороны, улучшили благосостояние людей в материальном плане, с другой стороны, усилились всякого рода стрессы и кризисы, повысилась нервно-психологическая напряженность общества. По данным американских социологов, с ростом благосостояния людей прямо пропорционально растет потребность в экологически чистых территориях, возможность выйти на лоно природы, полюбоваться красивыми пейзажами, подышать свежим чистым воздухом. Итак, развитие экологического туризма определяет важность системного подхода к проблемам использования свободного времени, пропаганде и созданию условий для повсеместного внедрения здорового образа жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ж.Н. Алиева. Экологический туризм. Учебное пособие. 2012 г.
2. www.tourlib.net

ПРАВОВОЕ ПОНЯТИЕ КОНКУРЕНЦИИ И МОНОПОЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Абдукаримова Ж.С.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В докладе автор раскрывает правовое понятие конкуренции и монополистической деятельности по нормам Гражданского кодекса РК и Предпринимательского кодекса РК.

Ключевые слова: конкуренция, монополистическая деятельность, законодательство, предпринимательство.

Рыночная экономика, которая в свою очередь требует радикальных преобразований структуры производства должна быть направлена на преодоление монополизма и развития конкуренции. Как подтверждает мировой опыт, решение проблемы этой проблемы без развития предпринимательства и монополизма, и развития конкуренции невозможна, ибо предпринимательство – это зачаточная форма развития бизнеса, выраженная в различных формах собственности общественного производства.

Уровень развития экономики и характер рыночных преобразований определяют благосостояние общества. Для нормального функционирования рыночной экономики

необходимо равенство участников рыночных отношений. Для достижения такого положения на товарном рынке необходима конкуренция участников рынка.

Одним из важных направлений интеграции в рамках ЕЭК, наряду с техническим регулированием и общей таможенной, является антимонопольное регулирование. Именно по этому направлению ЕЭК является самостоятельным наднациональным органом со всеми полномочиями. В 2015 году вступил в силу договор о Евразийском экономическом союзе. Сейчас идет работа над созданием единого рынка и гармонизированного законодательства, в том числе с точки зрения правил конкуренции, а также регулирования государственных закупок. Конкуренция означает, по нашему мнению, это соревнование и состязательность участников рынка, за лучшие условия производства, купли-продажи товаров и получения максимальной прибыли. Конкуренция, которая способствует нормальному развитию товарного рынка, должна регулироваться законом. Противоположностью конкуренции является монополистическая деятельность, которая также регулируется законом и ограничивается в определенных рамках. Что касается правового регулирования, то согласно Конституции Республики, Казахстан каждый имеет право на свободу предпринимательской деятельности, свободное использование своего имущества для любой законной предпринимательской деятельности [1].

В соответствии с нормами Гражданского кодекса РК государство не только гарантирует свободу предпринимательской деятельности, но и обеспечивает ее защиту и поддержку. Вместе с тем, в соответствии с положениями ГК РК не допускается злоупотребление свободой предпринимательства, т. е. осуществление монополистической и иной деятельности, направленной на ограничение или устранение конкуренции, получение необоснованных преимуществ, ущемление прав и законных интересов потребителей [2].

В широком смысле «конкуренция» — это соревнование между различными лицами в достижении одной и той же цели. В предпринимательской деятельности конкуренция означает состязательность хозяйствующих субъектов, когда их самостоятельные действия эффективно ограничивают возможность каждого из них односторонне воздействовать на общие условия обращения товаров на соответствующем товарном рынке. Юридическое содержание конкуренции характеризуется рядом признаков. Во-первых, в большинстве случаев конкуренция является естественным регулятором цен на рынке, во-вторых, она становится предпосылкой для реализации прав потребителей, в-третьих, является правомерной деятельностью хозяйствующих субъектов на рынке, целью которой является получение наиболее выгодных условий производства и сбыта товаров законными средствами [3].

Официальное юридическое определение конкуренции как правовой категории дал Закон РК «О конкуренции» от 25 декабря 2008 года, но с принятием Предпринимательского кодекса РК вышеуказанный закон утратил силу. Конкуренцией является состязательность субъектов рынка, при которой их самостоятельные действия эффективно ограничивают возможность каждого из них односторонне воздействовать на общие условия обращения товаров на соответствующем товарном рынке. Конкуренция основывается на началах состязательности, добросовестности, законности, соблюдении прав потребителей, которые применяются одинаковым образом, в равной мере и на равных условиях ко всем субъектам рынка независимо от организационно-правовой формы и места регистрации таких субъектов рынка [4].

Конкурентная среда должна обеспечивать условия равенства, а с другой стороны — она представляет собой процесс реализации имеющихся у хозяйствующих субъектов преимуществ. Не допускается монополистическая деятельность, представляющая собой подавление конкуренции за счет доминирующего положения на рынке и злоупотребления им. В таких случаях применяются ценовые санкции, принудительное разделение хозяйствующих субъектов, их имущественная ответственность за причиненные убытки [4].

В соответствии с положениями Предпринимательского кодекса РК Монополистической деятельностью является деятельность субъектов рынка, положение которых дает возможность контролировать соответствующий товарный рынок, в том числе позволяет оказывать значительное влияние на общие условия обращения товара на соответствующем товарном рынке. К монополистической деятельности, относятся:

- 1) антиконкурентные соглашения субъектов рынка;
- 2) антиконкурентные согласованные действия субъектов рынка;
- 3) злоупотребление доминирующим или монопольным положением [4].

Для проведения государственной политики по содействию и развитию конкуренции, а также предупреждению, ограничению и пресечению недобросовестной конкуренции Правительством РК определен уполномоченный орган, им является Агентство РК по регулированию естественных монополий, защите конкуренции и поддержке малого бизнеса. В нашей стране институциональный статус антимонопольного органа подвергался многочисленным преобразованиям, если в начале его статус вполне соответствовал классическим образцам, то в последующем на этот орган возлагалось множество несвойственных ему функций, причем в некоторых случаях функция по защите конкуренции незаслуженно отодвигалась на «задний план», уступая место другим «перспективным» функциям, а также на долгое время этот орган превращался в одно из подразделений другого центрального исполнительного органа.

В настоящее время Указом Президента РК № 872 от 13 августа 2014 года Агентство по регулированию естественных монополий РК и Агентство по защите конкуренции РК реорганизованы путем слияния в Комитет по регулированию естественных монополий и защите конкуренции Министерства национальной экономики РК.

Для борьбы с недобросовестной конкуренцией в Республике Казахстан включает в себя: установление запрета на осуществление субъектами предпринимательства любой деятельности, направленной на ограничение или устранение конкуренции, нарушение прав других предпринимателей на свободную конкуренцию, а также нарушение прав и законных интересов, потребителей, товаров, работ и услуг; установление запрета на принятие государственными органами, органами местного самоуправления нормативных правовых и иных актов, а равно осуществление действий, направленных на создание благоприятных или дискриминационных условий для деятельности отдельных субъектов рыночных отношений или их групп, устранение или ограничение конкуренции, а также нарушение прав и интересов потребителей, если иное не предусмотрено законодательными актами и пр.

При этом Комитет вправе: разрабатывать и утверждать нормативные правовые акты по вопросам антимонопольного законодательства, обязательные для исполнения государственными органами и субъектами рынка; устанавливать наличие доминирующего (монопольного) положения субъектов рынка; давать заключения на создание субъектов рынка, если это приводит к появлению хозяйствующих субъектов, доля которых на соответствующем товарном рынке будет превышать установленные пределы, а также на реорганизацию, ликвидацию субъектов рынка, занимающих доминирующее (монопольное) положение на соответствующем товарном рынке; проводить проверки по вопросам соблюдения антимонопольного законодательства государственных органов, субъектов рынка; осуществлять иные полномочия, предусмотренные законодательством РК [5].

За действие (бездействие), нарушающее свободу конкуренции, юридические и физические лица, а также государственные органы местного самоуправления и их должностные лица несут административную, материальную и уголовную ответственность.

Таким образом, правовое регулирование конкуренции и монополистической деятельности играет важную роль в улучшении экономической ситуации в стране. При

помощи правовых инструментов государство участвует в предпринимательской деятельности в целях решения социально-экономических задач, определяемых потребностями общества и государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция РК от 30.08.1995 //www.zakon.kz
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.07.2018 г.) //www.zakon.kz
3. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями от 14.01.2016 г.)// www. zakon.kz
4. Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 апреля 2003 года № 376 «Об утверждении Правил проведения публичных слушаний при рассмотрении заявок на утверждение тарифов (цен, ставок сборов) или их предельных уровней на регулируемые услуги (товары, работы) субъектов естественных монополий» Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 апреля 2003 года № 376 // www. zakon.kz

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА В КАЗАХСТАНЕ

Имамуратов Ж.К., студент

Научный руководитель: Кизимбаева А.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Данная статья посвящена обзору основных направлений развития кадрового менеджмента в Казахстане. Проблема продуктивного управления персоналом и формирования высококвалифицированного отдела кадров является одной из актуальнейших проблем эффективности организации.

Ключевые слова: кадровый менеджмент, организация, управления персоналом, структуры управление.

Кадровый менеджмент - это целенаправленная деятельность руководящего состава организации, руководителей и специалистов подразделений системы управления персоналом, включая разработку концепции и стратегии кадровой политики, принципов и методов управления персоналом[1].

Целью кадрового менеджмента является удовлетворение потребности организации в человеческих ресурсах и эффективное управление персоналом с учетом индивидуальных квалификационных возможностей каждого работника. Таким образом, кадровый менеджмент имеет не малое значение для конкурентноспособности организации и формирования ее долгосрочной стратегии.

Одним из основных направлений кадровой политики можно выделить управление человеческими ресурсами, которое включает взаимосвязанные элементы или циклы кадрового менеджмента. К этим циклам относят кадровое планирование, формирование кадровой структуры и конкурентноспособного коллектива. При этом отмечается, что кадровый менеджмент предприятия неразрывно связан с организационной структурой и деятельностью предприятия в целом[3].

Говоря о циклах кадрового менеджмента, необходимо отметить, что кадровый менеджмент обычно начинается с разработки политики управления персоналом. Для этого

этапа характерно формирование структуры управления персоналом и планирования работы кадровой службы.

Следующим этапом является организация эффективного комплектования организации кадрами. На этой стадии кадрового менеджмента проводится поиск, набор и отбор персонала, проведение профессиональной подготовки и повышения квалификации сотрудников.

Завершающим этапом цикла кадрового менеджмента выступает процесс адаптации сотрудников, контроль трудовой дисциплины и проведение политики, направленной на сокращение текучести кадров. Этот этап является одним из основополагающих в системе кадрового менеджмента, так как успешная реализация всех перечисленных мероприятий в сфере управления персоналом является базовым условием обеспечения эффективности деятельности организации.

В современных рыночных условиях повышается интерес к вопросам, связанным с человеческим фактором. Актуальность проблемы работы с кадрами очевидна: человек-основополагающий фактор развития отдельного предприятия и общественного производства в целом. Такая ситуация обусловила формирование качественно новых требований к теории управления персоналом и способствовала появлению психологических исследований в практике кадрового менеджмента.

Важно отметить, что изменения в российской экономике влекут за собой изменения и в управлении персоналом. Теперь к персоналу предъявляются качественно новые профессиональные требования. В силу этого меняются и требования к кадровому менеджеру.

Главными задачами современного менеджера по управлению персоналом стали[2]:

- предвидеть возможные перемены и своевременно готовить к ним персонал;
- разрабатывать технологии сближения целей и потребностей компании работника;

• дать возможность работнику удовлетворить свои потребности, не нарушая интересов компании.

Изменения коснулись и статуса менеджера по персоналу. Теперь сложно представить себе успешно функционирующую компанию без квалифицированного управленца персоналом.

Изменение статуса менеджера по персоналу повлекло за собой и изменение функций кадровика. Теперь от него требуют качественный анализ ситуации на рынке труда, мониторинг появления и внедрения конкурентами новых технологий работы с персоналом.

Вместе с тем, необходимо учитывать, что все компании находятся на разных этапах развития, поэтому формирование универсальной системы управления персоналом, которая бы подходила всем компаниям, обречено на провал.

До недавнего времени в РК практически не было специалистов в кадровом делопроизводстве. Такая ситуация приводила к тому, что менеджеры по персоналу даже не могли конкретно назвать свои обязанности.

Сейчас ситуация меняется. На рынке труда появилось достаточное количество квалифицированных менеджеров по персоналу, которые способны самостоятельно сформировать систему управления персоналом, используя зарубежный опыт. При этом такая система будет разработана индивидуально под каждую организацию и адаптирована к казахстанскому рынку труда.

Таким образом, проанализировав актуальные проблемы кадрового менеджмента мы приходим к выводу, что в ближайшее время приоритетными направлениями управления персоналом в РК будут: изменение системы управления в целом, подготовка новой программы обучения сотрудников, формирование комплексной системы развития персонала, перемотивирование сотрудников с личностных, на коллективные цели,

ориентация персонала на достижение задач компании, удержание высококвалифицированных кадров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Базаров Т.Ю., Еремина Б.Л. Управление персоналом: Учебное пособие – 2-е изд., перераб. и доп. – М: ЮНИТИ, 2002.
2. Веснин В.Р. Управление персоналом: теория и практика: Учебник, -М, 2009.
3. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации: Учебник, 4-е издание, доп. И перераб. -М: 2010.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ

Исангильдеев Б.Б., студент

Научный руководитель: Кизимбаева А.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Данная статья посвящена обзору основных подходов к управлению персоналом организацией. Управление человеческими ресурсами предполагает деятельность, направленную на единение основных трудовых компонентов: трудовой функции и межличностных отношений сотрудников.

Ключевые слова: организация, персонал, подходы к управлению, управление персоналом.

Управление персоналом представляет собой совокупность различных способов управленческого воздействия на организацию и условия деятельности работников, их условия деятельности, формирование навыков, обеспечивающих максимальное использование трудового потенциала работников в интересах предприятия [1].

Управление персоналом представляет собой целенаправленное воздействие на человеческую составляющую организации, которая ориентируется на установление соответствия между целями организации и возможностями сотрудников. Менеджмент персоналом базируется на обобщенном представлении о месте человека в организации.

Одним из элементов управленческой деятельности является менеджмент персонала, определяющий место человека в организации. Само понятие «Управление» неоднозначно. Его можно трактовать с точки зрения управления персоналом, управления человеческим ресурсом или просто человеком. На первый взгляд может показаться, что различий между терминами нет, но для теории управления эти понятия принципиально разные.

Управление персоналом - деятельность, ориентированная на совокупность определенных правил и методов воздействия на процесс труда сотрудников с целью формирования у них навыков, необходимых для максимизации трудового потенциала [2].

Управление человеческими ресурсами предполагает деятельность, направленную на единение основных трудовых компонентов: трудовой функции и межличностных отношений сотрудников. Такой подход базируется на рассмотрении работника как основного элемента организации, которая, непременно, носит социальный характер.

Управление человеком рассматривает создание для работника комфортных условий для труда: выстраивание дружественных отношений в коллективе, оказание помощи в саморазвитии, что будет способствовать максимизации труда работника.

Формирование менеджмента персоналом как науки началось более ста лет назад, в период, когда управление организацией и управление персоналом организации

практически отождествлялись. За более чем столетие место и значение человека в организации существенно изменились, что способствовало уточнению существующих и развитию новых концепций управления персоналом.

На сегодняшний день науке известно немало подходов к управлению персоналом организации. В современных условиях рыночной экономики наиболее приемлемой, по мнению автора, является подход известного российского ученого в области менеджмента Л.И.Евченко, который прослеживает изменение представлений об управлении с течением времени. Автор выделяет четыре концепции, развивающиеся в рамках трех подходов управления: экономического, организационного и гуманистического[3].

Экономический подход стимулировал появление концепции, в рамках которой доминирующее положение занимает инструментальная, а не управленческая подготовка персонала. Этому подходу дали название концепции использования трудовых ресурсов. Более подробно говоря о данной подходе, можно отметить, что организация здесь рассматривается как механизм, функционирующий по определенному алгоритму, что, в свою очередь, обеспечивает стабильность и предсказуемость деятельности организации. Безусловно, такой подход базируется на определенных принципах: обеспечение получения подчиненным приказа непосредственно от линейного руководителя; выстраивание вертикальной управленческой цепи: сверху вниз; налаживание системы контроля для эффективной коммуникации между руководством и сотрудниками; достижение максимального соответствия между полномочиями сотрудника и порученной ему работой; формирование эффективной системы стимулирования персонала посредством справедливого вознаграждения за работу.

В рамках органического подхода организация воспринималась как живая система, которая существует в окружающей среде. В этой связи организация рассматривалась в двух аспектах: отождествление ее с личностью и с человеческим мозгом.

Отождествление организации с личностью основывалось на утверждении, что организация, как и человек, проходит такие основные стадии жизненного цикла как рождение, взросление, старение и смерть. А также был сформулирован тезис о том, что организация имеет потребности и мотивы своей деятельности, что присуще, в большинстве своем, человеку.

Сравнение организации с человеческим мозгом дало возможность взглянуть на деятельность организации по аналогии с деятельностью человеческого мозга. Это сравнение позволило совершенно иначе посмотреть на управление персоналом организации, нежели в рамках экономического подхода, когда проводилась аналогия организации с механизмом. Таким образом, проанализировав данную концепцию, можно сделать вывод, что управленцы зачастую действуют в условиях ограниченной информированности об окружающей среде, поэтому неспособны полноценно оценить результаты принятия того или иного решения.

Подводя итог, отметим, что органический подход базируется на необходимости уделения внимания окружающей среде, в которой функционирует организация, с целью выявления и удовлетворения потребностей организации для ее выживания.

Гуманистический подход является самым «молодым». Своего активного развития он достиг в последнее время. основополагающей идеей этого подхода является представление об организации как о культурном феномене, то есть эта концепция исходит из тезиса о том, что организационная культура организации обуславливает представления об этой организации. Сегодня теоретики уже не спорят о влиянии культурного контекста на управление персоналом, сегодня это уже очевидно. В рамках гуманистического подхода организационная культура является важным элементом, который позволяет сотрудникам моделировать свое поведение определенным образом в конкретной ситуации. Это исходит из того, что в каждой организации существуют свои как писанные, так и не писанные правила поведения, но на практике эти правила являются не ориентиром, а лишь средством.

Таким образом, можно сделать вывод, что гуманистический подход акцентируется на человеческой стороне организации, что и отличает этот подход от других.

Гуманистическая концепция, безусловно, обладает своей позитивной ролью, которая состоит в следующем:

1) Взгляд на организацию под ракурсом влияния на нее организационной культуры помогает управленцам сделать свою деятельность более эффективной;

2) Гуманистический подход помогает понять, с помощью каких символов и образов осуществляется деятельность сотрудников. Понимание этого позволяет влиять на организационную реальность посредством элементов организационной культуры: фольклор, нормы, язык. Все это помогает руководителям осуществлять действия, направленные не просто на мотивирование или координацию сотрудников, а на формирование, осуществление и развитие определенных смыслов и символов.

3) Гуманистический подход так же дает понимание того, что организация способна не только приспосабливаться к уже существующей окружающей среде, но и изменять ее, исходя из того, какова миссия организации. То есть разработка миссии или стратегии организации может привести к преобразованию существующей окружающей среды.

Таким образом, проанализировав одну из классификаций подходов к управлению, можно сделать вывод, что продуктивное развитие организации основывается не только на изменении технологической, но и человеческой составляющей деятельности организации: на изменении ценностей, лежащих в основе сотрудничества людей.

Кроме того, анализ этой концепции позволяет автору отметить, что каждый из подходов, существующих в рамках концепции, обладает своей позитивной ролью. Так, экономический подход дал начало концепции использования трудовых ресурсов, в рамках которой пропагандируется упорядоченность отношений между частями целой организации.

Органический подход, в свою очередь, дал начало концепции управления человеческими ресурсами, обозначил новую перспективу управления персоналом и способствовал рождению нового представления об организации.

И, наконец, гуманистический подход исходит из концепции управления человеком и из представления об организации как культурном феномене, что позволяет понять, каким образом осуществляется интеграция людей в организации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации: Учебник, 4-е издание, доп. И перераб. -М:2010
2. Веснин В.Р. Управление персоналом: теория и практика: Учебник,-М,2009.
3. Базаров Т.Ю., Еремина Б.Л.. Управление персоналом: Учебное пособие – 2-е изд., перераб. и доп. – М: ЮНИТИ, 2002.

ИСЛАМ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ЖҮЙЕСІ

Ботаева Ж., студент

Ғылыми жетекші: Карашаев Д.Ә.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Исламдық қаржыландыру жүйесі – әлеуметтік әділдікке негізделген экономикалық дамуы мен тұтынудың ұлғаюын қамтитын, сонымен қатар қоғамға зиян алып келетін және мемлекеттік қауіпсіздікті жоятын, экономикалық қызметтерді қайтаратын экономикалық модель. Яғни онда материалдық, экономикалық игіліктерден бұрын этика, рухани және өнегелік құндылықтар бастамасы ескеріледі

Түйінді сөздер: Исламдық қаржыландыру жүйесі, ұтыс пен ұтылысты бөлісу (профит энд лосс шэринг), ислам банкинг (Islamic banking), серіктестік негізін және рухани, өнегелік бастама.

Қазіргі таңдағы әлемдік экономикалық дағдарыс – толық бизнеске қатысты көптеген мәселелерді ашты, яғни пайданы еселеп табуды, бір-бірімізге немқұрайлылықпен қарау және сараңдық таныту сонымен қатар заңдарды бұзушылықтардың қарқынды даму жайттары орын алды. Бұл мәселелер оның мәдениетін, яғни ең бастысы моральдық негіздерге мән бермеу және жеке басты қажеттілікті басты қою қалыптастырған. Мұндай мәдениетті өзгерту үшін бизнестің, жаңа мәдениетке қажеттілігін және қызығушылығын негіздейтін теория және тәжірибе қажет.

Бүгінгіде, қазіргі материалдық әлемде моральдық, өнегелік және рухани қажеттілік туындауда. Материалдық құндылықтағы бағыт рухани құндылықтарға зиян және болашақ бизнесті дамыту үшін айтарлықтай кедергі жасайды. Моральдық және рухани құндылықтарға қажетті бизнес әлеуметтік жауаптылықты камтиды. Бұл бизнес табиғатының өзгеруі емес яки рухани құндылықтарға қажеттілік оның қызмет етуіне және дамуына негізгі фактор болады. Оған көз жетерлік мысал ретінде – қазіргі таңда әлемде исламдық қаржыландыру жүйесіне қызығушылық арттуда, яғни бүгінде бұл жүйені шығыстық қаржыландыру жүйесіне балама ретінде сонымен қатар алып-сатарлық мазмұнын жоққа шығару арқылы, серіктестік негізін және рухани, өнегелік бастама ретінде қаралады [1].

Исламдық қаржыландыру жүйесі:

- * біріншіден, бұл жүйе тазалыққа негізделген, яғни оның мақсаты айқын, олхалықтың әлеуметтік жағдайын жақсарту.

- * екіншіден, қаржыландырудың бұл түрі нақты экономикамызға өте үлкен пайда әкеледі. Бүгінде индустрияландыру жоспары жүзеге асуда. Осының аясында елімізге тікелей инвестиция тартылып жатыр. Ал тікелей инвестиция дегеніміз – ешқандай несие емес. Бұл жерде қаржы бізге серіктестік ретінде беріледі және осы инвестициямен Үкіметтің сыртқы қарыздары ешқандай көбеймейді. Бұл экономикамыздың қосымша құнын көтеруге өте пайдалы. Ал қосымша құн артып жатса, еліміздің өмір сүру деңгейі көтеріліп, орасан зор пайда болмақ.

- * үшіншіден, исламдық қаржыландыру деп аты айтып тұрғандай, барлық жұмыс істеу жүйесі шариятқа негізделген. Бұл не деген сөз? Әрине бұл Алланың қалауы бойынша жұмыс істеу дегенді білдіреді. Осылайша халықтың санасын әбден жаулап алған өсім, үстеме, несие, пайыз деген дерттерден арылуға болады.

Аталмыш жүйенің жай банктерден айырмашылығы – жоғарыда айтып өткеніміздей, өсімқорлық (арабша-риба). Ондай нәрсе исламдық қаржыландыру жүйесінде жоқ. Осы жерде айта кететін жайт, исламдық қаржыландырудағы жобаның табысынан алатын пайданы несие пайызбен шатастырмау керек.

Тағы бір мәселе, қазіргі кездегі жай банктердегі қолданылып жүрген жүйе бойынша, яғни ақшаның үстінен ақша жасау тек қаржы секторын ғана дамытса, исламдық қаржыландыру елдің бүкіл экономикасы үшін жұмыс істейді.

Жалпы қатардағы банктер тек өзінің пайдасы үшін қызмет атқарып, бүкіл жүйені соған сәйкестендіріп қояды. «Форекс», «Овердрафт», «овернайт» деп аталатын арнайы жүйелер бойынша, таза қаржылық спекуляция және банкаралық операциялар арқылы көп пайдаға кенеледі. Бірақ, бұдан елдің экономикасына ешқандай пайда келмейді. Ал негізінде нақты экономикада компаниялар үлкен тәуекелмен бетпе-бет келіп отырады. Яғни қаржы салған сала өз нәтижесін бере ме, бермей ме, кеткен шығынды ақтай ма, ақтамай ма деген мәселелер туындайды. Ал исламдық қаржыландыруда олай емес, керісінше, мұндай тәуекелдер екі жаққа тең бөлінеді. Оны «профит энд лосс шэринг», яғни ұтыс пен ұтылысты бөлісу деп атайды [2].

Сонымен қатар, қазіргі қолданыстағы жүйе халқымыздың санасын өте қатты бұзып жатыр. Өйткені бұл жүйе халықтан ақшаны жиып алып: «Енді сіз жұмыс істемей-ақ қойыңыз. Бұдан былай сіздің бізге берген ақшаңызға пайыз қосылып, сол сіз үшін жұмыс істейтін болады», деп алдап, елді жалқаулыққа, оңай пайдаға кенелуге үгіттеуде. Оған қазіргі депозиттер мысал. Өкінішке қарай, халықта оңай олжаны қол көріп, жалқаулыққа бой алдыруда. Бұл сананың тежелуіне, ұлттық психологияның бұзылуына үлкен әсерін етеді. Ал біз ежелден асымызды адал еңбекпен тапқан халықпыз. Сондықтан сол болмысымыздан айнымай, өз құндылықтарымызды сақтауымыз керек.

Рухани кедейліктің пайда болуының бір себебі - осы өсімқорлық. Неге десеңіз, әр кезде егер иман болмаса, адамдар расымен азғындала бастайды. Оны «Қарыны тоқтық, жұмысы жоқтық, аздырар адам баласын» деп Абай керемет айтып кеткен. Ал жаңағыдай жалқаулық пен оңай олжаның түбі осындай опасыздық болмасына кім кепіл? Мұның барлығы исламдық қаржыландыруда ескерілген.

Сондықтанда қазіргі таңда біздің ел экономикасының дағдарысқа төтеп беру, одан шығу және дамуы бизнесті ислам жүйесіне сәйкес қаржыландыруды жаңа экономиканы жаңғартудың бірден бір нарық құралдары деп қарастырумыз қажет. Ол үшін бизнесті сол жүйе арқылы қалай қаржыландыру мүмкін, оның шарттары қандай, қаржыландыру ерекшелігі және қаржы құралдарының құрамымен толықтай таныс болуымыз керек. Яғни ол қазіргі қажеттіліктің бірі.

Қазақстанда ислам банкингі мен ислам қаржы құралдарын енгізу - бұл, ең алдымен, инвесторлар және қаржы құралдарының тобын кеңейту болып саналады[3].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Берлин Иришев. Призрак социализма косит Wall Street // Аргументы и факты Казахстан, №40, 01.10.12 г.
2. Есімханова Ә. / Бизнесті шариғат заңдары бойынша жүргізу/ Журнал Мемлекеттік аудит. №2 2014ж.
3. Байдаулет Е. / Өсімқорлықты ислам қаржыландыру жүйесі ғана түпкілікті жоя алады/ Ислам және өркениет газетасы. №34 2016ж.

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ СЫРТҚЫ САЯСИ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Каримова Д.С., студент

Ғылыми жетекші: Керимов Б.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы өзінің дербес сыртқы саяси қызметін құру кезеңдері, ондағы туындаған мәселелер және мемлекеттің халықаралық имиджін қалыптастыру жолындағы іс-әрекеттері қарастырылған. Сонымен қатар Қазақстанның сыртқы саяси қызметінің қалыптасуы мен дамуына үлес қосқан отандық дипломаттардың орасан зор еңбектері аталып өткен.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасы, сыртқы саясат, халықаралық арена, дипломатиялық қызмет, халықаралық қатынастар жүйесі.

1991 жылы Тәуелсіздікке қол жеткізген кезден бастап Қазақстан Республикасы басшылығы дипломатиялық қызметке КСРО СІМ-де жұмыс істейтін қызметкерлерді шақыруды жөн деп тапты. СІМ-нің ұйымдастыру міндетінің ең маңыздысы оның құқықтық базасын құру болды. Шет елдердің сыртқы саяси ведомстваларының

тәжірибесін, халықаралық құқық құжаттарын талдай келе 1992 жылы 2 шілдесінде «ҚР СІМ туралы» ереже қабылданды.

Бұл құжат бойынша СІМ Қазақстан Республикасының сыртқы қатынастарды жүзеге асыратын орталық органы болып табылады. Бұл ереже СІМ-нің құрылымы мен персоналын, дипломатиялық қызмет жүргізу тәртібін, дәрежелердің берілуін, қаржылық және материалды техникалық қамтамасыз етілуін анықтады. Шетелдегі дипломатиялық қызметтің инфрақұрылымын ұйымдастыру мақсатында 1992 жылы 2 шілдесінде Президенттің жарлығы бойынша «ҚР елшілігі туралы», «ҚР төтенше және өкілетті елшісінің құқықтары мен міндеттері туралы» ережелер қабылданды.

Осы ережелерді басшылыққа ала отырып Қазақстан Республикасының шетелдегі қызметі жүзеге асырылды. 1993 жылы 28 қаңтардағы ҚР конституциясының қабылдануы да ҚР халықаралық қатынастардың субъектісі ретінде саяси өмірге қатысуына кепілі болды. Ал 1997 жылы «ҚР Дипломатиялық қызмет туралы заңы» қабылданды. Бұл заң ҚР дипломатиялық қызметінің құқықтық негізін құрайтын, реттейтін маңызды құжат болып табылады. 2002 жылы 7 наурызында осы заңға түзетулер мен өзгертулер енгізіліп қайта қабылданды [1].

Өзге одақтық елдер сияқты Кеңес Одағының құрамында болған кезде, Қазақстан ішкі және сыртқы саяси еркіндіктен қол үзген болатын. 1922 жылы 30 желтоқсанда шыққан «КСРО-ның құрылуы жайлы» Келісімшарт, 1924 жылғы КСРО Конституциясы (1-бап), 1936 жылғы КСРО Конституциясы (14-бап) негізінде барлық негізгі сыртқы саяси құзіреттілік Кеңес Одағында сақталды. 1977 жылғы КСРО Конституциясында Одақтық елдердің сыртқы байланыс саласында бекітілген қызметтері тек сөз жүзінде болды.

Тек 1990 жылы 25 қазанда қабылданған «Мемлекеттік егемендік туралы Декларация» мен 1991 жылы 16 желтоқсанда қабылданған «Мемлекеттік тәуелсіздік туралы» Конституциялық Заң негізінде Қазақстан өзінің мемлекеттілігін, дербестігін және тәуелсіздігін қайта қалыптастыру жолына түсті.

Тәуелсіздік алғанға дейін Қазақстанның өзге елдермен ешқандай дипломатиялық қатынастары және шетелдегі қазақстандық дипломатиялық өкілдіктері болған емес. Сыртқы саясаттың қалыптасуы мен өзіндік дипломатиялық қызметті құру – тәуелсіз мемлекеттің ерекше белгілерінің бірі. Жас мемлекеттің отандық дипломатия алдына қойған осындай мақсаттарын әлемдік қоғамдастықтың түсіністікпен қабылдағанын атап өткен жөн. Осындай дамудың маңызды белгісі 1992 жылы 23 мамырда КСРО мен АҚШ арасындағы қаруландыруды қысқарту туралы Лиссабон хаттамасына қол қоюы еді. Бұл құжатта Беларусь және Украинамен бірге Қазақстан 1968 жылы 1 маусымда Ядролық қаруды таратпау туралы келісімшартқа ядролық қаруы жоқ ел ретінде қосылуға дайын екендігі жайлы мәлімдеді [2].

Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы сыртқы істер министрі болу мәртебесі Сүлейменов Төлеутай Ысқақұлына бұйырды. Алғашқы күннен бастап жаңа келген қызметкерлерге ардагер дипломаттар өз тәжірибелерін аямай берді. Олар мемлекеттермен ғана емес, сонымен қатар халықаралық ұйымдармен біржақты, көпжақты, екіжақты әріптестік сынды дипломатияның қыр-сырын тәжірибесін меңгерді. Бүгінде сол қызметкерлер дипломатиялық қызметте белгілі биіктерді бағындырып, өздері жас мамандарды тәрбиелеуде. Осы тұста мекеменің алғашқы министрі, осы үдерістердің бастамашысы болып, Қазақстаннан шыққан азаматтарды дипломатиялық қызметке тартуға ықпал еткен Төлеутай Сүлейменовтың еңбегін ерекше атап өткен орынды [3].

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алғашқылардың бірі болып мойындағандардың қатарында Түрік Республикасы (1991 жылғы, 16 желтоқсан), Ресей Федерациясы (1991 жылғы, 17 желтоқсан), Пәкістан Ислам Республикасы (1991 жылғы, 20 желтоқсан), Швейцария (1991 жылғы, 23 желтоқсан), АҚШ (1991 жылғы, 26 желтоқсан) болды.

2011 жылы Қазақстан Республикасының елшіліктері ТМД елдерінің барлығында дерлік орналасқан: Ресей Федерациясында – елші Тұрысбеков Зауытбек, Өзбекстанда –

Жексембин Бөрібай, Беларусь Республикасында – Смирнов Анатолий және т.б. Қазақстан Республикасының сыртқы саясатында маңызды вектор болып табылатын Еуропа елдерінде: Ұлыбританияда – Әбусейітов Қайрат, Германияда – Онжанов Нұрлан, Австрияда – Абдрахманов Қайрат Кұдайбергенұлы, Францияда – Даненов Нұрлан, Бельгияда – Өтембаев Ерік және т.б. Америка Құрама Штаттарында еліміздің мүддесін Ыдырысов Ерлан қорғаған болатын.

Елшіліктер, сонымен қатар, Таяу Шығыста да ашылды: Мысырда – Тасымов Бахтияр, Иранда – Амреев Бағдад, Израильде – Оразбақов Ғалым және т.б.; Азия өңірінде: Қытайда – Адырбеков Икрам, Жапонияда – Камалдинов Ақылбек, Корея Республикасында – Бердалиев Дархан.

Бүгінгі таңда дипломатиялық қарым-қатынастар әлемдік қоғамдастықтың 100-ден астам елімен орнатылған. Қазақстан Батыс және еуропалық елдер үшін Орталық Азиядағы негізгі серіктес болып отыр. ГФР-дің бұрынғы канцлері Герхард Шредер 2003 жылғы сұхбатында айтқандай, «Қазақстан өңірдегі негізгі ел болып саналады» [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Батырша-ұлы С. Дипломатиялық қызмет және халықаралық қатынастар: Оқулық. - Астана: Фолиант, - 2011. - 131 б.
2. Сыдыков Е.Б. Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты. Оқулық. - Алматы, - 2012. - 308 б.
3. Тоқаев Қ. К. Қазақстан Республикасының дипломатиялық қызметі. - Алматы, - 2006. - 116 б.
4. Әліпбаев А.Р. Дипломатия тарихы: дәрістер жинағы. - Алматы: Қазақ университеті, - 2013. - 206 б.

КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Анетова З., студент

Ғылыми жетекші: Байискакова К.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Қазіргі кездегі маңызды, өмірлік мәні бар адамзат алдындағы мәселелердің бірі - экология, табиғатты қорғау болып табылады. ХХІ ғасырда әлемдік даму жолын адамзаттың құндылықтарына бағынуы тиіс екендігі айқын болып отыр. Жалпы адамзаттық құндылықтардың ортақ мақсаты адамның тіршілігі болса, қазіргі таңда адамның тіршілік орны - табиғи ортадағы өзгерістер тек қана биосфералық мәселе болып қоймай, әлеуметтік мәселеге айналуы белең алып келеді. Оның бастысы - экологиялық жағдайлар.

Түйінді сөздер: Каспий теңізі, экология, биологиялық ресурстар, көмірсутектерін өндіру үдерісі, конвенция.

Каспий теңізі неоген дәуірінің аяғында жер қыртысының көтерілуінен Қара теңізден бөлінді. Бұл кезді Каспий теңізінің пайда болған уақыты деп есептеуге болады. Каспий теңізінің жалпы ауданы 376 мың км². Оның беті теңіз деңгейінен 28 м төмен жатыр. Теңіз солтүстіктен оңтүстікке қарай 1200 км-ге созыла орналасқан. Теңіздің ендірек жері - 435 км, ал еңсіз жері - 193 км. Каспий теңізінің жағалау сызығының ұзындығы - 7000 км. Оның суы 5 мемлекеттің жағалауын шайып жатыр. Жағалау сызығының Қазақстан үлесіне - 29% (2340 км), Ресейге - 9%, Әзірбайжанға - 20%, Түрікменстанға - 21%, Иран Ислам Республикасы - 14% тиеді [1].

Каспий теңізі айдынында мұнайдың мол қорының табылуы әлемдегі көптеген мемлекеттердің қызығушылығын туғызуда. Теңізден мұнай өндіру Қазақстан экономикасын өркендету үшін де аса қажет болып отырғаны жасырын емес.

Теңізде мұнай өндіру Әзірбайжанда ертерек басталса, теңіздің бізге қарасты солтүстік бөлігіндегі «Қашаған» кенорнында мұнай өндіру қарқынды жүруде. Жылдан жылға оның көлемі ұлғая бермек.

Осындай жобалар Каспий теңізінің басқа бөліктерінде де іске асырылатынын, болашақта теңіз түбі арқылы құбырлар желісі тартылы бастайтынын ескерсек, теңіз экологиясына басты назар аударылуы тиіс.

Эколог мамандардың дерегі бойынша, Солтүстік каспий жағалауының ластанған аумағы 194 мың га, өткен жылдар ішінде төгілген мұнайдың мөлшері 1 млн. тоннадан асады деп көрсетілген. Теңіз суындағы улы қалдықтар мөлшері рұқсат етілген шектен жоғары екені анықталған. Бұл тікелей теңіз суында тіршілік ететін жануарлар мен өсімдіктердің жойылуына әкеледі.

Сондықтан да біздің облыстың ғана емес, бүкіл әлем халқы Каспий теңізінің қоршаған ортасының мәселелеріне шынымен алаңдайды. Теңіз – жылына шамамен 300 000 тонна балық ауланатын, планетаның ең өнімді бассейн бірі болып табылады. Қазір мұнда теңіз жануарларының 8500-ден астам түрі мекендейді. Бұрын бекіре балықтары өнімнің 90 пайызы Каспийде ауланатын, қазір оның өнімі өте төмен деңгейде.

Каспий теңізінің қазақстандық бөлігінің 75% Маңғыстау облысына қарайды. Қазір облыс халқының 57 %-ы немесе 370 мың адам тұшытылған теңіз суын ішіп отыр. Бір де бір өзен-көлі жоқ шөл аймақта орналасқан өлкеде болашақта теңіз суын пайдаланатын халықтың үлесі ұлғая беретін болады.

Алайда қазір Каспий теңізінде биоресурстардың мүлдем азайғаны ешкімге де жасырын емес. Кеңес үкіметі тарағаннан кейін теңіздің қазақстандық бөлігіндегі биологиялық ресурстардың жағдайы туралы ғылыми негізделген деректер біздің елімізде мүлдем болған жоқ. Оның себебі, Каспий теңізінің жан –жақты зерттеу мақсатында Ресейде, кейін Кеңес Одағында 1898 жылдан бастап құрылған барлық мемлекеттік жеті ғылыми зерттеу институттары мен орталықтары Кеңес үкіметі тараған кезде түгелдей Ресей мен Әзірбайжан қалып қойды, ал Қазақстанда Каспий проблемалары институты әлі құрылған жоқ. Бұл олқылықтың орнын толтыру мәселесі енді-енді ғана қолға алдына бастады [2].

Каспий теңізі қайраңында көмірсутектерін барлау, өндіру және тасымалдау кезеңінде теңіздің тіршілік дүниесіне экологиялық қысымның күннен-күнге артып келе жатқандығы анық. Соңғы жылдары жүргізілген мониторинг деректері уақыт өткен сайын теңіздің әртүрлі ингредиенттерімен ластануының артып келе жатқанын көрсетеді.

Оның үстіне бұрын Иран мен Кеңес Одағына қарайтын теңізденді бес мемлекеттің еншісіне тиді. Бұл теңіздің табиғи ортасын қорғауды қиындата түсті. Осыған байланысты Каспий теңізімен шектесетін бес мемлекет Иран Ислам Республикасының астанасы Тегеран қаласында 2003 жылғы 4 қарашада Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік конвенциясына қол қойды. Негіздемелік Конвенция барлық мемлекеттерде ратификацияланды. Бұл тарихта «Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі Негіздемелік (Тегеран) конвенциясы» деп аталып қалды.

Қазір Каспий теңізінің тағдырына байланысты мемлекет аралық барлық қарым-қатынас осы «Тегеран конвенциясы» ауқымында жүргізіліп келеді. Осы кезге дейін теңізді және ондағы биологиялық ресурстарды пайдалану мәселелері жөнінде Әзербайжан, Иран, Қазақстан, Россия және Түрікменстан президенттері 2002 жылы Ашхабадта, 2007 жылы Тегеранда, 2010 жылы Бакуде, 2014 жылы Астраханда барлығы төрт саммит өткізілді.

Каспий теңізі жағалауы мемлекеттері басшыларының бесінші саммиті 12 тамыз – Халықаралық Каспий күні Ақтау қаласында өтті. Бесінші Каспий саммитінде жағалау маңындағы мемлекеттердің өнеркәсіптік, сауда, энергетикалық, көлік- логистикалық , инновациялық, туристік, ақпараттық және мүдделілік танытатын басқа да салалардағы

өзара іс қимылын одан әрі нығайтатын көлік саласындағы ынтымақтастығы туралы келісімне қол қойылды. Өңірлік қауіпсіздік мәселесіне баса назар аударылды. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі шешілді [3].

Қорыта келгенде, Каспий теңізі оның жағалауы арқылы жалғасып жатқан бес мемлекеттің экономикалық-әлеуметтік тіршілігінде орасан зор роль атқарады. Су айдыны жағалауын 15 миллионнан астам халық мекендейді. ХХІ ғасырда тәуелсіз мемлекетіміздің болашақ тағдыры мен оның дүниежүзі мемлекеттерінің арасында алар орны қандай болмақ деген сұрақ кімді де болса толғандырады. Ал жер тағдыры және оның тәуелсіздігі ел тағдырларымен тікелей байланысты. Ендігі жерде Каспийдің экологиясын тазарту, әлемдік мәселеге айналып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бейсенова Ә.С., Шілдебаев Ж.Б. «Экология негіздері». Оқу құралы.- Алматы, 1998ж
2. Каспий теңізінің өзекті мәселелері О.Тоғжанов «Маңғыстау» газеті №121 11тамыз 2018.
3. Сәтті өткен саммит салтанаты.М.Жетекбай «Маңғыстау» газеті №122 14тамыз 2018.

ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО РАЗВИТИЮ МАЛОГО БИЗНЕСА В МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ

Катаева А. К., студент

Научный руководитель: Таскинбайқызы Ж.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В соответствии со стратегической «Программой территориального развития» в Мангистауской области реализуются крупнейшие инвестиционные проекты, способные вывести не только регион, но и страну в целом на новый этап экономического развития. Для Мангистауской области, где наблюдается негативная тенденция перемещения мелкого и среднего капитала из производства в сферу преимущественно торгово-посреднических операций, актуальна политика преимущественной поддержки и стимулирования МСБ в производственной и инновационной сферах и в строительстве, а не в торговле или услугах.

Ключевые слова: малый и средний бизнес (МСБ), государственно-частное партнерство (ГЧП), инвестиции, инвестор, модернизация

Программа поддержки развития малого бизнеса должна стать составной частью программы социально-экономического развития каждого казахстанского региона, что обеспечит ей приоритетность.

Как известно, в первую очередь становление цивилизованного рынка обеспечивает производственная деятельность малого бизнеса [1].

Модернизация финансовой поддержки малого бизнеса в Мангистау включает в себя:

- микрокредитование креативного и ремесленного производства;
- создание бизнес-инкубатора в форме государственно-частного партнерства для реализации льгот МСБ;
- совершенствование товарного кредитования и лизинга через финансовые институты ГКП «Мангистауагросервис».

Также на региональном уровне актуальна поддержка субъектов малого бизнеса по категориям:

- начинающие предприниматели (обучение, консалтинг, низкопроцентные микрозаймы под стартапы),
- действующие МСБ (низкопроцентные лизинг, кредиты, гарантии),
- развивающиеся МСБ (субсидирование участия в выставках, деловых миссиях, ярмарках).

Для поиска новых инвесторов актуально проведение ярмарок, конкурсов, выставок продукции местных товаропроизводителей.

Перспективным направлением финансовой поддержки малого бизнеса в Казахстане является государственно-частное партнерство (ГЧП), содержание которого состоит в том, что государство определяет, в каких услугах и инфраструктуре оно нуждается, а частные инвесторы выдвигают предложения, которые должны в наибольшей степени соответствовать требованиям государства.

Концепция ГЧП, как правило, осуществляется в следующем порядке: 1) разработка проекта предпринимателем, 2) инвестирование государством, 3) заключение долгосрочного договора, 4) переход объекта инвестиций по истечении срока договора в частную или государственную собственность.

В случае ГЧП государство не преследует цели извлечения прямой коммерческой выгоды. Выгода государства от проекта формируется за счет дополнительных налоговых поступлений, а также создаваемых мультипликативных (социально-экономических) эффектов в смежных отраслях экономики (таблица 1).

Таблица 1 - Преимущества основных участников ГЧП

Государство, Фонд «Даму»	Коммерческие банки:	Субъекты МБ:	Крупные предприятия:
Финансовая поддержка Нефинансовая поддержка (обучение, консалтинг)	Снижение процентных ставок Участие в льготном кредитовании собственными средствами Кредитование под гарантию государства Реструктуризация долгов крупных предприятий	Повышение эффективности деятельности Сохранение и создание рабочих мест Максимальное соблюдение финансовой, налоговой дисциплины и требований законодательства	Социальная ответственность Прозрачные закупки Заказы на основе долгосрочных контрактов с МСБ

В блок мероприятий по стимулированию спроса на продукцию МБ в регионе предлагается включение:

- использования государственных заказов как систематического средства поддержки ресурсной базы малых предприятий и гарантированного спроса на их продукцию, прежде всего инновационных предприятий в сферах энергетики, информационных технологий, ресурсосбережении и т.д.;
- обеспечения и развития доступа субъектов малого и среднего предпринимательства к системе государственных закупок на поставки товаров, работ и услуг.
- содействия сбыту продукции малых и средних компаний на казахстанском и международном рынках;
- содействия развитию внешнеэкономической деятельности МП, поддержка малых предприятий, ориентированных на экспорт;
- развития механизмов продвижения местных производителей товаров и услуг;

- мер по интеграции МБ с крупным бизнесом.

Сегодня государство выделяет значительные средства на поддержку предпринимательства и ожидает отдачу от крупного бизнеса через его интеграцию с МБ. Цель такой политики - содействие развитию МБ в приоритетных отраслях экономики каждого региона

В настоящее время крупные предприятия Мангистауской области почти не задействуют в своем производственном цикле малые компании. Между тем, мировой опыт показывает, что эффективное рыночное хозяйство в регионах (городах) возможно лишь в том случае, если на рынках товаров и услуг крупные хозяйственные структуры уравниваются необходимым числом малых и средних предприятий, которые в решающей степени обеспечивают сохранение рынка и позволяют решать социальные и экономические проблемы [2].

Кластерная политика - это поддержка отраслей, в которых существуют предпосылки создания или уже развиваются кластеры Мангистауской области.

На кластерной политике основана поддержка малого и среднего бизнеса в европейских странах, поскольку объединение в кластеры повышает уровень взаимодействия между малым, средним и крупным бизнесом, что позволяет достигать критической массы человеческих, финансовых и материальных ресурсов, необходимых для осуществления инноваций.

Для выработки выверенного курса экономической политики в отношении МСБ необходимо создание в регионе системы надежного статистического мониторинга деятельности субъектов МСБ.

На сегодняшний день разработана карта предпринимательства 1 мкр. путем первичного полевого сбора информации. По микрорайону функционирует 35 объектов предпринимательства.

В целях развития производственного и инновационного потенциала бизнеса в Мангистау предлагаются следующие блоки мероприятий:

- обеспечение доступа к физической инфраструктуре;
- и поддержка инновационного бизнеса.

В настоящее время слабым звеном в поддержке МСБ Мангистауской области является развитие физической инфраструктуры: строительство хороших дорог, инженерно-коммуникационных сооружений (складов, хранилищ, холодильников); наличие и возможность использования земельных участков, производственных помещений, доступ к воде и электричеству [3].

Для того, чтобы увеличить и расширить доступ к физической инфраструктуре, считаем нужным:

- содействовать развитию в регионе дорожного строительства, складской и инженерной инфраструктуры, формированию кластеров.
- повысить прозрачность конкурсного отбора на получение государственной поддержки МБ путем четкой регламентации порядка проведения конкурсов, опубликования графика проведения конкурсных отборов с представлением сроков сдачи документов, проверки деятельности предпринимателей, проведения заседаний комиссии, опубликования решения комиссии, сроков предоставления поддержки, критериев отбора и приоритетных отраслевых направлений для каждого конкурса.

Сегодня, Мангистауская область остро нуждается в работе небольших инновационных фирм, которые специализируются на инновациях на конкретных видах производства. Инновационные субъекты МСБ могли бы активно участвовать в процессе создания новых производств и целых отраслей практически по всем направлениям современного научно-технического прогресса - в области информатики, микроэлектроники, биотехнологии, новых материалов.

Таким образом, сочетание традиционных и хорошо зарекомендовавших себя методов государственного поддержки малого и среднего бизнеса с новыми

инструментами такой поддержки, учитывающими особенности социально-экономического развития каждого казахстанского региона, позволит, по нашему мнению, поднять состояние бизнес-климата в республике на качественно новый уровень.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Государственная поддержка малого и среднего бизнеса в Казахстане: текущее состояние и перспективы: информация АО ФРП «Даму». 2017, 12 с.
- 2 Мониторинг малого и среднего предпринимательства Мангистауской области// Электронный ресурс – Режим доступа: <http://www.aktau.gov.kz/>
- 3 Социально-экономическое развитие Мангистауской области. Статистический ежегодник. Актау. 2017, 270 с.

КӘСІПОРЫН ҚЫЗМЕТІН ҚАРЖЫЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Сабырова А., студент

Ғылыми жетекші: Таскараева М.Б.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау қ.

Аңдатпа. Қаржылық – экономикалық талдау басқару шешімдерін қабылдайтын ғылыми база болып табылады. Оны негіздеу үшін әлеуетті мәселелерді, қаржылық және өндірістік тәуекелділікті көрсету және болжау, шаруашылық субъектісінің табыс пен тәуекелділік дәрежесіне қабылданатын шешімдердің әсерін анықтап, шаруашылық қызмет нәтижесіне талдау жүргізу қажет.

Түйінді сөздер: Анализ, синтез, индукция, дедукция, ғылыми абстракция, экономикалық талдау, шаруашылық қызметті экономикалық талдау, еңбек ресурстары, жоспарлау, басқару шешімдерін қабылдау, өндіріс тиімділігі.

Шаруашылық субъектінің мәртебесінің жоғарылауы олардың алдындағы өндірістік және қаржылық мәселелердің шешілуіне мүмкіндік ашып, басқарушылар алдына қаржыландыру көздерін табу, инвестициялық саясатты оңтайландыру мәселелерін қояды. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау, төлем қабілеттілігін анықтау және объективті, ғылыми негізделген оңтайлы басқару шешімдерін қабылдау үшін қаржылық талдау қажет.

Талдау (анализ) – бұл тұтас құбылысты немесе үдерісті құрамды бөліктерге жіктеп, олардың өзара байланыстарын нақтылап әр қырынан зерттеуге негізделетін қоршаған ортаны танып-білу әдісі.

Анализ – грек тілінен «analysis» аударғанда – бөлу, бөлшектеу деген мағына береді. Демек талдау құбылыстың немесе үдерістің мәнін олардың құрамдас бөліктерін зерттеп, даму заңдылықтарын ашып көрсету арқылы анықтайтын әдіс болып табылады.

Талдау өндірісті басқарудың маңызды қызметі, өйткені ешбір кәсіпорында онсыз басқару шешімдері қабылданбайды. Мұнда басқару деп кәсіпорын басшыларының, экономист-мамандардың материалдық, қаржылық және еңбек ресурстарын неғұрлым тиімді пайдалану арқылы алға қойылған мақсаттарға жетуге бағытталған жүйелі, саналы түрде ықпал ету әрекетін айтамыз. Білікті экономист-мамандар экономикалық талдау жасау арқылы шаруашылық қызметтің іркілісін тауып, қаржылық жаңсақтықтың орын алуына жол бермейді.

Шаруашылық қызметті басқару қызметтерінің ықшамдалған сызбасын келесі суреттен көруге болады (1-сурет).

Кәсіпорынның шаруашылық қызметін басқару қызметтерін төмендегідей етіп жүйелеуге болады:

1) жоспарлау – кәсіпорындағы өндірісті басқарудың маңызды қызметі. Оның көмегімен тұтас кәсіпорын мен оның құрылымдық бөлімшелері қызметінің негізгі бағыты анықталады. Жоспарлаудың басты міндеті – кәсіпорын мен оның әрбір мүшесінің қызметінің бірізділігін қамтамасыз ету, сондай-ақ өндірістің ең ұтымды нәтижелеріне жету жолдарын анықтау.

2) есептеу өндірісті басқару, жоспарлардың уақытында орындалуы мен өндірістік үдерістердің жүрісін бақылау үшін қажетті мәліметтерді жинақтауды, жүйелеп қорытуды қамтамасыз етеді;

Сурет 1 - Талдау кәсіпорын қызметін басқару қызметі ретінде

3) талдау қызметіне алынған өндіріс нәтижелерін талдау, есептік мәліметтерді жоспармен және стандарттармен салыстыру, ішкі тексеру, яғни сан алуан факторлардың шаруашылық қызметтің нәтижесіне әсерін анықтап, жіберілген қателіктер мен кемшіліктерді ашып көрсету жатады;

4) басқару шешімдерін қабылдау – бұл талдау нәтижелерінің негізінде өндірісті оңтайлы басқаруға қол жеткізу. Демек экономикалық талдауды басқару шешімдерін ғылыми негіздеу мен оңтайландыру үшін қажетті мәліметтерді дайындау қызметі ретінде қарастыруға болады.

Жалпы кәсіпорынның шаруашылық қызметін талдау өндірісті жоспарлау және болжау қызметтерімен тығыз байланысты, өйткені жан-жақты талдау жүргізілмесе бұл қызметтерді жүзеге асыру мүмкін емес. Жоспарлау үшін қажетті мәліметтерді дайындауда, жоспарланған көрсеткіштердің негізділігі мен сапасын бағалауда, жоспардың орындалуын тексеруде шаруашылық қызметті талдаудың рөлі өте зор.

Шаруашылық қызметті талдау тек жоспарды негіздеу құралы ғана емес, сонымен қатар жоспардың орындалуын бақылау құралы болып табылады. Жоспарлау – кәсіпорын қызметінің нәтижесін талдаудан басталады және талдаудан аяқталады, бұл жоспарлау деңгейін арттырып, оны ғылыми тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік береді.

Өндіріс тиімділігін арттыратын резервтерді анықтау мен пайдалануда талдауға айрықша мән беріледі. Бұл ресурстарды ұтымды, әрі орынды пайдалануға, алдыңғы қатарлы тәжірибені анықтап, енгізуге, еңбекті, жаңа техника мен өндіріс технологиясын ғылыми тұрғыдан кәсіпорындастыруға, артық шығындар мен жұмыстағы кемшіліктерді

болдырмауға ықпал етеді. Осының нәтижесінде кәсіпорынның экономикасы нығайып, қызметінің тиімділігі артады.

Кәсіпорын басшылары мен талдау бөлімі қызметкерлері шаруашылық қызметті тиімді талдауда төмендегі 10 қағиданы басшылыққа алған жөн.

1) Экономикалық құбылыстар мен үдерістерді, шаруашылық қызмет нәтижелерін талдау мемлекеттік әдіс-тәсілдерге негізделуі қажет. Басқаша айтқанда, кез келген экономикалық құбылыстар мен үдерістердің даму өзгерісін бағалаған кезде, олардың мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, халықаралық саясат пен заңнамаларға сәйкестігін есепке алу қажет.

2) Талдау ғылыми сипатта болуы қажет, яғни ғылыми танудың диалектикалық теориясына негізделіп, өндірісті дамытудың экономикалық заң талаптары ескерілуі тиіс, ғылыми-техникалық жетістіктер мен озық іс-тәжірибелерді, экономикалық зерттеудің жаңа әдістерін қолдану қажет.

3) Талдау кешенді болуы шарт. Зерттеудің кешенділігі шаруашылық қызметтің барлық жағы мен буындарын, кәсіпорын экономикасындағы себеп-салдар байланыстарын жан-жақты зерттеуді талап етеді.

4) Талдаудың жүйелі жүргізілуін қамтамасыз ету. Әрбір объектіні зерттеу барлық ішкі және сыртқы байланыстарды, олардың жекелеген элементтерінің өзара тәуелділігі мен қарым-қатынастарын есепке алып жүргізілуі қажет.

5) Шаруашылық қызметті талдау объективті, нақты, дәл болуы керек. Талдау тексерілген дұрыс ақпараттарды басшылыққа алып, қорытындылары дұрыс жүргізілген аналитикалық есептеулерге негізделуі тиіс.

Сонымен, талдаудың негізгі қағидалары болып сәйкестілік, ғылымилық, кешенділік, жүйелілік, шынайылық, батымдылық, жеделдік, ашықтық, тиімділік табылады.

Кәсіпорынның қызметін зерттеу үшін әртүрлі экономикалық көрсеткіштер қолданылады. Экономикалық көрсеткіштер – бұл экономикалық құбылыстардың шағын үлгілері. Қандай да болмасын бұл көрсеткіштер зерттелетін құбылыстар мен үдерістердің серпіні мен қарама-қайшылығын көрсетеді және олардың өзгерістерге ұшырап, бастапқы мәндерінен ауытқуларын сипаттайды.

Экономикалық көрсеткіштерді әртүрлі белгілер бойынша төмендегідей болып жіктеледі:

1. Мазмұнына қарай:

– Сандық көрсеткіштер – зерттелетін объектіге сандық сипаттама береді, мысалы, өнім көлемі, жұмысшылар саны, т.б.;

– Сапалық көрсеткіштер – зерттелетін объектілер қасиетінің маңызды ерекшеліктерін сипаттайды, мыс.: еңбек өнімділігі, рентабельділік, өзіндік құн, т.б.

2. Зерттелетін шаруашылық қызметтің ауқымына қарай:

– Жалпы көрсеткіштер – ұлттық экономиканың барлық салаларының шаруашылық қызметін ортақ сипаттайды, мысалы, жалпы өнім, еңбек өнімділігі, пайда, өзіндік құн көрсеткіштері;

– Арнайы көрсеткіштер жекелеген салалар мен кәсіпорындардың өзіндік шаруашылық қызметінің ерекшеліктерін сипаттайды, мыс.: тас көмірдің қуаты, сүттің майлылығы, егіннің шығуы, т.б.

3. Жалпыландыру (синтез) деңгейіне қарай:

– Жалпылама көрсеткіштер – ірі көлемді, не болмаса типтік экономикалық құбылыстарды жалпылама сипаттайды, мыс.: еңбек өнімділігінің жалпылама көрсеткішіне – бір жұмысшының бір жылда, бір күнде, бір сағатта өндірген өнімі жатады;

– Жеке көрсеткіштер – зерттелетін экономикалық үдерістердің жекелеген жағын немесе элементтерін сипаттайды, мәселен еңбек өнімділігінің жеке көрсеткішіне – белгіленген бір өнім түрін өндіруге кеткен уақыт шығындары жатады;

– Жанама көрсеткіштер – қандай да бір объектіні неғұрлым толықғырақ сипаттау үшін қолданылады, мысалы ақаулар мен қайтарылған тауарларды саны, т.б.

4. Қызмет нәтижесін өлшеу сипатына қарай:

– Абсолютті – заттай және ақшалай өлшемдермен есептелетін көрсеткіш, оның үш түрі бар: заттай – масса, ұзындық, көлем, т.с.с., шартты-заттай – мыс.: аяқ-киім өнеркәсібіндегі аяқ-киімдердің шартты сыңарлары, т.с.с. және құндық – ақшалай өлшемде болатын көрсеткіш;

– Салыстырмалы – қандай да бір екі абсолютті көрсеткіштің қатынасын сипаттайтын көрсеткіштер. Олардың мәні пайыз, коэффициент түрінде болады.

5. Экономикалық құбылыстар мен үдерістердің себеп-салдарлы қатынастарын зерттеуге байланысты:

– Қандайда бір көрсеткіш бір немесе бірнеше себептердің әсерінің нәтижесі және зерттеу объектісінің сапасы ретінде көрінсе, онда зерттеуде туындайтын өзара байланыстар нәтижелі көрсеткіштер деп аталады.

– Нәтижелі көрсеткіштердің іс-әрекетін анықтайтын және оның мөлшерінің өзгеру себептерінің сапасы ретінде көрінетін көрсеткіштер факторлық деп аталады.

6. Қалыптасу әдістеріне қарай:

– Нормативтік көрсеткіштер (мыс.: амортизация нормасы, шығындар нормасы);

– Жоспарлы көрсеткіштер (мыс.: кәсіпорынның әлеуеттік-экономикалық және қаржылық жоспарларының мәліметтері, т.б.);

– Есептік көрсеткіштер – бухгалтерлік, статистикалық, оперативтік есеп мәліметтері;

– Есептемелік көрсеткіштерге бухгалтерлік есептеме мәліметтері жатады;

– Талдау көрсеткіштері – кәсіпорын қызметінің тиімділігін бағалау үшін талдау жасауда есептелетін өлшемдер.

Кәсіпорынның шаруашылық қызметін кешенді зерттеу көрсеткіштерді жүйелеуді талап етеді, өйткені бір-біріне байланыссыз көрсеткіштер кәсіпорын қызметі жөнінде толық мағлұмат бере алмайды.

Нарықтық қатынастары жағдайында кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың маңызы өте зор. Кәсіпорынның қаржы жағдайы осы кәсіпорынның белгілі бір кезеңдегі қаржылық тұрақтылығын және оның өз шаруашылық қызметін үздіксіз жүргізуі мен өзінің қарыз міндеттемелерін уақтылы өтеуі үшін қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуін көрсетеді. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың ақпараттық негізі қаржылық есеп беру болып табылады.

Қаржылық тұрақтығы жағынан кәсіпорын сыртқы қарыз көздерінен тәуелсіз. Оған ұзақ мерзімді міндеттемелердің жоқ болуы дәлел бола алады. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың логикалық жалғасы оның қызметінің тиімділігін сақтап тұру және кемшіліктерін жою бойынша іс-шаралар дайындау болып табылады. Кәсіпорынды қаржылық сауықтыруда ішкі және сыртқы көздер пайдаланылуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Демесінов Т.Ж. Қаржылық талдау: Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.

2. Финансовый менеджмент./ Под. ред. Стояновой Е.С. - М.: Перспектива, 2012.

3. Едренова В.Н., Мизиковский Е.А. Учет и анализ финансовых активов: акции, облигации, векселя. – М.: Финансы и статистика, 2011.

АГРАРЛЫҚ САЛАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМДЫЛЫҚТАРЫ

Майрамова І.Н., студент

Ғылыми жетекші: Тасболатова А.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Агроқұрылымдардың инвестициялық мүмкіндігі, меншікті салымдар үлесінің азаюына көптеген жағдайлар әсер етеді, солардың ішінде пайданы ағымдық тұтынуға бөлу, амортизациялық аударылымдардың төмендеуі, қажетті ақша айналымдарының жоқтығы. Аграрлық секторға әртүрлі көздерден қаражаттарды тарту бойынша шараларды қарастыру қажеттігі туындап отыр.

Түйінді сөздер: капитал, несие, сақтандыру, субсидия.

Негізгі капиталға инвестициялар АӨК дамуын анықтайтын маңызды фактор, АӨК МИИДБ аясында жаңа технологияларды игеру мен ресурстық әлеуетті өсірудің негізі. Инвестициялар көлемі кәсіпорын табыстылығымен тығыз байланыста, себебі инвестициялар көзі құрылымында өзіндік құралдар үлесі жоғары болуы керек. Қарыз алатын кәсіпорындардың үлкен қаржы салымдарын тартып, соның негізінде тиімді өндіріс жүргізуге мүмкіндіктері болғандығына қарамастан, қарыз құралдарды тартудың жеткілікті емес шарт-тары перспективті даму мүмкіндіктерін тежейді. Сондықтан да, бұл саладағы экономикалық әдістер мен механизмдер ақша-несие, бюджеттік-салық, сыртқы саясат құралдары арқылы барлық инвестициялық ресурстарды кешенді аккумуляциялауға және мобилизациялауға, шетелдік капиталды тартуға, оларды тиімді бөлуге, мақсатты пайдалануға бағытталуы керек.

Қаржы қаражаттарының жеткіліктілігі техникалық жарақтану мен материалдық өндіріс тиімділігі деңгейлерін анықтайды. ҚР қаржы саласы, қаржы ағындардың көптігіне қарамастан, аграрлық саладағы қаржыландыру көздерінің жеткіліксіздігімен сипатталады.

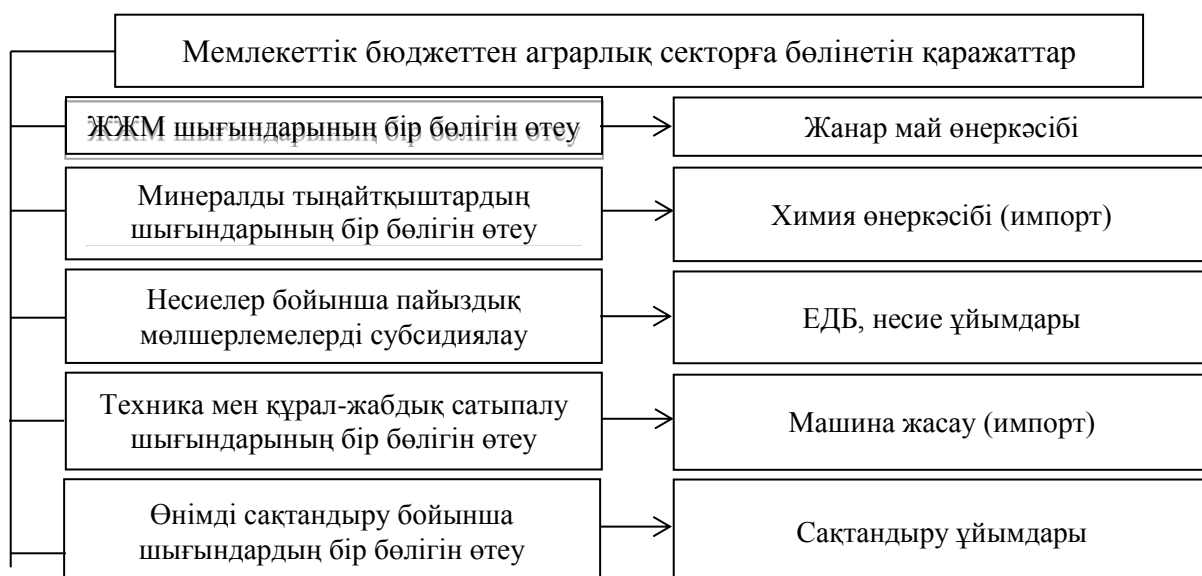
Қазіргі уақытта мемлекеттік қолдау шаралары, олардың көлемі сала дамуын анықтайтын іргетас. Егер өнім бірлігі өндірісінің өзіндік құны импортпен салыстырғанда төмен болса, отандық тауар импорттық тауармен бәсекелесе алады. 2015 ж. а/ш өндіріске 33.4 млрд теңге несие қаражаттары бөлінген, оның ішінде «ҚазАгро» АҚ қаржы институттары арқылы 32.2 млрд теңге, 2017 ж. жалпы «ҚазАгро» холдингі бөлген қаржы сомасы 245.6 млрд теңге құраған (АӨК несиелендіруге 178.9 млрд теңге, агроқұрылымдарды қаржылық сауықтыруға – 28.9 млрд теңге). Холдингтің инвестициялық портфелінде 16.4 мың жұмыс орнын құруға бағытталған, жалпы құны 325.1 млрд. теңге құрайтын, 529 инвестициялық жоба бар [1].

Дамушы мемлекеттерде қолдау бағдарламаларын жүзеге асыру аясында тауарөндірушіні қолдау көрсетуді әртүрлі халықаралық ұйымдар іске асырады. Мысалы, 01.04.1992ж. «Қаржыландыру туралы мемарандумға» қол қойылған.

Тәуелсіз мемлекеттерге техникалық қолдау бойынша – Еуропалық одақ әзір-леген ТАСИС бағдарламасы ЕО пен әріптес-елдер арасында үйлесімді экономи-калық және саяси байланыстардың дамуына ықпал ету мақсатында іске асыры-лады. Дегенмен, «Қазақстан-2050» Стратегиясында Президент: «Біз инвесторларды елімізге ең заманауи өндіру және қайта өңдеу технологияларын беру шартымен ғана тартуға тиіспіз. Біз инвесторларға еліміздің аумағында ең жаңа өндірістер құратын болса ғана шикізаттарымызды өндіру мен пайдалануға рұқсат беруге тиіспіз», - деп көрсетті.

Ауыл шаруашылығы өнеркәсіптің көптеген басқа салаларымен тығыз байланысты болғандықтан, ол өз кезегінде басқа салалар өндірісіне ықпал етіп, мемлекеттік бюджеттен бөлінген қаражаттардың мультипликативті әсерін тудырады (сурет 1).

Сурет 1 - Мемлекеттік бюджеттен ауыл шаруашылығына бөлінген қаражаттардың басқа салаларға таралуы

Бүгінде Қазақстан жоғары өсім қарқындарымен сипатталады. Халықаралық рейтингтік агенттіктер Қазақстанға несиеқабилетті экономиканың жоғары деңгейін берді, ол елдің инвестициялық тартымдылығына оң ықпал етеді. Халықаралық капиталға төмен пайыздық мөлшерлемелер және тікелей инвестициялардың әлеуметтік рентабельдігі оларды қол жетімді етті. Мемлекеттік қолдау көрсету, оның ішінде алғаш рет енгізілген қолдаудың жаңа механизмі – инвестициялық субсидиялау арқасында, 2016 ж. инвестициялар көлемі 166 млрд тг. асты, ол 2015 ж. қарағанда 17% артық. Тамақ өнімдері өндірісіндегі басты капиталға инвестициялардың көлемі 16.5% артып, 40.8 млрд теңге құрады.

Ауылшаруашылық тауарөндірушілерді субсидиялау. Қазақстанда қазіргі уақытта асыл тұқымды мал шаруашылығын дамыту, мал шаруашылығының өнімділігі мен өнімдерінің сапасын арттыру (асылдандыру-селекциялық жұмыстарды жүргізу шығындары, а/ш малдарды қолдан ұрықтандыру, жас төл сатып алу, асыл тұқымды бұқаларды ұстау мал шаруашылығы өнімі өндірісін арзандату), өсімдік шаруашылығын дамытуға бағытталған (минералды тыңайтқыштар, гербицидтер, биоагенттер-биопрепараттар, тұқымдар, мақта сапасын сараптау шығындары және т.б.) субсидиялар қызмет етеді. Өздері а/ш кооперативтердің мүшелері болып табылмайтын шаруалардың күріш егіс алқаптары 200 гектардан, ал мақтаның егіс алқабы 50 гектардан кем болмаса, оларға берілетін субсидия көлемін 50% құрайды [2].

Сонымен қатар, несие мен лизингтік шарттардың сыйақы мөлшерлемелері субсидияланады. Өңдеу өнеркәсібін жеделдетіп дамыту, шикізаттық емес экспортты ұлғайту есебінен ИИДМБ жүзеге асыру барысында 2012-2016 жж. экономиканы әртараптандыру үрдістері экономикадағы позитивті стратегиялық өзгерістерді тудырды. Өсімдік шаруашылығында ЖЖМ, тұқым, тыңайтқыш пен гербицидтер, судың құндары 20-90% аралығында арзандатылады, тауарөндіруші инновациялық технологияларды пайдаланатын болса (тамшылап суару технологиясы) субсидиялар көлемі өседі. Субсидиялау теңгемен жылдық 14% артық емес және шетелдік валютамен жылдық 10%-дан артық емес сыйақы мөлшерлемесімен жүзеге асырылады, оны теңгемен жылдық 7% және шетелдік валютамен жылдық 5% төмендетіліп, оның бір бөлігін мемлекет субсидиялайды, ал қалған бөлігін қарыз алушы төлейді. Сыйақы мөлшерлемесін теңгемен жылдық 10% және шетелдік валютамен жылдық 7% төмендету жолымен субсидиялау а/ш техникалар мен жабдықтардың барлық түрлері бойынша жүзеге

асырылады. Басқа мемлекеттік, бюджеттік бағдарламалар және ҚР ҰБ қаражаты есебінен қаржыландырылған несиелер субсидияланбайды. Өндеуші кәсіпорындардың өнімді терең өңдеп дайын өнім шығаруы үшін оны сатып алу шығындарын субсидиялау 2016 ж. пилоттық жоба ретінде 8 облыста (Ақмола, Алматы, ШҚО, Жамбыл, Қарағанды, Қостанай, Павлодар және СҚО) 2 млрд теңге көлемінде жүзеге асырылды. Бұл бағдарлама аясында сары май өндірісі – 4.4 мың тонна шамасында, ірімшік – 0.8 мың тонна және құрғақ сүт – 2.1 мың тонна өндірісі субсидияланды [3].

ШФҚ АСР біреуін дербес таңдай алғанымен, оның жеке меншік немесе жер пайдалану құқықтарындағы алқаптың жиынтық алаңы заңмен белгіленген аумақтарға сай келсе, олар ШФҚ үшін АСР қолданады. Ресейде Бірегей а/ш салығын таңдау үшін а/ш тауарөндірушілердің өнім өткізуден тапқан табыстары кемінде 70% құрауы тиіс (салық мөлшерлемесі 6%), ал Беларусьте 50% кем болмауы тиіс (салық мөлшерлемесі 1%, бірақ олар 10% мөлшерлеменен ҚҚС төлейді). Беларусьте мемлекеттік тіркеуден өткеннен соң ШФҚ 3 жыл бойы барлық салық түрлерінен босатылады.

КМТУИ Қырлыбеков.doc БЖС есептеу жер учаскелерінің жиынтық бағалау құнына 0.2% мөлшерлемесін қолдану арқылы жүргізіледі. Салық органдарының мәліметтеріне сай, 2016 ж. БЖС төлеушілер саны 125.4 мың ШФҚ құраған (оларда жұмыс істейтіндер саны 476.2 мың ада)- бюджетке 4.1 млрд теңге төленген.

ҚР АШМ мәліметтеріне сай, елде жеке меншіктегі жалпы көлемі 6.8 млн га құрайтын 18 мың жер учаскелері игерілмей бос жатыр. Осыған сәйкес, жер салығы мөлшерлемелерін 5 есеге, пайдаланылмай жатқан жерлерге салынатын жер салығы мөлшерлемесін 10 есеге дейін арттыруға мүмкіндік берілген жөн. Бірақ бұл БЖС негізінде АСР қолданатын ШФҚ қатысты емес. БЖС төлеушілер әрбір қызметкер, сондай-ақ ШФҚ басшысы мен кәмелетке толған мүшелері үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және АЕК-тің 20% мөлшерлемесі бойынша әлеуметтік салық сомасын ай сайын есептейді. Шетелдерде әлеуметтік салық – 8-40% болса, Қазақстанда – 11%, ал жалпыға бірдей тәртіп бойынша салық төлейтін а/ш тауарөндіруші үшін 6.5%.

Төлем көзінен ұсталатын салықтарды қоспағанда, жалпыға бірдей белгіленген тәртіппен есептелген корпоративтік табыс салығы немесе жеке табыс салығы, ҚҚС, әлеуметтік салық, мүлік салығы, көлік құралы салығы 70% қысқарады. Есепке жатқызылатын ҚҚС есепті салық кезеңінің басында өсу қорытындысымен қалыптасқан сомасының есепке жазылған салық сомасынан асып түспесе ҚҚС 70% азайтылады, есепті салық кезеңінің басында өсу қорытындысымен қалыптасқан ҚҚС артық болса, сол сома 70% азайтылуға жатады (12% мөлшерлеменен төленеді) [4].

Жеке кәсіпкердің өзін қосқанда, кәсіпкерлікте 25 адам болып, табыс ең төменгі жалақының 1400 еселенген мөлшерін құраса; заңды тұлғаларда 50 адам болса және табысы ең төменгі жалақының 2800 еселенген мөлшерін құраса оңайлатылған декларация негізіндегі АСР қолданады. Сонымен қатар, шағын бизнес субъектілері жалпыға бірдей белгіленген тәртіп; патент негізіндегі АСР; оңайлатылған декларация негізіндегі АСР біреуін таңдауға құқылы.

Салықтарды оңайлатылған декларация негізінде есептеуді салық төлеуші салық салу объектісіне есепті салық кезеңінде 3% мөлшерлемені қолдану арқылы дербес жүргізеді. Егер есепті кезеңнің қорытындылары бойынша қызметкерлердің орташа айлық жалақысы ең төмен жалақының, жеке кәсіпкерлерде кемінде 2 еселенген, заңды тұлғаларда кемінде 2.5 еселенген мөлшерін құраса, салық сомасы қызметкерлердің орташа тізімдік санын негізге ала отырып, әрбір қызметкер үшін салық сомасының 1.5% мөлшеріндегі сомаға азайтылады. Оңайлатылған декларация негізінде АСР қолданатын заңды тұлғалар корпоративтік табыс салығын есептейді және төлейді. Патент немесе оңайлатылған декларация негізінде шағын бизнес субъектілері үшін АСР қолданатын жеке кәсіпкерлер жеке табыс салығын есептеуді жүргізеді. Жеке кәсіпкерлер мен оңайлатылған декларация негізінде АСР қолданатын заңды тұлғалар 0.5% мөлшерлемесі бойынша мүлік салығын есептейді.

Қолданыстағы салық жүйесінің тұрақсыздығы, салық мөлшерлемелері көлемін, салықтардың саны, берілетін жеңілдіктер мен артықшылықтарды үнемі қайта қараулар, бір салықты басқасына алмастыру ауыл шаруашылығы саласына отандық және шетелдік инвестициялардың келуіне кері ықпал ететін факторлар қатарына еніп отыр. Салық заңнамасының осындай кемшіліктері болмаса, мемлекеттің а/ш тауарөндірушілерді қолдаудағы фискалдық саясаты жақсы нәтижелер беруде. Салық жүйесін жетілдіру баяу іске асатын құбылыс, себебі бюджетке түсетін салық түсімдерін жедел қысқарту мүмкін емес [5].

Сонымен, елдің ғаламдық азық-түлік нарығында жетекші орындарға ие болу мақсатында а/ш қызметте туындайтын барлық тәуекелдерді, оның ішінде табиғи тәуекелдерді жеңуге, кеңейтілген ұдайы өндіріс жүргізуге, стратегиялық жоспарлау тиімділігін арттыру, әлемдік нарық шарттарына бейімделе алу қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік беретін мемлекеттік басқаруды жетілдіру қажет. Атап айтқанда, а/ш шикізаттың барлық негізгі түрлерінің рентабельді өндірісін құру мақсатында мемлекеттің реттеушілік шаралары көмегімен өнім сапасын арттыру бойынша жұмыстың интенсивтілігіне байланысты дотация мен субсидия беру жүйелерін жетілдіріп, а/ш өнімге оптималды бағалар механизмін орнату арқылы АӨК барлық салаларының тиімді жұмысын қамтамасыз ету, бәсекеге негізделген экономикалық қызығу-шылықты басшылыққа алатын шаруашылық етудің жаңа адекватты субъектілерін қалыптастыру.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына жолдау. – 2017, қаңтар 17 // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400002014#z0>
2. Назарбаев Н.А. Казахстан 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: послание народу Казахстана (10.10.1997).- рук.ред.группы М.Б. Касымбеков // Первый Президент РК Н.Назарбаев: хроника деятельности 1996-1997 годы. – Астана: Деловой мир, 2010. – 484 с.
3. Сигарев М.И. Государственная финансовая поддержка АПК РК // Проблемы агрорынка. – 2014. - №1. – С. 53-57.
4. Робинсон Дж. Жетілмеген бәсекенің экономикалық теориясы // Экономика: Әлемдік классика.- Алматы: Таймас, 2005.- Т.5. – Б. 378-453.
5. Өндеуші кәсіпорындардың ауылшаруашылық өнімін тереңдете өндеп өнім өндіруі үшін оны сатып алу шығындарын субсидиялау қағидаларын бекіту туралы ҚР Ауыл шаруашылығы министрінің 2014 жылғы 26 қарашадағы, № 3-2/615 бұйрығы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14F0010087>

АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ

Кырлыбеков Р.Е., студент

Ғылыми жетекші: Тасболатова А.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Қазақстан Республикасында аграрлық саясатты жүргізу әлеуметтік-экономикалық жағдайды салалық, корпоративті бағыттар бойынша жақсартумен байланысты. Бәсекеге қабілеттілікті арттыру мен ауылшаруашылық өндірістің экономикалық механизмін жасақтау бағытында атқарылған істер негізгі мәселелерді анықтауға мүмкіндік берді.

Түйінді сөздер: салық, агроөнеркәсіп, субсидия, интеграция, маркетинг

АӨК – көпдеңгейлі аймақтық, әлеуметтік-экономикалық, иерархиялық орналасқан жүйе. Аграрлық саясатты талдауда В.В.Сидоренконың саяси - қоғамдық құрылымды қолдауға негізделеді; экономикалық – өндірісті оңтайландыру, ресурстарды пайдалануды жақсарту, өндірістің рентабельділігін қамтамасыз ету; әлеуметтік – жағдайларды жақсарту, өмір сүру сапасын арттыру; экологиялық – қоршаған ортаны сақтау, оның қоғамға кері ықпалын төмендету деген пікірімен келісуге болады.

Дж.М.Кейнс субъектілердің белсенді қызметтерін ынталандырудағы мемлекет маңыздылығы туралы қорытындылар шығара отырып «...инвестициялауды ынталандыру міндетіне орай, үкімет қызметтерін кеңейту XIX ғ. публицистіне немесе заманауи американдық қаржыгерге индивидуализм негіздеріне қол сұғумен пара-пар келетін қорқынышты жағдай болса, менің ойымша, керісінше, қолданыстағы экономикалық нысандардың толығымен жойылуының алдын-алудың жалғыз құралы және жеке бастамалардың сәтті жүзеге асуының қажетті шарты ретінде оны қорғаймын» деген болатын [1].

Әлемдік тәжірибиеге сай, мемлекеттің ішкі нарықты қорғауға, ұлттық компаниялардың сыртқы нарықтарға шығуын белсенді түрде қолдауға бағыт-талған протекционизм саясаты тиімді елдерде аграрлық нарық сәтті дамиды.

Сурет 1 –Ауылшаруашылық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырудағы мемлекеттік саясат бағыттары

Р.А. Абалкин Ресейдегі нарық үлгісін әзірлеуде нарықтық қатынастар жағдайында мемлекеттік реттеудің классикалық функциялары жоғалмайтынын, тек функцияларды жүзеге асыру механизмдері өзгеретінін көрсеткен. Бұл жерде, нарықтың рөлін – абсолюттеп, әсерлеу де дұрыс емес, бір шетінен – нарықтық өзін-өзі реттеуін мойындамай, мемлекеттің рөлін әспеттеуге болмайды. Дағдарыстық экономика кезінде тұрақты экономиканы реттеу әдістерінен өзге өзіндік реттеу әдістері болатыны анықталды.

Әлемдік экономикалық жүйеде а/ш өнім нарығы ең дотацияланатын, протекциондық сала. Кейбір экономикалық дамыған елдерде ауыл шаруашылығына мемлекеттік қаржылық салымдар оның нарықтық бағасынан екі есеге артық. Тұрақты және өнімді ауыл шаруашылығы елдің басқа елдерге деген тәуелділігін мейілінше төмендетіндіктен, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі факторы. Сондықтан, экономикалық пайда жағынан а/ш өнімдерді импорттаған арзанға түсетін болса да, барлық индустриалды елдерде сала дамуын қолдап, субсидиялайды, аграрлық нарықтың бағалық механизміне мемлекеттік араласу бойынша белсенді саясат жүргізіледі. Қазіргі уақытта

әлемдік экономикада ауыл шарушылығын мемлекеттік қолдауды бағалауда ДСҰ әдіснемесі және ЭЫДҰ әдіснемесі қызмет етеді [2].

Қазақстан ЕАЭО ұйымына 01.01.2015 ж. мүше. Н. Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясында «Ұйымға мүше барлық елдер терең жаңғыру жолынан өтті, инвестицияның, еңбек өнімділігінің, шағын және орта бизнесті дамытудың, халық өмірі стандарттарының жоғары көрсеткішіне ие» деген. ЭЫДҰ мәліметтеріне сай, егістің бір алқабына есептегенде мемлекеттік қолдау ЕО – 1 386 долл., Беларусьта – 471 долл., Қытайда – 358 долл., Канада – 102 долл., Қазақстанда – 87 долл., Ресейде – 79 долл.

Қолдаудың бірінші түрінде сатып алушылар өнімдерді жоғары бағалармен сатып алып, қолдау көрсетеді. Егер бағалардың көтерілуімен нарықта өнімдер артық болса, сатып алушалар емес, салық төлеушілер өтейтін экспорттық субсидиялар арқылы экспортты ынталандыру мүмкін. Ресми кеден баждары, салыстырмалы түрде жоғары болмауы мүмкін, бірақ басқа механизмдер арқылы азық-түлік импортының енуіне кедергілер туындайды. Мысалы, егер, Жапонияны алатын болсақ, импорттық баждар салыстырмалы түрде жоғары емес: астық – 5.3%, ет – 16.9%, ет өнімдері – 16.1%, сүт өнімдері – 26.5% және т.б. дегенмен, сыртқы сауданың басқа элементтері есебінен импорттық азық-түлік өнімдерін әкелу шектеулі (күріш бойынша баж 15%, бірақ күрішті көтерме сату мемлекетпен монополияландырылып, импортқа тыйым салынған). ҚР Кеден порталының мәліметтеріне сай, ЕАЭО-тағы үшінші елдерден әкелінетін тауарларға қатысты қолданылатын бірегей кеден тарифтары, өзімізде өндірілетін өнімдерге 11.7-16% кокос, кешью, бразилиялық жаңғақтар, финик, инжир, ананас, авокадо, гуайява, манго секілді өнімдерге -3-5% аралығында.

Қолдаудың екінші түрінде тұтынушылық, нарықтық бағаларға тікелей әсер етпейтін, бюджеттік трансферттер мен субсидиялар беріледі (шығарылымға қатысты төлемдер және шығындарды қысқартатын төлемдер).

Қазіргі ғаламдану мен экономикалық интеграция жағдайында еңбек өнімділігін жылдам өсіру, АӨК-де интегрирленген салалардың ара-қатынасында қалыптасқан кері беталыстарды жеңу мақсатында аграрлық нарықта а/ш өнімге баға құрудың түбегейлі негіздерін әзірлеу арқылы басқарудың тиімді экономикалық механизмдерін әзірлеу қажеттігі туды.

АӨК динамикалық дамуының нақты шарты жаңа, тиімді кәсіпкерлік нысандары – кооперация мен интегрирленген бірлестіктердің дамуы. Олардың дамуы агроқұрылымдардың өнім бірлігіне келетін өндіріс шығындарын қысқартып, өндірілетін өнім сапасын арттыруға мүмкіндік беретін индустриалды-инновациялық технологияларға өту мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Н.Ә.Назарбаев: «Бүгінгі фермерлер тек уақытша әрі ауа-райына байланысты кездейсоқ жетістіктерді пайдаланбай, өндірістің өсімі жөнінде ойлануға тиіс». АӨК одан әрі дамуы мемлекеттік қолдау тиімділігін арттырып, аграрлық бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау есебінен бәсекеге қабілеттілікті арттыруға бағдарлануы тиіс.

Заманауи әдебиет көздерін зерттей келе, нарық қатысушыларының өзара экономикалық қарым-қатынастарын реттейтін әртүрлі бағалардың реттелген жиынтығы көрсететін а/ш өнімдердің бағалар жүйесін құрастырылды. Әрбір жекелеген баға ортақ баға жүйесінің бөлігі бола тұрып (әртүрлі бағалардың өзара байланысы мен тәуелділігі) нақты экономикалық қызмет атқарады. Оларды төмендегідей ажыратамыз [3].

I. Тауардың айналым саласы бойынша:

1. Өнеркәсіп кәсіпорындардың өндірістік-техникалық мақсаттағы өнімді ірі партиялармен сатып-өткізу ұйымына өткізуде көтерме бағалар анықталады.

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ӨНІМДЕРГЕ БАҒА ҚҰРУ МЕХАНИЗДЕРІ

Нарықтық өзін-өзі басқару мен өзін-өзі	Мемлекеттік қоғамдық басқару
Еркін баға қою (нарықтық баға орнату)	Тікелей (әкімшілік) әдістер
«Қаймақ қалқып алу» стратегиясы	<ul style="list-style-type: none"> - тіркелген бағалар мен тарифтарды орнату; - баға шекаралары мен өзгеріс аумағын (шекті жоғары - тауарлық интервенциялар, шекті төмен – сатып алу бағалары, тербеліс интервалы) орнату; - бағалардың тым өсіп кетпеуі үшін белгілі бір деңгейде «қатырып тұрудың» әдістерін қолдану; - жекелеген өнім түрлері немесе жекелеген сала өнімдері өндірісінің рентабельділігінің шекті деңгейлерін анықтау; - монополизм нәтижесінде бағалардың инфляциялық өсіміне жол бермеу; - өндірісте тұтынылатын өнім (машина, шикізат, материал) бағаларын өзгерту арқылы өндіріс шығындарына ықпал ету; - салыстырмалы бағалар паритетін сақтау; - мемлекетаралық айырбас өнімдерге бағалар деңгейін анықтау; - жоғары бағалар бойынша өнімді мемлекеттік сатып алуларды іске асыру. - тиянақталған, шекті үстеме, көтерме және бөлшек буындардағы шекті үстеме және жеңілдіктер орнату; - бағалар мен тарифтерді қолдану, орнату бойынша әдістемелер әзірлеу; - бағаларды жария ету және т.б.
«Престижді бағалар» стратегиясы	
Ассортименттік баға белгілеу стратегиясы	
Ассортименттік топқа баға белгілеу әдісі	
Бағалардың «номиналдан жоғары» әдісі	
«Имидж» әдісі	
Жанама өнімдерге баға белгілеу әдісі	
Дискриминациялық бағаларды орнату	
Нарықтағы бәсекеге бағдарланған баға	
Нарыққа ену стратегиясы (төмен бағалар)	
Нарықтағы лидерге қарап баға белгілеу	
Бәсекелеске қарағанда жоғары баға белгілеу	
Нарықтағы үлесті ұстап тұру	
Шығындарға бағдарланған баға құру	
Шығынға (өзіндік құнға) үстеме қосу	
Залалдықты болдырмау үшін баға белгілеу	
Тасымалдау шығындары негізінде баға белгілеу	
Қосымша тауарларға баға белгілеу әдісі	<p align="center">Жанама (экономикалық) әдістер</p> <ul style="list-style-type: none"> - қалыпты бәсекенің орын алуына ықпал ету, - жекелеген өнім түрлері арасында белгілі бір қатынасты қалыптастыру мақсатында олардың сұраныс мен ұсынысына ықпал ету; - жергілікті монополияға қарсы комитеттер мен жергілікті билік органдарының қызметтерін үйлестіруді қамтамасыз ету; - мемлекет пен тауарөндірушілер арасындағы келісімді сақтау; - әрекеттегі баға құру ретін, орнатылған нормативтердің сақтауын мемлекеттік қадағалау; - ауылшаруашылық өнімді өндірушілер мен тұтынушылардың қызығушылықтарын қорғау.
Психологиялық тұрғыда баға тағайындау	
Клиентке бағдарланған баға құру	

Сурет 2 - Ауылшаруашылық өнімдерге баға құру механизмдері

Мемлекеттік көтерме бағалар АӨК кәсіпорындарға өткізілетін өндіріс құралдарына реттеледі. 2015 ж. сиырдың көтерме бағасы Қарағанды обл. - 986 теңге, тауық еті БҚО-да - 361 теңге, сүт 2016 ж. Алматы обл. - 151 теңге, өсімдік майы ШҚО-да - 239 теңге, бидай ұны Қостанай мен Қарағанды обл. - 66 теңге төмен. Көтерме саудада 2016 ж. 2012 ж. салыстырғанда сиыр еті – 72%, өңделген сүт – 54%, сары май – 96%, айран – 45%, мұздатылған балық – 2,5 есе, күріш – 34%, қарақұмық жармасы – 33%, макарон – 48% қымбаттаған.

Кесте 1 - Көтерме саудадағы азық-түлік тауарларын сату бағасы, кезең соңына

Көрсеткіштер	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Картоп, кг	85	73	68	86	76	78	88
Сиыр еті, кг	528	704	751	1073	1393	1554	1295
Тауықтың ұшалары, кг	328	360	415	439	482	450	503
Өңделген сүт, л	148	135	149	174	181	201	230
Сары май, кг	694	738	773	1125	1127	1341	1518
Сүзбе, кг	691	657	709	774	763	776	845
Ірімшік, кг	979	995	1103	1253	1302	1291	1521
Айран, л	145	144	159	181	188	208	230
Қаймақ, кг	536	512	554	626	630	614	710
Жұмыртқа, он дана	165	145	166	158	176	208	172
Күнбағыс майы, л	215	228	254	282	276	263	269
Сусындар, л	167	180	176	167	176	202	203
Құмшекер, кг	110	158	175	156	141	136	171
Мұздатылған балық, кг	798	602	628	534	755	1272	1582
Бидай ұны, кг	55	54	64	63	76	75	94
Күріш, кг	170	173	165	181	176	179	221
Қарақұмық жармасы, кг	123	129	171	335	218	216	228
Ұнтақ, кг	108	137	137	118	119	153	159
Тары жармасы, кг	97	117	122	130	122	120	126
Макарон өнімдері, кг	159	167	160	196	209	222	237

Сауда-саттық ұйымы тұтынушылық өнімдерді даналап не болмаса үлкен емес партиялармен халыққа өткізуде бөлшек сауда бағаларын қояды. Соңғы 3 жылдың орташа бағаларын алдыңғы жылдардың бағаларымен салыстырғанда макарон өнімдері 12% қымбаттап, ал 2017 ж. соңғы 3 жылдың орташа бағаларымен салыстырғанда 16% қымбаттаған, сәйкесінше, картоп 15% және 10%, қызылша 21% және 40%, жылқы еті 20% және 3.2%, шикі сүт 15% және 18%, айран 24% және 11%, сұлы 43% және 7.5% қымбаттаған.

Ал сиыр еті соңғы 3 жылда 40% қымбаттап, 2017 ж. 10% арзандаған, қой еті 45% қымбаттап, 2017 ж. 3.2% арзандаған, сүзбе 42% қымбаттап, 2017 ж. 5.5% арзандаған. Қарақұмық 2013 ж. 377 теңгеге сатылған. 2015 ж. (83.5) 2009 ж. (61.6 мың тонна) салыстырғанда 36% көп жиналған. Сәбіз 2012 ж. 67 тг.-ден 115 тг.-ге (50%) көтерілгенімен, 95 теңге аралығында болды (2017 ж. алдыңғы 3 жылдың орташа бағасымен салыстырғанда 72% қымбат). Құмшекер 2017 ж. 2012 ж. салыстырғанда 25% арзандаған [4].

Экономикалық ғылымдағы «бәсеке» мен «бәсекеге қабілеттілік» тұжырымдамаларын салыстырмалы талдау, осы күнге дейін олардың мазмұндарын толық ашатын бірегей түсінік қалыптаспағанын көрсетті. Зерттеуде АӨК-дегі бәсекелік ортаның ерекшеліктері мен бәсекелік артықшылықтар беретін факторлар жүйеленіп, осы ерекшеліктер мемлекет деңгейінде болады.

Кесте 2 - Бөлшек саудадағы азық-түлік тауарларының сату бағасы, Ақтау қ.

Көрсеткіштер	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	желтоқсан айының 15-нен бастап						шілде
Бидай ұны (бірінші сұрып), кг	95	84	102	106	109	125	130
Нан, кг	94	94	94	96	96	96	96
Макарон өнімдері, кг	169	177	174	184	193	206	226
Картоп, кг	62	83	74	69	86	98	93
Сәбіз, кг	67	115	84	90	88	108	163
Қырыққабат, кг	47	76	59	70	56	86	72
Пияз, кг	60	83	71	60	62	96	96
Сиыр еті, кг	786	884	1376	1433	1460	1359	1269
Қой еті, кг	714	903	1280	1384	1440	1365	1351
Жылқы еті, кг	1279	1293	1491	1565	1605	1680	1668
Тауық ұшалары, кг	488	534	528	554	550	630	525
Мұздатылған балық	465	519	608	609	656	670	689
Шикі сүт, кг	136	143	145	161	150	176	191
Пастерленген сүт, кг	147	167	167	169	185		223
Сары май, кг	1119	1215	1325	1237	1263	1339	1237
Сүзбе, кг	720	732	962	991	1048	1395	1366
Қаймақ, кг	689		839	860	884	977	903
Жұмыртқа, он дана	218	224	252	249	272	262	248
Күріш, кг	258	249	211	225	230	290	271
Қарақұмық, кг	159	234	377	237	191	237	242

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тарханов О.В. Управление экономикой сельского хозяйства // Национальные интересы: приоритеты безопасность. – 2010. - №36. – С. 15.
2. Есполов Т.И., Тіреуов Қ.М. және т.б. Қазақстанда ауылшаруашылық кооперативтерінің үлгілерін құру және енгізу: әдістемелік нұсқаулар. - Алматы: Айтұмар, 2016. – Б. 60.
3. Акимбекова Г.У., Аюлов А.М., Егизбаева Г.К. Кооперирование малых форм хозяйствования в АПК РК // Проблемы агрорынка. - 2015. - №2. – С. 79.
4. Богдановский И. Занятость в аграрной экономике: теоретико-методологические аспекты исследования. АПК: экономика, управление.- 2016. - №1.

ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ИЗ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА И УСЛОВИЯ ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Кошаева Г.Б., студент

Научный руководитель: Акберов З.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Статья посвящена внедоговорному обязательству в гражданском праве. В ней излагается понятие, элементы и стороны обязательства за причинение вреда в деликтных обязательствах.

Ключевые слова: правовое воспитание, обязательство, вина, причинная связь, внедоговорное обязательство.

Формирование правового государства включает в себя сложный и достаточно длительный процесс утверждения законности и правопорядка, роста и совершенствования правосознания всех граждан нашей страны.

Правовое государство призвано развить не только высшие социальные ценности общества в целом: демократию, гуманизм, справедливость, но и стать практическим инструментом, обеспечивающим реализацию организациями и гражданами своих прав, а также их защиту в случае нарушения.

Правовое воспитание начинается со знания законов и предполагает использование законов в процессе хозяйственной деятельности, гражданского оборота, в частности, и тогда, когда существуют преграды в реализации субъективного права или это субъективное право незаконно нарушено. Современное положение дел позволяет утверждать, что причинение вреда (ущерба) от различного рода правонарушений (среди них и преступлений) - наиболее распространенный случай нарушения имущественных прав организаций и граждан.

Постоянно увеличивается доля работников, подвергающихся воздействию вредных и опасных производственных факторов. Главные причины сложившегося положения - резкое сокращение инвестиций в реконструкцию и обновление основных производственных фондов, их значительное старение, разрушение прежней системы управления охраной труда и надзора. Существующая законодательная и нормативная база в области охраны труда не соответствует новым трудовым отношениям, не обеспечивает социальные гарантии работникам и не ориентирует работодателей на создание благоприятных и безвредных условий на производстве.

Большая часть нормативных правовых актов по охране труда не предусматривает четкого разграничения прав, обязанностей и ответственности всех участников производственного процесса - от рабочего до руководителя предприятия. Нет должного контроля за качеством документов и необходимой координации между организациями, разрабатывающими и утверждающими их. Нормативные документы содержат массу устаревших положений, до сих пор в них не внесены изменения, обусловленные развитием техники и технологий. Отдельные документы, прежде всего отраслевые, длительное время не пересматривались, они не применяются даже в случаях ясного несоответствия законодательным требованиям. Значительная доля несчастных случаев на производстве происходит по причине незнания правил и норм по охране труда руководителями и работниками. Все названные и другие обстоятельства дают обильную пищу для рассмотрения проблемы компенсации имущественных потерь и компенсации морального вреда в свете задачи построения правового государства.

Внедоговорными принято считать обязательства, субъекты которых не состоят в договорных отношениях, а связывающие их права и обязанности не вытекают из ранее существовавшего между ними обязательства и из факта его нарушения.

В числе оснований возникновения обязательств ГК РК называет договор и иные основания, указанные в ст.7 ГК РК. Кроме договоров, в частности административные акты, судебные решения, установившие гражданские права и обязанности, в результате приобретения имущества по основаниям, допускаемым законом, в результате создания науки, литературы, искусства, изобретений и иных результатов интеллектуальной деятельности, вследствие иных действий граждан и юридических лиц, причинения вреда, неосновательного обогащения или сбережения имущества. Было бы ошибочным категорическое утверждение, что внедоговорные обязательства исключают какую бы то ни было договорную связь между его сторонами.

Внедоговорные обязательства имеют единую социально-экономическую сущность: нормы о внедоговорных обязательствах не непосредственно, а опосредованно, лишь в конечном счете регулируют имущественные отношения, обусловленные использованием товарно-денежной формы. Большинство внедоговорных обязательств опосредуют отношения по перераспределению имущественных ценностей.

Таким образом, внедоговорные обязательства как подсистема гражданского права - это совокупность обязательств с общей социально-экономической сущностью, базирующихся на органически связанных и взаимодействующих друг с другом правовых нормах и объединенных общностью функций охраны абсолютных имущественных и личных неимущественных отношений, компенсационно-восстановительной, превентивно-воспитательной и организационно-стимулирующей функций, а также едиными юридическими конструкциями и правовыми принципами.

Обязательство из причинения вреда - такое гражданско-правовое обязательство, в котором потерпевший(кредитор) имеет право требовать от должника (причинителя) полного возмещения противоправно причиненного вреда путем предоставления соответствующего имущества в натуре или возмещения убытков.

Основанием возникновения данных обязательств служит правонарушение - деликт, в силу чего обязательства именуются деликтными.

Участниками обязательства из причинения вреда могут быть граждане, юридические лица и государство, причем каждый из указанных субъектов может выступать в качестве причинителя вреда (деликвент) или потерпевшего. По существу, обязательства из причинения вреда направлены на борьбу с правонарушениями, на ликвидацию их последствий. Поэтому правила, касающиеся оснований возникновения обязательств из причинения вреда направлены на борьбу с правонарушениями, на ликвидацию их последствий. Поэтому правила, касающиеся оснований возникновения обязательств из причинения вреда, объема и порядка его возникновения носят императивный характер.

Противоправность представляет собою неправильность поведения ответственного лица, несоответствие поведения закону, договору и основам нравственности, влекущее за собою нарушение (умаление, ограничение) имущественных или неимущественных благ(прав) и законных интересов другой стороны правоотношения. Противоправность в гражданском праве обязательно одновременно нарушает объективное и субъективное право. Действия умышленно или неосторожно нарушающие интересы другого лица, не рассматриваются в качестве противоправных и не влекут ответственности при наличии определенных обстоятельств, исключающих противоправность. Такие обстоятельства подробно изучены в науке уголовного права и ее достижения могут использовать в науке гражданского права с некоторыми оговорками. Противоправность исключается, если действия ответственного лица совершаются во исполнение закона. Это могут быть и подзаконные акты, соответствующие закону. Конфискация, произведенная во исполнение приговора, не соответствующего закону и потому отмененного, не исключает противоправности. Исполнение обязанности может совпадать с исполнением закона, но может иметь и самостоятельное значение, когда- то или иное поведение не предписывается прямо каким-либо актом, имеющим силу закона.

Осуществление права как основание освобождения от ответственности тоже может совпадать с исполнением обязанности. Наделение того или иного органа или должностного лица определенными правомочиями происходит в интересах деятельности данной организации и общества в целом, поэтому осуществление правомочий представляет собой обязанность данного лица. Однако осуществление права зачастую не связано с исполнением обязанностей, например, правомерное вселение на определенную жилую площадь нарушает интересы лица, претендующего на ту же площадь, либо уже занимающего ее, но обязанность возместить этому лицу убытки у правомерно вселившегося не возникает из-за отсутствия противоправности.

Согласие потерпевшего исключает противоправность, если оно само является правомерным. Пределы действия обстоятельств, исключающих противоправность, нужно устанавливать во всех случаях, но к согласию потерпевшего это относится возможно больше, чем к другим обстоятельствам, а пределы эти установить здесь, может быть, труднее.

В качестве обстоятельств, при определенных условиях, исключающих противоправность, особо оговаривается в законе необходимая оборона и крайняя необходимость.

Вина. Этому слову во многих случаях придается различное значение. Задолго до того, как в законодательстве было дано понятие вины через умысел и неосторожность, А. Пионтковский писал: "Вина лица и есть его умысел и неосторожность".

Указанное определение подвергалось критике по тому соображению, что также вину определяют психологи, которые психическим состоянием называют эмоции или чувства, юристов же интересует воля и сознание.

Понятие умысла и неосторожности, даются в Уголовном кодексе Республики Казахстан. Они могут быть использованы и в гражданском праве, однако общественная опасность является признаком только преступлений, то упоминание о ней применительно к гражданскому праву должно быть опущено. Следовательно, умысел означает предвидение результата и желание или сознательное допущение его наступления.

Неосторожность наблюдается в тех случаях, когда лицо предвидит возможность наступления вредного результата, но легкомысленно рассчитывает на его предотвращение, либо не предвидит последствия своих действий, хотя должно и могло их предвидеть.

Неосторожность в гражданском праве делится по степеням на грубую и простую. Грубую неосторожность можно определить, как совершение поступка, неправильность которого очевидна для всякого совершающего его.

Отсутствие вины обязанного лица освобождает его от ответственности, кроме случаев, когда вина для ответственности не требуется.

Последствия, которые не охватываются и не должны охватываться предвидением ответственного лица, не могут быть, поставлены ему в вину представляют собою случай. Здесь мы сталкиваемся с таким фактом, когда одним словом обозначают два разных явления: случаем называется то, что характеризует случайную причинную связь. Различаются простой случай и квалифицированный, тоже исключающий вину, но представляющий собой явление чрезвычайное - непреодолимую силу. В случаях, когда ответственное лицо обязано возместить вред независимо от своей вины, вина другой стороны должна приниматься во внимание с учетом этого обстоятельства и с учетом вины причинителя. Применительно к обязательствам, большое значение имеет невозможность исполнения, которая может быть виновной и невиновной (случайной). Ст.416 ГК предусматривает прекращение обязательств невозможностью исполнения. Различаются невозможность исполнения физическая, точнее естественная, определяемая законами природы, не зависящая от воли людей; юридическая, зависящая от воли государства, но не зависящая от воли участников правоотношения; экономическая, зависящая от материального положения должника, безразлично от каких причин, кроме поведения кредитора. Поэтому, в литературе выдвинуто взамен экономической невозможности понятие крайней затруднительности исполнения.

Невозможность исполнения может быть разделена еще на первоначальную, существовавшую в момент возникновения обязательства, и последующую, возникшую в процессе действия обязательства. В большинстве случаев гражданско-правовой ответственности не имеет значение различие видов и степень вины нарушителя. Однако она приобретает большое значение при наличии вины кредитора или потерпевшего.

В случаях, когда ответственное лицо обязано возместить вред не зависимо от своей вины, вина другой стороны должна приниматься во внимание с учетом этого обстоятельства и с учетом вины причинителя.

Учитывая, что вина заключается в представлении лица об определенных обстоятельствах, недееспособное лицо не может быть виновным ни как ответчик, ни как потерпевший.

Убытки делятся на два вида: произведенные расходы, утрата и повреждение имущества; неполученные доходы. Разница между ними заключается в том, что в первом случае размер имущества кредитора(потерпевшего) в результате причинения вреда уменьшается, а во втором случае не увеличивается, как должен был бы увеличиться, если бы не было вредоносного поведения другой стороны. Неполученные доходы - то, что контрагент получил бы при обычных условиях гражданского оборота.

Для наступления ответственности, прежде всего, необходимо установление самого факта причинения вреда. Установив этот факт, орган, рассматривающий дело о возмещении вреда, выявляет наличие и другие условия ответственности: противоправность действия лица, причинившего вред, причинную связь между его действиями и вредом, а также вину причинителя. Каждое из названных условий имеет самостоятельное значение.

Условия ответственности за причиненный вред могут быть общими и специальными. Общие условия необходимы для возникновения любого обязательства из причинения вреда. Наличие специальных условий требуется лишь для возникновения отдельных видов обязательств.

Вред имеет социальный и правовой аспекты. В социальном смысле любое правонарушение влечет за собой вред, поскольку оно отрицательно воздействует на общественные отношения. В юридическом смысле правонарушения могут и не повлечь за собой вреда. Вредом в праве является умаление принадлежащего организации или гражданину личного, или имущественного блага.

Иного взгляда придерживается О.С. Иоффе. Вред может быть причинен личности или имуществу. В первом случае потерпевшими является только граждане, а во втором как граждане, так и организации [1,554].

Вред, причиненный личности, выражается в утрате заработка самим потерпевшим или средств, к существованию лицом, находившимся на иждивении потерпевшего до его смерти от несчастного случая.

Причинная связь необходима как условие ответственности в тех случаях, когда в качестве условия требуется наличие вреда[2]. Если нет вредного результата поведения ответственного лица, то нет надобности и возможности говорить о причинной связи. Следует подчеркнуть, что речь идет не о причине поведения ответственного лица, а о причине вреда, необходимого как условия ответственности, потому что встречается подмена одной причины другой. Интересующая юриста причинная связь совершенно одинакова, не зависимо от того является ли поведение правомерным или противоправным.

ЛИТЕРАТУРА

1. О. С. Иоффе. Общее учение об обязательствах. М., Юрид. лит. , 1975. 747 с
2. Постановление Верховного суда РК от 20 декабря 2002 г. №10 «Некоторые вопросы применения законодательства о компенсации морального вреда»

МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Кощанова Г.М., студент

Научный руководитель: Медиханова А.Б.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. в статье рассмотрены политика государства в области религии и религиозных конфессий, дана характеристика казахстанского законодательства, регулирующего отношения в области религии и религиозных объединений, особенности современной конфессиональной картины в стране.

Ключевые слова: религия, государство, конфессия, многоконфессиональное государство.

Основы многоконфессионального казахстанского государства заложены законодательством с первых лет существования нашей страны. В соответствии с Конституцией Казахстан является светским государством. Республика Казахстан демонстрирует пример страны межнационального и межконфессионального согласия. Статья 19 Конституции гласит: «Каждый вправе определять и указывать или не указывать свою национальную, партийную и религиозную принадлежность». Статья 22 провозглашает: «Каждый имеет право на свободу совести» В Казахстане гарантирована свобода вероисповедания и провозглашено отделение религии от государства [1].

На современном этапе в Казахстане проводится взвешенная государственная политика в сфере религии и взаимодействие религиозных конфессий между собой и с государственными органами. Республика Казахстан – светское, демократическое государство, в котором каждому гарантирована свобода совести, и приверженцы всех конфессий равны перед законом. Одним из первых законодательных актов нашего государства стал Закон РК «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях», принятый в 1991 году, и определивший базовые принципы конфессиональной политики независимого Казахстана.

Главным достижением Казахстана является полное отсутствие межконфессиональных конфликтов, что крайне важно для полиэтнического и поликонфессионального государства. Более того, и на международной арене Казахстан прочно закрепил за собой имидж глобального интегратора, инициатора диалоговых площадок регионального, континентального и мирового уровня. Так, брендом Казахстана стала традиция проведения Съездов лидеров мировых и традиционных религий в Астане.

Однако, как показывает время, абсолютизация принципа свободы вероисповедания, воплощенная в демократичном законодательстве, в определенной степени может стать причиной уязвимости государства перед рядом вызовов времени и новых угроз. И для Казахстана это очень актуально, так как существует угрозы проникновения в нашу страну псевдорелигиозного экстремизма и терроризма. Это обусловило необходимость принятия в октябре 2011 года Закона «О религиозной деятельности и религиозных объединениях», отражающего потребность общества в более активном участии государства в процессах, протекающих на религиозном поле. В законе систематизирован порядок создания, государственной регистрации, реорганизации и ликвидации религиозных объединений.

Кроме того, за последние годы были приняты важные государственные документы, сформирована правовая база, регулирующая религиозные отношения в Казахстане. Государство обеспечивает необходимые условия для деятельности официально зарегистрированных на 1 января 2017 года более 3600 религиозных объединений и их филиалов, представляющих 18 конфессий. Всего по республике на сегодня имеется 3464 культовых зданий, из них 2550 мечетей, 294 православных и 109 католических церквей,

495 протестантских храмов и молитвенных домов, 7 иудейских синагог, 2 буддистских храма, 7 молитвенных домов «Общество сознания Кришны» и Бахаи [2].

Современная конфессиональная картина Казахстана представлена таким образом: в нашей стране проживает более 130 этносов, относящихся к различным религиозным конфессиям. Согласно переписи 2009 года самые многочисленные религиозные объединения представляют ислам (70% от числа всех верующих) и православие (26%). Иудаизм и буддизм имеют примерно равное число верующих (по 0,1%). Остальные религии имеют 0,2% последователей от общего числа верующих [3].

Немаловажно отметить, на современном этапе объективно необходимо усиление роли государства в профилактике религиозного экстремизма, что предполагает ряд мер, таких как:

- необходимость совершенствовать действенную концепцию и программу религиозной политики;
- учитывая специфику поликонфессионального казахстанского общества, угрозы усиления экстремистки настроенных религиозных общин государство должно вести активную политику в области религий;
- необходимо усилить социальную защиту малообеспеченных слоев казахстанского общества, так как именно они становятся объектом деятельности «миссионеров» нетрадиционных религий;
- государству необходимо активизировать диалоги и дискуссии с религиозными общинами;
- необходимо упорядочить и усилить контроль за деятельностью религиозных общин, требовать отчетности их деятельности.

В целом, следует отметить, что в Казахстане сложилась устойчивая модель взаимодействия этносов и религий, обеспечивающая стабильность и атмосферу созидания и согласия в обществе. Как отметил Президент Казахстана Н.А. Назарбаев, «наша модель межнационального и межрелигиозного согласия – это реальный вклад Казахстана в общемировой процесс взаимодействия различных конфессий» [4].

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Казахстан. – Алматы. – 2007. - с. 4
2. В Казахстане действует более 3600 религиозных объединений. - <https://www.zakon.kz/4871654-v-kazahstane-deystvuet-bolee-3600.html>
3. Перепись населения Республики Казахстан 2009 года. Краткие итоги. – Астана. – 2010. - с. 100.
4. Н.А. Назарбаев – основоположник казахстанской модели межнационального и межконфессионального согласия./ Сост.: А.Н. Нысанбаев, А.Г. Косиченко. - Алматы. - 2010.- с. 266

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫН ДАМУ ТҰЖЫРЫМДАСЫНДАҒЫ САКРАЛЬДЫҚ ТУРИЗМ

Бердіхан Б., студент

Ғылыми жетекші: Байискакова К.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Рухани жаңғыру – қазақстандықтардың салт-санасы мен дүниетанымын өзгертетін қозғаушы күш. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың мақаласын оқып шығып, осындай ой түйдім. Оның айтуынша, бұл ұлттық құндылықтарымызды ұмытпай,

жаһандық жаңашылдыққа жетелейтін жол. Қазіргі қоғам көзқарасы қалыптасқан зерделі де, зерек тұлға тәрбиелеуі тиіс. Ол үшін ілім-білімге ұмтылып, жан-жақты жетілген жөн.

Түйінді сөздер: болашаққа бағдар, рухани жаңғыру, техника мен инновация, жаһандану, жаңғыру.

Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, халыққа паш етіліп, оны орындау жолында жұмыстар жүргізіліп жатыр. Ол қоғамдық сананы түбегейлі өзгертіп, жаңа ұрпақ қалыптастыруға бағытталған 6 негізгі жобадан тұрады. Техника мен инновация өскен кез: жаңалықтар күн сайын, ай сайын, жыл сайын еселеп өсіп келе жатыр. Халықтың бәрі бәсекелестікке ұмтылып, кім озады, кім артта қалады деген үлкен дода талас. Соның артында қалып, шаң жұтпау үшін, алдыңғы қатарда болу үшін біз жандануымыз қажет

Бүгінде елімізде қатар жүргізіліп отырған екі процесс – саяси және экономикалық жаңғыру қарқынды іске асуда. Бірақ әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына ену үшін саяси-экономикалық реформалардан бөлек, біртұтас ұлт ретінде сақталу үшін ұлттың рухани жаңғыруы қажет болды. Жаһандану дәуірі бәсекеге қабілетсіз ұлттық болмысынан тамыр үзген мемлекеттерді артта қалдырды – бұған тарих куә. Осы орайда елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласының жариялануы толғағы жетіп қоғамда қызу талқыда жүрген күн тәртібіндегі мәселелердің бір арнаға түсіп бағыт алғандығын аңғартады. Рас, отарлық езгіден бір жола құтылып Тәуелсіздікке ортайып жеткен, Қазақты қайтадан дір сілкіндіретін бір күш болса, ол ұлттық рух еді.

Жаңғыру, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет, ол елдің ұлттық- рухани тамырынан нәр алуы керек. Ол бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы.

Саяси, экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғылымға маңыз беруі – үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжытатын қозғаушы күш. Бұл – тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыс. Өйткені, рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс.

«Білімді мыңды жығады, білекті бірді жығады» дейді. Білімі мықты болуы үшін еліміздің білім беру саласын реформалаймыз деп жатыр. Бәсекеге қабілеттілікті дамытуымыз керек. Білім әлемдік, тәрбие ұлттық болуы керек. Ата-бабаларымыздың баяғыдан келе жатқан үлкен құндылықтар жүйесі жастарымыздың да санасына еніп, олар әр нәрсеге сын көзбен қарап, жақсы үрдістеріміздің бәрін бойына сіңіріп өссе, нұр үстіне нұр [1].

Елбасымыздың жаңғыруы өскелең ұрпақтың болашақта дамуына аса зор мүмкіндік береді. Сондықтан заман талаптарына сай өмір сүріп жүрген жастардың түйсігіне сіңдіру мақсатында Елбасының аталған мақаласының іс жүзінде жүзеге асырылуына қолдау көрсетіп, күш-жігер салуға ықпал ету үшін насихаттау міндетті. Жаңғырудың маңыздылығы мемлекет пен ұлттың саналы түрде жаһандық үрдістерге бейімделуіне септігін тигізетіндігіне сенім білдіреміз. Елбасымыздың рухани жаңғыруының әрбір тармақтарының өзектілігіне мән бере отырып, алға басатын қадамымызды үш ойлап, бір басуымызды ұмытпайық.

Туған жерге деген сүйіспеншілік Туған елге - Қазақстанға деген патриоттық сезімге ұласады. Рухани жаңғыру тұсында «Туған жер» бағдарламасының да маңыздылығы арта түседі. Қазақ елінің әр өңіріндегі сайы мен қыры, тауы мен жотасы, даласы мен қаласы терең тарихтан сыр шертеді. Ал, ел жастары олардың әрбірінен хабардар болуы тиіс. Себебі, өз тарихына терең бойлай алған ұрпақ қана Отанына адал, жауапкершілігі жоғары азамат болып өседі.

Маңғыстау – 362 әулиесі бар, кешегі хазар, бүгінгі Каспий теңізінің жағалауында орналасқан ұлы өлке, ұлы мекен. Бұл жердің халқы бермегенд беріп ұялтатын жомарт, алдына барсаң атасының құнын кешетін сондай мәрт, қонақжай, аузын ашса жүрегі көрінетін ел деп айтсақ қателеспеген болар едік.

Маңғыстау – әулиелі киелі мекен. Өлкеміздің мәдениеті мен тарихы адам таң қаларлықтай. Маңғыстау түбегі мен Үстіртті – археологиялық қорық, ашық аспан астындағы тегін мұражай деп тегін аталмаған. Мұнда тарих пен мәдениеттің бірнеше мыңдаған ескерткіштері табылған. Халық арасында кең тараған: «Мәдинада-Мұхаммед, Түркістанда-Қожа Ахмет, Маңғыстауда-Пір Бекет» деген сөз бар. Маңғыстау дегенде ойымызға бірден Бекет ата мен 362 әулие түседі. Ауырған жандарға шипа болатын, сыйынатын Бекет ата, Шопан ата, Мың кісі т.б. қасиетті бабаларымыздың жер асты мешіттері де осы киелі өлкеде орналасқан [2].

Түбектің табиғаты да тамаша, таңқаларлық: құлазыған шөл дала таулы жерлермен алмаса, тік құламалы жондары – шалқыған теңіз айдынымен, тас шатқалдардағы көгалы-дүние жүзіндегі ең терең ойпаттың бірі-Қарақиямен алмасады. Маңғыстау табиғаттың бірегей қорығындай.

Маңғыстауды қазына түбегі деп бекерге атамаған. Бұл келешегі зор, индустриалды, мұнайлы аймақ. Қазақстан мұнайының үштен бірі Маңғыстауда өндіріледі. Мұнайдан өзге түбекте мыс, марганец, фосфориттер, тау хрусталі, сирек кездесетін рудалар бар.

Бір кездері Маңғыстаудың шөл аймағы арқылы Ұлы Жібек жолы да өткен. Орта ғасырларда Маңғыстау Шығыс пен Батыс арасындағы сауда-экономикалық байланыстардың қақпасы қызметін атқарды. Ұлы Жібек жолының жаңа уақыт өлшеміндегі жалғасы болған теңіз сауда порты орналасқан түбек Қазақстанның Батыс қақпасы болып саналады.

Жоғарыда айтылғанды аңғарып, түсінетін болсақ, Маңғыстау түбегі туризмнің: зиярат ету, су, белсенді, танымдық, экологиялық түрлерін дамытуға әлеуеті жоғары мекен екенін көреміз.

Қорыта айтқанда, бұл киелі мекеннің тарихы өскелең ұрпақ үшін берері көп. Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген ізгі қасиеттерді қайта түлетіп, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша құштарлықпен атсалысу керек. Маңғыстаудың мәдени-географиялық белдеуі рухани жұтаңдықтан сақтайтын символдық қалқанымыз, әрі ұлттық мақтанышымыз. Көздеп отырғанымыз Маңғыстауды туризмі дамыған дестинацияға айналдыру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <http://www.akorda.kz>
2. Маңғыстау энциклопедиясы, 2010.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНА СӘЙКЕС МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Қожабергенұлы Н., студент

Аннотация. Бяндамада Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасына сәйкес мұрагерлік құқықты жүзеге асыру тәсілдері арқылы түсіндірме береді. Сонымен қатар тәжірибелік мысалдар берілген.

Түйінді сөздер: Мұрагерлік, мұрагерлік құқық, мұра, заңнама.

Азаматтық құқық ғылымында мұрагерлік институты кең ауқымдылығымен ерекшеленеді.

Мұрагерлік құқық қатынастарының пайда болуының негізі мұра. Мұраның бірден-бір критеріі меншік. Еліміздің Ата заңы, Конституциямыздың 26-бабының, 1-тармағында «Қазақстан Республикасының азаматтары заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады» деп мүлікке жеке меншік нысанын заңмен бекіткен. Осы аталған баптың 2-тармағында «меншік, оның ішінде мұрагерлік құқығына заңмен кепілдік беріледі» деп көрсетілген [1].

Қазіргі азаматтық заңдар бойынша мұраны қабылдауда мына екі тәсіл қолданылады:

- мұрагер мұралық мүлікті иелену немесе басқаруға іс жүзінде кіріскенде;
- мұра қабылданғаны туралы мұра ашылған жердегі нотариалдық кеңсеге жаз-баша арыз бергенде. Заңды мұрагердің мұралық мүлікті иеленуге немесе басқаруға кірісуі мұра ашылғаннан кейін 6 айдың ішінде жүзеге асырылуы тиіс. Мұрагердің мүлікті иеленуге дәлелі болып, мына төмендегілер саналады: үй басқармасының мұрагердің мұра қалдырушымен бірге тұрғандығы туралы немесе мұра қалдырушының мүлкін мұрагері алғаны туралы анықтамасы, мұрагердің мұра ашылғаннан кейін тұрғын үй бойынша салықты төлеп тұрғандығы туралы құжаттары немесе салықты төлегені туралы квитанция, мұраны уақытында қабылдау фактісін анықтау туралы заңды күшіне енген сот шешімінің көшірмесі және мұрагерлердің мұра қалдырушының мүлкін иемденуге кірісуін дәлелдейтін басқа да маңызы бар құжаттар.

Мысалы: 2015 жылы Ақтау қаласының нотариалдық кеңсесіне азаматша Қ.Асанова күйеуі қайтыс болғаннан кейін 3 жылдан кейін келіп, мұрагерлік құқық туралы куәлік беру жөнінде арыз жазды.

Жазбаша арызға қоса мұралық мүлікті қабылдағаны және басқаруға іс жүзінде кіріскені туралы коммуналдық қызмет комитеттің анықтамасын тапсырды. Бұл анықтамада азаматша Қ.Асанованың мұра қалдырушының тірі кезінде және қайтыс болғаннан кейін де сол үйде тұрып жатқанын растады. Нотариус мұрагерге заң бойынша мұрагерлік құқық туралы куәлік берді. Мұрагерлік мүлікті иеленуге іс жүзінде кірісу ол мүлік қай жерде болмасын және қандай мұралық мүлік екеніне қарамастан мұрагер қабылдаған болып табылады.

Сондықтан да нотариус мұрагерге заң бойынша мұрагерлік құқық туралы куәлік береді. Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 1080-бабына сәйкес, мұраны қабылдап алған немесе ие болған мұрагер мұралық мүлік есебінен мынандай шығындарды жұмсауға құқылы[2]:

- мұра қалдырушы ауырған кезде оны күту, сондай-ақ оны асырау шығындарына;
  - мұра қалдырушының қарауында болған азаматтарды асырау шығындарына;
  - жалақы жөніндегі талаптар мен соған теңестірілген талаптарды қанағаттандыруға;
- мұралық мүлікті қорғау және оны басқару шығындарына.

Мұрагердің мұраны қабылдағаны туралы екінші тәсіл-ол мұра ашылған жердегі мемлекеттік нотариалдық кеңсеге жазбаша арыз беру болып табылады. Арыз мұра

қалдырушының соңғы түпкілікті тұрғындағы нотариалдық кеңсеге жіберіледі. Онда арыз беруші адам өзінің атын, тегін, әкесінің атын және тұратын жерін толық көрсетуі керек.

Сонымен қатар арызда мұрагер мұра қалдырушының мүлкін қабылдайтынын, қайтыс болған адаммен туысқандық қарым-қатынасын, мұраның ашылған уақыты, мұра қалдырушының соңғы түпкілікті тұрағын, мұралық мүлікті және басқа да мұрагерлер туралы көрсетеді.

Нотариус түскен арызды қабылдап, мұрагерлік туралы кітапқа тіркеуге міндетті. Арызды мұрагер нотариалдық кеңсеге өзі келіп немесе почта арқылы жіберуіне болады. Егер арыз почта арқылы жіберілген болса, онда арызды қойылған қолдың дұрыстығы нотариалды куәландырылуы қажет.

Басқа мұрагерлері жоқ болған немесе олар мұраны қабылдамаған ретте ғана, мұрагерлік құқығы пайда болатын жақтар мұраны қабылдау туралы арызды мұраға ие болуға жол берілген-берілмегеніне қарамай-ақ, сол мерзім ішінде бере алады. Яғни, мұрагер мұра қалдырушы қайтыс болғаннан кейінгі 6 айдың ішінде мұраны қабылдау туралы өз еркін білдіре алады.

Егер мұрагерлер осы уақыттың ішінде мұрагерлік мүлікті қабылдауға үлгермей, қайтыс болып кетсе, онда оның үлесі өзінің мұрагеріне өтеді. Егер заң бойынша немесе өсиет бойынша мұраға ие болуға жол берілген болса және мұрагер мұра ашылғаннан кейін, белгіленген мерзімде оны қабылдап алуға үлгермей қайтыс болса, онда мұраның оған тиісті үлесін қабылдау құқығы оның заңды мұрагеріне ауысады.

Қайтыс болған мұрагердің бұл құқығын оның мұрагерлері жалпы негіздер бойынша мұраны қабылдауға белгіленген мерзімнің қалған бөлігінің ішінде жүзеге асырады. Егер мерзімнің қалған бөлігі 3 айдан кем болса, бұл бөлік Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 1074-бабына сай 2 айға дейін ұзартылады. Егер мұраны қабылдауға белгіленген мерзім өтіп кетсе, онда мерзімнің өткізілу себептері сот дәлелді деп тапса, сот мерзімді ұзартып алады[3].

Сонымен, мұрагерлік қатынастарын реттейтін заңнамалардың реформаларға сәйкестендірілуі және оларды кешенді қолдану мәселелері аталған заңнамаларға теориялық және тәжірибелік тұрғыдан қарауды қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған) (2011.02.02. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)// <http://ngoexpert.kz/>

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері)// www.adilet.zan.kz

3. Соттардың мұрагерлік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2009 жылғы 29 маусымдағы N 5 Нормативтік қаулысы.// www.adilet.zan.kz

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН КӘСІПкерлік ҚЫЗМЕТІНІҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Омарова И., студент

Ғылыми жетекші: Утебалиева Д.И.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау шаралары қарастырылған.

Түйінді сөздер: кәсіпкерлік, бизнес, шағын және орта кәсіпкерлік.

Соңғы жылдары елімізде шағын және орта бизнесті дамыту мен кәсіпкерлік қызметті қолдау бойынша бірқатар шаралар әзірлеген болатын. Ол өзінің нәтижесін берді, статистиктердің айтуы бойынша, тіркелген кәсіпкерлердің санының артуы, жұмыспен қамтылған халықтың үлесіне де әсерін тигізген. Шағын кәсіпорындардың өнім өндірудің жалпы көлеміндегі үлес салмағы артып келеді. Шағын кәсіпкерліктің ролінің артуын кәсіпкерлер форумының тұрақты жүргізілуі шағын кәсіпкерлікті дамыту қорының құрылуы, барлық екінші деңгейлі банктердің шағын кәсіпкерлік субъектілеріне несие берудің минимал мөлшерін тағайындауы (банктің несие қоржынының негізгі қарыздан 10 % - тен аз болмау), орта және шағын кәсіпкерлікті қолдау Агегнттігінің құрылуы, шағын кәсіпкерлікті қолдау бойынша әкімдердің қызметін қатаң қадағалау, шағын кәсіпкерлік субъектілерінің жұмыстарына жағдай жасау және жеңілдіктер беру.

Сонымен, көріп отырғанымыздай, ойланып ұйымдастырылған шағын кәсіпкерліктің саясаты стагнациялық экономикадан шығудың балама жолы бола алады, өйткені ол екі макроэкономикалық проблемелармен байланыстырады – жұмыспен қамту және өндірістің жандануы. Шағын кәсіпорындар экономикаға барлық көрсеткіштер бойынша өзгерістер алып келуі мүмкін. Өзін жұмыспен қамтуды ынталандыру және шағын кәсіпорындар ашу ең аз шығынмен жұмыссыздық мәселесінен шығатын жол ретінде қарастырылады. Соңғы он жылдықты дамыған елдердегі экономиканың даму тенденциясы шағын бизнес саласына өтумен байланысты. Осы салаға бәсекелестікті ынталандыру, кәсіпкерліктің жандануы, қоғам ресурстарын толығырақ қолдану және инновациялық процесті күшейту сияқты негізгі үміт арттырған. Батыс елдерінде шағын бизнес тиімді дамуды қамтамасыз ету және мемлекеттік экономикалық саясатты қосу саласына айналған. Мемлекеттік протекционистік шағын бизнестің нақтылануы қажет еткен, адрестілігін, жеңілдіктер тек шағын кәсіпорындарға берілетін. Шағын кәсіпорындарды ажырату барысында сандық сипаты бойынша, әр елдегі экономикалық жағдайға байланысты әр түрлі пікірлер қалыптасқан. Жалпы сипаттамасы ұйымдастырылуының қарапайымдылығы, жаңа өнім шығаруға тез бейімделе алуы, нарыққа қызмет ету, яғни нақты тапсырыстармен сатуға, сондай – ақ шағын кәсіпорындарды басқару және меншікті біріктіру дәрежесі болып табылады.

Осы кезең ішінде шағын кәсіпкерлікті мемлекет тарапынан реттеу, қолдау және қорғау мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы «Ұлт Жоспары – 100 нақты қадам» бағдарламасы (әрі қарай – Ұлт жоспары); Мемлекет басшысының 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» жолдауы, Жаңа мемлекеттік бағдарламалар: Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 6 сәуірдегі №1030 Жарлығымен бекітілген 2015-2019 жылдарға арналған «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамыту бағдарламасы (әрі қарай – «Нұрлы жол» бағдарламасы); «Бизнестің жол картасы 2020», «Жұмыспен қамту 2020» бағдарламалары сияқты нормативті-құқықтық актілер жарық көрді.

Экономиканы реформалау процесінде бүгінде шағын бизнес маңызды орынға ие болды. Оны дамыту еліміздің стратегиялық дамуының басымдық бағыттарының біріне айналды.

Қазақстан экономикасының қазіргі жағдайында ШОБ дамыту келесі нәтижелерге қол жеткізуге болады.

- жаңа жұмыс орнының ашылуы және жұмыспен қамту деңгейінің жоғарлауы;
- халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайының жақсаруы;
- бәсекелік ортаның күшеюі және ШЖС бәсекеге қабілеттілігінің артуы;
- тұтынушылық сектордың кеңейуі;
- нарықта тұтыну тауарлары мен (жұмыстар, қызмет көрсету) толығыуы, халықтың қажеттіліктерін қанағаттандырудың жақсаруы;
- жергілікті ресурстарды ұтымды қолдану;
- республикалық және жергілікті бюджеттік кірістердің көбеюі;
- экономиканы құрлымдық қайта құрудың белсенді және тиімді түрде жүргізілуі;

- жаңашылықты енгізуі және ҒТП – ң қарқынды дамуы;
- экономиканың сандық және сапалық өсуі және ЖІӨ –нің артуы;

Қазақстандағы экономикалық реформа кәсіпкерліктің дамуына жаңа «көкжиектер» мен олардың болашақтылығын ашты. Кәсіпкерліктің әлеуметтік-экономикалық мәні мен мақсаты нарықтық экономиканың әрекетіне икемділік, көпқырлылық сипат беріп, тұрғындардың кәсіпшілік белсенділігін арттыруға, олардың әлеуметтік-экономикалық енжарлығына шек қоюға мүмкіндік береді. Бір сөзбен айтқанда, кәсіпкерлік экономикамыздың жаңа салаларын немесе әлеуметтік әлсіздігін қамти отырып, өзінің қарқынын күшейтуде. Әрине, оның табысты дамуы еркін экономикалық іскерлік арқылы ғана болатындығы шетел тәжірибесінен айқын. Шағын кәсіпкерлік дамуының осы кезеңдерін талдай отырып, әр кезеңнің өзінің саяси ұстанған бағытына байланысты шағын кәсіпкерлік әрекетінің жүзеге асырылуындағы өзгешеліктерді көруге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Материалы Интернета по адресу: www.stat.gov.kz
2. Лапуста М. Г., Старостин Ю.Л. Малое предпринимательство: Учебник Москва, 2005
3. Мамыров Н.К. Экономика Казахстана на пороге XXI века. Алматы. Экономика. 1999.

ТУРИЗМНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Марқабай Д., студент

Ғылыми жетекші: Низаматдинова Ж.С.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Туризм елдің экономикасына ықпал ететін сала болып табылады. Қазақстан республикасының тәуелсіздік алуы туристік қызметті реттеу мен халықтың тарихи және мәдени мұрасын жаңғырту үшін негіз болып саналады. Туризмнің тез және тұрақты өсуі, оның қоршаған ортаға, экономиканың барлық саласына және қоғамның әл – ауқатына күшті ықпалын тигізетін басым сала деп анықталады.

Түйінді сөздер: туризм, туристік қызмет, туризм индустриясы, туристік нарық, рекреациялық ресурстар

Туризм әлемдік экономикада басты рольдің бірін атқарады. Бүкіл әлемдік туристік ұйымның деректері бойынша ол әлемдегі жалпы ұлттық өнімнің оннан бір бөлгін халықаралық инвестициясының 11%- дан астамын, әлемдік өндірістің әрбір тоғызыншы жұмыс орнын қамтамасыз етеді. 1993 жылы Қазақстан Республикасы Дүниежүзілік туристік ұйымға мүше болып кірді.

Қазақстанда қазіргі заманғы инфрақұрылым салаларының дамуына, соның ішінде туризмге үлкен мән беріледі. Туризм елдің тұтас өңірлерінің экономикасына белсенді ықпал етеді. Қазақстанның тәуелсіздік алуы туристік қызметті реттеу мен халықтың тарихи және мәдени мұрасын жаңғырту үшін негіз боп қаланды. Туризмнің тез және тұрақты өсуін, оның қоршаған ортаға, экономиканың барлық саласына және қоғамның әл – ауқатына күшті ықпалын назарға ала отырып Үкімет Қазақстанның ұзақ мерзімді даму бағдарламасында туризмді басым сала деп анықтады [1].

Қазақстанда туризмнің дамуы үшін нормативтік – құқықтық база құрылды. 2001 жылдың маусымында «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» жаңа Заң қабылданды. Ол Қазақстан Республикасы экономикасының бір саласы ретінде туристік қызметтің құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық негізін

айқындады. Заңға сәкес Қазақстандағы туристік қызметті мемлекеттік реттеудің негізгі принциптері болып: туристік қызметке жәрдем беру және оның дамуына қолайлы жағдайлар жасау, туристік қызметтің басым бағыттарын айқындау және қолдау, сонымен қатар Қазақстан туризм үшін қолайлы ел туралы түсінікті қалыптастыру саналады. 1993 жылы Қазақстандағы туризм индустриясын дамытудың ұлттық бағдарламасы, 1997 жылы «Жібек жолының тарихи орталықтарын жандандыру, түрік тілдес мемлекеттердің мәдени мұрасын сақтау және сабақтастыра дамыту, 1997-2003 жж. Туризм инфрақұрылымын құру туралы» Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. 1997 жылы 2030 жылға дейінгі туризмді дамыту стратегиясы жасалды.

Қазіргі уақытта 2003-2005 жылдарға арналған туризмді дамыту жөніндегі республикалық бағдарламаның жобасы жасалған. Бұл бағдарламаның басты мақсаты – республикада қазіргі заманға сай жоғары нәтижелі және бәсекеге қабілетті туристік кешен құру, экономиканың қосалқа салаларын өркендету. Сонымен қатар ол Қазақстанның туристік бейнесін қалаптастыруға және нығайтуға бағытталған.

Қазақстанның мәдени – тарихи және демалыс зоналарын жетілдіру мен сақтауға, саланың ғылыми — әдістемелік қамтамасыз етілуіне, кадрларды дайындауға және қайта дайындауға үлкен мән бөлінетін болады.

Туризмнің қазіргі индустриясы табысы жоғары және серпімді дамып келе жатқан қызмет көрсетулердің халықаралық сауда сегменттерінің бірі болып табылады. Туризмнен табыс, мұнай, мұнай өнімдері және автомобиль экспортының табысынан кейінгі тұрақты үшінші орында кееледі. Әлемдік туристік нарықтың дәстүрлі аудандары өзінің реакциялық сиымдылығының шегіне іс жүзінде жеткендіктен, туризмнің өсуі туристер баратын жаңа аумақтар есебінен басым дамиды болады. Осыған байланысты, Қазақстан әлемдік туристік нарықта өзінің лайықты орнын табуға бірегей мүмкіндігі бар.

Қазіргі туризм енбекшілердің жыл сайынғы ақылы енбек демалысына шығуы мен байланысты, мұның өзі адамдардың дем алуға және бос уақытын өткізуге деген негізгі құқығын тану болып табылады. Ол жеке адамды, адамдар мен халықтар арасындағы өзара түсіністікті дамытудың факторларына айналады. Қазіргі туризм – бұл әлемдік экономиканың құлдырауы болмайтын саласы. Туризм тек қана экономикалық емес, сонымен бірген әлеуметтік- мәдени маңызға ие. Себебі ол елдер арасындағы мемлекетаралық байланыстардың және мәдени айырбастаудың дамуына ықпалын тигізеді, аймақаралық байланыс көлемін арттырады, халықтың танымдық деңгейін көрсетеді [2].

Қазақстанда туризмнің бейберекет дамуы, мемлекеттің, қоғамдық-құқықтықжәне жеке құрылымдардың арасында өз ара байланыстың жоқтығы, экономикалық механизмнің жетілмегендігі тән. Туризм сферасындағы макротенденциялар туризмнің тек бір сегментінің – шығу туризмнің артықшылықты екенін анықтады. Сонымен бірге, Қазақстанда келу туризмін дамытудың да алғы шарттары іс жүзінде бар, себебі Республикада табиғи және рекреациялық ресурстар, мәдени, тарихи архитектуралық ескерткіштер мол.

Қазақстандағы қазіргі заманғы туризм дамуының деңгейі қолда бар туристік әлеуметті толығымен пайдалануға мүмкіндік бермей отыр. Туристік сфера дамуының төмен деңгейі туризм сферасын экономикалық реформалау жөніндегі ғылыми өндеулердің тіптен болмауына байланысты. Қазақстанда туризм сферасында тәжірибелік ұсынуларды жасау үшін кешенді және жүйелік талдау өткізетін ғылыми-зерттеу құрылымы жоқ. Сондықтан, қазіргі заманғы сатыдағы туризм дамуының экономикалық механизмін зерттеудің өзекті мәні бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ердаулетов С.Р., Алиева Ж.Н., Жұмаділов А.Р. Туризм географиясы «Туризмология негіздері» пәні бойынша оқу құралы.— Алматы «BOOK PLUS» баспасы, 2012.- 356 б.
2. www.tourlib.net

АНАЛИЗ ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РК

Избасаров М., студент

Научный руководитель: Конысбаева А.А.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассмотрено экономическое функционирование предприятий в РК, и их финансово-экономический анализ. Выявлены результаты анализа и пути повышения эффективности предприятий на территории Казахстана.

Ключевые слова: Предприятие, прибыль, рентабельность, себестоимость.

Самостоятельно хозяйствующий субъект называется предприятием в том случае, если он создан в порядке, установленном действующим законодательством, и осуществляет производство продукции, выполнение работ, оказание услуг в целях удовлетворения общественных потребностей и получения прибыли. Это первичные, существенные признаки и свойства предприятия. Но столь же важно отметить, что чаще всего предприятие образует юридическое лицо, имеет название и печать, расчетный счет в банке.

Юридическим лицом принято считать организацию, представляющую в едином лице входящих в нее отдельных субъектов, имеющих в распоряжении обособленное имущество, также несущую самостоятельную имущественную ответственность, выступающую в качестве самостоятельного субъекта права в роли, как истца, так и ответчика.

В современных экономических условиях деятельность каждого хозяйствующего субъекта является предметом внимания обширного круга участников рыночных отношений, заинтересованных в результатах функционирования.

Чтобы обеспечить выживаемость предприятия в современных условиях, управлению необходимо, прежде всего, уметь реально оценить финансовое состояние, как своего предприятия, так и существующих потенциальных конкурентов. Важнейшее значение в определении финансового состояния предприятия состоит в своевременном и качественном анализе финансово-хозяйственной деятельности.

Целью любого предприятия является прибыль, она же соответственно является и важнейшим объектом экономического анализа. Однако сам размер прибыли не может охарактеризовать эффективность использования предприятием своих ресурсов. Одним из основных показателей характеризующих эффективность работы предприятия является рентабельность. Рентабельность в общем смысле, характеризует целесообразность затраченных ресурсов в отношении к вновь приобретенным ресурсам.

Рентабельность является, в отличие от прибыли, относительным показателем эффективности предприятия и показывает долю прибыли, приходящейся на единицу вложенных средств. Чем большую отдачу получает предприятие с каждого вложенного тенге, тем выше уровень рентабельности. Увеличение рентабельности означает повышение эффективности использования средств, вложенных в производство.

Себестоимость - это затраты предприятия на ее производство и реализацию, выраженные в денежной форме. Расчет и анализ себестоимости продукции является важнейшей задачей любого предприятия и входит в систему управленческого учета, т.к. именно себестоимость лежит в основе большинства управленческих решений.

В составе себестоимости продукции различают переменные и условно-постоянные расходы (затраты). Величина переменных затрат меняется с изменением объема выпускаемой продукции (работ, услуг). К переменным относятся материальные затраты на производство продукции, а также сдельная заработная плата рабочих. Сумма условно-

постоянных затрат не меняется при изменении объема производства продукции (работ, услуг). К условно-постоянным расходам относятся амортизация, аренда помещений, повременная заработная плата административно-управленческого и обслуживающего персонала и другие затраты.

Основное место в себестоимости промышленной продукции занимают материальные затраты, т.е. затраты на сырье, материалы, покупные полуфабрикаты, комплектующие изделия, топливо и энергию, приравненную к материальным затратам.

Удельный вес материальных затрат составляет около трех четвертей затрат на производство продукции. Отсюда следует, что экономия материальных затрат в решающей степени обеспечивает снижение себестоимости продукции, а значит, увеличение прибыли и повышение рентабельности.

Важнейшим источником информации для анализа является калькуляция себестоимости продукции, а также калькуляции отдельных изделий.

Анализ начинают со сравнения фактических материальных затрат с запланированными, скорректированными на фактический объем продукции.

В 2017 году малые предприятия показали отрицательный уровень рентабельности

Доля малых предприятий в общем количестве действующих юридических лиц на 1 января 2018г составляет 96%.

По предварительным данным Комитета по статистике, в 2017г. доход малых предприятий к аналогичному периоду прошлого года вырос на 6% и составил 13 541 млрд. тенге. Себестоимость реализации с начала года также выросла на 3,9% (рис.1). Средняя доля себестоимости в обороте малых предприятий, несмотря на снижение в 2017г., остается высокой - 68,7% (против 70,1% в 2016г.).

Несмотря на общий рост выручки малых предприятий, значительный рост «прочих затрат» впервые за последние 6 лет привел к отрицательному показателю прибыли. По итогам 2017 г. убыток малого бизнеса составил 582,4 млрд тенге. Средняя рентабельность производства малых предприятий по чистой прибыли в 2017г. оказалась отрицательной, снизившись до -1,1%. (рис.2).

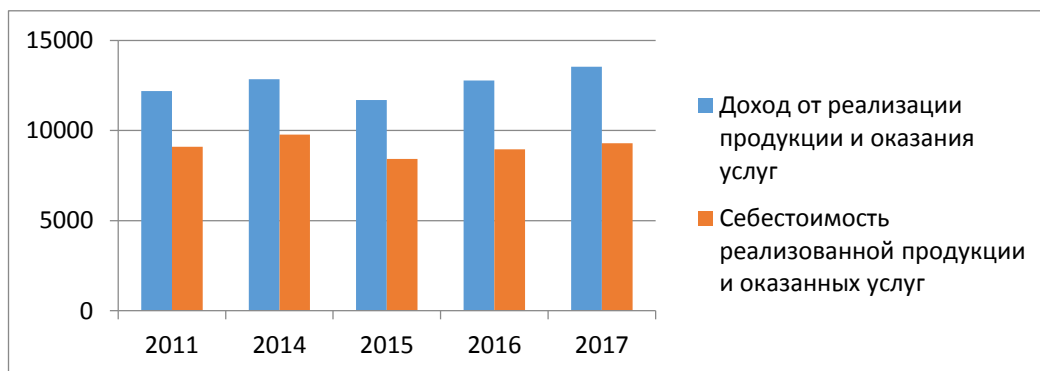

Рисунок 1 - Динамика доходов и себестоимости реализации товаров и услуг малых предприятий, млрд. тенге

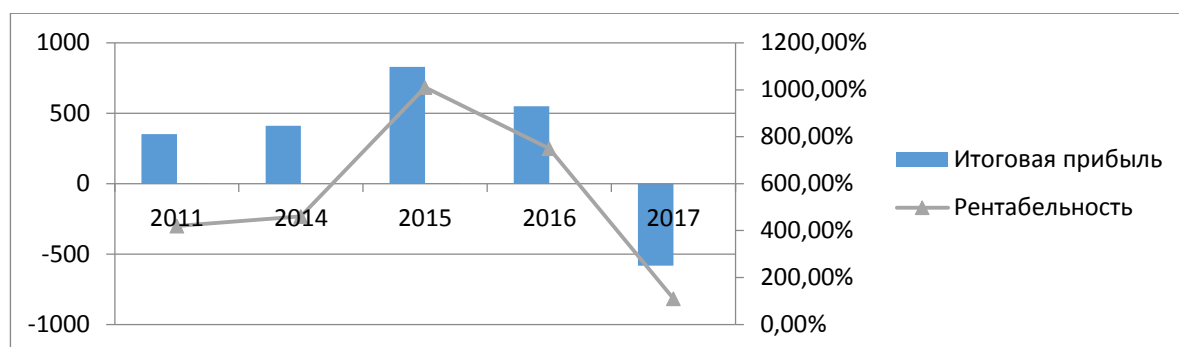

Рисунок 1 - Динамика прибыли (убытков) малых предприятий, млрд.тенге

Структура образования прибыли малых предприятий по отраслям кардинально изменилась. Связано это с резким уменьшением производства ряда отраслей и уменьшением их экономической эффективности. В 2016 г. значительную долю всей прибыли давали горнодобывающая промышленность (57%) и строительный сектор (25%). По итогам 2017г. прибыль горнодобывающего сектора уменьшилась в 6 раз, строительного сектора ушла в минус на 240 млрд. тенге. Зато резко увеличилась прибыль малых предприятий финансовой и страховой деятельности. В 2017г. если данный сектор давал 10%, то сейчас дает более трети всей прибыли экономики (таблица 1).

Таблица 1 - Финансовый результат малых предприятий в разрезе основных отраслей экономики

	Итоговая прибыль (убыток), млрд. тенге		Рентабельность производства, %	
	2016	2017	2016	2017
Всего	549,0	-582,4	7,5	-1,1
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	-3,7	13,2	-1,1	8,7
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	313,1	48,9	99,1	22,3
Обрабатывающая промышленность	11,1	-23,9	2,7	-1,0
Строительство	139,0	-240,2	9,2	-7,3
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	-54,5	-78,7	-0,2	-0,2
Транспорт и складирование	18,1	-69,9	5,1	-11,0
Услуги по проживанию и питанию	-3,2	-20,2	-3,8	-14,1
Информация и связь	15,3	15,9	11,8	10,5
Финансовая и страховая деятельность	55,9	225,9	21,5	39,9
Операции с недвижимым имуществом	-24,9	-419,4	-4,4	-46,9
Профессиональная, научная и техническая деятельность	34,7	-31,8	10,7	4,6

По вышеизложенной информации мы видим, что сектор строительства ушел в минус. Строительный сектор в Казахстане остается как одним из важных секторов экономики, так и одним из наиболее привлекательных направлений инвестирования. Рынок строительных материалов имеет огромный потенциал для дальнейшего развития. Наличие достаточной сырьевой базы имеет все предпосылки для увеличения роста производственных мощностей казахстанских предприятий с целью покрытия основных потребностей внутреннего рынка и снижения импортозависимости. Но на сегодняшний день, основным драйвером развития данного сектора остается государственная поддержка в виде программы ГПИИР 2015-2019 гг. На период 30.11.2017, в Казахстане официально зарегистрировано 25 886 строительных компаний. Наибольшая концентрация строительных фирм характерна для двух столиц Астана и Алматы, далее в рэнкинге - ЮКО, Карагандинская и Алматинская области.

Чтобы обеспечить высокую экономическую эффективность производства, нужна государственная экономическая политика, которая содействовала бы формированию среды, благоприятной для хозяйственной деятельности и ориентировало предприятие на максимальное получение прибыли.

Во-первых, с целью максимизации эффективности деятельности предприятий необходимо оптимизировать использование трудовых ресурсов, а именно добиться увеличения числа продаж по основным направлениям деятельности предприятия. Рост числа потребителей позволит предприятиям снизить издержки за счёт снижения доли постоянных издержек в стоимости заказа, что обеспечит рост реализационной прибыли. Помимо этого, продажа рентабельных услуг в большем объёме в целом благотворно отразится на конечных результатах деятельности. В целом увеличение числа продаж, и, как следствие, реализации рентабельных видов услуг, обеспечит увеличение прибыли на каждый отдельный вид услуг, а также рост показателей как прибыли, так и рентабельности в целом по организации. Помимо увеличения числа потребителей, себестоимость может быть снижена с помощью рационализации издержек, основанной на улучшении организации работ, а также благодаря улучшению алгоритма взаимодействия как между звеньями компании, так и с внешними партнёрами, заказчиками, поставщиками.

Во-вторых, немаловажным фактором для достижения более высоких показателей эффективности, выступает разработка плана по оптимизации сбытовой стратегии. В рамках этого мероприятия необходимо добиваться максимального числа контрактов на установку оборудования. Также возможно заключение договоров на осуществление дополнительных услуг, как с частными лицами, так и с корпоративными заказчиками.

В-третьих, предприятиям необходимо расширять базу потребителей. В качестве рекомендации для менеджмента можно предложить продолжать поиск крупных компаний с целью минимизации и распределения рисков для фактического выполнения годового плана работ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Утибаев Б.С., Токенова С.М. Финансовый анализ: учеб. пособие.- Астана: КазАТУ, 2010.- 146 с.;
2. Экономика предприятия. Учебник под ред.: Горфинкеля В.Я. М.: ЮНИТИ-дана, 2012;
3. Оразбаева А.С. Контроллинг на предприятии: УМК.- Астана: КазАТУ, 2010.- 131с.;
4. Т.А. Фролова Экономика предприятия Конспект лекций. Таганрог: Изд-во ТТИ ФЮУ, 2012;

РАЗВИТИЯ ДЕНЕЖНО – КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Тауекел А., студент

Научный руководитель: Нурбосинова Ж.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются денежно-кредитная политика как составная часть экономической политики государства, направленная на борьбу с инфляцией, на поддержание курса национальной валюты и нормальных условий функционирования рынка. Эффективная денежно-кредитная политика Казахстана способствовала динамичному росту экономики страны в последние годы.

Ключевые слова: деньги, кредит, политика, дефицит бюджет, банк, ликвидность, инфляция.

Совокупность мероприятий в области денежного обращения направленных на изменение денежного обращения и кредита получило название денежно-кредитной политики.

Денежно-кредитная политика – составная часть экономической политики государства, направленная на борьбу с инфляцией, на поддержание курса национальной валюты и нормальных условий функционирования рынка.

Эффективная денежно-кредитная политика Казахстана способствовала динамичному росту экономики страны в последние годы.

Экономическая политика будет направлена на обеспечение роста экономики на ближайший период на уровне 4-5 % за счет сохранения макроэкономической и финансовой стабильности, инвестиционной активности, дальнейшей индустриализации экономики, повышения деловой активности в регионах, инвестиционной привлекательности отраслей, увеличения транзитного потенциала страны и создания новых рабочих мест.[1]

Проведенная корректировка обменного курса тенге к доллару США будет способствовать повышению конкурентоспособности казахстанских производителей и экспортеров и улучшит внешнеторговую позицию Казахстана.

В целях удержания инфляции в постдевальвационном периоде на запланированном на 2016 год коридоре 6-8 % Правительством и Национальным Банком принимаются меры по обеспечению стабильности цен на основные виды продовольственных и социально значимых товаров, горюче-смазочных материалов, лекарственных средств, а также не допущению дефицита продукции и необоснованного роста тарифов на услуги монополистов.

В годы, когда ситуация на внешних рынках благоприятствовала, а цены на нефть и экспортную продукцию были на достаточно высоком уровне, государство направляло доходы от экспорта сырья в Национальный Фонд. Одной из основных задач Нацфонда является повышение устойчивости экономики перед внешними шоками, в том числе и при снижении цен на природные ресурсы.[2]

Все эти годы доходы от добычи сырья и его продажи откладывали в этот Фонд. 10 миллиардов долларов государство направило на борьбу с кризисом 2007-2009-х годов. Денежные средства, находящиеся в Национальном Фонде они помогут преодолеть непростые времена и стимулировать рост нашей экономики. Эти ресурсы предназначены не для краткосрочных мер. Они будут направлены на дальнейшее преобразование экономики. А именно - на развитие транспортной, энергетической, индустриальной и социальной инфраструктуры, малого и среднего бизнеса.

В феврале было принято решение о выделении одного триллиона тенге из Нацфонда для поддержки экономического роста и занятости в 2014-2015 годы, двумя

траншами по 500 миллиардов тенге. Для завершения начатых проектов и решения наиболее острых вопросов Н. Назарбаев поручил Правительству направить второй транш средств из Нацфонда в размере 500 миллиардов тенге на следующие цели.

1. Дополнительно выделить 100 миллиардов тенге на льготное кредитование малого и среднего бизнеса, а также крупного предпринимательства. Это обеспечит реализацию проектов в пищевой и химической промышленности, машиностроении, а также в сфере услуг.

2. Для оздоровления банковского сектора и выкупа «плохих» кредитов обеспечить в 2015 году дополнительную капитализацию Фонда проблемных кредитов в размере 250 миллиардов тенге.

3. Для привлечения новых инвестиций необходимо улучшить соответствующие условия. С этой целью было поручено направить 81 миллиард тенге в 2015 году на завершение строительства первого комплекса «сухого порта», инфраструктуры специальных экономических зон «Хоргос - Восточные ворота» и «Национальный индустриальный нефтехимический технопарк» в Атырау и Таразе.

Так же Национальный Банк будет проводить эффективную денежно-кредитную политику, направленную на обеспечение стабильности цен в Республике Казахстан и продолжать политику обменного курса, направленную на обеспечение баланса между внутренней и внешней конкурентоспособностью казахстанской экономики.

При проведении денежно-кредитной политики будет осуществляться регулирование только краткосрочной тенговой ликвидности на денежном рынке. Основные усилия будут направлены на повышение эффективности применяемых инструментов. В рамках данной работы будут предприниматься меры по совершенствованию процентного канала и постепенному снижению роли валютного канала.

Система инструментов Национального Банка Республики Казахстан будет настраиваться таким образом, чтобы обеспечить подкрепление банков ликвидностью (в любой момент времени при удовлетворении выставляемых требований), как на индивидуальной основе, так и при возникновении системных проблем. Это позволит банкам сместить акценты в кредитной политике на формирование долгосрочных активов.

[3]

Такая система инструментов подразумевает наличие как классических инструментов денежно-кредитной политики (постоянные механизмы, операции открытого рынка), так и внедрение в практику механизма предоставления обусловленного фондирования (в частности, ликвидность в обмен на обязательство банка по снижению объема проблемных активов, кредитованию приоритетных секторов, снижению спекулятивного участия на рынке производных финансовых инструментов). При этом расширение списка финансовых инструментов, которые могут рассматриваться Национальным Банком Республики Казахстан как приемлемые в качестве залогового обеспечения, должно быть оправдано степенью их риска.

Даже наличие эффективно функционирующей системы рефинансирования требует от банков формирования заранее буферов ликвидности на случай ее сезонных и краткосрочных резких и значительных колебаний. Национальным Банком Республики Казахстан будут создаваться для этого необходимые условия.

В целях повышения качества управления ликвидностью Национальный Банк Республики Казахстан будет стимулировать становление и развитие рынка межбанковского кредитования. Будет рассмотрен вопрос введения механизма, предполагающего обеспечение Национальным Банком Республики Казахстан завершения сделки, например, предоставление гарантии, что позволит банкам расширить операции друг с другом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 11 ноября 2014 г. НҰРЛЫ ЖОЛ – ПУТЬ В БУДУЩЕЕ
2. Деньги.Кредит.Банки. Под ред. О.И.Лаврушина.2-е изд., перераб.и доп. Москва «Финансы и статистика» 2003
3. Давлетова М.Т. Кредитная деятельность банков в Казахстане: учебное пособие. Алматы: Экономика, 2001

ЭФФЕКТИВНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Нуркуат А.Б., магистрант

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Программа конкретных практических дел, несомненно, касается всех казахстанцев, и в первую очередь государственных служащих. Большой интерес вызвал восьмой приоритет – о продолжении работы по сокращению издержек для предпринимателей и населения при государственном администрировании.

Ключевые слова: Государственная служба, государственно-властной деятельности, эффективность управления государством.

Государственная служба - это институт, который реализовывает, претворяет в жизнь полномочия государства. Специальные на то служащие выполняют функции государственного управления. От их знаний, мастерства, деловой этики и честности зависит эффективность управления государством.

В государстве невозможно существовать без государственных служащих. Независимо от государственного устройства, политической системы, правящего режима невозможно обойтись без государственного управления.

Профессия государственного служащего есть род трудовой общественно необходимой деятельности людей, владеющих специальными теоретическими знаниями, навыками и умениями, приобретенными в результате образовательной подготовки, опыта работы в системе государственного управления.

Владея специальной образовательной подготовкой, государственный служащий профессионально занят государственным управлением. Он нанят обществом на государственную службу для выполнения управленческих задач, а потому в профессиональном плане он представляет собой социального менеджера, т.е. специалиста в области управления, в том числе и в государственной сфере, в отличие от инженера - специалиста с высшим образованием в какой-либо области техники. По букве и духу действующего законодательства государственные служащие представляют собой профессиональный слой людей, занятых управленческим трудом в различных областях государственно-властной деятельности [1].

Нынешнее Послание посвящено развитию страны в условиях Четвертой промышленной революции. В нем Главой государства определены 10 основных задач, которые предстоит нам всем реализовать: индустриализация; дальнейшее развитие ресурсного потенциала; «Умные технологии» – шанс для рывка в развитии агропромышленного комплекса; повышение эффективности транспортно-логистической инфраструктуры; внедрение современных технологий в строительстве и коммунальном секторе; «Перезагрузка» финансового сектора; человеческий капитал – основа модернизации; эффективное государственное управление; борьба с коррупцией и верховенство закона; «Умные города» для «умной нации».

«Глобальные технологические сдвиги несут в себе как вызовы, так и новые возможности роста. Это наш исторический шанс для ускоренного вхождения в число 30-ти наиболее развитых стран мира», — сказал Президент, отмечая, что современные технологии меняют мир.

Программа конкретных практических дел, несомненно, касается всех казахстанцев, и в первую очередь государственных служащих. Большой интерес вызвал восьмой приоритет – о продолжении работы по сокращению издержек для предпринимателей и населения при государственном администрировании. Глава государства предлагает ускорить принятие закона, направленного на дальнейшее дерегулирование бизнеса, обеспечить цифровизацию процессов по принципу «одного окна». Интеграция информационных систем госорганов позволит перейти на принцип «одного заявления».

Также предлагается продолжить работу по повышению качества услуг субъектов естественных монополий. Важно устанавливать обоснованные тарифы им и энергопроизводителям с учетом инвестиционных программ. Требуются решительные действия по улучшению бизнес-климата, особенно на региональном уровне. Правительство должно подготовить новый пакет системных мер по поддержке бизнеса, вывода его из тени. Следует ускорить реализацию плана приватизации, расширив его за счет сокращения числа подведомственных организаций госорганов. Те подведомственные организации, которые реально необходимы, следует по возможности консолидировать для снижения административных расходов. Высвобожденные средства нужно направить на внедрение новой системы оплаты труда госслужащих на основе факторно-балльной шкалы. По предложению Елбасы начата реализация пилотных проектов (в Акмолинской и Мангистауской областях). Предлагается более полно раскрыть потенциал эффективности государственной службы в регионах через повышение их экономической самостоятельности и ответственности. В целом фокус региональной политики следует перенести с выравнивания расходов на стимулирование роста собственных доходов регионов [2].

На сегодняшний день, всем известны предстоящие цели Казахстана, взгляды в будущее, главная цель стратегического плана «Казахстан — 2050», новое же Послание Главы государства дает новый рывок в пути придерживаемым нашим народам. Согласно Посланию, для вхождения в число лидеров нового мира, нам необходимо решить следующие задачи:

1) Индустриализация должна стать флагманом внедрения новых технологий. Это разработка и апробирование новых инструментов, направленные на модернизацию и цифровизацию наших предприятий с ориентацией на экспорт продукции.

2) Дальнейшее развитие ресурсного потенциала. Это активно внедрять комплексные информационно-технологических платформ, повысить требования к энергоэффективности и энергосбережению предприятий, экологичности и эффективности работы самих производителей энергии.

3) «Умные технологии» — шанс для рывка в развитии агропромышленного комплекса. Это кардинальное увеличение производительности труда и рост экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции.

4) Повышение эффективности транспортно-логистической инфраструктуры. Довести ежегодного дохода от транзита в 2020 году до 5 миллиардов долларов. Для улучшения внутрирегиональной мобильности важно увеличить финансирование ремонта и реконструкции местной сети автодорог.

5) Внедрение современных технологий в строительстве и коммунальном секторе. Применение новые методы строительства, современные материалы, принципиально иные подходы в проектировании зданий и планировании городской застройки. Установить повышенные требования к качеству, экологичности и энергоэффективности зданий и оснащать системами интеллектуального управления готовых объектов.

6) «Перезагрузка» финансового сектора. Национальный банк совместно с Правительством должны решать вопрос обеспечения долгосрочным кредитованием бизнеса по ставкам, учитывающим реальную рентабельность в отраслях экономики.

7) Человеческий капитал — основа модернизации. Здесь изложено новое качество образования, продолжение реализации проекта «Бесплатное профессионально-техническое образование для всех», усилия управления общественным здоровьем, пропагандируя здоровый образ жизни, необходимость разработки современных стандартов по всем основным профессиям и необходимость разработки новых образовательных программ.

8) Эффективное государственное управление. Это продолжение работы по сокращению издержек для предпринимателей и населения при государственном администрировании, цифровизация процессов получения бизнесом господдержки с ее оказанием по принципу «одного окна».

9) Борьба с коррупцией и верховенство закона. Продолжая превентивную борьбу с коррупцией, в сфере охраны общественного порядка и обеспечения безопасности нужно активно внедрять интеллектуальные системы видеонаблюдения и распознавания на улицах и в местах массового пребывания граждан, контроля за дорожным движением.

10) «Умные города» для «умной нации». Как всем известно концепция «Смарт сити» не только развивает наши города, это дает возможность что бы мы и вы жили удобно и безопасно и дает большую возможность для привлечения инвесторов, потому что они выбирают не страну, а город, в котором комфортно жить и работать.

Таким образом, хотелось бы прийти к такой системе, при которой политические лидеры, которым оказал доверие народ Казахстана, формируют политику, а профессиональные государственные служащие - обеспечивают её исполнение. Государственная служба отныне должна стать не просто инструментом служения народу, - она призвана опираться на инициативу народа, укрепляться его потенциалом, выдвигать на свои высоты ярких и талантливых представителей нации[3].

Мы должны раз и навсегда победить коррупцию и искоренить бюрократизм. Но этого недостаточно. Каждый человек на службе государства должен осознать - что он обязан на своём посту сделать для своей страны и своего народа, - и честно поступать в соответствии с этим убеждением.

ЛИТЕРАТУРА

1. Оболонский М.В. Государственная служба. -М., 2006. - 254 с.
2. Стратегия Казахстан — 2030.
3. Послание Президента РК

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАБИҒИ ҚОРЛАРЫН ҚОРҒАУ

Нығмұтұллаева А.О., студент

Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада табиғи қорларды қорғаудың бүгінгі таңда дүниежүзілік маңызы бар мәселеге айналуы қарастырылған.

Түйінді сөздер: шикізат; табиғи ресурстар; климат.

Табиғи қорлар - табиғи ортаның, қоғамның материалдық және рухани мұқтажын қамтамасыз ету үшін, өндірісте пайдаланылатын бөлігі. Табиғи қорларды тиімді пайдалану және адамзатты өне бойын табиғи қормен қамтамасыз ету өте күрделі

мәселелердің бірі болып отыр. Сондықтан табиғи қорларды сарқылтпау үшін қалпына келмейтін табиғат байлықтарын тиімді пайдалануға, шикізаттың, отынның, энергияның жаңа көздерін іздеуге барлық күш жұмылдыруда. Бұл шараларды іске асырудың маңызды жолдары басқа шикізатты кеңінен қолдану және жан-жақты толық пайдалану.

Табиғи қорлар және өндіріс. Осыған байланысты табиғи қорларды қорғаудың бүгінгі таңда дүниежүзілік маңызы бар проблемаға айналуы заңды мәселе. Табиғи қорларға зиянды әсер тигізетін литосфера, гидросфера, атмосфераның ластануымен ойдағыдай күресу көптеген елдермен бірлесе отырып, бұл күрделі мәселені шешуді талап етеді. Қазақстандағы тектоникалық құрылымдардың ерекшелігі, геологиялық даму тарихының күрделілігі, аумағының кең көлемді болуы мұнда сан алуан табиғи қорларының шоғырлануына жағдай жасайды. Республика аумағынан табиғатта кездесетін пайдалы қазбалардың көптеген түрлері табылған, бұған қоса климаттық және минералдық, отын-энергетикалық т. б. қорлар жөнінен де республикамыз дүниежүзінде көрнекті орын алады. Жалпы Қазақстанда кездесетін табиғи қорларды мынадай топтарға бөлуге болады:

Қазақстанда бұл қор түрлерінен тас көмір, қоңыр көмір, мұнай, табиғи газ және жанғыш тақтатастар таралған. Тас көмір өндірілетін аудандары Екібастұз, Майкүбі, Қарағанды, Кендірлік, Таскөмірсай, Алакөл кен орындары. Осылардың ішінде маңыздырағы Қарағанды және Екібастұз алаптары. Мұнай мен газ қорлары Қазақстанның батысында шоғырланған. Бұлардың Маңғыстау түбегі мен Жемнің төменгі ағысындағы алқаптар игерілген. Барлық кен орындарында мұнайға қосымша табиғи газ өндіріледі. Ембі мұнайының сапасы жөнінен дүние жүзінде алдыңғы орындарда. Соңғы жылдары мұнда жаңа кен орындары барланып, игеріле бастады.[1]

Қазақстан минералдық қорлардың түрлері мен қоры жөнінен теңдесі жоқ аймақ болып табылады: мұнда шын мәнінде Менделеев кестесіндегі элементтердің барлығы дерлік кездеседі. Солтүстік Қазақстанда әйгілі Соколов-Сарыбай, Қашар, Лисаков, Қоржынкөл кен орындары орналасқан. Сондай-ақ темір кені Алтайда (Шығыс Қазақстан), Қарсақпай, Қаражалда (Орталық Қазақстан) кездеседі.

Қазақстан полиметалл кендеріне де бай оның негізгі қорлары Кенді Алтайда, Сарыарқада, Оңтүстік Қазақстанда шоғырланған. Сирек және бағалы металл түрлерінің кен орындары бүкіл аумақта таралып орналасқан. Кен емес қазбалардан фосфориттер мен тұздардың, құрылыс материалдарының кен орындары негізінен Батыс және Оңтүстік Қазақстанда (Қаратау өңірінде) кездеседі. Фосфориттің қоры және сапасы жөнінен республикамыз дүние жүзіне әйгілі болып отыр.

Қазақстанның географиялық орнының ерекшеліктеріне байланысты климаттық қорлары мол. Өсіп-өну мерзімінің ұзақтығы, күн сәулесінің мол түсуі Қазақстанда, әсіресе оның оңтүстігінде көптеген жылу сүйгіш өсімдіктерді (жүгері, күріш, мақта, бидай және т.б.) өсіруге мүмкіндік береді. Мол күн энергиясын гелиокондырғыларда қолдану мүмкіндіктері бар. Қазақстанда күн энергиясы тұрғын үйлерді, жылыжайларды жылытуға жұмсалады. Республика жел энергиясына бай. Желді аудандарда (Шар, Жаңғызтөбе, Жоңғар қақпасы, Іле аңғары және т. б.) жел энергиясын механикалық және электр энергиясына айналдыруға болады.

Қазақстанның су қорларына беткі сулардан (өзен, көл, мұздақтар) басқа жер асты суы мен минералды су көздері жатады. Қазақстанның климаты жағдайында өзен жүйесі онша жиі болмағандықтан, халық шаруашылығы үшін жер асты суы қорларын пайдаланудың үлкен маңызы бар. Мал шаруашылығын өркендету үшін шөлейт пен шөл зоналарында артезиан құдықтары пайдаланылады. Үлкен қалаларды, суға тапшы аудандардағы елді мекендерді сумен қамтамасыз ету көбіне жер асты суы есебінен болады. Қазақстан жер қойнауынан құрамында адам ағзасына қажетті тұздары бар минералды су көздері табылған. Мұнда Алмаарасан, Барлық-Арасан, Қапаларасан, Жаркентарасан, Сарыағаш сияқты санаторий-курорттар осы арқылы емдеу орталықтарына айналған.

Жалпы Қазақстан аумағының климаттық ерекшеліктеріне байланысты су қорларының маңызы арта түседі. Себебі қуаң климат жағдайында ауыл шаруашылығын, әсіресе суармалы егістерді өркендету үшін су қорлары басты орын алады. Бұған қоса қалалар мен өнеркәсіп орындарының өсуі, республикадағы су қорларының жетіспеушілік жағдайына әкеп соғады. Еліміздің трансшекаралық өзендері Ертіс пен Ілені ұтымды пайдаланумен бірге экологиясының қауіпті жағын да ескерген жөн. Олардың бастауы біздің мемлекеттік шекарадан тыс жатқандықтан трансшекаралық өзендердің проблемасы сан қырлы. Олардың шаруашылық және экологиялық сипатымен қатар саяси, тарихи, экономикалық және табиғатын қорғау мәселелері тұр. Көршілес, туыстас мемлекеттермен ортақ өзендердің (Сырдария, Талас, Шу) тағдырына қатысты да дәл осындай проблемалар туындайды. Трансшекаралық өзендер мен көлдерді (Каспий және Арал) қорғау мен тиімді пайдалану ережелері 1992 жылы БҰҰ Хельсинки конференциясында бекітілген.

Су қорларын пайдаланудың жыл сайын өсуіне байланысты оларды ұтымды пайдалану, ластанудан қорғаудың маңызы зор. Өзендерге гидротехникалық қондырғылар салу кезінде де жергілікті табиғат ерекшеліктерін ескеру қажет.[2]

Топырақ-өсімдік қорлары.Республикадағы топырақ, өсімдік қорлары аумағының ауқымды болуына байланысты әрқелкі таралған. Бұл қор түрлерінің ерекшелігі олардың өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы үшін шикізат көзінің қызметін атқаруы, осыған байланысты адамның шаруашылық әрекетінің әсеріне көп ұшыраған.

Қазақстан құнарлы топырақ түрлеріне онша бай емес. Бірқатар аймақтарда топырақтың, ылғалдың, қоректік элементтердің жетіспеуінен немесе сортаңдану әсерінен ауыл шаруашылығында пайдаланылмайды. Сондықтан жарамсыз жерлерді өңдеуден өткізу немесе мелиорациялау арқылы шаруашылыққа пайдалану алдағы міндет.

Өсімдік қорларын бірнеше топтарға бөлуге болады: орман қорлары, дәрілік өсімдіктер, мал азықтық өсімдіктер. Ормандар негізінен таулы аймақтарда шоғырланған. Қазақстандағы орманды алқаптың ауданы 21 млн гектар.

Дәрілік өсімдіктердің республикада 250 түрі бар. Олар фармацевтік өндірісі үшін қымбат шикізат болып есептеледі. Республиканың оңтүстік аймақтарында дүние жүзінде теңдесі жоқ аса құнды дермене (сантонинді жусан) өседі.

Адамдардың денсаулығына зиян әкелетін, аллергия тудыратын химиялық жасанды дәрі-дәрмектердің орнына табиғи өсімдіктерден жасалатын дәрілерді пайдаланудың мүмкіндігі зор. 1997-2001 жылдарға ұсынылған мемлекеттік бағдарлама бойынша Қазақстан ғалымдары 20-дан астам фитопрепараттар мен әр түрлі фармакологиялық дәрілер шығармақ. Табиғи емдік қасиеттері мол өсімдіктерден біздің елімізде жасалатын дәрі-дәрмектер экологиялық жағынан таза, ал экономикалық тұрғыдан арзан. Соның қатарында қарағандылық ғалымдар жасаған қатерлі ісікке қарсы «арглобин» дәрісін атауға болады. Қазір бұл дәрі емханаларда кеңінен пайдаланылуда. Қалақай мен сораң майларынан жасалған қабынуға қарсы «аллапинин» препаратының, сол сияқты шырғанақ жемісінен алынған майдың емдік қасиеті өте жоғары. Жалбыз, жолжелкен, түйетікен, сарғалдақ, қымыздық, жабайы сарымсақ сияқты өсімдіктердің өр түрлі емдік қасиеттері бар. Тобылғы мен арианың кәсіптік маңызы зор. Тобылғыдан халқымыз ежелден-ақ бояу алған және қымыз ашытатын ыдыстарды (саба, күбі) ыстауға пайдаланған. Табиғи дәрілік өсімдіктер қазір адам әрекеті салдарынан сиреп, азаюда. Сондықтан дәрілік өсімдіктердің азайған түрін қалпына келтіре отырып, тиімді пайдаланып, оны қорғауға алу керек.

Шабындықтар мен жайылымдарда өсетін шөптесін өсімдіктер мал азығы ретінде пайдаланылады. Өсімдік қорлары халық шаруашылығының түрлі салалары үшін шикізат базасы болғандықтан табиғи өсімдік жамылғысын қорғаудың, әсіресе, құрып бара жатқан өсімдік түрлерін сақтаудың маңызы зор.[3]

Республика аумағында омыртқалы жануарлардың 835 түрі есепке алынған. Олардың ішінде сүтқоректілердің 172 түрі, құстардың 481, бауырымен жорғалаушылардың 48, балықтардың 150 түрі кездеседі. Омыртқасыз жәндіктердің бүгінгі күнге дейін анықталғаны ғана 50 мыңнан асады. Қазақстан аумағында, әсіресе таулы

өлкелерде жабайы жануарлар көп ұшырасады. Мұнда терісі бағалы аңдар таралған. Бұған қоса Зайсан мен Алакөл маңына, таулы тайганың қара түлкісі мен бұлғын жерсіндірілген. Сол сияқты республиканың өзен-көлдерінің барлығында дерлік терісі аса құнды америкалық ондатр жерсіндіріліп, аң шаруашылығының негізгі салаларының біріне айналып отыр. Олардың кәсіптік маңызы бар. Шөлейттер мен шөлді өңірлерде тулкі, қарсақ, акбөкен, киік, қаракшрық кездеседі. Қорықтардың ұйымдастырылуына байланысты олардың санын реттеу дұрыс жолға қойылған.

Республиканың өзендері мен табиғи және жасанды көлдері балық қорына бай. Каспий теңізінен бағалы балықтың көптеген түрлері ауланады. Мұнай өндірумен байланысты бұл аймақтың экологиялық жағдайы кейінгі кезде нашарлаған. Каспий теңізінің өзіне тән эндемигі итбалықтың 2000 жылдары жаппай қырылып барып тоқтауы, уылдырық шашатын құнды балықтардың азаюы теңдесі жоқ тағамдық қара, қызыл уылдырық өндіретін шаруашылыққа қауіп келтіріп тұр. Бөгендерде, тоғандарда балық шаруашылығын өркендету балыққа деген сұраныспен республика халқын қамтамасыз етуге жағдай жасайды. Шөлдерде тіршілік ететін жыландардың уы медицинада қолданылады. Жануарлар дүниесі қорлары азықтүлік, шикізат өндірісінде пайдаланылады. Сонымен қатар олардың ғылыми-практикалық және экономикалық маңызы бар. Елімізде ежелден мекен еткен жабайы жылқы (тарпан), қулан, домбай (жабайы есек), сусар, жолбарыс, дала сілеусіні, қоқиқаз, жірпар тышқан және т.б. жануарлар бүгінде жоқ немесе жоқтың қасы.

Осындай сирек кездесетін немесе жойылып кетуге таяу өсімдіктер мен жануарлар дүниесін қорғау мақсатында 1962 жылы Халықаралық табиғат және табиғи байлықты қорғау одағы құрылды. 1966-1981 жылдары осы жойылып бара жатқан өсімдіктер мен жануарлар дүниесін қорғау мақсатында «Қазақстанның Қызыл кітабы» шықты. Мұнда негізінен жойылып кету қаупі бар және сирек кездесетін өсімдіктер мен жануарлар тіркелген. Қазіргі Қазақстан жерінде экологиялық апатты аймақтардың, ластанған жарамсыз жерлердің молаюына байланысты сирек кездесетін жануар түрлеріне аса қауіпті жағдай тууда. Сондықтан «Қызыл кітапқа» тіркеуге алынбаған түрлерді қорғау шараларына Қазақстан ғалымдары да белсене ат салысуда. 1996 жылы «Қазақстан Республикасы Қызыл кітабының» жаңа басылымы жарық көрді. Бұл кітапқа сүтқоректілердің 40, күстардың 56, бауырымен жорғалаушылардың 10, қос мекенділердің 3, балықтардың 16 түрі еніп отыр.

Қазақстандағы табиғи қорларды тиімді пайдалану республиканың даму болашағы үшін маңызы зор. Алайда аумақты игеруге қатаң табиғат жағдайлары кедергі келтіреді. Табиғи қорларды игеру мәселесі табиғатты қорғаудың түйінді мәселелерін де туғызады. Табиғи қорларды игерудегі жіберілген қателіктер табиғаттың қай қоры болмасын таусылмайды деген жаңсақ ұғымның үстем болуына байланысты болды. Осының салдарынан табиғаттағы тепе-теңдік бұзылды. Мұны су қорын пайдалану мысалынан айқын көруге болады.

Республика үшін су қорын тиімді пайдаланудың маңызы зор. Өйткені дамып келе жатқан өнеркәсіп пен суармалы егіншілік алқаптарының ұлғаюы суды көп қажет етеді. Еліміздегі қазір қалыптасқан экологиялық жағдайда өзен суының ластанып немесе құмға сіңіп, ысырап болып жатқаны белгілі. Су қорларының дұрыс пайдаланылмауы, адамның шаруашылық әрекеті нәтижесінде су режимінің өзгеруі өз кезегінде табиғаттың басқа компоненттерінің өзгеруіне әкеп соқты. Оңтүстік Қазақстанның күріш егістіктерінде осындай қателіктер әсерінен топырақ құнарлы қабатынан айырылып, сортаңданды. Топырақтағы өзгерістер өсімдік жамылғысының түрлік құрамына, таралуына кері әсерін тигізді. Бұл тізбектегі өзгерістер тұтас бір аймақты экологиялық апат аймағына айналдырды. Сонымен табиғат ерекшеліктерін ескермегендіктен, су қорларын халық шаруашылығына пайдалану мәселелері әзірше дұрыс шешілмей отыр. Тың және тыңайған жерлерді игеру барысында мыңдаған гектар жер топырақ, су және жел эрозияларына ұшырады. Алғашқы жылдары өнім біршама мол болғанымен, кейінгі жылдары бұл

керсеткіш төмендеп кетті. Жыртылған жердің борпылдақ топырағы желдің әрекетінен құнарлы қабатын ұшырып әкетіп, сол жердің топырағы жел эрозиясына ұшырады. Өйткені топырақтардың құрылымдық ерекшеліктері ескерілмеді. Мысалы, құмайт және саздақ топырақты аудандар 4-5 жыл пайдаланғаннан кейін жері сортаңданып, егістік көлемнен шығып қалады. Жел топырақтың құнарлы қабатын ұшырып әкетеді.

Республикадағы шөлейттер мен шөлдер 167 млн га жерді алып жатыр. Суарылған жағдайда бұл алқапты тек мал жайылымы ретінде ғана пайдалануға болады. Кейінгі жылдары көлдетіп суландыру жолымен тиісті нәтижеге жету мүмкіншілігі белгілі болып отыр. Жайылымдарды суландыруға артезиан суын пайдаланудың болашағы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстанның физикалық географиясы, Алматы: Атамұра, 2008. ISBN 9965-34-809-X
2. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі. 9 қаңтар 2007ж.
3. Сарқылатын табиғи қорлар // www.kazorta.org

АЙМАҚ ТҮРҒЫНДАРЫНА МЕМЛЕКЕТТІК ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Орақбаева Ж.М., студент

Ғылыми жетекші: Таскинбайқызы Ж.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мемлекеттік басқарудың әр түрлі деңгейдегі органдары аймақтық даму саясатын жүргізе отырып, еліміздің әр аймағының даму деңгейлерін теңестіруі, олардың әлеуметтік дамуына алғышарт құруы қажет, содан соң аймақты басқарудың кезекті сатысына – әлеуметтік дамуды басқару сатысына кірісуі керек. Жалпы басқарма органдарының әлеуметтік саладағы қызметі тек нарықтық қатынаста толық іске асырылмайтын, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету болып табылады.

Түйінді сөздер: әлеуметтік қолдау, бағалау критерийлері, ресурстар жүйесі, мемлекеттік басқару, әлеуметтік-экономикалық жүйе.

Халыққа әлеуметтік қолдау көрсетудің негізіне халықтың тіршілігін қамтамасыз ету мен өмір сүру стандартының минималды деңгейін қолдау жатады. Ал, аймақтық деңгейдегі халыққа әлеуметтік көмек көрсету жүйесінің қалыптасу механизмі оның ары қарай дамуын, аумақтық ерекшеліктерін ескере отырып, нақтылайды. Халыққа аймақтық әлеуметтік қолдау көрсету аймақтарды келесі түрлерге бөледі:

- экономикалық және әлеуметтік әлуеті төмен, қажетті қаражаты жеткіліксіз аймақтар;
- жұмыссыздық деңгейі жоғары аймақтар;
- экологиялық қауіп-қатері бар зонада орналасқан аймақтар;
- ауыл шаруашылығы басым аймақтар.

Жалпы заңдылықтан ауытқыған аумақтық ерекшеліктердің деңгейі мен сапасы экономикалық, табиғи-климаттық қорлар, инфрақұрылымдық ерекшеліктерге байланысты анықталады және мемлекеттік саясатқа үйлестіріліп жүргізіледі. Бұл саясаттың негізгі мақсаттарының бірі – аймақтардағы әлеуметтік-экономикалық даму шарттарын теңдестіру, ал, негізгі міндеті – өмір сүру деңгейі мен экономикалық даму деңгейі төмен аймақтардағы жағдайды орта деңгейге жеткізу. Аймақтардың өз бетінше дамуын

ынталандыру мемлекет тарапынан көрсетілетін қолдаудың бір түрі болып табылады. Олар:

- тұрғындардың әлеуметтік мобильділігін қолдау (жайлы орынға қоныстануға көмек көрсету);
- үкіметтің шет аймақтарға капитал мен инвестиция салымдарын ұйымдастыруы;
- әлеуметтік саясаттың заманауи кезеңінде ең басты аспект – мемлекеттік және аймақтық бағдарламалардың үйлесімді түрде жүргізілуі, аймақтардың әлеуметтік дамуында олардың оңтайлы қызметін жүргізіуі болып табылады.[2]

Шетелдің әлеуметтік көмек көрсетудің озық үлгілерін зерттеу барысында аймақтардың дамуының негізгі үш нұсқасын атап өтуге болады:

1) Америка Құрама Штаттарының бай әрі басты аймақтарды дамыту және қолдау, ал қалғандарын бай аймақ есебінен дамыту тәжірибесі экономикалық жағынан тиімді болды.

2) Германияда бүкіл аймақтардағы өмір сүру деңгейін шамамен бірдей қалыпта сақтап қалу үшін салық салудың, жұмысбастылықтың, өмір сүру деңгейін реттеу шараларын ұтымды жүргізу басты мақсат болып табылады.

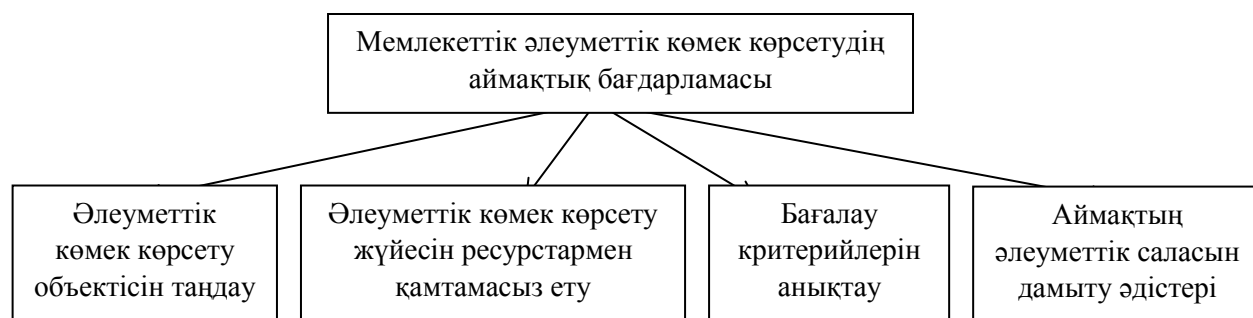
3) Скадинавия мемлекеттерінде тек кедей аймақтарды қолдау қажет, бай аймақтар өз бетінше дамиды деген ұстаным қолданылады [1].

Қазіргі кезеңде әлеуметтік-экономикалық жүйенің күрделенуіне орай басқарудың көп деңгейлі жүйесі кеңінен таралып отыр. Соған сәйкес қалыптасқан теориялық негіздерге жүгінейік.

Жоғары деңгейдегі басқару құрылымы өзінен кейінгі басқару құрылымдарына үш негізгі тәсілмен ықпалын тигізеді: мақсаттар қою арқылы; белгілі бір күтілетін нәтижені жүктеу арқылы; ресурстарға шектеу қою арқылы.

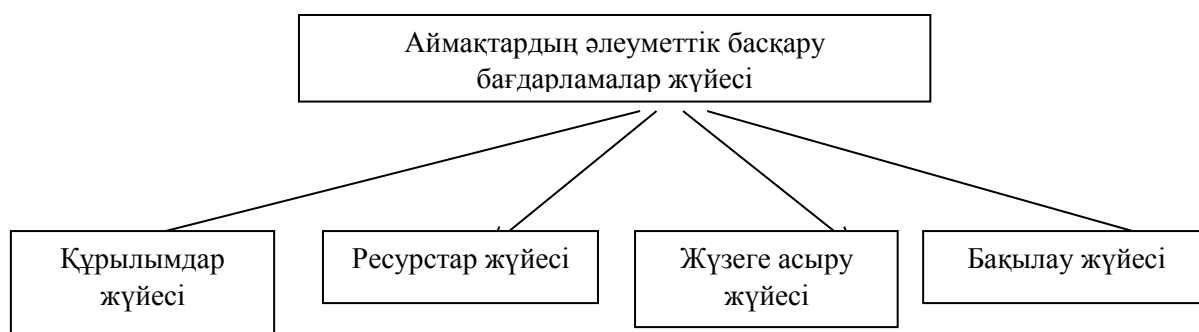
Мемлекеттік басқарудың әр түрлі деңгейдегі органдары аймақтық даму саясатын жүргізе отырып, еліміздің әр аймағының даму деңгейлерін теңестіруі, олардың әлеуметтік дамуына алғышарт құруы қажет, содан соң аймақты басқарудың кезекті сатысына – әлеуметтік дамуды басқару сатысына кірісуі керек. Жалпы басқарма органдарының әлеуметтік саладағы қызметі тек нарықтық қатынаста толық іске асырылмайтын, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету болып табылады.

Аймақтық әлеуметтік сала басқармасы аймақтық халыққа әлеуметтік көмек көрсету басқармасы мен аймақтық әлеуметтік саланы дамыту басқармасын жоспарлап отыр. Осылайша, аймақтың әлеуметтік саласын дамыту басқармасы – бұл әр деңгейдегі билік органдары жүзеге асырған және өңделген әлеуметтік дамуды үйлестіру, әлеуметтік экономикалық, құқықтық және ұйымдастыру шараларын құру жүйесі (сурет 1).

Сурет 1 - Мемлекеттік әлеуметтік көмек көрсетудің аймақтық бағдарламасы

Басқару бағдарламасы әр облыста тиімді іске асуы үшін нақты жағдайларға сәйкес болуы тиіс. Сондықтан облыстардың әлеуметтік шеңберіндегі басқару бағдарламалары бірнеше жүйеден тұрады: құрылымдар жүйесі, ресурстар жүйесі, жүзеге асыру жүйесі, бақылау жүйесі (сурет 2).

Сурет 2 - Аймақтардың әлеуметтік басқару бағдарламалар жүйесі

Құрылымдар жүйесі. Құрылымдар жүйесінің элементтері заңға сәйкес жасалып, қолжетімді нысандар мен әдістерді қамтуы керек. Оның объектісі мемлекеттік жүйелеу мен аумақтық дамуды бақылайды.

Ресурстар жүйесі. Ресурстар жүйесіне мемлекеттің қаржылық, табиғи және мүліктік бөлігі кіреді.

Іске асыру жүйесі. Бұл жүйе әлеуметтік жағдайына қарай көпжақты және көптеген нақты әрекеттер мен механизмдерді қамтиды.

Бақылау жүйесі. Бақылау жүйесіне мемлекеттік басқару жүйесіндегі жалпылама және үнемі іске асырылатын іс-шаралар жатады. Мысалы, кең көлемді бағдарлама жасау немесе трансферттеуді жатқызуға болады. Бақылау жүйесі соңғы шешім қабылдау мен оны іске асыруды қамтиды. Көлемді көрсеткіштер мен оның нәтижелі қолданыстары бақылау жүйесінің нәтижесін көрсетеді [2].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бобков В.Н. Методологический подход всероссийского центра уровня жизни к изучению и оценке и качество и уровня жизни населения // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление. 2016. № 2, 26-36с.

2. Қазақстан-2050 стратегиясы. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев, 14.12.2012ж.

КОНТРОЛЬ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НОРМИРОВАНИЯ ЗАПАСОВ

Раушанов Ж., студент

Научный руководитель: Шодыраева Ш.К.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются уровни запасов производственно-технического назначения, изделий народного потребления и др. Данная статья показана с целью выявления отклонений от норм запасов и принятия оперативных мер к ликвидации отклонений. Контроль за состоянием запасов и формирование заказа может осуществляться периодически, по одной из представленных систем.

Ключевые слова: запас, контроль состояния запасов, товар, система

Совершенствование управления запасами предусматривает организацию контроля их фактического состояния.

Контроль состояния запасов — это изучение и регулирование уровня запасов производственно-технического назначения, изделий народного потребления и др. с целью

выявления отклонений от норм запасов и принятия оперативных мер к ликвидации отклонений.

Контроль за состоянием запасов и формирование заказа может осуществляться периодически, по одной из представленных систем.

Система оперативного управления — через определенный промежуток времени принимается оперативное решение: «заказывать» или «не заказывать», если заказывать, то какое количество единиц товара.

На практике применяются различные методы контроля, которые могут осуществляться непрерывно, либо через определенные периоды.

Рассмотрим наиболее часто встречающиеся системы контроля состояния запасов:

Система с фиксированным размером заказа при периодической проверке фактического уровня запаса (с пороговым уровнем запаса). Фактический уровень запасов проверяется через равные промежутки времени. Решение о заказе постоянного объема товара принимается при условии, что товарный запас на момент проверки оказывается меньше или равен установленному пороговому уровню товарных запасов. В противном случае принимается решение «не заказывать». [2]

Период, через который предприятие направляет заказ поставщику, не меняется. Например, каждый понедельник менеджер фирмы просматривает остатки товаров и дозаказывает их до заранее определенной максимальной нормы.

Размер заказываемой партии товара определяется разностью предусмотренного нормой максимального товарного запаса и фактического запаса на момент проверки. Поскольку для исполнения заказа требуется определенный период времени, то величина заказываемой партии увеличивается на размер ожидаемого расхода за этот период. Размер закупаемой партии определяется по следующей формуле:

$$P = Z_{\text{макс}} - (Z_{\text{ф}} - Z_{\text{вз}}),$$

где, $Z_{\text{макс}}$ — предусмотренный нормой максимальный запас,

$Z_{\text{ф}}$ — фактический запас на момент проверки,

$Z_{\text{вз}}$ — запас, который будет израсходован в течение размещения и выполнения заказа.

Естественно, применять эту систему можно тогда, когда есть возможность заказывать партии, различные по величине. Например, в случае применения контейнерной доставки заказываемого товара, эта система неприемлема.

Кроме того, систему не применяют, если доставка или размещение заказа обходится дорого. Например, если спрос за прошедший период был незначителен, то заказ также будет незначителен, что допустимо лишь при условии не существенности транспортно — заготовительных расходов, связанных с выполнением заказа.

На практике по данной системе можно заказывать:

- один из многих товаров, закупаемых у одного и того же поставщика;
- товары, на которые уровень спроса относительно постоянен;
- малоценные товары и др[4].

Система с фиксированным размером заказов при непрерывной проверке фактического уровня запасов (с пороговым уровнем запаса). — В момент достижения запасов порогового значения заказывается партия постоянного объема.

Как только запас какого-либо товара достигает заранее определенного минимального значения, этот товар заказывается. При этом размер заказываемой партии все время один и тот же (система с фиксированным размером заказа).

В этой системе контроля состояния запасов размер заказа на пополнение запаса является величиной постоянной. Интервалы времени, через которые производятся размещение заказа, в этом случае могут быть разные.

При наличии широкой номенклатуры материалов (или ассортимента — для торгового предприятия) необходимым условием непрерывного учета фактического уровня запаса, т.е. условием применения данной системы, является использование технологии

автоматической идентификации штриховых кодов.

К системам со смещенным контролем состояния запасов также относится система с двумя уровнями:

Система с двумя уровнями при периодической проверке фактического уровня запаса (с пороговым уровнем запаса) — фактический уровень товарных запасов проверяется через равные промежутки времени. Если он оказывается меньше минимального или равен ему, то принимается решение заказывать партию, равную разности максимального товарного запаса и фактического запаса на момент проверки с увеличением на ожидаемую реализацию за время выполнения заказа. Если фактический товарный запас меньше минимального, то принимается решение «не заказывать».

Система с двумя уровнями при непрерывной проверке фактического уровня запасов (с пороговым уровнем запасов) — решение заказать партию принимается при достижении порогового запаса. Размер заказываемой партии определяется разностью максимального товарного запаса и порогового уровня, с увеличением на ожидаемую реализацию за время выполнения заказа.

Выбор системы контроля состояния запасов является действенным механизмом повышения эффективности функционирования логистической системы.

Рассмотрим основные эксплуатационные различия между описанными системами:

Системы с непрерывной проверкой фактического уровня запасов позволяют работать в условиях сравнительно низкого запаса, защищая в то же время, предприятие от дефицита.

Следовательно, условиями применения этих систем являются: большие потери от отсутствия запасов; большие затраты на содержание запасов; высокая степень неопределенности спроса (т.е. спрос на товар плохо прогнозируется).

Применение данных систем позволяет экономить затраты по содержанию запасов за счет сокращения отвлекаемых в запасы финансовых ресурсов, а также сокращая потребность в складских площадях и людских ресурсах.

К недостаткам систем с непрерывной проверкой запасов относят необходимость постоянного контроля размера запасов.

Системы с периодической проверкой состояния запасов (с фиксированным интервалом) позволяют проводить учет остатков лишь периодически.

Эти системы отличает более высокий средний уровень запаса.

Применяют их при низких удельных издержках на хранение.

Данные системы хорошо работают в условиях, когда можно с достаточной степенью уверенности предугадать размер спроса. В противном случае неожиданно возросший спрос в период между заказами может увести логистическую систему в дефицитное состояние [3].

Основным условием для применения систем с периодической проверкой состояния запасов являются: низкие затраты по содержанию запаса, хорошая предсказуемость спроса.

К преимуществам системы относят отсутствие необходимости в постоянном контроле наличия запасов на складе. К недостаткам — сравнительно высокий уровень среднего запаса.

Как уже говорилось, запас должен быть достаточным по величине для обеспечения непрерывности, бесперебойности общественного процесса производства и обращения в период циркуляции производимой и потребляемой партии материалов, или, иначе говоря, с момента выпуска поставщиком готовой продукции до момента включения ее в производственные процессы на предприятиях-потребителях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анализ хозяйственной деятельности в промышленности / Под ред. В.И. Стражева. — Минск: Вышэйшая школа, 2003.
2. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. — М.: Финансы и статистика, 2002.143с
3. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. В 2-х томах. — Т.2. — Киев : Ника-центр, 2000.222с
4. Грищенко О.В. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. — Саратов, 2011.

РОЛЬ HR-МЕНЕДЖМЕНТА В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Аликызы Г., магистрант

Научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В настоящее время возникла необходимость задействовать новые механизмы формирования преданности и лояльности организации, выходящие за пределы лишь обеспечения приемлемого минимума заработной платы. Таким механизмом является система HR-менеджмента в организации. Данная статья посвящена рассмотрению роли HR-менеджмента в организации, проблемы развития HR-менеджмента в Казахстане.

Ключевые слова: HR-менеджмент, HR-менеджмент в Казахстане, менеджер, организация, управление.

Под системой HR-менеджмента понимается стратегическое и оперативное управление деятельностью, направленной на повышение эффективности использования человеческих ресурсов организации [1]. В системе HR-менеджмента акцент делается на потребностях самой организации в рабочей силе, приоритеты кадрового управления определяются в первую очередь результатами анализа имеющихся и проектируемых рабочих мест. В системе HR-менеджмента в организации происходит переориентация управления на индивидуальную работу с персоналом. Приоритетом является повышение эффективности долгосрочных инвестиций в человеческий капитал вместо стремления к экономии на издержках, связанных с воспроизводством рабочей силы. Технология системы HR-менеджмента предусматривает обеспечение постоянного профессионального роста работников и улучшение условий труда. В отличие от управления персоналом, где внимание сосредоточивалось на рядовых работниках, в системе HR-менеджмента акцент переносится на управленческий штат, поскольку компетентность руководителей является, в конечном счете, ключевым элементом кадрового потенциала современной организации.

Система HR-менеджмента в организации стимулирует атмосферу взаимной ответственности наемного работника и работодателя, стремление всего персонала организации сделать ее лучшей среди конкурентов за счет поддержки инициативы на всех уровнях организации, постоянных технических и организационных нововведений, открытого обсуждения проблем. Технология HR-менеджмента дает значительный экономический и социальный эффект.

В настоящее время научное направление «HR-менеджмент» формируется на стыке наук: теории и организации управления, психологии, социологии, конфликтологии, этики, экономики труда, трудового права, политологии и ряда других. HR-менеджмент представляет собой направление менеджмента, акцентирующее свое внимание на развитии кадрового потенциала предприятия с целью принятия на работу и

профессиональной подготовки эффективно работающих в компании сотрудников [1]. Выделение HR-менеджмента в отдельную управленческую область способствует пониманию, что важнейшим активом предприятия является персонал, от уровня профессионального развития которого зависит деятельность компании в целом.

Для HR-менеджмента характерны следующие особенности:

- формирование микрогрупп в рамках утвержденной иерархии;
- ориентация на клиента;
- процессный принцип управления;
- вовлечение персонала в процесс достижения глобальных целей предприятия;
- создание «гибких» структур управления – индивидуальная мотивация персонала.

Для Казахстана становление этой новой профессиональной деятельности происходит в условиях коренных социально-экономических и социально-политических преобразований, поэтому незрелость институциональной среды приводит к тому, что освоение новых кадровых технологий тормозится традиционными формами кадровой работы, унаследованной инфраструктурой [2]. В связи с этим институционализация профессии «менеджер по персоналу», как и многих других специализаций в области менеджмента, без которых не может нормально функционировать в наши дни ни бизнес, ни государственные структуры, идет своим извилистым путем.

Сегодня многие отечественные компании переходят на корпоративное управление и перенимают стандарты управления персоналом на основе мировой практики. Основная проблема, с которой сталкиваются HR-менеджеры - это отсутствие стандартов в профессиональной деятельности [3]. Как свидетельствует опыт работы многих казахстанских руководителей, зачастую HR-службы воспринимаются как подразделение, функции которого заключаются только в выполнении оформленных руководством решений, иными словами поручений. Многие руководители по-прежнему воспринимают деятельность службы управления персоналом, как службу со вспомогательными и второстепенными функциями. Согласно недавно проведенным исследованиям, о таком непонимании руководителем роли и задач кадровой службы говорит почти каждый второй HR-специалист. Идет восприятие HR в качестве кадровика или представителя кадрового делопроизводства. Далеко за примером ходить не стоит. Довольно распространенная практика наших дней - компании, где нет собственной отдельной службы HR, вопросами кадрового делопроизводства занимается лишь одна штатная единица.

Еще один немаловажный вопрос - отсутствие отдельных бюджетов на проведение HR-мероприятий, на развитие программ, проектов и поддержку новых технологий, которые появляются в сфере HR. Как следствие, мероприятия не финансируются, не внедряются инновационные инструменты HR. Имеет место дефицит информации об инструментах управления человеческими ресурсами. Зачастую сами менеджеры признаются в неготовности к изменениям, отсутствию внутренних коммуникаций в компании.

В современном мире работник HR должен выработать мышление бизнесмена - понимать, что такое бизнес, финансы, стратегии, маркетинг. Зачем? Чтобы уметь общаться на одном языке с инвесторами, потенциальными клиентами и с непосредственным руководством в первую очередь. Только при соблюдении всех этих условий можно говорить о наличии эффективного HR менеджмента в нашей стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. Блюм М.А., Коробова О.В., Уляхин Т.М. HR-менеджмент в системе управления коммерческим предприятием: Монография – М: 2016. 95 с.
2. Г.Г. Меликьяна. «Экономика труда и социально-трудовые отношения». 1996.
3. Развитие HR-менеджмента в Казахстане - настало время перемен. zakon.kz от 24.09.2016. Астана .

ОПЫТ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Сагынбай Н.А., студент

Научный руководитель: Таскинбайкызы Ж.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Развитие малого предпринимательства в экономически развитых странах, показывает, что малые предприятия создают благоприятные условия для оздоровления и подъема экономики страны в целом: развивается дружественная конкурентная среда, идет ускоренное насыщение рынка товарами и услугами, создаются многочисленные дополнительные рабочие места, расширяется потребительский сектор. Поддержка малого и среднего бизнеса позволяет наилучшим образом использовать местные сырьевые ресурсы и снижает социальную напряженность и безработицу.

Ключевые слова: экономика, бизнес, малое предпринимательство, средний бизнес, государственная поддержка

В современной экономике промышленно развитых стран 55-60% внутреннего валового продукта (ВВП) приходится на долю малого и среднего бизнеса. Так в странах Западной Европы из 16,4 тысяч предприятий 99,9% представляют малые и средние предприятия частного сектора несельскохозяйственных отраслей. На долю малых и средних предприятий приходится около 50% общего объема продаж в промышленности, 67% - в сфере услуг, почти 90% - в строительстве и торговле [1].

Доля малых и средних предприятий в 2016 г. в ВВП Великобритании, США, в Германии колеблется от 65% до 74%, в Японии - 62-65%, Италии, Франции - около 70%. В мировой хозяйственной системе, по данным ООН, малые и средние предприятия являются работодателями почти для 50% трудового населения. В таких странах как Япония, Италия, Швейцария на малых предприятиях сосредоточена преобладающая часть рабочей силы и очень значительная - в США и ФРГ.

В США основным государственным органом поддержки малого предпринимательства является Администрация малого и среднего бизнеса, имеющая отделения во всех крупных городах США и широкую сеть консультационных, учебных, информационных пунктов для малого и среднего бизнеса. Эффективной формой помощи малому бизнесу является разработка и реализация специальных межведомственных программ информационной, финансовой и научно-технической поддержки малого и среднего бизнеса на уровне отдельных штатов и всего государства. Участвуют в таких программах правительственные органы, банки, торговые палаты, союзы предпринимателей.

В экономике Канады малые и средние предприятия играют ключевую роль, на их долю приходится 60% рабочих мест и около половины производства в частном секторе, поэтому здесь уделяют особое внимание всемерному содействию развитию этой формы предпринимательства. В Канаде насчитывается порядка 2,6 млн. малых и средних предприятий, к которым, согласно существующей классификации, относятся предприятия с количеством занятых до 100 человек и совокупным годовым доходом менее 5 млн. канадских долларов.

В Великобритании проблемы малого и среднего бизнеса курирует главным образом весьма влиятельная Конфедерация британской промышленности. В структуре Конфедерации имеются специальные подразделения, которые занимаются лоббированием интересов малого бизнеса, вопросами стратегии его развития на национальном уровне. Из 250 тысяч членов Конфедерации 90% - предприятия малого и среднего бизнеса (в эту категорию входят предприятия с числом занятых до 500 человек) [2].

В Германии по принятой Министерством экономики ФРГ классификации к малым предприятиям (МП) относятся фирмы с числом занятых до 499 человек (исключение могут составлять строительные фирмы с числом занятых до 2000 чел.).

МСП составляют фундамент системы социального рыночного хозяйства в ФРГ, в значительной мере определяют ее экономический потенциал. По данным за 2015г. к категории МП относилось более 3.250 тыс. фирм, что составляет 99,6% всех действующих в Германии предприятий. Они обеспечивают более 64% рабочих мест в стране, 80% вакансий на получение и повышение профессионального образования, 45,9% налогооблагаемого оборота и осуществляют 44,1% валовых инвестиций в ФРГ [3].

В таблице 1 приводится распределение занятых на предприятиях малого бизнеса в некоторых промышленных странах.

Таблица 1 - Распределение занятых по предприятиям различных размеров, % от общего числа занятых в экономике

Страна	Размер предприятия			
	мельчайшее	малое	среднее	крупное
Великобритания	26,1	22,6	26,1	25,2
Италия	43,4	30,4	14,2	12,1
Франция	32,1	28,0	23,4	16,5
США	26,1	28,4	24,0	21,5
Япония	49,4	27,7	14,8	8,2

Как видно из данных таблицы 1, малый бизнес в количественном отношении в странах с развитой рыночной экономикой представляет самый крупный сектор экономики: не менее половины всех занятых работают на мелких и малых предприятиях. Доля малых предприятий в общих объемах инвестиций, добавленной стоимости и оборота колеблется от 20 до 60%, т. е. является весьма значительной.

В Малайзии и Индии государственная поддержка малого бизнеса реализуется в основном через предоставление долгосрочного финансирования, технологическую помощь, содействие в подготовке специалистов и установление тесных связей мелких фирм с крупными компаниями.

В Индии также значительным и эффективным инструментом государственной поддержки является система государственных закупок продукции мелких предприятий и индивидуальных хозяйств.

В промышленно развитых странах практикуется довольно широко субконтрактная система как экономико-организационный механизм, связывающий крупных и малых производителей. В Японии, например, еще с 1950-х гг. начал складываться подход к формированию отношений с поставщиками, суть которого заключалась в увеличении объема работ, передаваемых крупными компаниями на контрактной основе малым и средним специализированным фирмам. Сегодня эта форма носит характер электронной, подетальной специализации и кооперации.

Из мировой практики государственной поддержки малого и среднего предпринимательства для Казахстана наиболее приемлемым является использование опыта:

- Японии, Канады и США в создании моделей бизнес - инкубаторов, инновационных и научных парков, технопарков, созданных в рамках конверсии оборонных концернов и границах инновационных парков; государств ЕС, США, Канады, Японии, Финляндии в отношении создания и использования системы государственных гарантийных фондов;

- США и др. промышленно развитых государств в отношении широкого использования франчайзинга, т.е. системы гибких договорных отношений крупных и малых фирм по всей цепочке от производства до сбыта продукции, от ферм до предприятий массового питания, торговли и сферы услуг, что позволит значительно укрепить жизнеспособность малых фирм, страхуя их от повышенных рисков.

Опыт развитых стран свидетельствует о том, что основу современного национального хозяйства образует гармоничное сочетание финансово-промышленных корпоративных групп, транснациональных корпораций и банков с инновационно-производственными малыми предприятиями, повышающими свою надежность в условиях жестокой конкуренции и осваивающими франчайзинг, гарантирование, финансовый лизинг, микрофинансирование, факторинг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Евенко Д.А. Мелкий бизнес в Западной Европе. М.: Экономика, 2017.
2. Поболь В. Поддержка малого и среднего бизнеса в промышленно развитых странах// Вестник Ассоциации белорусских банков, 2016, 225 с.
3. Блюммер К. Система поддержки малого и среднего бизнеса в Германии // Проблемы теории и практики управления, 2017. №2, 25 с.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ВИДЕНИЕ ПРИНЯТИЯ ДОЛГОСРОЧНЫХ РЕШЕНИЙ В КАДРОВОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

Сарсенгалиев А.К., студент

Научный руководитель: Кадырова Г.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье проанализирован стратегический подход к управлению персоналом. Сделан вывод о необходимости формирования стратегического видения при принятии долгосрочных решений не только у руководства компании, но и у персонала среднего звена.

Ключевые слова: стратегическое управление персоналом, стратегическое видение, кадровый менеджмент, стратегический менеджмент.

Важное значение в стратегическом управлении персоналом имеет понятие «видение» (Vision), т.е. четкое представление о цели развития, о важнейших чертах предприятия в будущем. Само понятие «видение» по-разному трактуется в отечественной и зарубежной литературе. Так, Т.Ю. Базаров дает следующее определение: «Видение — представление о том, как организация предполагает двигаться к достижению стратегических целей, ее предположение о путях и этапах достижения целей» [2]. Западные авторы дают более короткое определение: «Видение (Vision) — ясная картина будущего, которое стремятся создать» [1].

Данные определения отличаются друг от друга. Т.Ю. Базаров пишет фактически о стратегии предприятия, в то время как западные авторы говорят о ясной картине будущего, исходя из которой затем и выстраивается стратегия предприятия. Так как в современных условиях картина будущего носит вероятностный характер и, как правило, предполагает выработку нескольких сценариев развития, то представляется, что можно дать такое определение: видение — это модель будущего, которую стремятся создать руководители, учитывая влияние и характер изменчивых внешних и внутренних факторов и прогнозного фона. В таком случае учитывается взаимовлияние персонала, внешних факторов и стратегической цели развития организации.

Управление персоналом в данном случае предполагает, с одной стороны, что в выработку основных направлений развития предприятия, в реализацию сформулированных целей и оценку перспективы развития вовлекаются основные заинтересованные группы (группы правопритязания), а с другой стороны, цели и стратегии, а также инструменты политики в отношении персонала выводятся из целостной картины будущего данного предприятия, т.е. учитываются одновременно интересы как клиентов, так и сотрудников предприятия, а также окружающей среды.

При таком подходе ставится цель добиться выгоды одновременно для сотрудников предприятия, его собственников, клиентов и окружающей среды. Фактически речь идет об учете требований модели устойчивого развития на уровне предприятия. Чтобы модель будущего того или иного предприятия (видение) выполняло свою функцию объединения клиентов, сотрудников, сограждан и собственников, как отмечают специалисты [1; 2], она должна отвечать следующим требованиям:

Во-первых, принципы этой картины будущего должны быть реалистичными с точки зрения возможностей предприятия, а также комплексными, учитывающими все важнейшие факторы, определяющие развитие предприятия в настоящем и будущем. Кроме того, картина будущего должна рассчитываться на несколько лет (многие авторы рекомендуют пятилетний срок).

Во-вторых, для формулировки основных принципов картины будущего следует придерживаться принципа А. Эйнштейна: «Они должны быть простыми, насколько это возможно, но не проще!».

В-третьих, чтобы достичь принятия персоналом предложенной перспективы развития предприятия и добиться успеха, она должна разрабатываться всей командой руководителей при вовлечении в эту работу отобранных клиентов, собственников, представителей персонала и общественности с целью достижения консенсуса (общего согласия).

В-четвертых, на завершающем этапе выработанное видение для предприятия должно быть обсуждено с подразделениями организации. В ходе этой работы отдельные положения адаптируются и изменяются с учетом конкретных условий в подразделениях.

В отношении международных концернов вышеописанные требования можно проиллюстрировать «принципом матрешки». Желательная картина будущего всего концерна (его видение) — это как бы внешняя матрешка, которая характеризует лишь наиболее общие принципиальные установки в отношении желательного положения концерна в будущем. На каждом филиале, исходя из этих установок, вырабатывают свои желательные цели развития, учитывая конкретную ситуацию и их конкретные возможности развития. Если же высшее руководство концерна не учтет условий, существующих на его филиалах, то для сотрудников филиалов предложенное видение концерна будет казаться абстракцией и не сможет выполнять свою важную функцию — помочь персоналу увидеть и принять общий замысел развития предприятия.

Учитывая взаимосвязь филиалов и подразделений предприятия, необходимо обеспечить, как отмечают специалисты [3; 4], четкий механизм обратной связи при разработке видения организации. Это позволит заинтересованным лицам в различных подразделениях внести свои предложения, которые должны быть рассмотрены при разработке видения будущего всей организации. На основе совместно разработанной модели будущего (видения) предприятия вырабатываются важнейшие принципы подхода к персоналу, такие как: найм работников, их оценка, вознаграждение и развитие. В свою очередь такая политика в отношении персонала способствует дальнейшему совершенствованию подходов к разработке и реализации стратегических целей предприятия в условиях непредсказуемых изменений в условиях глобализации.

На практике, как в РК, так и за рубежом большинство предприятий, ограничиваются управлением персоналом лишь с точки зрения оперативного, ситуационного подхода. Кроме того, при разработке стратегии учитываются только

интересы собственников, отсутствует комплексность в реализации отдельных функций управления. Проблемы современной экономики персоналом. «Никакие модели управления персоналом не учитывают интересов клиентов и окружающей среды»,— пишет Дж. Батлер [4].

Сегодня, как отмечают своих работах отечественные специалисты [1; 3], существует определенный разрыв между высшими этажами управления (штабными подразделениями общекорпоративного планирования) и операционными структурными единицами корпорации (заводами, научно-исследовательскими и конструкторскими отделами), т.е. теми, кто непосредственно призван осуществлять намеченные планы. Дело в том, что организационная культура технократического типа, преобладавшая до недавнего времени во всем мире и господствующая и по ныне в РК, а также доминирующий стиль управления основывались преимущественно на принятии решений руководством организации и контроле за их выполнением. Усилия прилагались руководителями в основном к осуществлению масштабных перемен, в которые оказывались вовлеченными лишь управленцы высшего звена, ответственные в первую очередь за штабные функции. По сути, стратегия являлась привилегией высшего руководства.

Внедрение в практику стратегического управления персоналом является важнейшей задачей менеджмента XXI века. Стратегическое управление персоналом дает существенный выигрыш, ибо позволяет получить синергетический эффект. Отечественные авторы [3; 4] отмечают, что для получения синергетического эффекта необходимо соблюдение следующих условий:

- хорошее развитие системы адаптации к внешнему и внутреннему рынку труда (учет внешних и внутренних факторов);
- наличие гибкой системы организации работ (кружки качества, автономные рабочие группы);
- использование систем оплаты, построенных на принципах всестороннего учета персонального вклада и уровня профессиональной компетентности каждого работника (особое внимание должно уделяться оценке и вознаграждению работника);
- высокий уровень участия работников и рабочих групп в обсуждении проблем и принятии управленческих решений; – делегирование полномочий подчиненным, что является важнейшим, и в то же время труднейшим принципом управления персоналом;
- функционирование разветвленной системы коммуникаций, которая, как отмечалось выше, является интегрирующим фактором всей модели стратегического управления персоналом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Базаров, Т.Ю. Психология управления персоналом. Теория и практика: учебник для бакалавров / Т.Ю. Базаров. —М.: Издательство Юрайт, 2014.
2. Барков, С.А. Инновационная бюрократия // ЭКО. — 2018.— № 2.
3. Барков, С.А., Зубков, В.И. Социология организаций. —М. Издательство Юрайт, 2013.
4. Бирюкова О. Ю., Охотников И.В. Социально-экономическое прогнозирование. —М.: МАКС Пресс, 2017.

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫҢ ІСКЕ АСУЫ

Сатқанбаева Қ.Е., студент

Ғылыми жетекші: Таскинбайқызы Ж.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Маңғыстау облысы бойынша инвесторлардың қолдауымен жүзеге асырылатын жобалармен қатар шет ел инвесторларының қатысуымен жүзеге асырылатын инновациялық жобаларларға жалпы шолу. Өңірдегі инновациялық жобалардың іске асырылуымен жүзеге асатын жаңа жұмыс орындар.

Түйінді сөздер: инновация, инвестиция, әлеуетті инвестор, индустриялық-инновациялық даму, кәсіпкерлік.

Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 ел қатарына ұмтылысы - Қазақстан Республикасының Президенті Н.А. Назарбаевтың қойған басты стратегиялық міндеті және «Жаңа онжылдық - жаңа экономикалық өрлеу - Қазақстанның жаңа мүмкіншіліктері» жаңа Жолдауында өзекті болып белгіленген. Ол елдің инновациялық бағытта әрі қарай дамуы қажеттігін көздейді. Сыртқы инвестицияларды арттыру мақсатында, өңірде 2016 жылдан бастап мемлекеттік тапсырыс аясында «Маңғыстау» кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталығы» ЖШС жанында Инвесторларға қызмет көрсету орталығы жұмыс істейді. «Маңғыстау облысының инвестициялық тартымдылығы» таныстырылымы әзірленді. Облыстың инвестициялық әлеуеті Орал қаласындағы «WestKazInvest-2016» инвестициялық форумында таныстырылды [1].

Өңірдің қолайлы инвестициялық имиджін алға жылжыту мақсатында 2016 жылғы қазанда Кәсіпкерлер палатасымен бірлесіп «Investment Days of Mangystau» атты бірінші халықаралық инвестициялық форумы ұйымдастырылып, оған шетелдік инвесторлар қатысты. Форум қорытындысында Меморандумға қол қойылып, оның аясында «Битум бұйымдарынан оқшаулау матаериалдарын өндіретін зауыт салу» жобасын іске асыру үшін «BTI Kazakhstan» ЖШС құрылды. Келісімшарт жасасу бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Индустрияландыру картасының аясында 2015-2019 жылдардағы кезеңге (екінші бесжылдық) облыс бойынша инвестициялардың жалпы сомасы 163,1 млрд. теңгені құрайтын 28 жобаны іске асыру жоспарланған. Көрсетілген жобаларды іске асыру жаңадан 3074 жұмыс орнын құру көздейді.

2015-2019 жылдарға арналған ҚР Мемлекеттік индустриялық-инновациялық даму бағдарламасына сәйкес Маңғыстау облысының кәсіпкерлікті қолдау картасының екінші бесжылдығы аясында облыс бойынша 24 жобаны іске асыру жоспарланған. Инвестициялардың жалпы сомасы 432,3 млрд. теңге құрайды. Осы жобаларды іске асыру жаңадан 3263 жұмыс орнын құруды көздейді [2].

Маңғыстау облысы бойынша жоспарланып отырған инновациялық жобалардың тізімі төмендегі 1-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 1 - Маңғыстау облысы бойынша инновациялық жобалар мен әлеуетті инвесторлар

№	Жоба атауы	Инвестор
1	Ақтау қаласында су тұщытқыш зауытының құрылысы	Veolia, Француз компаниясы
2	Құрық кентінде кеме жасау/кеме жөндеу зауытының құрылысы	«ҚМГ»ҰК» ҰК», Италия компаниясы Eni бірлесіп
3	Жаңаөзен қаласында қауіпті майлы қалдықтарды қауіпсіз қайта өңдеу зауытының құрылысы	«ЭкоТехПрогресс» ЖШС
4	«Саржа» көп функциялы теңіз терминалының құрылысы	«SEMURG INVEST» ЖШС
5	«Ащысор» тереңсулы шығанағының құрылысы	«Каспий-Карагие» ЖШС
6	«А+А Logistic» көп салалы логистикалық орталығының құрылысы	ЖШС «А+А Казахстан»
7	Кіші мұнай өңдеу зауытының құрылысы	«КазИнРус» ЖШС
8	Метанол өндірісі және сұйытылған табиғи газ зауытының құрылысы	«Markmore Energy Labuan Limited», «Kenmakmur Holding Sdn. Bhd.» (Малайзия)
9	Бензол мен коммерциалық мұнайдың өндірісі	«ГолденСтоун» ЖШС

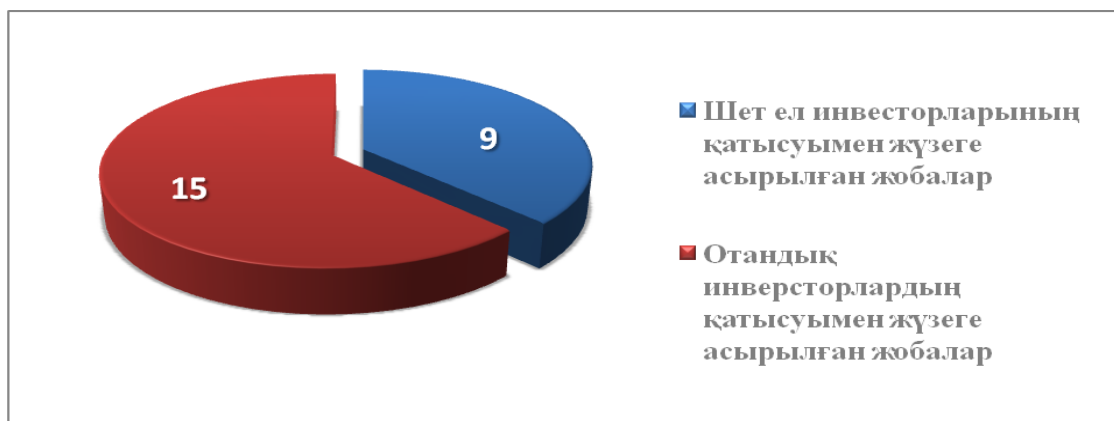
Жоғарыдағы 1-ші кестеге сәйкес 2019 жылы 5,4 млрд. теңге жалпы сомасына 1 жобаны іске қосу, жаңадан 120 жұмыс орнын ашу жоспарлануда. (Жездібассай кен орнында Өңірімізде отандық инвесторлардың қолдауымен жүзеге асырылатын жобалармен қатар шет ел инвесторларының қатысуымен жүзеге асырылатын инновациялық жобалар бар. ашу жоспарлануда. («Ащысор» тереңсулы шығанағының, «А+А Logistic» көп салалы логистикалық орталығының құрылысы).

Әлеуетті инвесторлармен және инвестициялық климатты жақсарту жұмысын жандандыру мақсатында инвестициялық Кеңес жұмыс істейді. Инвестицияларды тарту және инвестициялық климатты жақсарту жөніндегі Өңірлік кеңес шеңберінде, Маңғыстау облысының әкімдігімен жобаларды іске асыру, сондай-ақ экономикаға инвестиция тартуға қатысты талқыланатын әр түрлі мәселелер бойынша қажеттілігіне қарай отырыстар өткізіледі.

Өңірімізде отандық инвесторлардың қолдауымен жүзеге асырылатын жобалармен қатар шет ел инвесторларының қатысуымен жүзеге асырылатын инновациялық жобалар бар.

Мысалы, 2016 жылғы 6-7 қазанда Ақтау қаласында «Маңғыстау» кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталығы» ЖШС Маңғыстау облысының әкімдігімен бірлесіп «Investment days of Mangystau» халықаралық инвестициялық форумды өткізді.

Форумның мақсаты - Маңғыстау облысының инвестициялық әлеуетін, инвестициялық жобалар көрмесін көрсету, сондай-ақ нақты инвестициялық жобаларға инвестицияларды тарту болып табылады. Форумға 300-ден астам қонақ қатысты, олардың ішінде алыс-жақын шет елдерден 30 инвестор қатысқан болатын. Форум аясында ынтымақтастық туралы Renco италия компаниясымен, Bitum Teknik Izolasyon түрік компаниясымен және Росатом мен «Нефтекам машина жасау зауыты» ЖШС («НМЖЗ» ЖШС) ресей компанияларымен меморандумдарға қол қойылды (1 сурет).

Сурет 1 – 2016 жылы Маңғыстау облысы бойынша шет ел және отандық инвесторлардың қатысуымен жүзеге асырылған жобалар

Форум нәтижесінде бірқатар инвесторлар инвестициялық жобаларға өз қызығушылықтарын білдірді. Меморандум аясында «Битум өнімдерінен изоляциялық материалдар өндіру зауытының құрылысы» жобасы бойынша «BTI Kazakhstan» ЖШС құрылды. Зауыт жергілікті халықты жаңа 50-60 жұмыс орнымен қамтамасыз етеді. Қазіргі таңда инвесторлық виза және преференция алу жұмыстары жүргізілуде [3].

Сондай-ақ «НМЖЗ» ЖШС «Тығыздауыштарды, мұнай жабдықтарын және химиялық реагенттерді шығару бойынша зауытының құрылысы» жобасын іске асыру үшін, «Ақтау теңіз порты» АЭА аумағында жер учаскесін анықтау бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Сонымен қатар италияндық компания «Renco S.p.A» «МАЭК-Казатомпром» аумағында қуаттылығы 250МВт бу-газды қондырғысының құрылысы» жобасын қаржыландыруға дайын екендігін білдіріп, облыс әкіміне хат жолдаған. Қазіргі таңда облыс әкімдігі тарапынан жүзеге асыру жолдары қарастырылуда. «Кели жаңа техникасын дамыту бойынша Синьцзян компаниясы» АҚ жақын арада су тазарту зауыты, полимер зауыты және ғылыми орталық ашу жобаларын жүзеге асыруға өз қызығушылықтарын білдірді. Сонымен қатар «Citic Kazyna Investment Fund» компаниясы «МАЭК-Казатомпром» аумағында қуаттылығы 250МВт бу-газды қондырғысының құрылысы» жобасын қарастыруда.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан-2050 стратегиясы. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев, 14.12.2012ж.
2. <http://www.stat.gov.kz> «Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті»
3. 2015-2019 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының Мемлекеттік индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы

ПРАВОВЫЕ АКТЫ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА

Айжигитова А.С., студент

Научный руководитель: Дуисова А.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье раскрывается вопросы, связанные с основными направлениями в отрасли прокурорского надзора, а также общими свойствами и видами

актов прокурорского надзора. Систему правовых актов прокуратуры составляет: акты, регулирующие вопросы и деятельности прокуратуры, акты прокурорского надзора. В зависимости от специфики излагаемого в них вопросов они могут касаться деятельности и другие государственные органы, ведущие уголовное преследование.

Ключевые слова: прокурорский надзор, законность, протест, постановление, санкция, указание, заявление, представление, разъяснение закона.

Осуществляя надзор за законностью и уголовное преследование лиц, совершивших преступление, она изучает акты, содержащие нормативное положение обязательное для исполнения и соблюдения. Эти акты имеют характер правовых поскольку устанавливают определенные правила поведения, с помощью которых прокуратура воздействует на общественные отношения. Например, положения инструкции о порядке приема регистрации, учета и разрешения заявлений, сообщений и иной информации о преступлениях и происшествиях, а также инструкции о порядке ведения использования по фамильного персонального и дактилоскопического учета лиц, совершивших преступления, розыскных учетов, утвержденных приказом Генерального прокурора № 95 от 27.01.98., которые являются обязательными для МВД, КНБ, Таможенного Комитета, Комитета налоговой полиции, Министерства обороны, Агентство по ЧС.

Это вытекает из процессуального статуса в судопроизводстве прокурора. Документы, направляемые нижестоящим прокурором, вышестоящим прокурорам содержат нормативное предписание. Однако они имеют локальный характер, касаются только этого ведомства и содержат чисто организационные вопросы. К актам, касающиеся деятельности прокуратуры относится также обобщение практики прокурорского надзора, анализа состояния преступности, различные обзоры, информации и так далее. Принципиально отличаются от этих документов акты прокурорского надзора, которые по своему содержанию являются актами право применения или акты прокурорского реагирования. К ним относятся протесты, постановления, санкции, представления, предписания, указания, заявления и разъяснение закона. Их отличие от ранее упомянутых заключается в том, что они являются правовыми средствами воздействия на нарушителей закона направленные на предупреждение правонарушений, восстановление нарушенных прав и привлечение виновных к ответственности.

Протесты- приносятся на противоречащие Конституции законам и иным актам Президента нормативные и иные правовые акты, решение действие государственных органов и должностных лиц. Суть протеста - выражение несогласия, выраженная в категорической форме, требующей быстрого и объективного рассмотрения [1].

Постановление составляется прокурором для оформления своего процессуального действия, связанного с проводимой надзорной проверкой, так при возбуждении уголовного дела дисциплинарного производства, производство об административных правонарушениях, прокурор составляет мотивированное постановление, в котором обязует уполномоченные органы и должностные лица выполнить определенные действия направленные на выявление правонарушений лиц их совершивших, установление виновности и принятия мер по привлечению их к ответственности.

Санкция представляет собой письменное согласие и разрешение прокурора на выполнение определенных процессуальных действий органов уголовного преследования в ходе досудебного производства, а также на действия ведомственных правительственных актов по вопросам оперативно-розыскной иной деятельности, которая может повлечь ограничения прав и свобод человека и гражданина.

Указание - представляет собой письменное распоряжение прокурора в необходимости выполнить определенные действия для установления фактов, имеющих юридическое значение. Они даются органам дознания и следствия в связи с возбуждением доследованием уголовных дел, органам, осуществляющим ОРД, а также государственными органами, кроме суда.

Заявление- документ, адресуемый прокурором в судебные органы для решения вопросов связанных с нарушением прав и законных интересов государства, юридических и физических лиц. Все заявления прокурора не облагаются государственной пошлиной и другими сборами.

Предписание – это письменное распоряжение прокурора об устранении и нарушении закона вносится органу или должностному лицу, допустившему нарушение законов, либо органу или должностному лицу правомочному устранять допущенные нарушения.

Представление – это правовой акт прокурора об устранении нарушений законности причин и условий, способствующих этим нарушениям. Оно вносится также по вопросам лишения неприкосновенности лиц, обладающих этим правом в силу Конституции и иных предусмотренных законом случаях.

Разъяснение закона- при наличии достаточных доказательств оснований полагать, что незнание ими неправильного понимания законов могут повлечь их ненадлежащие применение органом или должностным лицом либо гражданином прокурор, разъясняет содержание закона, а в необходимых случаях предусмотрено законом ответственность. Разъяснение закона прокурором отличается от консультации адвоката тем, что оно содержит предписывающий характер и направлено на предупреждение правонарушений в будущем.

Все акты прокурорского надзора объединяют общие свойства:

- 1.они являются средством реагирования на правонарушения.
2. обеспеченные юридическими гарантиями исполнения.
- 3.составляются по определенным законом процессуальным формам.
4. издаются специально уполномоченными лицами.
5. носят характер специальных документов, и не могут быть проигнорированы.
6. требуют обязательное рассмотрение в установленные сроки.
7. порождают возникновение, изменение и прекращение субъективных прав и обязанностей.
8. влекут правовые последствия.

В то же время каждая из них имеет свои отличительные особенности:

1) по сути протест- это выражение. Санкция – это согласие. Предписание – это требование. Разъяснение — закона- это предупреждение. Постановление- это решение. Заявление- это просьба.

2) по степени обязательности- 1. не допускают несогласие с их — исполнением- это предписание, указание, санкция, постановление и разъяснение закона. 2. допускают несогласие – протест, заявление, представление.

3) по субъектам адресата.1. по субъектам заявление направляется только в суд. Санкция и указание адресуется органам уголовного преследования. Протест приносится только государственным органам и должностным лицам. Постановление касается только решение и действие самого прокурора. Разъяснение закона дается всем субъектам, предписание, представление вносится всем субъектам кроме граждан.

4) по сроку разрешения исполняется в установленном прокурором сроки. Это предписание, указание, санкция, постановление и разъяснение закона. Рассмотрение в установленном законом сроки - это протест, представление, заявление. [1]

Предмет надзора составляют специальные отрасли правоотношений - это ОРД, предварительное расследование, административное производства, исполнительное производство, судебные акты, а также общая отрасль, охватывающие все остальные отрасли области правоотношений. Надзор за законностью этой части общественных отношений обычно называют общим надзором. Под объектом общего надзора следует понимать то, на что правовые отношения, возникающие в процессе деятельности государственных органов, организации различных форм собственности, должностных лиц, граждан по исполнению и соблюдению законов, за исключением отдельных

правоотношений, охватывающих отрядами прокурорского надзора. Содержание объекта шире чем предмета, оно включает все правоотношение, как правомерное поведение, так и не правомерные поступки. Предмет надзора вполне конкретен- это непосредственно то, чего добивался прокурор, т.е. выявить нарушение и принять к нему меры правового воздействия. Не всегда итогом проверки является обнаружение правонарушения, установление, соблюдение законности тоже результат. Однако требуется ограничить субъектов надзора от необоснованных проверок.

В предмет общего надзора входят 2 главы вопросов: 1. соответствие Конституции РК, законов, указов президента РК и иных нормативно-правовых актов. 2. соответствие действующему законодательству, действие и решение государственных органов, должностных лиц, организации различных форм собственности и граждан. Для решения задач общего надзора прокурор наделяется следующими полномочиями. Он вправе получать показания от граждан и должностных лиц по вопросам проводимой проверки. Беспрепятственно по предъявлению служебного удостоверения входить на территорию и в помещение государственных органов, получать от руководителей и других должностных лиц необходимые документы, материалы и иные сведения о состоянии законности и принимаемых мерах по ее обеспечению, привлекать специалистов для участия проверки и дачи заключений, требовать производство в соответствии своей компетенции, поступающих в прокуратуру материалов и обязывать, и сообщать об их результатах [2].

Основным источником информации о нарушениях законности для этой отрасли надзора является заявление, жалобы и сообщения граждан организаций. При получении таких сведений органы прокуратуры обязаны принять меры к своевременной их проверки. В случае обнаружения признаков преступления прокурор возбуждает уголовное дело и направляет его на следствие. при необходимости он обращается в судебные органы с заявлениями о результатах рассмотрения. В ходе надзорной проверки прокурор вправе издать любой акт прокурорского надзора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан «О прокуратуре», Алматы, 2018
2. Сапарғалиев Г. С. Место и роль прокуратуры в механизме государства Казахстан// Проблемы совершенствования прокурорского надзора на современном этапе. Астана, 1999.

ИНОВАЦИЯ – ЖАҢА ЭКОНОМИКАНЫҢ НЕГІЗІ

Асан Н.Ә., студент

Ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Инновациялардың пайда болуы олардың белгілі бір функцияларды орындауын міндеттейді. Сондықтан да экономикалық категория ретінде инновациялардың атқаратын негізгі функцияларын сипаттау қажеттілігі туындайды. Экономикалық тиімділік — инновацияларды пайдалану және тарату нәтижесін ұлттық табыс пен қоғамдық өнімнің өсуін сипаттайды. Экономикалық бәсеке, қайшылықтар, қоғамдық сананың өсуі, табиғи ресурстардың шектелуі инновациялардың туындауына бірден бір себеп болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда инновациялардың пайда болу ортасына жататындар: экономикалық дамудың жаңа ұстанымын ғылым, инновациялық қызмет, қазіргі ақпараттық технологиялар негізге енген инновациялар болып табылады. Осы

себептен білім, ғылыми зерттеулер стратегиялық қор ретінде, өз кезегінде ғылыми-техникалық дамуды және инновацияны игеруді жеделдетеді.

Түйінді сөздер: инновация, экономикалық тиімділік, ғылым, бәсекелестік, нанотехнология.

Инновация – өнімділіктің басты көзі, білім мен ақпарат – жаңа өндіріс процесінің басты шикізаты, ал білім беру – еңбек сапасының негізі. Инновация жабық есік саясатында іске аспайды. Ұйымдарды басқару, білімдер мен мәліметтерді талдау, қазіргі технологиямен жабдықтау және осы база негізінде тауарлар мен қызмет көрсету бір бірімен қиылысатын жүйенің бөлігі болып табылады. Ақпараттық-технологиялық процестерде және аймақ, фирма үшін құнды білім мен мәліметті талдаушылардың құрушылары болып саналады. Бұл «ұжымдық жұмысшы» деп аталатын кәсіби мамандар, техниктер, менеджерлер, яғни көптеген ұйымдық-технологиялық процестердің өзара байланысы нәтижесінде құрылған өндіріс бірлігі [2].

«Инновация» ұғымының қарапайым және күрделі мағынасы бар. Өзінің эволюциялық дамуында оның әр түрлі мазмұны мен нысандары бар. И.В.Афониннің пікірінше, «жүзжылдық метаморфозаның жаршысы» ретінде беймәлім ғалым Джон А.Гобсонды санауға болады. Нақ Гобсон құнның «жер– еңбек–капитал» факторына төртінші «талант және білім» ұғымын қосты және «озық өнеркәсіп саласы» ұғымын енгізді [2]. Осы заманғы инновация тұжырымдамасының негізін қалаушы австриялық, кейіннен американдық ғалым Й.Шумпетер өзінің «Экономикалық даму теориясы» еңбегінде алғаш рет «жаңашыл» және «жаңалық» ұғымдарын енгізді. Бұл тұжырымдамада ол инновацияға негізделген кәсіпкердің жаңа табиғатын — жаңаша ұйымдастыру, өндіргіш күштерді ойната білу қабілетін бөліп көрсетті [2]. Бұл қабілет кәсіпкерлік табысты алумен қатар, өндірістің қолданыстағы айналымын жеделдетуге және жалпы экономикалық өсуді жылжытуға мүмкіндік береді. Өзінің «іскерлік белсенділік айналымы» теориясында ғалым болжам ұсынды. Оған сәйкес экономикалық дамудың қозғалтқышы –құрылымдық өзгертікіштердің айналымдық өзгерісі — кәсіпкердің инновациялық қызметі — тәуекелді бизнес арқылы нарыққа инновацияларды жылжытудың айрықша және сирек байқалатын қабілетін ұсынды. Тиісінше кәсіпкер экономикалық өсуді тұрақты қайнар көзі ретінде қызмет етеді [3]. Бұл туралы қазақстандық мамандардың өз пікірі бар. Мәселен, С.Б.Әбдіғаппаров «инновация — бұл ғылыми негізделген идеялардың шаруашылық субъектілердің зерттеуін, әзірлеу мен енгізуін қамтитын мемлекеттік және нарықтық реттеу арқылы қоғамның өмір деңгейін көтеруге бағытталған мақсаттарға жету үдерісі» деп атап өтті [3].

«Инновация» термині (ағылшын тілінде innovation) қазақ тіліне аударғанда жаңа енгізілім деген мағынаны береді. Ал «Қазіргі заманғы экономикалық сөздікте» инновация — техника, технология, еңбекті ұйымдастыру мен басқару аясында ғылым мен алдыңғы қатарлы тәжірибеге негізделген жаңалықтар, сондай-ақ осы жаңалықтардың әр түрлі тәжірибелік қызмет аясында және салаларында пайдаланылуы деп түсіндіріледі [2].

Қазақстан Республикасының «Индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» 2012 жылғы 9 қаңтардың № 534-IV Заңында инновацияның мағынасы кеңірек сипатталады. Заңға сәйкес «инновация — экономикалық тиімділікті арттыру мақсатында, экологиялық қауіпсіздікті ескере отырып, жаңа немесе жетілдірілген өндірістер, технологиялар, тауарлар, жұмыстар мен қызметтер, техникалық, өндірістік, әкімшілік, коммерциялық сипаттағы ұйымдастырушылық шешімдер, сондай-ақ өзге де қоғамдық пайдасы бар нәтиже түрінде іс жүзіне асырылған жеке және (немесе) заңды тұлғалар қызметінің нәтижесі» деп түсіндіріледі [1].

Сурет 1 - Жаңалық деңгейіне байланысты инновациялардың категорияларға бөлінуі

Суретте көрсетілгендей, инновация мен инновациялық инфрақұрылым төңірегінде елеулі ғылыми зерттеу жүргізген отандық ғалым С.В.Могильныйдың бұл тұрғыда өзіндік пікірі бар. Ол, біріншіден, инновацияны - қандай да бір салада пайдалануына байланыссыз ғылымның, техника мен шығармашылық жетістіктерінің тәжірибеде қолданылуы арқылы көрініс тапқан интеллектуалдық қызметтің соңғы нәтижесі деп түсінеді.

Екіншіден, инновация ерекше тауар түрі болып табылады. Ол нарықта әр түрлі қызмет аясына енгізілу арқылы өткізіледі.

Үшіншіден, инновация — бұл әлеуметтік құбылыс, яғни қандай да бір қоғамның жаңалықтарға, қалыптасқан дәстүрлерді өзгертуге, бір кезеңнен екіншісіне өту құлқын анықтайды. Басқаша айтқанда, инновация мәдениеттің бөлшегі ретінде танылады, сондықтан да жаңалықтарға деген құлшынысты тек экономикалық тұрғыда ынталандырып қана қоймай, оны тәрбиелеп отыру керек. Мұның мысалы ретінде Азияның бірқатар елдерін келтіруге болады (Жапония, Оңтүстік Корея, Сингапур және т.б.), оларда жаңалықтар ұлттық мәдениеттің құраушы бөлігі ретінде қалыптасып, білім басты ресурсқа айналған. Аталған мемлекеттердің басымдығы білімге, білікті еңбекке және алдыңғы қатарлы технологияларға беріледі [3].

Әлемдік тәжірибеде сынақтан өткен тәжірибелерді жинақтай отырып, әр түрлі салалар мен өндірістердің мүмкіндіктерін бірге пайдалануға ықпал етеді (мәселен, ұялы

телефондарды сөйлесу құралдарынан басқа фотоаппарат, радио, есептегіш құрал, плеер және басқа да мақсаттарда пайдалануға болады)

Жаңа ғылыми идеялар мен ізденістерге негізделеді, жаңа салалар мен бағыттардың қалыптасуына алып келеді (ғылымдағы жаңа бағыттар – гендік инженерия, биотехнология, нанотехнология, жәндіктерді клондау және т.б.)

Қазіргі уақытта өндіріске инновация мен ғылыми жаңалықты игеру жылдамдығы мен экономикалық және технологиялық бәсекелестік қарқынды дамып келе жатқандығын көрсетеді. Инновацияны игеру бойынша Қазақстан кәсіпорындары мен фирмалары жаңа технологияны, жаңа білімді ізденуде, іргелі зерттеулер жүргізуге қатысуға ұмтылуда, өндірістік жағдайға тез бейімделу мақсатында тікелей өндіріске инновацияны игеруді ұйымдастыруда.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау» туралы 2012 жылғы 9 қаңтар. № 534-IV Заңы: <http://www.zakon.kz>
2. Бердалиев К.Б. Инновациялық менеджмент: Оқу құралы / К.Б.Бердалиев, Т.С.Сатқалиева, А.Сейітқазиева. — Алматы: Экономика, 2010. — 326-б.
3. Оразалы С. Инновациялық экономика. — Алматы: ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, — 324 б.

ТИІМДІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ – БОЛАШАҚ БАСТАУЫ

Дуйсенбаева Н., студент

Ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Еліміз егемендік алған алғашқы күннен бастап мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметтің қазіргі заманғы тиімді жүйесін қалыптастыруға баса назар аударуда. Осы орайда Елбасы Үкімет алдына міндет етіп қойған әкімшілік реформасы республикамыздағы бүгінге дейін өзектілігімен танылып келе жатқан келелі өзгерістердің заңды жалғасы десекте болады. Мемлекеттің біртұтастығы мен қоғамның бірлігі – мемлекеттік басқару тиімділігінің нәтижесі, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету негізі және халықтың әл-ауқатын арттыру шарты. Ал бұдан билік пен басқаруды ұйымдастырудың жалпы жүйелік нысанының түпкі маңызы туындайды. Мемлекеттік басқару адамдардың әлеуметтік қызметін және соның негізінде қалыптасатын қоғамдық қатынастарды білдіреді.

Түйінді сөздер: мемлекет, Үкімет, билік, технология, бюджет

Еліміз егемендік алған алғашқы күннен бастап мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметтің қазіргі заманғы тиімді жүйесін қалыптастыруға баса назар аударуда. Осы орайда Елбасы Үкімет алдына міндет етіп қойған әкімшілік реформасы республикамыздағы бүгінге дейін өзектілігімен танылып келе жатқан келелі өзгерістердің заңды жалғасы десекте болады. «Қазақстан 2030» стратегиясында көрсетілген кәсіби мемлекет құру жөніндегі жетінші басымдық негізінде іске асырылмақ. Реформаға сәйкес, мемлекеттік органдар құрылымдарын жетілдіру, шенеуніктердің жұмыс сапасына баға беру негізінде олардың жалақыларын ұлғайту, мемлекеттік қызмет көрсетудің оң сапасына қол жеткізу, сыбайлас жемқорлықтың тынысын тарылту және басқа да маңызды шаралар Қазақстанның әлемдік бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіруіндегі басты өлшемдердің бірі болып табылады. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев жыл сайынғы халыққа жолдауының бірінде: «Біздің міндет - Қазақстанда нарықтық экономика үшін

оңтайлы болатын мемлекеттік қызмет пен басқару құрылымының осы заманғы, тиімді жүйесін жасау, басым мақсаттарды іске асыруға қабілетті үкімет құру, ұлттық мүдделердің сақшысы бола алатын мемлекет қалыптастыру» - деп айтып өткендей саяси сипаты бойынша да, әлеуметтік – экономикалық жағынан алып қарағанда бұл тақырыптың маңызы зор [1].

Мемлекеттің біртұтастығы мен қоғамның бірлігі – мемлекеттік басқару тиімділігінің нәтижесі, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету негізі және халықтың әлауқатын арттыру шарты. Ал бұдан билік пен басқаруды ұйымдастырудың жалпы жүйелік нысанының түпкі маңызы туындайды. Мемлекеттік басқару адамдардың әлеуметтік қызметін және соның негізінде қалыптасатын қоғамдық қатынастарды білдіреді. Ол әлеуметтік ортада жүзеге асатындықтан оған қоғамның әлеуметтік құрылымының тигізетін ықпалы зор. Мемлекеттік басқарудың тиімділік мәселесі қазіргі кездегі ғылым мен тәжірибенің басты назарындағы мәселелердің бірі болып табылады. [3]. Мемлекеттік басқару жүйесінде маңызды орынды ақпарат алмасу және өндеудің жоғары технологияларын енгізу, ақпараттық нарықты ұлғайту, ақпараттық инфраструктураны кешенді дамыту, ішкі ақпараттан шет қалуды жою орын алып отыр. Ол үшін әр аймақта интернет жүйесін орнату және шетел инвесторларын тарту арқылы өндірісте жаңа ақпараттық технологияларды енгізу. Интернет желісі арқылы кез келген ұйым тек ақпарат жинап қана қоймай, сонымен қатар әлемнің кез келген нүктесінде тұрса да басқаруды қиындықсыз жүзеге асыра алады. Ендігі мақсат—жүктелген міндеттерді бірлесе жүзеге асыру. Алға қойған ауқымды жоспарларды орындау үшін бәріміз күш-жігерімізді біріктіріп, бірге әрекет етуіміз қажет.

Қазақстан Президенті Жолдауында күнделікті өмірдің ең көкейкесті деген салаларына назар аударып, ел дамуының неғұрлым маңызды бағыттарын ашып көрсететеді.

«Солардың ішіндегі сегізінші міндет - «Тиімді мемлекеттік басқару» ауқымында «Бір терезе» қағидаты бойынша бизнеске мемлекеттік қолдау көрсету үдерістерін органдардың ақпараттық жүйелерінің интеграциясы «бір өтініш» қағидаты бойынша жекелеген мемлекеттік қызмет көрсетуден кешенді қызмет көрсетуге көшуге мүмкіндік беретіндігі» туралы айтылған [2].

Елбасы Жолдауында күнделікті өмірдің ең көкейкесті деген салаларына назар аударып, ел дамуының неғұрлым маңызды бағыттарын ашып көрсетеді. Бұның өзі мемлекет тарапынан қабылданып отырған барлық шаралардың қазақстандықтардың әлауқатын жақсартуға, еліміздің экономикасын, әлеуметтік саланы дамытуға бағытталғанын тағы да бір дәлелі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында 2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап тұрғын саны 2 мыңнан асатын аудандық маңызы бар қалалар мен ауылдық округтерде жергілікті өзін-өзі басқарудың дербес бюджеті және коммуналдық меншігін енгізу заң жүзінде белгіледі. 2020 жылдан бастап бұл нормалар барлық елді мекендерде күшіне енеді. Салықтық және салықтан тыс басқа да түсімдердің 7 түрі, сондай-ақ шығындардың 19 бағыты ауыл бюджетіне берілді. Бұл жергілікті маңызы бар әлеуметтік мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Жолдауда Мемлекет басшысы өнеркәсіп немесе мемлекеттік басқару болсын осы 10 міндеттің барлығында да цифрландыру мәселесін күн тәртібіне қойды. Өйткені бұл біздің экономикамыз үшін өте маңызды [2].

Ең алдымен, бұл жоғарыдағы аталған мәселелердің шешілу жолдарын жүзеге асырудың нәтижесінде мемлекеттік басқарудың аса тиімді деңгейіне көтеріле аламыз. Яғни, шалғай аудандар мен ауылдар үшін және кез келген басқару органдарының арасындағы ақпарат алмасудың жедел әрі сапалы болуына, бюрократиялық қағазбастылықтың кемуіне, сыбайлас жемқорлықтың ең төменгі деңгейіне жетуге және мемлекеттік органдардың функцияларының нақты айқын бөлініп қайталанбауына қол жеткізетінімізге нық сенімдіміз. Сайып келгенде, еліміз Қазақстан Республикасының

жағдайы қазіргіден де артып, мерейі үстем болып, бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарынан жуық арада көрінетінімізге бар септігімізді тигіземіз!

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан – 2030 стратегиясы. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев, 21 қазан 1997 ж.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар
3. Мамыров Н.К., Ихданов Ж. Государственное регулирование экономики в условиях Казахстана. Алматы, Экономика – 1998г. 95б.

РАЗВИТИЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ

Дуисова М.Д., магистрант

Научный руководитель: Еркулова Г.С.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье раскрывается проблемы развития и поддержки малого и среднего бизнеса, как одного из приоритетных направлений индустриально-инновационного развития Республики Казахстан и как основы стабильного гражданского общества. Малый и средний бизнес не только выполняет огромную социальную роль, поддерживая экономическую активность большей части населения, но и обеспечивает значительные налоговые поступления в бюджет, а также определяет темпы экономического роста, структуру и качество валового национального продукта.

Ключевые слова: малое предпринимательство, валовый региональный продукт, предпринимательская активность, кредитование, малый и средний бизнес.

Малые и средние предприятия в рыночной экономике – ведущий сектор, определяющий темпы экономического роста, структуру и качество ВВП. Мировая практика убедительно свидетельствует, что в даже странах с развитой рыночной экономикой малое предпринимательство оказывает существенное влияние на развитие народного хозяйства, решение социальных проблем, увеличение численности занятых работников. По численности работающих, по объему производимых и реализуемых товаров, выполняемых работ и оказываемых услуг СМП в отдельных странах занимают ведущую роль [1].

Малое предпринимательство в РК стало явлением массовым и относительно динамичным, на основе данных Агентства Республики Казахстан по статистике, по состоянию на 1 сентября 2018 года количество действующих субъектов МСП по сравнению с предыдущим годом увеличилось на 4,2%. В общем количестве субъектов МСП доля индивидуальных предпринимателей составила 64,9%, юридических лиц малого предпринимательства – 18,5%, крестьянских или фермерских хозяйств – 16,4%, юридических лиц среднего предпринимательства – 0,2% [2].

В настоящее время в Мангистауской области наблюдаются позитивные тенденции развития экономики. Показатели, характеризующие сферу малого предпринимательства региона, свидетельствуют об увеличении размеров бизнеса, обусловленных оживлением производства, ростом реальных денежных доходов населения, усилением мер государственной поддержки, что в свою очередь привело к повышению инвестиционной активности, изменению экономической конъюнктуры и росту других составляющих бизнес-климата.

Сегодня доля бизнеса в различных секторах экономики региона активно расширяется. Так, в обрабатывающей промышленности этот показатель составляет 25%, в области транспорта — 20%, в оптовой и розничной торговле - 18%, здравоохранении - 8%, оказании услуг по проживанию и питанию - 7%, образовании - 6%. В области сохранено 3320 рабочих мест. Доля занятых в МСБ от общего числа занятого населения в Мангистауском регионе составляет 42% [2].

Еще несколько лет назад 70% всех одобренных проектов касались актауских предпринимателей. Сейчас ситуация кардинально поменялась - 70% проектов представляют предприниматели Жанаозена и районов, а 30% - города Актау. По микрокредитованию с начала текущего года одобрено 204 проекта на сумму 884 млн тенге, создано 465 рабочих мест.

Ежегодно растет доля малого предпринимательства в валовом региональном продукте. Ежегодно увеличивающиеся налоговые поступления от СМП свидетельствуют об изменении размеров бизнеса.

В настоящее время предприняты реальные шаги, способствующие росту предпринимательства, созданию благоприятных условий для его развития, защите от бюрократического произвола контролирующих органов.

В Мангистауской области рассчитывают с помощью новой программы «Семь шагов» увеличить долю отчислений малого и среднего бизнеса в валовый региональный продукт и стимулировать предпринимательскую активность.

Первым шагом стал запуск программы «Нур Капитал». Вторым шагом выступит программа развития туризма, третьим - микрокредитование субъектов МСБ в сельских населенных пунктах и моногородах. Четвертый шаг - это уроки предпринимательства в средних школах. В республике эта программа запускается только в 2019 году. Пятым шагом для развития и поддержки малого и среднего бизнеса станет предоставление свободных мест для уличной торговли, шестым - запуск программы снижения административного давления на бизнес. Седьмой, завершающий шаг, это программа переквалификации высвобождаемых работников из нефтяной сферы и вовлечение их в МСБ.

Программа направлена на выполнение цели, поставленной главой государства - до 2050 года обеспечить долю вкладов МСБ в валовый региональный продукт не менее 50% от общего объема.

Для поддержки малого и среднего бизнеса в области реализуются две государственные программы - единая программа «Дорожная карта бизнеса 2020» и «Развитие продуктивной занятости предпринимательства с 2018 по 2021 годы». По первой за 10 месяцев одобрено 159 проектов на общую сумму 11 млрд тенге, создано 152 рабочих места [2].

Еще одним направлением по поддержке малого бизнеса является создание условий для обеспечения доступа к финансовым ресурсам, через развития соответствующей инфраструктуры. В процесс кредитования вовлечены следующие учреждения области: банки второго уровня, организации, осуществляющие отдельные виды банковских услуг, микрокредитные организации, финансовые институты созданные с участием государства.

На развитие предпринимательства в Мангистауской области Фонд «Даму» выделит 1,8 млрд тенге. Дополнительно к этой сумме Акиматом по Мангистауской области было выделено 900 млн тенге. Создание таких благоприятных условий позволит увеличить долю выпуска новой продукции, местных предприятий и выйти на качественно новый уровень развития всего Мангистауского региона.

АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» - национальный институт развития, 100% акций которого принадлежат АО «Национальный Управляющий холдинг «Байтерек». Миссия Фонда «Даму» – содействие качественному развитию МСБ, а также

микрофинансовых организаций Казахстана в роли интегратора и оператора предоставления финансовых, консалтинговых услуг.

Недостаточное развитие инфраструктуры предпринимательства в сельских регионах области влияет на уровень электронной готовности предпринимателей в сельских районах. Ограничены возможности централизованных услуг по ведению и консалтингу в сфере бухгалтерского и налогового учета, ведения бизнеса, маркетинга, менеджмента, юридических и финансовых вопросов.

Таким образом, экономика любого общества представляет собой совокупность различных видов деятельности, результатом которой является создание материальных благ и их движение к потребителю. Эта деятельность осуществляется на основании взаимодействия производительных сил и производственных отношений, характеризующихся их проникновением и взаимовыражением. Бизнес тоже деятельность, исторически возникшая в процессе развития общества.

Развитие предпринимательства сталкивается со множеством проблем, в частности это и информационные проблемы, и финансовые, и институциональные, и образовательные, и государственные (бюрократизм, коррупция), все эти проблемы решаемы, и надеемся, что в скором будущем наша страна справится с поставленными перед ней задачами решения этих проблем. Именно за счет этих решений и будет развиваться экономика нашей страны в целом. Развитие малого предпринимательства способствует стабилизации хозяйственных связей, формированию внутренней конкурентной среды. Новые предприниматели РК испытывают огромную потребность в успехе и хотят доказать всем свои способности. Это возможно лишь в результате победы в конкурентной борьбе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Смагулова Н.Т. Конкурентоспособность малого бизнеса: фактор стратегического планирования «Банки Казахстана» 2012 год № 4, с.22
- 2 Состояние и проблемы предпринимательства в Мангистауской области. К.Бекетова, З. Тажиева/ Журнал «Экономика и статистика» №2, 2018. - с. 77, 81.

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ РӨЛІ

Кошкарбаев Б.С., студент

Ғылыми жетекші: Абдиева С.Р.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада Маңғыстау облысының экономикасындағы ауыл шаруашылығының рөлін мен маңызын. Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің динамикасы, Маңғыстау облысының ауыл шаруашылығының жалпы көлемін мен қазіргі жағдайы туралы жазылған.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығының жалпы көлемі, ауыл, орман және балық шаруашылығының жалпы өнімі

Нарықтық қатынастар жағдайында ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің басты міндеттеріне агралық сектордың өсуін қалыптастыруды және оның заңдылықты түрде орын алуын қамтамасыз ету болып табылады.

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің жүзеге асырылуы тікелей өндірістік даму деңгейіне байланысты. Біздің көзқарасымызда олардың бірнешеін атап көрсетуге

болады. Бастапқы деңгейге жеке шаруашылық бірлік деңгейін, мысалы, фермерлік шаруашылықтарды, әртүрлі деңгейдегі ассоциацияларды, жеке кәсіпорындар мен мемлекеттік шаруашылықтарды атауға болады. Бұл деңгейге экономикалық және шаруашылық субъекттердің басқару құрылымымен біріктірілген, иерархиялық тип бойынша жүзеге асырылатын байланыстардың бастапқы кезеңдері сәйкес келеді. Ал ірі көлемдегі бірақ аз санды жұмысшылары бар шаруашылық субъекттерінде (мысалы, фермерлік шаруашылықта) іс-әрекеттің бөлістірілуі жасанды формалы түрде жеке адамның беделінің негізінде және өзара келісім негізінде жүзеге асырылады. Қызмет түрлері әр салалы және жұмысшыларының саны көп ірі шаруашылық субъекттерінде басқару жүйесі формалды түрде орын алып, нақты құрылымдары анық болады.

Ауыл шаруашылығын басқару заңдылығы әр елде өзінің ерекшелігіне сәйкес қалыптасады. Оның негізгілеріне аграрлық сектордағы барлық шаруашылық субъекттер үшін салыстырмалы түрде тең мүмкіндіктерді қалыптастыру, монополиялық өндіріске шектеу қою мен бәсекелестікті дамыту жатады.

Ел экономикасының негізгі салаларының бірі болып табылатын ауыл шаруашылығының жағдайына көңіл бөлу соңғы кезде республика деңгейінде қолға алына бастады. Ауыл шаруашылығы саласында соңғы жылдарда республикалық және аймақ негізінде оң өзгерістер қалыптасқанымен әлі күнге дейін шешуі табылмай отырған мәселелер жетерлік [1].

Маңғыстау облысының ауыл шаруашылығының жалпы көлемі 2016 жылы 12466,13 млн. теңгені, НКИ – 103,7% құрады (1-кесте). Облыс ЖӨӨ-дегі ауыл шаруашылықтың үлесі 0,5% құрап, есепті кезеңде болмашы өсті (2012 жылы – 0,3%). Тұщы судың жер үстіндегі көздерінің, шалғынды жайылымдарының жоқтығы, күрт континенталды, құрғақ климат, табиғи жайылымдар шығымдылығының ауа райы жағдайларына тікелей тәуелділігі, қатаң гидрологиялық жағдайлар, жерасты су көздерінің жоғары минералдануы аграрлық секторды дамытуды шектейді. Алайда, ауыл шаруашылығының болмашы үлесіне және жұмыспен қамтудың төмендігіне (экономикада жұмыспен қамтылғандардың жалпы санында барлығы 1,1%) қарамастан, өңір үшін осы саланың маңызы айтарлықтай жоғары. Ауылдық жерде облыс халқының жартысы тұрады және тиімді аграрлық секторды дамыту ауылдағы әлеуметтік тұрақтылықтың гаранты болып табылады.

Кесте 1 - Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің динамикасы

	2012 жыл	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл
Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі, млн. теңге	7 822,5	8 036,6	8 724,7	11734,3	12466,1
Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің НКИ	99,6	96,6	95,7	105,1	103,7

Маңғыстау облысының жалпы ауданы 16,6 млн. гектарды, оның ішінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер – 5,99 млн. гектарды (36,0%), негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс ауданы – 1,087 мың гектарды (0,016%), оның ішінде озық ылғал үнемдеу технологиясы (тамшылатып суару) пайдаланылатын егіс алқабы – 0,893 мың гектарды (2012 жылға қарағанда 3,15 есе өсті) құрайды.

Пайдалы жерлер кесінінде облыс аумағы негізінен жалпы ауданы 12,7 млн. гектарды құрайтын жайылымдық жерлерден тұрады [2].

Ауыл, орман және балық шаруашылығының жалпы өнімі 5,3 млрд. теңге сомасына өндіріліп, саладағы НКИ 105,1% құрады. Ірі қара мал басының – 19,1%-ға (23,4 мың бас), түйенің – 11,8%-ға (70,0 мың бас), жылқының – 11,5%-ға (93,0 мың бас), қой мен ешкінің – 3,8%-ға (532,7 мың бас) өскені байқалады. Өңірде жалпы ауданы 23,76 га болатын 41

жылыжай, оның ішінде өнеркәсіптік үлгідегі 6 жылыжай және фермерлік үлгідегі 35 жылыжай жұмыс істейді. Қарақия ауданында «Сенек» ЖШС «Өзенмұнайгаз» АҚ-ның демеушілік қаражатының есебінен ауданы 0,3 га жылыжайдың құрылысын аяқтады, жабдықты орнату жұмыстары жүргізілуде. ДК «Бүркітбаев» Түпқараған ауданының Ақшұқыр ауылындағы жұмыс істеп тұрған жылыжай кешенін 3 гектарға дейін кеңейту жұмыстарын жалғастыруда. Ауыл шаруашылығын дамыту мақсатында ағымдағы жылы барлығы 8 инвестициялық жоба, оның ішінде мал шаруашылығы саласында – 4, өсімдік шаруашылығы саласында – 2, тамақ өнімдерін өндіру саласында – 2 жоба іске асырылуда. Оның ішінде, ең ірі жобалар мыналар: - Мұнайлы ауданындағы ауданы 3 га жылыжай кешенін кеңейту – «GreenHouse E.C.O» ЖШС (2018 жылға арналған инвестициялар – 1,5 млрд. теңге); - Жұмыртқа бағытындағы құс фабрикасын салу – «Маңғыстау-Құс» ЖШС (2018 жылға арналған инвестициялар – 1,2 млрд. теңге); 8 - Ақтау қаласында ауданы 2 га «Астық» жылыжай кешені салу – «Астық» ШҚ (2018 жылға арналған инвестициялар – 270 млн. теңге); 4) Жылқы өсіретін шаруашылықты кеңейту – ДК «З. Исева» (2018 жылға арналған инвестициялар – 40 млн. теңге). Бүгінге облыстың барлық қалалары мен аудандарында 20 ауыл шаруашылығы кооперативі құрылып, жұмыс істеп тұр. Жергілікті бюджеттен 2018 жылы өсімдік шаруашылығы өнімінің шығымдылығы мен сапасын көтеруді субсидиялауға – 80 млн. теңге, асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды, мал шаруашылығы өнімін өндіруді және өткізуді қолдауға – 50 млн. теңге бөлінді. Агроөнеркәсіптік кешендегі жобаларды инвестициялық субсидиялауға 2018 жылы республикалық бюджеттің 636 млн. теңге қаражаты бағытталды. Жыл басынан бері 27 құдық бұрғыланды (жылға арналған жоспар – 52 құдық) [3].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. http://rusnauka.com/8_SNP_2016/Economics/6_209257.doc.htm;
2. Маңғыстау облысын дамытудың 2016-2020 жылдарға арналған бағдарламасы;
3. <https://mangystau.gov.kz/ru/page/index/236>

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПОНЯТИЯ КОРРУПЦИИ КАК АНТИСОЦИАЛЬНОГО ЯВЛЕНИЯ

Караджаева Р., студент

Научный руководитель: Дуисова А.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Ақтау

Аннотация. В статье рассматриваются понятие и проблемы коррупции в историческом ракурсе. Дается определение коррупции учеными, философами разных стран, методы исследования социально-философский, философско-политологический, а также разносторонний теоретический анализ феномена коррупции.

Ключевые слова: коррупция, общесоциологический уровень, философско-политологический метод исследования, злоупотребление властью, форма девиантного поведения.

Коррупция – это довольно сложное и неоднозначно понимаемое понятие, которое имеет исторический характер, развивается во времени и существенно зависит от социальных условий и традиций той или иной страны. Коррупцию в разных странах (и в разных регионах Казахстана) нередко определяют национальные, этнические, религиозные и правовые традиции, поэтому вопросы изучения понятия коррупции было актуально во все времена.

Коррупция может проявляться в преступлениях, правонарушениях, различных этических отклонениях в поведении, в нарушении норм морали и нравственности. Она может проявляться также в использовании должностным лицом своего служебного статуса для незаконного обогащения.

Среди различных методов исследования коррупции общественными науками следует отметить прежде всего философско-этический подход, который исторически сложился в качестве самого первого объяснения этого феномена. Первым автором, предложившим объяснение коррупции, был древнегреческий мыслитель Гесиод (VIII-VII вв. до н.э.), который в работе «Труды и дни» изложил свое представление о неизбежном движении человечества от «золотого века» к веку «железному» через порчу нравов. Морально-нравственные отношения людей и их «порча» в концепции Гесиода были представлены основой всех исторических изменений общественных отношений и процессов. Наиболее глубокий и разносторонний теоретический анализ феномена коррупции позволяет произвести социально-философский и философско-политологический метод, так как именно в нем содержатся базисные понятия и представления о самом государстве, его основном предназначении, диалектике его развития.

Общезначимый уровень, который позволяет оценить коррупцию не в узком смысле, как какое-либо отдельное явление, а в совокупности всеобщих принципов, философских категорий, всеобщих законов, выступающих инструментами познания действительности. Использование указанного метода по отношению к познанию коррупции позволяет реализовать принципы объективности, всесторонности, причинности, применить при исследовании такие категории как пространство, время, движение, качество, количество и др.

Общезначимый уровень позволяет познать коррупцию, используя совокупность многих принципов и категорий, применяемых, в том числе и политологией. Указанный метод, основываясь на абстрагировании, обобщении, моделировании, анализе, индукции и дедукции и др. методах способствует получению более качественного результата в познании сущности коррупции.

Что касается третьего уровня познания коррупции, то он основывается на использовании специальных методов частных наук – социологии, экономики, политологии, права, позволяющих предметно, в рамках отдельной дисциплины, изучить специфику коррупционных отношений.

История человечества свидетельствует, что нравственность общества есть продукт общественно-политического бытия человека, а не врожденное природное его качество. Следовательно, чтобы управлять обществом государство должно заботиться о нравственности и морали каждого его члена, так как мораль сама по себе никакой особой власти над людьми не имеет иначе, как только через власть государства. На необходимость государства регулировать нравственные основы и общественную мораль указывал Платон, Спиноза, Гоббс, Кант, Руссо, Шопенгауэр и другие известные ученые прошлого.

Начало философско-политологическому методу исследования коррупции было положено политическими теориями Платона (427-347 до н.э.) и Аристотеля (384-322 до н.э.), в которых принципиальную роль играло представление о «порче» государственного устройства общества, «порче» политических нравов граждан, приводящей общество к самым серьезным социально-политическим последствиям. Древнегреческие философы Платон и Аристотель в своих работах неоднократно упоминали о разлагающем и разрушающем воздействии злоупотребления властью и взяточничества на экономическую, политическую и духовную жизнь общества[1]. Однако следует отметить, что этой же проблемой занимался и учитель Аристотеля древнегреческий философ Платон, который в своих работах «Государство», «Политик», «Законы» весьма детально

рассматривал феномен коррупции как "злоупотребление властью должностными лицами"[1].

По существу, древнегреческими философами были заложены основы политической науки и такого ее важнейшего раздела, как теория коррупции государственной власти.

В философии Гегеля существенную роль, как известно, играет диалектика. Для него диалектика – это «движущая душа всякого научного развёртывания мысли и представляет собой единственный принцип, который вносит в содержание науки имманентную связь и необходимость». Применительно к диалектическому развитию общества Гегель отдавал должное праву, и поэтому социальный прогресс он видел, с одной стороны, в расширении на всех членов общества всей полноты прав («прав человека»), а с другой, – нет и произвольных («волютаристских»), неправовых способов управления обществом. Другими словами, все члены общества должны в идеале обладать одинаковыми правами, и во всех её сферах должно торжествовать право и закон.

Весьма интересным является определение коррупции, данное итальянским мыслителем, писателем и политическим деятелем Николо Макиавелли (1469 - 1527). Автор работ о государстве и государственном устройстве определял коррупцию как "использование публичных возможностей в частных интересах". В работах «Государь» и «Рассуждения на первую декаду Тита Ливия» он сравнивал коррупцию с болезнью: в самом начале заболевания ее трудно распознать, но легче лечить, а когда она запущена, то ее уже легче распознать, но труднее лечить. Аналогичное происходит и с коррупцией в государственном устройстве и управлении. Если своевременно обнаружить зарождающийся недуг, что дано лишь мудрым правителям, то избавиться от него нетрудно, если же он запущен так, что всякому виден, то никакое снадобье уже не поможет. Получившему свободу, но развращенному народу, по утверждению Н. Макиавелли, крайне трудно остаться свободным.

Подводя итог анализу феномена коррупции, понимаемого в предельно широком, социально-философском смысле как порчи социальных норм, лежащих в основе социальной и политической жизни общества, необходимо кратко сформулировать следующие основные выводы. Во-первых, понятие порчи (регресса, коррупции), равно как и его противоположности – понятие прогресса (совершенствования) может относиться, как показывает историко-теоретический анализ, к трем различным сферам общественной жизни – материально-экономической, политико-правовой и морально-нравственной. Во-вторых, во времена Средневековья, Возрождения, в эпоху Просвещения и Нового времени также существовала коррупция, и богатые люди активно участвовали в коррумпировании высших должностных лиц, а зачастую и покупали государственные должности.

Среди ученых-социологов, рассматривающих коррупцию как особый социальный институт, можно выделить Л.В. Гевелинга, которому принадлежит следующее определение этого феномена: «Коррупция – это деструктивная по отношению к действующим на данной территории общественным нормам и господствующей морали система социальных связей, которые характеризуются использованием должностных полномочий для получения материальной и (или) нематериальной выгоды». Под это понятие коррупции подпадают все так называемые «теневые» явления, институты и социальные процессы [2].

Таким образом, коррупция в Казахстане приобрела многочисленные формы и виды, а в коррупционные отношения втянуты сотни тысяч казахстанцев, что, безусловно, ослабляет государство, негативно влияет на происходящие в стране политические процессы и преобразования. И чтобы успешно бороться с той или иной разновидностью коррупции, надо знать, как она возникает, какие стадии проходит и каковы тенденции её развития, это главная задача государства и гражданского общества в борьбе с коррупцией.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Каиржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан (Общая часть): Учебник – Алматы, 2011 г.
- 2 Карпец И.И. Современные проблемы уголовного права и криминологии. М., 2006.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕНЕДЖМЕНТА В КАЗАХСТАНЕ

Катаева А.К., студент

Научный руководитель: Еркулова Г.С.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. С историческим развитием менеджмента в разных странах мира стали появляться национальные модели управления. На формирование нынешней модели казахстанского менеджмента повлияли как исторические процессы в данном регионе, так и культура его народа. В статье рассматриваются некоторые особенности казахстанской модели менеджмента, которые проявились со дня независимости Казахстана.

Ключевые слова: менеджмент, система управления, стратегия, принципы, бизнес-образование.

С историческим развитием менеджмента в разных странах мира стали появляться национальные модели управления. На сегодняшнее время можно выделить 2 основных полюса в менеджменте: американский менеджмент, отличающийся индивидуальной ответственностью и узкой специализацией работников, и японский менеджмент с иерархичностью управления и координацией действий, и контролем. Некоторые страны использовали опыт американских менеджеров, некоторые – японских управленцев, но во всех странах стала формироваться собственная модель управления, имеющая свои особенности, положительные и отрицательные стороны. Не исключение в этом процессе и наш казахстанский менеджмент.

В настоящее время в Казахстане наблюдается разбалансированность всего механизма управления. Отечественный менеджер в своей практической деятельности сталкивается с такими проблемами, которые совсем незнакомы западному менеджеру. Поэтому в создавшихся условиях особое значение приобретает получение нового знания по искусству управления. Построение эффективной системы управления в Казахстане требует подготовки достаточного количества менеджеров-профессионалов. Есть качества, которыми необходимо обладать менеджеру-профессионалу, это:

- быть разносторонне развитым, творческим и инициативным человеком высокой квалификации, умеющим управлять людьми для достижения целей организаций;
- так же одновременно должен быть не только руководителем, но и лидером, хорошим организатором, экспертом в постановке задач, другом для людей, находящихся у него в подчинении;
- должен хорошо ориентироваться в проблемах рынка. [1]

Казахстанский менеджмент – это не социализм, а способ эффективного использования особенностей казахского этноса в условиях глобального рынка по опыту русских и японцев. Казахстанский менеджмент в целом имеет позитивные качества и основывается на образованности и креативности наших предпринимателей, их стрессоустойчивости и патриотизме. Негативными проявлениями менеджмента можно назвать слабую заинтересованность персонала в конечных результатах, невысокую оплату труда, задержки выплат, нарушение норм трудового законодательства, несовершенную систему управления персоналом. Причинами сложившегося менеджмента можно назвать

низкий уровень институционализации внешней и внутренней среды. Система бизнес-образования не учитывает казахстанские реалии, не развита сеть консалтинговых и исследовательских организаций, характер менеджмента – субъективный.

Есть разные взгляды на менеджмент: для крупного бизнеса важны стратегия, миссия, философия, но владельцу трех ларьков «великая стратегия 10-летнего завоевания рынка» не нужна. Не нужно вдохновлять миссией и философией компанию из 20-ти человек – для них достаточно одной харизмы руководителя, а философствования об эффективности и менеджменте актуальны лишь для незначительной части предпринимателей и населения [2].

В статье хотелось бы привести несколько принципов и законов менеджмента:

- «Всякий руководитель, не справляющийся со своей работой, имеет свою систему работы» (Вывод Мандера из закона Хау)

- «Менеджеры, которые проработали на своей должности по тридцать лет, не обязательно имеют тридцатилетний опыт. Скорее, это однолетний опыт, повторенный тридцать раз.» Роберт Танненбаум

- «Менеджер: человек, который никогда не откладывает на завтра то, что может поручить кому-либо сегодня.» «Quotable Business».

Мы можем сделать менеджмент эффективным. Для этого надо отвлечься от больших и абстрактных теорий, возрождать нормальную плановую экономику. Увлечаться играми, принимая англо-саксонскую модель со стратегиями и свободным духом предпринимательства, и при этом иметь сильное государственное участие – самих себя обманывать. Поэтому нужно вводить нормальную исполнительскую дисциплину, нормальный менеджмент, реально выполнимые планы и ответственность. Важно создавать свой, казахстанский менеджмент, учитывая наши особенности и специфику. Важно активизировать экспортное направление бизнеса, заниматься пропагандой экспортеров.

Современный же менеджмент включает в себя необходимость развития способностей, позволяющих быстро изменять стратегию в случае возникновения внешних или внутренних угроз; развитие личной конкурентоспособности, продвигающей личностный рост и позволяющий повысить конкурентоспособность своего подразделения; постоянное самообучение и обучение новым методам и технологиям управления; осознание своей социальной ответственности и роли оказываемого влияния на подчиненных; необходимость комплексного обеспечения подчиненных всем необходимым в процессе труда – материалами, информацией, средствами труда; необходимость участия менеджера в различных проектах, основанных на применении новых интеллектуальных методов и технологиях, составляющих наиболее ценный нематериальный актив любой компании; включение в деятельность менеджера задачи по формированию положительного имиджа компании на рынке и своего собственного имиджа внутри компании, по совершенствованию взаимодействия с клиентами фирмы и по увеличению отдачи вложенных в деятельность компании инвестиций. [3]

Казахстанский менеджер, покупая у казахстанского же менеджера, не повысит эффективности - закрытые системы не развиваются. Система развивается, когда конкурирует с кем-то снаружи, когда есть, условно говоря, казахстанский и неказахстанский менеджмент.

В казахстанских компаниях актуальными проблемами являются отсутствие стратегического мышления и несовершенная система управления человеческими ресурсами (не учитывая государственные органы, которые добились значительных результатов в этом отношении). Компании стремятся к максимизации прибыли, используя агрессивную и навязчивую рекламу, пренебрегая качеством своих товаров и услуг. Казахстанский менеджмент отличается тем, что предприниматели хотят получить «все и сразу», что приводит к отрицательным последствиям в долгосрочном периоде. Хотя в РК множество ВУЗов и центров бизнес – тренинга, уровень компетенции персонала в

казахстанских компаниях по сравнению с зарубежными странами не на высшем уровне. Для повышения эффективности в компаниях необходимо внедрить систему, при которой сотрудники должны зарабатывать деньги, а не «получать ее». На сегодняшний день прослеживается авторитарный стиль управления, нарушение трудового договора, подбор персонала исходя из личных знакомств и рекомендаций.

Как видно, в управлении больше недостатков, чем преимуществ. Главная причина – это низкий уровень подготовки управленческих кадров. В сфере образования необходимы реформы в подготовке управленцев практического направления. Теоретическая база у персонала обычно высокая, но многие сотрудники не в состоянии внедрять эти знания в практическую деятельность компании. Встает необходимость тесного сотрудничества учреждений образования и предприятий. Казахстан стремится к становлению членом ВТО, что непосредственно станет стимулом для казахстанских компаний для улучшения системы менеджмента. Необходимо внедрять современные инструменты эффективного управления, но только с учетом национальных и культурных параметров страны. Казахстан добился высоких результатов благодаря богатству природными ресурсами, макроэкономической стабильности и эффективной международной деятельности. Современный этап требует развития человеческих ресурсов, их инновационного потенциала. Примечательным будет являться опыт Японии, бедной естественными ресурсами страны, в которой культивируется принцип: «наше богатство – человеческие ресурсы».

Менеджмент обладает самостоятельной ценностью, более приоритетной, чем нам кажется. К примеру, у нас люди не понимают корпоративное управление, различия между функциями владения и распоряжения. Распорядители – это менеджеры, а владельцы – это предприниматели. Мы должны четко понимать, что менеджер служит предприятию как единому телу, не акционеру, даже контрольному, а единому телу. Необходимо так же различать корпоративное управление и корпоративный менеджмент. Корпоративное управление – это там, где отношение между менеджментом и предпринимательством регулируется, а корпоративный менеджмент – это чистая практика управления предприятием, так называемое бизнес-администрирование. [4]

На наш взгляд для того, чтобы менеджмент в нашей стране стал наиболее эффективным, нужно использовать в бизнес-образовании казахстанские реалии и опыт, разрабатывать отечественные кейсы, пропагандировать профессиональный менеджмент.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бердалиев К.Б. Менеджмент (курс лекций), - Алматы, Экономика, 2005.
2. Кусаихов Д. Управленческо-правовые отношения в Казахстане // Проблемы теории и практики управления. - 2003. - N2.
3. Менеджмент. Учебное пособие под ред. К.Б. Бердалиева. - Алматы: КазЭУ им. Т. Рыскулова, 2008.
4. Шакина Ж.М. Посткризисное состояние и стратегия экономического развития Казахстана на перспективный период // Экономика и финансы. - 2002. - N11.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРОЙ В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛЬНО-ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Төлегенова Ж.М., студент

Научный руководитель: Косымбаева Ш. И.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассмотрены зарубежный опыт управления социальной сферой в условиях индустриально-цифровой экономики. Рассмотрен опыт развитых стран государственной социальной политики, а также европейская социальная модель государственного регулирования социальной сферы. В виде рисунка показана характеристика европейской социальной модели и условия ее реализации.

Ключевые слова: социальная сфера, европейская социальная модель, социальная политика.

В развитых странах мира основной вектор в развитии общественной инфраструктуры и социальных услуг традиционно задает государство.

Вместе с тем ресурсы и компетенции частного сектора и некоммерческих и общественных организаций становятся все более востребованными.

В социальной политике индустриально развитых стран со смешанной экономикой выделены следующие основные направления: -государственное регулирование доходов и цен; -меры в области занятости; - система социальных гарантий в области образования и здравоохранения.

Из перечисленных направлений государственной социальной политики на первый план выходит социальная защита и поддержка населения.

Немаловажным направлением государственной социальной политики является государственная политика занятости. Деятельность государства в данной области призвана обеспечить постоянную занятость для всех способных и желающих трудиться с учетом их индивидуальных способностей и потребностей. Иными словами, регулирование занятости нацелено на поддержание баланса между спросом и предложением рабочей силы.

В современных условиях падения рождаемости, роста смертности распространения социально обусловленных болезней государство вынуждено решать проблемы защиты и сохранения здоровья граждан. Доступность и бесплатность медицинского обслуживания обеспечивается обязательным медицинским страхованием, как своеобразной формой дополнительного налогообложения.

Достаточно остро на сегодняшний день стоит проблема определения форм и степени участия государства в управлении образовательным процессом, образовательными учреждениями и программами, сочетания государственного и негосударственного, бесплатного и платного образования.

Механизм государственного управления социальной сферой отличается большим разнообразием применяемых методов и инструментов. Выбор тех или иных способов управления зависит от области их применения, субъектов и объектов управления.

На сегодняшний день европейская социальная модель (ЕСМ) не является традиционной моделью стран «старой Европы», которую часто критикуют в том, что она мешает экономическому развитию в эпоху глобализации.

Не является она и основанием для проведения реформ в новых странах-членах. [1] В действительности она скорее является концептом на будущее, в котором будут реализованы европейские ценности и подходы.

Однако это также и концепт, который позволяет реализовать институциональные изменения и установить новые цели, при соблюдении ряда условий (см. рис.1).

Рисунок 1 - Характеристика Европейской социальной модели и условия ее реализации

Примечание – составлено автором на основе систематизации источников [2]

Европейская социальная модель влияет на производство, занятость и производительность - и таким образом, на экономическое развитие и конкурентоспособность экономики, а также способствует достижению и других целей экономической политики.

Активная политика в сфере занятости стала очевидным элементом социальной модели с заключением Амстердамского договора по Программе Европейской Занятости, который нацелен на создание рабочих мест и активизацию пассивных людей, а также людей, уязвимых в отношении безработицы.

Концепт ЕСМ также поддерживает ценность работы как способа самореализации личности, ее включения в общество, как пути достижения достойного уровня жизни.

ЕСМ связана с относительно высокими и схожими жизненными стандартами для всех граждан. Это достигается развитием социальной инфраструктуры, широким доступом к социальным услугам, к образованию и здравоохранению, очень высокой социальной защитой, гарантированным минимумом оплаты труда, достойными жилищными условиями и условиями труда, и др.

Таким образом, ЕСМ соответствует социальной архитектуре современного общества и вариантам его развития, наиболее отвечающие вызовам XXI века.

ЛИТЕРАТУРА

1. Корганова С.С. Социальная политика - путь к благосостоянию народа. Зарубежный опыт. // Саясат-Policy, 2014. -№6. – С.8-15.
2. Ермакова-Сосновская Н.И., Земцова А.В. Организационно-экономический механизм регулирования занятости населения в условиях кризиса. - Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2016.

РОЛЬ И ФУНКЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Таджиев Т. Б., студент

Научный руководитель: Косымбаева Ш.И.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассмотрены роль и функции социальной сферы в жизни общества. Приведены высказывания ученых о значимости и составляющих социальной сферы. Выделены наиболее значимые отрасли социальной сферы такие как: здравоохранение, образование, культура, спорт, жилищное и коммунальное хозяйство. В виде таблицы приведена классификация функций социальной сферы разделенная признаку и группам.

Ключевые слова: социальная сфера, отрасли экономики, благосостояние населения.

Одним из распространенных является экономический, точнее экономико-отраслевой, подход к трактовке социальной сферы, по сути, как синонима понятия «социальная инфраструктура».

Ученые рассматривают социальную сферу как совокупность отраслей экономики, чаще ее непроизводственной сферы, связанных с предоставлением благ и услуг, удовлетворяющих потребности людей и формирующих условия их повседневной жизнедеятельности [2,3].

К таким отраслям обычно относят здравоохранение, образование, культуру и искусство, физическую культуру и спорт, социальное обслуживание, социальное обеспечение и социальное страхование, жилищное и коммунальное хозяйство, пенсионное обеспечение.

Кроме того, к социальной сфере иногда относят ряд отраслей производственной сферы, выполняющих функции социального обслуживания - розничную торговлю и общественное питание, бытовое обслуживание, транспорт и связь по обслуживанию населения и другие. В таком случае социальная сфера предстает только как социальная инфраструктура, без учета деятельности социальных субъектов, их связей и отношений.

Представители социально-воспроизводственного подхода подчеркивают, что выделение социальной сферы позволяет целостно оценить процесс и результат воспроизводства человека, социальных групп и общества в целом, проанализировать эффективность деятельности тех или иных социальных институтов.

Так, Г.И. Осадчая определяет социальную сферу «как целостную, постоянно изменяющуюся подсистему общества, порожденную его объективной потребностью в непрерывном воспроизводстве субъектов социального процесса, различающимися способностями, потребностями и многообразием интересов в процессе социального взаимодействия» [4].

В рамках социоструктурного подхода социологи трактуют социальную сферу как совокупность больших социальных групп (слоев, наций, народов и т.д.), как систему социальных неравенств, элементами которой являются социальные статусы различных групп, что сводит ее (социальную сферу) по существу к понятию социальной структуры [5]. По мнению сторонников данного подхода, социальная сфера включает устойчивые связи людей, различающихся своими позициями по доходам и собственности, власти, образованию, престижности основного занятия в сфере общественного производства и другим критериям. В таком ракурсе анализа социальная сфера теряет свой главный функциональный признак – обеспечение воспроизводства общества.

Несмотря на имеющиеся различия в определениях термина социальный институт, все эти определения акцентируют внимание на главном - на регулятивной функции социальной сферы.

Именно от степени развития и эффективности регулирующей деятельности социальных институтов в той или иной стране зависит благосостояние населения данной страны: «Историки-экономисты Роберт Фогель, Давид Лэнде и Дуглас Норт считают, что богатые страны богаты сегодня потому, что в течение столетий в них развивались социальные институты, способствующие улучшению материального положения населения. Это очень важное утверждение. Согласно ему население богатых стран здоровее, образованнее, имеет более высокие продолжительность жизни и технологическое развитие, а также совершает новые научные и технические открытия именно потому, что в этих странах созданы социальные институты. Эти институты не только позволяют, но и поощряют развитие машиностроения, транспорта, здравоохранения, образования, обмена идеями и плодами этих идей. Накопление промышленного капитала — только непосредственная причина для процветания, истинная же причина состоит в существовании прогрессивных институтов» [6].

Таблица 1 - Классификация функций социальной сферы

Классификационный признак	Классификационные группы
По содержанию	1) общественные (социальная, бытовая, культурная); 2) экономические (воспроизводственная, обеспечивающая, стимулирующая)
По назначению	1) общие (заключаются в сохранении, производстве, распространении и освоении культурно-духовных ценностей); 2) целевые (воспроизводственная, обеспечивающая)
По характеру	1.общие (воспроизводственная, воспитательная); 2.специфические (регулирующая, коммуникативная)
По способу форм проявления	1. обеспечение; 2. поддержка; 3. защита; 4. страхование
По инновационной составляющей	1.интеграционная; 2. инновационная; 3. информационная
Примечание – составлено автором на основе систематизации источников [1-6]	

Таким образом, из вышесказанного можно отметить, что социальная сфера является одной из важнейших отраслей экономики, которая влияет на улучшение качество и благосостояние жизни населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаев Н.А. Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. 31 января 2017 г.
2. Назарбаев Н.А. Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. 10 января 2018 г.
3. Омаров Т.Д. Национальная модель социального устройства общества, Алматы, 2015.
4. Фомина В.П., Алексеева С.Г. Социальная сфера национальной экономики: Монография. — Москва Издательство: Экономическое образование, 2015 г., — 100 с.
5. Осадчая Г.И. Социология социальной сферы: учебное пособие. - 2-е издание. - М., 2013. – 508с.
6. Шишкин С.В. Экономика социальной сферы. - М., 2013. -546с.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРАТУРЫ

Ниязбекова А.Қ., студент

Научный руководитель: Дуисова А.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье раскрываются основные направления и принципы организации и деятельности прокуратуры Республики Казахстан. Принципы являются основополагающим началом и определяющие суть и предназначение самой прокурорской системы. Внесение актов прокурорского надзора влечет за собой установленные законом юридические последствия, и поэтому этот принцип – правовая гарантия выполнения всеми органами, организациями, должностными лицами и гражданами требований прокурора.

Ключевые слова: высший надзор, акты прокурорского надзора, принцип централизации, принцип гласности, принцип единства, государственная правовая статистика.

Известно, что принцип – это основополагающее начало, определяющее суть и предназначение прокурорской системы.

Согласно ст. 3 Закона РК «О Прокуратуре» организация и деятельность органов прокуратуры осуществляется в соответствии с принципами: единства; централизации; независимости; недопустимости, законности; гласности [1].

Принцип единства прокуратуры означает, что все ее органы и каждый прокурор действуют от имени данной системы. Этот принцип определяется единством целей и задач, принципов организации и деятельности органов прокуратуры, а также единством форм и методов осуществления прокурорского надзора. В силу этого принципа вышестоящий прокурор вправе дать указание нижестоящему, изменить либо отменить любое его решение, принять на себя полномочия, которыми наделены подчиненные ему прокуроры.

Принцип централизации органов прокуратуры, тесно связанный с единством прокурорского надзора, продиктован точным и единообразным применением законов, указов Главы государства и иных нормативных правовых актов на всей территории Республики, что невозможно обеспечить без руководства из единого центра. Он означает, что нижестоящие прокуроры подчиняются вышестоящим, а все прокуроры – Генеральному Прокурору Республики.

Принцип независимости является важной особенностью организации и деятельности прокуратуры. В соответствии со ст.83 Конституции прокуратура осуществляет свои полномочия независимо от других государственных органов, должностных лиц и подотчетна лишь Президенту Республики.

Каждый прокурор в своей деятельности независим и действует в той мере и теми методами, которые не противоречат требованиям Конституции, законодательства Республики об охране прав и свобод граждан, защите государственных секретов. Другой фактор независимости прокуроров – запрет для них занимать иные оплачиваемые должности, кроме преподавательской, научной или иной творческой деятельности, осуществлять предпринимательскую деятельность.

Принцип недопустимости вмешательства кого-либо в деятельность органов прокуратуры при осуществлении ими своих полномочий, установленных законодательством, представляет собой средство самостоятельности и эффективности прокурорского надзора, одним из гарантий независимости прокуроров.

Этот принцип означает, что прокуратура в своей деятельности не подчинена представительным и исполнительным органам, и они не вправе вмешиваться в рассмотрение прокуратурой конкретных материалов о правонарушениях, а также в любую иную функциональную деятельность органов и учреждений прокуратуры.

Принцип законности является основополагающим, т.к. создает условия для реализации всех других принципов деятельности прокуратуры. Этот принцип является важнейшим средством для развития и укрепления демократического государства и его государственного аппарата. Важность этого принципа определяется и тем, что главным его требованием является обеспечение верховенства закона по отношению к подзаконным актам органов власти и органов местного самоуправления. В Законе РК «О Прокуратуре» этот принцип находит свое закрепление в п.4 ст.3. В этой норме говорится, что «акты прокурорского надзора, вынесенные на основании и в порядке, установленном законом, обязательны для всех органов, организаций, должностных лиц и граждан».

Акты прокурорского надзора – документы, являющиеся формой реагирования прокурора на выявленные нарушения закона или санкционирующие действия и решения должностных лиц в случаях, предусмотренных законом. Закон РК «О Прокуратуре» к числу таких актов относит: протест (ст.19); постановление (ст.20); санкция (ст.21); указание (ст.22); заявление (ст.23); предписание (ст.24); представление (ст.25); разъяснение закона (ст.26) и др. Внесение актов прокурорского надзора влечет за собой установленные законом юридические последствия, и поэтому этот принцип – правовая гарантия выполнения всеми органами, организациями, должностными лицами и гражданами требований прокурора. Неисполнение актов прокурорского надзора – нарушение закона, за которое прокурор вправе привлечь виновных к ответственности.

Принцип гласности в соответствии с Законом «О Прокуратуре» является одним из главных принципов функционирования органов прокуратуры [1].

Работа прокуратуры должна широко освещаться путем публикаций и выступлений в различных средствах массовой информации, а также на собраниях в трудовых коллективах, по месту жительства граждан о состоянии законности, о результатах проверок применения законов. Не подлежат огласке и опубликованию в СМИ акты прокурорского надзора, содержащие в себе сведения, затрагивающие охраняемые законом неприкосновенность частной жизни граждан, служебную, государственную тайну и носящих конфиденциальный характер. (См.: о гласности в органах прокуратуры ст. 27 Закона РК «О Прокуратуре») [1].

Место прокуратуры в государственном механизме страны находит свое предметное воплощение в реализуемых ею функциях – основных направлениях ее деятельности, осуществляемых с использованием специфических форм и методов в рамках определенных законом полномочий. Основные направления деятельности прокуратуры имеют прямую зависимость от социальных и правовых условий развития общества и государства. Ни одной из этих целей нельзя достичь без осуществления прокуратурой основной ее функции – высшего надзора за точным и единообразным применением законов, указов Президента Республики Казахстан и иных нормативных правовых актов. Это понятно, поскольку по своей значимости эти правовые документы регулируют такие сферы общественных отношений, состояние законности в которых определяющим образом влияет на положение дел в целом и затрагивает права и свободы многих граждан [2].

1. Деятельность по выявлению и принятию мер к устранению нарушений Конституции, законодательных актов и актов Президента – одна из целевых назначений прокуратуры. Эта деятельность складывается в основном из надзора за применением законодательства по обеспечению прав и свобод человека и гражданина, интересов юридических лиц и государства.

2. Другое направление деятельности органов прокуратуры – осуществление надзора за законностью оперативно-розыскной деятельности (см. главу 6 Закона «О

Прокуратуре»), дознания и следствия (глава 7), административного (глава 8) и исполнительного производства (глава 9). Оно является многоаспектным, включая в себя несколько перечисленных выше видов надзора.[1]

3. В сфере судопроизводства предмет деятельности, полномочия прокурора, представляющего интересы государства в суде в ходе уголовного, гражданского или административного судопроизводства, определяются законодательством Республики Казахстан

4. В целях обеспечения верховенства Конституции и законов прокурор опротестовывает законы, противоречащие Конституции, и другие правовые акты, противоречащие Основному закону и законам. В то же время следует заметить, что в действующем законодательстве страны отсутствует правовой механизм реализации права по опротестованию законов. Соблюдение Конституции и законов – важный аспект деятельности прокуратуры, поскольку это согласуется с ее целями и основополагающим принципом действующего права – соблюдением законности.

5. Осуществляя уголовное преследование, прокурор вправе участвовать в осмотре места происшествия, назначать экспертизы, осуществлять другие действия, необходимые для разрешения вопроса о возбуждении уголовного дела. Он также наделен правом возбуждения уголовного дела или отказа в его возбуждении, передачи возбужденного им уголовного дела в соответствующий орган для производства дознания или предварительного следствия.

6. Государственная правовая статистика как отрасль государственной статистики применяется в сфере уголовно-правовых, гражданско-правовых, административно-правовых отношений. Она основана на централизованной системе регистрации, накопления, обработки, хранения и использования количественной информации о юридически значимых явлениях и процессах.

Точная, методологически выверенная совокупность показателей, включаемых в формы статистической отчетности, – неперенное условие получения достоверных результатов анализа деятельности правоохранительных и судебных органов. Разработка и ведение учета и отчетности в положении, адекватном изменяющейся социально-экономической, правовой и криминогенной ситуации в стране, оперативное внесение соответствующих коррективов в формы учета и статистической отчетности обусловлены потребностями установления точных представлений о состоянии и тенденциях преступности, изменениях ее структуры и иных показателей, состоянии законности и правопорядка.

Такие представления дают, например, статистика о состоянии преступности, результатах следствия и дознания, прокурорского надзора, деятельности судов всех инстанций по отправлению правосудия по уголовным, гражданским и административным делам, об исполнении судебных постановлений, о состоянии наркотизма, коррупции и т.д., мер по противодействию им, контрольной работе государственных органов по проверке деятельности хозяйствующих субъектов.

Информационный фонд органов правовой статистики и информации представляет собой единый неразрывный комплекс. Он включает в себя специальные учеты, имеющие официальный легитимный статус. К примеру, учет лиц, совершивших преступления; осужденных, скрывшихся от органов уголовного преследования и суда; без вести пропавших; трупов неизвестных граждан; задержанных, не имеющих определенного места жительства, документов, удостоверяющих их личность; совершивших умышленные административные правонарушения; коррупционные правонарушения; признанных судом недееспособными либо ограниченно дееспособным [2].

Информационно-аналитический материал, представляемый Ц(Д)ПСИИ, обеспечивал реализацию радикальных государственных мер по оздоровлению криминальной ситуации и последовательному совершенствованию стиля и методов правозащитной работы. Надзор за применением законов в сфере правовой статистики и

специальных учетов осуществлялся структурными подразделениями Генеральной прокуратуры РК, областными, городскими, районными и приравненными к ним прокурорами, а также Ц(Д)ПСИИ и его территориальными подразделениями.

В ходе дальнейшего совершенствования правовой статистики Указом Президента РК от 28 марта 2003 года Центр правовой статистики и информации при Генеральной прокуратуре был преобразован в государственное учреждение – Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон «О прокуратуре Республики Казахстан». Алматы, Юрист, 2018.
2. Акпарова А. «Становление и развитие органов прокуратуры Республики Казахстан». Алматы, 2010.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕҢІЗ ҚҰҚЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ПРИНЦИПТЕРІ

Смағұл Ш., студент

Ғылыми жетекші: Алибеков С.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Ғылыми мақалада халықаралық теңіз құқығының қағидаттары және олардың даму эволюциясы мәселесі қарастырылған.

Түйінді сөздер: халықаралық құқық, халықаралық теңіз құқығы, қағидаттар, конвенциялар.

Жалпы түсінігінде құқықтың мәнісін анықтап білдіретін, оның негізгі бастаушы идеяларын құқықтың принциптері немесе қағидалары атау қалыптасқан. Принциптер латын тілінен аударғанда кез-келген құбылыстың бастауы, негізі деген мағына береді.

Халықаралық құқықтың негізгі принципі – бұл халықаралық құқықтың императивтік, әмбебап мемлекеттер қауымдастығы дамуының негізгі заңдылықтарына жауап бере алатын және соған сәйкесті түрде мәжбүрлеу шараларының барынша қатаң түрлерімен қорғауға алынған нормалары болып табылады.

Әрбір тарихи кезеңде сол кезеңге ғана тән болатын және онымен қажет етілетін және сол кезеңнің дамуының ерекшеліктерін көрсететін принциптер тән болады. Сол себепті халықаралық қатынастар дамуының ерте кезеңдеріне тән алғашқы принциптер халықаралық-құқықтық әдеттер нысанында болды. XX ғасырдың екінші жартысында (1945 ж.) БҰҰ-ның Жарғысы қабылдануына байланысты олардың басым көпшілігі кодификацияланды, яғни жазбаша нысанда бекітілді. 1969 жылы Халықаралық шарт құқығы туралы Вена конвенциясының қабылдануы БҰҰ-мы Жарғысының ережелерін басшылыққа ала отырып, халықаралық құқық жүйесіндегі негізгі принциптердің орнын айқындады және оларға тән белгілерді сондай-ақ, олардың өзге де нормалармен өзара әрекеттестігін атап көрсетті [1].

Жоғарыда көрсетілген қайнар көздерге сәйкесті түрде, халықаралық құқық нормаларының осы түрлерінің айтарлықтай маңызды және айқын сипатқа ие болатын белгілеріне төмендегілерді жатқызуға болады:

- халықаралық құқықтың барлық субъектілері үшін міндеттілігі
- халықаралық құқықтың барлық қалған нормаларына қатысты түрде алғандағы басымдығы, егер олар принциптерге сай келмейтін жағдайда олардың жарамсыз болуы;
- ол негізгі принциптен бұрын пайда болғанның өзінде де оған сәйкес келмейтін нормаға қатысты түрде алғанда кері күшінің болуы;

Халықаралық құқықтың негізгі принциптері туралы түсінік толық болуы үшін, олардың арақатыстылығын, жүйенің өзге нормаларымен өзара байланысын айқындау үшін халықаралық құқық доктринасында классификациялау әдісі қолданылады. Объектілердің ұқсастығы бойынша (объектік классификация) классификациялауды алғашқы рет Н.Т. Блатова ұсынған болатын, ол үш ұстанымды ұсынды:

- мемлекеттердің бейбіт ынтымақтастығын қамтамсыз ететін принциптер;
- адамның, халықтар мен ұлттардың құқықтарын қорғайтын принциптер;
- жалпыға бірдей бейбітшілікті және қауіпсіздікті қорғайтын принциптер.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, халықаралық теңіз құқығының халықаралық құқықтың негізгі принциптерінен бастау алатындығын атап көрсеткіміз келеді.

Ашық теңіздің бостандығы принципі халықаралық теңіз құқығының барынша маңызды және жалпыға бірдей танылған принципі немесе қағидасы болып табылады. XIX ғасырдың аяғында-ақ, Отфейл теңіз бостандық күйінде болады, яғни ешқандай халықтың билігіне бағынбайды; ешқандай билеуші, ол қандай күшті болса да өз билігін орнатып, теңіздің ұлан-ғайыр кеңістігінде ең әлсіз ұлтқа да өз заңдарын күштеп таңа алмайды деп атап көрсеткен болатын.

Бұл принцип БҰҰ-ның теңіз құқығы бойынша 1982 жылғы Конвенциясы 87-бабында бекітілген. Онда ашық теңіз барлық мемлекеттер үшін, соның ішінде жағалауда орналасқан сондай-ақ, теңізге шығатын жолы жоқ мемлекеттер үшін де ашық. Ашық теңіздің бостандығы осы Конвенцияның және халықаралық құқықтың өзге де нормаларымен айқындалды. Атап айтқанда, олар жағалау мемлекеттері, сондай-ақ теңізге шығатын жолы жоқ мемлекеттер үшін де мыналарды кірістіреді:

- a) кеме қатынасының еркіндігі;
- b) теңіздің үстінен ұшудың еркіндігі;
- c) су астында байланыс кабельдерін және тасымалдау құбырларын салудың еркіндігі;
- d) жасанды аралдарды салу және халықаралық құқыққа сәйкесті түрде жол берілетін өзге де құрылғыларды орнату еркіндігі;
- e) конвенцияда көрсетілген шарттарды сақтай отырып, балық аулаудың еркіндігі;
- f) ғылыми зерттеулердің еркіндігі.

Барлық мемлекеттер осы аталған еркіндіктерді жүзеге асыру барысында өзге де мемлекеттердің ашық теңіздігін бостандығын пайдаланудағы мүдделерін тиісті түрде есепке алулары тиіс. А.Л. Колодкиннің пікірінше «ашық теңіздің бостандығы принципі императивтік принцип, жоғарғы *jus cogens* принципі болып табылады [2].

Халықаралық теңіз құқығының келесі аса маңызды принципі бұл ашық теңізді тек бейбіт мақсатта пайдалану принципі

Аталған принциптің басты міндеті мемлекеттердің теңіздегі қызметінде күш қолдануды немесе оны қолданмын деп қорқытуды болдырмау, ақыр аяғында мемлекеттердің теңіздегі және мұхиттардағы соғыс қызметтеріне тыйым салу, Әлемдік мұхит кеңістігін іс жүзінде тек бейбіт мақсаттарда пайдалануды қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл қағида бастапқыда теңіздер мен мұхиттарда және олардың қойнауларында ядролық немесе жаппай қырып-жоятын өзге қару түрлерін орналастыруға тыйым салу туралы 1971 ж. Шартта бекітілген болатын.

Жалпылама нысанында бұл принцип БҰҰ-ның теңіз құқығы бойынша 1982 жылғы Конвенциясы 88-бабында бекітілген. Бұл бапта ашық теңіз бейбіт мақсаттар үшін резервке қойылатындығы көрсетілген. Конвенцияның преамбуласында онымен орнатылған құқықтық режим теңіздер мен мұхиттарды бейбіт мақсаттарға пайдалануға ықпал етуі тиіс деп көрсетілген. Конвенцияның 141-бабында теңіз түбінің ауданы «тек қана бейбіт мақсаттарға пайдалану үшін ашық» деп көрсетілген. Нақ осындай міндеттемелер айрықша

экономикалық аумақ режиміне (58-бап) және архипелаг сулары (54-бап) мен теңіздегі ғылыми зерттеулерге де (240-бап) қатысты бекітілген.

Халықаралық теңіз құқығының келесі бір маңызды принципі ол теңіз ресурстарын тиімді пайдалану принципі ол XX ғасырдың басында пайда болып бастапқыда балық аулау туралы екіжақты келісім шарттарда көрсетілсе, кейіннен ол балық аулау және ашық теңіздің тірі ресурстарын қорғау туралы 1958 жылғы Женева конвенциясында түпкілікті тұжырымдалған. Аталған конвенцияның 2-бабында «ашық теңіздің тірі ресурстарын қорғау» деген сөздерді бұл ресурстарды тұрақты түрде теңізден өндірудің оңтайлы болуын қамтамасыз етуге бағытталған шаралар кешені ретінде түсіну қажет екендігі көрсетілген және де олар азық-түлікпен және өзге де теңіз өнімдерімен қамтамасыз етуді барынша жетілдіру мақсатын көздейді. Өздерінің азаматтары ашық теңіздегі балық қорынан немесе қорларынан балық аулайтын мемлекеттер басқа мемлекеттердің азаматтары ол аймақтардан балық аулаумен айналыспаған жағдайда, қажеттілік пайда болған жағдайларда өз азаматтарына қатысты берілген аймақтардағы тиісті тірі ресурстардың қорғалуы үшін шаралар қабылдауға міндетті.

Теңіз кеңістігінің ластануының алдын алу принципі. Бұл қағида бірінші рет теңіздің мұнайдан ластануының алдын алу бойынша 1954 жылғы Халықаралық конвенцияда бекітілді. Конвенцияның преамбуласына сәйкес, теңіздің кемелерден төгілуі мүмкін мұнайдан ластануының алдын алуға бағытталған келісілген шаралар бекітілген. Сондай-ақ конвенция мұнай төгуге тыйым салынған аймақтарды белгілеген.

Мұнайдан басқа заттармен ластануға алып келген ашық теңіздегі апаттарға араласу туралы 1973 жылғы хаттамада, Мұнайдан ластану салдарынан келген залал үшін азаматтық жауаптылық туралы 1969 жылғы Халықаралық конвенцияда, сондай-ақ, аймақтың теңіздердің ластануының алдын алу туралы 20-дан астам конвенцияларда барынша айқын көрініс тапқан. Халықаралық теңіз құқығы қағидаттарының қатаң сақталуы теңіз аясын ластанудан сақтаудың бірден-бір кепілі болып табылады [3, 12 б.].

Қысқаша айтқанда қазіргі уақыттағы халықаралық теңіз құқығы біз жоғарыда атап көрсеткен принциптерге негізделген деп айтуға толық негіз бар. Халықаралық теңіз құқығының қағидаттар жүйесін толықтай қамтуға мақала көлемі мүмкіндік бермейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Колодкин А.Л., Гуцуляк В.Н., Боброва Ю.В. Мировой океан. Международно-правовой режим. Основные проблемы. - М.: Статут, 2007. - 637 с.
2. Колодкин А.Л. Мировой океан. Международно-правовой режим. Основные проблемы. - М.: Междунар. отношения, 1973. - 232 с.
3. Мировой океан и международное право. Правовой режим морских прибрежных пространств. Ответ.ред. : Мовчан А.П., Янков А. М., 1987. – 228 с.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТАҒЫ НЕКЕ-ОТБАСЫ ҚАТЫНАСТАРЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ: АЛИМЕНТТІК МІНДЕТТЕРДІ РЕТТЕУ, БАЛА АСЫРАП АЛУ, СУРРОГАТ АНА

Демеева М., студент

Ғылыми жетекші: Өтебалиева Қ.Е.

III. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Халықаралық жеке құқықтағы неке-отбасы қатынастары мәселелеріне халықаралық сипаты бар некені тоқтату, некені жарамсыз деп тану, жұбайлар арасындағы мүлікті анықтау, алименттік міндеттерді реттеу, бала асырап алу және басқа да қатынастарын жатқызамыз.

Түйінді сөздер: суррогатты ана, бала асырап алу, отбасы құқығы.

Отбасы-неке қатынастарын сипаттай отырып, мынадай жағдайды ескеру керек, әрбір мемлекет өзінің тарихи, діни, салт-дәстүр түрлерін, моральдық және тұрмыстық нормаларын құрайды. Міне, осы қатынастардың өзі отбасы құқығындағы коллизиялық және материалдық мәселелер үйлестіруіне алып келеді.

Көптеген мемлекеттердің заңнамаларында некеге тұрушы азаматтардың материалдық шартын анықтайтын ерекшеліктері бар. Мысалы, Ресейде некеге тұру шарты ерікті негізде құрылған ер мен әйелдің келісімі және міндетті жас шамасына жетуі, яғни 18 жас. Басқа мемлекеттерде неке жасы әлдеқайда төмен мөлшері белгіленуі мүмкін. Кейбір мемлекеттердің заңнамаларында мысалы мұсылман елдерінде, келесі шарттарды қарастыруға болады: күйеу бала мен қалыңдық арасындағы жас шамасы айырмашылығы, жұбайының бірі қайтыс болғаннан кейін белгілі уақыт шамасын өтуінен кейінгі жаңа некенің тіркелуі. Ресей Федерациясында жоғарыда аталған шарттардан өзге, РФ АҚ-де некеге кедергі болатын ерекше бап көрсетілген (14 бап). Соның ішінде егер некеге Францияда тұрғысы келген жағдайда, 21 жасқа толмаған азамат әке-шешесінің рұқсатын алу міндетті емес.

Ал кейбір ғалымдардың пікірі бойынша отбасылық құқықтар мен міндеттердің басым көпшілігіне ие болу және жүзеге асыру үшін отбасылық қатынастардың қатысушылары әрекет қабілеттілікке ие болуы қажет. Сонымен қатар әрекет қабілеттіліктің болуы барлық отбасылық құқықтық қатынастардың пайда болуының, өзгертуінің, тоқтатылуының алғышарты болып табыла бермейді.

Отбасы құқықтық қатынастарының классификациясы мазмұны бойынша қиын болғандықтан, өзіндік күрделілік туғызады. Неке құқықтық қатынастары өз алдына жеке құқықты және ерлі-зайыптылардың міндеттерін қамтитын қатынастарды қосады, сонымен қатар олардың құқықтары мен ортақ мүлкі мен материалдық табыс міндеттерін қамтиды. Осыған орай, неке құқықтық қатынастары бір құқықтық қатынастың ба, әлде бірнеше құқықтық қатынастардың жиынтығын құрайды ма деген сұрақ туындайды?

Отбасы құқықтық қатынастарының классификациясы әр түрлі негіздерге қарай бөлінеді:

- мазмұны бойынша;
- субъектілерінің құрамы бойынша;
- субъектілердің құқықтарын қорғау сипаты бойынша.

Мазмұны бойынша отбасы құқықтық қатынас жеке мүліктік және мүліктік емес болып бөлінеді. Осындай бөліну мүліктік құқықтар мен міндеттерде белгілі экономикалық сипатының болуына байланысты негізделінген. Мұндай мазмұндағы жеке құқықтар мен міндеттер, жеке тұлғадан айырылмайтын, өзге тұлғаларға берілмейтін материалдық емес игіліктерге байланысты жоғарыда аталған бөліністерге жатқызылмайды.

Неке-отбасы қатынастарының қазіргі заманғы құқықтық қоғаммен талқыланатын өзекті мәселелердің бірі- Қазақстанда және шет ел мемлекеттерінен алимент өндіру мәселелері. Өкінішке орай, отбасылар ажырасқан кезде баланы асырап, тәрбиелеу мәселесі бұрынғы ерлі-зайыптылар өзара ақылдасып, кеңесіп емес, сотқа жүгіну арқылы талас тартыспен шешеді. Содан кейін бала бағып, өсіру сот үкімімен өндірілетін алимент арқылы қамтамасыз етіледі. Ал мәжбүрлі алимент өндіру өз кезегінде әкімшілік, қылмыстық жауапкершілік сияқты мәселелерді туындататыны жалтарып, әртүрлі әрекеттерге барып жатады.

Отбасы құқығында алимент сөзі (лат. alimentum- ұстау, асырау) деген мағынада, яғни заңдарда көзделгендей бір отбасы мүшесі басқа отбасы мүшесін асырауға міндеттенеді.

“Алимент” деген сөзге мінездеме беретін болсақ, ол: отбасында баланың өмір сүру көзі болып қызмет атқарады; тура бағытталған мақсаты кәмелетке толмаған баланы асырау; ай сайынғы тұрақты төленетін сомма; ата-аналардың жеке міндеттеріне жатады; аса дербес мінездемесі бар; баланың тумысынан төлеу басталып және баланың кәмелет жасқа толып, толық әрекет қабілеттілік бар болған тоқталады; әрбір кәмелетке толмаған

балаларға төленеді (ол қай жерде болмасын, яғни балалар мекемесінде, басқа да табыс көздері болған жағдайда төленеді.); міндеттеме ретінде қарастырылады, егер төленбеген жағдайда қылмыстық жазаға тартылады.

Алименттік міндеттемелер “Неке және отбасы” Кодексімен ғана емес, сонымен қатар кейбір шет елдерде Азаматтық кодекспен реттеледі. Мысалы, Грузия, Франция, Германия, Перу, Испания, Греция, Португалия және т.б. кей мемлекеттерде отбасы қатынастары Азаматтық кодексте реттеледі. Беларусь, Украина, РФ, Вьетнам, Куба және т.б. мемлекеттерде отбасы кодекстерімен реттеледі.

Англия елінде бұрынғы ерлі-зайыптылардың алименттік міндеттемелері бойынша алимент төлеу тек бұрынғы жұбайына артылатын. Англияда бұрынғы ерлі-зайыптылардың ең төменгі ең жоғарғы алимент төлеу қаражаты анықталмаған. Бірақ тәжірибеде өте қызықты жағдай, Англия соты ажырасқан ерлі-зайыптылардың алимент төлеуді көбіне бұрынғы жұбайына артады және ол әйелін өмір бойы асырауға міндеттенеді. Англия соты қазіргі уақытта үш жылға дейін асырауға міндеттейді, алайда бұлда баламен қалған аналардың жағдайы түзеліп жатқан жоқ.

Франция мемлекетінде алименттік міндеттемелер Азаматтық кодекспен реттеледі. Францияның Азаматтық кодексінің 217-бабы бойынша “ерлі-зайыптылар отбасыға мүмкіндігінше өздерінің үлесін қосу қажет”. Ерлі-зайыптылардың әрқайсысы бір-бірінен алимент талап етуге құқылы. Бұрынғы жұбайы апатқа, денсаулығына, белгілі жасына байланысты әйелінен алимент сұрауға құқығы бар. Франция соты ерлі-зайыптылар ажырасқан кезде мынадай жағдайларды ескереді:

- Ерлі-зайыптылардың материалдық жағдайын, табыс көздерін таба алатындығын, мүліктік жағдайын және өзге табыс көздерін анықтайды;

- Баланың бар екенін және егер араларында бала болса, баланың материалдық жағдайын және қажеттілігін анықтайды;

- Ерлі-зайыптылардың жастарына байланысты денсаулығын анықтайды;

- Ерлі-зайыптылардың әрқайсысының қаржы және біліктілігін анықтайды.

Франция мемлекеті АК-нің 281-бабы бойынша “ерлі-зайыптылардың ажырасуға себепкер болуға ерлі-зайыптылардың біреуі толығымен материалдық жауапкер болады”. Сонымен келе жауапкер толығымен материалдық және екінші жұбайды ұзақ уақытқа немесе өмір бойы асырауға міндеттенеді.

Германия мемлекетінде алимент өндіру “алиментті жағдайы жақсы, алимент төлей алатын жақ болуы қажет” деген қағида ұстанады. Ерлі-зайыптылар ажырасқан кезде мүлікті қайта бөлу, қажеттілікті толтыру мақсатында алимент төлей алатын жаққа ауырлық түседі. Сот алимент алушыны жағдайларға байланысты анықтайды:

- Белгілі бір жағдайларға байланысты жұмыс істей алмайтын болса танылады;

- Ажырасқаннан кейін өмірге бейімделу;

- Некеге тұру кезінде бала босану немесе біліктілігін арттыру.

Сот кейбір жағдайларға байланысты алимент алуға шешімін бермеуі мүмкін.

- Некенің ұзақ болмауына;

- Ерлі-зайыптылардың біреуі қылмыс жасаса, отбасы мүшелеріне қарсы пайдақорлық мақсатымен қылмыс жасаған кезде;

- Пайдақорлық мақсатпен алимент сұрайтын болса;

- Өзге де жағдайлар және жоғарыда айтылғандар орын алса.

Германия мемлекетіндегі отбасы қатынастарын реттеуде “бірінші кезекте” алименттік қамтамасыз ету жағдайы бойынша некеден тыс туылған балаларға алимент төленеді және алимент төлеуші қайтыс болған соң, оның алимент төлеу міндеттері некедегі балаларына өтеді екен. Сонымен қатар Заңда “жүкті кезінде және ортақ баласы туған күннен бастап үш жыл бойы бұрынғы әйелінің бұрынғы жұбайдың неке бұзылғаннан кейін алимент алуға құқығы” көрсетілген. Осыған орай кейбір авторлар мысалы, В.П.Шахматов “осы кезеңде әйелдің уақытша еңбекке қабілеті жоқ, сондықтан алимент алуға құқылы” деп санайды.

Ал Италия мемлекетінің заңнамасы бойынша, егер алдыңғы некесін бұзғанына он ай толмаса, жаңа некеге тұруға болмайды. Жаңа неке құру үшін итальянстар коммунадан арнайы рұқсатнама қағаздарын алуы қажет. Бұл мемлекеттің өзіне тән, құқықтық материалдық нормаларымен ерекшеленгенімен, өзге елдер секілді, алименттік өндіру қатаң жүргізіледі, яғни ажырасқан және бөлек тұратын жұбайына, сондай-ақ балаларының шығындарына көмектесуге міндеттенеді.

Кәмелетке толған балаларының ата-аналарының пайдасына алименттік міндеттемелері, сондай-ақ басқа да отбасы мүшелерінің алименттік міндеттемелері аумағында олардың бірге тұратын жері бар мемлекеттің заңдарымен белгіленеді. Бірге тұратын жері болмаған жағдайда мұндай міндеттемелер алимент алуға құқығы бар адам азаматы болып табылатын мемлекеттің заңдарымен белгіленеді. Мысалы, егер шет ел мемлекетінің азаматы болып табылатын әйел баласымен басқа елде тұратын болса, қазақстандық азаматынан Астана қаласында тұратын алимент өндіру туралы біздің елдің сотына талап арыз берген болса, сот бұл дауды қарастыру барысында, баланың қай мемлекеттің азаматы болса, сол мемлекеттің заңнамасын қарастыру керек. Ал бала мен ана Қазақстан жерінде тұрып, басқа мемлекеттің азаматына алимент өндіру туралы талап арыз түскен жағдайда, сот егер бала Қазақстан азаматтығында болса, біздің елдің заңнамасын қолданады.

Алимент төлемейтін азаматтармен жақсы күрес жолын тапты, АҚШ-та жаңа өзгерістер енгізілді, мысалы, 1998 жылы жаздан бастап, шет елге шығатын азаматтарға паспортын уақытылы ала алмайды, мемлекеттік департамент егер алимент уақытылы және қасақана төлемейтін және алимент мөлшері \$2500 асатын жағдайда берілмейді. Азамат алиментті толық жапқан соң, паспортын алу үшін ресми сұрау жасайды, ал төленген ақшалары штат әкімшілігі қазынасына әріқарай баланың асыраушысына жіберіледі екен [9].

Шет елінен алимент өндіру бойынша құқықтық көмек және азаматтардың бірқатар құқықтарының жүзеге асырылуы мақсатында құқықтық реттелетін нормалардың бірі ҚР Минск Конвенциясына қосылғанын айта аламыз. 1993 жылы қаңтар айында Минскте ТМД 10 мемлекеттерінің басшылары арасында (Армения, Беларусь, ҚР, Қырғызстан, Молдова, РФ, Тәжікстан, Түркменстан, Өзбекстан, Украина) азаматтық, отбасылық, қылмыстық істер бойынша құқықтық өзара көмек беру туралы Минск конвенциясына қол қойылды. Бұл келісімшарт азаматтық, отбасылық, қылмыстық істер бойынша соттардың және құқық қорғау органдарының арасында және қай жерде тұратынына қарамастан, азаматтардың тең құқықтарын қамтамасыз ету мақсатындағы механизмі және күш көрсететін тұтқасын шығарды десек те болады.

Сонымен қатар, 1994 жылы 9 қыркүйекте Москва қаласында Әзірбайжан, Армения, ҚР, Қырғызстан, Молдова, РФ, Түркменстан, Өзбекстан, Украина Үкіметтері жасасқан қол қойылған әлеуметтік жәрдемақы, балалы отбасыларғы өтемақы төлеу және алимент төлеу саласындағы азаматтардың құқықтық кепілдіктері туралы келісімге отырды. Бұл келісімнің мақсаты балалы отбасыларға және алимент төлеу саласындағы азаматтарға құқықтық кепілдіктер беру болып табылады. Тараптардың азаматтарына алименттер белгілеу мен өндіріп алу (төлету) олар тұрған аумақтағы тараптың ұлттық заңдарына көзделген тәртіппен жүзеге асырылады.

Отбасы қатынастары бұл шеңбер тәрізді оған мемлекет аса қамқорлықпен қарауы тиіс. Алименттік қатынастар бұл өзінің табиғатына қарай біріншіден, отбасы қатынастарында қатысушылардың өзара көмек көрсетуі қамқорлықтың белгісі, екіншіден, алименттік құқықтар мен міндеттерді жүзеге асырудағы мемлекеттің құжат жүзінде жазылуына кепілдік береді, ал бұл ісшаралардың орындалмағанына мемлекет құқықбұзушыларды қылмыстық қудалауды жүзеге асырады. Ендігі кезекте, отбасылық қатынастарынан туындайтын келесі мәселенің бірі – бала асырап алу. Ол құқықтық институттардың ежелден келе жатқан бір түрі және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың ең тиімді формасы болып табылады. Бала (ұл немес қыз)

асырап алу – асырап алушы мен асырап алынушы арасында ата-анамен бала арасында пайда болатын қатынас сияқты құқықтық қатынасты (жеке және мүлдітік) көздейтін заңды акт. Бала асырап алу ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың өзге түрлерімен мынадай негіздер бойынша салыстыруға болады: құқықтық қатынастардың туындау негізі бойынша; құқықтық қатынастың сипаты бойынша; субъектілердің құқықтары мен міндеттерінің мазмұны бойынша. Халықаралық бала асырап алудың негізгі ережелері бірқатар халықаралық құжаттарда бекітілген “Халықаралық деңгейде бала асырап алудың әлеуметтік және құқықтық қағидалары” Декларациясын айтуға болады және 1989 жылғы 20 қарашада Нью-Йоркте қабылданған БҰҰ “Бала құқықтары туралы” Конвенция (20-21 баптар) бойынша, бала асырап алу ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды, елінде асырап алу мүмкін болмаған жағдайда ғана асырауға беру болып табылады. Бұл жерде, өзге мемлекетте бала асырап алу барысында өз мемлекетінде қолданылатын қажеттілігі туралы айта кету керек. Аталған қағидалар толық мөлшерде 1993 жылы 29 мамырда арнайы халықаралық асырап алу мәселелеріне арналған “Балаларды қорғау және шетелдік бала асырап алу қатынастарындағы ынтымақтастық туралы” Гаага Конвенциясында өз көрінісін тапты. Ұлттық заңнама Қазақстандық балаларды шетелдік азаматтардың асырап алуына рұқсат береді. Алайда ұл бала(қыз бала) асырап алу мәселелерін шешу кезінде артықшылық қазақстандық азаматтарға беріледі және тек балаларды оларға беру мүмкін болмаған жағдайларда ғана халықаралық бала асырап алу көзделеді. Қазақстан азаматтары болып табылатын балаларды асырап алуға үміткер шетелдіктерді шақыру және оларға рұқсатнамалық қолдау көрсету құқығы ҚР-ның Білім және Ғылым Министрлігі мен Облыстық білім беру басқармаларына тиісілі. Қазіргі уақытта шетелдік азаматтардың осы санаты үшін рұқсатнамалық қолауды жоғарыда айтылған ведомстволардың шақыруы негізінде тек Астана қаласындағы Консулдық қызмет департаменті жүзеге асырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. 1995 жылдың 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы
2. Қазақстан Республикасының 1998 жыл 17 желтоқсандағы «Неке және отбасы туралы» заңы.
3. ҚР-ның 1995 жыл 17 маусымдағы «Шетелдік тұлғалардың құқықтық жағдайы туралы» ҚР Президентінің заң күші бар жарлығы.
4. Қазақстан Республикасының 1994 жыл 27 желтоқсандағы қабылданған Азаматтық кодексі.

НЕКЕ (ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛЫҚ) ЖӘНЕ ОТБАСЫ ҚАТЫНАСТАРЫН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Қуатова Қ. студент

Ғылыми жетекші: Өтебалиева Қ.Е.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Елімізде неке және отбасы қатынастарын мемлекеттік қорғау және қолдау мақсатында 1998 жылы 17 желтоқсанда «Неке және отбасы туралы» Заң қабылданды. Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ксіне сәйкес: отбасы дегеніміз - некеден, туыстықтан, дүниеге бала әкеліп, оны тәрбиеге алудың өзге де нысандарынан туындайтын өзара жәрдемдесуге тиісті адамдардың тобы. Біздің елімізде неке ер мен әйелдің арасында пайда болады.

Түйінді сөздер: отбасы, неке (ерлі – зайыптылық), халықаралық –құқықтық реттеу.

Халықаралық құқықтағы неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы қатынастарын реттейтін нормалар қатарына «Адам құқықтары туралы» Жалпыға бірдей Декларация, «Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарды қорғау туралы» Халықаралық пакт, «Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық қатынастар және құқықтық көмек туралы» 1993 жылғы 1 қаңтардағы Минск Конвенциясы, Қазақстан Республикасы заңымен 1999 жылғы 30 желтоқсанда ратификацияланған «Шет елден алимент өндіріп алу туралы» 1962 жылғы 5 қыркүйектегі Конвенция, «Некеге тұруға келісім беру, неке жасы және некеге тіркеу туралы» 1966 жылғы халықаралық Конвенция, сонымен бірге, 1966 жылғы «Азаматтық және саяси құқықтары туралы» пактінің факультативты протоколы, «Бала құқығы туралы» 1959 жылғы халықаралық Декларация, Біріккен Ұлттар Ұйымының 1959 жылғы «Балалар құқығы туралы» Конвенциясы, «Балалар құқықтарын қорғау және халықаралық бала асырап алу туралы» 1993 жылғы 29 мамырдағы Халықаралық Конвенция жатады. Қазақстан Республикасы осындай көптеген конвенцияларды мойындап, осы бағыттағы халықаралық ұйымдарға мүше болып табылады. Отбасы - қоғамның ең басты ұясы болғандықтан, мемлекет оған ерекше қамқорлықпен қарайды, мүмкіндігіне қарай көмектеседі, кім-кімнің болсын сырттан заңсыз араласуына жол бермейді және қорғайды. Әрине некеге отырған, отау тіккен адамдарға мемлекет те белгілі бір талаптар қояды. Тек осындай талаптар орындалған жағдайда ғана, мемлекет неке, отбасына қамқорлық жасау туралы міндеттемелер қабылдайды. Мұндай талаптар кездейсоқ емес, олар азаматтардың кемелденуіне және қоғамның мүдделеріне байланысты туындайды. Сондықтан, отау тігу үшін заңда көзделген шарттарды сақтау қажет. Отбасы құқығы бойынша неке - бұл ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік және мүліктік емес жеке қатынастарды туғызатын, отбасын құру мақсатымен, заңда белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімі жағдайында жасалатын еркек пен әйел арасындағы тең құқықтық одақ. Отбасы құқығының материалдық-құқықтық нормалары түрлі мемлекеттерде үлкен алуандылықпен көзге түседі, ал бұл өз кезегінде осы саладағы шетел қатысуымен болған құқықтық қатынастарда коллизиялардың пайда болуына алып келеді. Экономикалық құрылымның ерекшеліктерімен қатар, отбасы қатынастарын реттеуге, сонымен қатар, ұлттық, тұрмыстық, діни ерекшеліктер мен салт-дәстүр әсер етеді.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының жаңа кодексі құқықтық қабілеттілік пен әрекет қабілеттілігі туралы заңды анықтама бермейді. Отбасы құқығында құқықтық қабілеттілік пен әрекет қабілеттілігі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіндегі мағанада қолданылады. Азаматтық әрекет қабілеттілігінің өзгеруі отбасылық қатынасқа да тікелей әсер етеді. Азаматтық әрекет қабілеттілігінің шектелуі немесе жойылуы отбасылық құқықтық қабілеттіліктің шектелуіне немесе жойылуына әкеледі.

Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы құқығында құқықтық қабілеттілік құрамына кіретін құқықтық мүмкіндіктер көп түрлі. Мысалы некеге отыру, бала асырап алу, қамқоршы немесе қорғаншы болып тағайындалу қабілеттіліктері. Бұл қабілеттіліктердің барлығы белгілі бір жасқа жеткенге дейін құқық субъектісінің өзінің әрекетімен де, оның заңдық өкілімен де жүзеге асырылмайды.

Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы құқығы некелесу, туыстық, бала асырап алу және баланы отбасы тәрбиесіне қабылдаудың басқада нысандарына орай, пайда болатын, яғни отбасы қатынастарын реттейтін құқық саласы болып табылады. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы құқығының пәнін құрайтын қоғамдық қатынастар мүліктік немесе өзіндік (мүліктік емес) болуы мүмкін. Мүліктік және өзіндік құқықтың басқа да салаларының бірінші кезекте азаматтық құқықты реттейтін пәнін құруы мүмкін. Бірақ, аталған қатынастардың басымдығы, бір жағынан, азаматтық құқықта, екінші жағынан, отбасы құқығында бірдей емес. Азаматтық құқықтың негізгі міндеті мүліктік қатынастарды реттеу болып табылады. Ол өзіндік қатынастарды, олар мүліктік

қатынастардан туындайтын болса, немесе қандай да болмасын өзіндік қатынастарды реттеу туралы арнайы нұсқау болса ғана реттейді. Бұған керісінше өзіндік қатынастарды реттеу отбасы құқығының негізгі міндеті болып табылады. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы құқығының пәніне кіретін мүліктік қатынастар жеке адамның құқықтары мен міндеттеріне байланысты болады. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы құқығының азаматтық құқықтан айырмашылығы да, міне, осында жатыр.

Сондықтан, отбасын құру үшін заңда қаралған жағдайлар жасалуы керек. Некелік жас ерлер үшін — 18 жас, әйелдер үшін 17 жас болып белгіленген. Кейбір жағдайларда әйелдер үшін некелік жас бір жылға қысқартылуы мүмкін. Некелік жасты бір жылға қысқарту үшін некеге тұруға ниеттенген қыз өтінішті өзі жазуы керек. Мұндай өтінішті қызбен келісе отырып, оның ата-анасы немесе асырап алған басқа да туысы жазуына да болады. Некелік жастың бір жылға кемітілуі туралы мәселені жергілікті әкімшілік шешеді. Әдетте, некеге тұруға қабілеттілік адамның 18 жасынан басталады деп танылған (адамдар бұл құқығын өз еркінше шешіп, өз ісіне өзі жауап береді). Егер некеге тұру 17 жасқа толмайынша рұқсат етілмесе, 18 жасқа толғанда бұл мәселе толығынан шешілетіні белгілі. Мұның өзі, атап айтқанда, ерлі-зайыптылардың бала тәрбиелеудегі тең құқығын, мүліктерді пайдалану, тағы басқа отбасы өміріндегі тең құқықтық міндеттер мен мәселелерді шешіп, айқындау үшін де қажет.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес ер адамдар мен әйелдердің тең құқықтарға ие екендігін алға тартқан жөн. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасылық қатынастар үшін ерлі-зайыптылардың отбасындағы сұрақтарды шешудегі тең құқықтық жағдайда болуы үлкен маңызға ие болып табылады және бұл отбасындағы бала тәрбиесінде де қатысты болып келеді. Біздің неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы құқығы саласындағы заңнама бала мен ананы жан-жақты қорғауға бағытталғандығын айту керек. Неке және отбасылық қатынастарда тегіне, әлеуметтік, мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге деген қозғарасына байланысты кез-келген өзге жағдайлар бойынша кемсітушілікке жол берілмейді. Бірқатар мемлекеттердің отбасы құқығына әр адамның басшылығы тән болып табылады: көптеген мемлекеттерде осы күнге дейін отбасындағы әйел мен ер адамның теңсіз құқықтық жағдайлары орын алуда. Бұл мемлекеттердің отбасылық заңдарында неке шарты деген түсінік бар, онда некеге тұрғанша неке шарты бекітіліп, ер адам мен әйел адамның мүлкіне деген құқықтарын анықтайды.

Осы жекеленген неке және отбасы заңнамасындағы әр түрлі жағдайда екі мемлекеттің азаматы некеге отырған уақытта коллизиялық сұрақтарды шешу үлкен маңызға ие болып табылады. Батыс мемлекеттерінде неке және отбасы құқығы қатынастарындағы коллизиялық нормалар алуандылыққа ие. Некелік құқық қабілеттілік, яғни некеде тұру жасы, некеге тұруға кедергілердің болмауы - мұның барлығы түрлі мемлекеттерде ерлі-зайыптылардың өздерінің жеке заңдарымен анықталады. Некені тоқтатқан кезде түрлі азаматтыққа ие ерлі-зайыптылар арасында бірқатар мемлекеттерде ер адамның азаматтық заңы қолданылады. Бір мемлекетте сол елдің заңының талаптарын сақтай отырып жасалған неке сол мемлекетте танылғанмен, басқа мемлекеттерде танылмауы да мүмкін, ондай жағдайды халықаралық құқықта «ақсаңдаған неке» («хромающие браки») деп атайды. Венгрияда некенің нысана отыру жерінің құқығы қолданылады. Қытай Халық Республикасында Қытай азаматы шетел азаматымен некеге тұратын болса, онда некеге отыру жер заңы қолданылады. Ал некені тоқтату кезінде - некені тоқтату туралы мәселені шешетін орган - сот елінің құқығы қолданылады. (Қытай Азаматтық құқығының жалпы ережелерінің 147-бабы). Қазіргі заман жағдайында, халықаралық қатынас пен әріптестіктің дамуы кезінде қазақстандық азаматтардың шетел азаматтарымен некелесуі көптеп орын алып отыр. Мұндай некені бекіту, өз кезегінде балалар мен олардың ата-аналарының түрлі азаматтықта болу жағдайларын көбейтеді. Қазақстан Республикасында қазақстандық азамат пен шетел азаматының некесі, азаматтарымыздың басқа шетел мемлекетінің азаматымен некелесуге тыйым салып, ол

Шетелдіктердің де некеге тұруларының материалдық шарттары олардың ұлттық заңнамасымен емес, біздің заңнама бойынша анықталады. Мәселен, қазақстандық неке және отбасы заңнамасына сәйкес некеге отыру үшін екі жақты келісім, белгілі бір жасқа толу және тағы басқа талаптар қойылады.

Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» кодексінің 11-бабында «Егер тұлғалардың бірі басқа некеде тіркелген болса, онда ол жаңа некеге отыра алмайды» делінген, яғни егер шетелдіктің өз заңы көп әйел алушылыққа жол берсе, онда ол біздің республикамызда некеге отыра алмайды. Шетелдік азамат, егер оның өз заңы екі некеге рұқсат бергеннің өзінде бізде некесін тіркеуді талап ете алмайды. Кейбір мұсылмандық елдерде (Түркия, Ирак) екі некеге рұқсат етілмейді. Қазақстан Республикасының Азаматтық туралы Заңында Қазақстан Республикасы азаматының шетел азаматымен некеге тұруы немесе онымен некені тоқтатуы азаматтықтың өзгеруіне алып келмейді деп көрсеткен.. Халықаралық жеке құқықтағы отбасы және неке қатынастарын реттейтін заңнамалар бойынша ерлі-зайыптылар тең құқықтарды пайдаланады және тең міндеттер атқарады. Қазақстанның заңнамасы бойынша да және халықаралық жеке құқықтағы отбасы және неке қатынастарын реттейтін заңнамалар бойынша да бірлескен өмір кезінде жиналған мүлік ортақ меншік болып табылады. Қортындылай келе, барлық мемлекеттер заңнамалары неке, отбасы қатынастарын реттеуге бағытталған нормалармен қамтылған және олар прогресивті түрде, яғни ынталандыру мақсатында да орын алады. Сонымен қатар, халықаралық құқық жағынан қарастырсақ, бұндай қатынастарға тыйым салынбаған. Көп мемлекеттердің ішкі заңнамалары бойынша бұл қатынастар реттеледі, және бөлек жағдайларда бір мемлекет азаматы мен екінші мемлекет азаматтарына неке қиюға, отбасын құруға арналған нормалар мен келісім шарттар жасалады. Олар халықаралық құқық маңызын арттырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. 1995 жылдың 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы.
2. Қазақстан Республикасының 1998 жыл 17 желтоқсандағы «Неке және отбасы туралы» заңы.
3. ҚР-ның 1995 жыл 17 маусымдағы «Шетелдік тұлғалардың құқықтық жағдайы туралы» ҚР Президентінің заң күші бар жарлығы.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЙСКОГО МОРЯ И ПРОЦЕСС ИХ РЕШЕНИЯ

Мырзагул М., студент

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются основные проблемы правового статуса Каспийского моря и процесс их решения.

Ключевые слова: Каспий, прикаспийские государства, правовой статус, саммит.

Каспийское море представляет собой - крупнейший в мире замкнутый бессточный водоем, окруженный пятью прибрежными государствами - Азербайджаном, Ираном, Казахстаном, Россией и Туркменистаном. Каспийское море отличается значительными колебаниями его уровня, и биологическим разнообразием флоры и фауны.

Акватория Каспия в советские времена была поделена между двумя государствами: СССР и Ираном. Правовой режим Каспия определялся Договором между РСФСР и

Персией от 26 февраля 1921 года и Договором о торговле и мореплавании между СССР и Ираном от 25 марта 1940 года. В этих документах прописан принцип «общей воды», предусматривается свобода судоходства и рыболовства для прикаспийских государств (в последнем случае за исключением 10-мильной рыболовной зоны), запрет плавания судов под флагами некаспийских стран. При этом договоры не регулируют вопросы недропользования, охраны природной среды и военной деятельности.

После распада СССР возросло геополитическое значение Каспийского региона, что связано с наличием месторождений нефти и газа. И свои территориальные права на Каспий стали предъявлять Россия, Азербайджан, Казахстан, Туркменистан. Несмотря на то, что международно-правовой статус Каспийского моря не был определен, а месторождения углеводородов были изучены недостаточно, новые независимые республики начали их освоение, руководствуясь при этом необходимостью укреплять собственную независимость и стабилизировать внутреннее социально-экономическое положение.

На переговорах в 90-годы XX века года Азербайджан и Туркменистан предлагали разделить Каспий по срединной линии. Казахстан призывал делить его по соответствующим нормам Конвенции ООН, а Россия — согласно правовому режиму, установленному ещё советско-иранскими договорами. Иран предлагал разделить море на пять 20-процентных частей, при котором доля иранцев увеличивалась бы почти в два раза.

Президент Казахстана Н.А. Назарбаев неоднократно подчеркивал: «Важнейшей задачей для экономики региона в целом является обеспечение интегрированного или комплексного подхода к использованию имеющегося водно-энергетического потенциала. Оптимальное его освоение с учетом интересов каждой страны региона может и должно быть достигнуто на основе межгосударственного сотрудничества» [1].

Результатом плодотворного сотрудничества с 1991 года всех прикаспийских государств стало формирование основных условий и принципов международного сотрудничества в сфере использования и сохранения ресурсов Каспийского моря. Постепенно на основе совместно принятых международных документов всеми прикаспийскими государствами стали осуществляться мероприятия по охране биологического разнообразия Каспия, регулированию порядка рыболовства, обеспечению режима судоходства.

12 августа 2018 года в Актау состоялся Пятый каспийский саммит, в котором приняли участие Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, Президент Исламской Республики Иран Хасан Рухани, Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев, Президент Российской Федерации Владимир Путин, Президент Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедов.

Итогом встречи стала, подписанная президентами РФ, Азербайджана, Ирана, Туркмении и Казахстана- Конвенция о правовом статусе Каспийского моря.

Конвенция по правовому статусу Каспийского моря создала универсальный базис для решения всех вопросов сотрудничества в регионе.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие, - Алматы: Атамұра, 2003. - С.151.

КӘСІПКЕРЛІКТЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ АРТТЫРУ – ЭКОНОМИКАНЫҢ ТИІМДІ ӘРІ НӘТИЖЕЛІ СЕКТОРЫ

Үйсенов Ж.И., студент

Ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Қазақстан Республикасының бүгінгі таңда қойып отырған міндеттерінің бірі- кәсіпкерлікті дамыту болып табылады. Кәсіпкерлікті инновациялық дамытуды жетілдіру экономикалық өрлеудің және әлеуметтік-саяси жаңғыртудың басты құралы. Осыған орай, шағын және орта бизнесті қалыптастыру мен дамыту экономиканы нығайту үшін қолайлы жағдайлар жасалуда. Қазіргі таңда көптеген шағын және орта кәсіпкерліктегі мәселелерді шешуде инновациялық қызмет өнімін тиімді пайдалану маңызды болып табылады. Бұл жалпы елдің инновациялық мүмкіндіктердің дамуын қамтамасыз етеді.

Түйінді сөздер: инновация, кәсіпкерлік, шағын және орта бизнес, инновациялық белсенділік

Кәсіпкерлік саласында шағын кәсіпкерлікті инновациялық даму негізінде жетілдіру мақсатында мемлекеттік саясатты қалыптастыру мен жүзеге асыруға байланысты міндеттерден басқа, мемлекет, кәсіпкерлікті қаржылық, ақпараттық-сараптамалық және материалды-техникалық қолдауды қамтамасыз ету бойынша қызметтер атқарады. Қолдаудың бұл нысандарының барлығын мемлекеттік атқарушы органдары арқылы жергілікті және аумақтық деңгейде қабылданатын әр түрлі бағдарламалардың көмегімен де, әр ұйым капиталының қатысуымен осы үшін арнайы жасалған стратегиялар көмегімен де жүзеге асырады [1-3]. Бәрімізге мәлім шағын кәсіпкерлік секторы экономиканы әртараптандыруға, тұрақты қарқынмен дамытуға мүмкіндік береді. Осы тенденция біздің елімізде қалыптаса қойған жоқ. Сондай-ақ жоғарыдағы үлестік көрсеткіштер дамыған мемлекеттердің экономикасымен салыстырғанда мардымсыз болып табылады. Мұндай жағдайдың қалыптасуы мемлекеттік реттеу мен қолдауға, шағын кәсіпкерліктің ішкі және сыртқы орталарына қатысты әр алуан аспектілі қиындықтары мен проблемаларына байланысты. Яғни, еліміздің экономикасының әрбір саласында шағын кәсіпкерлікті дамыту, олардың әлеуметтік-экономикалық тиімділігін арттыру негізінде халықты жұмыспен қамтамасыз ету, олардың тұрмыстық жағдайын жақсарту, қаржы тапшылығы, материалдық-техникалық ресурстардың жетіспеушілігі, өнеркәсіптегі дағдарыстың бетін қайтару, экономика саласын тұрақтандыру мүмкіндіктері әлі де болса жойылмауы себепті қазіргі кезде күрделі мәселелердің бірі болып отыр. Экономиканың кез-келген секторында инновациялар қаржы салымдарын қажет етеді. Қосымша пайда табу, шағын кәсіпкерлік қызметінің тиімділігін жоғарылату, әлеуметтік-экономикалық нәтижені алу үшін де қаржы салымдары керек. Сонымен қатар тәжірибие жүзінде келесідей байланыс анықталды, шағын кәсіпкерлік болашақта неғұрлым үлкен табысқа жетуді көздейтін болса, ол соғұрлым көп шығын жұмсауға дайын болуы керек [1].

Қазақстандағы инновациялық қызметтің қазіргі кездегі ахуалы, өркениетті экономикалық даму талаптарына сай емес. Мемлекеттік сектордың ғылыми зерттеулерді қаржыландыру мүмкіндіктерінің тарылуы, кәсіпорындардың жеке қаржыларының тапшылығы жеке инвестициялар ағымымен толықтырылмай отыр. Инновациялық қызметті дамыған қаржыландыру жүйесі негізінде ғана дамытуға болады. Сонымен қатар кәсіпорынның инновациялық белсенділігін арттыру еліміздегі инновациялық үрдістердің қалыптасуы мен дамуымен қатар инновациялық мүмкіндіктердің қозғалысын қамтамасыз етеді.

Сурет 1 – Кәсіпорынның инновациялық белсенділігін анықтайтын негізгі факторлар

Нарықтық экономикада шағын кәсіпорындар, өнеркәсіптік компаниялар, қаржылық-өнеркәсіптік топтар, шағын инновациялық бизнес, инвестициялық және инновациялық қорлар, жергілікті басқару органдары, жеке тұлғалар және т.с.с қаржыландыру субъектілері болып табылады. Сонымен инновацияларды өздігінен қаржыландырудың ішкі көздерінің жағдайы инновациялық міндеттерді толығымен шешуге мүмкіндік бермейді. Сондықтан да өнеркәсіптік шағын кәсіпорындарда инновацияларды қаржыландырудың осы көздерін іс қимылға жұмылдыру және одан әрі тиімді пайдалану бойынша әдістемелік және тәжірибелік сипаттағы іс шараларды жүргізу қажет.

Қазіргі таңда Қазақстанның шағын кәсіпкерлігінде айтарлықтай өндіріс көлемінің, шағын кәсіпорындар өнімділігінің өсуі, ауылшаруашылық және өнеркәсіп өнімдеріне баға дис паритеті, шағын кәсіпорын өндірісінің техникалық жарақтануының нашарлауы, коммерциялық несиені аз пайдалану, сонымен қатар шағын кәсіпорындары басшыларының аудиторлық тексерулер жүргізуге немқұрайлығы, өзінің сатып алу бағасын бекітетін және монополиялық билікте болатындардың алдында жергілікті тауар өндірушілердің қорғансыздығы және шағын кәсіпкерлікте инвестиция көлемінің қысқаруы байқалып отыр [1-3].

Шағын кәсіпкерлікті дамытудың инновациялық бағытын қолдау мақсаты – жаңа сапалы өнімдерді өндірудің тиімді түрде дамыту болып отыр. Шағын кәсіпкерлікті инновациялық дамытуды жетілдіру үшін жаңа өнім мен технологияларды өңдеу мен енгізу, шығарылатын өнім мен технологияларды жаңарту, жетілдіру, өнімнің дәстүрлі түрлер өндірісінің келешекте дамуымен байланысты.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту ол – кез келген ел экономикасының негізі. Дамыған елдердің тәжірибелері көрсетіп отырғандай, шағын және орта бизнесті

қалыптастыру мен дамыту экономиканы нығайту үшін қолайлы алғышарттар жасайды. Қазіргі таңда көптеген шағын және орта кәсіпкерліктегі мәселелерді шешуде инновациялық қызмет өнімін тиімді пайдалану маңызды болып табылады. Бұл жалпы елдің инновациялық мүмкіндіктердің дамуын қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Б.С.Мырзалиев. Кәсіпорынның инновациялық қызметі. Алматы, 2014ж.
2. Қазақстан – 2030 стратегиясы. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев, 21 қазан 1997 ж.
3. www.damu.kz

ШЕТЕЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫН ТАРТУДЫҢ БАСЫМДЫҚТАРЫ

Тасқынбаева А., студент

Ғылыми жетекші: Шодыраева Ш.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада шетел инвестицияларын тарту маңызы мен инвестиция тарту принциптері қарастырылған. Болашақта Орталық Азиядағы Барыс болу үшін, халықтың әл-ауқатын және қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін маңызды шараларды, шетел инвестициялардың қазіргі кезде атқарып жатқан қызметтерінің ауқымы, шетел инвестицияларын тартудың маңызды принциптері талқыланды.

Түйінді сөздер: Инвестиция, принцип, капитал, инвестор, нарық

Қазіргі халықаралық шетел инвестицияларын тарту республикадағы инвестициялық процестің жедел әрі тиімді дамуының бірден-бір жолы болып отырғаны анық. Болашақта Орталық Азиядағы Барыс болу үшін, халықтың әл-ауқатын және қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін экономикалық күш-қуатты арттыру керек. Осы мақсатқа байланысты жеті стратегиялық басым бағыттарды жүзеге асырудың бір көзі – шетел инвестициясын пайдалану. Әрине қазақстанның халықаралық байланыстары осы кезеңде де алдымен жақын көршілеріміз – Қырғызстан, Өзбекстан, Ресей және басқа да ТМД елдерін қамтиды. Бірақ ірі трансұлттық капиталды, Батыс және Шығыс елдері, Мұсылман әлемімен де экономикалық қатынастар ұлғаяды. Мұны біздің республиканың геосаяси, геоэкономикалық, географиялық жағдайлары талап етеді.

Шетел инвестицияларын тарту отын энергетика, металлургия, мұнай өндіру және өңдеу, алтын өндіру өнеркәсіптері, көлік және коммуникация сияқты басты салаларда құрылымдық – инвестициялық саясатты жүргізу қаражаттың жетіспеушілігімен және ішкі нарықты халық тұтынатын азық-түлік өнімдерін молайту қажеттілігімен байланысты [1].

Шетел инвестициялардың қазіргі кезде атқарып жатқан қызметтерінің ауқымы кең, атап айтсақ:

- мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жағдайына байланысты әртүрлі мөлшерде жеңілдетілген несиелер беру;
- ынтымақтасу аясында әлеуметтік-экономикалық тығырықтан шығуға жол көрсететін кеңестер беріп, басқа да көмектер көрсету;
- экономикалық құрылымдық өзгерістерін жүзеге асыратын шараларды талдап, жан-жақты қаржыландыру мүмкіншіліктерін жасау;

Шетел инвесторларын Қазақстанға тартуда әртүрлі қиындықтар мен ғылымдардың қарма-қайшы пікірлері бола тұрса да, олардан түсетін пайда әрине көп, және де біздің әлеуметтік-экономикалық дамуымызға тиімді.

Шетел инвестицияларын тартудың негізін өзара бірін - бірі толықтыратын бірнеше принцип құрайды. Ең алдымен, бұл - шетел инвесторларының қатысуымен жүзеге асырылатын инвестициялық жобаның жобалық экономикалық принципі, займ мен несие алу бойынша тұжырымдары.

Экономикалық мақсаты тек сапалық деңгейде, келесілерді ескере отырып, анықталады:

- әлеуметтік - экономикалық мәселелерді шешу қажеттіліктері;
- инвестиция дефициті, ішкі резервтер мен мүмкіншіліктердің шектеулі болуы;
- уақытылы несие пайыздары мен инвестицияны өтеу мүмкіншілігі;
- шетел инвесторлары қатысуымен инвестициялық жобалардың тартымдылық шарты;
- экономика жағдайын өзгертуге ұсыныстардың жүзеге асырылуына әсері, әлемдік стандартқа нәтижелердің сәйкес болуы.

Әлеуметтік - экономикалық тиімділік – кез - келген нысанда шетел инвестициясын тарту шарты. Бұл принцип келесілерді тұжырымдайды:

- шетел компаниясының қатысуымен жобалардың жоғары пайдалылық пен рентабельділігі, қарыз бен несиені, инвестицияны басқа формада беру шартының пайдалылығы. Бұл көрсеткіштер елдегі, әлемдік тәжірибеде донор болатын мемлекеттерде, ұқсас жобалар мен ұсыныстарда орташа көрсеткіштерді салыстыра отырып бағаланады;
- жаңа жұмыс орындарының ашылуы және халықтың жұмысбастылық деңгейін жоғарлату[2].

Шетел инвестицияларын тартудың маңызды принципі - келісімнің өзара пайда әкелуі. Бірде - бір кәсіпкер, мемлекет немесе фирма пайдасыз келісім жасамайды. Біздің мақсатымыз - олардың мүмкіндіктерін сенімді қорғай отырып, өз мүдделерімізді қанағаттандыру.

Шетел инвестицияларын экономиканың басым салаларына салу принципінің мәні - мемлекетте жүргізіліп отырған құрылымдық және инвестициялық саясатқа сәйкес шетел инвестицияларын басым объектілерге бағыттау. Бұл бір жағынан, ресурстардың шектеулі болуымен, екіншіден, экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін оларды рационалды қолдану қажеттілігінен туындайды. Ішкі инвестициялық ресурстарды басым объектілерді дамытуға, ал шетелдік ресурстарды екінші ретті мақсатта қолдану дұрыс емес. Бұл принциптің екінші жағы, мемлекет экономика, әлемдік жүйедегі алатын орны сияқты белгілерге сүйене отырып, нақты бір ел, оның компаниялары мен фирмаларының инвестицияларын тарту керек[3].

Халықаралық сарапшылардың бағалауы бойынша, Қазақстан әлемнің шет елдік инвестициялар үшін ең тартымды елдерінің қатарына кіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кедейшіліктің себептері мен оларды шешу мәселелерінің қаржылық аспектілері. Қаз ЭУ хабаршысы.- 2017жыл.
2. Халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің әлеуметтік-экономикалық тиімділігі және оны реформалау бағыттары. Аль-Пари.- 2016ж.
3. Әлжанова Н.Ш. Инвестициялық жобалау: Оқу құралы.- Алматы: казак университеті, 2013жыл.107б.

«МӘНГІЛІК ЕЛ» ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Юсупбаева Б., студент

Ғылыми жетекші: Абилшеева Р.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Ғылыми мақалада ұлттық рухани құндылықтардың ұлттық-құқықтық жүйені дамытуға тигізер әсері туралы мәселелер қарастырылған.

Түйінді сөздер: Мәңгілік ел, құндылық, құқықтық жүйе.

«Мәңгілік елдегі» ұлттық-мемлекеттік идеология жүйесі – тамырын дәстүрлі дүниетанымынан алған, өміршең идеологиялық жүйе. Ол мемлекет пен қоғам өмірінің барлық салаларына араласып, еліміздің алдында тұрған барлық міндеттердің орындалуына идеялық тұрғыда әсер ете алады. Бұл тек декларация күйінде қалып, іске аспайтын алдамшы идея емес, керісінше, орындалуы үшін өзіндік механизмдері бар, жетілген, шынайы мемлекеттік жүйе.

Халқымыздың ата-бабамыздан мұраға қалып, Елбасы тарапынан қайта түлеген өсиеті – қазақтың дәстүрлі дүниетанымынан нәр алған қазіргі «Мәңгілік ел» идеясының түп мақсаты – қазіргі әлемді дағдарысқа тіреген рационалды идеяларға балама ретінде қазақ халқының тарих сынынан өткен ұлттық дүние танымын, қала берді, барынша гуманистік идея ретінде әлемдік идеяға айналдырып, нәтижесінде тек Қазақстан мемлекетінің ғана емес, әлемдік қауымдастықтың, барша адамзаттың да бағдары болатын рухани темірқазығына айналдыру.

Елбасымыз өз Жолдауында: «Тәуелсіздік пен бірге халқымыз Мәңгілік мұраттарына қол жеткізді. Біз еліміздің жүрегі, тәуелсіздігіміздің тірегі – Мәңгілік Елордамызды тұрғыздық. Қазақтың мәңгілік ғұмыры ұрпақтың мәңгілік болашағын баянды етуге арналады. Ендігі ұрпақ – Мәңгілік Қазақтың Перзенті. Ендеше, Қазақ Елінің Ұлттық идеясы – Мәңгілік Ел! Мен Мәңгілік Ел ұғымын ұлтымыздың ұлы бағдары «Қазақстан – 2050» стратегиясының түп қазығы етіп алдым. Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен гөрі оны ұстап тұру әлдеқайда қиын.

Бұл – әлем кеңістігіне ғұмыр кешкен талай халықтың басынан өткен тарихи шындық. Өзара алауыздық пен жан-жаққа тартқан берекесіздік талай елдің тағдырын құрдымға жіберген. Тіршілік тезіне төтеп бере алмай, жер бетінен ұлт ретінде жойылып кеткен елдер қаншама. Біз өзгенің қателігінен, өткеннің тағылымынан сабақ ала білуге тиіспіз. Ол сабақтың түйіні біреу ғана – Мәңгілік Ел болу. Бұл үшін өзімізді үнемі қамшылап, ұдайы алға ұмтылуымыз керек. Байлығымыз да, бақытымыз да болған Мәңгілік Тәуелсіздігімізді көздің қарашығындай сақтай білуіміз керек» - деп еліміз тарихындағы жаңа рухани жаңғыру кезеңінің басталғанын тебірене тұрып жариялады.

Мәңгілік ел идеясы бірлікке бастар жол, болашақ ұрпақтың бақытты да баянды өмірі, бабаларымыздың арманы дей отырып, ел болашағаның іргетасын қалаған құндылықтар жасалды. Бұл құндылықтар сонау ғасырлар бойы қалыптасып, жүзеге асып жатқан еліміз Қазақстанның өмірлік тәжірибесі деп алсақ та артық етпес.

Біріншіден, гүлденген мемлекетіміз Қазақстан мен бас қаламыз Астананың тәуелсіздігі. Бұл тәуелсіздік бізге ата-бабаларымыздың төккен тері, аққан қаны, жанымен келді. Сол себептен алғашқы құндылық еліміздің егемендігі, тәуелсіздігі.

Екіншіден, қоғамдағы ұлттық бірлік, татулық, бейбітшілік және келісім.

Қонақжай еліміз Қазақстанда 140-қа жуық ұлт өкілдері өмір сүреді. Біз олармен «тіліміз басқа болса да тілегіміз бір, жүзіміз басқа болса да жүрегіміз бір» деп, олардың да, біздердің де арманымыз, жетер мақсатымыз, тілегіміз бір деп татулықта өмір сүреміз. Өз заманында данамыз ұлы Абай «татулықтан артық жолдас жоқ» деген екен. Сол сияқты әлемдік аренада сыртқы саясатты жүргізудің бейбітшілік сүйгіштік принципін ұстана

отырып, біздің қазақ жеріндегі әртүрлі ұлттар, конфессиялар мен мәдениеттердің өкілдері бейбітшілікте, келісім мен достықта өмір сүріп келе жатқандығын барша әлем жоғары бағалауда.

Үшіншіден, зайырлы қоғам және жоғары руханият.

Ата заңымыз Конституциямыздың 1-бабында айтылғандай, мемлекетіміз әлеуметтік, зайырлы, демократиялық, құқықтық мемлекет және оның ең қымбат қазынасы адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Зайырлылық пен діни құндылықтардың тоғысар тұсы ол – жоғары руханият. Халқымыз ғасырлар бойы дінді руханилықтың негізі санап келді. Себебі ұлттық рухани құндылықтар дін қағидаларымен үндесіп жатыр. Өлшемденген салиқалы саясаттың нәтижесінде Қазақстанда біздің отандастарымыздың дінге сенуші бөлігінің діни сезімдері мен қажеттіліктерін білдіруге және барынша қанағаттандыруға ықпал етуші тұрақты және оңтайлы конфессиялық кеңістік қалыптасты.

Төртіншіден, индустрияландыру мен инновацияларға негізделген экономикалық өсім.

Халқымыздың ерекше мәдени-тарихи белгісі тарихтың қатаң кезеңдерінде, соғыстарда, әміршіл-әкімшіл жүйенің күштеу мен репрессия сияқты зобалаң уақыттарында өз мәнін жоғалтпады. Қазіргі таңдағы тәуелсіз елдің қалыптасуы мен дамуының басты нәтижесі – мықты негізі бар мемлекеттілік пен күшті саяси және экономикалық жүйенің орнауы болып табылады. Еліміздегі индустрияландыру бағдарламасының мақсаты елдегі өндірістің бәсекеге қабілеттілігін дамыта отырып, өнеркәсіп кәсіпорындарының жұмысын жаңғырту болып табылады.

Бесіншіден, жалпыға ортақ еңбек қоғамы.

Елбасымыздың «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай 20 қадам» атты мақсласы алға қойған кешенді мақсаттардың жүзеге асыуына қатысты логикалық жалғасы болды. Бұл құжат - әр қазақстандықтың әлеуметтік әл-ауқатына жол ашатын әлеуметтік еңбек қатынастарының теңгерімді белгісі, еңбекке деген жаңа көзқарас. Жалпыға ортақ еңбек қоғамын құру идеясы жаппай әлеуметтік масылдық басты себеп болған жаһандық дағдарыстан өтіп жатқан дамыған елдер үлгісінде аса өзекті. Сондықтан Президент масылдыққа жол беруге болмайтындығын анық және ашық айтты. Тек еңбек қана қазақстандықтардың әл-ауқаты мен өмір сапасын арттыра алады, шынайы өнімді еңбек – біздің әлеуметтік саясатымыздың негізі болуы тиіс.

Алтыншыдан, тарихтың, мәдениет пен тілдің ортақтығы.

Тіл – мәдениетті танытушы құрал ғана емес, тілдің бойында оның арқауын құрап, негізін қалайтын ұлттық рухтың ізін айқындап тұратын ұлы күш. Ұлттық мәдениеттің тірегі тілде. Қазақ халқының этностық, ұлттық мәдениеті, негізінен тілде көрініс тапқан. Осы орайда тіл – ұлттық болмысымен қалыптасқан төл мәдениетіміз сақталған негізгі көздердің бірі екендігін айтамыз. Ұлы ақынымыз Ғабиден Мұстафин айтқандай, « ана тілінен айырылған адам өз халқы жасаған мәдени мұраның бәрінен құралақан қалады» деген екен. Тарихымыздан жалғасып келе жатқан мәдениетіміз ұлттық тілімізбен тығыз байланысты.

Жетіншіден, еліміздің ұлттық қауіпсіздігі және бүкіләлемдік, өңірлік мәселелерді шешуге жаһандық тұрғыдан қатысуы.

Елбасымыз тәуелсіздікті сақтауда ұлттық қауіпсіздіктің өте маңызды орынға ие екенін ерекше бір астарлайды. Ұлттық мүдделер жүзеге асырылмаса, ұлттық қауіпсіздік қамтамасыз етілмесе кез келген мемлекет жойылып кетері сөзсіз. Мәңгілік е боламыз десек, ең алдымен ұлттық қауіпсіздігімізді қамтамасыз ету мәселесі ешқашан күн тәртібінен түспеу керек. Ұлттық қауіпсіздік елдің дамуынааса қажет стратегиялық шарт.

Бұл құндылықтар ата-бабаларымыз армандап кеткен «мәңгілік ел» құндылықтары. Біз осы мемлекет басшысының стратегиялық саясатын қолдап және жүзеге асыра отырып, біз «Мәңгілік ел» ұлттық идеясын былай түсінуіміз қажет: барлық қазақстандықтардың,

азаматтық институттардың, мемлекеттік құрылымдардың ортақ міндеті – халықтың топтасуы барысындағы қол жеткізген межеде тоқтап қалмай, туған Отанымыздағы бейбітшілік пен тыныштықты сақтауға бағытталған ұлттардың өзара қатынастарын одан әрі тереңдету және жетілдіру. Сонымен қатар әрбір қазақстандық азамат, елімізді мекендеген әрбір ұлт осы бағытта аянбай еңбек етіп, ұлттық бірлігіміз асқан байлық екендігін өскелең ұрпақтың санасына сіңдіру қажет. Сонда ғана мемлекетіміз ұлттық стратегиямыздағы белгіленген мақсаттарға қол жеткізе отырып, әлемдегі ең қуатты, гүлденген елге айналады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Н. Назарбаев. Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. ҚР Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // www.akorda.kz

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сералиева А.С., студент

Научный руководитель: Аншаева Д.И.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются особенности, современные показатели состояния и развития отечественного рынка труда, анализируются возможности и пути регулирования рынка труда со стороны государственных органов.

Ключевые слова: безработица, занятость, самостоятельная занятость, трудовые ресурсы, рабочая сила.

Современный рынок рабочей силы в Казахстане неоднороден. Он представляет собой структуру, которая образуется двумя взаимосвязанными сферами, несущими разную функциональную нагрузку, различающимися способом и формами аккумуляции резервов рабочей силы, организации и регулирования, характером влияния на эффективность производства и положение трудящихся. По этим признакам его можно подразделить на «открытый» и «скрытый».

Трудовые ресурсы Казахстана — это численность экономически активного населения. Рабочая сила за третий квартал 2017 года составила 9013,1 тыс. человек.

Численность рабочей силы в возрасте 15 лет и старше в IV квартале 2017 года составила 9,0 млн. человек. В экономике республики были заняты 8,5 млн. человек или 66,4% от населения в возрасте 15 лет и старше. Численность наемных работников составила 6,5 млн. человек и по сравнению с IV кварталом 2016 года увеличилась на 115,5 тыс. человек (на 1,8%).

В IV квартале 2017 года в общем числе безработных доля молодежи в возрасте 15-24 года составила 3,9% или 36,7 тысяч человек, в возрасте 15-28 лет составила 4,1% или 86,0 тысяч человек. Уровень молодежной безработицы в возрасте 15-24 года сложился в 3,9%, в возрасте 15-28 лет сложился в – 4,1%.

По оценке уровень скрытой безработицы за первый квартал 2017 г. составил 0,3% (29,3 тыс. человек) от численности рабочей силы.

Уровень безработицы среди молодежи (в возрасте 15-24 лет) составила в 2014 году 3,8 %, в 2015 году 4,1 %, в 2016 году 3,8 %, изменений в 2016 году по сравнению с 2014 годом не наблюдается.

Уровень молодежной безработицы в возрасте 15-28 лет составила в 2014 году 4,2 %, в 2015 году 4,3 %, в 2016 году составил 4,1 %, наблюдается уменьшение на 0,1 %.

Уровень долгосрочной безработицы составил в 2014 году 2,4 %, в 2015 году также 2,3%, в 2016 году 2,4 %, в 2017 году 2,2 наблюдается уменьшение на 0,2 %.

Основные индикаторы рынка труда в IV квартале 2015-2017 гг. представлены на следующем рисунке 1.

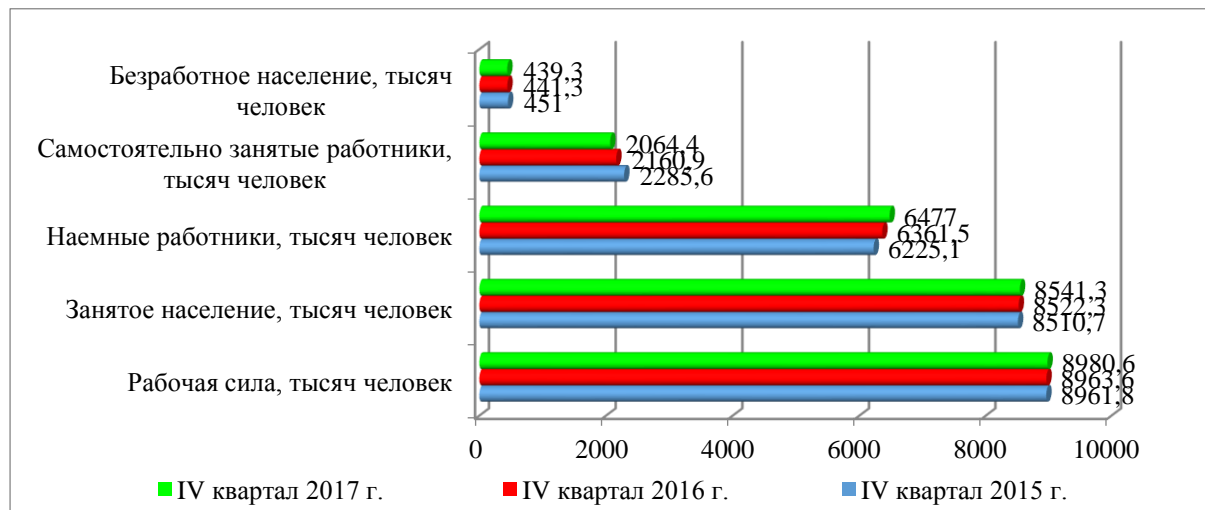

Рисунок 1 - Индикаторы рынка труда

Основная доля работающих по найму была занята в организациях – 89,2% (5,8 млн. человек). Численность самостоятельно занятых лиц составила 2,1 млн. человек. Значительная часть самостоятельно занятых лиц осуществляла свою деятельность в сельском хозяйстве (40,4%), а также сфере торговли (30,8%), оказания транспортных услуг (9,6%) и в строительстве (7,5%).

Структура самостоятельно занятых работников представлена на следующем рисунке 2.

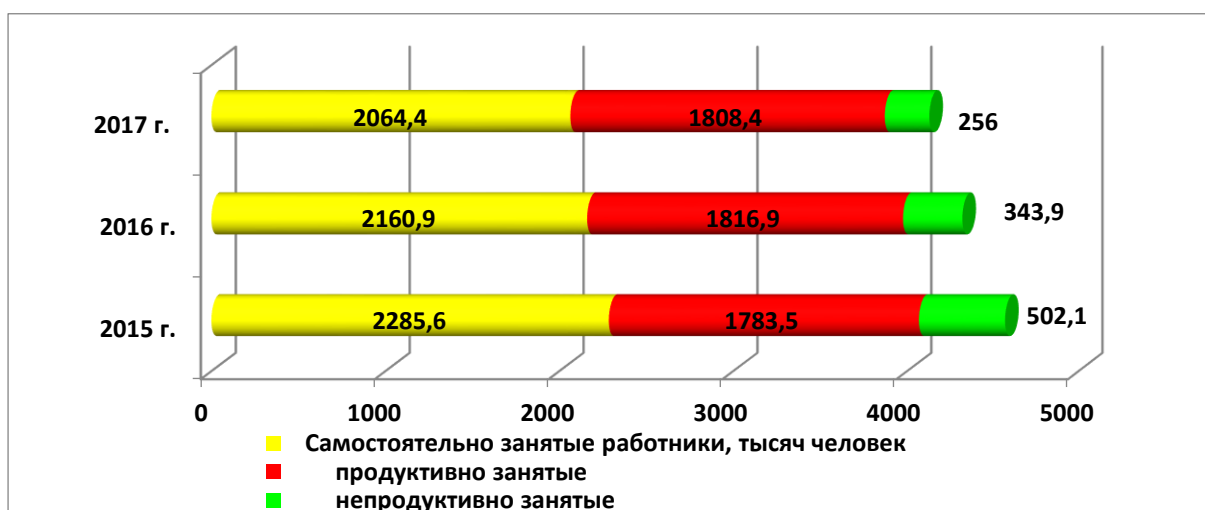

Рисунок 2 - Структура самостоятельно занятых работников

По данным рисунка видно, что количество самостоятельно занятых работников на 2017 год сократилось на 221 чел. по сравнению с 2015 годом (снизилось на 10 %). Но

можно утверждать, что за счет реализации государственных программ в Республике Казахстан существенно снизилась доля непродуктивно занятых граждан в составе самозанятых, с 2015 года по 2017 год уменьшилось на 49 %.

Доля занятых женщин, имеющих высшее и среднее профессиональное образование выше по сравнению с мужчинами. Доля мужчин в численности безработных в IV квартале 2017 года составила 46,1% (202,6 тысяч человек), женщин – 53,9% (236,7 тысяч человек).

За время действия программы «Дорожная карта занятости – 2020» мерами государственной поддержки были охвачены 787 тыс. человек. За рассматриваемый период было трудоустроено 798 тыс. человек. Из них на постоянные рабочие места – 604 тыс. человек, на инфраструктурные проекты – 55 тыс. человек, на социальные рабочие места – 111 тыс. человек, на молодежную практику – 91 тыс. человек.

В условиях быстроменяющихся требований рынка труда по различным профессиям, с целью соответствия специальности спросу, через данную программу прошли профобучение 127 тыс. человек, и из них трудоустроено более 91,8 тыс. человек. Дополнительно в рамках данной программы занятость обеспечивалась не только трудоустройством по найму, но и формированием так называемого предпринимательского класса через процесс микрокредитования. Так, за годы реализации программы 44 тыс. начинающих предпринимателей получили микрокредит.

В целом программа «Дорожная карта занятости – 2020», принятая в 2011 г., предусматривала в основном антикризисные меры по сдерживанию роста безработицы и была актуализирована с 2016 г. на задачи по созданию условий для вовлечения в продуктивную занятость безработного и самозанятого населения.

Главной особенностью данной программы является переориентация на поддержку самозанятого населения, а также населения, которое имеет образование, не востребованное на рынке. Цель программы заключается в увеличении доходов самозанятых и безработных путем создания условий для их продуктивной занятости. Данная цель будет достигаться через следующие задачи:

- «Социальный лифт» – открытие новых жизненных возможностей, социального подъема и развития карьеры;
- «Уровень жизни» – возможность перейти от натурального хозяйства к потреблению современных товаров и услуг;
- «Стремление к лучшему» – появление мотивации к улучшению условий жизни, появление жизненных целей;
- «Ответственность» – развитие ответственности за собственное будущее своей семьи, безразличное отношение к судьбе страны.

Помимо программ, реализуемых исключительно за счет государственных средств, также привлекаются международные институты. Так, в 2016 г. Всемирным банком и Министерством здравоохранения и социального развития РК был запущен Проект по развитию трудовых навыков и стимулированию рабочих мест, ориентированный на людей, которые желают обучиться или повысить свою квалификацию. Финансирование осуществляется Всемирным банком (100 млн долл. США) и Правительством Казахстана (37 млн долл. США).

Проектом по развитию трудовых навыков и стимулированию рабочих мест могут воспользоваться безработные, самозанятые, а также работающие, желающие обучиться. Привлечение частного сектора к процессу поиска способствует выявлению необходимых потребностей для подготовки кадров и формированию тех навыков, которые пользуются спросом на рынке труда. Проектом предусмотрено, что экономические выгоды получают все стороны-участники: компании – за счет более производительных трудовых ресурсов увеличат прибыль, а безработные имеют возможность трудоустроиться и получать более высокую заработную плату, чем ранее.

Особое место в системе мер по привлечению граждан в продуктивную занятость и социальной поддержки занимают инвалиды. Государственные программы ориентированы на привлечение граждан в трудовую жизнь.

В рамках комплексного плана содействия занятости регионов было трудоустроено 10,9 тыс. человек, из них на постоянные рабочие места трудоустроено 10,1 тыс. инвалидов.

Особое внимание государство уделяет вопросам занятости молодежи. Так, помимо отдельного направления в Программе продуктивной занятости и массового предпринимательства (100 тыс. молодых имеют возможность получить рабочую квалификацию для обеспечения продуктивной занятости), существуют отдельные государственные проекты, предназначенные для молодежи (рисунок 3).

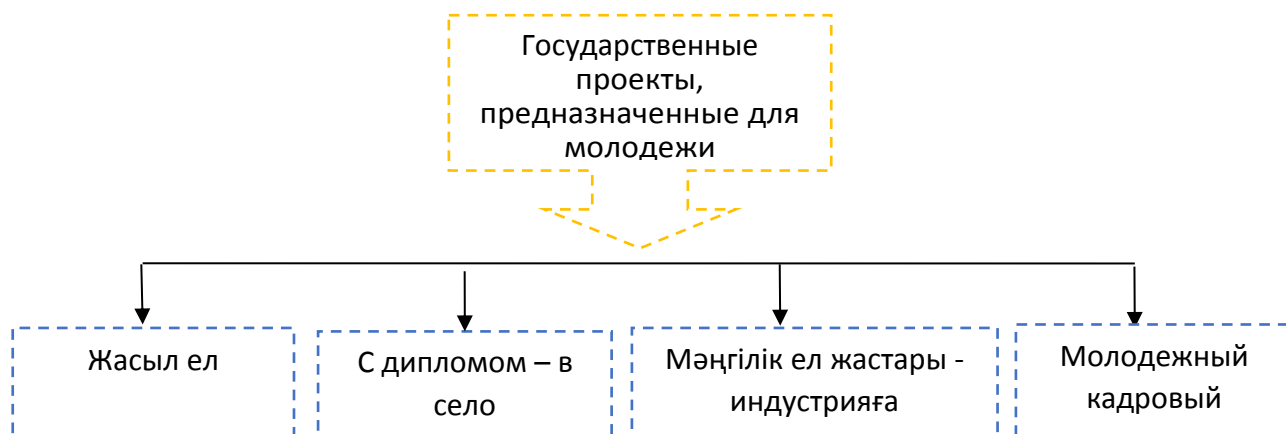

Рисунок 3 - Государственные проекты и программы, предназначенные для молодежи

В проекте «С дипломом в село!» в годы реализации (2009–2016) участвовало 46 631 человек, в связи с чем переехавшим в сельскую местность выделили подъемное пособие на общую сумму 9,3 млрд тенге. В 2016 г. в проекте приняли участие около 6 тыс. молодых специалистов. Таким образом, исполнение задач проекта позволило достичь положительных результатов, показывающих рост притока трудовых ресурсов в сельскую местность по сравнению с предыдущими годами.

За годы реализации проекта «Жасыл ел» трудовое воспитание получила 241 тыс. молодых людей. Молодежные бригады работают не только в городах, но и очищают леса после пожаров.

Социальный проект «Мәңгілік ел жастары – индустрияға», реализация которого началась в 2014 г., входит в число важнейших задач, озвученных Главой государства Н.А. Назарбаевым в Стратегии «Казахстан-2050», и обусловлен необходимостью подготовки квалифицированных кадров.

Усиленная работа проводится государством по подготовке квалифицированной молодежи. Так, с 2012 г. проводится работа по внедрению дуального образования в Казахстане. В настоящее время в 43% от общего количества колледжей (в 348 колледжах) ведется дуальное обучение по следующим направлениям: техническое, технологическое и сельскохозяйственное. Охват студентов составляет 22 тыс. студентов, участвуют во внедрении 1718 предприятий.

В период с 2017-го по 2021 г. по проекту «Бесплатное профессионально-техническое образование для всех» на подготовку кадров планируется привлечь 106,5 тыс. человек, при этом ежегодно обучаться будут 21 тыс. человек. Кроме того, предполагается,

что 214 тыс. человек будут обучаться краткосрочно. Из этого следует, что количество участников данного проекта за пять лет будет равно 320,5 тыс. человек.

Таким образом, на сегодняшний день эффективность реализуемых государственных программ в сфере занятости населения подтверждается снижением уровня безработицы и роста уровня занятости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаев Н.А. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. 17 января 2014 г.
2. Социально-экономическое развитие Республики Казахстан. Ежемесячный информационно-аналитический журнал. Январь 2018 года. / под ред. А. Смаилова. – Алматы, 2017.
3. Статистический бюллетень. Основные индикаторы рынка труда по регионам Республики Казахстан в разрезе районов (предварительные данные). // <http://www.stat.gov.kz>.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Табынбай Б.М., студент

Ғылыми жетекші: Таскинбайқызы Ж.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Әлеуметтік-экономикалық дамуының аймақтық стратегиялық жоспарларын басқаруды басты бағыттардың бірі, экономикалық жоспарлау жүйесіндегі аймақтық дамытудың рөлін арттыру. Мемлекеттің экономикалық саясатының жалпы міндеттері облыстар, аудандар мен қалалардың деңгейінде нақтылануы. Аймақтың әлеуметтік – экономикалық дамуының кешенді жоспарларында кеңейтілген өндірістің бүкіл процесі көрінуі қажет.

Түйінді сөздер: мемлекеттік бағдарлама, стратегия, әлеуметтік қолдау, еңбек нарығы, кәсіпкерлік.

Экономикалық дамудың мемлекеттік бағдарламаларын жүзеге асыру уақыт пен құралдардың шығыны аймақтар ресурстарының орындарында, аймақтық және жалпы мемлекеттік деңгейде экономиканың салалық құрылымын жетілдіру орындарында білікті мамандарды толықтай пайдалану сияқты пайда болып жатқан мүмкіндіктердің есебінен жүргізіледі. ҚР-ның жекелеген субъектілердің индивидуалдық бағдарламаларын жетілдірілуінің және сол субъектілердің кезекті жалпы мемлекеттікке интеграциялану арқасында, сонымен қатар, қалыптасқан жағдайды кең және толық ақпараттық қамту, мемлекеттік бағдарламалау жүйесінің нақты және өзара байланысқан артықшылықтарын табуда шынайы мүмкіншіліктер туады [1].

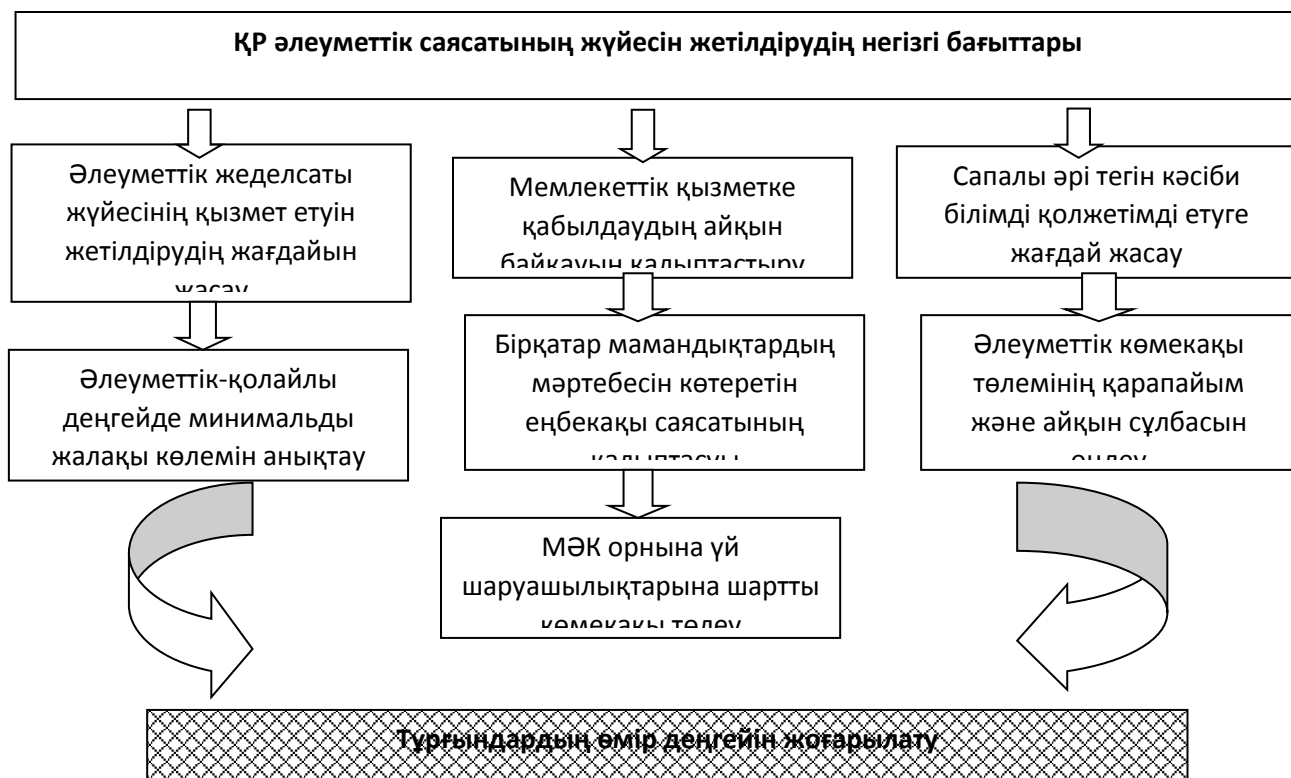
Аймақтық даму бағдарламаларын құрудың басты алғышартына сапалы, әлеуметтік-экономикалық болжам жасау жатады. Аймақтық экономикалық органдармен экономикадағы ұдайы өндіріс үрдісі жүргізілуінің шарттарындағы мүмкін болатын өзгеріс пен жағдайдың ағымдағы мәнін түсінуден шыға отырып, салалық және экономикалық саланың көрсеткіштері жетілдіріледі, халықтық шаруашылық дамуының бағдар мен баламасына мазмұнды сараптама жүргізіледі, маңызды проблемаларды шешу жолдары қарастырылады.

Заманауи жағдайда, экономикалық өсім көбінесе жаңа техника енгізу базасында өндірістің интенсификациясына тәуелді болған кезде, көптеген рұқсат етілген нұсқалардың ішінен ең жақсы орындалған экономикалық-әлеуметтік бағдарламаны таңдауда дәлелдемелерге талаптар бірден өседі.

Қазіргі кезде Қазақстанның көп аймақтары халыққа атаулы әлеуметтік көмек беруде тәжірибе жинақтаған, бірақ көмек берудің механизмдерін әруақытта жетілдіріп отыру қажет, күнкөріс минимумын есепке ала отырып аз қамтылғандардың жәрдемақысын қайта електен өткізіп отыру өте маңызды.

Жол картасының аясында жұмысбастылық жәрдемінің белсенді нысандарын пайдалану, мысалы әлеуметтік жұмыс орындарын құру, жастар тәжірибесін жинақтау, біліктілікті қайта даярлау мен жоғарылату арқылы арттыру сияқты түрлері тұрғындар арасындағы мақсатты топтың азаматтарын қызықтыруға ықпалын тигізеді [2].

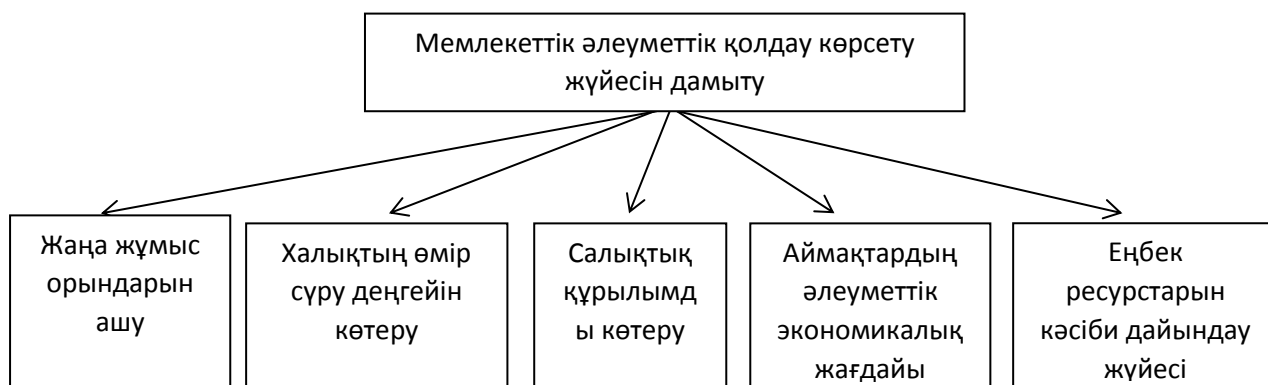
Әлемдік тәжірибеде осыған ұқсас мәселелерді шешуде еңбек нарығының белсенді бағдарламалары (ЕНББ) қолданады. ЕНББ еңбек ресурсының (кәсіби дайындық және қайта дайындық) дамуын, еңбек күшінің (жәрдемақы/жұмысбастылықты, қоғамдық жұмыстарды қаражаттандыру) сұранысының өсуін, еңбек нарығын реттеуді жетілдіруді (жұмысбастылықты қамтамасыз ету, ақпараттық сүйемелдеу), еңбек күшін әлеуметтік көмек беру жүйесімен байланысын жүзеге асырады. Бағдарламаларды іске асыруда мемлекет тарапынан көмек беріледі, яғни, мемлекет жұмыспен қамтудың және оқытудың жоғары сапалы қызметін көрсетеді, ал ЕНББ қатысушысы жұмысты қарқынды іздеуге міндетті болады. Экономикалық жоспарда ЕНББ жұмысбастылықтың табысты өсуінің болжамы ретінде, еңбек өнімділігінің және жәрдемақының өсуі ретінде қарастырылады, ал әлеуметтік тұрғыдан қарасақ, жұмыссыздықтың төмендеуін, еңбек белсенділігінің өсуін және адам әлуетінің артуын білдіреді. Алғашында бұндай бағдарламалар экономикалық дағдарыс және жұмыссыздықтың жоғары деңгейі кезінде қолданылды, ал қазіргі кезде өтпелі экономикалы, әлсіз тұрғындардың бірлестігінің әлеуметтік қабаты бар, еңбек нарығынан барынша алыстатылған елдерде өндірістік қайта құрылымдануының әсерін жұмсартуға қолданады (сурет 1).

Сурет 1 - ҚР әлеуметтік саясатының жүйесін жетілдірудің негізгі бағыттары

Осы негізде қол жеткен позитивті қорытындылар ЕНББ-ның қазақстандық еңбек нарығында әзірленуін және қолдануын көкейкесті мәселеге айналдырып отыр. Осы саладағы біздің мүмкіндіктеріміз «Жол картасын» іске асыруда жұмыс нарығында жинақталған, тәуекелді басқару тәжірибесін күшейтеді.

Әлеуметтік көмек көрсету саласындағы заңнамалық актілерді сараптау Қазақстанда әлеуметтік көмекақы берудің қарама-қайшы, айқын емес екендігін көрсетті. Барлық төлемдерді реттейтін бірегей құжат кездеспейді.осыған байланысты, әлеуметтік төлемдерді реттейтін қарапайым әрі айқын сызбалар құрастыру керек [3]. Соған қоса, тиімділік үшін қоғамды, үкіметтік емес мекемелерді бақылауға және әлеуметтік көмекақыларды төлеуде баға беруге шақыру да артық етпес (сурет 2).

Сурет 2 – Мемлекеттік әлеуметтік көмек көрсету жүйесін дамыту жолдары

Үй шаруашылығына мемлекеттік әлеуметтік көмек орнына төленетін шартты көмекақылар берілуі маңызды. Аса кедейлікке ұшыраған немесе ұзақ уақыт қиын өмір кешкен үй шаруашылықтары, тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуда белсенділік танытпайды. Ал, керісінше, аса кедей емес немесе қысқа мерзім ғана кедейлікті сезінген үй шаруашылықтары әлеуметтік және экономикалық жағынан белсендірек. Сол себепті, осындай үй шаруашылықтары төмен жағдайдағы отбасыларға көмектесу бағдарламаларға қосу керек, сол арқылы, отбасылар өз бетінше кедейліктен шыға алады. Бұндай үй шаруашылықтарына дамыған елдер мен Ресейдің тәжірибесін ұсынуға болады. Мысалы, Ресей Федерациясында жұмыссыздарға шағын бизнес ашуға, халықтың өзіндік жұмысбастылығын қамтуға арналған бағдарлама бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Асан Д.С. Экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықты дамыту тетіктері: оқу құралы. Алматы: Заң әдебиеті, 2012.-158 б.
2. Сведения о назначенной государственной социальной помощи. <http://www.enbek.gov.kz/ru/node/>
3. Уровень жизни населения в Казахстане // Статистический сборник/ под ред.- А.Смаилова. -2016. – 184 с.

ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА В РАМКАХ КОНВЕНЦИИ

Тасканбаева Д., студент

Научный руководитель: Кулбаева М.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье автор анализирует результаты саммита прикаспийских государств, который прошел в августе 2018 г. в городе Актау Мангистауской области, результатом которого явилось принятие Каспийской конвенции. Данная конвенция определила статус Каспийского моря и основные векторы развития стран участников.

Ключевые слова: саммит, Актау, прикаспийский регион, статус Каспийского моря, конвенция.

Сегодня Каспий привлекает к себе огромный интерес большинства как региональных, так и внерегиональных государств, что в первую очередь связано с широким распространением версии о богатых запасах нефти в регионе, а также с важным геополитическим положением региона. Не менее важным является использование географического положения Каспийского региона и его транзитного потенциала для поддержания партнерских отношений не только со странами региона, но и с другими ведущими игроками, как Китай, Индия и Иран. Таким образом геополитическая ситуация в регионе определяется в первую очередь взаимоотношениями государств, имеющих выход к Каспийскому морю, то есть России, Казахстана, Азербайджана, Туркменистана и Ирана.

Попытки дать четкое и формальное определение Каспийского региона, определить его «лицо» наталкиваются на ряд трудностей, поскольку, во-первых, сложно очертить границы, где начинается и где заканчивается Каспийский регион, а во-вторых, сложно определить критерии, по которым к нему можно было бы отнести то или иное государство. Очевидно, что искусственное сужение рамок при рассмотрении геополитических процессов географическими границами приводит к тому, что анализ событий в лучшем случае получается неполным, в худшем - из него «выпадают» важные факторы. На сегодняшний день президенты пяти прикаспийских государств подписали Конвенцию о правовом статусе Каспия, которая ставит точку в вопросе разделения дна и поверхности моря.

По словам Нурсултана Абишевича Назарбаева, Конвенция является своего рода Конституцией Каспийского моря. Она призвана урегулировать весь комплекс вопросов, связанных с правами и обязательствами прибрежных стран, а также стать гарантом безопасности, и стабильности, и процветания региона в целом. Подписание этой конвенции стало своего рода историческим событием для нашего региона. Стратегической сферой для нашей Республики является нефтяной сектор. Однако, проблемы здесь пока остаются. Как известно, на суше (земной поверхности) Казахстана имеется 202 месторождения нефти и газа, но многие из них разрабатываются более 100 лет и значительно исчерпали [1, с. 37].

Республика активно входит в рыночные отношения в первую очередь в качестве нефтяной державы, вернее страна становится нефтяной державой в рамках рыночных отношений. Амбициозные планы Республики в ближайшее десятилетие войти в число пяти нефтедобывающих государств планеты не является фантазией. Эти планы безусловно, требуют немало усилий, преобразований структуры системы, переоценки возможностей, материальных и интеллектуальных ресурсов. Они уже сегодня выдвигают и ставят ряд важных проблем, поле и узлы решения которых лежат как во внутригосударственных, так и межгосударственных отношениях [2, с. 17]. Эти проблемные вопросы в разделении сфер влияния на Каспийское море и его недра, получило более широкое толкование в Конвенции. Разделение его недр, проведение трубопроводов никак не должно влиять на экосистему самого Каспийского моря, и не должно вызывать никакого негатива у стран Каспийского региона. Конвенция регулирует отношения между государствами в отношении всей территории и поверхности и недр Каспийского моря. На саммите учитывались все мнения насчет этой проблемы, чтобы не возникало никаких существенных вопросов.

Президенты пяти стран договорились, что основная площадь поверхности Каспийского моря останется в общем пользовании государств. Дно и недра решено разделить между соседними государствами на участки на основе международного права. Также стороны договорились о правилах судоходства, рыболовства, научных исследованиях и прокладке магистральных трубопроводов. При этом все работы должны вестись с учетом экологической безопасности.

Также в ходе саммита главы ведомств пяти стран подписали пакет межправительственных соглашений, в частности межправительственное соглашение о предотвращении инцидентов на Каспии, протоколы о сотрудничестве в сфере безопасности на Каспийском море, по борьбе с терроризмом, с организованной преступностью и о взаимодействии пограничных ведомств. Превращение Каспийского моря в зону мира и добрососедства, дружбы, использование его в мирных целях, уважение суверенитета и территориальной целостности, неприсутствие в Каспийском море вооруженных сил, не принадлежащих сторонам являются основополагающими факторами в тенденции развития региона.

Надо понимать, что развитие области необходимо диверсифицировать. Она не может все время развиваться и зависеть от энергетического сектора. Потому что сейчас цена на нефть то вверх растет, то падает. Естественно, тут возникают большие проблемы. И для этого очень оптимальным было бы, если бы в этих областях появлялись производства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мауленов К.С. Особенности правового регулирования нефтебизнеса в казахстанском секторе Каспийского моря // Каспийское море: правовой статус и режим, безопасность региона и охрана окружающей среды. г. Алматы, 2016
2. Зиманов С.З. Государство в контрактных отношениях в нефтегазовой отрасли. // Каспийское море: правовой статус и режим, безопасность региона и охрана окружающей среды. Алматы, 2006

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Темір А.Ш., студент

Научный руководитель: Еркулова Г.С.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье дается сравнительная характеристика американской и японской модели управления системы управления персоналом. Японский менеджмент – специфический стиль управления персоналом, разновидность кадровой политики, распространенная в Японии и отражающая исторические особенности, вариации общественно-экономического уклада, культуру и общественную психологию этой страны. Американский менеджмент характеризуется жесткой организацией управления. Для него в наибольшей степени характерно стремление к формализации управленческих отношений. Для американского менеджмента также очень характерно представление о персональной ответственности работника.

Ключевые слова: управление, человеческие ресурсы, персонал, США, Япония, мотивация.

Многообразие подходов к управлению человеческими ресурсами логически вытекает из исторических и социально-экономических предпосылок, присущих разным

странам. Сегодня в развитии экономики большинства государств наиболее значительными признаются проблемы в области работы с человеческими ресурсами (ЧР). В разных культурах, странах подходы к управлению ЧР и конкретные управленческие методы заметно отличаются.

На фоне растущей интернационализации бизнеса происходило взаимодействие и взаимовлияние двух моделей менеджмента – западной (США) и восточной (Япония). К началу 80-х гг. сформировались следующие основные составляющие современного универсального подхода к управлению персоналом:

- долговременные связи работников со своей фирмой. С ростом длительности этих связей увеличиваются возможности оптимизации системы управления персоналом. В Японии это реализуется в рамках пожизненного найма, а в ведущих корпорациях США и Западной Европы долговременные связи стимулируются соответствующими материальными и моральными методами;
- комплексное, всестороннее и постоянное воздействие на персонал, которое не ограничивается производственной сферой, а охватывает все стороны жизни работников предприятия, идентифицирует работника с организационной системой фирмы и соответственно повышает эффективность управления персоналом;
- постоянное всеобщее обучение и воспитание персонала. Высокие темпы научно-технического прогресса обуславливают все возрастающую скорость “амортизации” знаний. Поэтому необходимы постоянное внутрифирменное обучение, подготовка и переподготовка на всех уровнях. Широкое распространение получила концепция универсальной подготовки, в рамках которой работники осваивают большое число смежных специальностей.
- широкое участие занятых всех уровней в управлении – от делегирования работников в высшие органы управления на рабочих местах. Суть “революции на рабочем месте” (этот термин – “какумэй секуба” – появился на рубеже 60-70-х гг. в Японии и в настоящее время широко распространен во всем мире) можно определить как полное, активное, подлинное самоуправление, вовлечение исполнителей на всех уровнях в процесс управления.[1]

При всем многообразии существующих в мире подходов к управлению ЧР, радикальных отличий в решении этих проблем есть, тенденции, носящие общий характер: формализация процедур отбора персонала, анализ потребностей в них, системная увязка хозяйственных решений и политики в области управления ЧР.

Председатель правления фирмы “Сони Корпорейшн” А.Морита образно охарактеризовал американскую систему управления предприятиями как смену, сложенную из кирпичей. Здесь каждый работник должен соответствовать заранее определенной функции или набору функций. Работника нанимают на строго определенное место. Если он этому месту не соответствует – от его услуг отказываются.[2]

Японская система сравнима со стеной из природного камня. Японские компании сначала нанимают людей, притом весьма образованных, а потом решают, как их лучше использовать. Здесь не человек ищется для работы, а работа для человека. Люди, подобно камням, бывают разные. И задача японского управляющего сходна с задачей каменщика – сложить прочную стену из разнородного камня. Люди меняются с возрастом, меняются и условия деятельности фирмы. Поэтому “стену” приходится неоднократно перекладывать, заново “притирая” друг к другу в основном прежний строительный материал. В Японии рынок рабочей силы интегрирован в рамки фирмы. Компания обеспечит подготовку новичка, переподготовку опытного работника. Ротация сотрудников, их перемещения по горизонтали расширяют кругозор и улучшают взаимопонимание. Вся жизнь работника связана с фирмой. Судьба фирмы определяет и судьбу самого работника. Но и каждый работник превращается в необходимый и труднозаменимый элемент внутрифирменной организации. Знания, которыми фирма обеспечивает свой персонал, становятся ее

ценнейшим капиталом. Зависимость сотрудника от компании становится почти полной, когда она проявляет заботу о его семье. Отсюда фактическое отождествление интересов сотрудника и интересов фирмы, необычайная слаженность персонала японских компаний и их способность выстоять в жестокой конкурентной борьбе. Компании, сумевшие реализовать эти принципы, добились впечатляющих результатов. При сопоставлении практики японского и американского хозяйствования создается впечатление, что их “создатели” придерживались принципа “сделай наоборот”, так как любой элемент хозяйственной практики демонстрирует противоположность подходов.[3]

Цель функционирования предприятия в США – “погоня за прибылью”, что выражается в установлении целей на основе показателей прибыли на акционерный капитал. В Японии цель функционирования предприятия – продолжение существования организации посредством завоевания рынка и осуществления внутреннего накопления. Американское управление характеризуется подходом к человеку как к рабочей силе с упором на индивидуализм (работают отдельные личности), индивидуальным принятием решений на основе служебных полномочий, концентрацией на понятиях самоответственности и самоутверждения, осуществлением краткосрочного найма. Американской организации свойственны быстрая оценка и продвижение персонала по службе, специализация деятельности, формальные количественные методы оценки персонала. Человек рассматривается средством достижения целей организации. Американскому управлению свойственен капиталоцентризм. В Японии управленческая практика ориентируется на человека (человек-человекоцентризм), выражается в подходе к человеку как к личности, в коллективизме (сотрудничестве), коллективном принятии решений в осуществлении долгосрочного найма.

Японская организация отличается от американской также постепенной, медленной оценкой и продвижением, неформальными тонкими механизмами контроля деятельности работников, отсутствием жесткости специализации персонала. Истоки успехов Японии – в японской системе воспитания и образования. Образование не заканчивается с поступлением на работу, сотрудник включается в систему непрерывного обучения, ориентированную на раскрытие творческого потенциала работника.

Основными стратегическими целями функционирования организации США является материальная заинтересованность, а также конкуренция, приводящая к победе сильного. В Японии – это верность и единство работников организации, их сотрудничество и сосуществование. Все это позволяет исследователям относиться к американской хозяйственной практике как к типичному “капиталистическому хозяйствованию”, тогда как японское хозяйствование называют “человеческим хозяйствованием”. [4]

Организационные принципы японской компании:

- ориентация на рынок;
- непрерывное внедрение новшеств;
- внимание не к отдельным функциям, а к их взаимосвязи.

Японский стиль управления базируется на убеждении, а не на принуждении работников. Начальник не выделяет себя из массы подчиненных, его задача не руководить работой, которую выполняют другие, а способствовать взаимодействию сотрудников, оказывать им необходимую поддержку и помощь, формировать гармоничные отношения.

Японские стратегии управления и организационной деятельности позволили У.Оучи создать идеальную модель производственной организации с семью базовыми факторами: время занятости на фирме; методы принятия решений; характер ответственности; должностное продвижение; формы контроля; повышение квалификации; степень внимания к работнику (Таблица 1).

Таблица 1 - Сопоставление модели У. Оучи с американской моделью

Японская модель	Американская модель
1.Пожизненный наем	1.Краткосрочный наем
2.Принятие решения по принципу консенсуса	2.Индивидуальное принятие решений
3.Коллективная ответственность	3.Личная ответственность
4.Медленное должностное продвижение	4.Быстрое должностное продвижение
5.Мягкий неформализованный контроль	5.Жесткий формализованный контроль
6.Неспецифический путь повышения квалификации	6.Специфический путь повышения квалификации
7.Повышенное внимание к человеку	7.Внимание к человеку как к исполнителю

Опираясь на зарубежный опыт управления персоналом, в частности японский, в котором проявляются повышенное внимание к человеку, можно сформулировать основные принципы мотивирования работников:

Обращайтесь со своими подчиненными как с личностями. Большинство работников ценят возможность высказать свои идеи и выслушать мнение о них со стороны руководителя. Это повышает чувство включенности работников в выполняемую работу, повышает самоуважение работников и ощущение их собственной значимости.

Поощряйте сотрудничество и групповую работу. В организациях, где поощряются дружеские отношения, работники с большей готовностью сотрудничают друг с другом. Это позволяет создать и укрепить командный дух и повысить эффективность работы организации.

Давайте работникам возможность роста. Проявляйте искреннюю заинтересованность в своих сотрудниках, их росте и прогрессе. Это может выражаться в том, что работнику будет поручена более сложная работа, можно делегировать работнику больше ответственности за выполнение определенной работы. Если работник растет профессионально, он обычно имеет более высокую мотивацию и больше удовлетворен своей работой.

Свяжите поощрения с результатом. Мотивация работников к достижению поставленных целей выше, если они предварительно проинформированы, что должны делать, чтобы получить вознаграждение. Поощрение должно быть соизмеримо с достигнутыми результатами.[5]

ЛИТЕРАТУРА

1. Базарова Т.Ю., Еремина Б.Л.. Управление персоналом. М. Изд. «Юнити» - 2001 г.
2. Веснин В. Основы менеджмента. М., 1996.
3. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент. М., МГУ, 1995.
4. Вудкок М., Фрэнсис Д. Раскрепощенный менеджер, 2000г.
5. Егоршин А.П.. Управление персоналом. Нижний Новгород. 2002 г.

КОУЧИНГ КАК СРЕДСТВО УПРАВЛЕНИЯ

Тлеужанова А.Ж., магистрант

Научный руководитель: Кизимбаева А.Б.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Коучинг – это метод, объединяющий принципы консультирования и тренинга, но не в классическом виде. Прежде всего, отличие заключается в том, в коучинге основное место отводится не наставлениям, а мотивированию клиента к изменениям.

Ключевые слова: управление, лайф-коучинг, бизнес-коучинг, проектный коучинг, карьерный коучинг, спортивный коучинг.

Коучинг как средство управления – это ни в коем случае не инструкции и указания, это, скорее, взаимодействие руководителя и подчинённого, направленное на наиболее эффективное решение поставленной задачи. Внешне это выглядит несколько непривычно, особенно для тех, кто привык к директивному стилю руководства: вместо инструкций руководитель просто задаёт подчинённому несколько вопросов[1].

Управление – это краеугольный камень любого бизнеса. Без грамотного, квалифицированного управления бизнесом нельзя говорить о каком-либо развитии и прогрессе. Команда эффективных менеджеров была, есть и будет залогом успеха для любой компании независимо от профиля её деятельности. Но время предъявляет к руководителям всё новые и новые требования. Надо признать, что авторитарный стиль управления постепенно изживает себя. На Западе этот процесс идёт с 90-х годов прошлого века. В Казахстан он, можно сказать, только начинается. Современный руководитель просто обязан владеть несколькими стилями управления и уметь применять их в зависимости от сложившейся ситуации. Где-то необходимо жесткое управление процессом, а где-то вполне достаточно этот процесс просто отслеживать – ситуации в бизнесе бывают самые разнообразные. Одним из наиболее эффективных стилей управления на современном этапе развития бизнеса является коучинг[2].

А на самом деле, все опять намного проще, чем может показаться. Тренер — это человек, который работает с группой людей, а коуч работает индивидуально. Просто зачастую и тренеры переходят на индивидуальный формат (тут еще «примешиваются» консультанты со своим консалтингом), и коучи соглашаются на групповые занятия, и тем самым путают всех окончательно.

Причины выбора ведущими компаниями коучинга в роли эффективного направления развития руководящего персонала:

- доказанная эффективность (согласно опросу ведущих компаний мира, проведенному Fortune 500, 50% из списка респондентов применяют именно коучинг, который выступает для них стандартным инструментом личностного и профессионального развития);
- высокая окупаемость инвестиционных вложений (согласно статистическим данным международной компании Metrix Global каждый потраченный доллар приносит 8 долларов чистой прибыли);
- уникальная техника, которая позволяет в условиях изменчивости и неопределенности регулярно принимать эффективные решения;
- возможна интегрированность коучинга в сформировавшуюся в течение долгого периода времени организационную культуру компании без потери или смены ее ценностей и принципов;
- коучинг эффективен там, где влияние авторитета на процессы, происходящие в бизнесе, очень значимо;
- бизнес всегда связан с необходимостью непосредственного и постоянно контролируемого внедрения новых знаний и приобретения новых навыков;
- в бизнесе всегда во главе угла стоит профессиональное развитие руководителей и специалистов, поэтому коучинг первых лиц достаточно востребован именно среди ведущих компаний.

На развитие коучинга влияли многие области знания, включая педагогику, психологию (в том числе спортивную, клиническую, социальную и промышленную),

теории лидерства и другие. С середины 1990-х годов коучинг развился в отдельную дисциплину, появились профессиональные ассоциации, например, Ассоциация коучинга, Международная федерация коучей, Европейский совет коучинга и менторства, которые участвовали в разработке стандартов обучения[3].

Изначально коучинг развивался благодаря исследованиям в области спортивной психологии: важными для становления коучинга были работы спортивного коуча Тимоти Голви, создавшего собственный гуманистический принцип и целую школу коучинга, повлиявшую на многих ведущих коучей Великобритании и его ученика Джона Уитмора. Книгу Голви «The Inner Game of Tennis» часто называют первой крупной публикацией, в которой произошёл разворот от спортивного коучинга к лайф-коучингу, развитому в отдельную дисциплину Вернером Эрхардом, Лорой Уитуорт, Джоном Уитмором и Томасом Леонардом (кодифицировавшим область). Также помимо спортивной влияние оказывала и клиническая психология, публикации психотерапевтов Инсу Ким Берг, Стива де Шейзера и доктора юридических наук Питера Сабо.

Дженет Харви, президент Международной федерации коучей, считает, что развитие коучинга началось в 1970-х годах с Движения за развитие человеческого потенциала и тренинговой компании Эрхарда Томаса Леонарда, основавшего объединения Coach U, Международную федерацию коучей и Международную ассоциацию коучинга, работал у Эрхарда в 1980-х годах; он был первым успешным популяризатором коучинга.

Многие коучинговые организации имеют стандарты поведения и «кодексы чести», следование которым они считают необходимым для защиты интересов клиентов.

Применяется современная наука в разных областях, поэтому принято различать коучинг для работы, бизнес-коуч, личностный коуч, лайф-коучинг. Последняя разновидность предполагает индивидуальный подход к человеку и направлена на улучшение его жизнедеятельности (повышение самооценки, совершенствование взаимоотношений). Бизнес-коуч помогает предприятию найти эффективный способ для достижения поставленных задач. В этом случае проводятся консультации с руководителями фирмы и с коллективом отдельно.

Коуч – это тренинги, которые могут проходить лично с клиентом или заочно, через интернет. Следует понимать, что все направления консультирования тесно связаны между собой и входят в единую систему обучения.

Международная Федерация Коучинга (ICF) даёт следующее определение процесса коучинга:

«Коучинг – это непрерывное сотрудничество, которое помогает клиентам достигать реальных результатов в своей личной и профессиональной жизни. Посредством процесса коучинга клиенты углубляют свои знания, повышают свой КПД и улучшают качество жизни.

На каждой встрече клиент выбирает предмет разговора, коуч слушает и вносит свою лепту в виде проясняющих замечаний, эффективных вопросов, предоставлением обратной связи и др. Такое взаимодействие проясняет ситуацию и побуждает клиента действовать. Коучинг ускоряет процесс самосовершенствования клиента, открывая перед ним более широкий выбор. Коучинг фокусирует внимание на том, где клиент хочет оказаться, в какой точке он находится в данный момент и что он готов сделать, чтобы попасть туда, где он хочет быть завтра».

Можно сформулировать несколько иначе:

Коучинг - это вид консультирования и способ, который помогает клиенту четко определить свои цели и задачи, сконцентрироваться на их достижении и получать большие результаты, за кратчайший срок, с максимальной отдачей, с меньшими усилиями. Коучинг – это метод осознанного управления собственной жизнью, который помогает найти баланс в своей жизни, жить и действовать эффективнее.

Опыт иностранных компаний показывает, что использование коучинга в управлении персоналом позволяет значительно повысить эффективность работы и

усовершенствовать профессиональные навыки сотрудников. То же можно сказать и об отечественных компаниях, внедривших у себя коучинг. Что же даёт использование коучинга в управлении?

Повышение эффективности управления. Руководитель может быть уверен, что его подчинённые точно усвоили поставленную задачу и имеют всё необходимое для её решения. Подчинённые точно знают, что от них требуется, что и как им нужно делать. Налажена обратная связь.

Экономия времени. Использование коучинга в управлении существенно облегчается делегирование полномочий и тем самым экономит время руководителя.

Совершенствование коммуникаций внутри компании. Здесь комментарии излишни.

Конечно, этот список можно продолжить, но и этих трёх пунктов вполне достаточно чтобы заинтересоваться коучингом.

Коучинг как средство управления – это ни в коем случае не инструкции и указания, это, скорее, взаимодействие руководителя и подчинённого, направленное на наиболее эффективное решение поставленной задачи. Внешне это выглядит несколько непривычно, особенно для тех, кто привык к директивному стилю руководства: вместо инструкций руководитель просто задаёт подчинённому несколько вопросов, в результате чего:

- выясняется, насколько правильно сотрудник понял поставленную задачу;
- какие могут у него появиться затруднения при выполнении задачи;
- что необходимо сотруднику для выполнения этой задачи;
- выясняются отдельные нюансы, связанные с этой задачей.

Коучинг позволяет максимально широко раскрыть потенциальные возможности сотрудника для наиболее эффективного выполнения поставленной задачи. Таким образом, основная цель коучинга как средства управления – помощь сотруднику (чаще всего подчинённому) в решении бизнес-задач.

Коучинг часто воспринимается как форма заботы о подчинённых. Это не совсем так. Задача коучинга, как и любой другой системы управления – добиться от работников максимальной эффективности. И в этом плане коучинг работает очень хорошо. А то, что он позволяет ещё и улучшить общую атмосферу внутри компании – это уже, скорее, позитивный побочный эффект. И таких эффектов может быть немало.

Внедрение коучинга как средства управления в компании целесообразно проводить сверху – вниз. Это естественно, так как лучшим коучем для сотрудников будет их непосредственный руководитель. Конечно, сотрудники одного уровня тоже могут быть друг для друга коучами, но коуч-руководитель – это наиболее эффективный вариант. Освоение коучинга не столь сложно, как это может показаться на первый взгляд. Дело в том, что если коучинг рассматривается не как профессия, а как средство управления, то в этом случае менеджерам вполне достаточно овладеть несколькими эффективными приёмами (методиками) из арсенала коучинга и в последствии совершенствовать их на практике [1; 3].

Коучинг не должен использоваться как некая секретная методика. Гораздо эффективнее будет объяснить всем сотрудникам компании «правила игры». Тогда можно будет избежать непонимания и неприятия, которые могут затормозить процесс внедрения коучинга в компании. Кроме того, коучинг – процесс двусторонний. Не только руководитель-коуч должен уметь задавать вопросы, но и подчинённый должен уметь предоставлять информацию и давать обратную связь. А для этого ему нужно знать, каким образом это лучше будет делать. Открытость – важное условие эффективного коучинга.

Слова о нехватке времени на коучинг – это не более чем отговорка. За утверждением менеджера, что ему не хватает времени заниматься коучингом, может скрываться его желание лично контролировать все процессы, за которые он отвечает, неуверенность в себе как в эффективном коучинге или же какая-либо иная причина. На самом деле коучинг реально экономит рабочее время. Конечно, для многих руководителей будет трудно принять такой способ управления. Но нужно понять, что результаты будут

значительно выше, если не заставлять сотрудника работать во что бы то ни стало, а помогать ему выполнять работу наилучшим образом. Если не инструктировать подчинённого, перегружая его различными указаниями, а просто задать ему несколько правильных вопросов, которые полностью прояснят ситуацию и мотивируют его на выполнение работы с максимальной эффективностью. Чтобы убедиться в этом – достаточно просто попробовать. Коучинг уже не раз доказывал свою эффективность в самых разнообразных ситуациях[2;3].

В настоящее время всё больше компаний как в Казахстане, так и за рубежом, берут на вооружение этот высокоэффективный инструмент. Опираясь на их опыт, можно уверенностью сказать: за коучингом, как инструментом управления – будущее.

Одна из целей коучинга на уровне идентификации – это помочь людям усвоить практические навыки и принципы управления жизненными переходами с большей лёгкостью, находясь в потоке и связи с источником.

ЛИТЕРАТУРА

1. Харизматичный лидер. Великолепный коучинг. Ваш персональный коучинг успеха (комплект из 3 книг): Александр Кичаев, Джули Старр, А. М. Козлова — Москва, ИГ "Весь", 2014 г.- 720 с.
2. Инструменты развития бизнеса: тренинг и консалтинг / Составители Л. Кроль, Е. Пуртова. — М.: Независимая фирма "Класс", 2001.).
3. Коучинг. Успех после успеха: А. В. Перцев, И. И. Карнаух — Санкт-Петербург, Феникс, 2011 г.- 112 с.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫНА ӘСЕР ЕТУШІ ЖАҒЫМСЫЗ ФАКТОРЛАР

Тулиева А., студент

Ғылыми жетекші: Абилшеева Р.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Ғылыми мақалада кәмелетке толмағандардың девианттық мінез-құлқына ықпал етуші кері факторлар туралы, кәмелетке толмағандардың құқықтық санасының ерекшеліктері туралы мәселелері қарастырылған.

Түйінді сөздер: құқықтық сана, девианттық мінез-құлық, жасөспірімдер.

Қоғамның құқықтық мәдениеті - бұл қоғамның құқықтық саласын даму деңгейі және қоғамның құқықтық белсенділігі, құқықтық нормалар мен құқықтық іс-әрекеттердің қарқынды деңгейі. Ал осыған қарсы келетін құқықпен сыйыспайтын әрекеттер де бар, ол құқыққа қайшы әрекет ретінде танылады. Қоғамның ең жас буыны бұл жасөспірімдер болып табылады. Осы жасөспірімдердің құқыққа сәйкес келе бермейтін мінез-құлқын ғылыми айналымда девиантты мінез-құлық ретінде танылады.

Ғылымда, адамның мінез-құлқын зерттеумен айналысушылар, девиантты мінез-құлықты - жалпы қабылданған, нормативтік актілерде ресми бекітілген стандарттар мен нормалардан, сонымен қатар, ресми бекітілмеген, яғни әдет-ғұрып, ресми емес топтардың, тұрғындардың жеке бөліктерінің нормаларынан өзгеше ауытқушылық нысандары деп түсінеді. Жастар арасындағы девианттық жүріс-тұрыс мәселесімен айналысып жүрген отандық ғалым-әлеуметтанушы Д.К. Қазымбетова «Девиантты мінез-құлық – жалпы қабылданған рухани, құқықтық және басқа да әлеуметтік нормаларға сәйкес келмейтін жеке тұлғаға, әлеуметтік топқа және жалпы қоғамға зиян алып келетін, қоғамдық пікірмен

мақұлданбайтын, келтірілген зиян үшін әлеуметтік жауапкершілікті қоғам мақұлдайтын, адамдардың өмір сүру немесе қызметінің үлгісі» деп қарастырады [1, 133 б.].

Алайда, ауытқудың түрлі нысандары жөнінде айтуға болады. Мынадай: батырлық, өзін құрбандыққа қию, басқаның қамын ойлау (альтруизм) сияқты көріністер ауытқу нысандарының оң, дұрыс түрлері болып табылады. Жастардың мінез-құлқының ауытқуының көп таралған негативті нысандарынан (жайылу деңгейіне байланысты) мыналарды атауға болады: темекі шегу; спиртті ішімдіктерді пайдалану; қадағалаусыздық; «тұрмыстық терроризм»; ойын-(компьютер-видео-теле) құмарлық; қаңғырушылық; құқық бұзушылық мінез-құлық; қылмысты мінез-құлық; токсикомания; наркомания; қараусыздық; жезөкшелік; жыныстық бұзылу; ақыл-есінің дұрыс болуына қарамастан психикалық ауытқулар; алкоголизм; өзін-өзі өлтіру.

Девиантты мінез-құлықтың себептерін шығаруда көптеген фундаменталды зерттеулермен, тек қана заң ғылымы ғана емес, сонымен қатар – философия, социология, психология, психиатрия, генетика, педагогика сияқты ғылым салалары терең айналысады.

Осы салада бар әдебиеттерді талдау, келесідей, алдын-ала шығарылған пікірлер жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, көп жағдайларда зерттеу объектісі негативті мінез-құлықтың пайда болу нысандары мен механизмі болып табылады. Тек осындай жан-жақты талдаулар ғана қоғамдық үрдістерді басқаруға, девиацияның алдын-алу және жеңу үшін профилактикалық жұмыстар жасауға мүмкіндік береді, әйтпесе мінез-құлықтың қалыптасу тетігі жөнінде сенімді мәліметтерге ие болмай жатып, қалай оған жетуге ұмтылуға болады. Құқық бұзушылық, қылмыстық мінез-құлық өзінің сипаттамасы, бағытталуы, мотивациясы бойынша құқыққа сай мінез-құлықтан сапалы үлгіде ерекшеленеді, сондықтан да, оны зерттеу үшін үлгі ретінде қызмет ете алмайды.

Екіншіден, құқық бұзушылықтың немесе қылмысты мінез-құлықтың себептерін түсіндіруде зерттеу мақсатының, әдістемелік қағидаларының себептелуіне байланысты авторлардың көп ойлылығы.

Осыған байланысты құқыққа қайшы мінез-құлықтың себептерін анықтауда, биологиялық тұрғыдан келу мүмкіндігі, сонымен қатар қылмысты жүріс-тұрыстағы әлеуметтік және биологиялық өзара байланысы жөніндегі сұрақтар бойынша ғылыми пікірталастарға көңіл бөлмей кетуге болмайды.

Бұл жөнінде ғалымдардың пікірлерін бірнеше топтарға біріктіруге болады. Бірінші топ, қылмыстың себептерін анықтауда қатаң биологиялық тұрғысынан көрінеді. Оның негізін қалаушы, криминологияда қылмысты мінез-құлықтың себептерінің жүйесін анықтаған алғашқы италия ғалымы Ч. Ламброзо [2]. Онымен ұсынылған, қылмыскердің биологиялық құрылымының ерекшеліктерін анықтаудың антропологиялық әдісі қазіргі уақытта да өз қолдаушыларын табуда.

Екінші топ позициясы бойынша, қылмыстылықтың биологиялық себептері жөніндегі сұрақтардың болуы мүмкін емес және криминологиялық зерттеулерден шығарылып тастау керек. Бұл ұстанымның жақтаушылары «қылмыстылық табиғаты жөніндегі сұрақтарда әлеуметтік және биологияның бірге өмір сүруі мүмкін емес жағдай» дейді.

Үшінші топтың көзқарастарына сәйкес, биологиялық фактордың қылмыстық мінез-құлыққа әсеріне қарсылық айтпайды, алайда мәні бойынша әлеуметтік факторға тең деп мойындамайды, яғни қылмыстылықтың себебі әлеуметтік, ал оның талабы биологиялық факторлар деп болжайды. Бұл ұстаным, ғалымдардың өздерімен былайша түсіндіріледі: жаратылыстану ғылымдарының дамуы, гендік деңгейде «туыла» бітетін немесе әлеуметтік мінез-құлыққа қарсы, яғни қылмыстылықтың тұқым қуалаушылығының бар немесе жоқ екенін анықтауға мүмкіндік беретін деңгейге жеткен жоқ.

Төртінші топтың өкілдері биологиялық факторларды олардың тек қана жауаптылыққа қабілетті кезінде көрініс табуымен ұқсатып, шектеулі түрде түсінеді, осыған байланысты олардың мәнін ашпай, зерттеу пәнін елеулі түрде тарылтады.

Ең соңғы бесінші топ өкілдері, қылмысты мінез-құлықтың биологиялық факторларын зерттеу «қылмыстылық себептері мен қылмыскердің жеке басын зерттеуде догматизм мен шектеуші көзқарастарды женуге, осы күрделі мәселені шешуде ғылыми негіздерді байытып, кеңейтуге ... адамның мінез-құлқын реттеуші ішкі тетігін толық түрде ашуға» мүмкіндік береді деп есептейді [3, 215 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Казымбетова Д.К. Девиантное поведение молодежи как объект социологического исследования: дис. ... канд. социол. наук. – Алматы, 1999. – С. 133.
2. Ламброзо Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты / Сост. и предисл. В.С. Овчинского. - М., 2004. – С. 111.
3. Ной И.С., Шебалин В.А., Демидов Ю.А. О расширении научной основы изучения личности преступника: Тезисы межвуз. конф. по теоретическим и методологическим проблемам правовой науки. - Кишинев, 1965. - С. 215.

КОНСТИТУЦИЯ - ҚОҒАМ ӨМІРІНІҢ ЖОЛ КӨРСЕТУШІСІ

Түгелбай М.А., студент

Ғылыми жетекші: Кобегенова Г.Ж.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада Конституция қоғамның дамуына зор үлес қоса отырып, азаматтық қоғамның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететіндігі және мемлекеттің саяси, мәдени, рухани және экономикалық дамуымыздың қайнар көзі есептелетіндігі туралы қарастырылған.

Түйінді сөздер: Конституция, тәуелсіздік, адамдардың құқықтары мен бостандықтары, конституциялық құрылыс.

Қазақстан өз тәуелсіздігін жариялаған күннен-ақ құқықтық мемлекет құру идеясын қабылдады. Құқыққа мойынсұнып, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуді алдына мақсан етіп қойған мемлекет осылай сипатталады. Ұлттық құқық жүйесін дамытып, оның толыққанды жұмыс істеуі үшін 1995 жылғы 30 тамзда бүкілхалықтық референдум арқылы қабылданған жаңа конституция содан бергі мерзімде елімізде экономикалық және әлеуметтік, саяси реформаларды жүзеге асырып, қоғамды демократияландыру ісінде өзінің жасампаздық әлеуметімен Қазақстан халқына қызмет етіп келеді.

Егемен еліміздің жаңа негізгі заңының қабылдануы қазақстан тарихындағы атаулы оқиға болып, тәуелсіз мемлекеттің конституциялық дамуының жаңа сатысына негіз салды. Тап осы Конституцияны ел тарихындағы идеялар көрініс тапқан, әрі халықаралық деңгейге сай биік межедегі заң толық негіз бар.

Мемлекетіміздің құқықтық негізі – Республика Конституциясының 1-ші бабының 1-ші бөлімі «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», - деп басталады [1].

Міне Қазақстан Республикасының Конституциясы адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының қорғалу деңгейі жағынан халықаралық стандарттардың барлық талабына жауап береді. Онда бекітілген адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары заңдардың қолданылуының, мемлекеттік билік органдары мен олардың лауазымды адамдарды қызметінің мағынасы мен мазмұнын анықтайды.

Конституцияға сай, адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзуға, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс.

Тәуелсіздік алған жас мемлекетіміздің басқару, атқару, заң шығару органдарының белгілеп берген Ата Заңымыздың тұғырының беріктілігі негізінде қоғамдық дамуымыздың барлық саласында қарқынды жүргізілген реформалар өзінің оң нәтижесін бергендігін бүгінгі қол жеткен табыстарымыз дәлелдеп отыр.

1995 жылғы Конституцияның басты жетістіктерінің бірі – демократиялық қоғам құру принциптерін белгілеп бергендігі. Бұл шынында да ұзақ жылдыр тоталитарлық жүйеде болған тәуелсіз мемлекет үшін жаңа жағдайда, жариялық тұрғыда өмір сүруге бейімделу жолдарының бастамасы болды [2].

Ойымды түйіндеп айтар болсам, Конституция тек мемлекеттің ғана емес, қоғам өмірінің жол көрсетушісі –Ата Заңы болып табылады. Конституция қоғамның дамуына зор үлесін қоса отырып, азаматтық қоғамның дамуын қадағалап отыратындығын Елбасы көрегендікпен белгіледі. Конституциялық нормаларды қадағалау біздің республика заңының мемлекеттік дамуына бағытталады.

Конституция біздің саяси, мәдени, рухани және экономикалық дамуымыздың қайнар көзі ретінде де ең басты құндылық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан республикасының Конституциясы. 30.08.1995 ж.//w.w.w.adilet.kz
2. Жақаев М. Ата заң - азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғаны//Заң және заман 2013 № 08 С.43-47

СУДЬЯ СОТ ТӨРЕЛІГІН ІСКЕ АСЫРУ КЕЗІНДЕ ТӘУЕЛСІЗ ЖӘНЕ КОНСТИТУЦИЯ МЕН ЗАҢҒА ҒАНА БАҒЫНАДЫ

Тыныштық А., студент

Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы сот билігінің, мемлекеттік биліктің ерекше әрі маңызды функциясы қарастырылған.

Түйінді сөздер: сот; билік; орган.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы зайырлы дамыған құқықтық мемлекет ретінде халықаралық аренада көрініс алып отыр. Атап айтар болсақ Қазақстан Республикасының мемлекеттік даму бағыты мен бағдары ретінде Ата Заңымызда бекітілген әлеуметтік және құқықтық мемлекетті қалыптастыру негізгі қағидаларды жүзеге асыру нышандарын берік ұстанғаны белгілі. Осыған орай мемлекеттің өзара даму жолы мен үрдістріне билік басындағылар мен мемлекеттік органдардан бөлек әрине қарапайым қара халықтыңда тигізер септігі орасан зор. Ең бастысы мемлекет тарапынан халықтың бірлігі мен мызғымастығы үшін барынша аянбай қызмет көрсетіп, олардың сеніміне кіруді мақсат тұтқан жөн. Аталған жоспарды іске асыру барысында және елеміздің тәуелсіз сот жүйесін қалыптастыру мен жетілдіру бағытында көптеген батыл қадамдар жасалынып, игі бастамалар қолға алынды, бұрын-соңды болмаған, көптеген дамыған елдерде іске аспаған жаңалықтар енгізіліп, үлкен маңызды шаралар іске асырылуда.

Жоғарыда айтып өткендей сот билігі және оның жүйесі күллі халық пен мемлекет арасын байланыстырушы фактор ретінде танытып өткім келіп отыр. Сот жүйесі құқықтық мемлекеттің ең негізгі органдарының бірі болып табылады. Сондықтан бұл сот билігі

әрбір құқықтық мемлекеттің Ата заңында көрсетілуі тиіс. Қазақстан Республикасы өз егемендігі туралы 1990 жылы 25 қазанда қабылданған Декларациясында мемлекеттік билікті тармақтарға бөле отырып, сот билігін осы биліктің бір тармағында қалыптасқандығын көрсетеді. Сөйтіп, Жоғарғы Кеңестің тоғызыншы сессиясында тұңғыш рет өз егемендігін алғаннан кейін 1993 жылы 28 қаңтарда Қазақстан Республикасының Конституциясын қабылдады. Бұл Конституцияда сот билігін белгілей отырып, оны жүзеге асыру тетігін атқарушы тұлға ол судьялар. Судья – сот жүйесінде сот органының құрамына сайланған немесе тағайындалған лауазымды адам, сот билігін атқарушы. Қазақстанда сот билігі мемлекеттік биліктің ерекше және ең маңызды функциясы болып табылады.

Себебі сот билігі Қазақстан Республикасы азаматтарының, азаматтық құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғайтын бірден-бір орган. Ал сот жүйесінде сот органының құрамына сайланған ерекше лауазымды тұлға ол әрине – судья. Сол себепті судьялардың өз қызметіндегі ең басты қаруы немесе құралы заң болып табылса, көздеген мақсаты мен міндеті тек-қана әділ шешім мен әділдік болуы тиіс. Ол туралы Қазақстан Республикасы конституциясының VII бөліміндегі, 77- бабтың 1- тармағында аталып, айқара жазып кеткен болатын. Бұл заңда судьялардың жағдайы ерекше қадағалануына байланысты, судьялар халықтың сенімін ақтап, халық алдында өзінің мәртебесіне, беделі мен абыройына ие болуын мақсат етіп, тек қана әділеттілікті ұран қылып, адал еңбектенуі қажет. [1] Барша қоғам азаматтары соттан тек қана әділеттілікті, заңдылықты, ең бастысы паракорылықтан бойын аулақ ұстап, жемқорлыққа жол бермеуін талап етеді.

Өйткені сотқа тек басына қиын іс тускендер немесе әділетсіздікке кезіккендер ғана келетіні рас. Ал олардың басты проблемаларын шешер алдында ҚР конституциясы мен заңдарына ғана бағынып, әділ шешім шығарып және оны бекітуі тиіс. Сот қызметкерлерінің, яғни судьялардың мойынында үлкен жүк тұрғаны шындық. Бірақта олар әрбір шешімін Ата Заңға сүйеніп, оларды байланыстырып шығаруы міндетті. Сонда ғана олар халықтың жалғыз сеніміне емес, керемет беделдер мен асқақ абыройларға ие болады. Қорытындылай келе әділ қазылық ету - әр судьяның қасиетті парызы. Әрине ол өте қиын әрі шыдамдылық пен байыптылықты талап етуші қызметтің бір түрі. Ол үшін заңды бес саусақтай біліп, жатқа айта білу жеткіліксіз.

Ең бастысы, би, адал, әділ болып, іс бойынша шешім қабылдағанда жігерлікті, батылдықты, табандылықты көрсете білуі – заман талабы екендігін ұмытпауы қажет. Қазы - халықтың ожданы. Ол қара қылды қак жарған әділ болса, даугерлер төреліктің дұрыстығына күмән келтірмейді. Сол сәтте айыпкер, бұзақы, жауапкер заң бұзғанға зауал бар екенін түсінеді. Халқымызда «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген қағида бар. Мұның мағынасы билік айтушы ешкімді аламайтын адал, қара қылды қак жарған әділ болуы керек дегенді білдіреді.

Мемлекетімізде ұлттық сот жүйесі тек әділдікке негізделіп, заңға ғана бағынатын заман талаптарына сай қалыптастырылды. Құқық жоқ жерде бостандық та, демократия да жоқ. Сондықтан, да соттар қызметінің заңдық ғана емес, сонымен бірге саяси да мәні зор. Сот жүйесінің Қазақстан Республикасында қарқынды дамып, кейбір шаралардың азаматтық қоғамға пайдасы тиіп, жемісін бере бастағаны нақты шындық. [2] Біздің алдымызда тұрған бүгінгі міндетіміз — қол жеткен табыстармен шектелмей, терең толғанып, сабырлы ойланып, соны ізденіс-тердің жолын қарастырып, жіберілген кемшіліктерді жойып, алға, болашаққа қарай қадам басудың құқықтық мүмкіндіктерін бағдарлау болып табылады. Соттардың қызметіне құқықтық және қоғамдық баға берген кезде, субъективтік пікірлермен қатар, кейбір объективті жағдайлар да ескерілуі тиіс деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – 1995ж. 30 тамыз.

2. Жаңа он жылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2011 жылғы 29 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауы.

3. С.З. Зиманов. Независимость судьи - фундаментальный принцип правосудия. Международная научно-практическая конференция. 9-10 октября 2003г. - Москва, Россия.

4. Қ. Мәми. «Сот билігінің тәуелсіздігі» // Заң. - №6. - 2003.

ПУТИ РАЗВИТИЯ УЧЕТА И АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Узакбергенова Г., студент

Научный руководитель: Нигметова Г.Ж.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются материалы относительно наиболее актуальных проблем бухгалтерского учета, а именно вопросы развития учета и аудита в РК, а также предложены средства практического решения данных вопросов.

Ключевые слова: бухгалтерская информация, Закон о бухгалтерском учете, международные стандарты финансовой отчетности, профессионализм бухгалтера.

Почти десять лет назад у нас были провозглашены безоговорочный перевод бухгалтерского учета на Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) и составление финансовой отчетности по ним. Для субъектов малого и среднего предпринимательства стали обязательны к применению Национальные стандарты финансовой отчетности.

МСФО по существу развивающаяся система. Со временем, когда она обретет относительное постоянство, очевидно, что эти стандарты будут применяться во всем мире. Но для этого необходима многолетняя и значительная подготовка, отсутствие которой в Казахстане сейчас и в будущем отразится на состоянии бухгалтерского учета. Такой подготовки у нас не было и уже не предвидится, что объясняет современную ситуацию с бухгалтерским учетом.

Организации публичного интереса и субъекты крупного предпринимательства переведены на МСФО, обязательно составление консолидированной финансовой отчетности организациями, имеющими дочерние компании. Развивается институт профессиональных бухгалтерских организаций, начала функционировать национальная сертификация профессиональных бухгалтеров. МСФО охвачены уже и субъекты малого предпринимательства, они проникают в государственный сектор.

В Законе Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» сказано, что все организации обязаны применять МСФО. Карающая норма за нарушение ведения бухгалтерского учета включена в Административный кодекс. В связи с этим множество организаций малого и среднего предпринимательства поспешили заявить о переходе на МСФО, затратив значительные суммы денег на разработку учетной политики по МСФО, консультантов, услуги фирм, занимающихся переводом на МСФО, и т. п. Но так как этот процесс и его результат (переход на МСФО) никем не контролируется (и, по большому счету, никому не интересен), то бухгалтеры организаций малого и среднего предпринимательства находятся в состоянии неконтролируемого творчества на поприще бухгалтерского учета. Способствует этому и то, что аудиту малый и средний бизнес не подлежит.

Права профессиональных организаций определены в виде осуществления функций в соответствии с уставом, участия в разработке национальных стандартов (уже разработаны) и участия в разработке нормативных актов РК.

Кроме того, очевидно, что Закон о бухгалтерском учете уже исчерпал себя, а ситуация требует новых подходов и решений в сфере организации, постановки и развития бухгалтерского учета.

Обобщенно цели по дальнейшему развитию бухгалтерского учета и аудита заключаются в:

- повышении качества бухгалтерской информации, содержащейся в финансовой отчетности;
- усилении контроля качества в сфере бухгалтерского учета и аудита;
- существенном повышении уровня квалификации и профессионализма бухгалтеров и аудиторов;
- совершенствовании систем регулирования бухгалтерского учета и финансовой отчетности.

Сравнительный анализ нормативного регулирования учета и отчетности расходов в МСФО с практикой стран ближнего зарубежья дает возможность утверждать, что происходит конвергенция национальных Положений (стандартов) бухгалтерского учета и Международных стандартов финансовой отчетности. Но, в связи с тем, что Международные стандарты финансовой отчетности носят рекомендационный характер и не учитывают все особенности функционирования предприятий, в этих странах абсолютная тождественность стандартов невозможна. Поэтому, актуальным направлением дальнейшей гармонизации учета в странах СНГ является разработка методики учета и отражения в отчетности расходов, позволяющая максимально адаптировать отечественную учетную практику с требованиями международных стандартов.

В последнее время все более ощутимой становится тенденция к гармонизации национальных систем бухгалтерского учета. В качестве основных причин ее обычно называют: усиление мировых хозяйственных связей, приобретение финансовыми рынками глобальных масштабов, расширение сферы деятельности транснациональных корпораций.

В связи с этим становится необходимым изучение международного опыта построения систем регулирования бухгалтерского учета, что может послужить основой для выработки подходов к решению соответствующих проблем в Казахстане и оптимизации отечественной системы регулирования бухгалтерского учета.

В Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы ставится задача, достижения высокого уровня качества высшего образования, удовлетворяющего потребности рынка труда, задач индустриально-инновационного развития страны, личности и соответствующего лучшим мировым практикам в области образования. В этой связи предлагается внести в каталог элективных дисциплин новые дисциплины по бухгалтерскому учету. Цель изучения этих дисциплин заключается в том, чтобы синтезировать полученные ранее знания и навыки для использования в профессиональной деятельности бухгалтера и аудита, обобщение и углубление полученных студентами знаний по методологическим и организационным основам бухгалтерского учета для последующего использования при непосредственной организации бухгалтерского учета на предприятии.

Дальнейшее развитие бухгалтерского учета и отчетности невозможно без совершенствования бухгалтерского образования.

С одной стороны, задача заключается в подготовке достаточного количества квалифицированных бухгалтеров и аудиторов, понимающих концепции и конкретные правила формирования информации в бухгалтерском учете и отчетности, владеющих современными навыками ведения бухгалтерского учета, подготовки и аудита бухгалтерской отчетности.

С другой стороны, качественная система бухгалтерского учета и отчетности предполагает наличие достаточного числа пользователей, нуждающихся в информации,

формируемой в бухгалтерском учете и отчетности, имеющих потребность и навыки ее использования при принятии экономических решений, в частности при выборе направлений инвестирования капитала и анализе рисков, связанных с этим. Наличие заинтересованных пользователей является одной из важнейших предпосылок развития бухгалтерского учета и отчетности.

Современному бухгалтеру, особенно руководителю бухгалтерии, необходимы не только обширные знания, эрудированность, творческий подход. Ему следует знать и соблюдать этические нормы поведения. Соблюдение общепринятых этических норм и специфичных для профессии бухгалтера правил является важнейшим требованием, предъявляемым к профессиональному бухгалтеру. Исходя из этого в процессе осуществления профессиональной деятельности бухгалтер обязан соблюдать требования «Кодекса этики профессиональных бухгалтеров», содержащего основополагающие принципы и этические нормы поведения.

Проведение реформы бухгалтерского учета позволило обеспечить прозрачность, достоверность и полноту анализируемой информации, заключенной в финансовой отчетности, эффективно используемой для получения максимальной экономической выгоды. Кроме того, нововведения в бухгалтерском учете значительно повысили уровень открытости экономики, что стало уже требованием времени. Об открытости экономики судят уже не только по доле экспорта в валовом национальном продукте или другим статистическим показателям, но и по тому, насколько данные об этой экономике доступны всем, кто в них нуждается, и насколько высока прозрачность и достоверность этих данных.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 27 февраля 2007 года № 434
2. Международные стандарты финансовой отчетности;
3. Национальные стандарты финансовой отчетности;
4. Кодекс этики профессиональных бухгалтеров;

ӘКІМШІЛІК ЖАУАПТЫЛЫҚ ПЕН ӘКІМШІЛІК ЖАЗАДАН БОСАТЫЛУ – ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚПЕН КҮРЕСТІҢ БІР ФОРМАСЫ РЕТІНДЕ

Утешова А.М., студент

Ғылыми жетекші: Кобегенова Г.Ж.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада әкімшілік құқық бұзушылықпен күрестің тәсілі ретіндегі әкімшілік жауаптылық пен әкімшілік жазалаудан босату институттарының заңды құжатталуы, оның әртүрлі аспектісі сипатталады.

Түйінді сөздер: Әкімшілік жауаптылық, әкімшілік құқық бұзушылық, әкімшілік мәжбүрлеу, әкімшілік жаза.

Әкімшілік жауаптылық – әкімшілік-құқықтық санкцияларды жүзеге асыру, уәкілетті органның немесе лауазымды адамның құқық бұзушылық жасаған азаматтар мен заңды тұлғаларға әкімшілік шаралар қолдануы болып табылады.

Қазіргі заманғы әкімшілік-заңдық құқық пен әкімшілік заңнама құрылымында берік қалыптасқан құқықтық постулат болып, әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлға, жекеменшіктік, мемлекеттік немесе мүліктік сипат алатын белгілі бір құндылықтарынан айырылу түріндегі мемлекеттік-мәжбүрлеу әсері бар шараларды басынан өткізуге

міндеттілігі туралы Ереже болып табылады. Мұндағы түбегейлі мәселе, әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаны, мемлекеттік кепілдігі бар белгілі бір жекеменшіктік және әлеуметтік-экономикалық құндылықтарынан айыру процесі тек қана легитимді, яғни, қатаң заңнамалық деңгейде іске асырылуы тиіс.

Мәселені шешудегі мұндай қадам Қазақстан үшін алғашқы қатардағы екі міндетті бір мезгілде шешу мүмкіндігін береді. Біріншіден, Конституцияның 1-ші бабында көзделген: «Мемлекеттің ең қымбат қазынасы: адам және адам өмірі, құқықтары мен бостандықтары» [1] қорғалады және ол жағымсыз салдарлары болатын әкімшілік-заңдық озбырлықтан қорғалуын қамтамасыз етеді. Екіншіден, адам мен азаматтың құқығы мен еркіндігін әкімшілік құқық бұзушылық туралы нақты іс бойынша шешім қабылдауға құқылы, мемлекеттік басқару ұйымдарының қызметкерлері болып табылатын қызметтік тұлғалар мен шенеуніктердің әкімшілік үстемшілігі мен зорлықтарынан қорғалу. Атап өтуіміз керек, Республикамызда мемлекеттік қызметкерлердің өз лауазымдарын шектен тыс яғни асыра пайдаланушылықтары сонымен қатар, әр түрлі формадағы әкімшілік озбырлықтары мен зорлықтарының құбылыстары орын алып жатады.

Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаны заңнамалық деңгейде белгілі бір құндылықтарынан айыру әкімшілік жазалау мен әкімшілік жауаптылық институттарының мемлекеттік ұйымдары мен қызметтік тұлғаларының қатысуымен іске асырылады. Осыған сәйкес, әкімшілік жауаптылық пен әкімшілік жазалау институттарының мемлекеттік мәжбүрлеу ретіндегі құқықтық бағытталуы, қоғамдық тәртіпті қорғаудан, қоғамдық қауіпсіздікті сақтаудан, жеке меншіктің қауіпсіздігінен, мемлекеттік биліктің қателеспеуінен, әкімшілік құқық бұзушылық жасалуға жол бермеушіліктен де құралады. Сондықтан адам мен қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету жолындағы әкімшілік жазалау мен әкімшілік жауаптылық институттары қалыптастырған идеяларын іске асырудағы мемлекеттік қызметтің қажетті әдісі болып табылады [2].

Әкімшілік-мәжбүрлеу сипатындағы шараларды қолданудың тиімділігін кепілдендіретін ең маңызды құралдың бірі әкімшілік жазалау немесе басқа да әкімшілік жауаптылық шаралары айыбының ауырлығында емес, олардың тура бұлтартпастығында. Жазалаудың бұлтартпас принципі әкімшілік жауаптылықтың шарасыздығын білдіреді және оның тиімділігінің нақты шарты болып табылады. Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған әрбір тұлға, міндетті түрде жасалған құқық бұзушылығының салмағына қарай лайықты түрде әкімшілік жаза немесе әкімшілік жауаптылықтың басқа да шараларын қолдану арқылы әкімшілік жауаптылыққа тартылуы тиіс.

Жасалған әкімшілік құқықбұзушылығының салмағы мен өлшемділігі сақталуымен, адамның санасы мен еркіне күшті де және ұзақ уақытқа сақталатын әсер қалдыратын тек қана әкімшілік жазалау мен әкімшілік-мәжбүрлеу әсерлерін пайдалану қажет. Және мұның бәрі құқықбұзушының жасаған әкімшілік құқықбұзушылығы дербес-жекеменшіктік қалыптағы сипатына және әрбір жеке алынған тұлғаның адамгершілік және моральдық құрылымындағы тапқан сөз әкімшілік құқық бұзушылық туралы нақты іспен айналысушы қызметтік тұлғалар мен ұйымдарының әкімшілік-мәжбүрлеу әсері бар шараларды қолдануда міндетті түрде құқықбұзушының жеке басының ерекшеліктері ескерілуі тиіс. Осыдан барып, әрбір әкімшілік-құқықтық әсері бар айып шарасы шаблонды сипат емес, жазаның материализациялық процесін іске асыратын мақсаты ғана емес, сонымен қатар, оны құқықбұзушының дұрыс жолға түсуіне қажетті тәрбиелік мақсаты бар дербестік-жекебастық сипат алуы керек.

Әкімшілік құқық бұзушылықпен күрестің тәсілі ретіндегі әкімшілік жауаптылық пен әкімшілік жазалаудан босату институттарының заңды құжатталуы, оның әртүрлі екі аспектісімен сипатталады. Бұл, біріншіден, қазіргі заманғы әкімшілік-құқықтық саясат дамуының негізгі бір бағыты сияқты және екіншіден, оның жалпылама кеңірек сипатымен институционалды көрінісі – әлеуметтік қатынастардың гуманизациялануы, яғни, адам құқығы мен еркіндігін қорғаудың негізгі формасының бірі болып табылады.

Сонымен, ҚР ӘҚбтК 8-тарауымен заңнамалық деңгейде әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаны әкімшілік жауаптылық пен әкімшілік жазадан босату қарастырылған, оның құқықтық мәні мына жағдайлардан көрінеді:

-әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаны әкімшілік жауаптылықтан ескіру мерзімінің өтуіне байланысты босату (ҚР ӘҚбтК 62-бабы);

-әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаны әкімшілік жауаптылықтан және әкімшілік жазадан рақымшылық жасау актісі негізінде босату (ҚР ӘҚбтК 63-бабы);

-әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаны әкімшілік жауаптылықтан тараптардың татуласуына байланысты босату (ҚР ӘҚбтК 64-бабы) және т.б. [3].

Қолданыстағы заңнамадан көрініс тапқан, гуманизм принциптерінен бастау алатын қазіргі заманғы әкімшілік-құқықтық саясаттың негізгі бағыты әділдік, жеке тұлғаның ары мен қасиетін (құндылығын) сыйлау, жауаптылықты жекелеу мен дифференциациялау, мұның бәрі қоғамдық тәртіпті қорғауда кедергі жасамаса, онда жеке бастың құқығы мен еркіндігінің қорғалуы құқықбұзушының әкімшілік-мәжбүрлеу әсері бар шараларын қолданбай-ақ тура жолға түскендігі (жөнделгендігі) болып табылады.

Құқық бұзушыны әкімшілік жауаптылық пен әкімшілік жазалаудан босатуда, құқықбұзушының жасаған құқыққа қарсы әрекеттерінің мәнін жауапкершілікпен талдауға жағдай жасайды. Өзінің кінәсін көбірек сезіну, онан сабақ алу, өзінің жеке тәртібін мұнан әрі заңды сыйлау жағына қарай бұру туралы қорытынды жасау, яғни, оған сенім білдіру арқылы құқықбұзушының дұрысталуы болып табылады.

Тұлғаны қайта тәрбиелеу процесі ылғи да жеке тұлғаның өзінің құндылық құрылымымен сөзсіз байланысты және иерархия құндылықтарын қайта құру жолымен іске асады – біреулерді құлату, басқасын төмендету, үшіншілерін көтеру сияқты. Сондықтан бұл жағдайда орын алған жағдай туралы құқық бұзушының өкініш білдіруі емес, яғни, оның жәбірленуші орнындағы тұлғаға, оған келтірген залалы үшін жаны ашуы емес, оның өзінің жақындары мен туыстарына жасаған қайғылы істерін сезінуі емес, қайта, құқықбұзушының өзінің гуманды (адамгершілікті), заңның бір әрпіне дейін қатаң ұстанатын ұйымдар мен қызметтік тұлғалардың іс-әрекеттері негізінде, өзінің іс-әрекетінің зиянды және қоғамдық қауіпті екендігін сезініп, келешекте мұндай құқыққа қарсы әрекетке бармауы туралы қатаң сенімді болғандығы маңызды. Сөйтіп, мұндай сенім оның болашақтағы оның тәртібінің дұрыстығының, сондай-ақтоның заңға қатысты тәртібінде заң сыйлаушылық дәрежесі нормаға айналуы тиіс.

Сонымен қорытындылай келе, құқықтық институттың мәні «тұлғаны әкімшілік жауаптылық пен әкімшілік жазалаудан босату», егер жасалған құқық бұзушылық фактісі орын алған жағдайда мемлекет талап ете алады және заңды белінен басқан тұлғаның жөнделуіне, дұрыс жолға түсуіне, оған мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолданбауға рұқсат етіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Конституциясы. – Астана.-2018.
2. Б.А.Жетписбаев, С.Т.Тынысбеков, Д.О.Кусаинов. Әкімшілік жауаптылық. Алматы.-2014.-352б.
3. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі.- Алматы.-2018.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ КАСПИЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ

Худайбергенова А., студент

Научный руководитель: Кулбаева М.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с правовой основой Каспийской конвенции, которая была принята в ходе Саммита прикаспийских государств в августе 2018 г.

Ключевые слова: статус Каспийского моря, Саммит, Конвенция, город Актау, Президенты.

12 августа 2018 года в Актау состоялся саммит глав Прикаспийских государств. Город принимал лидеров России, Казахстана, Азербайджана, Ирана и Туркменистана. Главы Прикаспийских государств встречаются в таком формате с 2002 года, и нынешний саммит пятый по счёту. Президенты пяти стран обсудили вопросы сотрудничества в регионе. Важнейшим событием форума стало подписание на высшем уровне Конвенции о правовом статусе Каспийского моря, работа над которой велась с 1996 года.

Документ, на разработку которого ушло более двух десятилетий, должен разделить нефтегазовые и биологические ресурсы Каспия между странами «пятёрки», а также препятствовать появлению в Каспийском море военных сил «внерегиональных держав». По мнению экспертов, речь идёт прежде всего о вооружённых силах НАТО.

Все они предлагали разные принципы разграничения водоёма, богатого углеводородами и биологическими ресурсами. Объём только разведанных запасов нефти на каспийском шельфе — около 10 млрд тонн. Также на Каспийское море приходится большая часть мирового вылова рыб осетровых пород. Поскольку Каспий не связан с Мировым океаном, действие международных морских конвенций на него не распространялось, и необходимо было искать консенсусное решение вопроса, которое бы удовлетворило все стороны. Также уникальность региона обусловлена следующими факторами: во-первых, в регионе заинтересованы и вовлечены в его дела достаточно много крупных государств, во-вторых, многие из них являются новыми субъектами международных отношений (Азербайджан, Казахстан, Туркменистан), и, в-третьих, практически все, что касается региона крайне неопределенно.

В итоге, после четырех каспийских саммитов вопрос о режиме международно-правового статуса Каспия оказался практически целиком урегулированным. Он базировался на трех важнейших принципах: принципе суверенитета и закрытости для внешних игроков, принципе мира и взаимного уважения в отношениях между прикаспийскими странами и принципе общего пользования водоемом, за исключением 25-мильной зоны. Неурегулированным остался только лишь один аспект — делимитация дна в целях обеспечения прав на недропользование.

В пункте 12 Заявления глав прикаспийских государств 2014 г. говорилось о том, что разграничение дна и недр Каспийского моря осуществляется «на основе общепризнанных принципов и норм международного права в целях реализации суверенных прав Сторон на недропользование». Однако если в северной части Каспия между Россией, Азербайджаном и Казахстаном такое соглашение было достигнуто, и делимитация была проведена по срединной линии, то в южной части Каспийского моря по-прежнему существовали разные точки зрения на данный вопрос. Окончательно проблему делимитации Каспийского моря должен был решить V саммит прикаспийских государств в Актау, который был запланирован на 12 августа 2018 г. Информация о том, что прикаспийские страны достигли консенсуса и готовы подписать конвенцию, которая бы окончательно закрепила международно-правовой статус Каспия стали появляться за год до мероприятия. Однако подготовка к любому саммиту в прошлые годы сопровождалась аналогичными новостными сообщениями, а учитывая непростой характер взаимоотношений между прикаспийскими странами, поводов для очередного переноса обсуждения итогового соглашения можно было бы найти массу. Тем не менее, вновь глобальный политический контекст оказал серьезное влияние на динамику каспийского диалога. Односторонний выход США из ядерной сделки и возобновление ирано-американского противостояния серьезным образом повлияли на политический курс

Ирана. Готовясь к новому раунду обороны, Тегеран решил минимизировать риски на других внешнеполитических направлениях, в частности в каспийском бассейне, где по-прежнему неурегулированным оставался конфликт с Азербайджаном [1]. По конвенции каждая из стран получит 15-мильную зону территориального моря, внешняя граница которого станет государственной границей. Далее от этой линии отсчитывают ещё 10 морских миль – это рыболовная зона каждой страны. Воды вне этих 25 миль будут общим пространством. Таким образом, водоём разделили не по традиционной международной практике – и не как море, и не как озеро. Дно и недра при этом будут делить по договорённости сопредельных и противолежащих государств.

В тексте конвенции указано, что недра Каспия должны быть разделены на сектора между странами, что является принципиальным решением вопроса о статусе месторождений. При этом заявляется, что статус месторождений будет решаться согласно общепризнанным принципам и нормам права. Это открывает широкое пространство для интерпретации при переговорах между отдельными прикаспийскими странами в будущем.

Прикаспийские страны договорились о правилах судоходства, научных исследований и прокладки магистральных трубопроводов. В пунктах о рыболовстве говорится о том, что страны определяют общий допустимый улов и распределяют его на национальные квоты.

Каспийская Конвенция создает дополнительные стимулы торговому партнерству Казахстана со странами-соседями по региону. Речь идет об увеличении перечня перевозимых грузов, создании новых логистических маршрутов и дополнительных контрактах несырьевого характера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа освоения казахстанского сектора Каспийского моря. Электронный ресурс. Официальный сайт правительства Республики Казахстан. Режим доступа: // <http://ru.governraent.kz/resources/ducs/doc>

ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ СУДА ПРИСЯЖНЫХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Худайбергенова А., студент

Научный руководитель: Кулбаева М.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье автор рассматривает проблемные вопросы организации суда присяжных в Республике Казахстан. Изучив зарубежную практику существования данного института автор сравнивает англо-саксонскую правовую семью и порядок функционирования в ней института суда присяжных с романо-германской правовой семьей.

Ключевые слова: суд присяжных, правовые семьи, конституция, закон, кандидаты

Введение в уголовное судопроизводство суда с участием присяжных заседателей, предусмотренного п. 2 ст. 75 Конституции РК, где говорится, что судебная власть осуществляется посредством гражданского, уголовного и иных установленных законом форм судопроизводства. В случаях, предусмотренных законом, уголовное судопроизводство осуществляется с участием присяжных заседателей [1], позволило привести законодательство в соответствие с международными стандартами в области правосудия и существенно повысило уровень правовой защищенности участников процесса.

В нашей стране институт присяжных заседателей фактически функционирует с 1 января 2007 года. 16 января 2006 года Президентом РК Н.А. Назарбаевым был подписан Закон « О присяжных заседателях» (далее - Закон) (где в статье 1 дается понятие присяжного заседателя - гражданин Республики Казахстан, призванный к участию в рассмотрении судом уголовного дела в порядке, установленном законом, и принявший присягу) [2], а уголовно-процессуальный Кодекс был дополнен отдельной главой, регламентирующей полномочия присяжных заседателей и производство по рассмотрению присяжными заседателями уголовных дел. Данная модель уголовного судопроизводства является востребованной формой народного участия в отправлении правосудия.

На начальном этапе введения института присяжных заседателей неоднократно высказывались убеждения о том, что суд присяжных призван показать свою высокую надежность при обеспечении прав человека на защиту. Суд присяжных понимается как право обвиняемого, подсудимого, результат его свободного волеизъявления, основываясь на подходе, установившемся в современном и уголовно-процессуальном законодательстве. Суд присяжных — это то, что необходимо демократическому обществу, то, что может гарантировать права человека в судебной сфере.

Изучив предысторию возникновения, развития и становления института суда присяжных, а также опыт зарубежных стран, Казахстан выбрал континентальную модель суда присяжных, как наиболее приемлемую модель, предусматривающую совместное принятие решения по делу профессиональным судьей и присяжными заседателями. Была создана демократичная система со смешанной коллегией, суд присяжных стал эффективным инструментом отправления правосудия.

Первоначально суд присяжных был в составе областных и приравненных к ним судов. Однако в ходе оптимизации законодательства и реформирования судебной системы, суд присяжных был передан в состав специализированных межрайонных судов по уголовным делам.

Специализированным межрайонным судом по уголовным делам города Астаны постоянно проводится анализ практики рассмотрения уголовных дел с участием присяжных заседателей. Проведенные анализы практики рассмотрения указанных категорий дел наряду с преимуществами такой формы отправления правосудия, выявил также ряд проблем организационного характера. В основном они связаны с низким процентом явки вызванных в суд кандидатов в присяжные заседатели.

Одним из основных причин неявки кандидатов в суд является тот факт, что во многих случаях кандидаты в присяжные заседатели не проживают по адресу, указанному в списках, предоставленных местными исполнительными органами. Так, из всех вызванных в суд кандидатов по всем рассмотренным в 2017 году делам по данной категории в количестве 1500 человек, было установлено, что 867 кандидатов не проживают по адресам, указанным в списках кандидатов в присяжные заседателей, сформированные и предоставленные местными исполнительными органами, что составляет 57,8% от их общего числа. По некоторым делам этот показатель доходит до 82%. Секретари судебного заседания и сами судьи при помощи справочной по анкетным данным узнают адреса проживания. Тем самым вынуждены заниматься несвойственными им функциями, что автоматически сказывается на оперативности рассмотрения дел.

Вышеназванные обстоятельства вызывают существенные затруднения при формировании состава присяжных заседателей, а также свидетельствуют о фактах включения в список лиц, не имеющих право являться присяжными заседателями. И это только выявленные факты в ходе отбора присяжных заседателей в суде.

На основании изложенного, считаю, что необходимо установить законодательное закрепление обязанностей сотрудников местных исполнительных органов осуществлять проверку избирательных списков и, в случае необходимости, использовать другие базы данных для составления наиболее полного списка граждан, проживающих на территории данного района (города областного значения).

А также, считаю необходимым совместно со всеми субъектами процедуры отбора кандидатов, провести более масштабную и более разностороннюю разъяснительную работу с кандидатами в присяжные заседатели на предмет знания ими своих прав и обязанностей.

Кроме того, считаю, что надо проработать и законодательно закрепить ответственность за существенные упущения при формировании списков кандидатов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.)

2. Закон Республики Казахстан О присяжных заседателях от 16 января 2006 года N 121 (Действующий с изменениями и дополнениями. Проверено 27.09.2018)

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЖЕР МӘСЕЛЕСІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҚАТЫНАСТАР

Худайбергенова А.Қ., студент
Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада жердің құқықтық мәселелері және жерге меншік құқығы қарастырылған.

Түйінді сөздер: шекаралық аймағы; жерге меншігі.

Елбасымыз: "Соңғы уақытта Қазақстанда жер шетелдіктерге сатыла бастайды деген жалған ақпаратқа қатысты жер мәселесіне назар аудару күшейді. Мұның шындыққа сай келмейтіні ендігі бірнеше рет түсіндірілді, тіпті өзі де айттым. Тағы да айтамын: ауыл шаруашылық жерлерін шетелдіктерге сату деген мәселе жоқ және ол талқыланбайды. Бұл мәселеде спекуляцияға негіз жоқ. Арандатушылар әшкереленіп, заң бойынша жазалануы тиіс". Ұлттық экономика министрі Ерболат Досаевтың өткен айдың соңында елімізде 1,7 миллион гектар жер аукцион арқылы сатылымға шығарылатынын мәлімдеген еді. Осы мақсатты жүзеге асыратын тиісті өзгерістер мен толықтырулар «Жер кодексіне» былтыр енгізіліп қойған көрінеді. Оны жер сатуға қарсы қоғам белсенділері дабыл қаққаннан соң біліп отырмыз.

Бүгінде Елбасының атына жер сату мәселесін доғаруды талап еткен ашық хаттар жолданып, осы бастамаға наразы тұлғалар өз уәждерін айтуда. Ресми Үкімет бұл мәселеге қатысты нақты түсініктеме бермегенімен, бірді-екілі министрлік басшылары жер тағдырына қатысты өз ойларын айтты.

«Жер мәселесі бойынша ешқандай шешім қабылданған жоқ және қабылданбайды да. Өйткені, жер негізінен сол жерді пайдаланушыларға сатылады. Қазақстанның Жер туралы кодексінде, заңдарында ешқандай шетелдікке ауыл шаруашылығы саласындағы жерлер сатылмайды деп жазылған. Сондықтан жер өзіміздің азаматтарға және жергілікті компанияларға ғана тиесілі болады», - деп мәлімдеген болатын ҚР Ауылшаруашылық министрі Асылжан Мамытбеков БАҚ өкілдерінің сауалына орай. «Ауыл шаруашылығы жерлері шетелдіктерге уақытша жер пайдалану құқығымен 25 жыл мерзімге ғана беріледі» (ҚР Ұлттық экономика вице-министрі Қайырбек Өскенбаев өзінің жауабында).

«ҚР Жер кодексінің 20-бабының 2-тармағында Меншік құқығының субъектілері: республика аумағындағы жерге мемлекеттік меншік құқығының субъектісі - Қазақстан Республикасы, осы Кодексте белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жер учаскелеріне жеке меншік құқығының субъектісі - азаматтар және мемлекеттік емес заңды тұлғалар. Бұл ретте, егер осы Кодексте өзгеше белгіленбесе, азаматтар деп Қазақстан

Республикасының азаматтары, сондай-ақ шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар ұғынылады» деп көрсетілген.

Ал осы кодекстің 23-бабының 4-тармағында «Тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізуге және орман өсіруге арналған жерді қоспағанда, осы баптың 3-тармағында көрсетілген мақсаттар үшін жер учаскелері шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың және шетелдік заңды (мемлекеттік емес) тұлғалардың жеке меншігінде болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының шекаралық аймағында және шекаралық белдеуінде орналасқан жер учаскелерін шетелдіктерге, азаматтығы жоқ адамдарға және шетелдік заңды тұлғаларға жеке меншікке беруге жол берілмейді.

Сілтеме жасалып отырған осы баптың 3-тармағында «Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес заңды тұлғаларының жеке меншігінде тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу, орман өсіру үшін, үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) олардың мақсатына сәйкес қызмет көрсетуге арналған жерді қоса алғанда, өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұрғын үйлер (құрылыстар, ғимараттар) мен олардың кешендерін салу үшін берілген (берілетін) немесе олар салынған жер учаскелері болуы мүмкін.» осы екі баптың өзі шетелдіктердің қазақ жерін, оның ішінде ауылшаруашылық жерін жеке меншігіне алуына жол ашады. Ол жерде шет елдік жеке немесе заңды тұлғалар, азаматтығы жоқтар тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізіп және орман өсірмесе де қалауынша жер алып, қала салуына мүмкіндік алады. Бұл дегеніңіз елімізде чайна-таунның пайда болуына жасалған заңды мүмкіндік. оның арғы жағы неге соқтыратынын бәріміздің ішіміз сезеді. осы кодекстің 6-бабының 6-тармағында «егер осы кодексте немесе Қазақстан Республикасының басқа да заң актілерінде өзгеше көзделмесе, шетелдіктер, азаматтығы жоқ адамдар, сондай-ақ шетелдік заңды тұлғалар жер құқығы қатынастарында Қазақстан Республикасының азаматтарымен және заңды тұлғаларымен тең құқықтарды пайдаланады және сондай міндеттер атқарады». Демек, шетелдіктер, азаматтығы жоқ адамдар, сондай-ақ шетелдік заңды тұлғалар жер құқығы қатынастарында Қазақстан Республикасының азаматтарымен және заңды тұлғаларымен тең құқықтарды пайдалана алады. Сонымен бірге ҚР Жер кодекстің 13- бабының 43-тармағына сәйкес ұлттық жер пайдаланушылар - Қазақстан Республикасының азаматтары, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес құрылған заңды тұлғалар, соның ішінде шетелдік қатысушысы бар кәсіпорындар болып табылады. ҚР «заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу және филиалдар мен өкілдіктерді есептік тіркеу туралы» заңының 6-бабының 6-тарауында «орта және ірі кәсіпкерлік субъектісіне жататын заңды тұлғаны мемлекеттік тіркеу кезінде өтінішке құрылтайшы немесе құрылтайшылардың біреуі не шетелдік немесе шетелдік заңды тұлға, Қазақстан Республикасының Үкіметі немесе мемлекеттік органдар не Ұлттық Банк жалғыз құрылтайшы не құрылтайшылардың бірі болып табылатын жағдайларда, құрылтайшының уәкілеттік берген адамы қол қояды және Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде көзделген жағдайларда нотариаттық тәртіппен куәландырылған құрылтай құжаттарын қоса отырып, оны тіркеуші органға береді», - деп көрсетілген.

Олай болса осы бапқа сәйкес шет елдік жеке немесе заңды тұлға Қазақстанда орта және ірі кәсіпкерлік субъектісін ашып, оны заңды тұлға ретінде тіркей алады және ол ұлттық жер пайдаланушы бола алады. бұл шетелдіктерге қатысты мәселе. Екіншіден, қаншалықты шындық екені белгісіз, сонда да Қазақстанның Конституциясының 10-бабы бойынша басқа мемлекеттің азаматтығы танылмайтын болса да қазақстандық кейбір олигархтардың екі немесе үш мемлекеттің азаматы екені туралы түрлі әңгіме бар. Жемқорлық жайлаған елімізде Қазақстанның және басқа елдің азаматтығы бар олигархтардың да миллиондаған гектер жерге ие болуы мүмкін ғой деген ой келеді. Үшіншіден, біздің қуыршақ Парламент ертең жер кодексіне тағы да өзгеріс енгізіп, шет елдіктердің кез-келген жерді қалауынша сатып алуына рұқсат ететін өзгерістер мен толықтыруларды енгізіп жіберсе таң қалмаймыз. Төртіншіден, Жер кодексін жүзеге асыру

жөніндегі заңға тәуелді нормативтік актілер қандай болатыны тағы да белгісіз. Әдетте Үкіметтің қаулыларын, министрлердің бұйрықтарын ешкім қадағалап жатқан жоқ. Олардың басым бөлігі баспасөзде жарияланбайды да. Бесіншіден, қазақстандық олигархтардың арзан бағаға ауылшаруашылық жерді сатып алып, нысанын өзгертіп, шетелдіктерге қымбатқа сатып жіберуіне де мүмкіндік бар деп ойлаймын. Себебі, бұл жағдай заңда мүлде қарастырылмаған немесе қазақстандықтардың жерді шетелдіктерге сатуына тиым салу кодексте көзделмеген.

Заңгердің бұл уәждерінен ұққанымыз ауылшаруашылығына жауапты министр мен ұлттық экономика вице-министрінің «Жер шетелдіктерге сатылмайды» деп отырғаны заңға қайшы немесе ол шенеуніктер заң нормаларымен толық таныс емес. Ең қорқыныштысы – Мақсат Ілиясұлы айтқандай, билік осы екі шенеуніктің мәлімдемесі арқылы халықтың назарын басқа жаққа бұрып, миллион гектардан астам жерді шетелдіктерге сатып жібереді деген қауіп.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі. 9 қаңтар 2007ж. 5 сәуір 2017.
2. Қазақстан Республикасының Жер кодексі. 20 маусым 2003 жылы. 2016ж. 30 маусым

СОТРУДНИЧЕСТВО АЗЕРБАЙДЖАНА И КАЗАХСТАНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Шерипбаев А.К., студент

Научный руководитель: Медиханова А.Б.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассмотрены особенности дипломатических отношений между Казахстаном и Азербайджаном, стратегическое партнерство и союзничество двух стран, дана характеристика основных направлений сотрудничества в политической, экономической, торговой сферах.

Ключевые слова: дипломатические отношения, сотрудничество, многовекторная политика, партнерство.

Двусторонние связи между Казахстаном и Азербайджаном с момента установления дипломатических отношений (27 августа 1992 г.) развиваются в духе добрососедского партнерства, взаимовыгодного сотрудничества, близости позиций по актуальным вопросам регионального и международного сотрудничества. Казахстан сотрудничает с Азербайджаном как на основе двусторонних договоров, так и в рамках таких интеграционных объединений, как СНГ, ОЭСР, ОИС, СВМДА, ОБСЕ.

27 августа 2018 года Казахстан и Азербайджан преодолели 25-летний рубеж с момента установления дипломатических отношений. За эти четверть века республики добились экономического роста и социально-политической стабильности, а также сложилось и поддерживается добрососедство. Основы которого, построены на принципах дружбы и партнерства, заложенные Президентом Казахстана Нурсултаном Назарбаевым и Общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым, которые продолжают крепнуть и развиваться при нынешнем Президенте Азербайджана Ильхаме Алиеве.

Отношения между братскими странами характеризуются стратегическим партнерством и союзничеством, которое подтверждает подписанный в 2005 году Договор о стратегическом партнерстве и союзнических отношениях.

На сегодня в нашей стране зарегистрировано около 700 действующих компаний с участием азербайджанского капитала. Договорно-правовая база между странами насчитывает более 60 документов различного характера. Стороны успешно взаимодействуют в рамках Организации исламского сотрудничества, ЮНЕСКО и ИСЕСКО, Парламентской ассамблеи тюркоязычных стран (ТюркПА), Международной организации тюркской культуры (ТЮРКСОЙ), Тюркского совета (ССТГ), Международной Тюркской академии. Наряду с этим, говоря об уважении между братскими народами, стоит отметить, что в Астане есть улица, названная в честь имени Общенародного лидера Азербайджана Гейдара Алиева, и в свою очередь, одна из улиц Баку названа в честь великого казахского писателя и мыслителя Абая Кунанбаева. Кроме того, страны всегда оказывают взаимную поддержку по внешнеполитическим инициативам. Азербайджан одним из первых официально подтвердил свое участие на ЭКСПО-2017, и его национальный павильон входил в пятерку самых посещаемых, свидетельствующий об интересе казахстанцев, а вместе с ними и иностранных гостей к Азербайджану [1].

Необходимо отметить, что с самого начала Азербайджан поддержал казахстанскую заявку в непостоянные члены Совета безопасности ООН на 2017-2018 годы. Имея подобный опыт, Азербайджан осознает значимость и важность этого достижения. В свою очередь, Казахстан так же голосовал за кандидатуру Азербайджана на пост председателя Исполнительного совета Всемирной туристской организации.

Азербайджанская Республика является важнейшим торгово-экономическим партнером Казахстана в регионе Южного Кавказа. В 2017 году Казахстанско-азербайджанской межправительственной комиссией была принята дорожная карта по торгово-экономическому сотрудничеству на 2018-2020 годы. Ее реализация уже привела к значительному росту товарооборота между двумя странами. В первом полугодии 2018 года товарооборот между Казахстаном и Азербайджаном вырос на 56% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. В абсолютном выражении за весь 2017 год товарооборот между странами составил 142,1 млн. долларов США, а за первые 7 месяцев 2018 года - 142 млн. долларов. Для сравнения - товарооборот между Казахстаном и Грузией в этот же период составил около 40 млн. долларов, между Казахстаном и Арменией - около 6 млн. долларов [2].

Такие результаты достигнуты благодаря усилиям соответствующих государственных структур и активности предпринимателей обеих стран, а также благодаря тому, что обе страны ориентированы на развитие ненефтяного сектора экономики. В частности, Азербайджан заказал 50 электровозов на заводе ТОО «Электровозқұрастыру зауыты», который построен в Астане при участии французской компании «Alstom». Общая сумма заказа составляет 288 млн. евро. В свою очередь Министерство экономики Азербайджана планирует открытие торговых домов в ряде городов Казахстана, поскольку азербайджанские предприятия, особенно легкой промышленности, выпускают высококачественную и конкурентоспособную продукцию.

Приоритетными направлениями в экономическом сотрудничестве двух стран стали транспорт и энергетика. Казахстан и Азербайджан в экспорте нефти поддерживают и успешно внедряют в жизнь принцип диверсификации маршрутов ее поставки. Несмотря на то, что основной экспортный маршрут казахстанской нефти на мировые рынки проходит через Каспийский трубопроводный консорциум.

Важный момент двустороннего сотрудничества — работа морских портов Курык и Алят. В декабре 2016 года Казахстан завершил строительство паромного комплекса в порту Курык с планируемой мощностью до 4 миллионов тонн грузов в год. Он будет ориентирован на перевалку нефтепродуктов, зерна, химикатов, удобрений и других грузов

и позволит осуществлять перевалку грузов, не выгружая их из вагонов. 24 марта из порта Курык в Бакинский международный морской торговый порт уже прибыл первый груз [3].

Добрососедские отношения между государствами, регионами и цивилизациями – основа многовекторной политики, которой придерживаются и Азербайджан, и Казахстан. С обретением независимости Казахстан и Азербайджан под мудрым руководством своих лидеров активно развивают всесторонние связи и отношения между собой и другими государствами мирового сообщества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Двусторонние отношения. - <http://mfa.gov.kz/ru/baku/content-view/dvustoronnie-otnosenia>
2. Товарооборот между Казахстаном и Азербайджаном - <http://24.kz/ru/news/social/item/255772-tovarooborot-mezhdu-kazakhstanom-i-azerbajdzhanom-uvlichilsa>
3. Порт Курык будет играть одну из ключевых ролей в грузоперевозках - <http://24.kz/ru/news/economy/item/174708-port-kuryk-budet-igrat-odnu-iz-klyuchevykh>

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ – КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҢ МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҚҰРАЛДАРЫ

Ықсан М.Ә., студент

Ғылыми жетекші: Кобегенова Г.Ж.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстанда патриотизм мәселесінің дамуына және қазақстандық патриотизмдік идеяның қалыптастырдың бағыттары мен тиімді жолдары туралы қарастырылған.

Түйінді сөздер: Конституция, патриотизм, қазақстандық патриотизм, құқықтық ниглизм.

Елімізде патриотизмді дамыту мәселесі күн тәртібінде тұрған мәселелердің бірі. Себебі кез - келген адамның бойынан патриоттық рухты қалыптастыра алмасақ, мемлекетке, оның құрылымына және құқықтық жүйесіне деген бейберекеттік немесе құқықтық нигилизм қалыптасады. Сондықтан бұл мәселеге жан-жақты ғылыми тұрғыда баға беріп зерттеу қажет. Бұл мәселе ата заңымыздың 1-бабында республика қызметінің түбегейлі принциптері ретінде айқындалды. Қазақстан Республикасы Конституциясының «адам және азамат» бөлімінде көрсетілген міндеттер жүйесінде де түбегейлі бағыттарды белгілеп берді. Конституцияның 34-36-баптарында «Әркім Қазақстан Республикасы Конституциясын және заңдарын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, абыройы мен ар-намысын, мемлекеттік рәміздерін құрметтеуге міндетті, Қазақстан Республикасын қорғау әрбір азаматтың қасиетті борышы және парызы» деп көрсетілген.

Патриотизм – ол әрбір азаматтың бойында туа біткен сезім емес. Патриотизм ол Отанына деген сүйіспеншілік, өз халқына берілгендік оның мүддесі үшін кез-келген құрбандық пен ерлік жасауға дайын тұрушылық. Туған халқымыздың өткен тарихына көз жіберсек, бүгінгі күні егемен ел болып, қазақ деген ұлт болып отыруымыздың өзі ата-бабаларымыздың теңдесі жоқ ерлігінің арқасы. Тарихқа үңілсек, Райымбек, Қабанбай, Наурызбай, Әлия мен Мәншүк сынды батырлардың елі, жері үшін аянбай күрескенін, кешегі Желтоқсан құрбандары — Ләззат Асанова, Қайрат Рысқұлбеков, Ербол

Сыпатаевтың ерлігін көреміз. Ендеше өсіп келе жатқан жас буынның бойында отансүйгіштік сезімінің қалыптасуына отбасындағы тәрбиенің ықпалын елемей қоюға болмайды.

Қазіргі жағдайда патриотизм жаңа сипатқа ие болды, өйткені Қазақстанда бірнеше ұлт өкілдері өмір сүріп, «Қазақстан» деген мемлекетке бірікті. Міне, осы барлық ұлт өкілдерінде қазақстандық отансүйгіштік сезімді қалыптастыру қазіргі тандағы өзекті мәселелердің бірі. Кез келген дамыған мемлекеттердің бұл мәселеге мемлекеттік деңгейде аса жоғары мән берілетінін көреміз. Демек, әрбір адамның еліне деген мақтаныш сезімі орнауы қажет. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін отбасы, білім ошақтарынан бастап, қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдар деңгейіне дейін жоспарлы түрде ұйымдастырылған идеологиялық бағдарлама болуы тиіс. Ә. Қалмырзаевтың сөзімен айтсақ: «Патриоттық сезім әркімде әр кезеңде оянып, кейін кәмілетке келгенде біржолата буыны қатып, тәжірибемен, жаспен, уақытпен, біліммен, қоршаған ортаның ықпалымен, мемлекеттік және қоғамдық социологиялық институттардың әсерімен қалыптасады» [2]. Сондықтан да, жас ұрпақты Отанды қастерлеу мен ардақтауға, халқының мүдде-мақсатын қорғай білуге тәрбиелеу — басты мақсат. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың бүкіл күш-жігері елде саяси тұрақтылық пен ұлтаралық татулықты сақтай отырып, әлеуметтік-саяси мәселелерді байыппен шешуге бағытталған. Мұның көптеген нәтижелерін көріп те отырмыз.

Дегенмен Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі жағдайында барлық ұлттардың сана-сезімін қалтқысыз қамтитын патриотизм, ел бірлігі, мемлекеттік тілді құрметтеу идеясы қалыптасуы қажет. Ол үшін Қазақстандағы барлық ұлт Отанды сезінуі керек. Құқықтық нигилизмге және өз Отанына деген бейберекеттілікке жол бермеу үшін ұлт өзінің құндылықтарын, адамгершілік қағидаларын сақтауға тиіс.

ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында, қазақстандық патриотизм маңызды бағыт ретінде атап көрсетілген. Онда «Жалпы, барлық құнды еңбектер, жаңалық атаулы тек отансүйгіштіктің арқасында дүниеге келеді. Қоғамның қай саласына болмасын, ең алдымен патриотизм керек. Қазақстандық ұмтылыс, толыққанды білім мен сапалы өнімнің түкпірінде Отанға деген үлкен сүйіспеншілік пен құрмет, намыс жатыр. Біздің болашағымыз – жастар. Біз жастарды жаңа өмірге бейімдей білуіміз керек» деген болатын Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев. Әрбір жас қазақстандық қыз-жігіттердің ой-санасында: «Мен – қазақстандықпын! Мен – елімнің патриотымын! Өзімнің бар білімімді, еңбегімді, тәжірибемді осы мемлекеттің бүгінгі мен болашағына арнауым керек!» деген ой болуы керек. Сондықтан жас ұрпақты Отанын сүйуге, ол үшін аянбай қызмет етуге, елжандылық пен ерлікке тәрбиелеу – біздің басты міндетіміз болмақ. Көне заманнан келе жатқан таным-түсінік, әдеп-тағылымдарын ұғыну, білу және өмірге үйлесімдерін қажетке жарату жастардың туған халқына деген құрметінің артып және өнегенің рухани түлей түсуіне ықпал етеді. Былайша айтқанда, елінің тарихи өткен жолы мен бұран бұлтарысы көп болмыс-білімін ұғыну халқына деген сүйіспеншілігі мен патриоттық сезімінің қарқынды түрде жетіле түсуіне әсерлі ықпал етуімен қатар, бұл сапалы нәтижеге айналады [3].

Ал қазақстандық патриотизм – Қазақстанда мекендейтін барлық ұлт пен ұлыстардың, халықтардың Қазақстан мемлекетінің әлемдік биіктен көрінуі үшін білім, мәдениет, экономика, әлеуметтік тұрғыда дамуына жағдай жасай отырып, еліміздегі бейбітшілік, бірлік пен тәуелсіздікті сақтау үшін барлық күш-жігерін жұмсауы. Қазақстандық патриотизм – бүкіл қазақстандықтарды жасампаз еңбекке шақыру, береке-бірлікті, баянды ынтымақты орнықтыру. Отансүйгіштік рух — тәуелсіз еліміздің әлемдік өркениет көшіне қосылып, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орнын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір күш. Төл тарихы, мәдениеті мен өнері, экономикалық қуаты жоқ ел басқаларға да қызықсыз. Ал оларды кең таныту үшін алдымен өз қадір-қасиетінді өзің жақсы білуің, мақтаныш ете алуың керек. Әр адам ата-бабаларымыз негізін салып

кеткен игі дәстүрлерді мақтан ете отырып, өз ұлтын терең сүю арқылы басқа ұлттарды танып, құрметтеуге тиіс.

Қорыта келгенде, патриотизмді елдіктің, бірліктің ошағына айналдыру қажет. Бұл — Конституция талабы. Осы тұрғыда тәуелсіздік алғалы бері жасалған шаралар ауқымы кең. Алайда патриотизмді бүкіл Қазақстан азаматтары арасында кеңінен дәріптеу үшін мемлекеттік идеология мен арнайы бағдарлама қажет. Мұндай концепция мемлекеттің бүгінгі таңдағы экономикалық, мәдени, және т.б. саладағы жетістіктерін дәріптеумен ғана шектелмей, ұлттық, рухани игіліктерді бойына сіңіруі шарт. Ұлттық рухани игіліктерді – отансүйгіштікке тәрбиелеп келген тарихымызбен, әдеби мол мұрамызбен, тіл мен дінімізбен, әдет-ғұрып және салт-дәстүрімізбен байланыстырып қарастыру абзал. Сонда ғана патриотизм түсінігі анағұрлым толықталып, көздеген мақсатқа жетуге септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. - adilet.zan.kz

2. «Мәңгілік Ел» Ұлттық идеясы негізінде қоғамдық-гуманитарлық пәндердің мазмұнын жаңарту мәселелері» Республикалық on-line конференцияның материалдары, 30 мамыр 2016ж.

3. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар - akorda.kz

ҚОҒАМ ДАМУЫНЫҢ ЖАҢА БЕЛЕСІ

Сембек М., магистрант

Ғылыми жетекші: Шаяхметова Ж.Б.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Президент орта білім беру жүйесінің мәні мен маңызына тоқтала келе, еліміздегі барлық мектептер Назарбаев зияткеркерлік мектебінің оқыту жүйесі мен әдістемесін толығымен қабылдап, білім сапасын жаңа арнаға бағыттау қажеттігін тілге тиек етті. Сондай-ақ оқушылардың мектеп қабырғасында мейлінше сұранысқа ие мамандықтарға бейімделіп, соған орай кәсіби мамандық таңдау керек екендігі айтылды.

Бүгінгі қоғамда ең көп көтеріліп жүрген мәселелердің бірі- ұстаздар мәртебесі. Қалай дегенмен, құр сөзбен мұғалімнің абыройы мен құрметін арттыра қоймасымыз анық. Сол себепті, Елбасы күрмеуі қиын мәселені шешу үшін «Педагог мәртебесі туралы» заң қабылдау қажеттігін айтты. Бұл өзекті мәселелердің нақты іс жүзінде қалай жүзеге асатындығыналдағы уақытта көретін боламыз[1].

Мемлекет басшысы ұсынылған кітаптар қазақ тіліне түпнұскадан аударылғанын айрықша атап өтті. Ал бүгінгі іс – шара рухани жаңғыру бағдарламасының жаңа кезеңін бастайтынын айтты. «Бұл – ауқымды энциклопедиялық ізденіс арқылы адамзат дамуының көкжиегіне жолашатын кезең. Бүгінде зияткерлік даму үрдісінен туындаған тың серпіннің арқасында рухани революция бастау алып келеді.» деді Президент.

Қазақстан Тәуелсіздігінің алғашқы жылдардағы қиын – қыстау кезеңнің өзінде талантты жас буынды әлемнің алдыңғы қатарлы оқу орындарына жіберіп, олардың сапалы білім алуына барлық жағдай жасағаны белгілі. Бүгінде бұл жұмыстарбір ізге түсіп, жүйелі сипат алды. Бұл еліміз жастарының жоғары ғылыми стандарттарға сай білім алуы – Елбасының басты назарында екенінің айғағы. Сол игі істердің заңды жалғасы ретінде Мемлекет басшысының тікелей бастамасымен «Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы жүзеге асырылып отыр. Сондықтан жиынға қатысқан ғалымдар мен ЖОО оқытушылары

бұл бастаманы ең алдымен Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың жастарға деген ұдайы қамқорлығы мен жемісі деп бағалады.

Мемлекет басшысы «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жүзеге асырылып жатқан «100 жаңа оқулық» жобасының бүкіл әлеуметтік – гуманитарлық сала үшін маңызды екенін айтып, оның бірқатар ерекшеліктерін атап өтті. «Бүгінгі алғашқы зияткерлік транш АҚШ, Ресей, Ұлыбритания, Франция және Швейцария сияқты алдыңғы қатарлы елдердің ең үздік ғылыми еңбектерін қамтиды. Бұл кітаптармен танысуға мүмкіндік алған жастарымыз көп емес» деді Н.Назарбаев[2].

Гуманитарлық ғылымның барлық бағыты бойынша қазақ тіліндегі оқулықтардың қажеттілігі объективті факторлармен анықталады. Яғни білім мен ғылым саласында мемлекеттік тіл ұстанымын күшейту, сондай – ақ, қазақ тілінде оқып жатқан студенттер үлесінің тұрақты өсу үдірісін қалыптастыру. Оның үстіне, жастарды мемлекеттік тілде әдеби оқулықтармен қамтуда кейбір күрмеулі мәселелер де жоқ емес. Ал, аударма жобасы қазақ тіліндегі әлеуметтік – гуманитарлық пәндер саласындағы академиялық ғылымды дамытуға оң әсер етеді. Демек, ғылыми жұмыстарға әлемде болып жатқан заманауи мәліметтерге анықтама беретін жаңашыл теориялар енгізіледі.

Бүгін де өз – өзін жан – жақты дамыту тиімді саналады. Себебі, жұртшылық әлемге кең көзқараспен қарайды. Соның арқасында дүниежүзінің түкпір – түкпірінде болып жатқан оқиғаларға үнемі назар аударып отырады.

Ел бастысы- олардың барлығы орындалатын, нақты және қажетті мақсаттар. Бұл Президентіміздің болашақты болжайтын көреген саясатының, батыл қадамдарының, стратегиялық терең ойшылдығының тағы бір нақты көрсеткіші.

Оған жеткен жетістіктерімізді сақтап, оларды одан әрі күшейтудің үлкен мүмкіндіктерін көрсетіп берген, биылғы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: Табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Жолдауы нақты дәлел деуге болады.

Оның жүктеген міндеттер мен мақсаттар ауқымы өте зор.

Бұл жолы да әлеуметтік бағыт Жолдаудың өзегіне айналды.Әлеуметтік жаңашылдықтармен қатар. Жолдауда мықты экономикалық та серпін бар. Онда халқымыздың әл-ауқатын көтеруге арналған, бәсекелестікті күшейту мен өсудің тұрақты қарқының қолдаудың айқын жолдары көрсетілген[3].

Бұл әрбір қазақстандық үшін, әрбір отбасы үшін маңызды.

Осындай шынайы іс –жоспарға құрылған, халқымыздың, еліміздің игілігін көздейтін, іргелі істерге жол ашатын Жолдауды жүзеге асыруға белсене қатысу- баршамыздың, әрбір азаматтың абыройлы міндеті.

Мемлекет басшысы өз Жолдауында жастар мен отбасы институтын кешенді қолдауды «мемлекеттік саясаттың басымдығына» айналдыруды тапсырғаны бізге, жастарға, қатты ұнады. Жолдау аясында енді жастардың барлық санатын қолдауға арналған шараларды толық қамтитын әлеуметтік сатының ауқымды тұғырнамасы қалыптастырылатын болады.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың жыл сайынғы Жолдау- тарихи құжат. Себебі, әрбір Жолдау-егемен елімізді одан әрі дамытудың, биік табыстарға жеткізудің стратегиялық жолы.

Соның ішінде биылғы Жолдау-Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың қазақстанымыз тәуілсіздік алған күннен бастап, жүргізіп келе жатқан сындарлы саясатының заңды жалғасы.

Ол бүкіл халықтың, әрбір шаңырақтың, әрбір азаматтың жағдайын жақсартуға арналды:

Онда ең алдымен, әлеуметтік саланың барлық бағыттарын қолдаудың маңызды міндеттері, сонвмен бірге, отбасы, тұрғын үй, шағын бизнес, еңбекақы, жастар, ауылшаруашылығы, құқық қорғау жүйесін жаңғыртудың жолдары көрсетілді[4].

Сондай-ақ Нұрсұлтан Назарбаевтың келесі 2019 жылды «Жастар жылы» деп жариялауды да тарихта қалар маңызды қадам болып отыр. Мұны уақыттың өзі талап

етуде. Өйткені елді ертеңігері әрекет басқарушылар мен отаншыл ұрпақты даярлау қазірден басталуы керек. Біз мұның алғашқы жемістерін де көрудеміз.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Назарбаев Қазақстан халқына арналған кезекті Жолдауында халықтың тұрмыстық, әлеуметтік жағдайына ерекше мән берді. Оның ішінде білім беру жүйесіне айрықша көңіл бөлініп отыр. Елбасы сонымен қатар мектепке дейінгі білім беру сапасын жақсартып, баланың ақыл-ойы мен шығармашылық қабілеттерін, жаңа ағдыларын ерте бастап қалыптастыру керектігін де назардан тыс қалдырмады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Атырау газеті №81.6.10.2018
2. Айқын газеті №151(3419) 6.10.2018
3. Казахстанский путь-2050: Единая цель, Единые интересы, единое будущее. Послание Президента РК Н.Назарбаева «Народу Казахстана». 17.01.2014 г.
4. Карин Е. Ұлттық идеологияның темірқазығы-Мемлекеттік //Қоғам және Дәуір.1/2015.6.19

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ БІР ТҮРІ -ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫҢ МӘНІ

Адинов Қ., магистрант

Ғылыми жетекші: Шаяхметова Ж.Б.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Қазіргі заманғы Конституция экономикалық жүйені анықтай отыра, оның қағидаларын мемлекеттің қызметтің негізінде оны нақты әрі дәл көрсете отырып, нарықты экономикалық жүйенің маңыздылығын сипаттайды.

Қылмыстық құқық бұзушылықтар объектісінің мазмұны, сипаты, ерекшелігі, түрінің негізінде қылмыстық құқықбұзушылықтардың аражігін ажыратуға мүмкіндік береді. Кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтар еліміздің тұрақтылығы мен дамуына өз кедергісін тигізеді [1].

Қазіргі таңда экономика: біріншіден шаруашылық жүйесі ретінде, екіншіден арнаулы ғылым ретінде, үшіншіден материалдық қажеттіліктер жиынтығы ретінде сипатталады.

Еліміздің экономикасының біршама өркендеуіне құқықтық база бір жағынан, ал екінші жағынан экономикалық тиімділікті арттыруға әсер етеді.

«Экономика неғұрлым еркін болса, соғұрлым әлеуметтік болады» - деп Эрхард айтқан болатын [2].

Қазақстан Қылмыстық кодексінде ең ауқымды орын алып отырған экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар. Сондықтан, экономика саласындағы проблемаларды ашуда экономикалық құқық бұзушылықтың сипатына және жүйесіне тоқталғанды жөн көрдік. Қолданылатын заң экономикалық қылмыстардың жүйесін былай топтастырады:

- 1). Кәсіпкерлік қызмет тәртібінің жалпы ережелерін бұзатын құқық бұзушылықтар;
- 2). Несие алушылар мүдделеріне қарсы бағытталған қылмыстар;
- 3). Әділ бәсекелестік қатынастарына қарсы бағытталған қылмыстық құқық бұзушылықтар;

4). Мемлекеттің қаржы мүддесіне қарсы бағытталған қылмыстық құқық бұзушылықтар;

5). Сыртқы экономикалық қызмет тәртібіне қарсы бағытталған қылмыстық құқық бұзушылықтар;

6). Валюта бағамы айналымына қарсы бағытталған қылмыстық құқық бұзушылықтар;

7). Мемлекеттің салық жүйесіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар.

Қазақстан мемлекетінің экономикалық саясатының негізгі нұсқалары мыналар:

- Қоғамның қажетін қанағаттандыру үшін мемлекеттік пен жеке меншікке негізделген экономика құру;

- кәсіпкерліктің кез-келген түрін қолдану, солардың ішінде материалдық игіліктерді өндіретін салаларына, құрылыс, тасымал, жеке сауда салаларына артықшылық беру.[3]

Американдық криминолог Д.Герден «нарықтық қатынас кезіндегі қылмыс, бәсекеге және әлеуметтік теңсіздікке жауап ретінде» - деп көрсеткен. Өсіп келе жатқан болашақтың өмірінің төмен болуы, көптеген салалардағы қылмысқа, қару жарактарды пайдаланып ұстауға итермелейді.

Көптеген экономикалық қылмыстар өз функциясы жағынан көлегей экономикамен байланысты, ол ішкі жағынан және тәуелсіз республиканың сыртқы аумағымен де байланысты болып келеді.

Нарық тетігі дамыған сайын, елдегі көлегей экономиканың проблемалары көкейтесті мәселелер қатарында келеді. Мемлекеттің дамуындағы регрессивтік факторға, экономикалық динамизмнің тежелуіне, мемлекеттегі нарықтық қатынастардың өсуіне кері әсерін береді, яғни ол нарықтағы барлық қатынады бақылап, кәсіпкерлікті, тауарлы-материалды құндылықтарды, әлеуметтік-экономикалық қатынастардың мүдделерін өз пайдасына жаратуды ойлап қызмет етеді.

1975 жылы Женевада БҰҰ-ның 5-ші Конгресінде болған экономикалық және әлеуметтік қылмыстың залалының үлкен болатынын және де, бұл қылмыстар дамыған елдерде көп болатындығын айқындап көрсетті: сонымен қатар, бұлар бизнес, тағы да басқа экономика саласында орын алатынын білеміз.

Жасырын экономика саласы қосымша жұмыстарды атқарады, яғни заңды түрде жұмыс жасалып, заңсыз кәсіпорындар осы салада қызмет жасайды. Кейбір адамдар заңды экономикада жұмыс жасағаннан гөрі, жасырын заңсыз экономикада жұмыс жасаған, қызмет ұтымдырақ деп ойлайды. Себебі, заңды экономикада салық еңбек ақы санына байланысты 30-50%-ті құрауы мүмкін. Мысалы, Швейцарияда заңсыз шарттармен айналысатын көбінесе, жастар мен эмигранттар. Олардың ішінде жұмыссыздардың саны бұл категорияда басымырақ. Ресей зерттеушілері В. Космарский мен А. Шохинның ойларынша, «жалған экономика» термині «жалпы құбылыс» ретінде танылады, себебі іс жүзіндегі реттеуші нормалардың жоқтығынан.

С. А. Плишкин «подпольды» экономиканың 3 сатысын атап көрсетті, яғни:

Бірінші-бұл теріс, жағымсыз (ашығырақ жазаланатын қылмыс) құбылыс, бағаға залал келтіру, жемқорлық, күш арқылы қылмыстық құқық бұзушылық. Бұл еңбек және техникаға қарсы жүргізілетін экономикалық қылмыс.

Екінші-негізгі қорлардың, қаржылық ресурстардың және жұмыс күшінің айналымында болады, яғни қызмет пайдасы үшін жасалынатын қылмыс.

Үшінші-еңбек қызметінің тіркелмеуінен (жекеленген және ұжымдық). Осы үш саты экономикалық қылмыстарды құрайды. Осы сатылардың барлығы Қазақстанның экономикасының дамуында еркін қимыл – қозғалыс арқылы жүйелі түрде өркендеп келе жатыр. Мемлекеттегі үлкен кәсіпорындар, өзінің сату қызметін аяқтағанмен, мемлекетке тиісті жинақтаған қаржыны беруге асықпайды. Бұл қаржылар Ресей банктерінде,

Прибалтика мемлекеттерінде, сонымен қатар, алыс шетелдерде сақталатынын айқындап көрсетуге болады.

Экономикалық қылмысты жасайтын субъект өзінің арнайы функциясын орындайды; белгілі бір еңбек қызметін атқарады, кіріс декларациясынан жалтарады, сауда операциясына қатысады, заңсыз тұтынушылардың қолданылатын тауарларының бағаларын мәдениетті түрде көтеріп, сақтап отырады және тағы басқа теріс әрекеттер жасайды.

Ең негізгі субъектілердің бейнелері қандай болады деген сұраққа Б. Севинссон пайдакүнемдік ниет деп жауап береді. [4]

Сонымен, экономикалық қылмыс дегеніміз - қылмыстық заңмен қарастырылған, экономикалық – қоғамдық қатынастарға қарсы бағытталған қоғамға қауіпті іс-әрекет. Мемлекеттік жүйеге зиян келтіретін, экономика саласында орын алған экономикалық қауіпсіздік туғызатын жүйе. Әдебиетте көрсетілгендей, бұл қылмыстар бір-бірімен байланысқан органикалық қарсыластардың кейпін сомдайды, «құрамдары бір-бірімен тығыз байланыста». [5]

Республикада қылмыстық саясатты озат жүргізудің бірден бір жолы -ғылым мен қылмыстық істерді байланыстыра отырып, қылмыстық заңда қарастырылған экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқықбұзушылықтарға қарсы алдын алу шараларын жүйелі түрде жүргізе отырып, қылмыстық жауаптылықтың түрлерін өз дәрежесінде жүргізу.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Якушин В.А. Субъективное вменение и его значение в уголовном праве. – Тольятти, 1998. С. 170.
2. Бекмурзаева С.С. Историко – правовые аспекты развития банковской системы в Республики Казахстан. Журнал Вестник КазНУ// серия юридическая №4(68) 2013г., с.89.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі 1қаңтар 2017 жыл.Тарау 3,4,5,6,7,8,12,14,15,17,18,20,22,24,40,41,42.
4. Жунусов Б.Ж. Проблемы уголовной политики. Автореф. Дис.докт. юрид. Наук, Алматы.1994.
5. Плишкин С. А. Пять этажей подпольной экономики. М. ЭКО 1988.Бабаев. 31.М.М. Шляпочников А. С. Экономические факторы в механизме преступного поведения / Советское государства и право. 1979. №2.

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ИНЖЕНЕРИИ
ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ИНЖЕНЕРИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ACTUAL PROBLEMS OF MODERN ENGINEERING**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА «АҚЫЛДЫ ҚАЛА» БАҒЫТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Амалбекқызы А., студент

Ғылыми жетекші: Булекбаева Г.Ж.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада қалалық басқарудың тәсілдерін тиісті түрде жетілдіру арқылы халықтың сапалы және жаңа өмір сүруі деңгейін құруға бағытталған «ақылды қала» бағытының жүзеге асырылуы туралы қарастырылған.

Түйінді сөздер: «Ақылды қала», сандық технологияларды қолдану, интеллектуальды көлік жүйесі, инфрақұрылым, қауіпсіз қала, «ақылды қала» бағыты.

Кіріспе. Жұмыстың өзектілігі. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында бес негізгі басымдықты атап өтті. Бірінші кезектегі міндет - экономиканы жеделдетілген технологиялық жаңғырту. Президент сандық технологияларды қолданумен жаңа өндірістерді дамыту қажет екендігін түсіндіріп өтіп, келешегі бар салалардың: онлайн-сауданы, ұялы байланыс, цифрлық қызметтерді, соның ішінде денсаулық сақтау, білім беруді дамыту сияқты перспективалық салаларды дамытуды тапсырды.

Қазіргі таңда ҚР Инвестициялар және даму министрлігінің тапсырмасымен Техникалық реттеу және метрология комитеті техникалық реттеу және метрология жүйесінің бағыты бойынша 10 басым бағытты әзірлеп, жүзеге асыруға атсалысуда. Мемлекет басшысының тапсырмаларын іске асырудың басым бағыттарының бірі - «Ақылды қала» жобасы.

Мәселенің тұжырымы. «Ақылды қалалар» өңірлік дамудың, инновацияны таратудың және еліміздің барлық аумағында тұрмыс сапасын арттырудың локомотивтеріне айналады» деп көрсетілген. Сондықтан, бүгінгі күн аймақтар мен қалалардың жаңадан даму моделін талап етеді. Яғни, бұл біз өмір сүріп жатқан аумақты ендігі кезекте бұрынғы ескі әдіспен дамыту мүмкін еместігін ұғындыра түседі.

Өркениет биігіне ұмтылған дамыған елдерде «ақылды» қалалар қалыптастыру бүгінде әлемдік үрдіске айналған. Бұл үрдісті ұстанған елдердің басты мақсаты қалалардың тұрмыстық қызмет көрсету деңгейін барынша жақсарту арқылы тұрғындардың өмір сүру дәрежесін биік деңгейге көтеру болып табылады. «Ақылды» қалалар қатарына экономикалық, экологиялық және әлеуметтік деңгейлері тұрақты, қызмет көрсету инфрақұрылымы дамыған қалалар жатады. Өз кезегінде «ақылды» қала жобасына қосылған қалаларға дарынды мамандар және заманауи инновациялар көптеп тартылады.

Жаңалық. Жалпы Қазақстан бойынша «Ақылды қала» жобасы Астана, Алматы, Шымкент пен Ақтөбеде іске асырылуда, сонымен қатар Қазақстанның басқа да қалаларында бастапқы жұмыстар жоспарланып отыр.

Зерттеу әдістері. Осы ретте, Астана, Алматы, Шымкент, Ақтөбе қалаларында бастау алып жатқан ірі жобаларды зерттеуді жөн көрдім.

Мысалға, Астана қаласының әкімдігі «Smart Astana» тұғырнамасы аясындағы екі ірі жобаны – «Қауіпсіз қала – Астана қаласының тіршілік қызметін кешенді қамтамасыз ету жүйесі» (ТҚКҚЖ) және «Интеллектуалды көлік жүйесі» жобаларын іс жүзіне асыруды қолға алды. «Smart Astana» жобасының басты мақсаты елорда тұрғындарының тұрмыс дәрежесін, әл-ауқатын арттыру, Астана қаласының инфрақұрылымын жақсарту және одан әрі жаңғырту, қоғамдық қауіпсіздік дәрежесін арттыру болып табылады. Бұл заманауи жобаның негізгі операторы «Astana Innovations» АҚ болып отыр. «Smart Astana» жобасы үлгісінің негізіне мынандай алты тұғырнамаға негізделген еуропалық «ақылды» қала-

ларды дамыту моделі алынған: ақылды экономика, ақылды басқару, ақылды өмір сүру деңгейі, ақылды жұмылу, ақылды адамдар және ақылды қоршаған орта[2].

Бұдан нені аңғаруға болады?

Астана әлемнің көшбастаушы «ақылды» қалаларының тәжірибесін үлгі тұтып, мысалға, Сеул қаласындағы жол қозғалысын басқару технологияларын барынша жетілдірудің нәтижесінде сапалы да қауіпсіз көлік қозғалысына қол жеткізуі, Гонконг қаласының тұрғындары қала қызметінің барлық түрлеріне, атап айтқанда, дүкендерден қажетті заттарын сатып алуға, парковкаларға ақы төлеуге, қалалық қоғамдық көліктің жолақысын төлеуге бір ғана электронды картаны пайдалана алуы, ал Токио қаласының тұрғындары құбырлармен келетін судың шығынын анықтайтын өлшегіш құралдарды қолдану арқылы сенімді де арзан су көзіне қол жеткізіп, адамзат үшін аса қымбат ауыз суды тиімді үнемдеуі және т.б. Осындай әлемдік озық қалалардың тұрғындарға және қала қонақтарына қызмет көрсету жұмысындағы осындай озық үлгілерін тәжірибеге ала отырып, Астана болашақта әлемдік «ақылды» қалалар көшбасшысына айналатынын сенімді түрде айтуға болады.

Ақылды қала әлемдік үрдісінің Астанадағы ауқымды жобаларының шеңберінде атқарылатын екінші ірі жоба – «Интеллектуалды көлік жүйесі» (ИКЖ) қанатқақты жобасы болып табылады. Өркениет әлемінде озық үрдіс болып саналатын бұл өміршең жобаны жүзеге асыру міндеті – «Tursat» атты испаниялық компанияға жүктелді. Әлемнің ірі қалаларында жедел де қауіпсіз көлік жүйесін қалыптастыруда компанияның бай тәжірибесі бар. Сонымен бірге, бұл компания баламалы қуат көздерін дамыту мақсатында да озық тәжірибелерді жүзеге асырып келеді. «Smart Astana» кешенді бағдарламасы бойынша жүзеге асырылғалы отырған ИКЖ қанатқақты жобасы қала көшелерімен күн сайын 400 мыңнан астам көлік қатынайтын Астана үшін ауадай қажет. Тар жолдардың ұзына бойы автомашиналар қойылатын көлік тұрағына айналған, көлік кептелісі жиі болатын елорданың көлік инфрақұрылымын заманауи талаптарға сай қайта құру уақыт талабы. Сондықтан әлемдік деңгейде бай тәжірибесі бар компанияның осы бір келелі міндетті қолға алуы болашақтағы нәтижеден көп үміт күттіреді [2].

Ал, Алматыда Samsung Electronics Central Eurasia компаниясы жасаған «Ақылды қала» жобасы таныстырылды. Әлеуметтік-инновациялық жоба Концепциясы 4 негізгі принциптерден тұрады, олар - қауіпсіздік, қала инфрақұрылымы, білім және әлеуметтік қызметтер.

«Ақылды қала» жобасын жасаушы авторлар сыртқы келбетті, нөмірлік белгілерді, киім түрін және басқаларын жедел анықтайтын видео-контентті саралай келіп, жобаның негізіне «Қауіпсіз қала» жүйесін алған. Оның ерекшелігі кез келген уақытта онлайн-режимде ақпаратты қамтамасыз етеді. Соның арқасында жедел басқару орталығына хабар тез жетеді. Бағдарламалық қамтамасыз ету бейнетаспалар арқылы жүзеге асады. Алматы қаласы бойынша «Интерактивті қала» жобасы да ұсынылды, оның негізі «Ақылды бекет». Мұнда интерактивті тақталар антивандалді қорғаныштар арқылы жұмыс істейді. Оның басты ерекшелігі - төтенше жағдайға дейін автобустар бағыттарының белгілі болуы. «Дабылды нүкте» арқылы банк, мейрамхана қызметкерлері өз жұмыстарын қауіпсіздендіре алады. «Интерактивті киоскілер» арқылы түрлі төлемдерді төлеуге болады. Ал, «Ақылды сынып» интерактивті сабақтар жүргізеді. Бұл жүйе бастауыш және орта сыныпқа арналған. «SAMSUNG» компаниясы сыйлық ретінде №39 физика-математика мектебіне жаңа технологиялар бойынша дәріс беретін жүйені ұсынбақ.

Оңтүстік Қазақстан облысында да барлық салада цифрландыруға басымдық берілетіндігі айтылды. Ұсынып отырған бағдарламалары бойынша әкімшілік кедергілерді жою мақсатында өндіріс, ауыл шаруашылығы, көлік, мемлекеттік қызмет көрсету салаларына цифрландыру жүргізіліп, бірқатар жаңа технологиялар енгізілуі жоспарланып отыр. Адами капитал – жаңғыру негізі» деп Жолдауда көрсетілгендей, әлеуметтік саланы дамытуға да басымдық беріліп отыр.

Нақтырақ айтқанда, ағымдағы жылы Оңтүстік Қазақстан облысында экономика салалары цифрландырылады, «Ақылды қала» және «Цифрлық Жібек жолы» жобасы жүзе асатын болады. Бағдарлама бойынша инновациялық бастамаларға қолдау көрсетіледі.

Облыста «Ақылды қаланы» дамыту бағытына 11 сала енгізілген. Олар - білім, денсаулық сақтау, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы, әлеуметтік сала, көлік, мемлекеттік басқару, ауыл шаруашылығы, экология, туризм, қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен құрылыс саласы.

Айта кетерлігі, өңірде заманауи технологиялар ауыл шаруашылығында ендіріліп, оның жемісін бүгінде сала мамандары көріп келеді. Озық технологияның нәтижесінде 2,8 мың гектар жерге егілген қарқынды баудың өнімділігі дәстүрлі тәсілмен егілген баудың өнімділігіне қарағанда 1,5 - 2 есеге артты. Алдағы уақытта аталған салада «Ақылды өріс», «Ақылды суару» жобалары қолға алынбақ.

Бұдан бөлек, өңірдегі жылыжайлардың 70 гектары автоматтандырылған. Осының арқасында 1 гектарға шаққандағы өнімділік 1 жылда 200 тоннадан астам қияр мен 400 тоннаға жуық қызанақ беріп келеді.

Сонымен қатар, мал шаруашылығында барлық мал басының есебі автоматтандырылып отыр. Мысалы, өңірде сүт өндірісін дамытумен айналысатын жобалық 900 млн.теңгені құрайтын «Бөрте-Милка» сүт тауарлы фермасы сиырды сауудан бастап азықтандыру және сүтті сақтауға дейінгі процесті автоматтандырылған жүйе арқылы атқарады. Өндірісті автоматтандыру нәтижесінде кәсіпорында 1 сиырдан жылына 7 мың литрге дейін сүт алынады, ал дәстүрлі тәсілмен өнімділік 3 мың литрді құрайды. Сондай-ақ, облыстағы 2,7 млн. бас құсының 1,2 миллионы заманауи автоматтандырылған «Шымкент құс» және «Ордабасы құс» фермаларында өсіріледі. Цифрлық технологияны қолданудың нәтижесінде өткен жылы құс етін өндіру 5 есеге дейін артты.

Облыста «Тұрғын үй қатынастары» пәтерлерді бөлудің автоматтандырылған жүйесі іске асырылуда. Осының арқасында өтініштерді қараудың орта мерзімі 2 айдан 20 күнге қысқарып, азаматтар тарапынан арыз-шағымдар азайған.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы облыста білім саласында да сәтті енгізілуде. Мәселен, өткен жылы электронды түрде мектептің 1-сыныбына 22 мыңға жуық оқушы қабылдана, 23 мыңнан астам бүлдіршін балабақшаға баруға мүмкіндік алған. Бүгінгі күнге дейін жаңа жүйемен 501 педагог жұмысқа қабылданған. Сондай-ақ, биыл республикада алғаш рет Оңтүстік Қазақстан облысында мектеп түлектерінің ҰБТ-ға дайындалуына арналған ақысыз «Ontest» жүйесі жұмысын бастады.

Орал қаласы да алғашқылардың бірі болып Астана тәжірибесінің негізінде «Smart City» жобасын іске асыра бастады. Қазірдің өзінде Оралда сандық технологияға негізделген жаңа жобалар енгізілуде. Мектеп-балабақшаларда, аулалар мен көшелерде 3 мыңнан астам бейнебақылау камерасы орнатылды. «Ашық әкімдік», «Онлайн-KSK», «SMS BUS» жүйелері сәтті қолға алынды. Бұдан әрі де «Smart City» жобалары білім, медицина, қауіпсіздік, тұрғын үй салаларында кеңінен қолданылмақ. Бұған Батыс Қазақстан облысы мен Астана қаласы әкімдіктерінің өкілдері қол қойған меморандум дәлел. Сондай-ақ, кездесуде астаналық кәсіпорындардың «Қарашығанақ» кен игеруші компаниясы ұсынған инновациялық жобаларға қатысуы талқыланды.

Зерттеу нәтижелері. Міне, осылай еліміздің төрт қаласына енгізіліп жатырған «Smart City» жобаларын сараптай келе айтарым, жаңа технологиялардың артықшылығы жеткілікті. Мәселен, ғаламтордан тамашалап жүрген ақылды үйлерде бәрі оңай басқарылады. Екі алақанды бір-біріне соғу арқылы жарық қосылса, теледидарды дыбыспен өшіріп-сөндіруге болады. Сол сияқты ас бөлмесі мен жуынатын бөлмеде де осы секілді кереметтерді жасауға болады. Қолыңды созсаң судың ағатынын өз көзімізбен көрдік. Таңғалатын нәрсе. Бірақ, бұл дәл қазір біз өмір сүріп жатқан қоғамда болып жатыр.

Айта кетерлік жәйт, біздің университетімізде «Қазақстандық стандарттау және сертификаттау институты» РМК Маңғыстау филиалы мен Техникалық реттеу және

метрология комитетінің Маңғыстау облысы бойынша департаменті бірлесіп Дүниежүзілік стандарттар күніне орай оқытушылар мен студенттерге «Стандарттар қалаларды «ақылды» етеді» деген тақырыпта семинар өткізді. Осы семинардан алған мағлұматтар осы тақырыпты тереңірек қарастыруға мүмкіншілік туғызды.

Қорытынды(лар). Қазіргі таңда және болашақта «ақылды қала» талаптары орындалуы үшін не нәрседен бастасақ болады?

1. Алдымен өмір сүру сапасын жақсарту қажет. Бұған, қала көшелеріндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету, жасылдандыру, өнер, мәдениет, спортқа саласындағы жетістіктерге жету, бір сөзбен айтқанда, тіршілік үшін жан-жақты жағдай жасау.

2. Экономикалық бәсекелестік. Сауда орталықтарын, бизнес құрылымдарының үйлесімді жұмысын жақсарту, жұмыс орындарын көбейту, салық түсімі көлемін арттыру, яғни аяғымен нық тұрған экономикалық «іргетасты» қалау.

3. Тұрақтылық. «Ақылды қала» қысқа мерзімдік сапаға емес, ұзақ мерзімдік бағдарға, келешекке, өсіп келе жатқан ұрпақтың мүддесіне қызмет етуі қажет.

Аталған басты мәселерге ілесу үшін біз барынша білімімізді жетілдіріп отыруымыз қажет, яғни жаңа идея, жаңа технологиямен бірлесе азаматтардың өмірін жақсартуды, жарқын болашақты қамтамасыз етуіміз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Н.Ә. Назарбаевтың «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауы

2 Куприяновский В.П., Синягов С.А. "Smart City: применение ГИС и FM технологий в реализации транспортной политики", 2012, "Геоинформационные системы для бизнес и общества", 2 (61)

3 Смарт сити: модернизация инфраструктуры", Vonlanthen Group, 2014, smart-city.org/img/SMART_CITY_AGENDA_RUS.pdf

4 <https://egemen.kz>

5 <http://khabar.kz>

6 <https://zerde.gov.kz>

«ФИЗИКА ЖӘНЕ АСТРОНОМИЯ» КУРСЫН ОҚЫТУДА МЕХАНИКАЛЫҚ ҰҒЫМДАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Демегенов Б., магистрант

Ғылыми жетекші: Түркменбаев Ә.Б.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада «Физика және астрономия» курсы бойынша кинематика ұғымдары мен заңдарын оқыту әдістемесі және оқушыларды ғылыми таным әдістерімен қаруландыруға ерекше мән берілгендігі қарастырылған. «Физика және астрономия» курсына аса маңызды кинематикалық ұғымдардың бірі – үдеу ұғымдарын қалыптастыру. Оқушыларға бұл заңның қолданылуы туралы алғашқы мағлұмат беріледі.

Түйінді сөздер: механика, үдеу, жылдамдық, бірқалыпты және бірқалыпсыз қозғалыс, үдемелі қозғалыс

Үдеу - аса маңызды кинематикалық ұғымдардың бірі. Бұл ұғым 9-сынып оқушылары үшін мүлде жаңа, сондықтан толығырақ түсіндірілуі керек. Бұл ұғымды енгізудің қажеттігін былайша негіздеуге болады.

Оқушылар бірқалыпты қозғалыстың бағыты мен модулі бойынша қозғалыстың барлық уақытында өзгеріссіз қалып отыратын жылдамдықпен сипатталатынын бұрын да

біледі (бірқалыпты түзу сызықты қозғалыста лездік жылдамдық тұрақты). Айнымалы қозғалыстың жылдамдығы уақыт өтуіне қарай өзгеріп отырады, траекторияның түрлі нүктелерінде жылдамдық әр түрлі болады. Мысалы, станциядан жаңа қозғалған поездың жылдамдығы арта береді де, ал мұзда сырғанап бара жатқан шайбаның жылдамдығы азая береді және т.б. Айнымалы қозғалыстың түрлі жағдайында жылдамдық уақыт өтуімен түрліше өзгереді. Мысалы, ауыр жүк тиелген поезд белгілі бір жылдамдықты бірнеше минуттан кейін алады, ал жеңіл автомобиль дәл сондай жылдамдыққа бірнеше секундтан кейін жетуі мүмкін. Сондықтан айнымалы қозғалыстарды салыстыру үшін тек жылдамдықтың өзгерісін ғана емес, сонымен бірге жылдамдықтың бірлігі ішіндегі өзгерісін де (үдеуді) табу керек.

Үдеуді білу үшін уақыт бірлігі ішіндегі жылдамдық векторы өзгерісін табу керек:

$$\frac{\vec{g} - \vec{g}_0}{t}. \text{ Үдеуді } a \text{ әрпімен белгілеп, формуласын жазамыз: } \vec{a} = \frac{\vec{g} - \vec{g}_0}{t}. \text{ Оқулықта 4-}$$

параграфта келтірілген үдеудің анықтамасын береміз [1].

Үдеу деп жылдамдықтың өзгеру шапшаңдығын сипаттайтын физикалық векторлық шаманы айтамыз. Бірқалыпты айнымалы қозғалыс кезіндегі үдеу жылдамдық өзгеруінің сол өзгеріс болып өткен уақытқа қатысына тең. Бұл жерде әңгіме орташа үдеу туралы

болып отыр: $\vec{a}_{opt} = \frac{\Delta \vec{g}}{t}$. Орташа үдеуді біз көбіне тек үдеу деп атаймыз. Бірқалыпты

үдемелі қозғалыста үдеу тұрақты: $\vec{a} = const$.

Енді дене қозғалысының жылдамдығы мен үдеуінің қалай бағытталатынын анықтайық. Егер дене модулі бойынша артып отыратын жылдамдықпен қозғалатын болса, онда үдеу оң және қозғалыс жағына қарай бағытталған болады. Егер де модулі бойынша кеміп отыратын жылдамдықпен қозғалатын болса, онда үдеу теріс болады.

Есептеулер жүргізілгенде, формулалардың векторлық жазбасынан алгебралық жазылуына көшеді. Алынған x өсіндегі проекцияда үдеудің формуласы былай жазылады:

$$a = \frac{g - g_0}{t} \text{ мұндағы } a, g, g_0 - \vec{a}, \vec{g}, \vec{g}_0 \text{ векторларына сәйкес } x \text{ өсіндегі проекциялар.}$$

$g - g_0 > 0$ болғанда үдеу оң, $g - g_0 < 0$ болғанда - теріс болады.

Бірқалыпсыз қозғалыстың жалпы жағдайында үдеуді табу қиын. Сондықтан да 9-сыныптың физика курсына тек қана ең қарапайым жағдай - бірқалыпты үдемелі қозғалыс қарастырылады. Егер кез-келген тең уақыт аралығындағы лездік жылдамдықтың өзгерісі бірдей болса, қозғалыс бірқалыпты үдемелі қозғалыс деп аталады. Мұндағы маңызды нәрсе лездік жылдамдықтың өзгерісін көрсету болып саналады [2].

Үдеуді білу бірқалыпты үдемелі қозғалыстың лездік жылдамдығын табуға мүмкіндік беретініне ерекше көңіл аудару керек. Оның практикалық маңызы да осында.

Шынында да, $a = \frac{g - g_0}{t}$ формуласынан оқушылар бірқалыпты үдемелі

қозғалыстың лездік жылдамдығының формуласын: $g = g_0 + at$ алады. Бұдан бірқалыпты үдемелі қозғалыстың кез-келген уақыт мезетіндегі жылдамдығын анықтау үшін бастапқы жылдамдық пен үдеуді білу керектігі көрінеді.

Егер бастапқы координатасы белгілі болса $\vec{g}$ жылдамдық қозғалыстағы нүктенің кез-келген уақыт мезетіндегі координаталарын табуға мүмкіндік беретіні сияқты, $\vec{a}$ үдеу де жылдамдыққа қатысты соны істеуге мүмкіндік беретінін атап айту керек. Сөйтіп, механиканың негізгі есебін шешу үшін үдеуді табудың қандай маңызы бары анықталады.

Оқушылар $g = g_0 + at$ формуласындағы g, g_0 және $a - \vec{g}, \vec{g}_0, \vec{a}$ векторларының қандай да бір координаталар өсіндегі проекциялары екенін, яғни олар оң да теріс те болуы мүмкін екенін жақсы түсінулері керек.

«Үдеу» сөзінің күнделікті тұрмыстағы ұғымы оның физикадағы мағынасынан анағұрлым тар екендігін оқушыларға түсіндіру қажет. Физикада үдеу ұғымы баяулауды да (теріс үдеу) қамтиды. Күнделікті практикада әдетте оң үдеулі қозғалысты үдемелі деп санайды. Физикада өзгеріп отыратын жылдамдығы кез-келген қозғалысты үдемелі қозғалыс деп атау қабылданған. Өйткені кез-келген мұндай қозғалыс үдеуінің болуымен сипатталады. «Баяу» қозғалысты да үдемелі, бірақ үдеуі теріс қозғалыс деп яғни қозғалысқа қарсы бағытталған үдеулі деп есептеу керек.

«Қисық сызықты қозғалыс» тақырыбында үдеудің неғұрлым кең мағынасы ашылады. 9 сыныптың физика курсына тек үдеуі тұрақты ($a = const$) қозғалыс толық оқылады. Үдеуі тұрақты қозғалыс қана бірқалыпты үдемелі қозғалыс болып табылады.

Сөйтіп, үдеудің анықтамасынан бірқалыпты үдемелі қозғалыстың екі маңызды белгісі шығады: мұндай қозғалыста кез-келген тең уақыт аралығында лездік жылдамдық бірдей өзгереді және үдеуі тұрақты. Табиғатта шынайы бірқалыпты қозғалыстың болмайтыны сияқты, шынайы бірқалыпты үдемелі қозғалыстың да болмайтынын атап көрсету керек. Алайда, шамамен азды-көпті қысқа уақыт аралығында $a = const$ болатын қозғалысты байқауға болады. Мысалы, станциядан жолға шығып бара жатқан кездегі поездың, құлаған тастың, ұрғаннан кейінгі мұзбен сырғанап бара жатқан хоккей шайбасының, көлбеу жазықтықпен домалаған шар центрінің қозғалыстары және т.б. сондай қозғалыстар болып табылады. Бірқалыпты үдемелі қозғалысты оқып үйрену осындай практикалық мақсаттар үшін керек.

Табиғат пен техникада кездесетін үдеулердің мәні туралы нақты түсінік алу үшін үдеулердің орташа мәндеріне мысалдар келтірген жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Башарұлы Р., Қазақбаева Д. Физика және астрономия: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2010. – 248 б.
2. 1. Башарұлы Р., Қазақбаева Д., Тоқбергенова У. Физика және астрономия – 9. Әдістемелік нұсқау. – Алматы: Мектеп, 2010. – 92 б.

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА КРИТЕРИАЛЬДІ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Довлетова Ж.К., студент

Ғылыми жетекші: Шаленова С.М.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. мақалада жалпы білім беретін мектептерде оқушылардың оқу білімге деген қызығушылығын арттыра отырып, әрбір оқушының оқудағы күтілетін нәтижеге қол жеткізудегі жеткен табыстарын жан - жақты және әділ бағалай білудің маңыздылығы қарастырылған.

Түйінді сөздер: бағалау, критериялды бағалау, оқу үшін бағалау, оқыту үшін бағалау.

Қазіргі кезде республикамызда білім беру ісін жаңартудың демократияландыру мен ұстанымдары ретінде, олардың талабы бойынша оқытудың басты мақсаты — өздігінен білім алып дами алатын жеке тұлғаны қалыптастыру. Ол үшін, әрине, бұған дейінгі білім мен ғылым бойынша атқарылған іс шараларды, жеткен жетістіктерді жүйелі дамытып, ұлттық мектептің оқыту жүйесіндегі үлгілі үрдіс, озат та озық тәжірибелерді қалың елге кеңінен насихаттап, осы бағыттағы түйінді де келелі мәселелерді дұрыс жолға қою — сауапты істердің, басты талаптардың қатарына жататынын білеміз. Мұның өзі сайып

келгенде, қоғамдық өмірдегі өскелең өзгерістерді жіті таразылап, қазіргі кезеңдегі оқу жүйесіне, тәлім-тәрбие ісіне сергек қарауды қажетсінеді.

Еліміздің білім беру жүйесінде түбегейлі өзгерістер мен жаңашылдық Дүниежүзілік білім стандарты кеңістігі деңгейіне жету жолында қадамдар жасалуда. Оған дәлел 2011-2020 жылғы Білім беруді дамыту бағдарламасына сәйкес, Кембридж университеті мамандары мен Назарбаев Зияткерлік мектебінің ұйымдастыруымен елімізде, Қазақстанда, мектеп мұғалімдерінің үш деңгейлік курсының өткізіліп жатқаны [1].

Өткен оқу жылынан бастап еліміздің барлық педагогикалық мамандықтарды даярлайтын ЖОО оқу жоспарларына «Бағалаудың өлшемдік технологиялары» атты жаңа пән енгізілді. Сол пәнді оқу барысында оқу үдерісінде көпшілік мұғалімдерді қатты толғандыратын ол – оқуды бағалау және оқыту үшін бағалау екенін ұқтық.

Осы уақытқа дейін мектептерде оқушылар дәстүрлі баға қою жолымен бағалап келінді. Ал «Бағалаудың өлшемдік технологиялары» курсын өту барысында сыныптағы бағалау тек техникалық тәсіл емес екенін түсіндім.

Бағалау дегеніміз не?

«Бағалау» термині «жақын отыру» дегенді білдіретін латын сөзінен шыққандығы кездейсоқ емес, себебі бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін-өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы болып табылады.

Бағалау – одан арғы оқу туралы шешімді қабылдау мақсатымен оқытудың нәтижелерін жүйелі түрде жиынтықтауға бағытталған қызметті белгілеу үшін қолданылатын термин.

Критериалды бағалау формативтік (қалыптастырушы) және жиынтық болып екіге бөлінеді. Бұл екі түрлі бағалаудың айырмашылығы 1960 жылдардан бастап белгіленген, бірақ берілген екі терминнің мәні нақты анықталмағандықтан, оқуды бағалау және оқыту үшін бағалау арасында қарастырылған.

Оқытуды және осы мүмкіндіктерді іске асыру түрлерін жақсарту мүмкіндіктерін анықтауға бағытталған бағалау формативті немесе оқыту үшін бағалау (ОҮБ) болып табылады.

Оқыту үшін бағалау – оқушылар оқыту үдерісінің қандай кезеңінде екенін, әсіресе, олардың мықты және әлсіз жақтарының сипаты мен себептері қандай екендігі туралы алынған мәліметтерге басты назар аудартады. Оқыту үшін бағалау қорытындысы әрі қарай білімдерін дамыту үшін олардың не істеуі мүмкін екендігіне негізделген. Бұл бағалауда тек талпынғандар ғана білім алады. Білім алушылар өз білімін арттыру үшін бағалауды үйренуі қажет, сондықтан оқушыларға өзінің оқуын жақсарту үшін кері байланыс арқылы алынған ақпаратқа сәйкес жұмыс істеуі қажет. Бұл олардан түсінушілікті, қызығушылықты және ықыласпен әрекет етуді талап етеді [2].

«Бағалау» (appraisal) сөзі тағы басқа мағыналарды білдіреді. Ол бағалау әрекетін, бағалау қорытындысын, немесе зерттеу нәтижесі бар есептің мағынасын білдіруі мүмкін.

Бағалау – бірде бастапқы деректерден бірдей қорытынды, нәтиже шығатын ғылым.

Бағалаушы – белгілі бір объектіге бағалау жүргізуге арнайы білімі бар маман.

Бағалаушының және бағалаудың анықтамасын қарастырайық.

Бағалау мақсаты – құн туралы қорытынды жасау.

Бағалаушының мақсаты – мақсаты анық белгіленген бағалауға қорытынды жазған кезде тәуелсіз және үшінші жақ ретінде әрекет ету.

Критериалды бағалаудың тәжірибелік маңызын төмендегі артықшылықтармен белгілеуге болады:

- жеке тұлға емес, оқушының жұмысы бағаланады;
- оқушы жұмысы алдын-ала белгілі критерийлер бойынша бағаланады;
- бағалау критерийлері нақты оқыту мақсаттарын айқындайды, сондықтан оқушыларға баға оқып- зерделенген материал бойынша ғана қойылады.

- өзінің оқу жетістіктерінің деңгейін анықтау үшін және ата- аналарына осы ақпараттарды жеткізу үшін оқушыға нақты бағалау алгоритімі белгілі.
  - оқушының оқуға деген және өзін-өзі бағалауға ынтасы артады.
- Критериалды бағалаудың мұғалімдер үшін артықшылығы:
- сапалы нәтиже алуға бағытталған критерийлер әзірлеуге;
  - өзінің іс-әрекетін жоспарлауға және талдауға жедел түрде ақпарат алуға;
  - білім беру сапасын арттыруға;
  - оқытудың сапасын жақсартуға;
  - әр оқушының жеке ерекшеліктері мен қабілеттерін ескере отырып, жеке оқыту траекториясын құруға;
  - бағалаудың түрлі тәсілдері мен құралдарын қолдануға;
  - оқу бағдарламасын жетілдіруге ұсыныстар енгізуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нұржан Жәния Оқыту технологиясының соңғы жаңалықтары // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 2008. – №6. – Б.127-129.
2. Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курсының деңгейлік бағдарламасы глоссарийі: оқу-әдістемелік құрал. - Астана: «Назарбаев Зиякерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2012.

«ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ОПТИКА НЕГІЗДЕРІ» ТАҚЫРЫБЫНА І SPING SUITE 7 ТЕСТ БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУ

**Джангалиева А., магистрант
Ғылыми жетекші: Таймуратова Л.У.**

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. «Оптика» бөлімі бойынша «Геометриялық оптика негіздері» тақырыбына і spring suite 7 тест бағдарламасы қолданылды. Бұл білім алушылардың білімін бағалау үшін қажет.

Түйінді сөздер: оптика, тест, бағдарлама, сыну, шағылу заңдары.

Геометриялық оптиканың негізіне келесі төрт заң жатады: жарықтың таралу заңы, жарықтың сәулелерінің тәуелсіздік заңы, жарықтың шағылу заңы, жарықтың сыну заңы. Біртекті ортада жарық түзу сызықпен таралады.

Жарықтың сәулелері түйіскенде бір-біріне кедергі келтірмей, тәуелсіз таралады.

Жарық бір ортадан екінші ортаға түскенде орталар шекараларында аз-көпті шағылады. Түскен жарық, шағылған жарық және түсу нүктесіне тұрғызылған түзу бір жазықтықта жатады. Түсу бұрышы шағылу бұрышына тең болады. Жарық бір мөлдір ортадан екінші мөлдір ортаға өткенде өзінің таралу бағытын өзгертеді, яғни сынады.

Түсу бұрышының синусының сыну бұрышының синусына қатынасы тұрақты болады.

$$\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = n_{21},$$

мұндағы: $n_{21} = \frac{n_2}{n_1}$ - екі ортаның салыстырмалы сыну көрсеткіші, $n_1 = \frac{c}{v_1}$ және

$n_2 = \frac{c}{v_2}$ сәйкесінше бірінші және екінші орталардың абсолют сыну көрсеткіштері.

$n_{21} = \frac{v_1}{v_2}$ - екі ортаның салыстырмалы сыну көрсеткішінің сол орталардағы

жарықтың таралу жылдамдықтарының қатынасы арқылы өрнектелуі.

Сыну көрсеткіші үлкен ортаны оптикалық тығыз орта деп атайды.

Жарық оптикалық тығыздығы үлкен ортадан тығыздығы аз ортаға өткенде байқалатын құбылысты толық ішкі шағылу деп атайды.

Келесі өрнек толық ішкі шағылу заңы деп аталады:

$$\sin \alpha_0 = \frac{1}{n},$$

мұндағы: α_0 - толық ішкі шағылудың шекті бұрышы.

Жарық сәулесінің оптикалық жүрген жолы деп сол ортаның сыну көрсеткішінің жарық сәулесінің жүрген жолының геометриялық ұзындығына көбейтіндісіне тең шаманы айтады.

$$L = nS.$$

Геометриялық оптиканың заңдылықтарының негізіне Фермо принципі жатады.

Кез-келген ортада жарық таралуына ең аз уақыт кететіндей бағытпен, яғни оптикалық ұзындығы ең аз болатындай бағытпен таралады.

Осы тақырып негізінде i spring suite 7 тест бағдарламасы бойынша тест алынады.

Верный	Варианты ответов
☐	1
☐	2
☐	3
☒	4

Сурет 1 - i spring suite 7 тест бағдарламасының бір жауапты тесті.

Осылай әрбір тақырыпқа 10 тест құрастырылады. Оның 50% бір жауапты тест, 30% көп жауапты тест, ал 20% сәйкестендіру тесті.

Осы тест арқылы білім алушылардың білімі тексеріледі. Осыған байланысты әр апта сайын білім алушыларға бал қойылып отырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жұманов К.Б. Оптика негіздері. Алматы: Қазақ университеті. 1,2-бөлім. 2004.
2. <https://www.ispring.ru>

РОБОТОТЕХНИКА В ШКОЛЕ КАК ВНЕУРОЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧАЩИХСЯ С ПРИМЕНЕНИЕМ LEGO

Жубанова А.Е., студент

Научный руководитель: Шуакбаева Р.С.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Робототехника на данном этапе развития общества необходима в школьном курсе информатики, а ее роль в изучении программирования и алгоритмизации велика. Робототехника, в данном случае, выступает в роли проводника от теории к практике, а соответственно, способствует пониманию и закреплению пройденного материала учащимися.

Занятия по LEGO — конструированию главным образом направлены на развитие изобразительных, словесных, конструкторских способностей. Все эти направления тесно связаны, и один вид творчества не исключает развитие другого, а вносит разнообразие в творческую деятельность.

Ключевые слова: робототехника, компьютеризация, образование, сфера деятельности, робот, конструирование.

Робототехника — прикладная наука, занимающаяся разработкой автоматизированных технических систем. Робототехника опирается на такие дисциплины как электроника, механика, программирование [1].

В наше время робототехники и компьютеризации подростков необходимо учить решать задачи с помощью автоматов, которые он сам может спроектировать, защищать свое решение и воплотить его в реальной модели, т.е. непосредственно сконструировать и запрограммировать. Предмет робототехники — это создание и применение роботов, других средств робототехники и основанных на них технических систем и комплексов различного назначения.

Введение дополнительной образовательной программы «Робототехника» в школе неизбежно изменит картину восприятия учащимися технических дисциплин, переводя их из разряда умозрительных в разряд прикладных. Применение детьми на практике теоретических знаний, полученных на математике или физике, ведет к более глубокому пониманию основ, закрепляет полученные навыки, формируя образование в его наилучшем смысле.

В современном мире область применения робототехники в различных сферах деятельности человека очень широкая и не перестает расти. Применение роботов позволяет значительно снизить участие человека в тяжелой и опасной работе. Например, работа в оборонных, химических, атомных сферах, тушение пожаров без помощи оператора, выполнение спасательных операций или передвижение по заранее неизвестной местности. Постепенно роботы входят и в обычную жизнь человека. Использование мобильных роботов позволяем удовлетворять каждодневные потребности: роботы — сиделки, роботы — нянечки, роботы — домработницы и т. д. Как следствие современное общество очень нуждается в грамотных специалистах в этой области.

В связи с этим обучение робототехнике детей становится все больше актуальной и значимой задачей.

Изучение робототехники позволяет ученикам развивать коммуникативные навыки, так как в основном конструирование роботов происходит в группе, учиться принимать самостоятельные и нестандартные решения, развивать творческое мышление. Также робототехника может выступать не только как самостоятельный предмет, но и внедряться в остальные школьные дисциплины. Робототехнические конструкторы можно использовать при демонстрации учебных экспериментов по физике, математике, физике и биологии,

что позволяет увидеть картину реального мира. Использование роботов делает процесс обучения более интересным и понятным. Ученик лучше разбирается в том, что создал и увидел сам. Поэтому очевидна необходимость применять основы робототехники во всей школьной программе.

Актуальность данной программы состоит в том, что робототехника в школе способствует развитию коммуникативных способностей обучающихся, развивает навыки взаимодействия, самостоятельности при принятии решений, раскрывает их творческий потенциал. Дети и подростки лучше понимают, когда они что-либо самостоятельно создают или изобретают.

На уроках можно представить готовых роботов в роли наглядных формальных исполнителей, продемонстрировав движение робота по траектории.

Например, таких роботов как, «Пятиминутка» (Рисунок 1), «Бот-внедорожник» (Рисунок 2), «Линейный ползун» (Рисунок 3).

Рисунок 1 -
Пятиминутка

Рисунок 2 –
Бот-внедорожник

Рисунок 3 –
Линейный ползун

Так, постепенно усложняя и совершенствуя роботов, можно приспособить детей к самостоятельному конструированию, программированию и, даже, проектированию собственных роботов.

Привлечение школьников к исследованиям в области робототехники, обмену технической информацией и начальными инженерными знаниями, развитию новых научно-технических идей позволит создать необходимые условия для высокого качества образования, за счет использования в образовательном процессе новых педагогических подходов и применение новых информационных и коммуникационных технологий. Понимание феномена технологии, знание законов техники, позволит выпускнику школы соответствовать запросам времени и найти своё место в современной жизни [2].

В настоящее время образовательная робототехника очень активно развивается и включается в образовательную программу все большего количества школ, проводится очень много соревнований среди школьных команд. Но, несмотря на все преимущества, робототехника в основном фигурирует в рамках внеурочной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Юревич Е.И. Основы робототехники: Учебная литература для вузов. БХВ-Петербург, 4-е издание, 2018. - 304 с.
2. Бусова С. Ю. Особенности внедрения образовательной робототехники в образовательном учреждении (из опыта работы МОУ СОШ № 54 г. Волгограда) // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы IV междунар. науч. конф., 2013. С. 218–220.

САБАҚТАРДА БЕЙНЕ МАТЕРИАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Қаби Ж.Д., студент

Ғылыми жетекші: Абдыкеримова Э.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада бейне сабақтарды жасау үшін компьютер экранын видеофайлдарға жазатын Camtasia Studio бағдарламасы қарастырылған. Camtasia Studio бағдарламалық өнімінің функционалдық мүмкіншіліктерімен көп мәселерді шешуге болады. Бейне сабақтар қолайлы уақытта материалды бірнеше рет толықтай немесе қажетті фрагменттерін бірнеше рет қайталап алуға мүмкіндік береді. Есту, тікелей көру және керегінше қайталау арқылы тақырып материалдарын есте сақтау көлемі бірнеше рет артады.

Түйінді сөздер: ақпараттық технологиялар, бейне сабақ, видеоредактор

Бүгінгі таңда компьютерлік технология қоғамдық өмірдің барлық саласында, сонымен қатар білім саласында да қарқынды енгізіліп отыр. Білімді ақпараттандыру мәселесі көп жақты мәселе және оның негізі бағыттарының бірі – пәндерді оқып-үйренуде компьютерлік технологияны көмекші құрал ретінде кең түрде қолдану болып табылады. Компьютердің әмбебаптылығы, бейімділігі, ауқымдылығы, дамытушылығы, қолжетімділігі сияқты қасиеттері оқыту үдерісінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік беріп, оны сапалы жаңа бір сатыға көтереді.

Қазіргі кезде оқу орындарында жас ұрпақ тәрбиесі, оның жеке тұлғасының жаңаша қалыптасуы, әлеуметтік дүниеге көзқарасы, жалпы болмысы, ең алдымен мұғалімге байланысты.

Мұғалімдер оқушылардың жемісті және тиімді іс-әрекетін ұйымдастыру үшін белсенді түрде дәстүрлі емес сабақтарды пайдалануда. Дәстүрлі емес сабақ түрлеріне бейнесабақтар, интернет сабақ, спектакль-сабақ, экскурсия-сабақ және т.б. жатқызуға болады.

Оқушы білімінің сапалы болуы бір жағынан мұғалімнің сабақ беру шеберлігі мен жаңа технологияны тиімді пайдалана білуіне байланысты болса, екінші жағынан оқу орындарында техникалық материалдық базасының жабдықталуы да әсер етеді. Білім алушының мектепте алған білімді тек игеріп қана қоюы жеткіліксіз, оны жетік меңгеру арқылы болашақ өмірінде өз қажеттілігіне жарата білуі керек. Соңғы кездері орта мектептер сабаққа қажетті электрондық оқулықтармен, интерактивті тақтамен және мультимедиялық кабинеттермен жабдықталды.

Білім беру саласында тек мұғалімнің айтқандарын немесе оқулықты пайдалану қазіргі заман талабын қанағаттандырмайды. Біз оқушыларға күрделі және көлемі үлкен материалдарды бергенде зейіндерін сабаққа аударма алуға отыратындықтарын жиі байқаймыз. Дәл осы уақытта оларды белсенді оқыту әдістері, бейне сабақтар немесе ойын арқылы ықыластарын аударып, сабаққа қарай көңілдерін аудару қажет.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың жолдауында айтқандай: «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған 30 елдің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім» [1]. Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үдерісінің технологияландыру мәселесін қойып отыр. Оқытудың әр түрлі технологиялары сарапталып, жаңашыл педагогтардың іс-тәжірибесі зерттеліп, мектеп өміріне енуде. Солардың бірі бейнесабақтар болып табылады.

Бейне материалды қолдану ақпаратты жоғарғы көрнекілікте көрсету және жаңашылдық элементін енгізуге көмектеседі. Ашық көркемдеулер және анимацияланған процестер назардың көбірек аударылуына, қарастырылатын тақырыпқа байланысты

қызықтырушылық тудырады. Егер мұғалімнің түсіндіруін оқушы дұрыс қабылдай алмай қалса, бейне сабақтар арқылы түсіндіру қабылдауға жеңіл әрі қызықты. Мұндай әдіс жаңа материалды түсіндіруге кететін уақытты азайтады. Мысалы, сабақ материалының мазмұны бүкіл бір сабақтың уақытын алса, ал оқу бейнефильмдері 15-20 минут қана уақыт алады немесе тәжірибелік жұмысқа нұсқауды көркем жеткізуге мүмкіндік береді. Осының арқасында материалды тәжірибелік меңгеруге көп уақыт қалады. Бейне сабақты қысқаша талқылау материалдың негізгі кезеңдеріне назар аудартып, қорытындылар шығаруға көмектеседі.

Бейне сабақтарды құру үшін әр түрлі аудиоредакторлар, бейнені өңдейтін бағдарлама, экран көрінісін сақтап қалатын утилит және т.б бағдарламалар қажет.

Camtasia Studio – бұл TechSmith компаниясының өнімі. Бұл бағдарлама бізге мониторда болып жатқан іс әрекеттердің барлығын жазып алуға және видео файлдарды желі арқылы демонстрация жасау үшін сапалы сығуға мүмкіндік береді. Бағдарлама бірнеше шағын қосымшалардан: Camtasia Recorder, Camtasia MenuMaker, Camtasia Audio Editor, Camtasia Theater, Camtasia Player тұратын контейнер ретінде беріледі. Ол қосымшалардан басқа өзінің жұмыс үстелі және баптаулардан тұратын қабыршағы бар.

Бағдарлама кескінмен қатар микрофоннан және дыбыс картасынан келіп түсетін дыбыстарды қармауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оның көмегімен кез-келген сыртқы көзден дыбыс жазып алуға немесе бұған дейін жазылып қойылған дыбысты кесіп алуға болады. Басқа аудиоредакторлардан айырмашылығы ол видеофайлдарды да ашуға мүмкіндік береді, және ол арқылы дыбысты жазу кезінде видеоқатарларды бақылау мүмкіндігін береді.

Camtasia Studio-ның видеоредакторы видеофайлдармен жүргізуге қажетті барлық функцияларды орындауға мүмкіндік береді. Мысалы, егер сіз жазу барысында қателесіп басқа батырманы басып жіберсеңіз, онда жазуды сол жерден тоқтатып басынан бастау қажет емес. Сіз жай ғана қате жіберген орныңызға келіп видеосабақты ары қарай жалғастыра бересіз, содан кейін видеоредактор көмегімен қажетсіз видеокадрларды кесіп тастай аласыз. Бейне сабақты шағын фрагменттерге бөлу және бірнеше видеофайлдар ретінде жазу өте ыңғайлы. Видеоредактор құрылғылары көмегімен оларды еш қиындықсыз бір файлға біріктіруге болады. Яғни, Camtasia Studio бағдарламасы арқылы әр түрлі бейне сабақтар, презентациялар және т.б жасауға болады [2].

Осы мақсатта, орта мектепте педагогикалық практикадан өту барысында информатика пәнінен сабақтар беруде Camtasia Studio бағдарламасы көмегімен бейне сабақтар әзірлеймін. Camtasia Studio бағдарламасында бейне сабақтарды әзірлеу жолы:

1. Camtasia Studio ортасын жүктеу.
2. Ашылған терезеде Дайын (Готово) батырмасын таңдау.
3. Ашылған сұхбат терезеде Record the screen батырмасын басыңыз.
4. Жазуға арналған аймақтың бірін таңдаймыз. Толық экран бетін түсіру қажет болса Full screen түймесін, ерекшеленген аймақты түсіру қажет болса Custom түймесін басып, жазуды бастаймыз.
5. Сақталған құжатты редакциялау керек, яғни дыбысты реттеу, керек емес аралықты қиып тастау және т.б.
6. Дайын өнімді сақтау үшін Produce and share таңдаймыз.
7. Құжатты қандай форматта және қайда сақтау керектігін көрсетеміз.
8. Дайын құжат Web құжат түрінде сақталады.

Бұл бағдарлама монитордың өзің таңдаған бөлігін ғана видеоға түсіріп алады. Артынан оны өңдеп, соңғы нұсқаны оқушыларға ұсынуға болады. Осы бағдарламамен сабақтарымының әртүрлі бөліктерінде шағын бейнероликтер жасау арқылы сабағымды жаңа тәсілмен ұйымдастырдым.

Бұл роликтердің маңыздылығы сол, мұғалім түсіндіргенде оқушы өзі түсінбеген тұстарды қайтадан айналдырып көру мүмкіндіктеріне ие бола алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Медетбеков М.М., Сулейменова Л.А., Белесова Д.Т. Жоғары оқу орындарының дәріс сабақтарында заманауи ақпараттық технологияларды қолдану // Современная педагогика, 2013. № 4 [Электронный ресурс]. URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2013>

2. Спиридонов О.В. Создание видеуроков в Camtasia Studio. – Москва: Издательство: Национальный Открытый Университет «ИНТУИТ», 2016. – 261 с.

ARDUINO-ҒА АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМА ОРТАСЫНДА РОБОТТАР ҚҰРАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Касанов А.Б., студент

Ғылыми жетекші: Шуакбаева Р.С.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Arduino – бұл электронды құрылғыларды қарқынды жобалауға арналған электронды конструктор. Платформа - бағдарламалау тілінің ыңғайлылығы мен қарапайымдылығы, сондай-ақ ашық архитектурасы арқасында бүкіл әлемде өте танымал және кең қолданысқа ие. Arduino компьютерге виртуалды әлемінен физикалық тұрғыға өтуге және оның өзара әрекеттесуіне мүмкіндік береді. Arduino құрылғылары әртүрлі датчиктер арқылы қоршаған ортадан ақпаратты ала алады және әр түрлі жетектің жұмысын басқара алады.

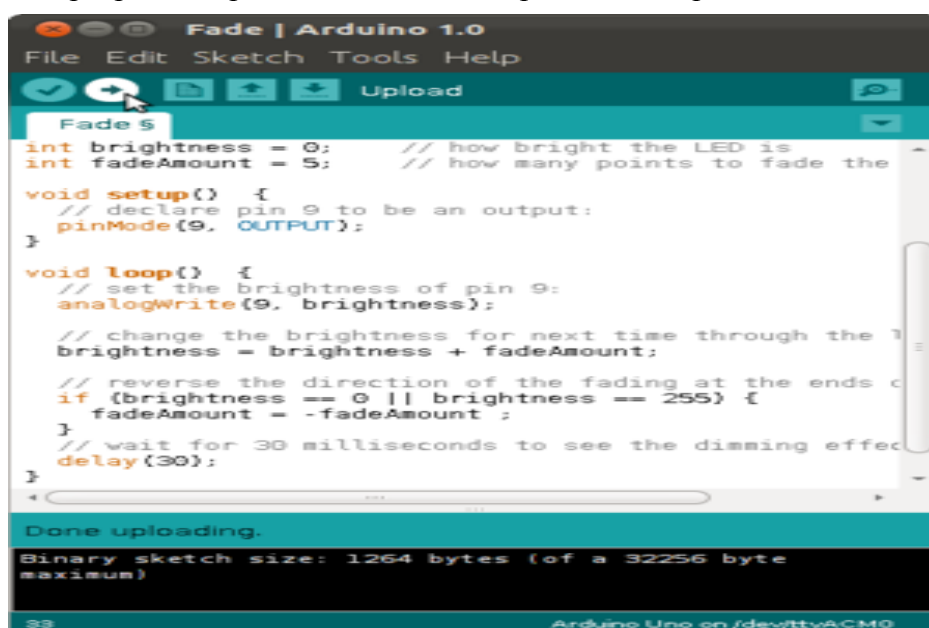
Түйінді сөздер: arduino, конструктор, робот, компонент, құрылғы

Arduino - бұл өзінің жеке процессоры мен жады бар плата. Платада сондай-ақ бірнеше компонентті қосуға болатын бірнеше қондырғылар бар: шамдар, датчиктер, қозғалтқыштар, шайбалар, маршрутизаторлар, магнитті есіктер.

Arduino бағдарламалары әдеттегі C ++-та жазылады, контактілерде енгізу/шығаруды басқарудың қарапайым және айқын функцияларымен толықтырылады.

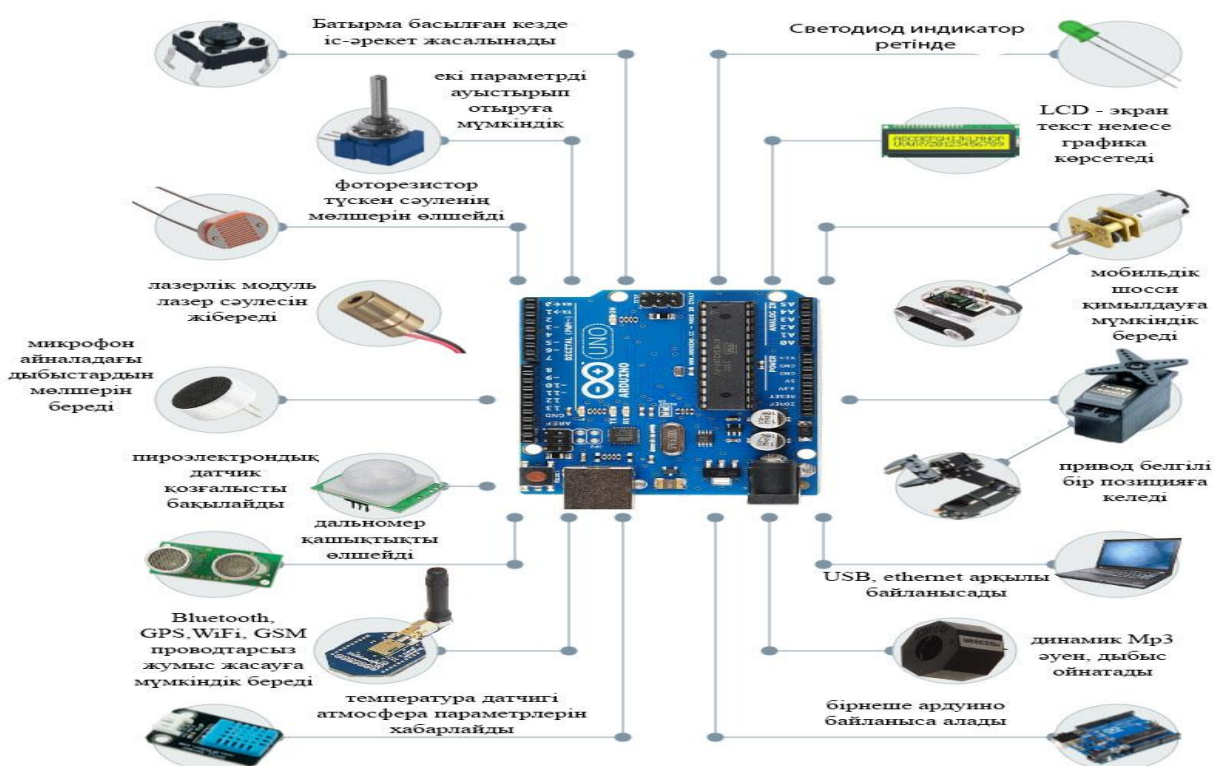
Arduino-мен жұмыс істеуге ыңғайлы болу үшін Windows, Mac OS және Linux жүйелерінде жұмыс істейтін тегін «Arduino IDE» ресми бағдарламалау ортасы бар.

Құрылғы программатор пайдаланбай USB арқылы бағдарламаланады.

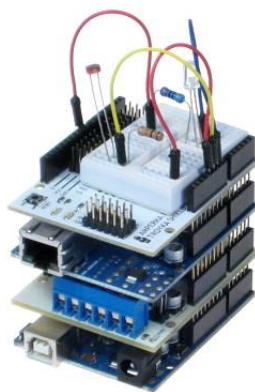

Arduino процессорында осы құрылғылардың барлығын алгоритмге сәйкес басқаратын бағдарламаны жүктеуге болады. Осылайша, қолмен жасалған және өз идеяңызға байланысты гаджеттерінің шексіз санын жасай аласыз. Осы идеяны түсіну үшін, 2-суретті қараңыз. Ол барлық мүмкіндіктің миллиондаған бөлігін көрсетпейді, бірақ бастапқы таныстырылымды береді:

Сурет 2 - Arduino компоненттері

Arduino-дің тағы бір ерекшелігі кеңейту карталарының, яғни қалқандар немесе қарапайым «шилдер» болуы. Бұл жаңа мүмкіндіктерді беру үшін Arduino үстінен сэндвич қабаттары секілді қосымша платалар. Мысалы, қуатты қозғалтқыштарды басқару үшін (Motor Shield), GPS спутниктерінен координаттар мен уақытты алу үшін (GPS модулі) жергілікті желі мен Интернетке қосылу үшін (Ethernet Shield) кеңейту карталары бар (Сурет 3).

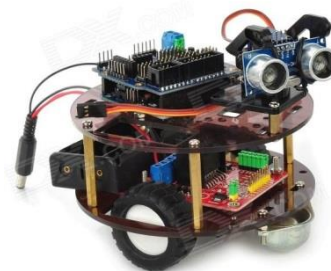
Сурет 3 - Кеңейту карталары

Arduino платасы арқылы жасалған жобалар (Сурет 4- Сурет 6):

Сурет 4 - Жәндік - робот

Сурет 5 - Тасбақа - робот

Сурет 6. Bluetooth - арқылы басқарыланатын машина

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Петин В.А. Проекты с использованием контроллера Arduino. — БХВ-Петербург, 2014. -400 с.
2. Джереми Блум. Изучаем Arduino (Exploring Arduino). Изд-во БХВ-Петербург, 2015. -336 с.
3. <http://edurobots.ru/book/izuchaem-arduino/>, <http://amperka.ru/product/exploring-arduino>

SCRATCH ОРТАСЫНДА ВИЗУАЛДЫ БАҒДАРЛАМАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Куатова А.А., студент

Ғылыми жетекші: Шуакбаева Р.С.

III. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Компьютерлік бағдарламаларды жасау мүмкіндігі қазіргі қоғамдағы сауаттылықтың маңызды бөлігі болып табылады. Адамдар «Scratch» бағдарламасында бағдарламаны үйренсе, олар проблемаларды шешуге, жобаларды дамытуға және идеяларды таратуда маңызды стратегияларды үйренеді.

Scratch бағдарламасымен өзіңіздің жеке интерактивтік әңгімелеріңізді, ойындарыңызды, анимацияларыңызды бағдарламалай аласыз және өзіңіздің туындыларыңызды онлайн қоғамдастықтың басқа мүшелерімен бөлісе аласыз. Скретч жастарға шығармашылық ойлана білуге, жүйелі түрде ақтауға және бірге жұмыс жасауға көмектеседі. Бұл ХХІ ғасырдағы негізгі өмірлік дағдылар.

Түйінді сөздер: анимация, қозғалыс, бағдарламалау, сурет қою, басқару.

Scratch – бұл кодты жазу процесін жеңілдететін бағдарламалаудың визуальді тілі. Оны әралуан көңілді және қызықты бағдарламалар жазу үшін қолдануға болады. Scratch – бұл бағдарламалау бастамасының өте жақсы әдісі.

Бағдарлама оны басып, жазып шығарудың орнына кодтың блоктарын біріктіру жолымен жасалады. Scratch-ті қолдану оңай және жеңіл, сонымен қатар басқа бағдарламалау тілдерінің қолданысқа қажетті негізгі идеяларын сізге үйретеді. Бұл көпплатформалы өнім, яғни оны Windows, Linux және тағы басқа да операциялық жүйелерде орната беруге болады. Массачусет технологиялық институтының «Lifelong Kindergarten Group» зерттеушілер командасы Scratch бағдарламалау ортасын Лего конструкторы мен Лого тілі идеясының жалғасы ретінде 2007 жылы құрған болатын.

Скретч – анимацияланған ертегілер, мультфильмдер, ойындар мен модельдерді құрастыруға арналған жаңа бағдарламалау ортасы. Программда объектілермен бірнеше әрекеттер жасауға болады: жылжыту, түрін өзгерту, басқа объектілермен байланыстыру және т.б. Объектілі- бағдарлы бағдарламалау ортасына негізделген сценарий түрлі-түсті және әртүрлі пішіндегі блоктардан құралған командалардан құрастырылады.

Бағдарламаның жасалуын тереңірек ұғындыру үшін қазіргі өмірден мысал келтірген жөн. Оған айқын мысал ретінде әр түрлі кубиктерден фигуралар мен конструкциялар жиналатын Лего конструкторын алуға болады. Кубиктерді дұрыс қиюластырмаса қажетті фигура немесе конструкциямызды ала алмаймыз. Сол сияқты Scratch бағдарламалау ортасында да программаның алгоритмі дұрыс құралмаса қажетті анимациялық эффекткіге қол жеткізе алмаймыз. Лего конструкторын құру барысында фигуралар жоғары қарай көтеріліп өссе, ал Scratch-те скриптілер жинау арқылы төмен түседі.

Мысалы, «Фон өзгерту» практикалық жұмысын қарастырайық.

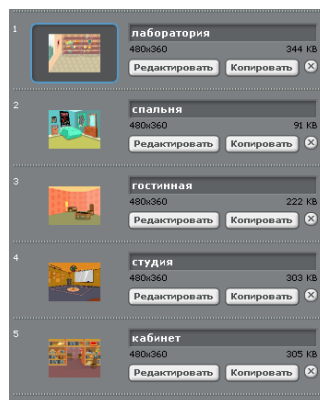
Пайдаланушымен бақыланатын кейіпкерді бөлмеден бөлмеге жылжыта алатын ойын жасайтынымызды елестетіп көріңізші. Сонымен қатар, белгілі бір бөлмедегі кейіпкер тек бір немесе бірнеше басқа адамдарға ғана емес, бәріне емес. Бөлмелердің орналасуы 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 - Бөлмелердің орналасуы

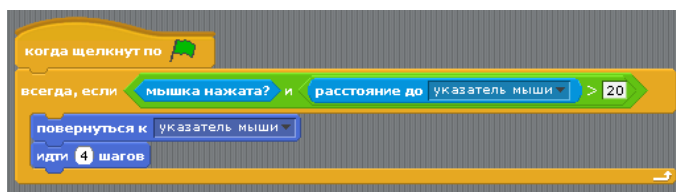
Яғни 1-бөлмеден 2-бөлмеге кіре аласыз. Екінші бөлмеден бірінші және үшінші орындарға өтуге болады және т.б. Оқиға кейіннен өтетін болады, оқиға орнының кейіпкерінің орналасуы болады. Сондықтан бірінші бөлмеде бұл оң жақ шетіне айналады.

Scratch бағдарламалау ортасында сахнаның фоны оның атымен (бағдарлама коды Scene нысаны үшін жасалған болса) немесе фондық нөмірмен (басқа нысандар үшін) өңделеді. Біздің бағдарламамызда фразаларды дұрыс реттеп, оларды атау керек (Сурет 2).

Сурет 2 - Scratch бағдарламасының сахналық фоны

Енді кейіпкер ретінде кейбір нысандарды таңдаймыз және оны қозғаламыз. Объектінің басқарылатын қозғалысы тінтуір мен пернетақта арқылы жасалуы мүмкін. Тінтуірді таңдасаңыз, код (Сурет 3):

Сурет 3 - Scratch бағдарламасында жазылған код

Мұнда, пайдаланушы тінтуірді басқан кезде, нысан курсорға қарай жылжиды.

Естеріңізге сала кетейік, сызаттардың өлшемі 480x360 пиксельді құрайды, ал координат жүйесінің басталуы нүктеде орналасқан. Сондықтан оң жақ шетінде $x = 240$, сол жақ шетінде, $x = -240$ болады. Жоғарғы жиек: $y = 180$; төменгі жиек: $y = -180$. Сәйкес координат координаты 200 немесе 150 модулі болса, фон өзгереді. Бұл басқарудың ыңғайлылығына байланысты.

1-бөлмеден (лабораториядан) 2-бөлмеге дейін объектіні жылжытудың алгоритмі (жатын бөлмесі) төменде сипатталғандай болуы мүмкін.

Батыр үшін:

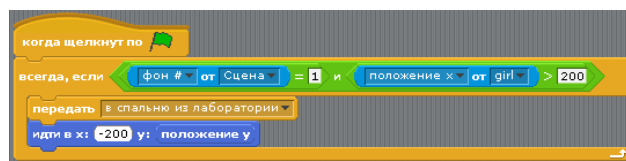
- нысанның x координаты 200 болғанда, ол тиісті хабарды жібереді (мысалы, «зертхананың жатын бөлмесіне»).

- x координатының мәні қайтарылады, және y бірдей болып қалады. Бұл басқа бөлмеге кірудің әсерін жасайды.

Сахна үшін:

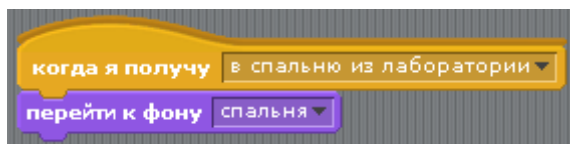
- сахнаға келген хабарға байланысты хабарламаға сәйкес келетін фон орнатылады.

Нысанға арналған бағдарлама коды (Сурет 4):

Сурет 4 - Scratch бағдарламасында жазылған код

Сахнаға арналған бағдарлама коды (Сурет 5):

Сурет 5 - Scratch бағдарламасында жазылған код

Сценарийлер жоғарыда көрсетілгендей басқа бөлмелерге барады, мәндерден басқа. Бөлмеден бөлмеге жылжудың сегіз тіркесімі болуы керек. Бұл өтулерді өзіңіз бағдарламаңыз. Көмек алу үшін төмендегі кестені пайдаланыңыз (Кесте 1).

Кесте 1 - Scratch бағдарламасында нысандарды жылжыту бағыттары

фон от сцена = ...	положение от	передать ...	идти в ... ..
1	> 200	В спальню из лаборатории	х:-200 у: положение у
2	< -200	В лабораторию из спальни	х:200 у: положение у
2	> 200	В гостиную из спальни	х:-200 у: положение у
3	< -200	В спальню из гостиной	х:200 у: положение у
3	> 150	В студию из гостиной	х:положение х у: -150
4	< -150	В гостиную из студии	х: положение х у: 150
3	< -150	В кабинет из гостиной	х: положение х у: 150
5	> 150	В гостиную из кабинета	х:положение х у: -150

Жобаны іске асырудың ең қиын сатыларының бірі қозғалыс сценарийлері мен кейіпкерлерді басқару, сондай-ақ сценарийді таңдау сияқты кезеңмен жұмыс істеу кезеңі деп есептейміз.

Қолданыстағы кітапханалардың суреттер мен дыбыстардың үлгілерін пайдалану, өзіңіздің файлдарыңызды құру және Сақтау, Ашу, Жасау сияқты жобалық файлдармен операцияларды орындау файл жүйесімен және стандартты қосымшалармен тез жұмыс істеуді рұқсат етуге мүмкіндік берді.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, бұл ойынды «Scratch» ортасында құру бағдарламалауға деген қызығушылығын арттырып, студенттерді заманауи технологияларды зерделеуге және табиғатқа деген сүйіспеншілік пен қамқорлықты тәрбиелеуге талпындырады деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Голиков Д. В. Scratch для юных программистов. -М.: BHV, 2017, -192 с.
2. Мажед М. Scratch для детей. Самоучитель по программистов. Из-во: Манн, Иванов и Фербер, 2017, -288 с.

АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП САБАҚТАРЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Кулманова Г.А., студент

Ғылыми жетекші: Абдыкеримова Э.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Қоғамның бүгінгі басты бағыттарының бірі – білім беру үдерісін ақпараттандыру, адамдарды ақпараттық әлемде өмір сүруге үйрету. Білімді ақпараттандыру, әсіресе оның алғашқы баспалдағын мектепте енгізу – қоғамды ақпараттандырудың негізгі шарты. Бастауыш сынып оқушысы сапалы білім алуы тиіс десек, онда оқу үдерісінде оқытудың заманауи технологиялары мен техникалық құралдарын тиісінше қолдану қажет. Қазіргі уақытта жаңа заманауи технологиялардың бірі ақпараттық-коммуникациялық технология болып табылады.

Түйінді сөздер: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, презентация, видео, электрондық оқулық

Қазіргі заманымызда оқушының білім деңгейін көтеру мәселесі ең басты мәселелердің бірі болып отыр. Оқушының білім деңгейін көтеру дегеніміз - оқушыны жан-жақты тәрбиелеп, ғылым негіздерінен берік білім беру, болашақ қоғамға пайдалы қызмет ететін азамат етіп шығару. Оқушының бойындағы білімін ары қарай тереңдетіп, жетілдіре түсу. Оқушыларға жүйелі білім беру, олардың өздерінің алған білімдерін өмірде қолдана білуге және арнайы дамытуға тәрбиелеу.

Ақпараттық технологияларды сабақта пайдаланудың негізгі мақсаты: Қазақстан Республикасында біртұтас білімдік ақпараттық ортаны құру, жаңа ақпараттық технологияны пайдалану Қазақстан Республикасындағы ақпараттық кеңістікті әлемдік білім беру кеңістігімен сабақтастыру болып табылады [1].

Ғалымдардың, практик-мұғалімдердің пікірінше, бастауыш сыныптарда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оқытуға негіз болатын факторлар мыналар: бастауыш мектеп оқушысын ақпараттық қоғамға бейімдеу; ерте жастан балалардың ақпараттық ойлау қабілетін дамыту; бастауыш мектеп оқушыларының ақпараттық мәдениетін қалыптастыра отырып, әлемдік ақпараттық білім кеңістігіне даярлау. Осыған орай, 2018-2019 оқу жылында «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» пәні 3-сыныптың оқу бағдарламасына енгізілді, сондай-ақ 2019-2020 оқу жылында 4-сыныпқа, 2020-2021 оқу жылында 1-2 сыныптарға енгізу жоспарланып отыр. Бастауыш сыныптарға арналған «Ақпараттық-коммуникациялық технология-лар» пәнінде алдымен жаңартылған мазмұнда білім алушыларға компьютер туралы, қазіргі заманғы сандық құрылғылар және олардың қоғамдағы рөлі туралы бастапқы ақпараттар беру, білім алушылардың әр түрлі қолданбалы бағдарламаларды қолдану арқылы өз идеяларын ұсыну дағдыларын қалыптастыруға ықпал ету, сондай-ақ интернет желісінде жұмыс істеуге дағдыландыру қарастырылған.

Көптеген жаңа технологиялармен қатар соңғы кездері информатика пәні сабақтарында ақпараттық технологиялар жиі қолданылуда. Осыған байланысты күнделікті сабаққа: мультимедиа (видео, аудио қондырғылары мен теледидарды, электрондық оқулықтарды); компьютер (компьютерлік бағдарламалар, интерактивті тақта, интернет және т.б. көрнекі материалдарды) пайдалану айтарлықтай нәтиже береді.

Бастауыш сыныптың сабақтарында АКТ-ның келесі түрлерін қолдануға болады: сабақ кезінде жаңа материалды өтуде презентацияны, видео-сабақтарды қолдану; жаңа сабақты өту кезінде электронды оқулық, интернет материалдарының бірнеше фрагменттерін қолдану; оқыған материалды бекіту немесе білім мен білікті қолдану сабағында түрлі тапсырмаларды орындауда флипчарттарды қолдану.

АКТ құралдарын пайдалана отырып презентация құралдары арқылы сипаттап берудің тиімділігі бар. Бейне сабақтарды қолдану мен презентацияларды демонстрациялау оқу құралы ретінде қиялды, абстрактілі ойлауды, оқытылатын оқу материалына және пәнге қызығушылықты арттырады. Презентациялар бір жағынан оқушыларға жаңа материалды (фотосуреттер, сызбалар, тарихи мағлұматтар, дидактикалық материалдар т.с.с.) көрнекті түрде көрсету құралы болса, екінші жағынан, мұғалімдерге осы материалдарды және оны қолдану арқылы сабақты меңгерту үдерісін жеңілдетеді. Кез-келген жұмыс нәтижемен өлшенеді десек, презентация жасау және оны сабақ үдерісінде қолдану да әр мұғалімнің жұмысының нәтижесі деп білемін. Осы жерде айта кететін бір жағдай ғаламтор беттерінен көрген керекті видеоларды сабақтарда пайдалану үшін «ютубтан» жүктеу керек болады. Ютубтағы видеоларды жүктеу үшін «GetVideo» бағдарламасын компьютеріңізге жүктеп аласыз. Сосын өзіңіз ұнатқан ютуб бетіндегі керекті видеоның ссылқасын көшіріп аласыз. Көшіріп алынған ссылқаны жүктеп алған бағдарламаныңызға қоясыз. Белгілі уақыттан кейін видео өзіңіздің компьютеріңіздің библиотекасының видео бөліміне түскенін көресіз. Осылайша сабағыңызға керекті ресурсты алып, пайдалануыңызға болады.

Бастауыш сыныптарға арналған бағдарламаларда оқушылар компьютермен танысып, өзара қатынаста болады, компьютер көмегімен әріп, буын, сөздер мен шағын әңгімелерді баспалап, қарапайым арифметикалық есептерді шығарады, сурет салады. Сонымен қатар, өз бетімен өлең, әңгіме құрастыруды, өз бетінше жұмыс жасауды, жылдам ойлауды, шығармашылықпен айналысуды үйренеді. Осындай оқыту әдістерін пайдаланғанда информатика пәнінің басқа пәндермен пәнаралық байланысы көрінеді.

Электрондық оқулықтарды пайдаланғанда оқушылар мынадай тапсырмаларды орындай алады: математика сабағында қарапайым арифметикалық амалдарды, геометриялық ұғымдарға қатысты амалдарды; ана тілі сабағында мәтіндік редактордың көмегімен тапқалар, құттықтаулар, өлеңдер, т.б. жазу арқылы өздерінің тіл байлығын, сауаттылығын, шығармашылық қабілетін арттырып, ойын тиянақты жеткізе алуға, еркін сөйлей білуге үйренеді; бейнелеу өнері, дүниетану сабағында тышқан манипуляторымен жұмыс істеуді ғана үйреніп қоймай, бейнелеу өнерінде пайдаланылатын саймандармен (қарындаш, қылқалам, өшіргіш, бояғыш, фигуралар, т.б) жұмыс істеуге дағдыланады [2].

Бастауыш мектепте интеллект қарқынды түрде дамиды, сондықтан мұғалім оқуды ұйымдастыру кезінде баланың ойлау қабілетін дамытуға неғұрлым септігін тигізетін бағдарламаларды, қарапайым компьютерлік тренажерды пайдалануы тиіс.

Бастауыш сыныптың сабақтарында ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы оқушылардың ақпараттық құзіреттілігін қалыптастыру, қазіргі заман талабына сай ақпараттық технологияларды, электрондық оқулықтарды және Интернет ресурстарды пайдалану оқушының білім беру үрдісінде шығармашылық қабілетін дамытуға, танымдық белсенділіктерін арттыруға, логикалық ойлау жүйесін қалыптасыруға, теориялық білімін практикамен ұштастыруына мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. 2017-2018 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2017. – 368 б.
2. Қойбағарова Т., Ельтинова Р. Информатиканы оқыту әдістемесі: Оқулық. – Алматы: «Эверо», 2014. - 412 б.

СИММЕТРИЯЛЫ ЖҮЙЕЛЕРДІ ШЕШУ

Мадуова Ж.С., студент

Ғылыми жетекші: Шаленова С.М.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада екі және үш айнымалы симметриялы тендеулер жүйесін айнымалы енгізу әдісі арқылы шешу көрсетілген.

Түйінді сөздер: симметриялы тендеулер жүйесі, екі айнымалы симметриялы жүйе, үш айнымалы симметриялы жүйе.

$x_1, x_2, \dots, x_n$ n айнымалысы бар тендеулер жүйесіндегі айнымалыларды бір-бірімен ауыстырғанда жүйе өзгермейтін болса, ондай жүйелерді симметриялы деп атайды. Егер айнымалы екеу (x және y) болса, онда жүйені шешу үшін

$$u = x + y, v = xy \quad (1)$$

ауыстыруы қолданылады [1]. Бұл жағдайда $x^2 + y^2$, $x^3 + y^3$, $x^4 + y^4$ $x^2 + y^2$, $x^3 + y^3$ өрнектерін u және v арқылы былай өрнектеуге болады:

$$x^2 + y^2 = (x + y)^2 - 2xy = u^2 - 2v,$$

$$x^3 + y^3 = (x + y)^3 - 3xy(x + y) = u^3 - 3uv,$$

$$x^4 + y^4 = (x^2 + y^2)^2 - 2x^2y^2 = ((x + y)^2 - 2xy)^2 - 2x^2y^2 = (u^2 - 2v)^2 - 2v^2.$$

Мысал 1.
$$\begin{cases} x^2y + xy^2 = 20, \\ \frac{1}{x} + \frac{1}{y} = \frac{5}{4}. \end{cases}$$

Шешуі: Берілген жүйеге түрлендіру жасасақ, онымен мәндес жүйе шығады:

$$\begin{cases} xy(x + y) = 20, \\ \frac{x + y}{xy} = \frac{5}{4}. \end{cases}$$

$u = x + y$, $v = xy$ ауыстыруын жасасақ, сонда

$$\begin{cases} uv = 20, \\ \frac{u}{v} = \frac{5}{4} \end{cases}$$

жүйесі шығады, оның шешімдері $u_{1,2} = \pm 5$, $v_{1,2} = \pm 4$. Яғни

$$\begin{cases} x + y = 5, \\ xy = 4 \end{cases} \quad \text{және} \quad \begin{cases} x + y = -5, \\ xy = -4. \end{cases}$$

Бұл екі жүйені шешсек, бірінші жүйеден

$$x_1 = 4, x_2 = 1$$

$y_1 = 1, y_2 = 4$
ал екінші жүйеден

$$x_{3,4} = \frac{-5 \mp \sqrt{41}}{2};$$

$$y_{3,4} = \frac{-5 \pm \sqrt{41}}{2}$$

аламыз.

Жауабы: $(4; 1), (1; 4), \left(\frac{-5 \mp \sqrt{41}}{2}; \frac{-5 \pm \sqrt{41}}{2} \right).$

Үш айнымалысы бар үш теңдеулер жүйесі де жаңа айнымалы енгізу тәсілімен шығарылады. Бұл жағдайда келесі айнымалыларды енгіземіз [2]:

$$u = x + y + z, v = xy + yz + xz, w = xyz \quad (2)$$

Мұндай теңдеулер жүйесін шешу кезінде төмендегідей теңдіктерді қолданған ыңғайлы:

$$x^2 + y^2 + z^2 = (x + y + z)^2 - 2(xy + yz + xz) = u^2 - 2v,$$

$$x^3 + y^3 + z^3 = (x + y + z)^3 - 3(x + y + z)(xy + yz + xz) + 3xyz = u^3 - 3uv + 3w.$$

Мысал 2.
$$\begin{cases} x + y + z = 13, \\ x^2 + y^2 + z^2 = 91, \\ y^2 = xz. \end{cases}$$

Шешуі: Теңдеулер жүйесін шешу үшін жоғарыдағыдай ауыстыруларды пайдалансақ, алғашқы екі теңдеуден

$$\begin{cases} u = 13, \\ u^2 - 2v = 91 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} u = 13, \\ v = 39 \end{cases}$$

аламыз. Үшінші теңдеуде айнымалыны ауыстыру үшін екінші теңдеуді түрлендіреміз:

$$x^2 + y^2 + z^2 = 13^2 - 2(xy + yz + xz) = 13^2 - 2(xy + yz + y^2).$$

Бұдан теңдіктің сол жағына мәнін қойсақ,

$$91 = 169 - 2y(x + y + z) = 169 - 2y \cdot 13 = 169 - 26y$$

шығады. Бұл теңдіктен $y = 3$ алынады. Олай болса, $xz = 9$, $x = \frac{9}{z}$. Алынған y -

тің мәні мен өрнектерді берілген жүйенің бірінші теңдеуіне қойсақ,

$$\frac{9}{z} + 3 + z = 13$$

шығады. Бұл теңдеудің шешімдері: $z_1 = 9, z_2 = 1$. Яғни $x_1 = 1, x_2 = 9$.

Жауабы: $(1; 3; 9), (9; 3; 1)$.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Болтянский В.Г., Виленин Н.Я. «Симметрия в алгебре» - 2-е изд. – М.:МЦНМО, 2002. – 240с.

2. Горнштейн П.И., Полонский В.Б., Якир М.С. Задачи с параметрами. - М.: Илекса, Харьков: Гимназия, 1999.

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕСТІЛЕУ БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУ

Наурызбаева Г.Б., студент

Ғылыми жетекші: Абдыкеримова Э.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада білім алушылардың білімін бағалау мәселесі, білім алушының әр пәннен алған білімі дер кезінде бақыланып, оның біліміндегі олқылықтар жиі бақылаудың нәтижесінде толықтырылуы, білім алушының жеке тұлға ретінде дамуы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі екендігі қарастырылған.

Түйінді сөздер: бағалау, компьютерлік тест, тестілеу бағдарламасы, ашық тест, жабық тест, салыстыру тест

Білім алушыларды оқыту мен тәрбиелеуде білім нәтижесін тексеруге қолданылатын ғылыми негізделген жүйе педагогикалық бақылау деп аталады.

Педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерде оқытуда ақпараттық технологияларды пайдаланудың бірнеше дидактикалық бағыттары көрсетілген, солардың ішінде негізгілері мыналар: компьютер – білім алушылардың білімін бағалау құралы, компьютерлік модельдеуді қолданатын зертханалық практикум, жаңа материалды түсіндірудегі иллюстрациялық құрал, білім жетілдіру құралы.

Әлемдік білім беру нарығында тестік тапсырмалар арқылы білім алушылардың білім сапасы мен деңгейін тексеру жоғары технологиялар қатарына жатқызылады. Тестілеу әдісі көптеген дамыған елдерде қазіргі білімнің ажырамас бөлігіне айналған білім алушылардың дайындық деңгейін және жалпы білім сапасын болжаудың тиімді құралы ретінде пайдаланылады.

Тест - білім алушының білімін, іскерлігі мен дағдысын тексерудің немесе білім алушы білімінің белгілі бір сапалық қасиеті бар-жоғын тексерудің ерекше формасы болып табылады. Тестілеу – білім алушының жеке басының білім моделінің эксперттік сараптамалық білім моделіне сәйкестігін бағалау процесі. Тестілеу нақты тестік тапсырмалар жинағынан тұратын арнайы тестер көмегімен жүргізіледі [1].

Қазіргі уақытта оқу орындарында білім алушылардың білімін бағалаудың ең тиімді түрі компьютерлік тест болып табылады. Осыған орай, қазіргі кезде білімді бағалауда компьютерлік тестілеу қолданылады. Компьютерде тест сұрақтарының қоры алдын ала құрылып, білім алушылардың білімі сол компьютерлік тестілеу арқылы бағаланады. Мұнда тест сұрақтарының нұсқалары компьютерде құрылып, тестілеу аяқталғанда компьютер тесттің нәтижесін автоматтты түрде есептеп шығарып береді. Бұл жүйенің тиімділігі оның жүйелі, әділ және нәтижені бірден көрсетіп беруінде. Тесттің сапалылығы оның құру жүйесіне тәуелді және оған енетін тапсырмалардың күрделілігімен байланысты.

Тест тапсырмаларын easyQuizzzy, iSpring QuizMaker, MyTest бағдарламаларымен де жасауға болады. Бұл бағдарламалар оқытушылар үшін жылдам, әрі оңтайлы тест құруға арналған. Жаңартылған сайын, бағдарламаның мүмкіндіктері де арта түсуде. Тест сұрақтары – әр түрлі типті сұрақтардан, түсіндірме үшін ақпараттық слайдтардан, сұрақтар топтамасынан, сұрақтар мен жауаптар нұсқасын араластырудан, видео, аудио, сурет, Flash-роликтор мен формулаларды қосудан, жауаптар нұсқасына суретті қоюдан, ыңғайлы мәтіндік редактордан тұрады.

Білім алушылардың білімін бекіту, қайталау, алған білімді жүйелеу және бақылау мақсатында пайдалануға болатын тесттің бірнеше түрлері бар: ашық тест, жабық тест, толықтыруды қажет ететін тест, таңдамалы тест, сәйкестендіру тест, салыстыру тест,

реттік тест, аралас тест, таңдаулы жауаптары бар тест-есептер, кәсіптік бағдар тест және т.б.

Ашық тестте тексеруші жауапты өзі ойлап табу керек, өйткені сұрақтың жауабында шешу этолону берілмейді. Жабық тестте тапсырманың жауаптары әр түрлі нұсқамен дұрыс жауаппен бірге беріледі. Жабық тесттің жауаптарының нұсқалары көп болған сайын, дұрыс жауап беру мүмкіншілігі төмендей бастайды. Соңғы кезде жабық тесттің нұсқаларын 8-ге дейін көбейтіп, 3 дұрыс жауабы болатынын енгізіп отыр. Мұндайда білім алушы бірнеше дұрыс жауаптарды толық белгілеген кезде ғана, тапсырманы дұрыс орындай алады. Салыстыру тестінде зерттелетін объектілердің арасында ұқсастық пен айырмашылық табуды ұсынады. Сонымен қатар, тапсырманың ішінде салыстырмалы қасиеттер мен параметрлер көрсетіледі [2].

Білім алушылардың білімін бағалау үшін тестілеу қосымшасын жасауда объектілі-бағытталған Delphi бағдарламалау ортасының маңызы зор. Ол мәліметтер қорымен жұмыс жасауға арналған қарапайым программалардан бастап түрлі күрделілік деңгейдегі кәсіби қосымшаларға дейін құруға мүмкіндік береді. Тестілеу бағдарламасын Microsoft Access, Delphi бағдарламаларының мүмкіндіктерін пайдаланып құруға болады. Тест сұрақтарының қоры, тест сұрақтарының жауаптары және жауаптардың түсініктемелері Microsoft Access бағдарламасында құрылады. Оқытушы бұл бағдарлама көмегімен тест сұрақтар қорын, оның жауаптарын, жауаптардың түсініктемелерін Microsoft Access бағдарламасында да, Delphi бағдарламасында да өңдей алады, сұрақтар санын қосуға да болады. Мұнда сұрақ және 4 түрлі жауап беріледі. Білім алушы жауаптардың ішінен сұрақтың дұрыс жауабын және жауапқа түсініктемелер ішінен сол жауаптың дұрыс түсініктемесін тандайды. Келесі сұраққа өту үшін білім алушы міндетті түрде ағымдағы сұраққа жауап беруі керек.

Тест құрушылар келесі қағидаларды ұстануы керек:

- білім стандартына сәйкестігі;
- тест тестілеу мақсатына сай болуы тиіс;
- тексерілетін білімнің жалпы жүйесінде тексеруге берілген мәліметтердің маңыздылығын анықтау қажет;
- мазмұнына байланысты тест тапсырмалары дұрыс болуы керек;
- тест тапсырмалары ғылымның қазіргі деңгейіне сәйкес болуы қажет;
- тесттің мазмұны құрамды және балансталған болуы қажет;
- тесттің мазмұны жүйелі және вариативті болуы керек;
- дұрыс емес жауаптардың шындыққа жақын болуы керек;
- бір сұрақ жауабының басқа сұрақтарға жауап беруге көмектеспеуі.

Тесттік жүйе білім алушылардың білім, білік, дағды дейгейін объективті бағалауға, білім алушыларды даярлау талаптарының берілген стандарттарға сәйкестігін тексеруге, білім алушы даярлығындағы қиын мәселелерді анықтауға жол ашады. Педагогикалық іс-тәжірибеге енгеніне көп уақыт өтсе де, тест өз қажеттілігін жоғалтқан емес, алдағы уақытта да сұраныста болады деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Чельшкова М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов. Учебное пособие. - М., 2006. - 432 с.
2. Сағымбаева А. Мектеп информатика курсы бойынша тест тапсырмаларын жасау әдістері // Информатика негіздері, 2011, №1. – 14-15 б.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАЗМҰНДЫ ЕСЕПТЕРДІ ІРІКТЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шалгамбаева Г.З., студент

Ғылыми жетекші: Кошанова Г.Р.

III. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада экономикалық мазмұны бар жұмысқа және еңбек өнімділігіне байланысты, құбырлармен толтырылатын бассейнге байланысты, концентрация және проценттік құрамға байланысты берілетін есептерді шығару әдістері қарастырылған.

Түйінді сөздер: экономикалық мазмұнды есептер, теңдеу.

Экономикалық мазмұнды математикалық есептердің шығарудың практикалық мәні зор. Мұндай есептердің мазмұны тек қана теориялық біліммен қаруландырып қоймай, оларды келешекте өздігінен дұрыс шешім қабылдауға, еңбек өнімділігін арттыратын әдіс-тәсілдерді іздеп табуға баулиды. Бірден бір маңызды экономикалық ұғым қатарына өндіріс тиімділігі деген түсінік жатады.

Өндіріс пайдалы өнім шығару процесі. Өндіріс тиімділігі – ол еңбектің ең жоғарғы нәтижесінде жоспарланған бағдарламалардың орындалуы арқылы жетуді түсіндіреді.

Өнімділік – бұл еңбектің нәтижелілігі. Бұл уақыт бірлігінде өндірілген өнім санымен өлшенеді. Еңбек өнімділігі тек еңбекке ғана емес, сондай-ақ техникалық прогреске байланысты [1].

Экономикалық мазмұнды есептерді шешуде қандай да бір ортақ шешу әдісі жоқ, алайда есептерді шығарғанда, келесі нұсқаны ұстанған дұрыс:

1. Белгісізді анықтау. Көп жағдайда есепте анықталатын шаманы белгісіз ретінде алады. Белгісіз шамалар көп болса, теңдеулер немесе теңсіздіктерді құру жеңіл болады.

2. Теңдеулерді құру. Теңдеулер жүйесін құру барысында есептің барлық шарттарын қолдануға болады. Теңдеулер саны белгісіздер санына сәйкес болуы керек.

3. Қажетті белгісізді немесе белгісіздер комбинациясын анықтау. Есептің шартына қарай шешу барысында кейбір түбірлерді ескермеуге болады.

Экономикалық мазмұнды есептерді төмендегі топтарға жіктеуге болады:

Жұмысқа және еңбек өнімділігіне байланысты есептер

Бұл типтегі есептердің негізгі компоненттері: A - жұмыс, t - уақыт, N - жұмыстың еңбек өнімділігі уақыт бірлігіндегі еңбек өнімділігі.

$$A = N \cdot t$$

Есепті шығаруда келесі жоспарды қолданамыз:

1) Бітірілуі тиіс жұмысты бірге теңестіріп аламыз.

2) Әр жұмысшының еңбек өнімділігін жеке тауып аламыз, яғни $\frac{1}{t}$, мұндағы t – әр жұмысшының жеке алғанда жұмысты толық бітіре алу уақыты.

3) Әр жұмысшының жеке жұмыс істеген уақыттағы орындағын жұмысын табамыз.

4) Әр жұмысшының жеке жасаған жұмысының қосындысын жұмыс көлеміне теңестіру арқылы теңдеу құраймыз (егер есептің шартында жұмысшылар бірге орындаған болса) [2].

Жұмысқа арналған бірнеше қарапайым есептерді қарастырайық.

Есеп. Жоспар бойынша тракторлық бригада 14 күнде егіс алқабын жыртуы тиіс еді. Бригада күніне жоспарланған межеден 5 га артық жер жыртады, сондықтан жұмысты 12 күнде аяқтады. Қанша гектар жер жыртылады?

Шешуі: Бригаданың еңбек өнімділігін x -деп белгілейік (га/күн), $x > 0$

Шамалар	Жер жыртуы	
$A = N \cdot t$	Жоспар бойынша	Іс жүзінде
	$14x$	$12(x + 5)$
	бірдей	
N (га\күн)	x	$x + 5$
t (күндер)	14	12

Теңдеу құрып шешеміз:

$$14x = 12(x + 5) \Rightarrow 2x = 60 \Rightarrow x = 30$$

Жоспар бойынша өнімділік 30 га\күн, ал жыртылған жер бетінің ауданы: $30 \cdot 14 = 420$

Жауабы: 420 га.

Есеп: Бір ағаш шебері жұмысын 12 күнде, ал екіншісі сондай жұмысты 6 күнде орындайды. Екеуі бірлескенде осы жұмысты неше күнде орындайды?

Шешуі: 1) Барлық жұмысты 1-ге тең деп қабылдаймыз.

2) Бірінші шебердің еңбек өнімділігі $1/12$, ал екіншісінікі $1/6$.

$$t = \frac{A}{N} = \frac{A}{\frac{1}{12} + \frac{1}{6}} = 4$$

Жауабы: 4 күн

Құбырлармен толтырылатын бассейнге байланысты есептер

Жұмысқа байланысты мәселе есептерде насостармен сұйықтықтарды айдау, толтыруға байланысты тапсырмалар да кездеседі. Бұл жағдайларда атқарылған жұмыс ретінде айдалған сұйық көлемі алынады.

Есеп: Бассейн бір мезгілде 2 сағат ішінде 2 құбырмен суға толады. Егер бірінші құбыр екіншісіне қарағанда 3 сағат бұрын су толтыратын болса, неше сағатта бірінші құбыр бассейнді толтыра алады?

Шешуі: Бірінші құбырдың бассейнді толтыруға жұмсайтын уақытын x (сағ) деп белгілейік, $x > 0$.

Құбыр	Уақыт (t)	Өнімділік (N)	Жұмыс $A = N \cdot t$
I құбыр	x	$1/x$	1
II құбыр	$x + 3$	$1/(x + 3)$	1
I+II	2	$\frac{1}{x} + \frac{1}{x + 3}$	1

Теңдеу құрып шешеміз:

$$\left(\frac{1}{x} + \frac{1}{x + 3} \right) \cdot 2 = 1$$

$$x^2 - x - 6 = 0 \Rightarrow x_1 = 3, \quad x_2 = -2 < 0$$

Жауабы: 3 сағ

Есеп: Екі құбыр бірігіп бассейнді 10 сағатта толтырады. Жеке бірінші құбырдан екіншіге қарағанда әр сағат сайын 2 есе кем су ағатыны болса, құбырдың әрқасысы жеке-жеке қанша уақытта бассейнді толтыра алтынын есептеңіз.

Шешуі: Екінші құбырдың бассейнді толтыруға жұмсайтын уақытын x (сағ) деп белгілейік, $x > 0$.

Құбыр	Уақыт	Өнімділік	Жұмыс
I құбыр	$2x$	$1/2x$	1
II құбыр	x	$1/x$	1
I+II	10	$\frac{1}{2x} + \frac{1}{x}$	1

Теңдеу құрып шешеміз: $\left(\frac{1}{2x} + \frac{1}{x}\right) \cdot 10 = 1$

$x = 15, 2x = 30.$

Жауабы: 30 сағ, 15 сағ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. //Қазақстан мектебі. А., №2, 2004, б. 4-16.
2. Ю.М. Колягин и др. Методика преподавания математики в средней школе. М. «Просвещение» 1975.
3. Б.Б. Баймұханов математика есептерін шығаруға үйрету. Алматы, «Мектеп», 1983.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ТӘЖІРИБЕЛІК ТАПСЫРМАЛАР ОРЫНДАУ АРҚЫЛЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Шазадаева Н.Ж., студент

Ғылыми жетекші: Абдыкеримова Э.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада білім алушылардың өзіндік жұмыстарын қалай тиімді ұйымдастыру және Adobe Photoshop бағдарламасында орындалатын тәжірибелік тапсырмалар негізінде студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру мәселесі қарастырылған. Өзіндік жұмыс арқылы білім алушылардың қол жеткізетін жетістіктері мен нәтижелері көрсетілген.

Түйінді сөздер: компьютерлік графика, векторлық графика, студенттің өзіндік жұмысы

Ақпарат заманында графикалық редакторларда жұмыс жасай білетін, бәсекеге қабілетті мамандар қажет. Осыған байланысты жоғары оқу орындарында «Компьютерлік графика және модельдеу» арнайы курсы оқытылады.

Графикалық редакторларда жұмыс жасау - білімгерлердің танымдық белсенділігін, шығармашылық және ойлау қабілетін дамытуға, информатикаға қызығушылығын арттыруға, ең бастысы, осы ғылым негізімен тікелей байланысты мамандықтар әлеміне баулиды. Білімгерлер графикалық ортада жұмыс істеуді меңгергеннен кейін алған білімдерін жарнамалық өнімді құруда, әртүрлі білім саласындағы ғылыми және қолданбалы зерттеулерде қолдана алады. Құрылған бейнелерді баяндамаларда, мақалаларда, презентацияларда, Web беттерінде, баспа жүйесінде құжатта кірістіруі мүмкін.

Қазіргі заманымызда қоғамға өз бетімен жұмыс атқаратын, еркін де кеңінен ойлайтын, өздігінен алдына мақсат қойып және оған жетудің әдіс-тәсілін шығармашылықпен анықтап, сондай-ақ алған білімін қолдана алатын кәсіби-маман

тұлғасы болуы керек. Мұндай тұлғаның дамуына бағытталған білім берудің негізі - тұлғаның өздігінен білім алуы, өзін-өзі тәрбиелеуі, өзін жетілдіру үдерісі жатады.

Жоғары кәсіби білім берудің негізгі міндеті – болашақ мамандардың өз бетімен жұмыс істеу білігін мақсатты түрде, бірізділікпен дамыту керек. Сонымен қатар үйрене білу біліктілігі мен жаңа білімді шығармашылықпен қолдана білу дағдылары да қалыптасуы тиіс. Бұл мәселені білімгерлердің өзіндік, танымдық қызметтерін ұйымдастырудың формасы ретіндегі өзіндік жұмыстар арқылы шешуге болады.

Білім алушының өзіндік жұмысы – бұл қойылған мақсатты орындауға бағытталған, оқытушының тікелей қатысуынсыз жүзеге асырылатын, оқытушының жетекшілігімен ұйымдастырылатын, білімгердің белсенді іс-әрекеті.

Білім алушылардың өзіндік жұмысы барлық оқу бағдарламасының басым бөлігін құрайды. Маманның кәсіби дамуы өзіндік жұмысты орындауына байланысты деп есептеймін.

Осыған байланысты «Компьютерлік графика және модельдеу» пәнінен білім алушылардың өзіндік жұмысында орындаған тапсырмалардың мысалын ұсынамын.

Тапсырма. Объектіні ұлғайтатын лупаның эффектісін жасау

1. CorelDraw графикалық редакторын іске қосамыз. Пайда болған терезеге жаңа жұмыс аймағын құрамыз.

2. Терезенің оң жағында орналасқан құрал-саймандар тақтасынан «Эллипс» құралып таңдап, терезенің жұмыс аймағына эллипс сызамыз.

3. Салынған эллипсті белгілеп алып, мәзірлер жолында орналасқан Эффекты мәзіріне барып, Линза командасын таңдаймыз. Сол кезде экранның сол жақ шетінде қасиеттер терезесі пайда болады, сол жердегі параметрді Рыбий глаз параметріне өзгертеміз. Осы қадамдарды орындағаннан кейін линзаның әйнегі дайын болады.

4. Линзаның ұстағышын салу үшін құрал-саймандар тақтасында орналасқан «Основные фигуры» құралын таңдап, оның ішінен «Трапеция» фигурасын таңдап, оны терезенің жұмыс аймағына саламыз және қалаған түске боямыз.

5. Линза әйнегі мен, ұстағышты топтаймыз, ол үшін барлық объектілерді белгілеп алып, Упорядочить мәзірінде орналасқан Сгруппировать командасын таңдаймыз.

6. Құрал-саймандар тақтасында орналасқан «Текст» құралын таңдап, жұмыс аймағына кез-келген шағын мәтін жазамыз. Мәтіннің үстіне линзамызды әкеліп қоямыз.

Екінші нұсқа

1. Corel Draw графикалық редакторын іске қосып, Basic Shapes (Базовые фигуры) құрал-сайманының көмегімен лупаның корпусын жасаймыз. Ол үшін ең алдымен, Basic Shapes (Базовые фигуры) құрал-сайманының ішінен, трапецияға ұқсайтын фигураны таңдап алып, лупаның тұтқасын және лупаның басқы бөлігін жасау керек.

2. Pick (Указатель) құрал-сайманының көмегімен екі объектіні де белгілеп алып, келесі команданы орындаңыз: Arrange → Shaping → Weld (Расположение → Изменение формы → Объединить). Нәтижесінде осы екі фигура бірігеді.

3. Пайда болған объектіні бояу керек. Ол үшін: Pattern Fill Dialog (Диалоговое окно узорной заливки) құрал-сайманын алып, келесі параметрлерді беру керек.

4. Пайда болған объектіге көлем беру керек. Ол үшін: Window → Dockers → Extrude (Окно → Докеры → Выдавливания) командалары арқылы параметрлерді береміз. Параметрлер беріліп болса Apply (Применить) батырмасын басу қажет.

5. Енді лупаның әйнегінің ұлғаюын келтіру қажет. Ол үшін Ellipse (Эллипс) құрал-сайманын алып екі дөңгелек сызамыз.

6. Сызылған дөңгелектің бірін белгілеп алып, Window → Dockers → Lens → Manifest (Окно → Пристыковыаемые окна → Линза → Увеличение) командасын орындап, келесі параметрлерді береміз (28-сурет). Сызылған дөңгелектің екіншісін белгілеп алып, Window → Dockers → Lens → Fish eye (Окно → Пристыковыаемые окна → Линза → Рыбий глаз) командасын орындап, қажет параметрлерді енгіземіз.

7. Бірінші дөңгелектің үстінгі жағына екіншісін орналастырып, екі объектіні біріктіріңіз. Дайын болған эйнекті лупаға орналастырып, бүкіл объектіні біріктіріңіз.

Осындай тәжірибелік тапсырмаларды орындауға арналған өзіндік жұмыстар білім алушылардың өз күштеріне сенімділігін және жауапкершілігін арттырып, өзіндік баға беру қабілетін қалыптастырады, ал бұл білім алушының қызығушылық көзқарасын және белсенділігін арттыратын сенімді тәсіл. Өздігінен орындайтын жұмыстың нәтижесі жақсы болуы үшін ұйымдастыру-әдістемелік шараларының анық жоспарланған жүйесі болуы және білім алушы оқу-әдістемелік, анықтама-нормативтік материалдармен толық қамтамасыз етілуі қажет. Болашақ маман оқу орнын бітірген соң, мектеп оқушыларын өздігінен жұмыс жасауға үйрету, өзінің білім деңгейін жоғарылату үшін өздігінен білім алу жолымен айналысуды үздіксіз қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Петров М.Н., Молочков В.П. Компьютерная графика: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2014. - 811 с.
2. Абдыкеримова Э.А. Компьютерлік графика. Оқу құралы. – Ақтау, 2015. – 125 б.

СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДА МУЛЬТИМЕДИА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ

Шажрадинова Ж.С., студент

Ғылыми жетекші: Абдыкеримова Э.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада сыныптан тыс жұмыстарда мультимедиа технологияларын пайдалану мүмкіндіктері қарастырылған. Мультимедиалық технологиялар – әр түрлі типті мәліметтерді дайындау, өңдеу, біріктіру, ұсыну әрекеттерін аппараттық және бағдарламалық жабдықтарды пайдалану арқылы жүзеге асыратын технологиялар жиынтығы. Мультимедиа таным үдерісінің жоғарылауына септігін тигізеді және оқу-тәрбие мазмұнын интерактивті формада ұсынатын дидактикалық аппаратты-бағдарламалық құрал.

Түйінді сөздер: сыныптан тыс жұмыс, компьютерлік технология, мультимедиа

Сыныптан тыс жұмыс – оқу бағдарламасының шеңберіне кірмейтін және оқу кестесінен тыс мектеп өткізетін әр түрлі тәрбиелік- оқытушылық іс-шаралар.

Сыныптан тыс жұмыстардың мазмұны – оқушының теориялық білімін кеңейтіп, толықтыра түседі және оқушылардың жеке қабілетін дамытады.

Сыныптан тыс оқытуды ұйымдастырудың бірнеше формалары бар. Олар: үйірме, оқу-саяхат, клуб жұмысы, ертеңгілік, ғылыми жұмыстар, іскерлік ойындар, диспуттар, байқау, көрмелер, олимпиадалар, пәндік апталықтар, онкүндіктер, айлықтар, мектеп мерекесін және кештерін өткізу сияқты шаралар сыныптан тыс жұмысқа жатады.

Сыныптан тыс жұмысты ұйымдастырғанда және өткізгенде мақсаттың болмауы оқушы мен мұғалім арасындағы арақатынасты бұзатын формализмді туғызады, ондай жұмыстың еш тиімділігі болмайды немесе теріс нәтиже береді. Бастар алдында күтілетін нәтижелерді анықтап алу қажет. Бұл жалпы әлеуметтік тәжірибені меңгеру және құндылықтардың позитивті жүйесін қалыптастыру мақсатына жетуге көмектесетін міндеттерді тұжырымдауға көмектеседі. Ойластырылған әр шараның тәрбиелік міндеті мен мақсатының айқын тұжырымдамасы болуы қажет. Сонымен қатар, әр жұмыстың маңыздылығы оқушыға анық болу керек.

Информатика бойынша сыныптан тыс жұмыс компьютерлер және ақпараттық технологиялар ұсынатын мүмкіндіктердің және құралдардың әртүрлілігіне байланысты – пәнаралық болатынын атап өту қажет. Сыныптан тыс жұмыста, информатика, физика, ағылшын тілі, еңбек, география және т.б. сабақтары бойынша компьютерлік әдістер аса табысты қолданыла алады. Осындай сыныптан тыс жұмыстың ерекшелігі – қызығушылығы әр түрлі оқушыларды мұндай сабақтар біріктіреді, оларды информатика және өтіп жатқан сәйкес пәннің оқытушысы жүргізеді, өйткені басқа пәннің мұғалімдері ақпараттық технологияны жеткілікті түрде біле бермейді.

Соңғы жылдары информатикада практикалық мәні және танымдық қызығушылығы бар жаңа бағыттар пайда болды – ақпаратты өндеуге компьютерлік технологиялар, сонымен қатар, мультимедиа, гипертекст, Интернет. Бұл сұрақтар информатика бағдарламасында өз бейнеленуін тапты, бірақ практикаға бөлінген сағат саны жеткіліксіз болғандықтан, сыныптан тыс оқыту, информатикадан оқушылардың білім сапасын көтеруге негіз болуы қажет.

Мультимедиа - компьютерде дыбысты, ақпаратты, тұрақты және қозғалыстағы бейнелерді біріктіріп көрсету үшін жинақталған компьютерлік технология. Ол ақпаратты кешенді түрде бейнелеуді, яғни, мәліметтерді мәтіндік, графикалық, бейне-, аудио- және мультипликациялық түрде шығаруды жүзеге асырады. Мәтін, түрлі-түсті графика, дыбыс, сөз бен кескін синтезін жасап, ақпараттың өте көлемді мөлшерін жадында сақтап, диалогтық түрде жұмыс істейді.

Мультимедиа элементтерімен еркін интерактивті түрде байланыс жасауға, дыбыспен сүйемелденетін бейне көріністерді компьютер экранында көрсетуге, тыңдауға толық мүмкіндік бар.

Мұндай біріктіріліп көрсетілетін компьютерлік технологиялар ақпаратты қабылдаудың сапалы жаңа деңгейін қамтамасыз етеді: білім алушылар енжар ғана ойланып қоймайды, ол ағымдағы үдеріске белсенді қатысады.

Мультимедиялық ресурстарды пайдалана отырып жасақталған бағдарламалар бір мезгілде бірнеше сезім мүшелеріне әсер етеді, сондықтан олар білім алушылардың ағымдағы үдеріске қызығушылығы мен назар аударуын тудырады [1].

Microsoft PowerPoint программасында әр түрлі материалдарды оның дыбыстық және мультимедиялық мүмкіндіктерін пайдаланып, жандандырып жіберуге болады. Мұнда әрбір слайд статикалық бейнелерден, суреттерден, сұлбалардан, диаграммалардан, мәтіндік фрагменттерден, сондай-ақ видеофрагменттерден (бейнефильмдер, анимациялар) тұруы мүмкін.

Слайд көрсету дыбыстық жазбалармен (дикторлық мәтінмен, музыкалық туындымен) қолдауда болуы мүмкін. Слайдтар презентациядағы кез-келген басқа слайдтарға сілтемеден және локалды диск немесе Интернетте орналасқан әртүрлі объектілер мен құжаттардан тұруы мүмкін. Тәжірибе жүзінде кез- келген ақпарат түрін слайд-шоу режимінде көрсетуге болады, бұл кезде құрылымдалған презентацияларды гиперсілтеме жүйесімен қамтамасыздандыруға болады. Мұндай иллюстрацияланған материалдарды сыныптан тыс жұмыстарда тиімді пайдалану үшін мультимедиялық проектордың көмегіне сүйенген дұрыс.

AutoPlay Media Studio бағдарламасы арқылы да мультимедиялық портфолио, презентациялар, электронды фотоальбом, жоғары сападағы бейнефайлдар, қарапайым дыбыстық және бейнелік ойнатқыштар жасауға болады.

AutoPlay Media Studio бағдарламасының құрал-саймандар тақтасында объектілермен қарапайым және жеңіл жұмыс жасауға арналған элементтер және бейнелермен, бейнефильмдермен және дыбыстармен жұмыс жасауға арналған батырмалар да орналасқан. AutoPlay Media Studio бағдарламасының жаңа нұсқасында объектілердің үлкен кітапханасы қосылды – Professional Content Gallery.

Экранда кадр пішімін және құрылысын жобалауда нысандар арасында мағына мен байланыстың болуын назарға алу керек. Нысандарды құрастыруда ұсынылады:

- бір-біріне жақын нысандар көруде олар біртұтас болуға неғұрлым ықтимал;
- бейнелердің ұқсастығы мен тұтастығы көп болса, олар неғұрлым көп ықтималдықта ұйымдастырылады;
- бейненің түрі, әріптер мен сандардың өлшемдері, түс қанықтығы, мәтін орналасуы және т.б. таңдаған кезде фонның ерекшеліктерін ескеру;
- көрнекі ақпарат мәліметтерінде жарқыраған және контрасты түстерді шамадан асырмау;
- қосымшаның түстік үйлесіміне назар аудару, яғни ақ фонға қара қаріп түсін пайдалану ұсынылады - бұл адам көзі аз шаршауға мүмкіндік береді;
- аса қажет материалды есте сақтау үшін, оның түсін, қаріп өлшемін, стилін және астын сызып ерекшелену керек [2].

Мектеп жасындағы оқушылармен сыныптан тыс жұмысты мектепте алған өмір тәжірибесінен жинақталған білімін ескере отырып жүргізу керек. Бұл жастағы оқушылар көп тырысады, олар қиын жағдайларда өз күштерін тексеріп көруге талпынады, еңбекте дамыған қабілетін көрсету мүмкіншіліктерін іздестіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Абдраманова Г. Б., Таженова С. К. Оқу үрдісінде мультимедиа технологияларын қолдану // Молодой ученый, 2015, №7. - С. 8-9.
2. 1. Киселев С.В. Мультимедиа құралдары. - М.: «Академия» баспа орталығы, 2016. - 64 б.

MS ACCESS БАҒДАРЛАМАСЫНДА ҚАЛЫП ҚҰРУ ЖӘНЕ ОНЫ ПАЙДАЛАНУ ӘДІСТЕМЕСІ

Смагулова Н.Н., студент

Ғылыми жетекші: Шуақбаева Р.С.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Microsoft Access - бұл мәліметтер қорын басқару жүйелерінің құрамына енетін және Microsoft Office XP пакеті өнімдерінің бірі болып табылатын бағдарлама. Бұл Access бағдарламасы мәліметтер қорының кестелеріне мәліметтерді енгізуді, оларды сақтауды және тасымалдауды, сонымен бірге осы ақпараттың жиынтығынан маңызды бизнес - шешімдер қабылдау үшін қажетті мәліметтерді алуды қамтамасыз етеді.

Microsoft Access қосымшасына қатысты мәліметтер қоры – бұл кестелер, сұраныстар, формалар, есептер, беттер, макростар және модулдер сияқты объектілердің жиынтығы.

Түйінді сөздер: MS Access, қалып, кесте, конструктор, өріс.

Информатика пәнінен оқу процесінде орта білім беретін мектептерде мейліше танымал бағдарламалық өнім - MS Access мәліметтер қорын басқару жүйесі болып табылады. Ол өз жүйесіне мәліметтер қорының реляциялық графикалық мұқабалы түрін қамтиды. Мұндай қорлардағы мәліметтер біртекті жазбалардан тұратын бір немесе бірнеше кестелер түрінде беріледі. Қызмет көрсету жүйесі ЭЕМ-ге мәліметтерді енгізу, мәліметтерді қандай-да бір белгісі бойынша сұрыптау, мәліметтер құрылымын түрлендіру, мәліметтерді шығару және т.б. сияқты жұмыстарды қамтамасыз етеді.

Қалыптар - берілгендерді экраннан енгізуді жеңілдету үшін дайындалған бланк. Кейде кестені жасырын түрде ұстап (пайдаланушыға толық көрсетпей), бір ғана жазуымен таныстырады. Осы себепті көп жағдайларда кесте – қалып түрінде дайындалады.

Қалыптарды кесте негізіне құрып, оған өзгерістер енгізуге болады. Бұл кезде өзгерістер автоматты түрде кестеге де енгізіліп қойылады. Қалыптарды құрудың негізінен үш тәсілін жатқызуға болады:

- Қалыптар (қалыптарды кесте негізінде құру);
- Қалыптар шебері (қалыптарды жартылай автоматты);
- Құрастырушы көмегімен.

Қалыптар тәсілін қолданғанда, қалып дайын күйінде пайда болады. Оған өзіңіз қажетті өзгертулеріңізді енгізесіз: пішімдеу, редакциялау, безендіру және т.б.

Қалыптар шеберімен жұмыс істеу тәсілі:

1. Құру қыстырмасына өтіп, Қалыптар шеберін шертіп сұхбат терезесі пайда болады.

2. Кестеден қажетті өрістерді таңдау қажет.

3. Қалыптың сыртқы түрін, қажетті стилін тандап, оған атау беріп, Қалыпты көру және мәліметтер енгізу әрекетін қабылдап, Құру батырмасын шертіңіз (Сурет 1).

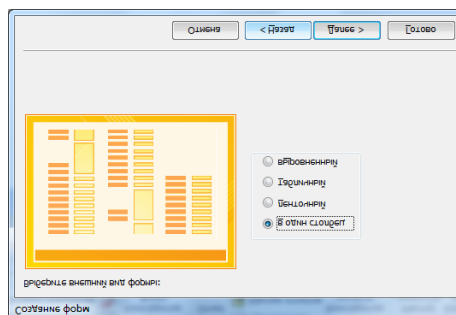
Access – әр түрдегі қалыпта құруға болады.

1) Толық экранды қалып (В один столбец) - мұндай қалыпта өрістер экранда бір баған бойында орналасады. Әрбір өрістің сол жақ тұсында осы өрістің Подпись қасиетінде көрсетілген мән бейнеленеді.

2) Ленталық (Ленточный) – қалыпта терезесінде кестенің бір мезгілде бірнеше жазбалары бейнеленеді өрістің қолтанбалары бағандардың тақырыбы түрінде беріледі. Кесте режиміндегідей оның сыртқы көрінісін өзгертуге болады.

3) Кестелік (Табличный) - мұндай қалыптағы мәліметтер электронды кесте түрінде беріледі. Кесте режиміндегідей оның сыртқы көрінісін өзгертуге болады.

4) Тураланған (выровненный) - мұндай форманың бір аймағы (негізгі қалып) негізгі кестенің мәліметтеріне берілген, ал келесі аймағы (бағынышты қалып) байланысқан кестенің жазбаларын бейнелейді.

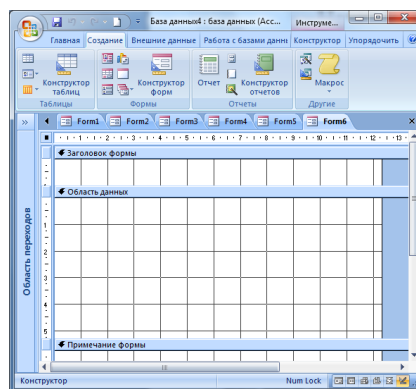
Сурет 1 - Қалыптар шеберімен құру

Қалыптарды құрастырушы көмегімен құру:

1. Құру қыстырмасына өтіп, Қалыптар құрастырушы тәсілін шертіп, сұхбат терезесі пайда болады.

2. Қалыптың таза беті пайда болады.

3. Қалыптың мәліметтер аймағына кестенің қажетті өрістерін енгізіп, барлық пішімдеу әрекеттерін орындаймыз (Сурет 2).

Сурет 2 - Қалыпты құрастырушы тәсілі

Қалыптарға енгізулердің бәрін басқару элементтері деп атайды. Олар негізінен екі типті: байланысты және байланыссыз.

Байланысты басқару элементтері мәліметтер қоры кестесінің өрістік мәліметтерін пайдаланады. Мысалы, мәліметтер облысына өріс атауы көшіріліп, қалыпты іске қосу кезінде атау орнына кестедегі сәйкес мән жазылады. Керісінше, өріске не мән енгізілсе, ол кесте өрісіне де енгізіледі.

Байланыссыз элемент - қалыпта кесте өрістеріне байланыссыз құрылған элемент, мысалы, қалыпқа енгізілген түсініктеме сөздер, сызылған түрлі кескіндер.

Мәліметтер аймағы - өрістер құрылатын және бапқа келтірілетін қалыптың негізгі бөлімі.

Қалыптың құрылымы. Суреттен көріп отырғанымыздай, қалып үш негізгі бөліктен тұрады: тақырып аймағы, мәліметтер аймағы және ескерту аймағы. Бөліктерді бөліп тұрған сызықтар тінтуір көмегімен жылжытылады - ол бөліктердің көлемін талапқа сәйкес өзгереді. Тақырып және ескертпе бөліктері өңдеуге тағайындалған - олардың мазмұны қалып негізделген кестемен немесе сұраспен байланысты емес. Мәліметтер аймағында мәліметтерді бейнелеуге немесе оларды енгізуге арналған басқару элементтері ұсынылған. Қалыпты құраушы мұнда мәліметтерді енгізуді автоматтандыру үшін қосымша басқару элементтерін (ауыстырып қосқыштар, жалаушалар, тізімдер және т.б.) орналастыра алады.

Қалыптың басқару элементтері. Құрушы пайдалана алатын басқару элементтері Құрастырушы қыстырмасында берілген. Оны Microsoft Access Басқару элементін таңдау оның белгішесіне шерту арқылы орындалады. Қалып өрісіне элементпен бірге біріктірілген жазылым қойылады. Үнсіз келісім бойынша бұл жазылым стандартты, мысалы, ауыстырып-қосқыштар үшін ол Ажыратқыш1, Ажыратқыш2 және т.с.с. Қалыпты өңдеудің негізгі элементтері мәтіндік жазылымдар және сурет. Қалыпта мәтіндік жазылымды құру үшін екі басқару элементі қызмет етеді, олар Жазба және Өріс элементтері. Графикалық элементтерді құру үшін Сурет, Құрама қоршау және Ендіріліген қоршау, диаграммалар қызмет етеді.

Мысалы, «Ш. Есенов атындағы КМТИУ кітапханасы» мәліметтер базасы терезесінде Оқырмандар кестесін ашыңыз:

1. Ол кестеге келесі өрістерді қосыңыздар:

Оқырмандар : таблица		
Имя поля	Тип данных	Описание
Туған жылы	Дата/время	
Мекен-жайы	Текстовый	
Телефоны	Текстовый	
Білімі	Текстовый	

2. Жаңа өрістерге қажетті жазба мөлшерін енгізіңіз.

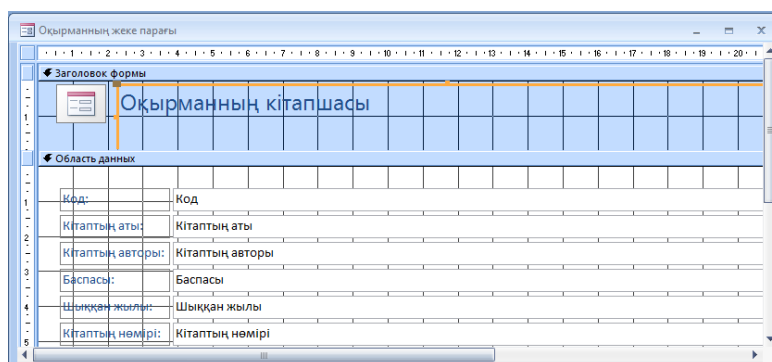
3. Access-тің қажетті терезесіне қайта оралыңыз. Кестелер тізімінен Оқырмандар кестесін ерекшелеңіз де, Құру қыстырмасында Қалып объектісін тандап алыңыз. Нәтижесінде автоматты түрде құрылған және кірістіру үшін ашулы тұрған қалыпты аламыз.

4. Қалыпты құрастырушы режимінде ашыңыз. Бағасы басқару элементтерін ерекшелеп алып өшіріп, тастаңыз.

5. Кітаптың аты, Кітаптың авторы, Кітаптың нөмірі, Туған жылы, Мекен-жайы, Телефоны, Білімі басқару элементтерін жаңа орынға орналастырыңыз.

6. Сақтау командасын орындап немесе Қалыптар құрастырушы аспаптар панеліндегі Сақтау батырмасын басыңыз.

7. Пайда болған Сақтау сұхбат терезесіндегі Қалыптың атын кірістіру өрісіне қалыптың атын Оқырманның жеке парағы деп көрсетіңіз.

8. Қалыптар терезесін жабыңыз.

9. Қалыптар тізімін алу үшін Мәліметтер базасы терезесіндегі Қалыптар таңбашасын шертіңіз. Осы тізімде қалып пайда болады.

10. Microsoft Access бағдарламасын жабыңыз.

Қорыта айтсақ, Microsoft Access ең кең таралған мәліметтер базасын басқару жүйелерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар Microsoft Access мәліметтер базасын басқару жүйесі объектілерді құруға және қолдануға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Днепров А. Видеосамоучитель. Microsoft Access 2007 (+ CD-ROM) / Днепров Александр. - Москва: Мир, 2017. - 518 с.

2. Бекаревич Юрий. Самоучитель Access 2010 (+ CD-ROM) / Юрий Бекаревич, Нина Пушкина. - М.: БХВ-Петербург, 2017. - 432 с.

3. Гурвиц Г. Microsoft Access 2010. Разработка приложений на реальном примере / Г. Гурвиц. - М.: БХВ-Петербург, 2017. - 496 с.

«ФИЗИКА ЖӘНЕ АСТРОНОМИЯ» КУРСЫН ПӘНІШІЛІК КІРІКТІРІП ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Сүйінбаева Г.М., студент

Ғылыми жетекші: Түркменбаев Ә.Б.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау қ.

Аңдатпа.. Мақалада физика және астрономияны пәнішілік кіріктіріп оқытуда ұғым мен теорияны біртұтас жүйелеу барысында оқушы санасында табиғаттың біртұтас

ғылыми бейнесі қалыптастыру қарастырылған. Оқушылардың дүниетанымдық идеяларын, танымдық және шығармашылық белсенділігін дамытуда дүниенің біртұтас ғылыми бейнесін қалыптастырудың алатын орны ерекше.

Түйінді сөздер: жасанды серіктер, горизонталь лақтырылған дене, ғарыштық жылдамдық, центрге тартқыш үдеу, бүкіләлемдік тартылыс күші

Жасанды серіктердің қозғалысы тақырыбы 9-сыныптың «Физика және астрономия» курсына бұдан бұрын оқылған горизонталь лақтырылған дененің қозғалысы туралы материалмен тығыз байланыста баяндалады. Сабақтың мазмұнының негізіне оқулықтың 17-параграфының материалы алынады [1]. Тақырыпқа оқушылардың көңілін бөлу үшін, сабақты оқушылардағы бар білімге және горизонталь лақтырылған дененің ұшу қашықтығының формуласына қайшы келетін фактілерді анықтайтын, оқу проблемасын қоядан бастауға болады. Лақтырудың бастапқы жылдамдығын арттырған

кезде дененің ұшу қашықтығы жылдамдыққа $l = g_0 \sqrt{\frac{2H}{g}}$ формуласы талап еткендей

пропорционал артпайды, тіпті белгілі бір жылдамдықта кемитіндігі байқалады. Бұл қайшылықты қалай түсіндіруге болады? Егер пайда болған сұраққа оқушылар дұрыс жауап бере алмаса, онда қойылған сұраққа мынадай түсініктеме береміз. Бұрын горизонтқа бұрыш жасай және горизонталь лақтырылған дененің Жерге қатысты қозғалысы, Жер жазық және $\vec{g}$ үдеуі тұрақты деген ұйғарымдармен қарастырылды. Бірақ үлкен жылдамдықпен қозғалатын ғарыштық зымырандар үшін бұл екі ұйғарым да қабылданбайды, сондықтан Жер шар екендігін, ал үдеу арақашықтықтың квадратына кері пропорционал өзгеретінін айтамыз. Осыдан кейін оқулықтың §17-параграфының материалын баяндауға көшеміз.

Бұл материалды оқып үйренген кезде сабақта «Жасанды серіктер» және «Автоматты станциялар» деген кестелерді, сондай-ақ Күн жүйесінің сұлбасын пайдалануды ұсынамыз. Бұл көрнекі құралдарды пайдаланып, Күн жүйесіндегі ғаламшарлар қозғалысын айқын және қызықты түрде әңгімелеуге болады. Жердің жасанды серіктері және автоматты станциялар туралы ұғым береміз. Мұнда бірінші, екінші және үшінші ғарыштық жылдамдықтардың мәні мен ұғымын ашып көрсетеміз. Осындай әңгімеден кейін, шынында, мынадай сұрақ туады: бірінші ғарыштық жылдамдықты қалай есептеу керек? Оған жауап беру үшін бірінші ғарыштық жылдамдық формуласының қарапайым қорытылуын береміз.

Мысалы, h биіктіктегі массасы m серік үшін бірінші ғарыштық жылдамдықты есептейік [2].

Жер бетінен h биіктікте шеңбер бойымен қозғалып жүрген серіктің центрге тартқыш үдеуі

$$a_h = \frac{g_h^2}{R + h}$$

Серікке бұл үдеуді Жердің тарту күші береді.

$$F = G \frac{m M_{\text{ж}}}{(R + h)^2}.$$

Ньютонның екінші заңы бойынша

$$a_h = \frac{F}{m} = \frac{G m M_{\text{ж}}}{m (R + h)^2} = \frac{G M_{\text{ж}}}{(R + h)^2}$$

$$\text{Демек, } \frac{G M_{\text{ж}}}{(R + h)^2} = \frac{g_0^2}{R + h}.$$

$$\text{Бұдан } g_h^2 = \frac{G M_{\text{ж}}}{R+h} \text{ немесе } g_h = \sqrt{\frac{G M_{\text{ж}}}{R+h}} \quad (1).$$

1-ші формуланы қорытып шығарғаннан кейін, Жер бетінен h биіктіктегі денеге горизонталь бағытта $g_h = \sqrt{\frac{G M_{\text{ж}}}{R+h}}$ жылдамдық беретін болсақ, онда ол Жерді шеңбер бойымен қозғалатынын айтамыз. Осындай жылдамдықпен қозғалатын денені Жердің жасанды серігі деп анықтама береміз.

Бұл жерде бір ескеретін жағдай, Жердің серігі ретіндегі дененің ұшыру жылдамдығының мәні оның Жерден жоғары ұшқандағы h биіктігіне тәуелді. Сондықтан $7,9 \cdot 10^3$ м/с жылдамдықты бірінші ғарыштық жылдамдықтың әмбебап мәні деп есептеуге болмайды. Әр түрлі биіктікте оның мәні түрліше болады. Серіктің Жерден ұшу биіктігі неғұрлым жоғары болса, берілген биіктікте орбита бойымен ұшуға қажетті бірінші ғарыштық жылдамдықтың шамасы соғұрлым кішірейе береді.

Шағын биіктікте, айталық h ($h \ll R$). Жерді дөңгелек орбитамен айналып жүрген серіктің бірінші ғарыштық жылдамдығын есептейік. Бұл жағдайда Жер серігінің центрге тартқыш үдеуі еркін түсу үдеуіне тең болады. $a = g$. Ал центрге тартқыш үдеу $a = \frac{g^2}{R}$,

мұндағы R - Жер радиусы, демек, $\frac{g^2}{R} = g$. Бұдан $g = \sqrt{g R}$. Бұл формулаға $g = 9,8 \text{ м/с}^2$ және $R = 6,37 \cdot 10^6$ м сан мәндерін қойсақ, мынаны аламыз:

$$g = \sqrt{9,8 \text{ м/с}^2 \cdot 6,37 \cdot 10^6 \text{ м}} \approx 7,9 \cdot 10^3 \text{ м/с}.$$

$7,9 \cdot 10^3$ м/с алғаннан кейін, мынаған назар аударамыз. Егер Жерде атмосфера болмаса, онда $7,9 \cdot 10^3$ м/с жылдамдықпен горизонталь бағытта ұшырылған серік Жерді айнала дөңгелек орбитамен қозғалған болар еді. Атмосфера бар болғандықтан серіктің қозғалысына кедергі түседі, оның жылдамдығы азаяды және ол Жерге құлап түсуге тиіс. Бірақ жоғары көтерілген сайын ауа атмосферасының тығыздығы тезірек кемиді, соның салдарынан серік қозғалысының кедергісі әсер етпейтін және мейлінше жоғары биіктікке кетерілетіндей ету керек деген қорытынды жасауға болады. Серікті орбитаға шығаратын зымыран, әдетте вертикаль ұшырылады, сосын берілген программа бойынша сәйкес биіктікте вертикаль бұрыш жасай бұрылады және де двигательдің жұмысы тоқтағаннан кейін (бірінші ғарыштық жылдамдыққа жеткенде) серік орбита бойымен еркін қозғалады.

Серіктердің Жерді айнала қозғалысы тек бір ғана күштің Бүкіләлемдік тартылыс күшінің әсерінен болады. Бұл күш барлық денелерге – серікке де, оның ішінде не бар соның бәріне бірдей үдеу береді. Демек, бұл серіктегі барлық денелер салмақсыздық күйде болады деген қорытынды жасаймыз.

Қорыта айтқанда, ұғым мен теорияны біртұтас жүйелеу барысында оқушы санасында табиғаттың біртұтас ғылыми бейнесі қалыптасады. Ал дүниенің біртұтас ғылыми бейнесін оқушы санасында қалыптастыру – физика мен астрономияны оқытудың әдістемелік жүйесінің негізгі мақсаты болып табылады. Міне, сондықтан да физика мен астрономияның қазіргі әдістемелік жүйесі оқушы санасында оның дүниетанымы үшін аса мәнді болып табылатын әлемнің біртұтас ғылыми бейнесін қалыптастырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Башарұлы Р., Қазақбаева Д. Физика және астрономия: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2010. – 248 б.
2. Түркменбаев Ә.Б. Бағдарлы мектептер үшін физика және астрономия пәндерін интеграциялаудың әдіснамалық негізі // Ғылым және білім. №2, 2014 ж. 37-41 б.

ОРТА МЕКТЕП ИНФОРМАТИКА ПӘНІ БОЙЫНША ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ

Сұлтан А.Н., студент

Ғылыми жетекші: Урбисина Г.О.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Баяндамада сапалы білім алуға бағытталатын бағалау критерийлерін қолданудың мәні ұсынылған.

Түйінді сөздер: критериалды бағалау, оқу жетістігі, бағалау критерийлері.

Бүгінгі білім беру жүйесінің ерекшелігі-білім алушының қандай да бір іс-әрекетке күзiреттiлiгiн дамыту болып табылады. Ұлы педагог Ы.Алтынсарин «Оқытушы бағалағанда олардың iске қатысы жоқ сөздерiне қарап емес, олардың егiстерiнiң бетiне шыққан жемiстерiне, яғни оқушыларына қарай бағалау керек» деп, айтқандай, оқушы жетiстiгiн нақты бағалау мәселесi-бiлiм беру жүйесiндегi өзектi мәселелердiң бiрi.

Оқушылардың бiлiм нәтижелерiн бағалау оқыту үдерiсiнiң маңызды бөлiгi болып табылады, оқыту үдерiсiн басқарудың түйiндi кiлтi бағалауда деп те айтуға болады. Көптеген жылдар бойы оқушы жетiстiгi басқа оқушымен салыстырмалы түрде бағаланып келдi. «Бағалау» терминi «жақын отыру» латын тiлiндегi мағынада-бағалаудың негiзгi сипаты бiр адам басқа адамның не айтып, не iстегенiн немесе өзiн-өзi бақылау жағдайында өзiнiң дербес ойлауын, түсiнiгiн немесе тәртiбiн мұқият бақылауы болып табылады.

Ұстаз кәсiби бiлiмiн үнемі жетiлдiрiп отыруы керек. Қазiргi таңда елiмiз дарынды балалар тәрбиелеуде зор көңiл бөлiнiп отыр. Сондықтан оқыту мен дамытудың жаңа мазмұнын құруға, оның әдiстемелiк жүйесiн iздестiру мәселелерiне мән берiлуде. Балалардың интеллектуалды қабiлеттерiн анықтау және дамыту үрдiсi орталықтың құрылымдық бөлiмшелерiнде әрбiреуiнде бiрегей бiлiм беру ортасын құру арқылы жүзеге асады. Оқушылардың интеллектуалдық қабiлеттерiн анықтап, оны одан әрi дамытуда дамыта отырып оқыту технологиясының маңызы зор.

Бұрын оқытуда оқушылар тек қана тыңдаушы, орындаушы болып келсе, ал қазiргi оқушы өздiгiнен бiлiм iздейтiн жеке тұлға екендiгiне ерекше мән беруiмiз керек.

Оқушы өзiн-өзi талдау мен рефлексия жасау тәжiрибесiн үйренуi, оқу үдерiсi ғана емес, бағалау үдерiсiнiң де белсендi қатысушысы болуы керек. Бұл жағдайда өзiн-өзi бағалауға баса назар аударылады.

Қазiргi кезде оған жететiн жаңа педагогикалық технологияларда баршылық. Соның бiрi - критериалды бағалау жолдары.

Критерийлiк бағалау жүйесi- қандай да бiр оқу материалы қаншалықты мөлшерде меңгерiлгендiгiн анықтайтын, iс жүзiндегi дағдылар қалыптасатын, оқу курсында бекiтiлген белгiлi бiр талаптардың ең аз көлемiн меңгеру деңгейiн салыстыру мүмкiндiгi анықтайтын жүйе.

Критериалды бағалауды енгізудің мақсаты — мектепте білім беру сапасын көтеру, мектеп бітірушілердің білімін халықаралық стандартқа сәйкестендіру.

Білім сапасын бағалау жүйесінде жаңарту мәселесі:

- Бес балдық жүйенің қазіргі заманға сай білім жүйесін қанағаттандыра алмауы
- Оқушы танымындағы өзгерістер мен білім саласындағы қалыптасқан қайшылықтар

- Әлеуметтік сұраныстардың өзгеруі

Ұстанымдар негіздері:

- Бағамен оқушының жұмысы бағаланады.
- Дескрипторлар оқушыға алдын-ала белгілі болуы шарт.

- Оқушы өз білім деңгейін анықтай алуы қажет.
- Нақты білімділік мақсатты бағалауы қажет.

Қазіргі кезде оқытудың көптеген жаңа технологиялары жайлы айтылып, бұқаралық ақпараттар құралдар арқылы да жарияланып келеді. Бұған көптеген материалдар бар. Оқуды бағалау тақырыбы өте күрделі және мұғалімнің оқушыға қоятын бағасы өте тиянақты, әділ, маңыздылық пен дәлелділік, жариялылық пен қарапайымдылықпен сипатталатын болса, оқушылардың да оқуға деген ынтасы артуына, қандай да бір мақсатқа жетуіне ықпал етеді деп есептейміз. Оқушылар тапсырманы шығармашылықпен, ізденіспен орындаса, тақырып мазмұнын суреттеп берсе, ол жұмыс жоғары бағаланатынын біледі. Кез келген іс-әрекетте өзінің қиындықтары болады. Жаңа бағдарламамен жұмыс істеген мұғалімдердің де өздеріне лайықты жетістіктері мен кедергілерге кездесетіні болады. Мұғалімдер мектеп іс-тәжірибесінде оқушыларды формативті бағалаудың бір ғана түрін қолданады. Оқушыларды білім алуға ынталандыруда формативті бағалаудың 12 түрін толық қолдануы оң нәтижелерін берері сөзсіз.

Пән бойынша жалпы оқу мақсаттары оқушылардың сол пән бойынша жетістіктерін және олардың жекелей жұмыстарының нәтижесін жалпылау – бағалау критерийлері болып табылады;

Рубрикатор – оқушының өткен тақырып бойынша алған білімін бағалау критерийлерінің тізбесі. Ол қандай да бір тақырыпты меңгеру мақсатымен анықталады және берілген рубриканы ашатын критерийлермен толықтырылады.

Критерий – оқыту міндеттерімен анықталады, оқушының жұмыс барысында орындайтын және нәтижесінде меңгеруге тиісті әртүрлі іс-әрекетінің тізбегі.

Дескрипторлар – әрбір критерий бойынша оқушының жетістік деңгейін сипаттайды және белгілі ұпайлармен бағаланады: жетістік жоғары болған сайын ұпай да жоғары болады.

Өткен тақырып бойынша барлық жұмыстар, бақылау жұмыстары да сәйкес рубрикамен бағаланады. Рубрикаларды оқушы әр тақырыпты бастар алдында алады. Бұл берілген тақырып бойынша қорытынды жұмысы қалай бағаланатындығын түсінуіне мүмкіндік береді. Дәлірек айтсақ, рубрика оқушыға берілген тақырыпты меңгеру нәтижесінде нені үйренетіндігін және осы тақырыпты меңгеру үрдісінде неге көбірек көңіл аудару керек екендігін көрсетеді. Яғни, оқушы өз оқуының белсенді бір жағы – субъект болады.

Критерийлер және дескрипторларды қолдана отырып, оқушы жақсы нәтижеге жету үшін қандай қадамдар жасауы керектігін анық көре алады. Ол жұмысын өздігінен бағалай алады және уақытында аяқтай алады.

Балдық бағалауда оқушылар жасаған еңбегіне сәйкес бал жинайды. Балдық жүйеде белгілі критерийлермен өлшенетін жазбаша жұмыс болу керек. Бағалаудың әр параметрі сабақтың және деңгейдің тармағында көрініс табады. Барлық көрсетілген параметрлер белгіленген критерийлер бойынша өлшенеді және есептеледі және оқушылар онымен таныстырылады. Бағалау критерийлерімен және дескрипторлар оқушыларға ұсынылады. Сол дескрипторлар арқылы оқушылар өзінің деңгейін анықтай біледі.

Ішкі жиынтық бағалау – тоқсан ішіндегі оқыту апараты блогын зерделеуді аяқтаған кезде білімді, икемділікті және дағдыларды қолдану деңгейін айқындау және тоқсандағы, оқу жылындағы жиынтық бағаны айқындау үшін қолданылады.

Ішкі жиынтық бағалауды ұйымдастыру үшін «НЗМ» ДББҰ-ның Педагогикалық өлшемдер орталығының мамандары бағалау құралдарын, олар тапсырмалардың тестілік ерекшеліктері мен жиынтығын әзірлейді. Тестілік ерекшеліктер мұғалімдердің кәсіби қоғамдастығына қызмет көрсету және оқушыларды дайындау үшін мектептерге алдын ала берілетін пәндер мен сыныптар бөлінісінде жұмыстың құрылымымен тапсырмалар үлгілерінің сипаттамасын қамтиды. Ішкі жиынтық бағалау тапсырмалары оны өткізер алдында мектептерге жіберіледі.

Оқушылардың нормативтік және ішкі жиынтық бағалау үдерісінде оқыту мақсаттарына қол жеткізу нәтижелері 30:70 пайыздық арақатынаста тоқсандағы және оқу жылындағы қорытынды бағаларды айқындау үшін пайдаланылады.

Білім алушы екі аптадан артық белгілі себептермен (ауыруына, жақын туыстарының қайтыс болуына, конференцияға, олимпиадаға және ғылыми жарыстарға қатысуына байланысты) болмаған жағдайда, мектеп құрған жеке кестеге сәйкес жиынтық бағалаудан өтуі тиіс.

Бөлім (ортақ тақырып) және тоқсан бойынша жиынтық бағалаудың нәтижелері болмаған жағдайда білім алушы уақытша аттестатталмаған болып есептеледі.

Үлгерім бойынша есеп беру кезінде уақытша аттестатталмаған білім алушылар ескерілмейді, олардың үлгерімі бойынша есеп қосымша тапсырылады.

Тоқсандық баға 50% де 50% пайыздық қатынасында бөлім/ортақ тақырыптар бойынша жиынтық бағалау нәтижелерінің негізінде қойылады. Бұл білім алушы тоқсандық

бағаның 50%-ын бөлімдер/ортақ тақырыптар бойынша жиынтық бағалау нәтижелері, 50%-ын – тоқсандық жиынтық жұмыстың нәтижелері бойынша жинайтынын білдіреді. Осы екі бөліктің қосындысы тоқсанға қойылатын қорытынды бағаны көрсетеді.

Жылдық бағаны есептеу үшін білім алушының бөлімдер/ортақ тақырыптар үшін алған жиынтық бағалауының және тоқсандық жиынтық бағалауының жалпы балдары қосылады. Бұдан әрі оқу жылының балдық пайыздық мазмұны пайыздық қатынаста (50%:50%) анықталады. Бағаларды санау электрондық журналға енгізілген формула бойынша автоматты түрде жүзеге асырылады.

Тоқсандық және жылдық бағаларды қайта қарауға рұқсат етілмейді.

Білім алушыларды денсаулығына байланысты дене шынықтыру сабағынан босату олардың келесі сыныпқа көшірілуіне әсер етпейді.

Бір пәннен беретін педагогтар бір тақырыпты оқыту кезінде саны мен сапасы әртүрлі дескрипторларды қолданды, бұл сыныптар мен мектептер арасында қатарлас салыстыру жасауға мүмкіндік бермеді.

Сондықтан да, Кембридж университетінің Халықаралық емтихан Кеңесінің сарапшыларымен бірлесіп қалыптастырушы бағалау кезінде оқыту мақсатына қол жеткізетін «табыс критерийлері» деп аталатын критерийлерді әзірлеу мен стандарттауды жүзеге асырылды.

Табыс критерийі – бұл мұғалімдер мен оқушылардың оқыту мақсатына қол жеткізу дәлелдерін иеленулеріне мүмкіндік беретін нұсқаулар.

Сыртқы жиынтық бағалау үшін емтихан жұмыстары да бағалау критерийлерін – бағалау саласын қамтиды, соған сәйкес оқушының емтихан жұмысын қаншалықты жақсы орындағаны талқыланады.

Емтихан жұмыстарындағы бағалау критерийлері балл шығару дескрипторлары мен сұлбасын қамтиды. Дескрипторларда - оқушыдан белгілі бір нәтижеге қол жеткізу үшін күтілетін қызмет түрін қысқаша сипаттау, балл қою схемасы - нұсқаулық, әрбір сұрақ үшін балл саны мен балл беруді сипаттау нақты көрсетілген. Бағалау критерийлерін пайдалану емтихан жұмысының қандай мектепте орындалғанына қарамастан барлық оқушылардың жетістіктерін бағалаудың тәсілдерін стандарттауға мүмкіндік береді, бұл объективті және ашық бағалауға қол жеткізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курсының деңгейлік бағдарламасы глоссарийі: оқу-әдістемелік құрал. - Астана: «Назарбаев Зиякерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2012.

2. Оценивание учебных достижений учащихся. Әдістемелік нұсқаулық. / Құраст. Шакиров Р.Х., Буркитова А.А., Дудкина О.И.. – Б.: «Билим», 2012. –80 б.

АҚЫЛДЫ ЖЕЛІ - БҰЛ ЭНЕРГЕТИКАДАҒЫ ЖАҢА ДӘУІР

Сәрсенов Ж., студент

Ғылыми жетекші: Балекова А.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Бұл мақалада "Ақылды желіні" құрылысы және қолданылуы, «Ақылды» қосалқы станцияларды автоматтандыру және қорғау қарастырылған. Тиімді «Ақылды желіні» жобалаудың негізі - жүйенің қажетті жұмыс істеуін егжей-тегжейлі талдау. Бұл стратегиялық желіні жоспарлаудағы басты міндет.

Түйінді сөздер: ақылды желі, электр энергия, қосалқы станция

Ақылды (Smart) желіні құру жүйелік талаптарға нақты сандық баға беруді, нақты мақсаттарды анықтауды және оларға қол жеткізу үшін қажетті операциялық деңгейден тұратын қиын тапсырма болып табылады. Ол жүйенің негізгі ұғымдарының сипаттамасы мен пайдаланатын жабдықтарға негізделеді. Нәтижесінде, электр желілеріне қатысты желінің бір бөлігін қоса алғанда, ақылды желілерді құрудың егжей-тегжейлі стратегиясына қажеттілік туындайды[1].

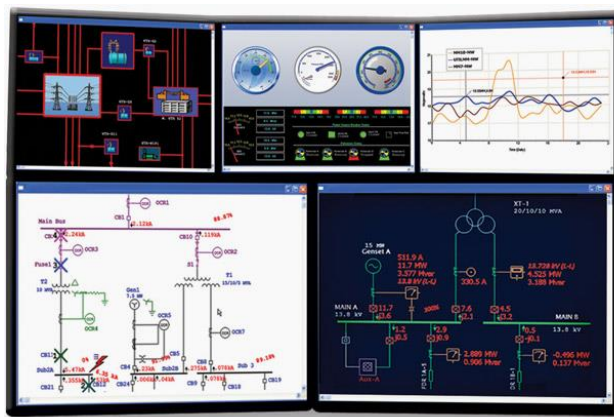
Тиімді «Ақылды желіні» жобалаудың негізі - жүйенің қажетті жұмыс істеуін егжей-тегжейлі талдау. Бұл стратегиялық желіні жоспарлаудағы басты міндет.

Жүйеге үнемі назар аударуды қамтамасыз етіп, талап етілетін деңгейдің архитектура мен конфигурация бөлігіндегі өнімділікке қол жеткізіп, басқа да талаптарға сәйкестікті қамтамасыз етеді. Мұндай шешім электр энергиясын өндіру, оны беру, бөлу және тұтыну үшін көптеген инновациялық технологияларды біріктіреді. Бұған қоса әрбір жүйенің жеке тарихын және оның ағымдағы жағдайын ескереді. Көптеген жағдайларда, қазіргі кездегі электр желілерінен болашақ ақылды желілерге көшу бір қадаммен аяқталмайды. Оның орнына қадамдық өзгерістерді жоспарлау қажет.

Электр станцияларында энергия көздерінің сенімділігін қамтамасыз етуге, ресурстарды тиімді пайдалануға және энергияны беру кезінде шығындарды азайтуға назар аударылады. Энергия менеджменті жүйесі (EMS) бұл барлық энергияны беру жүйесінің, энергия өндіруші ұйымдардың және тұтынушылардың сұранысын теңдестіру арқылы қамтамасыз етеді. Зияткерлік сигнал өндегіштері (IAP) желі ақауларын талдау және қажетті әрекеттерді орындау үшін қажетті уақытты қысқартады. Олар сондай-ақ дұрыс емес қателерді талдау тәуекелін азайтады. Кернеу тұрақтылығын талдау (VSA) қосымшалары автоматты түрде іске қосылады және жүйенің статикалық кернеуінің тұрақтылығын бұзуы мүмкін сыни жағдай пайда болғанға дейін операторды дербес ескертеді. Бұл операторға кернеу жағдайында сәтсіздікке ұшырағаннан гөрі, профилактикалық іс-әрекет жасауға мүмкіндік беретін әрекет жасауға уақыт береді. Желінің сенімділігін жоғарылату жүйеде жоғары кернеу деңгейін ұстап тұру және кернеудің бұзылу жағдайларын болдырмау үшін үнемі жұмыс істейтін оңтайлы қуат ағыны (ОПФ) арқылы қамтамасыз етіледі. Кез-келген бақылау шаралары автоматты түрде жабық басқару циклінде орындалуы мүмкін[1].

Қосалқы станцияларды автоматтандыру және қорғау болашақ Ақылды жүйелердің неғұрлым кең талаптарын сенімді түрде қанағаттандыру үшін күшейтілуі керек. Қосалқы станциялар электр қуатымен қамтамасыз ету үшін ақпараттық тораптардың түйініне айналуға, бұл арқылы барлық таратылатын қосалқы станциялардан тұтынушыларға ақпарат беріледі. Мәселен, жүйенің өнімділігін арттыру үшін фидерлік автоматтандыру құрылғыларынан алынған деректер, электр қуатының сапасы туралы ақпарат, тұтыну

көрсеткіштерін өлшеу, орталықтандырылмаған энергия көздерінен алынған ақпарат және үй автоматтандыру жүйелері жиналады және талданады.

Сурет 1 - Энергияны басқару жүйесі

«Smart Networks» -ке қатысты жаңа міндеттерден басқа, қорғаныс, бақылау және автоматтандырудың әдеттегі міндеттері сенімділік пен тиімділікті әрдайым шешуге тиіс[2].

Қосалқы станцияларға арналған мақсаттар ведомстволық шекарадан өтіп, пайдалану, техникалық қызмет көрсету және қауіпсіздік талаптарын орындайды. Ақылды қосалқы станциялар мен олардың компоненттерін енгізу кешенді түсініктермен және негіздермен ескерілуге тиіс.

Smart Substation Automation Systems келесі мақсаттарды қолдайды:

- Қауіпсіз және сенімді электрмен жабдықтау.
- Қызметкерлердің жоғары деңгейін және жабдықтарды қорғау кепілдігі.
- Автоматты жөндеу жұмыстарын жылдамдату үшін қолмен араласуға жол бермеңіз.
- Ақылды қашықтан мониторинг жүргізу, анықтау, есеп беру.
- Мемлекеттік профилактикалық қызмет көрсету.
- Қосылу және ойнату функциясы арқылы инженерлік және тестілеуге қолдау көрсету.
- Бөлінетін қосалқы станциялардың жұмысы туралы барлық мүдделі тұлғаларға ақпараттандыру.
- Орнату мен техникалық қызмет көрсету шығындарын азайту.

Кіші станцияның күйін бақылау (ISCM) - трансформатордан және коммутациялық қондырғылардан, әуе желілері мен кабельдерге дейін барлық қосалқы станциялардың компоненттерін бақылауды қамтамасыз ететін модульдік жүйе.

Белгілі, бекітілген қашықтан басқару құрылғылары мен қосалқы станцияны автоматтандыруға арналған құрылғыларды ескере отырып, қосалқы станцияның күйін қадағалау қосалқы станцияның жұмыс ортасына толығымен сәйкес келетін дұрыс шешімдерді қамтамасыз етеді.

Бұл мониторинг станциядан алынған ақпаратты бақылау орталығына жіберуге мүмкіндік беретін қолданыстағы коммуникациялық инфрақұрылымға біріктірілген.

Энергетикадағы жаңа дәуір электр энергиясын өндірудің екі түрін - орталықтандырылған және орталықтандырылмаған үйлесіммен сипатталады. Бұл екі бағытта да, соның ішінде тұтынушылар «тұтынушы-өндірушілерге» айналатын ақылды үй-жайлар мен тұрғын үйлерден энергия ағындарына әкеледі. Бұл парадигма ауысымының негізгі алғышарты - біртекті болып табылады, ол байланыс желісінің барлық элементтерін қамтитын, электр желісінің барлық компоненттері арасында жеткілікті

өткізу қабілеттілігін қамтамасыз етеді. Электр энергиясын беру желілеріндегі телекоммуникациялық жүйелерді пайдалану өте ұзақ тарихы бар. Электрмен жабдықтаудың қазіргі заманғы желілерінде дерлік барлық қосалқы станциялар коммуникациялық желіге біріктірілген, бұл энергия менеджменті жүйесін (ЭБЖ) пайдалану арқылы нақты уақытта бақылауға және басқаруға мүмкіндік береді. Электр тарату желілерінде жағдай біршама ерекшеленеді. Жоғары вольтты қосалқы станциялар цифрлық байланыспен қамтамасыз етілсе де, коммуникация инфрақұрылымы төменгі деңгейде қалып отыр[2].

Көптеген елдерде трансформаторлық қосалқы станциялар мен сақиналық желі модульдерінің (RMU) 10% -нан кемі қашықтан мониторинг пен бақылауға қосылды. Соңғы жылдары коммуникациялық технологиялар тез дамып келеді және Ethernet энергиямен жабдықтау саласында қабылданған стандарттарға айналды. Өртүрлі желілік компоненттер арасындағы деректерді алмасу одан әрі IEC 61850 сияқты халықаралық стандарттардың пайда болуымен жеңілдетілген. Алайда, сериялық интерфейстер болашақта шағын жүйелер үшін өз рөлін ойнайды. Смарт желіні құру мен пайдаланудағы маңызды элемент - жеткілікті өткізу қабілеті мен IP / Ethernet хаттамаларымен үйлесімді құрылғылармен толық, толық байланыс. Осы түрдегі желілер, сайып келгенде, интеллектуалды қуат өлшегіштері арқылы интеграцияланатын жеке тұтынушыларға жетуі керек. Бүкіл желіні қамтитын бірыңғай байланыс желінің барлық құрамдас бөліктері үшін нақты уақыттағы мониторинг талаптарын қанағаттандыруға көмектеседі, және басқалармен қатар смарт-метрлерді пайдалану және генерацияланған электр энергиясын біріктірілген бөлу үшін жаңа бизнес-модельдерді құру мүмкіндігі пайда болады.

Бүгінгі электр тарату желілерінің жұмыс істеуі, негізінен, қартаю күшінің жұмыс тәжірибесіне сүйенетін қолмен жұмыс істеуімен сипатталады. Таратуды басқару жүйесін (DMS) пайдалану арқылы Spectrum келесі жақсартуларды қамтамасыз ету арқылы ақылды, автоматты түрде жөндеу желісін жасайды:

- Жетілдірілген ақаулық орындары мен желі қайта конфигурациялау алгоритмдерінің қолдану арқасында қуаттың үзілу жиілігін және ұзақтығын азайту.
- Жақсартылған мониторингке байланысты жоғалтуды азайту.
- Сұранысты басқару және бөлінген электр энергиясын өндіруге байланысты оңтайландырылған жабдықты пайдалану.
- Жабдық күйін нақты уақыт режимінде бақылау кезінде техникалық қызмет көрсету шығындарын азайтады.

Энергия тарату желілерін интеллектуалды басқару Smart Grid-тің өршіл мақсаттарына қол жеткізудегі табыстың маңызды аспектілерінің бірі болып табылады.

Болашақ Ақылды жүйелерге тиесілі және электр энергиясын өндіру осындай желілер шындыққа айналғанша айтарлықтай өзгереді. Ірі электр станциялары электр энергиясының негізгі жеткізілімін қамтамасыз ете беруді жалғастырады, бірақ олармен бірге желінің ауытқуына әкелетін жаңартылатын энергия көздері пайдаланылады. Жақын болашақта желіде уақытша артық энергияның икемді аралық мобильді және стационарлық сақтау қоймаларын қолдануы мүмкін. Бұл құрылғылар сенсорлар мен датчиктар арқылы қосылып және өшіріліп, өшіріліп, жүктемені тиімді басқаруға қол жеткізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <http://forca.ru/>
2. <https://prominf.ru/issue/20722>

РАССМОТРЕНИЕ ОСОБЕННОСТИ СТЕРЖНЯ ПРИ ТЕРМОМЕХАНИЧЕСКОМ НАГРУЖЕНИИ

Амангельдиева М.А., студент

Научный руководитель: Байсарова Г.Г.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматривается нелинейная задача деформирования стержня при термомеханическом нагружении. Рассматривается плоская задача, когда стержень деформируется в плоскости под действием механической нагрузки и неравномерного температурного поля. Сформулированы основные дифференциальные уравнения для криволинейных стержней, из которых можно получить дифференциальные уравнения для прямых стержней.

Ключевые слова: деформация, неравномерное температурное поле, стержень, интеграция.

Для обычных строительных конструкций критическая нагрузка при потере устойчивости в упругой стадии, часто весьма близка к разрушающей и является опасной. Поэтому весьма актуальна в расчетной модели максимально учитывать геометрические особенности конструкции и режим нагружения сооружения в условиях эксплуатации. Весьма интересна установить зависимость критической нагрузки от градиента температуры в поперечном сечении и время, за которое наступает критическое состояние для конструкции.

Для установления критической нагрузки и формы деформированного элемента необходимо исследовать геометрически нелинейную термо упругую задачу. Аналитическое решение связанной нелинейной задачи механики стержней и задачи теплопроводности трудно и в определенном смысле не эффективно. Задача эффективно решается численными методами, что позволяет автоматизировать сложные инженерные расчеты. Основные уравнения нестационарной термомеханической задачи приведены в работе [3].

Рассмотрим стержень с прямоугольным поперечным сечением нагруженный продольно-поперечной нагрузкой и нестационарным температурным полем $T = T(t, z, y)$. Для температурной задачи выберем систему координат zoy , начало которой расположено на нижней поверхности стержня, ось y совпадает с осью симметрии поперечного сечения, а ось z параллельно оси стержня. Пусть нижняя поверхность стержня на участке $[e, b]$ нагревается нагревательным устройством с удельной мощностью Q .

Уравнение теплопроводности в безразмерных величинах имеет вид:

$$\frac{\partial \bar{T}}{\partial \bar{t}} = \bar{a} \left[\left(\frac{h}{L} \right)^2 \frac{\partial^2 \bar{T}}{\partial \bar{z}^2} + \frac{\partial^2 \bar{T}}{\partial \bar{y}^2} \right] + \frac{t_*}{c \rho T_f} Q [H_1(\bar{x} - \bar{e}) - H_1(\bar{x} - \bar{b})] \quad (1)$$

Для нелинейной задачи механики используем метод Эйлера. Выберем систему координат z_1cy_1 , начало которой совпадает с приведенным центром тяжести поперечного сечения, а ось z_1 параллельно с осью z (рис.1).

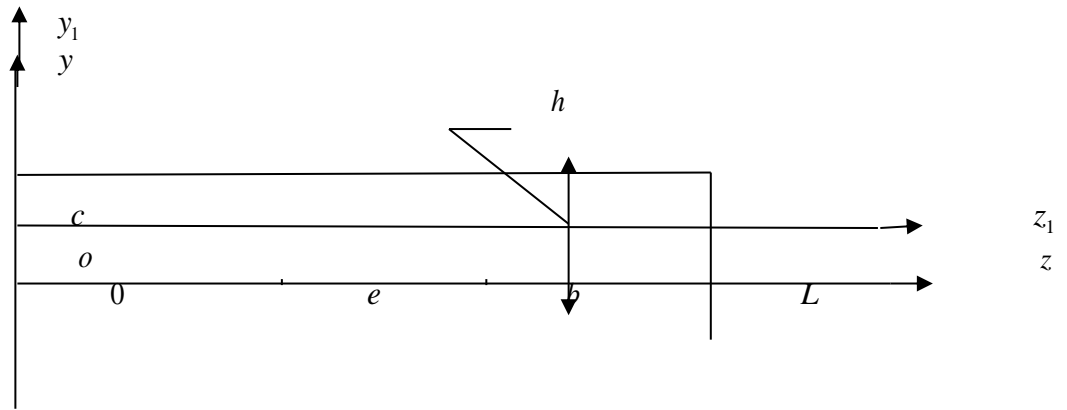

Рисунок 1 - К расчету задачи нестационарной термоупругости

Поскольку температурное поле нестационарное, то компоненты вектора перемещений точек термо упругой линии тоже нестационарные и зависят от осевой координаты и времени (z_1, t) : $w = w(z_1, t)$, $v = v(z_1, t)$, $\theta = \theta(z_1, t)$ [2]. Рассматривается медленное нагружение при котором силы инерции можно пренебречь. Будем считать, что перемещения большие и конечные значения не зависят от пути термомеханического нагружения. Материал подчиняется закону Гука и модуль упругости не зависит от температуры.

В координатах Эйлера система дифференциальных уравнения нелинейной задачи плоского деформирования термо упругости в безразмерных величинах имеет вид:

$$\begin{aligned}\frac{\partial \bar{v}}{\partial \bar{z}_1} &= (1 + \varepsilon_0) \sin \theta, \\ \frac{\partial \bar{w}}{\partial \bar{z}_1} &= (1 + \varepsilon_0) \cos \theta - 1, \\ \frac{\partial \theta}{\partial \bar{z}_1} &= \bar{\kappa}_x, \\ \frac{\partial \bar{R}}{\partial \bar{z}_1} &= -(1 + \varepsilon_0) \bar{q}_{y_1}, \\ \frac{\partial \bar{H}}{\partial \bar{z}_1} &= -(1 + \varepsilon_0) \bar{q}_{z_1}, \\ \frac{\partial \bar{M}}{\partial \bar{z}_1} &= (1 + \varepsilon_0) (\bar{H} \sin \theta - \bar{R} \cos \theta - \bar{m})\end{aligned}\quad (2)$$

В уравнениях (1) и (2) использованы безразмерные величины.

Последовательность решения задачи такова. Сначала решается задача теплопроводности и на каждом шаге определяем распределение температуры в стержне, находим приведенный центр тяжести поперечного сечения и интегрируем нелинейные дифференциальные уравнения плоского деформирования (2).

Для интегрирования дифференциального уравнения в частных производных (1) имеем начальные и граничные условия:

$$t = 0, T = T_f \quad (3)$$

$$\begin{aligned}
y = 0, z \in [0, e] \wedge z \in (b, L], -\lambda \frac{\partial T}{\partial y} &= \alpha(T_a - T_f) \\
y = 0, z \in [e, b], T &= f_1(t) \\
y = h, z \in [0, L], -\lambda \frac{\partial T}{\partial y} &= \alpha(T_h - T_f) \\
z = 0, y \in [0, h], -\lambda \frac{\partial T}{\partial z} &= \alpha_1(T_0 - T_f) \\
z = L, y \in [0, h], -\lambda \frac{\partial T}{\partial z} &= \alpha_1(T_L - T_f)
\end{aligned} \tag{4}$$

В граничные условия (4) функция $f_1(t)$ обычно задается на основе экспериментов например в виде зависимости или в виде степенной функции в интервале $[e, b]$ $f_1(t) = T_f + q \cdot t^n$. Степенная зависимость установлена на основе результатов экспериментальных исследований приведенных в пятом разделе. Функцию $f_1(t)$ можно задать, также, на основе характеристик нагревательного устройства.

Для интегрирования системы дифференциальных уравнений (2) используем граничные условия. Например, для консольной балки с жестким защемлением на левом конце (в начале системы координат) в безразмерных величинах имеем:

$$\begin{aligned}
\bar{z}_1 = 0, \bar{v} = 0, \bar{w} = 0, \theta = 0, \\
\bar{z}_1 = 1, \bar{R} = 0, \bar{H} = 0, \bar{M} = 0.
\end{aligned} \tag{5}$$

Решение уравнения теплопроводности (1) осуществляется методом прямых. Заменяем производные по координатам z и y центральными конечно-разностными аналогами выбирая прямоугольную сетку.

$$\dot{\bar{T}}_{i,j} = \bar{a} \left[\left(\frac{h}{L} \right)^2 \frac{\bar{T}_{i+1,j} - 2\bar{T}_{i,j} + \bar{T}_{i-1,j}}{\Delta \bar{z}^2} + \frac{\bar{T}_{i,j+1} - 2\bar{T}_{i,j} + \bar{T}_{i,j-1}}{\Delta \bar{y}^2} \right] + \bar{Q} \tag{6}$$

Начальные и граничные условия в безразмерных величинах имеют вид:

$$\begin{aligned}
\bar{t} = 0, \bar{T}_{i,j} &= 1; \\
j = 1, i \in [1, \dots, 4] \wedge i \in [6, \dots, 8], \bar{T}_{i,0} &= \bar{T}_{i,2} - 2\alpha\Delta\bar{y}h(\bar{T}_{i,1} - 1)/(\lambda T_f); \\
j = 1, i \in [5, \dots, 8], \bar{T}_{i,1} &= \bar{f}_1(\bar{t}); \\
j = m, \bar{T}_{i,m+1} &= \bar{T}_{i,m-1} - 2\alpha\Delta\bar{y}h(\bar{T}_{i,m} - 1)/(\lambda T_f); \\
i = 0, \bar{T}_{0,j} = \bar{T}_0; i = n, \bar{T}_{n+1,j} &= \bar{T}_{n-1,j} - 2\alpha_1\Delta\bar{z}L(\bar{T}_{n,j} - 1)/(\lambda T_f).
\end{aligned} \tag{7}$$

На каждом шаге времени, после определения температурного поля решается нелинейная краевая задача деформирования стержня. Интегрирование системы дифференциальных уравнений (2) с граничными условиями (5) проводится методом движения по параметру с параллельной пристрелкой.

Деформация термо упругой линии ε_0 и величина $\bar{\kappa}_x$ определяются с помощью уравнений. При интегрировании системы (2) в качестве параметра движения следует принять внешнюю нагрузку. При нулевом значении внешней нагрузки точно задаются граничные условия в начале интервала интегрирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алфутов Н.А. Основы расчета на устойчивость упругих систем.- М.: Машиностроение (Библиотека расчетчика)б 1978.-312с.

2. Байсарова Г.Г., Киквидзе О.Г. Устойчивость стержня при неравномерном термомеханическом нагружении// GEORGIAN ENGINEERING NEWS, No.1,2016.-pp.
3. Reissner E. One dimensional large displacement finite strain beam theory//Stud.Ahhl. Math.-1973, 52.-№2.-pp.87-95.

ҚАДА ІРГЕТЕСТАРЫНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Даулетқали Қ.Б., студент

Ғылыми жетекші: Суйменова М.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада ғимараттар мен үймереттердің іргетастары қадалы іргетасты қолдану орнатылуы, үймереттің қысымды негізге беруін, тағайындалу тәсіліне байланысты еңгізілуі және қада материалы, қағылынған, бұрғыланатын және бұрамалы жөнінде жазылған.

Түйінді сөздер: іргетас, қада, ғимарат, ұстын, темірбетон.

Іргетас құрылысы бойынша жаңа рационалды шешімдерді өнеркәсіптік және тұрғын ғимарат көптігіне қатысты орындау қажет болды.

Үлкен әлсіз қуатты, суға сіңетін топырақ, тығыз топырақпен жойылатын және ерекше жерасты суларының деңгейінің биік аудандарда ұзақ салымды іргетас рационалды емес әсер көрсетеді, яғни қадалы іргетасты қолдану, тәртіп бойынша, көрсетілімді экономикалық есеп береді.

Қадалы деп топыраққа еңгізілген онда қатты сырықтармен орнатылуы, үймереттің қысымды негізге беруін айтамыз.

Жұмыс істеу жағдайлары бойынша қада топырақта ұстын-дәнекер және ілінбелі деп бөлінеді.

Ұстын қадаға қысылмаған топыраққа бекітілетін қада ҚНЖЕ 2.02.03-85 бойынша жарықты, ірі салмақты және орташа тығыздықты және тығыз негізді сазды осы топырақтар жатқызылады $E \geq 50$ МПа деформация модулі жағдайымен суға сіңірілген мәнін пайдаланымыз. Ұстынды қадалу бойынша қысым береді, оның бөктер беттері бойынша үйкелісу күші пайда болмайды. Ілінбеліге қысатын топырақпен қоршалған қадамалар жатады. Бұлардың көтергіш қабілеті қадаманың астындағы бөлігіндегі топырақ кедергісімен оның бөктер беттерінен осындай қадама алынады. [1].

Тағайындалу тәсіліне байланысты еңгізілуі және қада материалы, қағылынған, бұрғыланатын және бұрамалы болып бөлінеді.

Қағылмалы темірбетон қадасы әртүрлі өлшемді және әртүрлі кескінді болып тағайындалады. Көлденең кескіні бойынша олар төртбұрышты, тіктөртбұрышты, дөңгелек ойындысы бар тіктөртбұрышты жарты дөңгелекті диаметрі 800мм-ге дейін болып бөлінеді.

Әрбір қада түріне байланысты стандарт қойылады, олар анықтама әдебиеттерінде келтіріледі. Қағылмалы темірбетон қадасы көлденең кескіні бойынша: призмалы және пирамидалы, трапециялы және ромб түрлі болып бөлінеді. [2].

Яғни қағылмалы темірбетон қада түрлері, ұстын-дәнекері, оның төменгі бөлігі ұстын ретінде қолданылады. Басты ұңғымаларға еңгізілетін қада, қада диаметріне қарағанда кішкене диаметрін кіші етіп орналыстырады; қадасын топырақты шаю арқылы еңгізеді.

Қада жұмыстары өнеркәсіптік, азаматтық, ауыл шаруашылық және көлік құрылыстарының үймереттері мен ғимараттарының қадалы іргетастарын құрғанда орындалады және кешенді-механикаландырылған технологиялық процестердің жиынтықтары болып табылады.

Қадалар үймерет немесе ғимарат жүгін топыраққа беру және әлсіз топырақтардың көтергіш қабілетін арттыру арқылы сонымен бірге су кіруді, жер асты және жер үсті өткелдер салғанда топырақтың құйылуын немесе мүжілік құлауын болдырмау үшін жағалар қабырғаларын қоршау және басқа жағдайларға арналады. [4].

Қада жұмыстарының кешенді процестерінің құрамына кіретіндер: дайындық процестері (жартылай фабрикалар дайындау, қадаларды дайындау немесе қадаларды батыруға әзірлеу); көлік процестері (қадалар мен жартылай фабрикаларды жеткізу) және негізгі процестер (дайын қадаларды батыру немесе толтыратын қадаларды жасау). Қадаларды қағу жұмыстары жүзеге асқан соң әдетте қадалы ростверктер орындалады.

Қада және қадалы іргетастар түрлері

Қадаларды топыраққа батыру тәсілі бойынша: дайын түрінде топыраққа әр түрлі тәсілмен қағылатын – қағылмалы және тікелей топыраққа жобалық жағдайда дайындалатын – толтырмалы болуы мүмкін.

Жұмыс өзгешілігі бойынша діңгек-қада және аспалы қада болып бөлінеді. Діңгек-қадалар ғимарат жүгін өздерінің төменгі ұштарымен тікелей тығыз топырақтарға түсіреді, ал аспалы - діңгек қадалар болса – ғимараттың жүгін ең алдымен топырақта өздерінің бүйір жақ беттерінің үйкелеу кедергісімен береді.

Қадалар материалдар түрі бойынша: бетон, ағаш, металл, темірбетон және қиыстырылған болып келеді.

Көлденең қима пішіні бойынша тік бұрышты, шаршы, көп қырлы, дөңгелек, қуыс құбырлы және жаппай қималы, қабықша-қада, ұзындықтары бойынша ауыспалы және бір қалыпты (пирамида тәрізді) қималарға бөлінеді.

Ростверк – қадаларды біріктіретін түзіліс және топырақ негізіне ғимарат жүгін біркелкі беру үшін қызмет көрсетеді. Ростверктер құрамалы, тұтас құймалы арқалық және құрамалы-құймалы және тақта түрінде болатыны анық.

Қадалар батыру әдісін, машиналар түрін және жабдықтарды таңдау.

Алдын ала дайындалған қадаларды батыру әдісін таңдау топырақ жағдайларына, қаданың конструкциясына, ұзындықтарына және массаларына байланысты. [3].

Қадаларды қағу кең тараған әдістерінің бірі механикалық және дизель-балға, сирегірек ауа-бу балғасы көмегімен соқпа батыру болады. Бұл әдісті барлық топырақ жағдайларында қолдануға мүмкіндік бар. Оның құндылығына әмбебаптылығы, әр түрлі энергиялар пайдалануға болатын қадалар қағу механизмдерінің (қада балғаларының) салыстырмалы оңайлықтары жатады. Қада батыру кемшіліктеріне: қада басының қирауы, үлкен диаметрлі қабықша-қадаларды батыру қиыншылықтары, тұрған ғимараттар мен үймереттер қасындағы қада балғалары жұмысынан топырақтың теңселуі құрылыс түзілістеріне зиянды әсер етуі.

Дірілдегіп басып енгізу жұмсақ созымды, аққыш саздық топырақтарда және аққыш созымды және саз балшықтарда қолданылады. Статикалық күшпен басып енгізу аққыш консистенциялы саз балшықты топырақтарымен шектеледі.

Жаратын әдіспен негізінде механикалық және гидромеханикалық тәсілмен өндеуге берілмейтін тасты топырақтарды өндеу және кейде қатқан топырақтарды қопсыту үшін қолданады.

Яғни бұл әдістің мәні сілемнен топырақты бөлуден тұрады, ал кейде оны топырақты алдын ала жасалған шпур, саңылау, скважина, шурфтарда орналастырылған жарылғыш заттар зарядтарының жарылу энергиясы арқылы аз аралыққа ауыстырылады.

Жаратын әдіспен топырақты өндеудің кешенді процесі: зарядтарды орнату орындарын жасау, жару құралдарымен жабдықталған жарылғыш заттарды дайындау және орнату, зарядтарды атқызу және қопарылған топырақты артудан тұрады. [3].

Жарылғыш зарядтардың көбі энергия шығу жылдамдығы бойынша бризанттыға (жоғары жылдамлықта) және лақтыратынға (шамалы жылдамдықты) бөлінеді. Бірінші топқа тол, динамит, тротил, ал екіншісіне оқ дәрінің көп түрлері жатқызылады.

Жарылғыш заттар агрегаттың күйі бойынша ұнтақ тәрізді, тапталған және құйылғанға бөлінеді. Нақты мақсатқа жету үшін жаруға дайындалған жарылғыш заттардың айқынды санын заряд деп атаймыз. Зарядтар шоғырланған және ұзартылған болуы мүмкін. Жарылғыш заттардың жарылуы ұшқынынан, соқпа толқынының электр разряды әрекетінен болады. [1].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. А.С.Турашев Азаматтық ғимараттардың құрылыстық-сәулеттік конструкциялары: Оқулық Алматы 2012ж
2. Б.Н.Нұрмаханов, З.К.Бектыбаев Құрылыстық сызу: оқулық Алматы, 2011- 240бет
3. Н. Разақов Ғимараттар мен имараттардың құрылымы: Оқулық. - Астана: Фолиант, 2010. – 576 бет.
4. М.П. Бендер, А.О. Азанғұлова Бір қабатты өнеркәсіптік ғимараттардың сәулеттік құрылымы: оқу әдістемелік құралы ШҚМТУ, 2012-174бет.

МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ ФИЗИКАМЕН ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСЫН КӨРСЕТУ

Ерке Ү.Б., студент

Ғылыми жетекші: Кулжагарова Б.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

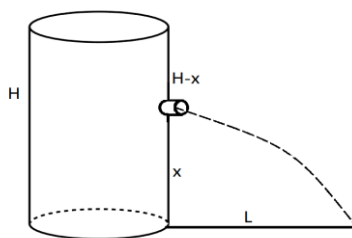
Аңдатпа. Жаратылыстану-математика цикліндегі пәндерді оқытуда пәнаралық байланысты жүзеге асыру, әсіресе, осы пәндердің мазмұнын жаңарту жағдайында өзекті мәселеге айналып отыр. Бір сабақта алған білімі, ойы басқа пәнге келгенде тежеліп қалмай, әрі қарай жалғасып дами түседі. Осы мақалада физика мен математикалық талдау пәндерінің пәнаралық байланысын көрсету мақсатында есептің шешуі көрсетілді.

Түйінді сөздер: Торричелли заңы, цилиндр, критикалық нүкте, сындық нүктелер.

Физикалық құбылыстарға талдау жасағанда математикалық есептеулері, математикалық теориялық ілімдері кеңінен қолданылады. Бұл әлемнің физикалық бейнесін дамытуға және физикалық проблемаларын талдауына көмегін тигізеді. Келесі есептің шешу жолы осының айғағы.

Есеп. Биіктігі H болатын цилиндр пішінді түтікшеге ағысы цилиндрден ең алыс қашықтыққа ағатындай тесік жасау қажет. Бұл тесікті түтікшенің бойынан жерден қандай қашықтықта тесу қажет?

Шешуі: Ағыстың цилиндрден қашықтығы L болсын (1 Сурет).

Сурет 1- Тесігі бар цилиндр пішінді түтікше

Онда $L = vt$, мұндағы v - сұйықтықтың ағу жылдамдығы, t - сұйықтықтың жерге түсетін уақыты. Торричелли заңы бойынша сұйықтықтың ағу жылдамдығы [1]:

$$v = \sqrt{2gh},$$

мұндағы g - еркін түсу үдеуі, h - тесіктен жоғары сұйықтық биіктігі. Демек,

$$v = \sqrt{2g(H-x)}.$$

Енді s арақашықтықтың осы арақашықтықты жүріп өтетін t уақытына тәуелділігін көрсететін бұрыннан белгілі $s = \frac{gt^2}{2}$ формуланы қолдана отырып, $x = \frac{gt^2}{2}$ аламыз.

Бұдан $t = \sqrt{\frac{2x}{g}}$ теңдігін аламыз. Ендеше ағыстың цилиндрден қашықтығы:

$$L = vt = \sqrt{2g(H-x)} \sqrt{\frac{2x}{g}} = 2\sqrt{(H-x)x} = 2\sqrt{Hx-x^2}.$$

1 Суреттен аргумент x -тің қабылдайтын мәндері $[0; H]$ аралығында болатыны көрініп тұр. $L = L(x)$ функциясын аталған кесіндідегі ең үлкен мәнін табуға зерттелік. Алдымен туындысын табалық:

$$L' = 2\left(\sqrt{Hx-x^2}\right)' = \frac{H-2x}{\sqrt{Hx-x^2}}.$$

Сындық нүктелерін табайық: $H-2x=0, \quad x = \frac{H}{2}$

Сындық нүкте $[0; H]$ кесіндісінде жатады. Сындық нүктенің оң және сол жағындағы туынды таңбасын анықтайық:

$$L'\left(\frac{H}{3}\right) = \frac{H-2\frac{H}{3}}{\sqrt{H\frac{H}{3}-\left(\frac{H}{3}\right)^2}} = \frac{\frac{1}{3}H}{\frac{\sqrt{2}}{3}H} = \frac{1}{\sqrt{2}} > 0.$$

$$L'\left(\frac{3H}{4}\right) = \frac{H-2\frac{3H}{4}}{\sqrt{H\frac{3H}{4}-\left(\frac{3H}{4}\right)^2}} = \frac{-\frac{1}{2}H}{\frac{\sqrt{3}}{4}H} = \frac{-2}{\sqrt{3}} < 0.$$

Сындық нүктеден өткенде туынды таңбасын «+»-тен «-»-қа таңбасына өзгертетін болғандықтан, бұл нүктеде функцияның максимумы болады [2]. $[0; H]$ кесіндісіндегі жалғыз нүкте осы болғандықтан, тесік жерден $\frac{H}{2}$ биіктікте болғанда ағыс цилиндрден ең үлкен қашықтыққа ағады.

Математиканы оқыту процесінде оқушылардың білімі мен біліктерін, танымдық қабілеттерін дамыту үшін пәнаралық байланысты жүзеге асыру қажет. Бұл – ғылымның әртүрлі салаларының арасында айқын шекара жоқ екендігі және олардың бір-бірімен

тығыз байланыста болатыны туралы түсініктерді, сондай-ақ дүниеге ғылыми көзқарасты қалыптастыруға табиғат құбылыстарының біртұтастығын, өзара байланысын көрсетуге мүмкіндік туғызады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Математика және физика» журналы, 2011, № 2
2. Хасеинов К.А. Математика канондары (Жоғары математика курсы). Оқулық. - Алматы: Акбар, 2011

РАЗБОР ПРОЦЕССА НАГРЕВА СТЕРЖНЕЙ ПРИ КОНТАКТНОЙ СВАРКЕ

Есетбаев М.Т., студент

Научный руководитель: Оспанова С.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: Наибольшие скорости нагрева имеют место в начальной стадии процесса. При сварке на мягком и жестком режимах зона околосварочной области нагревается до температуры плавления в течение 1,5-2 сек. В последующую стадию нагрева и с увеличением контактной площади между соединяемыми стержнями процесс нагрева в околосварочной области стремится к предельному состоянию. Температура точек околосварочной области со стороны стержня малого радиуса на 100-150⁰С выше, чем со стороны стержня большого радиуса. Чем выше ток при сварке, тем относительно позже наступает предельное состояние, тем меньше длительность сварки и меньше возможность перегрева околосварочной области. То есть, желательна сварка стержней на жестком режиме.

Ключевые слова: стержень, нагрев, околосварочная область, температура, сварка.

Опытное исследование нагрева перекрещивающихся стержней при контактной сварке показывает, что предельного состояния процесс достигает в области, прилегающей к сварочному контакту. Для примерной оценки характера протекания процесса нагрева в этой области воспользуемся расчетной схемой выражением (1).

Околосварочную область представим полу бесконечным теплоотводящим телом с источником тока J_2 , равномерно распределенным по поверхности полусферической полости радиуса. Температура предельного состояния точки p околосварочной области в момент времени t для этого случая определяется выражением:

$$\theta_{\infty}(t_{nt}) = \frac{\cos[\mu(1-\vartheta_{nt})]}{\cos\mu} - 1, \quad (1)$$

где, $\theta_{\infty} = \mu T_{\infty}$ - безразмерная температура (T - абсолютная температура ⁰С);

β - температурный коэффициент, град⁻¹;

$\vartheta_{nt} = \frac{r_{ot}}{r_{nt}}$ - инвертированный безразмерный параметр расстояния точки p в момент времени t , расположенной на поверхности сферы радиуса r_{nt} ;

$\mu = \frac{J_2}{2\pi r_{ot}} \sqrt{0,24 \frac{\beta \rho_0}{\lambda}}$ - безразмерный параметр, характеризующий интенсивность источников теплоты;

ρ_0 - начальное удельное сопротивление металла, Ом см;

λ - коэффициент теплопроводности при средней температуре нагрева 500⁰С, (кал/см)·сек·⁰С.

Параметр μ не остается постоянным в процессе сварки, а изменяется по мере увеличения тока J_2 и радиуса r_{ot} контактной полусферы. В начале процесса, когда r_{ot} мало, μ имеет наибольшее значение, затем быстро падает. Характер изменения μ обусловлен соотношением электрических параметров режима и усилия сдавливания. Если нагрузка током такова, что при данном усилии сдавливания μ достигает критического значения $\mu_{кр} = \frac{\pi}{2}$, то это значит, что процесс имеет предельное состояние [1].

Для получения качественного сварного соединения, при температуре $\theta_{\infty}(\vartheta_{nt})$ предельного состояния в контакте $\vartheta_{nt} - 1$ должна быть не ниже температуры плавления θ_{nt} , а нагрев должен быть прекращен лишь после того, как произойдет необходимая осадка стержней.

Определив μ в тот или иной момент процесса сварки, можно сказать, возможно ли существование предельного состояния при таком соотношении параметров режима и какова температура предельного состояния при различных значениях μ . Параметр μ можно определить, если известны сварочный ток, коэффициенты теплофизических свойств свариваемого материала и характер изменения осадки. Температура предельного состояния в околосферной области определяется в предположении, что весь предыдущий нагрев происходит при данном значении μ . В действительности процесс происходит в начале процесса при более высоких значениях μ , а в конце процесса - при более низких. Относительное расстояние интересующей нас точки также изменяется в процессе сварки:

$$\vartheta_{nt} = \frac{r_{ot}}{r_{nt}}, \quad (2)$$

где r_{ot} - радиус контактной полусферы, возрастающей по мере осадки;
 r_{nt} - радиус полусферы, на которой расположена данная точка.

Ниже, для двух типовых режимов, приведен пример расчета предельной температуры точки N малого срежня, находящейся на расстоянии 3 мм от места первоначального соприкосновения стержней, т.е. от поверхности стрежня, еще не деформированной в области контакта.

При холодном обжатии стержней до включения тока площадь проекции контактной поверхности составляет около 4,6 мм², что соответствует осадке в 0,07 мм. Вычисляем расстояние точки от контактной поверхности в любой момент процесса как разность между расстоянием этой точки от поверхности стрежня (3 мм) и осадкой h_{ot} в этот момент, т.е. $a_{nt} = (3 - h_{ot})$ мм. Радиус r_{nt} сферы, на которой расположена точка N, определим, предполагая, что расстояние a_{nt} от этой сферы до контактной сферы в любой момент времени равно опытному расстоянию от контактной поверхности до точки N (рис.4).

Результаты вычисления параметра μ и координаты расстояния ϑ_{nt} точки N в различные моменты времени приведены в таблице 1.

Приняты следующие теплофизические коэффициенты, введенные в расчет:

$$\rho_0 = 13 \cdot 10^{-6} \text{ Ом} \cdot \text{см}; \quad \beta = 0,5 \cdot \frac{10^{-3} \text{ л}}{\text{р}}; \quad \gamma = \frac{0,1 \text{ кал}}{\text{см}} \cdot \text{сек}^0 \text{С.}, \quad (3)$$

На рис.2.10, 2.11 нанесена опытная кривая T_N нагрева точки N, показана кривая зависимости μ от длительности сварки t и кривая предельных температур в этой точке, соответствующих значениям μ в любой момент процесса сварки. Пересечение кривых T_N и $T_{пр}$ определяет предельную температуру точки N ($T_{пр}=1300^0$), момент перехода процесса теплонасыщения в предельное состояние ($t=2$ сек) и значение μ , при котором наступает предельное состояния $\mu=(1,45-1,46)$. В момент времени $t=1,5$ сек μ достигает критического значения $\mu_{кр}=1,57$ и затем до конца процесса меняется сравнительно мало (от 1,57 до 1,04).

Предельная температура $T_{пр}$, рассчитанная по формуле, падает при этом от ∞ до 200^0 . Небольшому уменьшению μ соответствует резкое падение $T_{пр}$, поэтому наиболее благоприятным для получения необходимой температуры в сварочном контакте ($T_{пр} > T_{пл}$) является такой режим нагрева, когда μ более длительное время остается выше $\mu_{кр}$ и, если достигает значения $\mu_{кр}$, то в дальнейшем убывает очень незначительно, оставаясь больше значения μ , которому соответствует предельная температура плавления $T_{пл} = T_{пр}$.

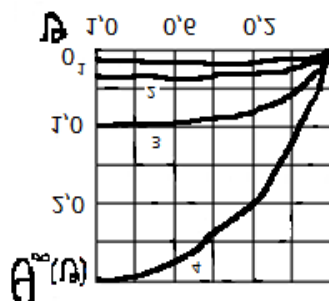

Рисунок 1 - Зависимость предельной температуры $\theta_{\infty}(\vartheta)$ от пространственной координаты ϑ при различных значениях μ : $1 - \frac{\pi}{6}$; $2 - \frac{\pi}{4}$; $3 - \frac{\pi}{3}$; $4 - \frac{5}{12}\pi$.

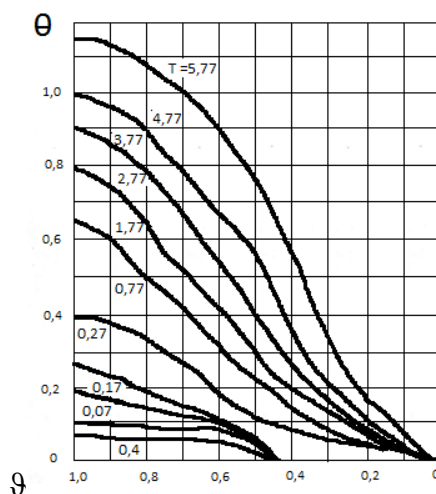

Рисунок 2 - Температурные кривые $\theta(\vartheta)$, полученные в результате расчета методом конечных разностей стержней с возрастающим сопротивлением ($r^2 = 2$; условие на границе $3\theta_n = 4\theta_{n-1} - \theta_{n-2}$ - номер слоя).

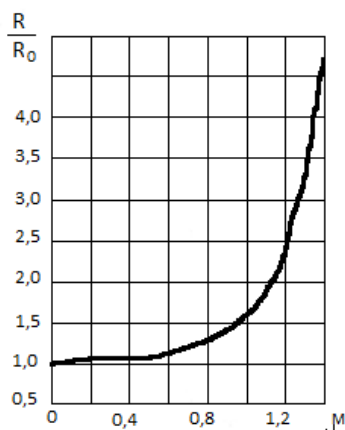

Рисунок 3 - Увеличение сопротивления $\frac{R}{R_0}$ околоконтактной области за время нагрева до предельной температуры при различных значениях μ .

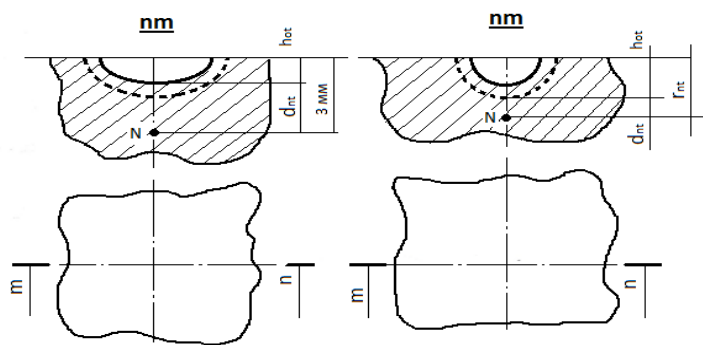

Рисунок 4 - К расчету предельной температуры околоконтактной области. а - контактная площадка в опыте; б - контактная площадка в расчетной схеме.

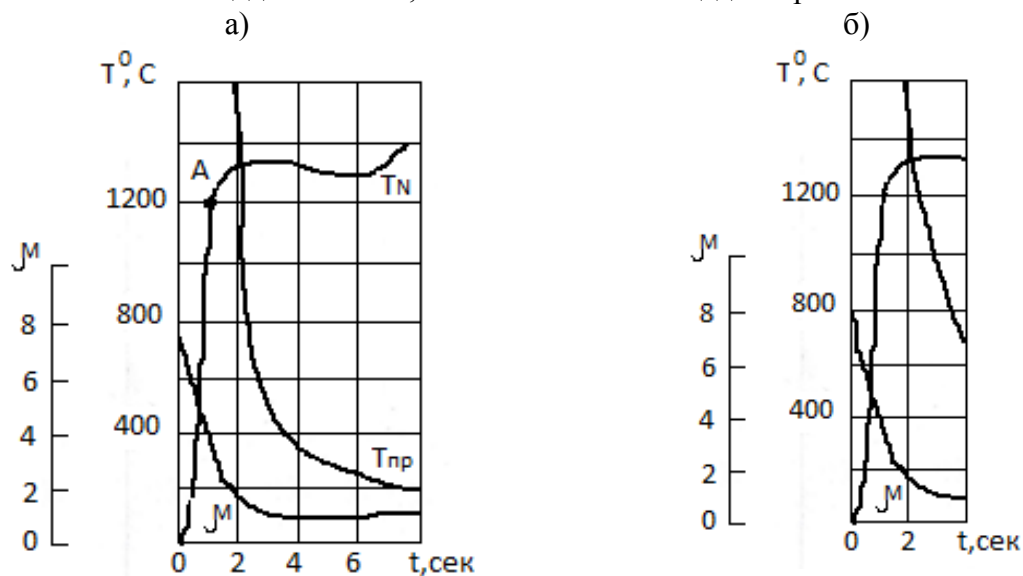

Рисунок 5 - Опытная кривая T_N нагрева точки N, которой соответствует параметр μ , в зависимости от длительности сварки t , предельная температура $T_{np} = \frac{1}{\beta} \left[\frac{\cos \mu (1 - \vartheta)}{\cos \mu} - 1 \right]$ соответствующий значениям μ в любой момент процесс сварки для двух режимов: а-мягкого; б-жесткого.

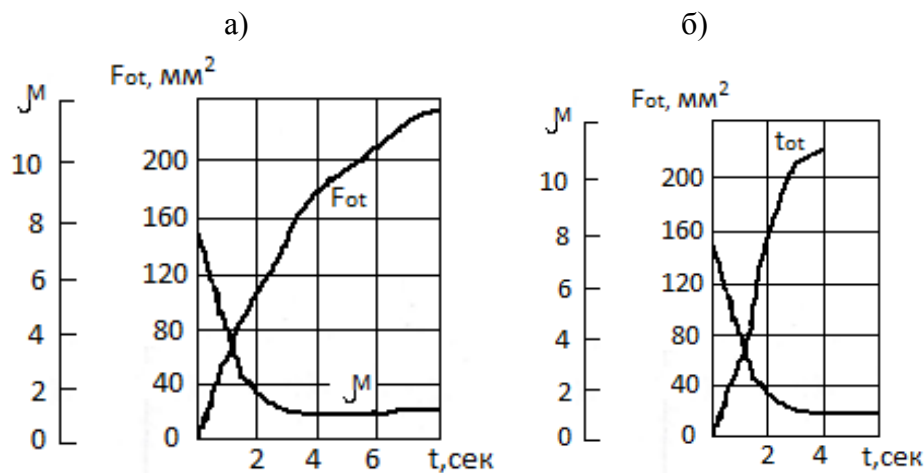

Рисунок 6 - Параметр μ , характеризующий интенсивность источников теплоты и площадь F_{ot} контактной полусферы в зависимости от длительности сварки t , для режимов: а - мягкого; б - жесткого.

Таблица 1 - Результаты вычисления параметра μ и координаты расстояния ϑ_{Nt} точки N в различные моменты времени

Время, t, сек	Ток, I ₂ , А	Осадка, t _{от} , см	Площадь проекции сварочного контакта, F _{от} , см ²	площадь контактной полусферы $2Gr_{ot} = F_{ot}$		μ $= \frac{I_2}{2\pi r_{ot}} \sqrt{0,24 \frac{\beta \rho_0}{\lambda}}$ $= 3,95 \cdot 10^{-6}$		Точка N малого стержня на расстоянии 0,3 см от первоначального контакта		
				м	F _{от} , см	$\frac{I_2}{2\pi r_{ot}}$	μ	$\alpha_{Nt} = 0,3 - h_{ot},$ м	$r_{Nt} = \alpha_{Nt} + r_{ot}$ м	$\vartheta_{Nt} = \frac{r_{ot}}{r_{Nt}}$
0	9500	0,007	0,046	0,0075	0,086	18000	1	0,293	0,380	0,229
1	10000	0,062	0,780	0,124	0,346	60	1,82	0,238	0,584	0,594
2	10000	0,085	1,180	0,180	0,434	3680	1,45	0,217	0,649	0,670
3	10000	0,112	1,500	0,240	0,490	3260	1,29	0,188	0,678	0,724
4	10000	0,132	1,640	0,262	0,512	3100	1,22	0,168	0,680	0,754
5	10000	0,154	1,820	0,290	0,539	2960	1,17	0,146	0,685	0,800
6	10000	0,182	1,980	0,316	0,563	2840	1,12	0,118	0,681	0,825
7	10300	0,207	2,120	0,338	0,580	2770	1,09	0,093	0,673	0,863
8	10400	0,237	2,280	0,364	0,604	2750	1,08	0,063	0,667	0,905
0	11300	0,007	0,046	0,0075	0,086	21000	8,30	0,293	0,380	0,229
1	12500	0,097	1,340	0,213	0,461	4320	1,71	0,203	0,664	0,694
2	12500	0,155	1,820	0,290	0,539	3700	1,46	0,145	0,684	0,778
3	12700	0,190	0,020	0,323	0,569	3550	1,40	0,110	0,679	0,839
4	12900	0,219	2,200	0,350	0,592	3470	1,37	0,081	0,637	0,880

При больших μ необходимая температура в контакте может быть достигнута быстрее, чем в случае нагрева при малых μ . Предельное состояние наступает при $\mu=1,45-1,46$. При сварке на мягком режиме (рис.5, 6) площадь сварной точки при t=2 сек (25% общей длительности сварки) составляет 12 мм², в то время как при сварке на жестком режиме t=2 сек составляет около 50% общей длительности сварки, а предельное состояние наступает в тот момент, когда площадь сварной точки достигала 180 мм². Таким образом,

чем выше ток, тем относительно позже наступает предельное состояние, тем меньше длительность сварки и меньше возможность перегрева околосварочной области [2].

ЛИТЕРАТУРА

1. Волченко В.Н. Разработка метода испытания сварных соединений пересекающихся стержней. /Сварочное производство, №6, 1976.- 98-103 с.
2. Шаламберидзе М.Ш. Прогнозирование выплесков в процессе конденсаторной сварки по перемещению подвижного электрода. /Труды Грузинского политехнического института, №13 (310), Тбилиси, 1986.- 68-73 с.

РАЗРАБОТКА ЭКОНОМИКА-МАТЕМАТИЧЕСКИХ БАЛАНСОВЫХ МОДЕЛЕЙ

Жубанова Э.Д., студент

Научный руководитель: Диярова Л.Д.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В настоящей работе рассмотрен вопрос, возникающий в экономике, связанный с эффективностью ведения многоотраслевого хозяйства: каким должен быть объем производства каждой из n -отраслей, чтобы удовлетворить все потребности в продукции этой отрасли? При этом каждая отрасль выступает и как производитель, и как потребитель. Для этого ставятся задачи: разработка и построение балансовых моделей на примерах реальных задач из жизни; решение составленной модели с помощью математических методов; анализ полученных решений для установления эффективности ведения совместного хозяйствования. В результате достижения поставленной цели и решения задач делаются выводы: технически, создаваемые модели служат инструментом поддержания разрабатываемой пропорции в народном хозяйстве. В социальном смысле, модель вполне удовлетворяет потребностям отраслей и положительно влияет на их жизненные уровни. Экономически, модели межотраслевого баланса производства и распределения продукции позволяют расширить, модифицировать, прогнозировать динамику показателей, охватываемых моделью, как затраты живого труда, фондов, цен и объемов продукции и других ресурсов.

Ключевые слова: балансовая модель, матрица прямых затрат, коэффициент прямых материальных затрат.

При экономико-математическом моделировании экономических систем и процессов широко применяются балансовые модели. В основе создания таких моделей лежит балансовый метод – метод взаимного сопоставления имеющихся материальных, трудовых и финансовых ресурсов и потребностей в них. При таком подходе рассматриваемая система состоит из экономических объектов, каждый из которых выпускает некоторый продукт, часть его потребляется другими объектами системы, а другая часть выводится в качестве ее конечного продукта. [1,2]

Таким образом, под балансовой моделью следует понимать систему уравнений, которая удовлетворяет требованиям соответствия ресурса и его использования. Аналогично соответствие наличия рабочей силы и количества рабочих мест; спроса населения и предложения товаров или услуг. При этом, соответствие понимается как равенство или как достаточность ресурсов для покрытия потребностей. Следовательно, возможно наличие некоторого резерва.

Основу информационного обеспечения моделей составляет матрица коэффициентов затрат ресурсов по конкретным направлениям их использования. Например, матрица прямых (нормативных) затрат на производство единицы продукции

или технологическая матрица, которая является основой экономико-математической модели.

Таким образом, балансовые модели предназначены для анализа и планирования производства и распределения продукции на различных уровнях – от отдельного предприятия до народного хозяйства в целом. Если наблюдать экономику многих государств в различные время случались экономические кризисы, от кризисов перепроизводства (США, середина XXв), до дефицита (Россия, конец XXв). Все эти экономические кризисы связаны с нарушением баланса между производством и потребления. Из этих фактов видно, что баланс между произведенной продукцией и их потреблением является важными критериями эффективности организации народного хозяйства. В западной литературе модели данного класса чаще всего именуются как метод «затраты-выпуск». [2]

Экономико-математические модели баланса пытались поостроить многие экономисты, но наиболее полная балансовая модель в 1936 году была составлена американским экономистом (эмигрант из России) В.Леонтьевым. В.Леонтьев писал: «Чтобы прогнозировать развитие экономики, нужен системный подход. Экономика каждой страны – это большая система, в которой много разных отраслей, и каждые из них что-то производит, которые предлагаются другим отраслям. Каждое звено - компонент системы - может существовать только потому, что получают что то от других». [4]

Рассмотрим разработку и построение балансовой модели. Предполагается, что для производства единица продукции в j-й отрасли требуется определенное количество затрат i-й отрасли, равное a_{ij} . Эти величины являются довольно-стабильной и называются коэффициентами прямых материальных затрат.

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_j}, \quad i, j = \overline{1, n} \quad 1)$$

По условиям баланса объем валовой продукции j-й отрасли

$$X_j = \sum_{i=1}^n x_{ij} + Y_j \quad 2)$$

где x_{ij} - затраты i-й отрасли для производства j-й отрасли. С учетом (1), (2):

$$X = AX + Y \quad 3)$$

$A \geq 0$ называется продуктивной, если сумма элементов каждого столбца меньше или равна единицы. Когда сумма меньше единицы, то при меньших затратах больше прибыли. Если больше единицы, то матрица не продуктивна, т.е при определенных затратах прибыль меньше. Т.е нет смысла балансового соглашения. А если равно единице то сколько затрат, столько же прибыли. [3]

Система уравнений (3) в матричной форме называется моделью межотраслевого баланса. С помощью (3) можно выполнить следующие варианты расчетов:

$$Y = (E - A)X \quad 3.1)$$

$$X = (E - A)^{-1}Y \quad 3.2)$$

3. ΔX_i , ΔY_j - приросты соответственно валовой и конечной продукции (3.3)

Задачи из реальной жизни:

Задача 1

В балансовом соглашении участвуют 2 отрасли, причем $x_{11} = 7$, $x_{12} = 21$, $x_{21} = 12$, $x_{22} = 15$. $x_1 = 100$, $x_2 = 150$. Требуется найти $Y \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \end{pmatrix}$.

Решение. Построим матрицу прямых затрат.

$$a_{11} = \frac{x_{11}}{x_1} = 0,07; a_{12} = \frac{x_{12}}{x_2} = 0,14; a_{21} = \frac{x_{21}}{x_1} = 0,12; a_{22} = \frac{x_{22}}{x_2} = 0,1; \Rightarrow$$

$$A = \begin{pmatrix} 0,07 & 0,14 \\ 0,12 & 0,10 \end{pmatrix}, X = \begin{pmatrix} 100 \\ 150 \end{pmatrix}. \text{ По формуле (3.1): } Y = (E - A)X$$

$$1) (E - A) = \begin{pmatrix} 0,93 & -0,14 \\ -0,12 & 0,90 \end{pmatrix};$$

$$2) Y = \begin{pmatrix} 0,93 & -0,14 \\ -0,12 & 0,90 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} 100 \\ 150 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 72 \\ 123 \end{pmatrix}$$

Ответ: Таким образом, производящие и потребляющие две отрасли, при известных A и X, получают конечную продукцию $Y_1 = 72$; $Y_2 = 123$; т.е $Y = \begin{pmatrix} 72 \\ 123 \end{pmatrix}$

Задача 2. Изменим условие задачи 1, потребуем найти валовой объем продукции X при неизменной матрице прямых затрат, а $Y = \begin{pmatrix} 144 \\ 123 \end{pmatrix}$. [5]

Решение: По формуле (3.2):

$$X = (E - A)^{-1} Y = \frac{1}{0,8202} \begin{pmatrix} 0,9 & 0,14 \\ 0,12 & 0,93 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 179 \\ 197,5 \end{pmatrix}.$$

Анализ решения: первый производитель вместо $x_1 = 100$ должен произвести $x_1 = 179$, т.е. на 79% больше, а второй на 32% больше, чем раньше. При этом конечная продукция второго производителя остается без изменения. Но уже для себя теперь оставляет $x_{22} = 23,7$ вместо $x_{22} = 15$, т.е на 58% больше.

Итак, мы показали, что организация совместного хозяйства не только безпроигрышна, но и полезна для всех участников соглашения.

Задача 3. Балансовая модель международной торговли

Дана матрица прямых затрат бюджета трех стран: Америка, Россия и Казахстан:

$$A = \begin{pmatrix} \frac{1}{2} & \frac{1}{3} & \frac{1}{4} \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{3} & \frac{1}{2} \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{3} & 0 \end{pmatrix}, \text{ т.е Америка выделяет бюджет России и Казахстану по } \frac{1}{4}, \text{ а себе}$$

оставляет $\frac{1}{2}$. Россия всем поровну $\frac{1}{3}$, а Казахстан себе ничего не выделяет, а двум странам поровну $\frac{1}{4}$. Сколько вложений внесет каждая страна для взаимовыгодной международной торговли?

Составим баланс:

$$p_1 = a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + a_{13}x_3 = 1$$

$$p_2 = a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + a_{23}x_3 = 1$$

$$p_3 = a_{31}x_1 + a_{32}x_2 + a_{33}x_3 = 1$$

В матричном виде $AX = EX$, отсюда $(A-E)X = O$

То есть:

$$A = \begin{pmatrix} -\frac{1}{2} & \frac{1}{3} & \frac{1}{2} \\ \frac{1}{4} & -\frac{2}{3} & \frac{1}{2} \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{3} & -1 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \end{pmatrix} = 0 \Rightarrow \begin{cases} -\frac{1}{2}x_1 + \frac{1}{3}x_2 + \frac{1}{2}x_3 = 0 \\ \frac{1}{4}x_1 - \frac{2}{3}x_2 + \frac{1}{2}x_3 = 0 \\ \frac{1}{4}x_1 + \frac{1}{3}x_2 - x_3 = 0 \end{cases} \Rightarrow$$

$$x_1 = 4C, x_2 = 3C, x_3 = 2C, \text{ где } C = \text{Const}$$

Ответ: Соотношение (4: 3: 2), то есть это может быть (400; 300; 200) или (800; 600; 400).

Вывод – суть балансового соглашения – бесприоритетное взаимное хозяйствование. Следовательно, сохраняя составленное балансовое соотношение, особенно матрицу затрат, можно решать любые прикладные задачи в экономике, в производстве, в банковской системе и др, а также применять в прогнозировании.

ЛИТЕРАТУРА

1. К.Г.Скрипкин. Экономическая эффективность информационных систем. «ИТ-Экономика», М.ДМК Пресс, 2010г
2. Экономико-математические методы. Прикладные модели №5773. Под ред. В.В. Федосеевой, – М., 2000
3. Калдыбаев О.К., Байзаков С.Б. Математические методы в планировании и управлении региональной экономикой. – Алма-Ата, Наука, 1977, –189с.
4. Межотраслевые эконометрические модели. Вопросы построения и использования. – Новосибирск. Наука СО АН, 1983, – 262с.
5. Жуманова З.Ж., Диярова Л.Д. «Эконометрия в задачах и упражнениях», «Учебное пособие для экономических специальностей», Актау, 2009 г.

МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ САБАҒЫНДА ТУЫНДЫНЫҢ КӨМЕГІМЕН ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ

Курбанова М.Н., студент

Ғылыми жетекші: Кулжагарова Б.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау қ.

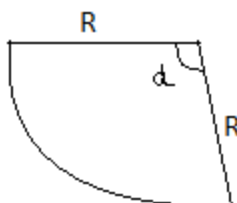
Аңдатпа. Бұл мақалада сектордың ауданын табуға берілген геометриялық есепті туынды көмегімен шығару тәсілі көрсетілді. Математикалық талдаудың элементі болып табылатын функцияның туындысы және оның аралықтағы ең үлкен және ең кіші мәндерін табу жолдары қарастырылды. Мұндай есептер «Бір айнымалылы функцияның дифференциалдық есептеулері» тақырыбының қажеттілігі және оның практикалық қолданылуының маңызы бар екеніне білім алушының көзін жеткізеді.

Түйінді сөздер: шеңбер секторы, центрлік бұрыш, доға, анықталу облысы, туынды.

Математиканы оқыту процесінде тақырыптың мазмұнының практикалық мәнін, оның алдағы уақытта қолданылуын білген маңызды. Негізінде теориялық білім тек есеп шығару барысында ғана пысықталады.

Есеп. Шеңбер секторы пішінді гүлзарды 1 м сыммен қоршау қажет. Гүлзардың ауданы мүмкіндігінше үлкен болуы үшін шеңбер радиусы қандай болу керек?

Шешуі: $S = \frac{\alpha R^2}{2}$, мұндағы R – радиус, α – центрлік бұрыш (1 Сурет).

Сурет 1 - Шеңбер секторы пішінді гүлзар

Гүлзардың периметрі $P = 2R + L$, мұндағы L - доға секторының ұзындығы [1]. Егер, $L = R\alpha$ болса, онда

$$P = 2R + R\alpha = R(2 + \alpha).$$

Гүлзардың периметрі сымның ұзындығымен сәйкес болуы керек, онда

$$R(2 + \alpha) = l \Rightarrow \alpha = \frac{l}{R} - 2.$$

α мәнін ауданның формуласына енгізейік:

$$S = S(R) = \left(\frac{l}{R} - 2 \right) \frac{R^2}{2} = \frac{lR}{2} - R^2.$$

Алынған $S(R)$ бір айнымалы функцияның анықталу облысын табамыз: $R \in \left(0; \frac{1}{2} \right)$

[2]. Мұнда $S(R) > 0$ шарты орындалуы қажет. Бұл шарт бүкіл анықталу облысында орындалады.

$S(R)$ функциясының туындысын табайық:

$$S'(R) = \frac{l}{2} - 2R.$$

$R = \frac{l}{4}$ үшін $S'(R) = 0$, ал $S''(R) = -2 < 0$ болады. Сондықтан $R = \frac{l}{4}$ нүктесінде максимум, бұл функцияның ең үлкен мәні болып табылады. Осылайша, гүлзар ең үлкен ауданды болуы үшін шеңбердің радиусы $\frac{l}{4}$ м-ге тең болуы керек.

Математиканың ғылыми-жаратылыстануға және өндіріске кеңінен енуіне байланысты білім алушыны оның қолданбалы бағытымен таныстыру қажеттілігі туындайды. Туынды ұғымы білім алушыға теориялық тұрғыда ғана емес, күнделікті өмірдегі қарапайым жағдайларда да қолданылатыны сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мұстахишев К.М., Ералиев С.Е., Атабай Б.Ж. Математика (толық курс). Оқулық. – Алматы: TST-company, 2009. – 410 б.
2. Отаров Х.Т. Математикалық анализ. Оқулық. – Алматы: Экономика, 2012. - 536 б.

АНЫҚТАЛҒЫН ИНТЕГРАЛ КӨМЕГІМЕН ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ

Жайлыбаева А.К., студент

Ғылыми жетекші: Кулжагарова Б.Т.

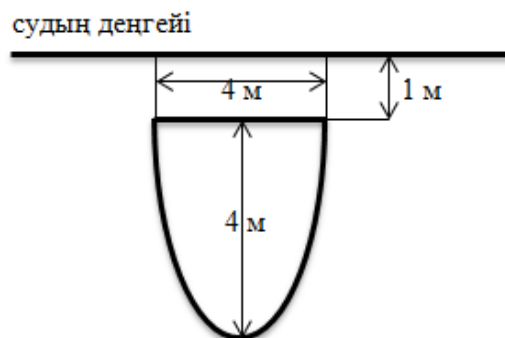
Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада оқушылардың математикалық қабілеттерін арттыру мақсатына көзделген математикалық анализдің элементі болып табылатын анықталған интеграл тақырыбына есеп қарастырылып, оның шығарылу жолы көрсетілді, интеграл ұғымын терең меңгерудің әдістемелік ерекшелігі қарастырылды. Мұндай есептер анықталған интеграл тақырыбының өзектілігі және оның тәжірибеде қолданылуының маңыздылығын көрсетеді.

Түйінді сөздер: парабола қимасы, қысым, координат жүйесі, интеграл.

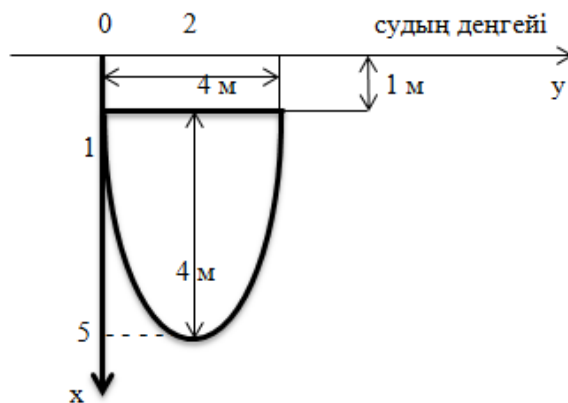
Математикалық анализ бастамалары мектептің жоғары сатысында оқытылады. Одан алынған терең білім оның теориясымен байланысты басқа да пәндер бойынша жоғары деңгейдегі білімге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Математикалық анализдің бір бөлімі болып саналатын интеграл теориясын геометрия және физика пәндерімен байланысын мысалмен көрсетелік.

Есеп. Қимасы парабола пішінді болатын бөгетке судың түсіретін қысымын есептеу керек (1 Сурет). Судың үлес салмағы 1 т/м^3 .

Сурет 1 – Қимасы парабола пішінді су бөгетінің кескіні

Шешуі: 2 Суретте берілгендей координат жүйесіне енгіземіз.

Сурет 2 – Координата жүйесіндегі парабола

$y_1(x)$ және $y_2(x)$ өрнегін табу үшін, парабола теңдеуін құраймыз. Ох өсіне қарама-қарсы оң бағытталған парабола теңдеуінің мынадай: $(y - y_0)^2 = -2p(x - x_0)$ мұндағы (x_0, y_0) парабола төбесінің координаттары суреттегі берілгендей парабола төбесі: (5;2) нүктеде орналасқан. Демек, теңдеу $(y - 2)^2 = -2p(x - 5)$ түрленеді. p -ны анықтаймыз. Парабола (1;0) нүктесінен өтсе осы нүкте координаттары парабола теңдеуін қанағаттандырады [1].

$$(0 - 2)^2 = -2p(1 - 5) \quad 4 = -2p(-4) \quad p = \frac{1}{2}$$

Демек, парабола теңдеуі мынадай: $(y - 2)^2 = -(x - 5)$

Осыдан,

$$(y - 2)^2 = 5 - x, \quad y - 2 = \pm\sqrt{5 - x}$$

$$y_1 = -\sqrt{5 - x} + 2, \quad y_2 = \sqrt{5 - x} + 2$$

Бөгетке судың қысымын ($y=1$) мына формула бойынша есептейміз [2].

$$P = \int_{x_1}^{x_2} x(y_2(x) - y_1(x))dx = \int_1^5 x(\sqrt{5 - x} + 2 - (-\sqrt{5 - x} + 2))dx = \int_1^5 x2\sqrt{5 - x}dx = 2\int_1^5 x\sqrt{5 - x}dx$$

Интегралын есептейміз:

$$\int x\sqrt{5 - x}dx = \left| \begin{matrix} \sqrt{5 - x} = t, 5 - x = t^2 \\ x = 5 - t^2, dx = -2tdt \end{matrix} \right| = \int (5 - t^2)t(-2tdt) = 2\int (t^4 - 5t^2)dt =$$

$$= 2\left(\frac{t^5}{5} - \frac{5t^3}{3}\right) = 4\left(\frac{\sqrt{(5 - x)^5}}{5} - \frac{5\sqrt{(5 - x)^3}}{3}\right) + C.$$

$$\int_1^5 x\sqrt{5-x}dx = 4\left(\frac{\sqrt{(5-x)^5}}{5} - \frac{5\sqrt{(5-x)^3}}{3}\right)\Bigg|_1^5 =$$

$$= 4\left(\frac{\sqrt{(5-5)^5}}{5} - \frac{5\sqrt{(5-5)^3}}{3} - \left(\frac{\sqrt{(5-1)^5}}{5} - \frac{5\sqrt{(5-1)^3}}{3}\right)\right) = \frac{416}{15}$$

Сонымен, бөгетке судың түсіретін қысымы $\frac{416}{15}$ т/м³ тең.

Математикалық анализ – жоғары оқу орындары студенттерінің математикалық білім беру жүйесіндегі негізгі курсы болып табылады. Математиканың көптеген есептерін шығару және зерттеу барысында осы курстың әдістері мен ережелері тиімді қолданылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Айдос Е.Ж. Жоғары математика-1. Оқулық. – Алматы, 2013. – 270 б.
2. Ибрашев Х.И., Еркеғұлов Ш.Т. Математикалық анализ курсы. Оқулық – Алматы, 2014. – 562 б.

ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУДЕ ИНТЕГРАЛДЫ ҚОЛДАНУ

Мухашова А.А., студент

Ғылыми жетекші: Кулжагарова Б.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Математика пәніне деген оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін сабақтағы жаңа ұғым, мүмкіндігінше, практикалық есептер арқылы көрсетілуі маңызды. Қарапайым амалдардан бастап математикалық талдау элементтерін оқып үйрену барысындағы әрбір адам осындай талапқа жауап беруі керек. Математиканың ерекшелігі – оның қолданылымының әмбебаптығы. Бұл мақалада күнделікті тұрмыс тіршілікте кездесетін ауданын есептеуге берілген геометриялық есепті математикалық талдаудың негізгі бөлімі болып табылатын анықталған интеграл ұғымын қолдана отырып шешу мәселесі қарастырылған.

Түйінді сөздер: интеграл, аудан, парабола, қисық сызықты трапеция, симметрия.

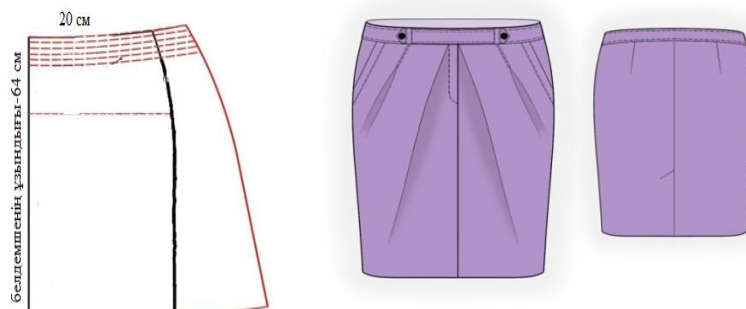
Математиканы оқыту процесінде тақырыптың мазмұнының практикалық мәніне, оның алдағы уақытта қолданылуының маңызды екенін барынша терең түсінуі керек. Математиканы қолданбалық бағытта оқыту оның басқа пәндерде, өмірде кең ауқымда қолдануды, жалпы алғанда, математикалық ойлауды қалыптастырады.

Қазіргі кездегі ғылым мен техниканың даму деңгейі әрбір оқушыда терең білім алуын талап етеді. Сондықтан оқушылардың теориялық білімін практикада қолдана білу мен білім - білік дағдыларын қалыптастыруда интегралдың қосар үлесі көп.

Интеграл ұғымы – көлем, аудан және ұзындық өлшеу, күштің белгілі бір уақыт ішіндегі атқарған жұмысын табу қажеттілігінен пайда болған математиканың маңызды ұғымдарының бірі [1].

Есеп. 1 Суретте көрсетілген белдемшені (юбканы) тігуге қанша материал қажет?

Сурет 1- Белдемше

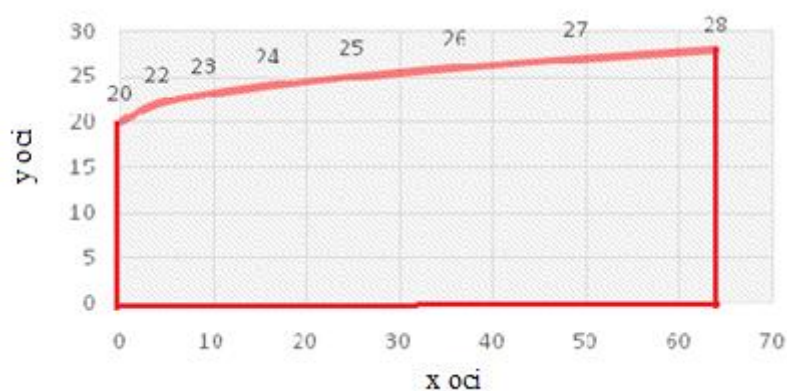
Шешуі: Жоғарыдан $y=f(x)$ функциясының ($f(x) \geq 0$) графигімен, екі жағынан

$$x = a, \quad x = b$$

вертикаль түзулерімен, ал төменнен Ox осімен шектелген қисық сызықты трапецияның ауданы

$$S = \int_a^b f(x) dx$$

формуласымен есептелетіні математикалық талдау курсынан белгілі.

Сурет 2- Координат жазықтығындағы қисық сызықты трапеция

2 Суретте көрсетілген қисық сызықты трапецияның (белдемшенің) ауданын есептеу керек. Қисық сызықты трапецияның симметриялылығын ескере отырып (жарты белдемшенің) ауданын анықталған интеграл көмегімен есептеп, оны 2 еселейміз:

$$2 \int_0^{64} \left(\frac{1}{2\sqrt{x}} + 10 \right) dx = 2(\sqrt{x} + 10x) \Big|_0^{64} = 2(\sqrt{64} + 10 \cdot 64) =$$

$$= 2(8 + 640) = 2 \cdot 648 = 1296 \text{ см}^2 = 1,3 \text{ м}^2$$

Жауабы: $1,3 \cdot 2 = 2,6 \text{ м}^2$

Анықталған интегралды теориялық тұрғыда ғана емес, түрлі ғылым саласында және күнделікті өмірде пайдалануға болатыны сөзсіз. Мұндай әдістемелер математикалық білімнің сапасы мен оның күнделікті өмірдегі қолданымын, сабақ тиімділігін арттыруға, табиғатты негізгі байлық деп түсінуге көмектесетін экологиялық, экономикалық білім мен тәрбие беруге, яғни математикалық білім беруді ізгілендіруге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Айдос Е.Ж. Жоғары математика-3. Алматы: 2008, - 256 б.
2. Темірғалиев Н. Математикалық анализ. 1,2,3 бөлім. Алматы: 1997, - 180 б.

ӨЗІН-ӨЗІ ҚУАТТАНДЫРАТЫН ЭЛЕКТРОКӨЛІК

Құттыбаев М., студент

Ғылыми жетекші: Епенова Ж.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада қазіргі таңда тұрмыста қолданылатын көліктерден зиянды газдар қоршаған ортаға кері әсерін тигізуде, сол себепті қоршаған ортаға және адам денсаулығына зиянды әсерін болдырмау әдістерін іздестіру, электрокөлік және электрокөліктің өзін-өзі қуаттандыру арқылы алыс қашықтыққа жүру және де ауа-райына төзімді электрокөлік ойлап шығару қарастырылған.

Түйінді сөздер: жасыл технология, электр энергия, аккумуляторлық батареялар, контроллер, электродвигатель, генератор, редуктор.

Қазіргі таңда ғылыми теориялық революцияда жасыл технология ХХІ ғасырда 20 жыл өтпесе де, жаңа жетістіктермен мүмкіндіктерге куә болып жатырмыз. Әлемдегі даму жедел өзгеріске ұшырап, ғалымдар күніге сан түрлі ғылыми жаңалық ашып жатқанын естіп отырмыз. Бүгінде ғылым мен техниканың, технология мен инновацияның шапшаңдығы адамды таңғалдырмай қоймайды. Мұндай сәтте алдағы уақытқа дұрыс жоспар құрып, дер кезінде шешім қабылдау керек. Шапшаң ойлап, тиісті шараны уақытында қабылдасан, жаһандық үрдістен қалып қоярымыз анық.

Дамыған елдердің ізінен келе жатқан Қазақстан да әлемдік трендтен қалмауды көздейді. Бүгінде көмірсутек экономикасы дәуірінің бірте-бірте аяқталып, төртінші өнеркәсіптік революция дәуіріне қадам басып келе жатқан кезең. Биылғы Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың Жолдауының өзегі де осы – төртінші индустриялық революцияға қамданудың қамынан туындайды. Жаңа технологияларды ілгерілету – бүгінгі бәсекелестіктің де өзегі. Адамның мұқтаждығынан шығаратын, алысты жақындатып, баяуды тездететін, ауырды жеңілдететін де – адам ақыл-ойының жемісі. Осындай ой жемісінің нәтижесінде дүние дамуында өнеркәсіптік революциялар бірінің орнын бірі басты. «Өткенге өкпе жоқ, келерден үміт көп» – демекші, көмірсутек экономикасының аяқталып, әлем жаңғыртпалы қуат көздеріне көшуде. Заманның талабына орай еліміз бұрынғы кеңестік республикалар арасында тұңғыш рет Астанада «Болашақтың энергиясы» тақырыбында «ЭКСПО-2017» халықаралық көрмесін өткізген болатын.

Бүгінгі күні жасыл технология өміріміздің барлық саласына дендеп ене бастады. Әлем ақырын-ақырын осыған көшіп те жатыр. Неге? Мәселен, ресми мәліметке жүгінсек, 2020 жылға қарай Қытай жел энергиясын қолдануды екі есеге дейін арттыруды көздеп отыр. Олар биыл электрокөліктерді көбейтуді де мықтап қолға алып жатыр. Ауаның көліктен ластануына жол бермес үшін Қытай мен Еуропада эмиссиялық квота енгізілді. Енді автоөндірушілер мен сатып алушылар электр қуатымен жүретін көлікті сатуға және

сатып алуға мәжбүр болады. Сәйкесінше, бұл салаға деген қызығушылық артады. Баламалы энергия көздеріне де сұраныс көбейеді. Оның үстіне Еуропада мұндай көлік аламын деушілерге субсидия беріледі. Сондай-ақ салық жеңілдігі қарастырылған. Ал жанар-жағармаймен жүретін көліктерге керісінше сан түрлі тосқауыл қойылатын шара жасалуда. Өткен жылы Қытайда қуатпен жүретін көліктің сатылымы 56 пайызға өскен. Аспан асты елдің кейбір ірі қалаларында экологиялық мәселеге байланысты жанар-жағармаймен жүретін көліктерді тіркемей жатыр. Мұндай шектеулер өз жемісін берді. Қытай нарығы осы уақытқа дейін әлемде электркөлік шығарудан бірінші орында тұрған АҚШ-тан да озып кетті. Бүгінде таксопарк, қоқыс таситын мекемелер электрмен жүретін көліктер алуда. Болашақта ел толығымен жасыл технологияға ауысады деген жоспар бар.

Еліміздің де осы үрдістен қалмауына бірден-бір себепкер болатын Астанада өткен «ЭКСПО-2017» халықаралық көрмесі. 100-ден астам ел қатысатын көрменің негізгі тақырыбы болашақтың энергиясы болған. Кейбір сыңаржақ пікір айтатын сәуегейлер болжамына қарамастан, нақ осы болашақ энергиясының игілігін көріп отырған дамыған елдер Астанадағы көрмеге зор ықылас танытты. Астана күн, жел, биогаз, теңіз және термалды сулардың энергиясын қолдану бойынша әлемдік жаңалықтар мен трендтер ұсынылатын алаңға айналады. Баламалы энергетиканы пайдалану бойынша әлеуеті жоғары серпінді жобалар көрсетіледі. Елбасы атап өткендей, болашақта бүкіл әлем «жасыл» технологиямен алға жылжитын болады. Сондықтан күллі әлемнің ғылымы мен техника саласындағы ең үздік жетістіктері сараланатын көрме Астанаға ғана емес, еліміздің өзге өңірлеріне де айтарлықтай пайда әкеледі деуге негіз бар. Қазақ елі таңдаған «Болашақтың энергиясы» әлемдік экономикалық дамудың басты кілтін айналмақ. Сондай-ақ мемлекет басшысы Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 70-сессиясындағы сөйлеген сөзінде Астанада БҰҰ бастамасымен «жасыл» технологиялар мен инвестициялық жобаларды дамыту бойынша Халықаралық орталық ашуды ұсынған болатын. Сәтін салып бұл орталық та ашылып жатса, ел экономикасының дамуына дара жол ашылары сөзсіз.

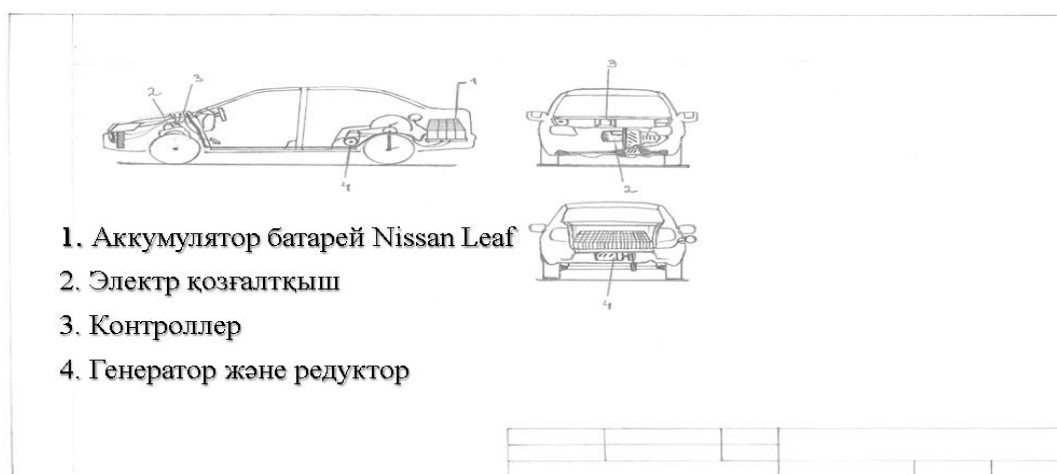
Менің бұл жұмысымның мақсаты электр энергиясын үнемдеу бір энергиямен алыс жолдарда жүре алу сонымен қатар қоршаған ортаға зиянын тигізбеу және ауа-райына төзімді электрөлік ойлап шығару.

Электр көлігімнің қуат көзі аккумулятор және көлік өзін-өзі қалай қуаттандырады.

1. Аккумулятордан электр энергия кантралер және электро педаль арқылы электр қозғалтқышқа (электродвигатель) барады.

2. Қозғалысқа түскен электр қозғалтқыш көлікті жүргізу арқылы артқы қозғалыс бөлшегін айналдырады.

3. Қозғалыс бөлшегінде ремен арқылы қасында бекітілген редуктор мен генераторды қозғалысқа түсіру арқылы электр энергия пайда болып аккумуляторды қуаттандырады. Бұл процессті өзін-өзі қуаттандыру деп аталады.

Кернеуі 220 вольт және ток күші 12 ампер болатын тұрмыстық электр желісінен аккумуляторлар зарядының толық циклі шамамен 9 сағатқа созылады, Nissan (480 вольт — 125 ампер) арнайы зарядтау құрылғысындағы сыйымдылықтың 80% - ы 30 минут ішінде толықтырылады. Автомобиль машинаның алдыңғы бөлігіндегі зарядтау құрылғылары үшін екі ұямен жабдықталған: біреуі стандартты және екіншісі Жылдам зарядтау үшін.

Жылдамдығы 90-100 км/с жүрген кезде электрок өзін-өзі қуаттандыра алды. Ол үшін есептеулер мен дәлдіктерді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <http://jasqazaq.kz/2017/02/17/zha-andy-zhajla-an-zhasyl-tehnologiya/>
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Nissan_LEAF

ДЕНЕНІҢ СУУ ПРОЦЕСІН ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУ АРҚЫЛЫ ӨРНЕКТЕУ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ

Сактаганов Г., студент

Ғылыми жетекші: Кулжагарова Б.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Қазіргі қоғамның әлеуметтік сұраныстарына байланысты мектеп бағдарламасына қажетті мөлшерде енгізілмеген дифференциалдық теңдеулер теориясы ғылымның әртүрлі облыстарында математикалық, физикалық және т.б. техникалық есептерді шешуде кеңінен қолданылады. Бұл мақалада дененің белгілі бір температураға дейін суу уақытын анықтау үшін, осы физикалық процесті өрнектейтін қарапайым дифференциалдық теңдеу құрастырылып, оның шешу жолы көрсетілді.

Түйінді сөздер: Ньютон суу заңы, дифференциалдық теңдеу, интеграл, пропорция

Қарапайым дифференциалдық теңдеулер арқылы сұйықтықтың суу процесін, теңіз деңгейінің биіктігіне байланысты атмосфералық қысымның өзгеру процесін және т.б. процестерді сипаттауға болады. Келесі мысалды қарастыралық.

Дене температурасы 20 мин ішінде 100°C-тан 60°C-қа дейін төмендейді. Ауа температурасы 20°C. Егер дененің суу жылдамдығы дене мен ауаның температураларының айырмашылығына пропорционал болса, дененің температурасы 25°C дейін төмендейтін уақытын анықтау қажет.

Шешуі: Дененің суу процесін анықтайтын дифференциалдық теңдеу [1]:

$$\frac{dT}{dt} = -k(T - T_a),$$

мұндағы T_a – ауа температурасы. $T_a = 20$ мәнін жоғарыдағы дифференциалдық теңдеуге қояйық:

$$\frac{dT}{dt} = -k(T - 20).$$

Айнымалыларды ажыратып, теңдеуді интегралдайық [2]:

$$\frac{dT}{T - 20} = -k dt \Leftrightarrow \int \frac{dT}{T - 20} = -k \int dt + C,$$

$$\ln(T - 20) = -kt + C \Leftrightarrow T = 20 + Ce^{-kt}.$$

Белгісіз C және k коэффициенттерін бастапқы $T(0) = 100$ және $T(20) = 60$ шарттарынан анықтаймыз.

$$T(0) = 20 + Ce^0 = 100 \Rightarrow C = 80 \text{ және } T = 20 + 80 \cdot e^{-kt}$$

$$T(20) = 20 + 80 \cdot e^{-20k} = 60 \Rightarrow e^{-20k} = 0,5 \Rightarrow e^{-k} = (0,5)^{\frac{1}{20}}$$

$$\text{Онда } T(t) = 20 + 80 \cdot (0,5)^{\frac{t}{20}}.$$

Дене температурасы 25°C дейін төмендейтін уақытын анықтайық, ол үшін келесі теңдеуді шешейік:

$$20 + 80 \cdot (0,5)^{\frac{t}{20}} = 25.$$

$$80 \cdot (0,5)^{\frac{t}{20}} = 5 \Leftrightarrow (0,5)^{\frac{t}{20}} = \frac{1}{16} \Leftrightarrow (0,5)^{\frac{t}{20}} = (0,5)^4 \Leftrightarrow \frac{t}{20} = 4 \Rightarrow t = 80.$$

Ендеше, дене температурасы 80 минут немесе 1 сағ 20 мин ішінде 25°C -қа төмендейді.

Дифференциалдық теңдеулер болашақ маманның фундаменталды дайындығында, атап айтқанда студенттің ғылыми дүниетанымын, математикалық мәдениетінің белгілі бір дәрежесін қалыптастыруда үлкен роль атқарады. Дифференциалдық теңдеулер мен олардың әдістерін оқып үйрену өмір сүретін әлемді тану үшін тағы бір құралды береді, яғни нақты физикалық кеңістік туралы бейнелік және ғылыми түсінікті қалыптастыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Махмеджанов Н.М. Жоғары математика есептерінің жинағы. Оқу құралы. - Алматы: Дәуір, 2008.- 392 б.
2. Отаров Х.Т. Математикалық анализ. Оқулық.-Алматы: Экономика, 2012.-536 б.

САНДЫҚ ҚОСАЛҚЫ СТАНЦИЯ - ЗИЯТКЕРЛІК ЭНЕРГИЯ ЖҮЙЕСІНІҢ МАҢЫЗДЫ ЭЛЕМЕНТІ

Елубаев М., студент

Ғылыми жетекші: Балекова А.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада сандық қосалқы станция, оның артықшылықтары, пайдалану мен қызмет көрсетуді оңайлату, өлшеу дәлдігін арттыру қарастырылады.

Түйінді сөздер: сандық қосалқы станция, энергия, ақпараттық модель, ақпараттық құрал

Сандық қосалқы станцияны зияткерлік желіні құрудың өзекті компоненті деп атайды – ал бұл тақырып соңғы уақытта үлкен танымалдыққа ие болады. Бұл

халықаралық деңгейде танылған, энергетикалық объектілерді тиімді басқару міндеттерін шешетін, оны цифрлық форматқа толығымен ауыстыратын автоматтандыру әдісі[1].

Қазіргі уақытта индустрияда «цифрлық қосалқы станция» термині дегеніміз не деген сөздерге кең ауқымды көзқарастар мен тәсілдер бар. KEGOK арқылы электр энергиясын беру, трансформациялау және тарату процестерін автоматтандыруды табысты дамыту үшін цифрлық қосалқы станцияның бағдарламалық-аппараттық кешенінің жалпы тұжырымдамасы әзірленуде. Ішкі электрэнергетика саласында қосалқы станциялардағы автоматтандырылған үдерістерді басқару жүйелерінің жобаларын әзірлеу басталған сәттен бастап, қосалқы станцияларда пайдалану үшін аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз етуді басқару жүйелерінің айтарлықтай дамуы болды. Жоғары вольтты цифрлық ток және кернеу трансформаторлары пайда болды; Интеграцияланған байланыс порттары бар бастапқы және қосалқы электр жабдықтары әзірленуде; микропроцессорлық басқарылатын контроллерлер әзірленеді, олардың негізінде әзірленетін құралдармен жабдықталған, оның негізінде сенімді бағдарламалық-аппараттық кешенді жасауға болады; Қосалқы станциялар туралы мәліметтерді автоматтандыру объектісі ретінде ұсыну туралы, сондай-ақ қосалқы станциялардың микропроцессорлы интеллектуалды электронды құрылғылары (IED) арасында басқару және басқару құрылғылары, релелік қорғаныс және автоматтандыру (RZA) арасындағы сандық деректермен алмасу туралы хаттамаларды реттейтін IEC 61850 халықаралық стандарты қабылданды. , телемеханика, электр есептегіш және т.б.[1]

Сандық қосалқы станция артықшылықтары: Кәбілдік қосалқы тізбектердің және олардың төсеу арналарының құнын едәуір қысқарту, цифрлық сигналдар көздерін бастапқы жабдықтарға жақындату; қазіргі заманғы қосалқы жабдықтардың электромагниттік үйлесімділігін арттыру - оптикалық байланысқа көшу салдарынан микропроцессорлық құрылғылар мен қосалқы тізбектер; аналогтық сигналдардың кіріс жолдарын жою арқылы микропроцессорлық интеллектуалды электронды құрылғылардың құрылысының құнын жеңілдетуге және, сайып келгенде, азайтуға; IED құрылғыларының интерфейстерін біріктіру үшін осы құрылғылардың өзара алмастырылуын едәуір жеңілдету (оның ішінде бір өндірушінен басқа өндірушінің құрылғыларымен ауыстыру) және т.б.

Құрылу мақсаты - кәбілдік өнімдер мен кәбілдік құрылыстарға жұмсалатын шығындарды азайту - терминалдардың құнын азайту (аппараттық бөлікті біріздендіру, цифрлық интерфейстерге енгізу модульдерін ауыстыру) - КС жайластыру үшін қажетті жер учаскелерінің ауданын азайту (оптикалық цифрлық ТТ және КТ, қазіргі заманғы микропроцессорлық қайталама жабдықты қолдану азайтуға мүмкіндік береді); - күштік электр жабдықтарының қызмет ету мерзімін ұлғайту (кеңейтілген диагностика); - жобалау, монтаждау және іске қосу-баптау шығындарын азайту (кабельдердің санын азайту, жабдық санын азайту, шкафтық жабдықтар мен сандық байланыстар бөлігінде жобалық шешімдерді типтеу бойынша мүмкіндіктерді кеңейту).

Ақпаратты алу және басқару командаларын беру үшін цифрлық (негізінен оптикалық) технологияларға көшу - сигнал көзін «орнына ауыстыру» мүмкіндігі және осылайша релелік қорғаныс сенімділігін арттыру; - жылдамдықтың жоғарылауы (соққыдан қорғау талап етілмейді, оптикалық IGBT модульдеріне байланысты атқарушы бөліктің жауап беру уақытын қысқарту, авариялық режимді анықтау уақытын қысқарту *). - қауіпсіз жұмыс және электромагниттік үйлесімділік жағдайындағы жағдайды жақсарту (оптикалық байланыстың арқасында, ашық тарату құрылғыларынан әлеуетті жою). DSP жабдығында интеллектуалды компоненттің жоғарылауы - Үздіксіз диагностикалау құралдарын және әдістерін дамыту (сипаттамалардың тозуын бақылау, операциялардың дайын болуын бақылау, метрологиялық сипаттамалардың мониторингі) - әр терминалда орындалатын функциялардың санын кеңейту; - есептеу-диагностикалық тапсырмалардың бір бөлігін интерфейс модульдеріне ауыстыру (Smart-IED).

Цифрлық қосалқы станцияның екі кезеңді іске асуы[2]:

1-кезең: - ІЕС базасында интерфейстік цифрлық интеллектуалды модуль қосылатын қолданыстағы негізгі жабдықты пайдалану (әдетте үй-жайда орналастырылатын)

2-кезең: - арнайы цифрлық қызмет көрсетілмейтін датчиктерді, далалық контроллерлерді, қатты атқарушы модульдерді интеграциялаумен негізгі электр жабдықтарын жаңғырту. Интерфейстік модульмен орындалатын есептер көлемін кеңейту.

Қосалқы станциялардағы үйлестіру орталығы-сандық қосалқы станциядағы негізгі ақпараттық ағындарды үйлестіретін және қосалқы станциялардың жабдықтарын басқару бойынша шешімдерді қабылдау мен іске асырудың автоматтандырылған процестерін басқаратын цифрлық қосалқы станциялардың бағдарламалық-аппараттық ядросы. Осы мақсатта ПКО мыналарды қамтамасыз етуі тиіс: бақылау алгоритмдерін құру үшін негіз ретінде қосалқы станциялардың технологиялық үдерістерінің өзектілендірілген моделін жүргізу, ақпаратты талдау, сенімді ету және қосалқы станциялардың жұмыс істеуін басқару; технологиялық жағдайларды талдау кіші жүйелерінің жұмысын, оның ішінде өзекті модель негізінде күрделі / авариялық жағдайларда басқару бойынша шешімдер қабылдау процестерін қолдау.

Ақпараттық модельді құру үшін бастапқы мәліметтер: - қосалқы станциялардың қалыпты режимінің электр схемасы; - объектілердің, жабдықтардың, өлшеулердің, сигналдар мен құжаттардың бірегей сәйкестендіргіштерін құру сыныптау кестелері мен әдістемесі; -мыналарды анықтайтын модель профилі: 1) ақпараттық модель схемасындағы олардың арасында кластар, атрибуттар мен қарым-қатынастар; 2) ақпараттық технологиялар саласындағы стандарттар (нұсқаларға дейін дәлдікпен), оларды орындау басқару жүйесін жобалау, енгізу және пайдалану процесінде міндетті болып табылады.

Аппараттық құралдардың өзіндік диагностикасын қамтамасыз ету (диагностика және тестілеу): - негізгі электр жабдықтарының Smart IED модульдері - микропроцессорлық терминалдар - цифрлық желілер мамандандырылған бағдарламалық – техникалық құралдармен сыртқы івтоматты диагностика: тораптағы ток/қуат сомасын бақылау). - қысқа мерзімді жұмыстан шығару (терминалдарға арналған тест сигналдарын эмуляциялау және терминалдың алынған реакциясын тестпен салыстыру).

Нәтижесінде қосалқы станцияны басқаруды автоматтандыру құны оның құрылысы мен бастапқы жабдықтармен жабдықтау құнының 15 пайызынан аспайды. Сенімділік тұрғысынан цифрлық қосалқы станция элементтердің аз саны және мониторинг пен диагностика құралдарын пайдалану есебінен ұтады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <https://www.eprussia.ru/epr/246/16072.htm>
2. http://www.ntc-power.ru/innovative_projects/digital_substation_and_its_main_fragments/

АНАЛИЗ УЯЗВИМОСТЕЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ERP-СИСТЕМ

Әбілқайыр А.Р., студент

Научный руководитель: Жилкишбаева Г.С.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Практика предотвращения несанкционированного доступа, использования, раскрытия, искажения, изменения, исследования, записи или уничтожения информации. Это универсальное понятие применяется вне зависимости от формы, которую могут принимать данные. Основная задача информационной безопасности -

сбалансированная защита конфиденциальности, целостности и доступности данных, с учётом целесообразности применения и без какого-либо ущерба производительности организации

Ключевые слова: ERP-система, информационная безопасность, защита информации, хранение данных, аутентификация пользователя, надёжность, анализ риска, утечка информации, система безопасности.

ERP (англ. Enterprise Resource Planning, планирование ресурсов предприятия) - организационная стратегия интеграции производства и операций, управления трудовыми ресурсами, финансового менеджмента и управления активами, ориентированная на непрерывную балансировку и оптимизацию ресурсов предприятия посредством специализированного интегрированного пакета прикладного программного обеспечения, обеспечивающего общую модель данных и процессов для всех сфер деятельности. ERP-система — конкретный программный пакет, реализующий стратегию ERP [1].

В ERP-системе, как в центральной информационной системе предприятия, сосредоточено большое количество информации, необходимой для повседневной деятельности сотрудников. Тут и финансовая информация, и данные о клиентах, и кадровые данные и т. д. Очевидно, что многие из этих данных являются конфиденциальной информацией и их раскрытие может принести предприятию значительные убытки., так как они часто становятся целью атак злоумышленников Поэтому проблемы информационной безопасности особенно актуальны для ERP-систем [2].

Современная ERP-система имеет трехзвенную клиент-серверную архитектуру (схема 1).

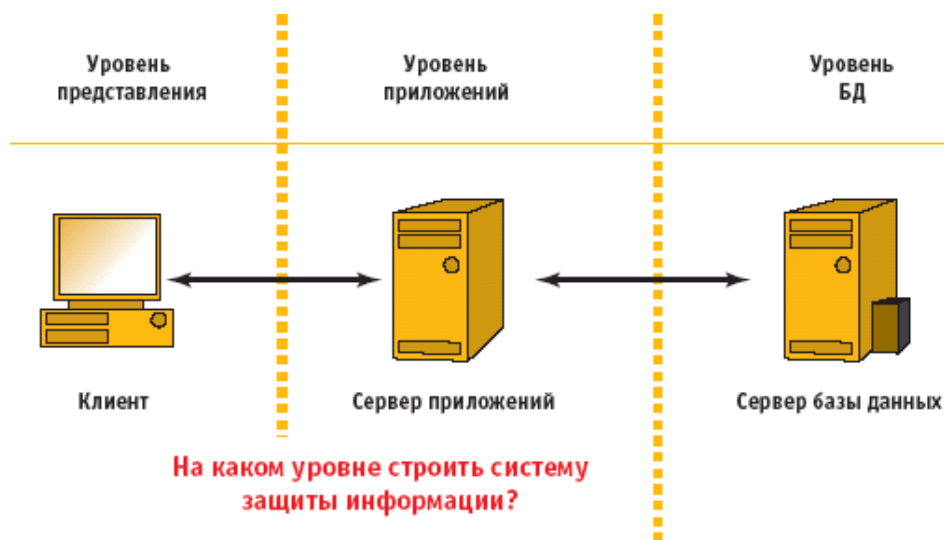

Схема 1 - Архитектура ERP-системы

Три уровня такой системы — это:

- уровень базы данных (БД);
- уровень приложений;
- уровень представления (пользовательский).

Хранение данных осуществляется в базе данных (уровень БД), их обработка — на сервере приложений (уровень приложений) и, наконец, непосредственное взаимодействие с пользователем происходит через программу «Клиент» с графическим интерфейсом (уровень представления). В роли такой клиентской программы в последнее время часто используется веб-браузер.

Обеспечение той или иной степени защищенности информации возможно на каждом из этих уровней, вопрос лишь в требованиях, предъявляемых к конечной системе.

Системная безопасность ERP

Многие современные ERP-системы, например SAP NetWeaver или Oracle e-Business Suite [3], применяют веб-стандарты для построения взаимодействия своих компонентов. В этом случае для защиты трафика можно использовать протокол HTTPS. Дополнительно к шифрованию трафика HTTPS также может обеспечивать аутентификацию пользователя на основе цифровых сертификатов.

SAP NetWeaver и Oracle e-Business Suite позволяют привязывать сертификат к учетной записи пользователя ERP-системы. Таким образом, аутентификация пользователей в ERP может быть построена на основе уже имеющейся на предприятии инфраструктуры PKI. Когда речь заходит о криптографии, сразу встает вопрос о том, какие именно криптографические алгоритмы следует использовать.

Если в ERP-системах зарубежного производства требуется русская криптография, то необходимо дополнительное программное обеспечение [4,5]. На отечественном рынке представлено несколько подобных решений, например (схема 2):

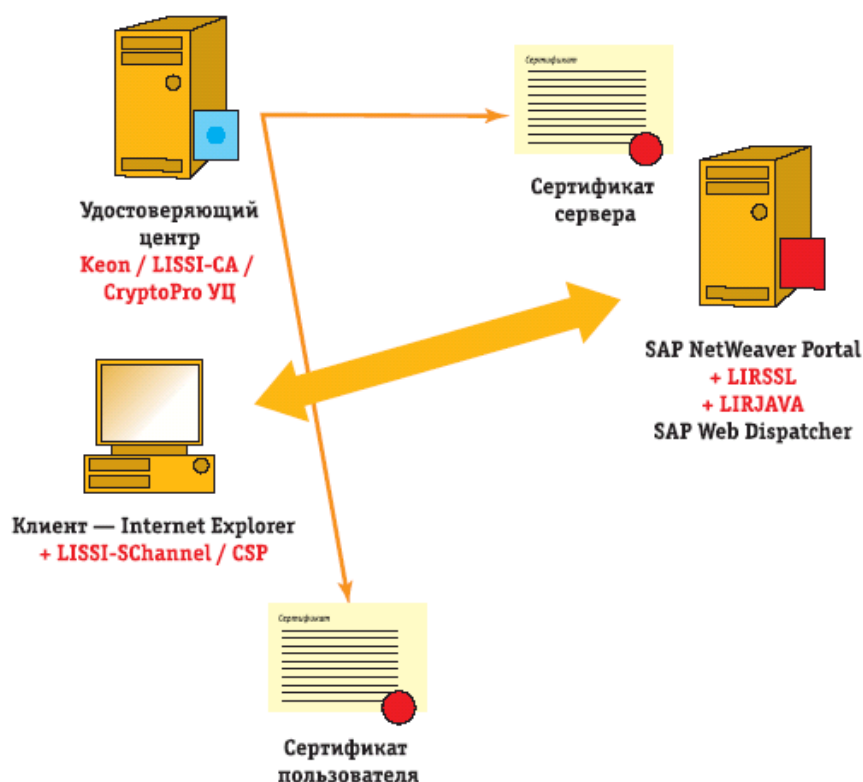

Схема 2 - Решения ERP-систем

- LISSI-CSP — поддержка русской криптографии в Windows;
- LISSI-SChannel — поддержка HTTPS на основе русской криптографии в Windows;
- LIRSSL — поддержка русской криптографии на основе OpenSSL;
- LIRJAVA — поддержка русской криптографии и TLSv1 на платформе JAVA.

На платформе SAP NetWeaver помимо HTTPS для защиты трафика и аутентификации пользователей также может быть предусмотрен протокол Secure Network Communication SNC [3].

Один из важнейших компонентов ERP-системы — база данных. можно разместить на том же физическом сервере, на котором работает и сервер приложений, но, как правило, для БД выделяются один или несколько отдельных серверов. Целесообразно

программно и физически изолировать эти серверы от остальной компьютерной инфраструктуры компании. Для сетевой изоляции следует выделить все серверы БД в один изолированный сегмент локальной корпоративной сети и предоставить доступ к этому сегменту только серверам приложений. Таким образом, исключается возможность доступа по сети напрямую к БД системы.

Операционная система, под которой работает СУБД нашей ERP, тоже должна быть настроена таким образом, чтобы доступ к БД был открыт только серверу приложений. Ни один пользователь ERP не должен иметь прямого доступа к базе данных. Немаловажно позаботиться и о физической защите серверов БД — следует поместить эти компьютеры в отдельное помещение с контролем доступа.

Сервер приложений — это центр ERP-системы, именно на нем происходит обработка данных, и именно сервер приложений обеспечивает авторизацию пользователей, то есть запрещает или разрешает доступ к различным информационным объектам ERP-системы. Рассмотрим концепцию авторизации пользователей на примере системы SAP R/3 (заметим, что подсистема авторизации не претерпела существенных изменений и в SAP NetWeaver). Естественно, для каждого пользователя SAP R/3 в системе хранится своя учетная запись. Эта запись, помимо идентификатора и пароля, персональных данных и другой дополнительной информации, хранит роли, присвоенные данному пользователю. На основе назначенных пользователю ролей сервер приложений дает доступ к выполнению различных программ (транзакций в терминах SAP R/3). Но детализация авторизации не ограничивается доступом к одним транзакциям и запретом доступа к другим. Ведь в рамках одной и той же транзакции можно получать доступ к различным данным. К примеру, пользователь может иметь доступ к бухгалтерской отчетности своего отдела, но не чужого, хотя доступ к этим данным происходит через одну и ту же транзакцию.

Назначенная пользователю роль состоит из набора полномочий, и именно наличие необходимого полномочия проверяет сервер во время выполнения транзакции. Таким образом, наличие полномочий позволяет достичь необходимого уровня детализации в разграничении доступа. Следует заметить, что необходимые роли и соответствующие им полномочия должны быть основаны на четко определенной организационной структуре и бизнес-процессах, которые предприятие стремится автоматизировать за счет внедрения ERP-системы. Поэтому данные об организационной структуре должны быть доступны до начала проектирования набора необходимых ролей для пользователей.

Последняя линия защиты информации — это непосредственно рабочее место пользователя, то есть клиентский компьютер. Статистика говорит, что большинство преступлений в сфере ИТ совершается самими сотрудниками фирмы, а не внешними злоумышленниками.

Потенциальные каналы утечки информации на рабочем компьютере пользователя ERP. Прежде всего, чтобы пользователь мог хоть что-то сделать, необходимо войти сначала в операционную систему, а затем и в саму ERP. Затем, если предполагаемый злоумышленник нашел информацию, которую он хочет украсть, ему необходимо куда-то переписать полученные данные. Следовательно, необходимо позаботиться о защите устройств ввода/вывода. Пользователь также может передать похищенную информацию через сеть — например, через электронную почту.

Традиционный подход предполагает, что у пользователя есть имя и пароль для входа в ОС и другие имя и пароль для входа в ERP-систему. У такого подхода множество недостатков:

- возможность подсмотреть пароль;
- сложные пароли пользователи любят записывать где-то непосредственно на рабочем месте, и найти такой пароль не составит труда для злоумышленника;
- пользователю необходимо помнить как минимум два различных пароля (для входа в ОС и в ERP).

Альтернативой традиционному подходу может служить аутентификация пользователя с помощью цифровых сертификатов, тем более что те или иные механизмы на основе PKI есть в большинстве современных ERP-систем. Соответственно, можно в числе прочего достичь реализации концепции Single Sign On (единый вход в систему). Single Sign On подразумевает, что для входа в различные информационные системы пользователь проходит процедуру аутентификации только один раз.

Целесообразно хранить закрытый ключ на отдельном запоминающем устройстве, которое пользователь будет носить с собой. В роли таких устройств выступают, например, eToken, ruToken или «Шипка». Если для хранения ключа используется отдельное устройство — токен, то такую аутентификацию называют двухфакторной.

Наличие двух факторов аутентификации заключается в том, что, с одной стороны, пользователю необходимо иметь при себе свой токен для входа в систему, а, с другой — ему требуется знать PIN-код для доступа к закрытому ключу на токене. То есть теперь, даже если злоумышленник подсмотрел пароль пользователя, он все равно не войдет в систему без токена. Точно так же если злоумышленник украл токен, то надо еще узнать PIN-код. Таким образом, появляется дополнительный фактор защиты.

При входе в ОС пользователь предъявляет свой цифровой сертификат и вводит пароль или PIN-код для доступа к закрытому ключу. Затем тот же самый сертификат (или другой, находящийся на том же электронном ключе) используется и для входа в ERP-систему, причем повторный ввод PIN-кода уже не требуется.

Применение решений на основе PKI позволяет интегрировать идентификацию пользователей в ERP с другими информационными системами компании. В частности, такой подход позволяет избегать дублирования процедур аутентификации.

Для защиты устройств ввода/вывода существуют различные дополнительные программные средства, устанавливаемые непосредственно на клиентский компьютер. К числу таких программных средств относится, например российская разработка, «Страж-НТ». Эта система позволяет контролировать доступ пользователя ко всем устройствам ввода/вывода информации — дисководам, принтерам, USB-портам и т. д. Можно обойтись и вообще без дополнительного ПО, просто не предусматривая установку дисководов и подобных устройств на клиентских терминалах.

Перечисленные выше механизмы обеспечения защиты должны составлять основу системы безопасности ERP. Эти средства обеспечивают защиту на системном уровне — на уровне отдельных компонентов структуры ERP. Дополнительно, с точки зрения архитектуры, можно и нужно рассматривать следующие непростые прикладные проблемы:

- надежность;
- управление системой безопасности;
- анализ рисков утечек информации;
- защита электронных документов.

Защита электронных документов

Термин «электронный документ» не имеет никакого смысла, если в системе не используются средства электронной цифровой подписи — ЭЦП. Файл без ЭЦП — это просто файл, а не электронный документ. Конечно, в современных ERP-системах существуют интерфейсы для подключения средств ЭЦП. В SAP NetWeaver, к примеру, таким интерфейсом является Secure Store & Forward (SSF). Данный механизм позволяет добавлять одну или несколько цифровых подписей к любому набору данных, будь то файл или таблица в базе данных системы. Также SSF предоставляет средства для шифрования и защиты целостности данных в системах SAP. Используя возможности SSF, можно «обертывать» объекты с данными в специальные защищенные форматы (PKCS#7), перед тем как эти данные будут сохранены на отчуждаемые носители (например, дискету) или переданы по открытым каналам связи — в частности, при помощи обычной

электронной почты. При этом можно конвертировать данные в безопасный формат не только для их экспорта, но и для защищенного хранения внутри системы [4].

Широко известна так называемая «проблема системного администратора» — как защитить информацию от системного администратора, если у него в силу его обязанностей есть все привилегии для доступа к любым данным? С помощью механизма SSF можно найти решение для этой задачи. Например, самые важные финансовые данные могут шифроваться при помощи SSF, и ключ к ним будет храниться на электронном токене только тех пользователей, которым необходима для работы данная информация. Функции SSF используют концепции цифровых подписей и так называемых цифровых конвертов для защиты электронных документов. Цифровая подпись однозначно идентифицирует того, кто поставил подпись, обеспечивает «неотказуемость» и гарантирует целостность данных. Любые изменения подписанных данных неизбежно будут выявлены при проверке подписи. Как и в случае с бумажными документами, подписанный электронный документ уже нельзя изменить! Цифровые конверты дают гарантию, что защищаемые данные будут доступны только тому, для кого они предназначены.

Применение SSF для обеспечения электронного документооборота в приложениях SAP позволяет добиться следующих целей:

- гарантированной идентификации людей или компонентов, участвующих в делопроизводстве;
- «неотказуемость»;
- целостность данного документа;
- пересылки и хранения зашифрованных данных.

Использование SSF в приложениях SAP позволяет полностью отказаться от бумажных документов и подписей ручкой в пользу автоматизированного электронного документооборота, защищенного при помощи цифровых подписей и цифровых конвертов [4].

Вывод

Практически для любой ERP помимо штатных средств защиты информации, как правило, требуются дополнительные программные продукты, в том числе криптографические средства, и привлечение сторонних поставщиков для выполнения всех требований по информационной безопасности, представленных для данного проекта внедрения. И еще один немаловажный момент: никакие самые совершенные средства сами по себе не обеспечат безопасности. Роли и обязанности персонала в отношении защиты информации являются ключом к успеху в любой программе обеспечения безопасности. Четкое определение этих ролей и обязанностей необходимо и должно быть закреплено на этапе внедрения ERP-системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ковалев В.В. Корпоративные финансы и учет: понятия, алгоритмы, показатели: Учебное пособие/- М.: Проспект, 2010.- 768 с.
2. Казангапова Б.А. Обеспечение безопасности систем и сетей, Алматы: КазАТК, 2011. - 97с.
3. SAP ERP: Построение эффективной системы управления/ Пер. с англ. А.Сатунин.- М.: Альпина Бизнес Букс, 2008.- 346 с.
4. My SAP (SAP AG) - www.sap.com
5. Oracle Applications (Oracle) - www.oracle.ru

АКТИВАЦИЯ ЦЕМЕНТА ВОДОЙ ОБОГАЩЕННОЙ НУКЛОНАМИ.

Дандамаев А.Р., студент

Научный руководитель: Бржанов Р.Т.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматривается решение важной народно-хозяйственной задачи- экономии цемента. Экономия цемента достигается применением активированной воды. За счет большой проницаемости такой воды происходит большее количество гидратации цемента в ранние сроки.

Ключевые слова: активированная вода, методы активации воды, гидратация цемента, минералы цемента.

Способы активации воды затворения

Научная значимость статьи сводится к изучению свойств и оптимизации процесса получения активированного (обогащенного нуклонами) состояния жидких сред, обладающих высокой реакционной способностью. Проверка и совершенствование теоретических разработок профессора Б.Б.Аспандиярова с участием специалистов в области ядерной физики могут определить широкий спектр их прикладной значимости. В процессе исследований определяются конструкции устройства для получения нового состояния жидкостей, пока условно названного активатором.

Практическая значимость работы:

- разработка и внедрение экономически и экологически эффективных инновационных технологий, в которых будут использованы свойства активированных жидких сред;
- внесение существенного вклада в решение проблемы энерго-ресурсосбережения;
- внесение вклада в предупреждении загрязнения окружающей среды.

Как известно, наиболее перспективным способом механической обработки жидких средств является кавитация, создаваемая различными устройствами -ультразвуком, вибрацией, центробежным раскручиванием и пр. При этом спектр приложения кавитационных технологий невероятно широк: флотация, гомогенизация, повышение экстракции и растворимости, создание устойчивых микроэмульсии, очистка поверхностей, пенообразование, насыщение и удаление газов из жидкости, сверхтонкое опрыскивание растений хим. реагентами, повышение усвоения лекарственных препаратов и косметических средств, бактерицидное обеззараживание. При этом легко реализуются совмещенные реакционно-массообменные процессы. Резко уменьшаются отходы при тепловой обработке термолабильных жидких продуктов [1]

Успешно проведены эксперименты по осуществлению холодного термоядерного синтеза внутри ковитационных пузырей (российские академики Р.Нигматуллин, С.З.Цивинский, Рэнсселаировский политехнический институт США Rensselaer Polytechnic Institute) путем создания свободных нейтронов с помощью е-захвата электронов ядра 1 атомов водорода.

Изобретены различного типа устройства с электроприводом 220в, весом не более 8кг (вместе с сосудом) для механической обработки жидкостей производительностью от 10 до 100 литров в минуту с энергозатратами от 300 до 1000 квт/ч. Себестоимость изготовления отдельных образцов без серийного выпуска - не более ста долларов США. Расходных при этом материалов нет. Используемые насадки (сетки, абразивные. микропористые и магнитные материалы, катализаторы) не забиваются загрязнениями , солями кальция или осадками, они не фильтруют воду. Для жидкостей с мелкими

частицами и механическими примесями и суспензиями (цементный раствор) и для вязких жидкостей (мазут, масла) используются специальные насадки/

Так, например:

1) для центробежного раскручивания жидкостей; при этом многие необычные вихревые эффекты жидкостей и газов объясняются «разломом» вихревого потока при поворотах с образованием перепадов давления на микрорасстояниях (по А.Миловичу, 1912г.);

2)ударное и вибрационное воздействие, в том числе плоскими и острыми трубообразными бойками, - установки с ручным приводом за счет : подъема тяжелого бойка для разгона на некоторую высоту, или в виде длинного и тяжелого маятника;

3)на основе центростремительного сдавливания жидкостей в точку (имплозия или «антивзрыв» по В.Шаубергеру) - в том числе в виде сворачивающейся под действием сил инерции гибкой ленты или в виде вращающейся спирали;

3)комбинированное колебательно-вращательное движение типа выворачивания наизнанку чулка;

4)создание механических волн пучком гибких лент с эффектом разгона типа бича;

5)столкновение встречных высокоскоростных струй, потоков или волн жидкости;

6)разбиение наиболее тонкой струи об абразивные поверхности,

7)прокачивание водно-воздушной смеси под давлением через съемные абразивы;

8)подача тонкой струи воздуха или газо-жидкостной смеси в жидкость под давлением 3-7 атмосфер.

Другими устройствами-аналогами устройств Шаубергера являются широко известные в настоящее время теплогенераторные устройства, в которых вода завихряется, и нагревается, двигаясь под давлением насоса. В режимах с достаточной мощностью нагнетания в завихрённом потоке происходит явление гидродинамического разрыва с образованием области потока, насыщенной пузырьками кавитации. Кавитация сопровождается выделением нейтронов и гамма квантов.

Идея использовать кумулятивное действие схлопывающихся кавитационных пузырьков для интенсификации технологических процессов привела к созданию гидродинамических и акустических кавитационных аппаратов. Технологические процессы в кавитационных аппаратах базируются на использовании гидродинамической кавитации и связаны с различными физико-механическими эффектами: ударные волны, кумуляция, автоколебания, вибротурбулизация, выпрямленная диффузия и теплопередача, - которые возникают при образовании каверн, их распаде и схлопывании (коллапсе) кавитационных пузырьков.

Характеристика цемента и бетона на наноуровне

Гидратация цемента создает жесткую, неоднородную микроструктуру. При введении воды в цемент для образования теста, которое твердеет со временем, в гидратированном цементном тесте наблюдаются следующие микроструктурные фазы: 1) гель гидрата силиката кальция C-S-H, 2) гидроокись кальция СН, 3) гидрат сульфоалюмината, 4) моносulfат, 5) цементные частицы, не участвовавшие в гидратации, 6) воздушные пустоты. От этих микроструктурных фаз зависят макроскопические такие свойства цементных материалов, как прочность, вязкость, ранневозрастная реология (текучесть) и долговечность. Контроль макроскопических свойств требует детального знания структуры данных фаз на уровне мельчайшего размера. Среди различных фаз первая C-S-H является наиболее важным продуктом гидратации и занимает 50-70 процентов от общего объема теста. Эта главная связующая фаза управляет макроскопическими свойствами цементного теста, но микро- и наноструктура C-S-H не очень хорошо изучены. В исследовании группа ученых использовала атомный микроскоп для получения картин образцов цементного теста в возрасте 6 месяцев. Образцы касались портландцемента типа I с В/Ц = 0,5. На

изображениях, полученных с помощью данного микроскопа, С-S-H выглядят как сферические частицы различного размера в различных зонах.

Ученые определили, что частицы не гидратированного цемента почти в 10 раз тверже, чем С-S-H при модуле в пределах 100-130 ГПа. Это открытие значительно, так как частицы не гидратированного цемента действуют на этом малом уровне как твердый наполнитель в более податливой исходном материале, которая может приспосабливаться к напряжению без хрупкого разлома.

Новые технологий изготовления бетона с использованием активированной воды.

Предварительные итоги экспериментов получены к.т.н., доцентом Бржановым Р.Т. на основе сравнительных испытаний прочности тяжелого бетона, приготовленного на обычной воде из городского водопровода и экспериментальной активированной воде [2] .

Расход материалов на 1 м3 бетонной смеси составил: 1 Цемент - 330 кг, песок - 680 кг, щебень - 1325 кг, В/Ц - 0,5.

Этот расход материалов был подобран для бетона В20 (М250) на цементе марки 300. Испытания были проведены на образцах кубах с размером ребра 100 мм.

В таблице 1 приведены сведения о результатах сравнительных испытаний изготовления бетона на экспериментальной и обычной воде.

Таблица 1 - Результаты сравнительных испытаний

№	Возраст (сутки)	На обычной воде		На экспериментальной воде	
		Масса (кг)	Прочность МПа (кг/см ²)	Масса (кг)	Прочность МПа (кг/см ²)
1.		2,4	12,1 (121)	2,36	14,4(11)
2.	3	2,4	12,3 (123)	2,37	15,6(156)
3.		2,395	12,7 (127)	2,38	15,2(152)
4.		2,39	15,8(158)	2,29	17,2(172)
5.	7	2,37	14,5 (145)	2,35	18,0(180)
6.		2,38	14,5 (145)	2,36	17,8(178)
7.	28	2,38	24 (240)	2,32	28,7 (287)
8.		2,36	23,7 (237)	2,32	29,4 (294)
9.		2,37	24,8 (248)	2,34	29,7 (297)

Сравнительные испытания тяжелого бетона на обычной воде и экспериментальной воде позволяют сделать следующие заключения:

1. Прочность бетона на экспериментальной воде выше прочности бетона на обычной воде в среднем на 20%, что позволяет экономить расход цемента на 10-15% на м3 бетона.

2. Интенсивность набора прочности бетона на экспериментальной воде возрастает по мере удлинения срока эксперимента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бржанов Р.Т., Толкынбаев Т.А. Технологические основы обеспечения заданных свойств бетона в зимних условиях. Монография. Астана, 2018 г., с. 160, ил., табл.

2. Бржанов Р.Т., В.К.Бишимбаев Инновационный патент РК № 25941. Опубликовано Бюллетень изобретении №8,15.08.2012

ОҚЫТУ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ – ИНТЕРАКТИВТІК ОҚЫТУ

Джумадиева Ш.А., магистрант

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Андамна. Мектеп оқу үрдісіндегі интерактивті оқыту – бұл оқушылардың тұлғаға-бағдарланған оқытуға шығу түрін болжамдайтын, ауылдық білім беру ортаның мұнан ары байуы. Оқу-танымдық және оқыту ақпараты ағымында және өз білім траекториясын табуда өзін өзі бағдар етуге жақындайды

Түйінді сөздер: үрдіс, интерактив, он-лайн, интернет.

Оқу - тәрбие үрдісін ұйымшылдықпен жүргізуде мұғалім басты тұлға. Осындай талапқа сай қызмет істеу үшін алдымен мұғалім өзінің теориялық және әдістемелік білімін ұдайы толықтырып, үздіксіз ізденуі, өз мамандығын барынша жетілдіру және психология мен педагогика ғылымдары жайындағы жаналықтар мен озық тәжірибелерді үнемі пайдаланып отыруы тиіс. Сонда ғана мұғалім қызметінің жемісі оқу-тәрбие жұмысының нәтижесі бүгінгі күннің көтеріңкі талабына үн қосады. Үздіксіз іздену - бүгінде мұғалімдерге қойылып отырған басты талаптардың бірі.

Мұғалім шеберлігінің негізгі көрсеткіштерінің бірі - әдістеме саласындағы ғылыми жаналықтар мен озық алдыңғы қатарлы тәжірибені жетік игеру. Демек сапалы, тиімді, нәтижелі жүргізілген сабақ - ұстаздың тынымсыз еңбегінің айғағы. Білім алуудағы белсенділігін арттыруға бағытталған іс-әрекеттерді интерактивті әдістер деп атайды. Сабақты интерактивті әдіспен өткізген кезде студенттер арасындағы, сондай-ақ студенттер мен оқытушылар арасындағы өзара қарым-қатынас жоғары деңгейде болады. Мұндай өзара қарым-қатынастар әдетте талқылау, пікір-талас түрінде өтеді, онда туындаған проблемаларды қалай шешу керек және ұсынылған шешім қаншалықты дұрыс деген мәселелер қарастырылады. Бұл жерде проблеманы шешу үрдісі алынатын жауаптан гөрі маңыздырақ болатынын ұғыну керек. Өйткені, интерактивті әдістің мақсаты жай ғана ақпарат беру емес, білім алушылар бойында түрлі проблемалық мәселелерге өз бетімен жауап табу дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Елімізде интерактивті он-лайн оқытуға қол жеткізу республикамыздың мектептерін қамтудың арқасында мүмкін болды.

Интерактивті тақта – бұл байланыстырылған компьютер, бейнені тақтада проектор арқылы көрсететін, сенсорлық экран. Тақта бетіне қол жүргізіп, компьютермен жұмысты бастауға болады. Интерактивті тақтаға арналған арнайы бағдарламалық қамтамасыз ету мәтіндермен, объектілермен, аудио және видеоматериалдармен, Интернет-қорлармен жұмыс жасауға мүмкіндік береді, ашық құжат үстіне қолмен жазуға және ақпарат сақтауға болады.

Тақтада слайд, видео көруге, белгілер қоюға болады, қарапайым тақта сияқты сурет салуға, түрлі сызбалар сызуға болады, нақты уақытта экранда үлкейтіп көрсетілген бейнеге белгілер қоюға, кез келген өзгерістерді енгізіп және оларды келешекте өңдеу үшін компьютерлік файл түрінде сақтауға, басып шығарғыштан шығаруға, факс немесе электронда пошта арқылы жіберуге болады.

Интерактивті тақтаға арнайы электронды қаламмен (қаламұшпен) немесе саусақтармен жазу керек. Баяндамашы арнайы байрақша арқылы экрандағы бейнемен жұмыс жасайды: белгілейді, астын сызып, маңызды жерлерін көрсетіп, сызбаларды салып немесе оларды түзеп, мәтінге түзетулер енгізеді. Сенсорлық құрылғы қол тиген кезде оны «сезеді» және жазу кезінде қозғалысты бейнелейтін лайықты электронды сигналға таратады. Тақта түрлі түсті үш байрақшасы бар қағаз бергімен және өшіргішпен жабдықталған. Баяндаушы алдын ала өзіне керекті байрақша түсін белгілеп қойса, сонда

интерактивті тақта лезде қағаз бергіден, мысалы, жасыл түсті байрақша немесе өшіргіш алынғанын білдіреді.

Оқушының ашық ақпараттық-білім беру кеңістігіне кіруі нақты коммуникативті ептілікті, басқа мектептердегі құрбы-құрдастарымен ынтымақтастықта түрлі мәселелерді шешудегі икемділікті қалыптастырады.

Он-лайн күйдегі интерактивті тақтамен жұмыс жасау оқушылардың түрлі ақпарат көздерімен, сонымен бірге Интернет желісімен белсенді өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Негізгі мақсаты ақпаратпен сауатты жұмыс жасау, яғни дамыту:

- пәнге зейіннің шоғырлану қабілеті;
- ақпаратты қисынды өңдеуге қабілеттілігі;
- алынған ақпараттың ақиқаттығы мен пайдалылығын бағалау ептілігі;
- дербес маңызды ақпаратты таңдау ептілігі;
- қажетті ақпаратты тұған тілде және шет тілде, сонымен қатар оны өңдеу әдістері туралы білімді меңгеру ептілігі.

Мектеп оқу үрдісіндегі интерактивті оқыту – бұл оқушылардың тұлғаға-бағдарланған оқытуға шығу түрін болжамдайтын, ауылдық білім беру ортаның мұнан ары байуы. Оқу-танымдық және оқыту ақпараты ағымында және өз білім траекториясын табуда өзін өзі бағдар етуге жақындайды. Адамгершілік педагогикасының негізгі принциптерін бейнелеп көрсететін тұлғаға-бағдарланған тәсіл әлем педагогикалық ынтымақтастығының қазіргі заманғы білім беру жүйесінің барлық формаларына басым екені мойындалған. Бұл оқу үрдісінде оқушының жеке мүмкіншілігі мен қабілетін есепке алатын танымдық іс-әрекеті жататынын білдіреді.

Оқу үрдісіне интерактивті оқытуды енгізу білім алуда өз қажеттігі бар жаңа ұрпақ оқушыларының, шығуына себеп болады, жаңа ой өрісі ептілігі, білім алуда жаңа мәдениет қалыптасады. Мұғалімге оқу үрдісінде көбінесе тьютор ролі беріледі.

Интерактивті оқытуда мұғалім мен оқушының жұмысы – ынтымақтастықта, яғни бірлесіп пайда болған қиыншылықтарды жеңіп шығуға, ой алмастыруға, алған білімдеріне сүйене отырып талқылауға мүмкіндік береді. Оқушыға түрлі табиғи, физикалық процестерді модельдеу, түрлі жағдайдағы құбылыстарды, олардың қасиеттерін сипаттайтын шамаларын өзгерте отырып меңгеру мүмкіндігі беріледі. Білімнің интерактивті электронды негізімен оқу, іздеу-танымдық іс-әрекеті маңызды мектептік, пәндік зерттеулерінің элементтеріне ие болады. Оқу- тәрбие үрдісінің дұрыс жүргізілуіне сабақта мұғалімнің әр алуан оқыту әдіс – тәсілдерінің тиімдісін оқушылардың мүмкіндіктері мен жеке жағдайларына байланысты таңдап алуы көп әсер етеді.

Педагогика ғылымы мен озық тәжірибенің бүгінгі даму деңгейінде белгілі болған оқыту тәсілдерінің бәрін де еркін меңгеріп, әрбір нақтылы жағдайларға орай солардың ең тиімдісін таңдап алу және олардың бірнешеуінің жиынтығын түрлендіре үйлесімді әрі шығармашылықпен қолдану ұстаз шеберлігінің басты белгісі болмақ. Білім жүйесінде болып жатқан өзгерістерге сәйкес болашақ мамандарды дайындау бағыттары да жетілдірілуі тиіс. Білім беру жүйесін қайта құру кезеңінде оқытушылардың біліктілігіне ерекше көңіл бөлу деген - жаңа технологияның негізінде оқу үрдісін қайта құру деген сөз деп түсінемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. М.Қ.Байжұманов, Л.Қ.Жапсарбаева. Информатика. Оқу құралы- Астана, 2004ж.
2. Коцюбинский А.О., Грошев С.В. Практическая информатика - М.:ТЕХНОЛОДЖИ-3000, 2002ж.
3. Б.Бөрібаев, Е.Қ.Балапанов, Информатикадан тесттік тапсырмалар жинағы. Әдістемелік құрал.- Алматы, 2006ж.

ПОВЫШЕНИЕ НАДЕЖНОСТИ ФОНТАННОЙ АРМАТУРЫ

Жәкен А.С., магистрант

Научный руководитель: Чажабоева М.М.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы использования технических решений для повышения надежности фонтанной арматуры.

Ключевые слова: фонтанная арматура, запорная задвижка, пробковый кран

Фонтанная арматура, используемая для обустройства устья нефтяных скважин, должна обеспечивать высокую эксплуатационную надежность [1]. Это требование становится все острее в связи с ростом добывающих мощностей и тенденций к увеличению показателей рабочих параметров.

Фонтанная арматура – это совокупность фланцевых соединений, представленная разнообразными соединительными и запорными устройствами, тройниками и крестовинами. Данная арматура предназначена для оборудования наземных фонтанных нефтяных скважин с целью удержания на весу колонны НКТ, спущенной в скважину, герметизации устья и его обвязки, регулирования режима эксплуатации скважин, установки и присоединения устройств и агрегатов для исследования скважин и проведения технологических операций.

Фонтанная арматура часто подвергается истирающему действию песка, выносимого вместе с нефтью, газом и водой. Наибольшее истирание происходит в тройниках фонтанной елки, в запорных устройствах. Отдельные изношенные задвижки меняются непосредственно на устье скважины [2].

Наиболее сложные детали для ремонта - задвижки. Их осмотр начинается с проверки легкости открывания и закрывания. Затем разбирается крышка, извлекаются маховик вместе со штоком и запорным органом, клином, платками, клапаном или пробкой и проверяется состояние уплотняющих поверхностей.

Многие задвижки на протяжении всего межремонтного периода находятся в одном и том же положении (открыты или закрыты). При работе таких задвижек без утечек достаточно визуального осмотра деталей перед сборкой и замены сальников. Если на уплотнительных поверхностях имеются изношенные участки, они шлифуются. Износы глубиной до 0,1 мм ликвидируются притиркой с помощью паст. Различаются грубая, средняя и тонкая пасты. Тонкой пастой притирка завершается. Качество притирки определяется испытанием «на краску».

Более серьезные дефекты задвижек устраняются наплавкой с последующей механической обработкой до получения первоначальных размеров и чистоты поверхности. Так ремонтируются запорное устройство и корпус. Уплотняющие поверхности перед сборкой притираются.

Часто запорные устройства бывают изношены настолько, что их заменяют новыми. Шпиндели контролируются на прямолинейность и годность резьбы. Резьба должна быть полной, чистой и не забитой. Если верхний конец - квадрат - свернут, необходимо запилить новый. Отремонтированные и частично вновь изготовленные детали после пригонки отдельных узлов собираются в порядке, обратном разборке. Собранная задвижка подвергается гидравлическому испытанию на пробное давление, равное удвоенному рабочему давлению. Пробное давление создается ручным прессом.

Повысить надежность фонтанной арматуры можно также путем изготовления шпинделя из титанового сплава, дополнительного термического оксидирования заготовки, ее механической обработки с образованием резьбы, причем термическое оксидирование проводить после деформации заготовки [3]. Техническим результатом являются

повышение надежности и увеличение срока службы фонтанной арматуры за счет снижения коррозии шпинделя и других деталей, контактирующих с ним через рабочую среду, а также повышение ее жаропрочности. Повышение надежности элементов фонтанной арматуры можно также произвести на этапе изготовления деталей корпусной арматуры. Этот процесс реализуется следующим образом. Из нагретой цилиндрической трубной заготовки формируют днище и патрубок корпусной детали. Заготовку помещают в штампе на обжимном пуансоне, обжимают ее матрицей и затем выдавливают патрубок. Выдавливание ведут формирующим пуансоном в том же штампе без переустановки заготовки. При этом получают днище с постоянной, а патрубок – с изменяемой толщиной стенки. В результате обеспечиваются повышение надежности и прочности полученных деталей, уменьшение их металлоемкости и упрощение изготовления [2].

Еще одним техническим решением, повышающим надежность фонтанной арматуры, является использование пробкового крана [3]. Кран имеет уплотняемую втулку с дроссельными отверстиями для регулирования расхода жидкости, расположенными по диаметру в ее стенке, установленную внутри конической пробки с возможностью поворота и снабженную фиксатором ее положения. При этом дроссельные отверстия для регулирования расхода выполнены калиброванными с разными сечениями, а фиксатор положения втулки расположен с возможностью взаимодействия с торцом конической пробки. Такой кран имеет более высокую эксплуатационную надежность в различных климатических условиях при работе с различными средами и максимально высоких значениях давления. Эксплуатационная надежность обеспечивается конструктивными элементами крана, их ресурсом работы и ремонтопригодностью.

Также одним из важнейших элементов обеспечения надежной эксплуатации фонтанной арматуры является ее своевременная диагностика методами неразрушающего контроля (НК) [1]. В условиях эксплуатации НК фонтанной арматуры необходимо проводить 1 раз в 3,5 года. Неразрушающий контроль фонтанной арматуры может выполняться как в стационарных, так и в полевых условиях [3]. При НК фонтанной арматуры выявляются различные поверхностные и внутренние дефекты: трещины в опасных сечениях фланцев, расслоения металла, рыхлости, раковины и другие нарушения сплошности металла деталей.

Таким образом, применяя эти технические решения для повышения надежности фонтанной арматуры, получаем возможность безопасной эксплуатации технических устройств и повышаем безопасную эксплуатацию нефтяных месторождений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Никишенко С.Л. Нефтегазопромысловое оборудование. Учебное пособие. Москва: 2006.
2. Ерехинский Б.А. //Методы прогнозирования работоспособности фонтанных арматур газодобывающих скважин в условиях севера. Москва, 2014.
3. Лукьянченко П.А.//Повышение эксплуатационной надежности фонтанной арматуры. 1/2016.

ҚҰРЫЛЫС КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ

Джума С.И., студент

Ғылыми жетекші: Шайхиева К.М.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада құрылыс саласының қазіргі таңдағы Қазақстан экономикасындағы барынша қарқынды дамып келе жатқан сала екендігі айтылады. Жаңа

өнімдер мен жаңа технологиялардың пайда болуына ықпал ететін ғылыми-техникалық прогресс капитал бағасының арзандауына ықпалын тигізетіндігі сөз болады. Экономиканың әртүрлі салаларында және ғылыми-техникалық прогрестің әртүрлі жағдайларында жағдай әртүрлі қалыптасуы мүмкіндігі ашық түсіндіріледі.

Түйінді сөздер: құрылыс, тендер, қызметкер, тапсырыс, стратегия, экономикалық, фактор.

Құрылыс — өндірістік және өндірістік емес мақсаттағы негізгі қорларды жасау жөніндегі қызмет. Жаңа құрылыстарды салу және қолданыстағыларды өзгерту, құрылыс материалдарын, бұйымдары мен конструкцияларын жасау болып табылады.

Құрылыс қызметтері нарығында бәсекелік қатынастарды жүзеге асырудың негізгі тетігі мердігерлік тендерлер мен инвестициялық конкурстар болып табылады. Тендер – аукционға ұқсас, белгілі бір тәртіппен өткізілетін құрылыс компанияларының арасынан құрылыс жұмыстарын жүргізушіні таңдап алу үрдісі.

Тендерлер келісім-шартқа сәйкес алған міндеттемелерін орындауға материалдық тұрғыдан кепілдік беретін жұмысты орындаушыларды конкурстық негізде іріктеудің негізгі әдісі болып табылады. Тапсырыс берушілер баға, сапа, мерзім көрсеткіштері арқылы келісім-шарттардың немесе мәмілелердің неғұрлым тиімді шарттарына қол жеткізеді. Тендерлік әдісті пайдаланудың негізгі артықшылығы – бәсекелестік жағдайын туғызу. Сол арқылы, бірнеше жеткізушілер мен мердігерлерді тарту кезінде құрылыс қызметтері нарығындағы монополиялық жағдайды жоюға мүмкіндік бар. Мұндай жағдайда құрылыс жұмыстарының бағасын арзандатуға, ғимараттар мен құрылыстарды жобалау мен құрылысын жүргізуге кететін уақытты қысқартуға, атқаратын жұмыстардың сапасын арттыруға болады. Сонда да көптеген инвесторлар тапсырыстарды өздерінің тікелей қатынастардағы, жергілікті мердігерлік ұйымдарына беруде, себебі инвесторлар бөгде ұйымдарға, сырттан келген мердігерлерге толық сенбейді немесе мердігерлердің біліктілік деңгейі белгісіз, тапсырыс берушінің тендерлерді ұйымдастырудағы тәжірибесі аз, үміткерлерді алдын-ала жіктеу тәжірибесінің қолданылмауы, «сыбайластық» және басқа жағдайлар әсерін тигізеді. Сондықтан, мердігерлік құрылыс ұйымдарының өздері тендерлер мен конкурстарға қатысуда толық тәжірибе жинақтамаған, олар өздерінің конкурсқа ұсынып отырған шарттарын тиімді түрде, анық жеткізе алмайды.

Елбасының «Қазақстан 2030» Стратегиялық бағдарламасының елімізде құрылыс саласын дамытуда бәсекелік қабілеттілігін арттыру маңыздылығы уақыт өткен сайын айқын аңғарылады. Құрылыс жобаларын жүзеге асыру өңірлердегі индустриялық-инновациялық дамуға жаңа серпін берумен бірге, экспорттық мүмкіндікті арттырса, халықтың энергетикалық тәуелсіздігіне қол жеткізу мен индустриялық аймақ құруға қатысты мәселенің оң шешілуіне бірден-бір негіз қалап отыр. Демек, инновациялық бағыт арқылы әлеуметтік-экономикалық дамуға кеңінен жол ашылып, халықтың дағдарыс салқынын сезінбеуіне керісінше әлеуметтік жағдайдың оң шешілуіне мүмкіндік туатынын көреміз.

Қазіргі таңда құрылыс қызметтері саласындағы бәсекелестік ұлттық деңгейге дейін көтеріліп, халықаралық құбылысқа айналды. Қазақстан Республикасының халықаралық экономикалық қауымдастық аясына интеграциялануы, экономиканың қарқынды дамуы Астана, Алматы және басқа қалалардағы ірі құрылыс нысандарын жобалауға және салуға көптеген шетелдік құрылыс компанияларын, инженерлер мен мамандар тартылды. Инжинирингтік қызметтер мен құрылыс жүргізуге байланысты тапсырыстардың ауқымды көлемі шағын зауыттар, фабрикалар, қоймалар, дүкендер, кеңселер және тұрғын үйлер салуға қатысты қарапайым міндеттердің үлесіне берілді [1].

Бәсекеге қабілеттілік=сапа+баға+қызмет көрсету. Бәсекеге қабілеттілікті басқару, яғни төменде айтылғандардың тиімді қатынасын қамтамасыздандыру: сапаны жоғарылату, өндіріс шығындарын кеміту, үнемдеу мен сатудан кейінгі қызмет көрсетуді жеделдету [2].

Құрылыс саласындағы жобалардың сапасын көтеруге ең алдымен елімізде қабылданған 2003-2015 жылдарға арналған «Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық дамуының стратегиясы» ықпалын тигізеді. Сонымен бірге, отандық құрылыс компаниялары шетелдік алдыңғы қатарлы құрылыс ұйымдарымен қарым-қатынас жасауы тиіс, олардың осы салада жинақталған озық тәжірибелері мен білімдерін, жаңа технологиялары мен менеджментін үйренуі қажет. Прогрессивті технологияларды игеру арқылы отандық құрылыс кәсіпорындары отандық құрылыс материалдарымен қамтамасыз етіледі, ол өз кезегінде құрылыс өнімінің өзіндік құнының төмендеуіне жол ашады. Сол арқылы салынатын тұрғын үй бағасы тұрақталып, тұрғындардың көп бөлігін тұрғын үймен қамтамасыз етуге мүмкіндік туады [3].

Құрылыс кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілік тетіктерін дамыту – бұл көрсетілетін қызметтердің нарық шарттарына сәйкестігін, өзінің техникалық, сапалық және экономикалық қасиеттері арқылы ғана емес, өнімді өткізудің коммерциялық және басқа қасиеттері (мысалы, тарифтер деңгейі, жеткізу мерзімі, сатудан кейін қызмет көрсету, жарнама да клиенттердің нақтылы талаптарына жауап беретіндігін көрсететін көпқырлы түсінік). Белгілі бір сала немесе кәсіпорын деңгейіндегі бәсекеге қабілеттілікті мына көрсеткіштердің негізінде бағалауға болады: еңбек өнімділігі; еңбек ақы төлеу мөлшері; капитал сыйымдылығы; саланың даму деңгейінің ұлттық шаруашылықтың жалпы даму деңгейіне сәйкестілік дәрежесі; өнімнің бағасының серпіні; өнімнің техникалық дәрежесі мен ғылыми сыйымдылығы; өнімді өз бетінше игеру мен оның ұлғаймалы өндірісіне қажетті білімдер мен ғылыми жетістіктердің жиынтығы; ғылыми және жобалау – конструкторлық қызметтерін жүзеге асыруға қажетті технологиялық жетістіктердің көлемі; саланың экспортқа бағытталуы немесе импорттық тәуелділігінің дәрежесінің болуы.

Қазіргі уақытта құрылыс жұмыстарын жүргізу нарығында беделі биік, белгілі құрылыс компаниялары санаулы. Олардың арасында «ABS Group», «Азбука жилья», «Әлем құрылыс», «Базис-А», «СМР Павлодар», «Геостройсервис» және т.б. компаниялары құрылыс жұмыстарының көлемі, сапасы және бағалары негізінде көшбасшылар қатарында.

Бүгінгі таңда Қазақстандық құрылыс компанияларының арасындағы неғұрлым танымал құрылыс компаниялары өздерінің бұрыннан қалыптасқан беделдерін барынша пайдалана отырып, тендерлерді ұтуға өз күш-жігерін салуда.

Құрылыс компаниялары үшін бәсекеге қабілеттілікті арттырудың тиімді құралдарының бірі – стандарттау жөніндегі халықаралық ұйымның (ISO) қабылданған халықаралық стандарттары негізінде құрылған сапа менеджменті жүйесі екені белгілі.

Құрылыс компаниясының бәсекелік қабілетін қамтамасыз ету үшін стратегиямен қатар тактикалық мәселелер шешілу қажет. Әртүрлі қызметпен айналысатын фирмалардың бәсекеге қабілетін басқаруға қажетті тактикалық және стратегиялық көрсеткіштердің құрамы бір-біріне ұқсас болмайды. Сондықтан, құрылыс компаниясының бәсекеге қабілетін қолдауға қажетті бәсекелік артықшылықтарды қалыптастыруға байланысты тактикалық мәселелердің мазмұнын құрайтын әлеует факторларын басқарудың ерекшеліктерін қарастырамыз.

Кәсіпорындардың құрылыс саласында бәсекелік қабілеттілігін бағалау көрсеткіштерінің жүйесі келесі қағидалардан тұрады:

— бағалау көрсеткіштерінің объективтілігі, олар тендерлердің нәтижелері бойынша алынған нақты статистикалық мәліметтердің негізінде қалыптасуы керек;

— бағалаудың сан тұрғысынан айқындылығы, оның экономикалық мәні құрылыс компаниясын басқару жүйесіндегі қолданылуға түсініктілігі және жеткіліктілігіне негізделген;

— бағалау тәртібінің бір-біріне қарама-қарсы болмауы, ол үшін құрылыс қызметтері нарығының өзгешеліктерін ескере отырып, жоғары технологиялық салаларда

қызмет атқаратын кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың теориясы мен әдістемесін қолдану қажет;

— кез-келген құрылыс компанияларында қолдануға болатын бағалау аппаратының әмбебап болуы;

— көрсеткіштердің динамикалылығы, біртіндеп жинақталатын ақпараттардың негізінде оларды қайта қарау мүмкіндігін беруі;

— мәліметтерді жинақтаудың қарапайымдылығы, арнайы зерттеулерге жүгінбей, қолда бар ақпараттардың негізінде есептеудің қарапайым, оңтайлы болуы.

Құрылыс компаниясының бәсекеге қабілеттілігін дамытуға бағытталған шараларды ұзақ мерзім аралығында іске асыруға қарамастан компанияның көрсеткіштері төмендеп бара жатқаны байқалса, онда қабылданған стратегияны қайтадан қарастырған жөн. Егер компанияның жағдайы төмендеп, келешегіне қауіп төнсе, бәсекеге қабілеттілік стратегиясын жаңадан құру керек. Ал, керісінше, жалпылама көрсеткіштер көтерілген байқалған жағдайда іріктеп алынған стратегияның дұрыстығы дәлелденеді және осы бағыттың құрылыс компаниясының бәсекеге қабілеттілігін басқарудағы тиімділігін дәлелдейді.

Құрылыс компаниясының бәсекеге қабілетін басқарудың басты мақсаты — тендерлерде жеңіске жету арқылы құрылыс жұмыстарын мердігерлік жолмен жүргізуге тапсырыс алу. Сондықтан, құрылыс компаниясының әлеуетінің факторларын іріктеп алудың негізгі белгісі ретінде құрылыс нарығының жекелеген сегменттеріндегі тендерлік комитеттердің қоятын нақты талаптары алынуы тиіс. Әлеует факторлары құрылыс ұйымы қызметінің негізгі бағыттарын анықтайтын жекелеген құрамдас бөліктері арқылы топтастырылады: өндірістік, басқару, қаржылық және инновациялық факторлар.

Ең маңызды факторларға құрылыс компанияларының қызметінің қаржылық жағдайын көрсететін факторлар кірді. Құрылыс жұмыстарын жүргізетін компаниялар көбінде сырттан тартылған несие ресурстарын пайдаланады. Ал, несие алу кезінде қарыз алушы кәсіпорынның несиелік тарихына мән берілмейді: бұрын несие алған жағдайлары, оларды уақытында қайтаруы сияқты мәселелер. Маңыздылығы жөнінен екінші орында компания мүлкілерінің құрылымы тұр және олардың қалыптасу көздеріне мән берілуі керек.

Құрылыс компаниясын басқарудың жалпы жүйесіндегі бәсекеге қабілеттілікті басқарудың жүйе бөліктерінің тұтастығы мен өзара қарым-қатынасы басқару объектісінің ортақтығы — әлеует факторларымен қамтамасыз етіледі. Әлеует факторлары компания қызметінің қаржылық, өндірістік, инновациялық және басқарушылық бағыттарынан тұрады. Мұнда компания тиімді басқаруды қамтамасыз етуге қажетті өнімді өткізу қызметіне байланысты әлеует факторларын зерттеу әзірше компанияны басқару жүйесіндегі өз орнын тапқан жоқ. Бәсекеге қабілеттілікті басқару жүйесінің бөліктері құрылыс объектісін мерзімінде және сапалы іске қосу критерііне негізделген өндірістік қызметті басқару, неғұрлым мол пайда табуға негізделген қаражаттарды басқару, еңбек ресурстарын оңтайлы пайдалануға негізделген қызметкерлер мен жұмыскерлерді басқару сияқты маңызды бағыттарға тең келеді [4].

Кәсіпорынның бәсекелестік жағдайының көрсеткіштері кәсіпорын қызметінің стратегиялық жоспарларын жасау барысында негізгі көрсеткіштер ретінде қолданылуы қажет. Себебі кәсіпорын өз тауарлары мен қызметтерін нарықта өткізе алған жағдайда ғана басқа бағыттардың, өндірістік, қаржылық, техникалық бөлімдер мен басқару аппаратының жоспарлы жұмыс атқаруына жағдай жасалынады.

Бәсекелік қабілеттілікті басқару жүйесі құрылыс компаниясын басқару жүйесіндегі басты, стратегиялық бағыттаушы жүйеге айналуы тиіс, себебі нарықтағы бәсекелестік қабілет деңгейі күшеюде. Сондай-ақ, басқарудың басқа функционалдық жүйелерімен өзара тиімді қатынас жасауға қажетті ішкі ұйымдық-экономикалық шарттар мен жағдайлар бар деуге болады.

Құрылыс компаниясының басқарудағы арнайы маманданған бөлімшесі ретінде маркетингтік бөлімге ұйымдық тұрғыдан кіретін бәсекеге қабілеттілікті басқару тобы талданады. Бәсекеге қабілеттілікті басқару тобына керекті бәсекеге қабілеттілікті бағалау және оның серпінін талдауға арналған ақпараттар, сыртқы ортадан компанияның қатысқан тендерлерінің нәтижелері негізінде келіп түседі. Құрылыс компаниясының анықталған бәсекеге қабілеттілігінің көрсеткіштері жеке сегменттегі жай-күйін көрсетеді

Қорытындылай келе, құрылыс нарығының негізгі ойыншысы болып табылатын құрылыс компаниясының бәсекеге қабілеттілігін объективті бағалау, оның нарықтағы позициясын дәл айқындау, кәсіпорын басшылығының бәсекеге қабілеттілікті оңтайлы басқаруды ұйымдастыру және құрылыс ұйымының бәсекеге қабілеттілігін тиімді басқару әдістемесін жасау арқылы бәсекеге қабілеттілікті басқаруды жетілдіру қажеттілігі маңызды. Қазақстанның дүниежүзілік экономикадағы интеграциялық үрдістерде терең және жан-жақты ықпалдасуы жағдайында отандық құрылыс компанияларының өркениетті де аса қатаң бәсекелестік күреске дайын болуы бүгінгі күннің өзекті мәселесі екені анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Танкиева А.Қ. Жергілікті басқару және оның өзекті мәселелері.—Алматы: Экономика, 2007. .-220б.
2. Каренов Р.С. Менеджмент негіздері-Қарағанды: Қар МУ баспасы, 1999.-285б.
3. Оңтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің сайты. \www.ontustik.gov.kz\
4. Сәбден О. Бәсекелестік экономика.-Алматы: Экономика институты, 2007. -370б.

**ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В ФОРМИРОВАНИИ
СОЦИАЛЬНО-ГРАЖДАНСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ И
ДОБРОВОЛЬЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ**

**СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ МЕН
ЕРІКТІЛІК БЕЛСЕНДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР**

**INNOVATIVE APPROACHES IN THE FORMATION OF SOCIAL
AND CIVIC COMPETENCES AND VOLUNTEER ACTIVITY OF
STUDENTS**

THE ORGANIZATION OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK IN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION OF A PEDAGOGIC TYPE

Agayeva E.A., student

Scientific advisor: Stamgaliyeva N.K.

Caspian state university of technologies and engineering
named after Sh. Yessenov, Aktau

Abstract. In this report I studied a theoretical and practical aspect of the organization of students' independent work, analyzed types and form of students' independent work within some general professional disciplines. I pointed at the fact that independent works influence the increase of the level and quality of knowledge, the formation of professional competence, and peculiarities of its organization.

Keywords: students' independent work (SIW), types and form of SIW, general professional disciplines, control over SIW, conditions and shortcomings of the organization of SIW.

Modern innovations in educational system make each teacher search, select and introduce effective methods for the improvement of educational process. Changes in the system of higher education in Kazakhstan are accompanied by the introduction of systemic activity-oriented approach and the percentage extension of students' independent work when reducing classroom studies. The quality of the formation of professionally significant competences should remain at a high level.

The number of SIW in institutes of higher education makes up no less than 50% of time from the total hour volume provided for the learning of disciplines from basic educational packages (BEP), including general professional disciplines. SIW is binding on each student, has a systematic, uninterrupted character with gradually complicated tasks in accordance with the definite stage of a discipline-learning.

SIW is an organized form of education which presupposes the management of students' learning activity without teacher's direct part. It has an effect on the formation of student's personality and ideology; it develops his ability to self-education and self-improvement. The degree of acquirement of an independent work influences the quality and level of bachelor's training for professional activity, and his competence.

A tactical purpose for the organization of SIW is to form an ability to work with educational and scientific REFERENCES intelligently without assistance. A strategic purpose for SIW is to acquire an ability and motivation to self-education.

The solution of the following problems should be put into effect in the course of independent works: learning the discipline content; acquiring the skills of independent work; forming the motivation to self-education; attaching and systematizing the accumulated knowledge; gaining new knowledge and its turn to settled abilities, skills and convictions; forming the general cultural and professional competences in the chosen field of activity. SIW is made up of three interconnected forms stipulated by the BEP:

1. Classroom SIW is done at studies (lectures, seminars, practical works) under the leadership of a teacher;
2. Extracurricular SIW is organized over and above the studies, isn't regulated hard and is controlled by a teacher in part;
3. Research or creative SWI is supervised by the leader of a research.

Frequently SIW is used as the students' extracurricular learning activity aimed at the work with sources of information, at the transformation (accumulation, systematization, structurization) of knowledge and ability in the professional sphere.

The organization of classroom SIW on general professional disciplines is complicated due to a small hour volume intended for its study. In accord with modern demands for the

preparation of a bachelor of a pedagogic type, there are the following general professional disciplines to be studied as a classroom SIW: «Methods of Foreign Language Teaching», «Theory of Translation».

We used the following types of independent works when organizing an extracurricular SIW before a theoretical and practical preparation for a classroom SIW:

- work with dictionaries, reference books and textbooks;
- annotation and reviewing of educational texts, scientific article;
- preparation for the defence of reports and multimedia presentations on given subjects;
- compilation of glossaries, schemes, tables and mind maps;
- compilation and solution of text and case tasks, situational problems;
- learning and consolidation of practical skills and methods;
- reviewing of certain problematic issues;
- preparation for the current and final control.

Tasks for an independent work, their content and nature may be of a variable and differentiated type taking into account the specific of a discipline and the level of student's learning activity. They must be systemic; their execution must continuously extend the previously acquired knowledge, the development of thinking, the elaboration of abilities and settled skills. That is why each task for SIW consists of two parts, namely binding and optional. The last one is for the students with higher level of independent learning activity. Its execution is taken into account in final control.

Such a type of a SIW as reviewing is accompanied by individual and group counseling on making up a review in order to define the content, objective and goals of the theme. During the review's preparation each student should demonstrate an ability to synthesize knowledge gained in class, to formulate and inquire into a chosen theme on his own [2]. Such a work promotes the formation of skills of both speaking to the audience and independent material possession. It helps to form independent thinking and communicability. A list of recommended themes of reviews and multimedia presentations is presented in the work programmes of each discipline. There are the following criteria for the review evaluation: correspondence between the content and the research theme; depth of material examination; correctness and completeness of the use of different sources; grasp of terminology and speech standards; execution of the review.

One of the most interesting types of a SIW is the work on mind maps. They make it possible not only to develop the forming notions but also to control the level of student's knowledge on a certain theme quickly and to identify mistakes and inaccuracies in the formed notion. The mind map, invented by a psychologist Tony Buzan, is, to his mind «the external expression of radiant thinking ... associative thought process that proceed from or connect to a central point» [1], in this case to a notion. The positive effect of its use is associated with the union of the work of cortical centers of GNI of the left (logical) and right (figurative) hemispheres of the brain. It is also associated with the support on an individual's multi-dimensional associative thinking, the information systematization and the activation of memory processes.

The preparation for the current and final control includes students' work on the systematization and generalization of knowledge, the assignment of practical abilities and skills. A list of exemplary questions submitted for an end-of-term test (examination), is presented in the work programmes of each discipline.

In addition to the preparation for classroom studies, the following SIWs are organized:

- elaboration of certain questions that are submitted to independent study;
- preparation and participation in student theoretical and practical conferences, subject competitions;
- execution of portfolio of individual achievements.

An extracurricular SIW includes an individual learning of certain questions or themes using educational, methodical and scientific REFERENCES and also the Internet with links to the used sources. For instance, the following themes in the curriculum of “Difficulties pupils have in learning to write English” are submitted to an individual study: “How to teach writing”, “What kind of exercises should take into consideration the difficulties of English spelling”, “Writing as a skill”. The practice of the SIW organization found that the drawing of mind maps promotes the more effective individual learning of notions, than the note-taking of questions does, because the first one permits to include the notion to the system of personal associations, while the second is just a rewriting of textbooks. [3]

Students should work out various variants of test tasks of both closed and open types during the study of certain themes. The individual drawing of test tasks promotes not only the systematization and the exposure of students’ qualitative knowledge level, but also prepares students for their professional activity.

The most complicated type of a SIW is the development of situational problems and case tasks. This work requires of a student some creative activity, because it is necessary to model the situation mentally, identify the problem and formulate a question to be solved. These creative tasks are performed individually, depending on the level of independent learning activity.

Students’ participation in subject competitions and theoretical and practical conferences is also considered to be individual. Participation in such activities promotes the growth of the individual’s general cultural and professional competences in connection with gaining the experience of public speaking.

According to the results of independent works students should execute the portfolio of their own achievements, i.e. a folder which consists of all the works a student has done on a certain discipline (tests, reviews, schemes, tables, reports). It is not only a proof of SIW, but it promotes the mastery of an important competence, namely the ability to lead and draw up a document.

According to the analyzed results of extracurricular SIW, there are some essential shortcomings connected with the influence of external and internal factors. The internal factors include the absence of motivation, required learning abilities and skills, student’s disorganization and cognitive passivity. These factors lead to such serious shortcomings in the fulfillment of individual works as an untimely and formal execution of tasks, plagiarism. Among external factors are organizational mistakes and faults on the part of the teacher, namely no exact deadlines, no timeliness of planned control, the lack of classroom analysis of typical mistakes, the lack of principles in the estimation of reviews, presentations, test developments, misunderstanding of the main goal of an independent work by students.

Garunov M.G. and Pidkasisty P.I. [2] pointed out the importance of the formulation of a cognitive goal and objective. The presence of the cognitive task helps the students to organize activities, realize the goal of the work; it also promotes the emergence of inner motivation. A teacher, seeing the students’ preparation level for independent learning activity, should determine a concrete task by the degree of complexity and the deadlines, put a cognitive object and systematically monitor its solution in order to overcome the mistakes. The organization of students’ work in the system Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) helps a lot in controlling the execution of certain types of work (testing).

It is important to create the following favorable conditions in order to optimize the quality of SIW: motivation of students to independent cognitive activity; the presence and availability of the required educational, methodical and reference materials in print and electronic forms; the access to the Internet; the presence of the necessary equipment for performing SIW; the presence of guideline or guides for the execution of individual works taking into account the specific of each discipline; the presence of concrete terms of execution for different types of SIW; the system of regular monitoring of the quality of the SIW; consulting support of a teacher; the presence of facilities for individual and group independent work.[4]

Thus, the organization of SIW on general professional disciplines of a pedagogic type has the following features:

- the more widely used is the extracurricular SIW; it is more diverse and differentiated;
- the low level of the first-year students' independent cognitive activity doesn't let them widely use such types of SIWs, as the formation of subjective opinions of the problem, analytical analysis of popular science articles, test developments, situational problems, case tasks, participation in theoretical and practical conferences, subject competitions;
- the compliance with the principle of the accounting level of students' readiness for independent learning activities, and the above conditions promotes the growth of SIWs' quality.

REFERENCES

1. Buzan Tony, Buzan Barry. Super thinking // Electronic library website ModernLib.ru. URL: http://www.modernlib.ru/books/byuzen_toni/supermishlenie
2. Garunov M.G., Pidkasisty P.I. The independent work of students. Release 1. - M.: Knowledge, 1978. - 34 p.
3. The concept of modernization of Kazakhstan education for the period up to 2010. Education Herald. № 6.2002. - 35-38 p.
4. Berdichevsky A.A. Optimization of the process of learning foreign languages. M., 1987. - 48-53 p.

СЛУЖЕНИЕ ОБЩЕСТВУ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА В КУРСЕ ДИСЦИПЛИНЫ «SERVICE LEARNING»

Гусейнова З.И., студент

Научный руководитель: Бисингалиева И.В.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассмотрено значение слова «служение» в контексте новой дисциплины «», введенной в программу изучения студентов 1 курса Каспийского государственного университета им. Ш. Есенова. формированию критического мышления студентов первого курса с помощью дисциплины «Service Learning», научить их получать внутреннее удовлетворение от оказания помощи обществу.

Ключевые слова: критическое мышление, служение обществу, альтруизм, проектная деятельность, общественное благо, нравственная ответственность.

Способен ли студент первого курса служить обществу? Владеет ли он теми ресурсами, которые позволяют ему быть действенным в оказании помощи окружающему миру? Каковы те новые горизонты студенчества в вузе, о которых мы грезили и к которым стремились, еще будучи старшеклассниками? Первая неделя сентября началась с совершенно новой, креативной дисциплины «Service learning», которая поставила первокурсников в ситуацию, когда нужно решать вопрос о самоопределении. Каждое занятие заставляет вести внутренний поиск ответов на вопрос о своем служении обществу. Уже на протяжении второго месяца огромная армия студентов первого курса работает над проектными идеями по решению социальных проблем города Актау. Данная дисциплина заставляет студентов излагать свои мысли, не боясь осуждения со стороны своих сверстников, так как стоит конкретная задача, требующая от них реализации своего потенциал на благо обществу. В этом творческом процессе неуверенность, «внутренний критик», комплексы отступают.

Те идеи, которые мы, первокурсники, в настоящий момент разрабатываем в качестве проектов, призваны в скором времени помочь нам начать действовать в городе в

качестве волонтеров. Несмотря на то, что большая часть первокурсников месяц назад не имела конкретного понимания сути волонтерства, сути проекта, эти формы работы стали для нас реальным шансом реализовать свои потенциальные возможности, реализоваться как лидеры в команде единомышленников. И сейчас, когда мы стоим перед этапом реализации этих проектов, мы осознаем, что наше участие в волонтерской деятельности способствует нашей самореализации и самосовершенствованию, дает возможность получить новые знания и опыт, дает возможность почувствовать себя социально значимым и полезным. Думаю, что и государству волонтерский труд помогает эффективнее решать задачи, стоящие перед ним и обществом. Таким образом, подобное служение обществу студентов способствует эффективному становлению гражданского общества, положительно влияет на социальное и экономическое развитие страны в целом, помогая решить социально значимые проблемы.

Поступая в этот университет, мы ожидали, что нас ожидают долгие лекции и зубрежка теории, образование в вузе направлено прежде всего на получение теоретических знаний и затем уже практических навыков и решение задач, связанных с его будущей профессиональной деятельностью. Однако реальность, связанная с дисциплиной «Service learning» иллюстрирует утверждение: «Университет не должен давать профессию — университет должен учить студента учиться». Опыт проделанной нами работы позволяет с полным основанием дать свои ответы на вопросы, поставленные в самом начале статьи следующим образом. Да, безусловно, мы, студенты можем быть полезны обществу в решении актуальных социальных проблем, развивая при этом свою ответственность и альтруизм. При этом мы учимся работать в команде.

Участвуя в волонтерской деятельности мы самореализуемся, получаем новый опыт и знания о мире. Думаю, наши проекты помогут государству эффективнее решать задачи, стоящие перед ним и обществом. Не случайно, ожидаемые результаты дисциплины уже в первый год ее проведения - это создание из студентов организованной команды, имеющей опыт и навыки служения обществу, решения задач, владеющих проектной работой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Волонтерское движение: прошлое и настоящее: учебное пособие/сост.И.А.Потапова, Г.Р.Джумагалиева. - М.: КНОРУС; Астрахань: АГУ, ИД «Астраханский университет», 2016. – 68 с.

ФОРМИРОВАНИЕ КОМАНДНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ХОДЕ ПОДГОТОВКИ ПРОЕКТА ПО ДИСЦИПЛИНЕ «SERVICE LEARNING»

Мамбетов А., студент

Научный руководитель: Бисингалиева И.В.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматривается процесс формирования в учебной группе команды и командного взаимодействия на занятиях дисциплины «Service learning». В процессе разработки социального проекта студенты группы учатся командному взаимодействию.

Ключевые слова: команда, проект, взаимодействие, лидер, поддержка, результат.

Как известно, команда – это круг людей, имеющих общую цель. Стиль такой команды - доверие и сотрудничество. Главные принципы, определяющие эффективность

взаимодействия ее членов: "Команде можно доверять, в трудную минуту на команду можно рассчитывать", или "Один за всех, все за одного".

Группа ТТ, Ис, Оп, ЭЭ -18-2, на примере которой я намерен раскрыть тему своей работы, на период начала учебного процесса представляла собой разрозненную группу с индивидуальными интересами и индивидуальными целями. В группе обучается 21 человек, из них -6 человек –горожане, 15 –сельские жители, коренное население -20, иностранец -1 человек. Группа занятия посещала достаточно дисциплинированно, в учебном плане преобладали лекционные занятия. Общение студентов группы между собой ограничивалось темами «Знакомство», «Расписание», «Организационные моменты». Лидерские качества не проявлялись в силу своей не востребованности и относительной пассивности и разрозненности группы, которая в большинстве случаев распадалась на подгруппы в соответствии со своими специальностями.

В период изучения дисциплины «Service learning» отдельные темы, такие как «Лидерство. Типы лидерства», «Командообразование» и упражнений, выполненных группой по этим темам, способствовали более осознанному пониманию лидерства не как авторитарного командования, а как искусства влияния.

На тот период мы начали осознавать, что когда люди работают слаженной командой и у них есть одно общее дело, все вместе думают, все вместе делают, при этом каждый знает, за что он отвечает, и помогает другим. В команде все - свои, чужих нет. Нет отдельных интересов, есть общая задача, которая должна быть решена. В организации, выстроенной как команда, интересы руководства и сотрудников – общие. Руководитель и сотрудники – отнюдь не находятся в противостоянии, а действуют сообща. При этом в команде может быть лидер, тот, кто руководит, формулируя нужную последовательность действий всех членов команды. Его роль - координатор, настройщик. Хороший руководитель уважает свою команду и любит советоваться с людьми. Хорошая команда думает вместе с руководителем, но после того, как решение принято, решение руководителя не обсуждает, а выполняет. Дружная команда не исключает единоначалия, а прекрасно его понимает и поддерживает. Она дает ему поддержку: «Мы поддерживаем тебя».

Так сложились обстоятельства, что изначально в нашей группе я был выбран старостой и выполнял определенные обязанности, однако при более глубоком погружении в проектную деятельность через призму тем «Service learning», я стал понимать, что влияю на сокурсников. Проектная деятельность поставила достаточно сложные задачи для нас: определение социальной проблемы, фокусирование на ней, разработку идеи, которая повлияет на ее решение. Кроме того, стояла задача формирования новых взаимоотношений в группе. Было бы необъективно оценивать ситуацию в группе идеальной. Причем были различные этапы в нашем структурировании. Однако совершенно определенно можно заявить, что на данный момент в группе заложены основы командного взаимодействия.

В команде отношения живые, если выразиться через тему, изученную в курсе дисциплины «Service learning» «Эффективная коммуникация» - личные, не формальные, как с чужими. Здесь каждый готов помочь каждому, равнодушное «Это не входит в мои обязанности» в настоящий момент в нашей команде невозможно.

Если у вас есть хорошая семья, то вы поймете, что такое настоящая команда: команда – это самая лучшая на свете семья. Все дружат, ценят друг друга, оказывают поддержку друг другу.

В команде принята открытость, здесь можно спрашивать и отвечать здесь можно доверять. Контролировать работу каждого здесь не нужно, в команде понятно, что люди сюда пришли работать, а не отлынивать. За ошибкой видим недостаток опыта и умений: поэтому не ругаемся, а поддерживаем и учим. Пишем для памяти, а не для защиты. Не нужно все фиксировать письменно, доказывая свои слова: тут говорят правду.

Наш проект связан с оказанием поддержки и помощи жертвам бытового насилия в городе Актау. В контексте Кризисного центра защиты жертв бытового насилия г. Актау мы будем оказывать им помощь в решении организационных, правовых вопросов. Нами разработан определенный план, который будет скорректирован после организационной встречи с целевой аудиторией нашего проекта.

Ценность этого проекта для меня заключается в том, что он плод работы, взаимодействия команды. В команде работать эффективнее и проще, чем одному, усилия каждого складываются в одно течение, поддерживая одно другим: синергетический эффект. Впрочем, есть и опасность: в несложившейся команде труднее контролировать личную ответственность каждого. Поэтому настоящая команда - когда за свое порученное дело отвечаешь ты сам. Члены команды знают, что такое личная ответственность: если поручено тебе - за это отвечаешь ты. Не можешь - попроси помощи или откажись, но если порученное не выполнено - это ответственность лично твоя. По большому счету проект дает нам возможность не только помочь другим людям, но и заявить о себе, продемонстрировать творческие, организаторские способности, подтвердить актуальность своей специальности и будущей профессии. Для того, чтобы добиться высокого результата и стать гордостью университета, нужны не только высокие показатели в учебном процессе, но и проявление себя как личности. Именно на это нацеливает работа над проектом: постоянно вести поиск новых идей, форм работы в проекте. Это рождается в процессе дебатов, дискуссий.

Таким образом, проект - совместная творческая деятельность, направленная на достижение общего результата по решению какой-либо проблемы, значимой для участников проекта. Для меня важно, что сила нашей команд, если выразиться термином «синергизм», от греческого «синергос» — совместная работа формируется в положительной энергии которую передает фраза: «Целое больше суммы его отдельных частей». Наша команда под названием СЮЕ(Спец Юристы Есенова) с самого начала нашей работы над проектом мы все вместе стали сплоченнее, стали действовать командно, у каждого есть свои цели которые он хочет достичь в совместной работе. И для это нам и предназначен предмет Service learning) и наш проект.

ЛИТЕРАТУРА

1. Волонтерское движение: прошлое и настоящее: учебное пособие/сост.И.А.Потапова, Г.Р.Джумагалиева. - М.: КНОРУС; Астрахань: АГУ, ИД «Астраханский университет», 2016. – 68 с.

«SERVICE LEARNING» - ДИСЦИПЛИНА НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

Темирбек А.Е., студент

Научный руководитель: Бисингалиева И.В.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Статья посвящена новой дисциплине "Service Learning ". Она раскрывает суть предмета Service Learning и понимание ее целей и задач. Основная цель концепции "Service Learning " обеспечить эффективное усваивание студентами академических программ, осуществляя общественно полезную деятельность, связанную с изучаемыми дисциплинами.

Ключевые слова: Service Learning, волонтерство, служение обществу, социальные проблемы.

Как мы знаем из средств массовой информации, вовлечение молодежи в общественно полезную работу все больше становится составной частью деятельности многих региональных и местных общественных, некоммерческих организаций в мире. Сегодня мы можем констатировать, что это движение пришло в наш регион через новую дисциплину, введенную для студентов 1 курса.

Когда я поступила в университет Есенов, то еще не знала, что за предмет «Service Learning». Я думала, что этот предмет связан с иностранными языками. Но когда я пришла на занятие и преподаватель начала нам объяснять суть этого предмета, его историю и цели, я поняла, что это важная для нас и интересная дисциплина. Начнем с того, что «Service Learning» переводится как служение обществу (волонтерская деятельность). Этот предмет дает нам шанс лучше узнать и помочь решить проблемы нашего родного города Актау. Например, в нашем городе нет приюта для животных, нет мест для того, чтобы собираться и общаться с инвалидами нашего возраста, взаимодействовать с пожилыми людьми. На занятиях «Service Learning» мы учимся волонтерству, здесь мы можем увидеть настоящую жизнь, осознать, что есть люди, которым труднее, чем нам и что мы можем им помочь своими делами и усердием. Возможно, вы считаете, что волонтерством можно заниматься и самим, без этого предмета. Однако у большинства людей нет знаний и навыков делать это грамотно и корректно, есть люди, которым тяжело побороть свою нерешительность, страх, есть люди, имеющие благополучие и способные на альтруизм и бескорыстие. Всем им нужен импульс, пример и хорошие традиции. Появление новой дисциплины, цель которой заключается в организации такой помощи обществу, мы учимся тому, как это надо делать. Мы начинаем задумываться, задавать себе вопросы: "А так ли мой город идеален?", "Есть ли люди, которым хуже, чем мне? «Чем могу я быть полезна для своего города?», «Как живут те, кто беспомощен и одинок? Сейчас идет этап разработки наших проектов, которые нам предстоит в скором времени реализовать. Уже сейчас можно заметить, как группы работают над своими проектами. Они думают, анализируют ситуации, обсуждают друг с другом, что могут сделать в рамках проекта, кому и чем могут помочь в проектной деятельности. Студенты собираются вместе, делятся своим мнением, репетируют и так собираясь каждый день и обсуждая как помочь нашему городу, они незаметно сплочаются и узнают новые стороны, не только членов своих групп, но и самих себя.

Без сомнения, даже если все студенты своими проектами будут помогать из всех своих сил тем, кто в этом нуждается, они все равно не смогут охватить все проблемы нашего города. Однако роль и востребованность новой дисциплины бесспорна. Возможно, именно о таких формах помощи были проникательные слова П. Скотта "Пусть мы не сможем спасти всех, кого бы нам хотелось. Но мы спасем намного больше, чем те, кто даже не пытается..."

Я считаю, что, благодаря «Service Learning», мы увидим жизнь такой, какая она есть, станем более подготовленными ко взрослой жизни и это даст нам незабываемый опыт!

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://poznayka.org/s1070t1.html>

«SERVIC LERNING» БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ

Авезханов Н.А., студент

Научный руководитель: Бисингалиева И.В.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Статья раскрывает значение слова «благотворительность», проблему, связанную с благотворительностью, ее зарождение и развитие в мире и в нашей стране.

Ключевые слова: благотворительность, альтруизм, меценатство, спонсорство,

Актуальность темы благотворительности заключается в том, что в обществе все больше развиваются тенденции, ранее не настолько явственно характерные для него: снижение уровня жизни, безработица, падение уровня рождаемости, распад института семьи и брака и т.д. Цель статьи - в рассмотрении феномена благотворительности как способа воздействия и решения социальных проблем общества. Слово благотворительность означает в буквальном смысле «творить благо». То есть сделать кого-то счастливее и радостнее в жизни. Определение, предложенное в одном из лучших энциклопедических словарей мира, содержит в себе указание на то, что, во - первых, благотворительность является отношением между имущим и неимущим, во - вторых, это отношение является ролевым, так как оно предписано институтом нравственности. Сострадание - присущее человеку качество, сформированное социальным процессом и получившее нравственную, гражданскую оценку. Общество осуждает людей, лишенных сострадания, сопереживания, со-чувствования. Эти качества могут быть выражены в человеческом характере ярко, могут быть размыты либо скрыты вовсе, проявляя себя опосредованно, в исключительных случаях, облекаясь в другие формы. И именно это человеческое качество, на наш взгляд, иногда даже не будучи осознанным, является двигателем и основой явления социального -благотворительности [1].

Другими словами, благотворительность – это бескорыстная деятельность для блага окружающих. В чём может выражаться эта деятельность? Что мы можем дать безвозмездно людям, что принесёт им счастье? И чем можем пожертвовать?

Развитие благотворительности берет своё начало еще с давних времен, когда религия оказывала более обширное влияние на общество. Именно религия прививала моральные устои людям, учила помогать друг другу, оказывать необходимую помощь в трудные моменты жизни. Религия выполняла миссию своеобразного посредника между благотворителями и нуждающимися. Времена, когда она играла лидирующую роль в формировании норм морального поведения, прошли. Современность предлагает совсем иные устои, а взаимопомощь перешла на задний план. Каждому времени свойственны свои тенденции и особенности, поэтому нельзя сказать, что в будущем благотворительность исчезнет как понятие. Вовсе нет, всё обстоит даже наоборот. Правильное психологическое воспитание и позитивное влияние на общественность позволит развить и усовершенствовать благотворительность, продвинуть её в массы. Примером этому могут послужить многие страны Европы. В наше время развитие благотворительности набирает новые обороты, ведь при помощи интернета найти поддержку гораздо проще и быстрее.

Как указывает литература, развитие благотворительности во многом зависит от уровня морали общества. В развитых странах благотворительности придается большее значение, фактически каждый человек старается внести свой вклад в зависимости от своих возможностей. Этому способствует и более высокий уровень жизни.

Благотворительность прошла долгий путь своего становления и развития, и стала основой для формирования такой профессиональной деятельности как «социальная работа». Она начинает складываться в начале 90-х годов из-за экономического кризиса и

роста социальных проблем в обществе, которые возникли в результате распада единого социального, экономического и геополитического пространства. Изучение основ благотворительности в настоящее время играет важную роль, т.к. сегодня происходит возрождение не только государственной благотворительной помощи, но и частных организаций, а также благотворительности отдельных юридических лиц. Все это способствует оказанию более эффективной помощи нуждающимся людям.

Т.о., благотворительность во все времена и при всех экономических формациях была явлением сложным как всякое явление и человеческое действие, мотивация которых обусловлена глубинными психологическими, личностными факторами. С одной стороны, призрение бедных, немощных, убогих находилось в ведении государства. С другой стороны, существование определенного «неблагополучного» социального слоя обращало на себя внимание общества, вызывало сострадание, побуждало к действиям, призванным снизить остроту неблагополучия. Благотворительность - проявление сострадания к ближнему и нравственная обязанность имущего спешить на помощь неимущему. Благотворительность, как и меценатство, должна быть абсолютно бескорыстной и анонимной. В противном случае меняются их значения, приобретают совершенно другой, корыстный смысл.

В настоящее время исследование благотворительности составляет объект многих научных дисциплин: истории, философии, этики, социологии, психологии, политэкономии, юриспруденции. Благотворительности посвящены научно-практические конференции, круглые столы, на изучение этого явления выделяются специальные гранты.

На мой взгляд, одним из эффективных путей развития благотворительности в молодежной среде явилась дисциплина, введенная с сентября 2018 года в курс обучения студентов Каспийского государственного университета технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона». — СПб.: Фирма «ПОЛРАДИС», АОТ «Иван Фёдоров», 1993—2003. Т.7. СПб., 1893. С.55

ЛИДЕРСТВО КАК ИСКУССТВО ВЛИЯНИЯ В КУРСЕ ДИСЦИПЛИНЫ «SERVICE LEARNING»

Заболоцкий Д., студент

Научный руководитель: Бисингалиева И.В.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматривается понятие лидерства, актуальность и цели лидера. Автор раскрывает понимание лидерства не с позиций его статуса, должности, с точки зрения его влияния на людей, процесс формирования лидерства.

Ключевые слова: лидерство, статус, влияние, позиция, навыки.

Слово лидерство для меня не новое. На протяжении одиннадцати лет учебы в школе оно применялось к тем, кто был старостой класса, руководил кружками или группой. Именно к их числу принадлежал и я, так как я был старостой с 10 класса, и был лидером группы. Как я понимал, лидер это человек, выполняющие обязанности, возложенные на него в связи с его статусом. А потому на него можно положиться, он несет ответственность за свою группу. Однако став студентом первого курса Каспийского государственного университета технологий и инжиниринга им. Есенова, на занятиях

дисциплины «Service learning» мое понимание лидерства несколько изменилось. Во-первых, все занятия этого предмета раскрывают для нас истину о том, что лидерство не то качество, которое есть у некоторых людей, а его может открывать, развивать. Думаю, что именно это необходимо делать каждому студенту, ибо вести за собой людей это и есть ключ к успеху! Однако наиболее значимая истина относительно лидерства раскрылась на занятии по теме «Лидерство. Типы и уровни лидерства». Эта истина связана с глубоким пониманием того, что настоящее лидерство не связано со статусом, с должностью. Истинное лидерство - это влияние. Я глубоко уверен, что каждый из нас влияет на кого-нибудь. Зачастую мы даже не задумываемся, на кого и в какой степени мы влияем. Уже сейчас мы, несмотря на то, что является всего лишь студентами первого курса, обладаем влиянием на кого-нибудь из нашего окружения. И соответственно, владеем определенными навыками этого влияния, т.е. навыками лидерства.

Цели дисциплины «Service learning» направлены на создание и реализацию наших социальных проектов. Разработка социального проекта – новая и довольно сложная задача, которую мы решаем проектной группой. Выполнение успешного проекта в рамках этой дисциплины напрямую связано с командным взаимодействием, с лидерством.

Практически весь процесс разработки и осуществления проектной деятельности зависит от нашего понимания и умения быть истинным лидером, т.е. от искусства влияния.

В работе на каком либо проекте лидер мотивирует или воодушевляет, затрагивает настрой, ценности, общую цель, идеалы и убеждения. Он усиливает связь с другими, предлагая совместную работу для достижения взаимовыгодной цели. Во время проведения дисциплины «Service learning» моих одноклассников разделили на две проектной группы, одна из них занялась озеленением территории университета им. Есенова, другая же взялась за проект для создания позитивного настроения детей из детской деревни. Работая над созданием проекта, был выбран лидер и под его управлением мы выполняли задачи по разработке проекта. Как мы знаем из лекции по лидерству, существуют четыре группы и уровни лидерства. Студенты, которые руководят нашими проектными группами, относятся к потенциальным лидерам. Они устанавливают конструктивные взаимоотношения со своей группой. Лидером первой проектной группы является девушка, всего в группе 6 человек, проект был направлен на озеленение улиц города. Вторая проектная группа состоит из 15 человек. Они разделили проектную работу на 6 недель и начали подготовку. Было заметно, что в начале этой работы студенты были растеряны: не было навыков и опыта создавать и реализовывать проект. В той ситуации была особенно важна роль лидера, который им все объяснит и поможет. Благодаря лидерам постепенно стала формироваться структура и последовательность работы, студенты начали осознавать, что проект это не так уж и сложно, как казалось. Однако лидер по-прежнему должен был воодушевлять свое окружение, мотивировать и направлять. Сейчас проектные группы движутся в одном направлении с лидером. Я задал каждому один и тот же вопрос: «Чувствуете ли вы в себе лидера?», и хотя ответы были разными, вывод оказался таков, что каждый из них чувствует, что он тоже может быть лидером. Наблюдая за своим лидером, студенты учатся у него, и проявляют себя.

Таким образом, опыт нашей деятельности в рамках дисциплины показал, что искусство лидерства - это не статус и не должность, а влияние на людей, которое объединяет их и направляет на достижение цели. Как точно заметил Сета Години, автора книги «Лидер есть в каждом», «Лидерство – это искусство дать людям платформу для воплощения своих идей в жизнь».

ЛИТЕРАТУРА

1. Волонтерское движение: прошлое и настоящее: учебное пособие/сост.И.А.Потапова, Г.Р.Джумагалиева. - М.: КНОРУС; Астрахань: АГУ, ИД «Астраханский университет», 2016. – 68 с.

ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КУРСЕ ДИСЦИПЛИНЫ «SERVICE LEARNING» КАК ПРООБРАЗ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Бисингалиева И.В.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье раскрывается актуальность введения дисциплины «Service learning» в учебный план студентов 1 курса Каспийского государственного университета технологий и инжиниринга им. Есенова, определяются ее перспективы в решении учебных задач. Проектная деятельность, в ходе которой разрабатываются мероприятия по решению социальных задач рассматривается автором как прообраз социального предпринимательства на основе общности таких аспектов как альтруизм, решение социальных задач.

Ключевые слова: Service learning, проектная деятельность, социальные задачи, альтруизм, первокурсники, социальное предпринимательство.

Как известно, студенчество – это период, когда молодые люди заняты поисками своего места в жизни. Этому возрасту присущи такие качества, как отзывчивость, альтруизм, щедрость, стремление к самопожертвованию. Не случайно, именно студенчество в наибольшей степени обеспечивает социальную мобильность и является источником политической и экономической инициативы. Однако их неполное включение (а зачастую и вовсе – невключенность) в существующие социально-экономические отношения, недостаток жизненного опыта увеличивает вероятность ошибочного выбора при принятии ею соответственных решений, чем зачастую пользуются националистические, экстремистские, криминальные молодежные формирования. Кроме того, они приходят из вуза на производство, не имея навыков решения социально-общественных задач, ввиду отсутствия подобного опыта.

Нерешенные проблемы концептуального, стратегического характера снижают эффективность работы со студентами на всех уровнях и обостряются той переоценкой ценностей, которая происходит у каждого студента. В связи с этим все большую актуальность приобретают поиски новых социально-педагогических форм обучения, инновационных дисциплин, соединяющих теорию и опыт, стимулирующих их самоопределение и самоорганизацию.

Одной из таких форм в нашем вузе стала дисциплина «Service learning», включающая студентов в решение реальных проблем социально-уязвимых категорий людей и окружающей среды. Дисциплина культивирует у обучающихся практику служения миру и нравственные ценности милосердия, альтруизма, формирует навыки самостоятельной проектной деятельности и базовые личностные и социальные компетенции. Способность решать задачи посредством проектной деятельности, нравственные ориентиры (отзывчивость, открытость), сформированные в процессе участия в этом проекте, останутся у них на всю жизнь, сделав их людьми неравнодушными, способными к сопереживанию и решению социальных проблем через проектную деятельность.

Данный аспект – альтруизм, направленность на решение социальных проблем общества – на сегодня в мировой практике признан как элемент бизнеса в социальном предпринимательстве. Социальное предпринимательство в современном обществе предполагает альтруистическую манеру ведения бизнеса, сосредоточенную на общественных выгодах [4]. Исследователи отмечают, что социальное предпринимательство стимулирует социальные изменения, даже если его организационные формы являются небольшими и нежизнеспособными с точки зрения

экономической целесообразности. Это влияние рассматривается социальным предпринимателем как выгодоприобретение, поскольку успех социального предприятия зависит от ряда факторов, связанных с социальным воздействием и не приоритетных для традиционных предприятий. Поэтому некоторые авторы полагают, что разница между «предпринимательством» и «социальным предпринимательством» заключается, прежде всего, в целеполагании: в отличие от классических предпринимателей, социальные предприниматели не стремятся к извлечению максимума прибыли, а нацелены на изменение несправедливых общественных условий, создание продуктов или услуг, способствующих социальным преобразованиям[5].

Социальные предприниматели, как правило, имеют дело непосредственно с острыми социальными проблемами, причём стремятся рассматривать их в широком контексте, на пересечении различных сфер знаний, теорий и дисциплин. По некоторым оценкам, такой подход даёт лучшее понимание корней общественных проблем, позволяет разрабатывать инновационные решения и мобилизовать имеющиеся в распоряжении ресурсы в глобальном масштабе[5]. Как частные, так и государственные агентства во всем мире оказывают поддержку нуждающимся сообществам и отдельным лицам в общей сложности на миллиарды долларов в год. Такая поддержка может способствовать формированию и широкому распространению инновационных идей, указывают специалисты.

Социальные проекты, разработку которых ведут студенты Каспийского государственного университета технологий и инжиниринга на протяжении месяца, ставят перед ними весьма реальные задачи: поиск решения социальных проблем Мангистауского региона, их описание, обоснование актуальности, определение мер, способных изменить ситуацию. Нацеленность проектов на их реализацию, договоры, заключенные в партнерскими организациями, совместно с которыми планируется их осуществление, проработка необходимых ресурсов, прогнозирование возможных рисков и способов их преодоления – все это ставит проектную деятельность студентов в ситуацию реального социального влияния на общество. Эти проекты затрагивают такие сферы, как экология, проблемы одиноких престарелых людей и других слоев социально уязвимых слоев населения г. Актау и т.д.

Таким образом, проектная деятельность, направленная на решение актуальных социальных проблем региона, является не только новым способом формирования навыков социальной активности первокурсников, но и прообразом социального предпринимательства.

Эффективность метода заключается в том, что студенты, прошедшие опыт работы в социальных проектах в рамках учебного процесса, являются более подготовленными в практическом плане к рынку труда и способны видеть смысл в добровольческой деятельности в различных социальных институтах.

Мировая практика Service Learning, берущая начало в области молодежной политики США, подтверждают

Опыт, сформированный нами в процессе работы с первокурсниками, несмотря на все трудности, возникающие в первый год ее внедрения, дает основание ожидать изменений в студенческой среде. Service Learning может оказать глубокое влияние на взаимоотношения взрослых членов сообщества и молодежи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон о благотворительности. Астана, Акорда, 16 ноября 2015 года № 402-V ЗРК
2. Закон Республики Казахстан «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан». Астана, Акорда, 13 апреля 2005 года № 39-III ЗРК

3. Волонтерское движение: прошлое и настоящее: учебное пособие/сост.И.А.Потапова, Г.Р.Джумагалиева. - М.: КНОРУС; Астрахань: АГУ, ИД «Астраханский университет», 2016. – 68 с.

4. Wee-Liang, Williams, John, and Tan, Teck-Meng. «Defining the ‘Social’ in ‘Social Entrepreneurship’: Altruism and Entrepreneurship.» The International Entrepreneurship and Management Journal. no. 3 (2005): 353—365.

5. Роджер Мартин, Салли Осберг. Выходя за рамки лучшего: Как работает социальное предпринимательство = Getting Beyond Better: How Social Entrepreneurship Works. — М.: Эксмо, 2018. — 240 с. — ISBN 978-5-04-092385-4.

РОЛЬ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ДИСЦИПЛИНЫ «SERVICE LEARNING»

Утеулиев Р., студент

Научный руководитель: Бисингалиева И.В.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Данная статья посвящена раскрытию понятия критического мышления на занятиях дисциплины «Service learning» студентов 1 курса Каспийского государственного университета инжиниринга и технологий в процессе проектной деятельности по вышеназванному курсу, рассмотрению основных преимуществ и его значимость в жизни молодого человека.

Ключевые слова: критическое мышление, эгоцентризм, социоцентризм, непредубежденно, всесторонность

Мое первое занятие по дисциплине «Service Learning» началось 3 сентября и с первых минут я понял, что это не просто дисциплина, а нечто более интересное и захватывающее. Занятия «Service Learning» занимают не так много времени, всего 2 часа в неделю. Самым главным отличием занятий «Service Learning» от других дисциплин это большой объем творческой работы. Также помимо типичных заданий на рассуждение, занятия «Service Learning» ставят перед собой задачу подготовки студентов к проектной работе. Для работы на занятиях этой дисциплины очень важно правильно анализировать информацию - умение анализировать, что является важным критерием критического мышления. Критическое мышление, если выразить это кратко, - самонаправляемое, самодисциплинируемое, самооценивающее и самокорректирующее мышление. Такое мышление предполагает соглашение со строгими стандартами, что влечет за собой эффективную коммуникацию и способность решать проблемы. и обязательство преодолевать наш природный эгоцентризм и социоцентризм. Одно из основных качеств, каким должен обладать каждый студент на этих занятиях для эффективного продвижения в разработке и осуществлении социального проекта, по моему мнению, является наличие критического мышления, которое в принципе должно было бы формироваться у нас еще в период обучения в школе, во время учебной деятельности и активном участии в разного рода проектах. Критическое мышление не появляется само по себе. Чтобы добиться какого-либо эффекта, требуется приложить максимум усилий по совершенствованию и развитию мышления. Каждый новый факт необходимо научиться подвергать критическому и рациональному обдумыванию, вот именно в этом случае процесс познания обретает индивидуальность и становится продуктивным.

Проиллюстрирую сказанное примером. На занятии по теме «Проектное предложение» при определении проблемы и определения идеи для ее решения отсутствие каких-либо предварительных знаний и навыков критического мышления долгое время тормозило продвижению вперед. Предубеждения, сложившиеся прежде,

служили для нас поводом для элементарного критического подхода ко многим аспектам. Результат – потеря времени, отставание некоторых проектных групп от общего графика работы. Таким образом, применение знаний о критическом мышлении на практике может привести к критиканству, т.е. неправильной критике [1]. Эта проблема найдет свое решение, лишь при единстве теоретических и практических исследований. Человек с хорошо развитым критическим мышлением поднимает жесткие вопросы и проблемы, формулируя их ясно и четко, думает непредубежденно в пределах альтернативных систем мышления, распознавая и допуская по необходимости их предположения, причастность и практическое соответствие. Критическое мышление является очень важным умением на занятиях Service Learning. Особенно при реализации проектной деятельности. Ведь надо объективно и непредубежденно осуществлять работу по проектному плану, правильно анализировать сложившиеся проблемы и находить взвешенные решения. Убедительной иллюстрацией пользы критического мышления являются слова французского философа Рене Декарта: «Недостаточно иметь хороший ум, а главное - правильно его использовать»

ЛИТЕРАТУРА

1. Ляхов А.В. Критическое мышление // Гуманитарные научные исследования. 2013.

ҚҰҚЫҚТАНУ МАМАНДЫҒЫ СТУДЕНТТЕРІЕІҢ «SERVICE LEARNING» ПӘНІ ШЕҢБЕРІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖОБАНЫ ӘЗІРЛЕУІ

Ниязова Д.А., студент

Ғылыми жетекші: Бисингалиева И.В.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада Ш.Есенов атындағы КМИТУ-нің құқықтану мамандығында оқитын студенттердің «Service learning» пәні шеңберінде қандай себептерге байланысты экологиялық жобаны таңдауы жөнінде қарастырылған. Экологиялық жобаның қалай іске асатыны мен қандай мақсаттар көзделгені кең ауқымда жазылған.

Түйінді сөздер: «Blacksmith», «Service learning», экология, альтруист, эгоист.

Әрбір адам таза жерде тұрып, таза ауамен тыныстағысы келеді. Бірақ сол жер мен ауаның таза болуына кейбір адамдар өз үлесін қоспақ түгілі, табиғатқа кері әсерін тигізіп жатады. Міне осындай адамдардың кесірінен табиғат күн санап құрдымға кетіп, экологиялық проблемалар туындатып жатыр.

Экологиялық проблема дегеніміз – адамның табиғатқа және табиғаттың адамға тигізетін қолайсыз әсерлеріне байланысты туындайтын кез келген құбылыс. Қазіргі кезде көбінесе адам табиғатқа зиян келтіріп жатыр. Егер де осылай жалғаса берсе сөзсіз үлкен экологиялық апаттарға әкеліп соғары анық. Және де адамзат сол дағдарыстың алдын алып өз-өздерін құтқаруы керек. Адамды құтқару дегеніміз – ең алдымен табиғатты сақтау. Өйткені адамның денсаулығының жақсы болуы тікелей табиғаттың тазалығымен байланысты. Жақсы денсаулықсыз адам түрлі ауруларға ұшырап, соңы өлімге апарады.

Нью-Йоркте орналасқан «Blacksmith» институты әлемдегі ең ластанған жерлер туралы баяндамасын жариялады. Ең ластанған 10 жер деген тізімде Ресейдің Дзержинск және Норильск қалалары, Украинадағы Ченробиль, Әзірбайжандағы Сумгаит қаласы бар. Ол тізімге, сондай-ақ, Қытайдағы екі жер мен Үндістандағы екі аймақ және Перу мен Замбиядағы аймақтар енгізілген. Ал «Blacksmith» институтының «30 ластанған жер» деген тізіміне Қырғызстандағы Майлы-суу мен Қазақстандағы Өскемен қаласы және Ресейдің тағы басқа 4 аймағы орын алған.

Міне, осы қалалар ең лас қалалар болып саналады. Ал енді қалалардың осындай атақ алуына кім себепкер болды деген сұрақты қала тұрғындары өз-өздеріне қоя білуі керек. Өйткені қаланың таза болуы әрбір тұрғынына байланысты. Әр адам тұрып жатқан жерін таза ұстап және соны міндетім деп түсінуі қажет. Осындай тазалыққа және де басқа да міндеттерге үйрететін бағдарламалар мен пәндер даму үстінде. Сол пәндердің бірі – «Service learning». Қазіргі таңда Ш.Есенов атындағы КМИТУ-де «Service learning» пәні оқытылуда.

«Service learning» - қоғамға қызмет деген мағынаны білдіреді. Қызмет барысында әрбір студент альтруистке айналады. Альтруист сөзі эгоист сөзіне тікелей қарама-қарсы. Яғни бұл сөздің мағынасы өзгелерге қамқорлық дегенді білдіреді. Бұл пән адамды жауапкершілікке, мейірімділікке, бауырмалдылыққа үйретеді. Пәнді толық ой елегінен өткізіп, түсіне білген адам өзінің ғана емес өзгенің де мүддесін ойлап тұрады.

Ш.Есенов атындағы КМИТУ-нің құқықтану мамандығының студенттері «Service learning» пәні шеңберінде «Экологиялық жоба» әзірлеуде. Бұл экологиялық жобаның мақсаты бүкіл Ақтау қаласын қоқыстан тазарту. Студенттер жоба шеңберіндегі жұмыстары арқалы қала тұрғындарының барлығын іске қосуды жоспарлауда. Себебі адамдардың барлығы табиғат алдындағы жауапкершілігін сезінуі керек.

Алғашында экологиялық жобаны әзірлеу туралы ой университет ауласының жағдайынан басталды. Ғимараттың алдыңғы бөлігі сөзсіз таза. Өйткені ол жер камераларға толы. Ал ғимараттың айналасындағы жазық жерлерінде қоқыс көптеп кездеседі. Одан бөлек жатақханадан университетке жете берген кезде шылым шегіп тұрған студенттерді күнделікті кездестіреміз. Олар ауаны ластағанымен қоймай, шылымның қалдықтарын қоқыс жәшігіне емес, жерге лақтырып кете береді. Міне осы студенттер секілді адамдарға табиғатты және айналасындағы адамдарға сыйластықпен қарап, оларға зиян келтірмеуді үйретуді құқықтану мамандығының студенттері басты міндеттеріне алып отыр.

Жобаның мақсаттары мен міндеттері орындалуы үшін жоспар құрылды. Ең алдымен жобаны ұйымдастырушы студенттер университет ауласын қоқыстан түгелдей тазартпақ. Олар өз жобалары үшін әлеуметтік желіге парақша ашып, бүкіл жасалған жұмыс қорытындыларын жүктеумен айналысады. Өйткені қазір барлық адам әлеуметтік желіде отырады. Осы арқылы оларға үлгі болып, қатарларына еріктілердің қосылуына ықпал етеді. Одан бөлек мектептерге, колледждерге барып еріктілер жинаумен айналысады. Адам саны көбейіп, еріктілер жиналған кезде студенттер бүкіл Ақтаудың тазалығына кірісе алады.

Жоба жұмысы Ақтаудың ең лас шағын аудандарынан басталады. Студенттер мен еріктілер сенбіліктерге шығып, өз болашағын тазалықпен қамтамасыз ету үшін талпынып, жұмысқа кіріссе, жоба сөзсіз мақсатына жетеді.

Егер де жоба жұмысы қарқынды дамып, кең етек алатын болса, Ақтау қаласының тұрғындарынан Қазақстанның басқа да қалалар үлгі алады. Осы арқылы бүкіл Қазақстан таза болса нұр үстіне нұр болар еді. Дәл осындай жағдай туындап, жоба мемлекеттік дәрежеде дамитын болса, Ш.Есенов атындағы КМИТУ-нің осы жоба арқылы бүкіл Қазақстан бойынша атағы шығары хақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Еріктілер қозғалысы: өткені мен бүгіні: оқу құралы/құраст. Мен.А.Арыстанов, Ж. Т. Джумағалиева. - М.: КНОРУС; Астрахань: МБА, ИД "Астрахань университети", 2016. – 68 б.

TRILINGUAL PRESCHOOL EDUCATION IN MODERN CONDITIONS OF KAZAKHSTAN

Amiradinova R.T., student

Scientific advisor: Yussimbayeva S. Kh.

Caspian state university of technology and engineering
named after Sh.Yessenov, Aktau

Abstract. This article deals with the problems of preschool English language learning. Area of the most favored in the mastery of foreign language is the age period from 4 to 8-9 years. Language as the means of communication forms the child as an individual.

Keywords: multilingual personality, multilingual education, the Trinity, child, English, reading, speaking, writing, listening, education, linguistic abilities, multilingualism, multi-and formation of consciousness, trilingualism.

The epigraph: “Man so many times man
how many languages he knows”.

Chekhov

“For the modern citizen of Kazakhstan, proficiency in three languages is a necessary condition for personal well-being,” said Nazarbayev N.A. He explained that in the world a great number of scientific and technical REFERENCES is published in English and not all of them are translated into Kazakh and Russian languages. According to the President, young people should know the Kazakh language as the state language, Russian as the language of interethnic communication and English as an international. The main purpose of multilingual education - the formation of polylingual personality of a graduate who speaks three languages, knows the subject area in those languages, is able successfully to engage in dialogue on different fields of activities, appreciate the culture of his people and understands and respects other cultures.

“We should work to breakthrough in learning the English language, - said the Leader of the nation Nazarbayev N.A. - Having this “lingua Franca” of the modern world opens to every citizen of our country the new limitless possibilities in life.” [1]

In Kazakhstan the idea of trinity of languages was first announced by Nazarbayev N.A. in 2004. In October 2006 at the XII session of the Assembly of people of Kazakhstan the President reiterated that the knowledge of at least three languages is important for the future of our children. And already in 2007 in his address to people of Kazakhstan “New Kazakhstan in the New world,” Nazarbayev N.A. proposed to begin a phased implementation of the cultural project “Trinity of languages”, according to which it is necessary to develop three languages: Kazakh as a state, Russian as the language of interethnic communication and English as the language of successful integration into the global economy. “Kazakhstan should be perceived worldwide as a highly educated country whose population can use three languages”. [1] The Idea of the Trinity expresses a simple and clear formula: we develop a state language, support Russian and study English.

Every language is a new world, a whole nation because all culture, all values are concentrated in the language. “Who does not know foreign languages does not know anything about his own mother tongue,” said the German poet Johann Wolfgang von Goethe. Many people can interpret these words differently, some of them will understand, others will find contradiction of these words with their thoughts. These words by Goethe are necessary to understand correctly. The number of languages in which people can freely express their thoughts, has always been one of the indicators of education and level of culture, and in some countries a measure of hospitality. Language as the means of communication forms the child as an individual. It is through language the child learns the culture, traditions, national heritage and riches inherited from ancestors. While learning the languages of other peoples, the child not only

learns words, how they sound and what they mean, but also deeply knows the culture of these people, their customs, traditions, meets with the oral folk art, national games. And through the knowledge of the diversity of world culture he develops a sense of love for country, civic patriotism, pride for his nation and his language.

Proposed and implemented a model of trilingual education in Kazakhstan provides for a gradual transition to English language learning in high schools. But it is better to start teaching trilingualism from an early age to form the consciousness of the system of trilingualism evolved in a child's mind. The sooner a child starts learning a language the easier it is to learn a second language. For this reason, teaching children from preschool age starting from introducing them the sounds, different words. In recent years, the age threshold of the beginning of teaching children a foreign language is increasingly reduced. As a rule, a child of four years is already considered to be quite prepared for classes, so some parents are eager to send their children to English classes from the age of three. How to treat this and what age is considered the most appropriate to start learning English?

It is known that the acquisition of a foreign speech at early age is truly unique. Still K. D. Ushinsky wrote: "the child learns to speak in a foreign language in a few months as he cannot learn in a few years." Area of the most favored in the mastery of foreign language is the age period from 4 to 8-9 years. Peculiar relationship to speech, the specificity of mastering of speech, the peculiarities of this age - all this gives the child the opportunity and the ability, subject to conditions to successfully acquire a foreign language. And all of this is regardless of hereditary factors of a particular nationality. This ability gradually fades away with age. Therefore, any attempt to teach the second foreign language, especially in isolation from the language environment, the older children will be given a number of difficulties.

Children, especially of preschool age acquire foreign language speech successfully because they are characterized as more flexible and rapid than the children at later age stages by remembering the language material faster and they don't have so-called language barrier, i.e. fear inhibition, which prevents them from communication in a foreign language even if they have the necessary skills. In addition, the game, being the main activity of the preschool child, allows him to make almost any valuable communicative language units.

Readiness of children for learning a foreign language comes from the age of five. Methods of teaching classes should be based taking into account children's age and individual peculiarities of their linguistic abilities and encourage their development. Foreign language lesson must be understood by the teacher as part of the overall development of the child's personality, related to his sensory, physical, intellectual upbringing.

Teaching children a foreign language should be communicative in nature, when the child masters the language as a means of communication, not just absorbing the words and speech patterns, but learning to construct statements of familiar models in accordance with it occurring communicative needs. Communication in a foreign language must be motivated and focused. Children of five to six have a good speech language hearing and retentive memory. They also have highly developed emotional-figurative perception of language. Form of the word, its sound shell, warehouse and rhythm of speech, the beauty and expressiveness of the sound for children of this age are more important than lexical meanings and grammar of harmony. Words that attract them, especially their sound. Children of five or six years old are especially sensitive to sound colorful escorts. You need to create in the child a positive mental attitude to foreign-language speech. Way to create this positive motivation is the game. Necessary playing technique, and integrating other activities in the language learning process. Based on a game methodology is the creation of an imaginary situation and adoption of a child or a teacher playing the role.

Learning games can be situational, contested, rhythm-music and art in nature. There is no a certain steady-state scheme and game rules. Games range in a class is very wide and varied. Depending on the age of the child, from the direction of methodology of teachers, the availability and admissibility of the game are included in the lesson structure.

To include situational role-playing games, it is necessary to use that model situations of communication for a particular occasion. They are divided into games of reproductive character when children reproduce a model, a standard dialog box, applying it to different situations and improvisational games that require the application and modification of various models. In the reproductive game introduced a very interesting element, is the element of improvisation.

To competitive are most of the games that promote the assimilation of vocabulary and literacy. The winner is the one who knows the language material best. It's all kinds of crosswords, "auctions", bench-printed games with linguistic tasks, command execution, etc.

Rhythm-music games - a game type of dances, songs and dancing with the selection of partners, which contribute not so much to mastery of communicative skills, how to improve phonetic and rhythmomelodic sides of the question and the immersion in the spirit of the language, such as "Nuts and May".

Art, or creative games - this type of activity, standing on the border with games and artistic creativity, the path which lies for a child through play. They can be divided into dramatization (staging small skits in English), fine games (graphic dictation applications) and verbal-creative (selection of the rhymes, the collective composition of signatures to the comic, the collective composition of small tales).

An important place in the methodology of preschool education is the question of a class size. It is recommended to form groups of not less than five and not more than ten people, or rather, eight people.

Also controversial is the role and conduct of studies, the duration of which for five-year children should last more than twenty minutes, and for six-year children - twenty-five minutes. In groups of 7-10 the duration of the lesson should be between thirty-five to forty-five minutes for the purpose of preservation their desire not to leave, not to complete the class, which is very necessary for effective learning. It is important to change activity every five minutes, to move from the mobile game to the conversation at the round table and then to dance, exercise, then sing songs, etc.

Usual exercise frequency, it is believed, should be 2-3 times a week. Classes once a week are extremely unproductive, children have time to forget the material within so many days did not receive reinforcements.

For the effective conduct of trilingualism it is necessary to use colourful visual materials in the classroom, expansion of vocabulary, engaging them in the development of dialogues, monologues, inculcating the drafting of such texts as description, narration, reasoning that facilitates perception and understanding speech by ear, awareness of the role and function of language use in children's acquired knowledge and skills in independent language activities, development of mental abilities, verbal and logical thinking, as well as parallel execution of all types of language learning - reading, speaking, writing, listening. In preschool education the inculcation of trilingualism appropriate not only during the lessons but also in extracurricular time: when using mental arithmetic, while performing the morning exercises or physical minutes, reading poems and learning songs.

Like a stick has two ends, everything has its pros and cons, and in our case, learning trilingualism. Having the opportunity of access to REFERENCES in any given languages, the child becomes highly developed, advanced, knowledgeable, with a very rich inner world, with a great wide vocabulary. The disadvantage is that children who have mastered several languages at once, build their own speech using vocabulary of different languages. For example, my years of training in the Kazakh-Turkish Lyceum went for it. As we all know, in Kazakh-Turkish Lyceum children are taught 4 languages. 60% of subjects are taught in English. My classmates, communicating with each other, in the same sentence used vocabulary of English, Turkish, Russian, Kazakh languages. Teachers called it "linguistic mess". It is the result of changes not only in the linguistic apparatus of human language, but also in the minds of children. Children have blurred boundaries between languages. Such deviation is due to the fact that children look for the easy way of communication and find themselves in such a heterogeneous language

environment of their own kind, they resort to such method of communication. Teachers and educators should direct the efforts to eradicate such elements in children acquiring languages.

While teaching languages we can't lose the dominant position of the Kazakh language, as we are all citizens of Kazakhstan and should honor our native state language, we should not lose the importance of the Kazakh language. Russian and English languages are a supplement and enrichment of our inner and outer world.

According to my beliefs, it is considered proper to teach a child to answer a question or to get in communication in the language in which the question is asked directly to the child. For example, if the child is asked, "what's your name?" in Russian, he should be accustomed to answer the same question in the same language. Training trilingualism is an imperative component in the development of personality. Practice shows that the learners' programme of trilingual education are more highly motivated, attentive to the work and clearly see the benefits of learning multiple languages.

Thus, language can be studied not only as a subject, but can be used as a tool to acquire knowledge as the means to realize their desires. If the child knows the language, he will be able to procure knowledge independently everywhere: in the home country, abroad. Multilingualism at the present stage of Kazakhstan - the real and the necessary, the possible and exciting event to build stable, durable and cultured society.

The main objectives in teaching preschoolers a foreign language is forming in children the primary skills to express thoughts and feelings in social situations, creating conditions for the further study of foreign languages, the revival of interest in the life and culture of other countries; education of active-creative and emotional-aesthetic attitude to the word, the development of linguistic abilities.

REFERENCES

1. The Message of The President Of The Republic Of Kazakhstan Nazarbayev N.A. to people of Kazakhstan "Strategy Kazakhstan - 2050: new political course of the established state". - Astana, 2012. - 14 Dec.
2. Chudochina T.P. Game in teaching preschoolers a foreign language. – Ufa, 2013.

USING AUTHENTIC MATERIALS IN THE CLASSROOM FOR A2 LEVEL

Serik M., student

Scientific advisor: Agayeva S.A.

Caspian state university of technologies and engineering
named after Sh. Yessenov, Aktau

Abstract. In the article we will consider teaching techniques and approaches that assume using authentic materials in the EFL (English as a foreign language) classroom with students who have recently started learning the language. We will review sorts of materials that can be used in the classroom.

Keywords: authentic materials, teaching English, teaching techniques, CEFR level, EFL.

The President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev stated the agenda "Kazakhstan 2050". It is said that in Kazakhstan we should have the following priorities in education: "modernization of teaching methods; technology transfer; cooperation of science and business; roadmap of development prospective national clusters" [1,p.3].

We could also refer to another published document 100 concrete steps to implement the 5 institutional reforms. Hereby there are several steps to follow:

- Establishing the Astana International Financial Centre (AIFC), and giving it a special status consolidating legally within the constitution. Establishment of the center as a financial hub

for the CIS countries, as well as the region. An independent commercial law system, which will function on English law principles and with a judicial corps consisting of foreign experts will be established. The goal is for Kazakhstan's financial hub to join the top 20 financial centers of the world.

- Making English the official language of the financial center. Its independent legislation must be developed and applied in English language.
- Stage-by stage transition to the use of the English language in the education system. The main aim is to increase competitiveness of students when they leave and position the educational sector as attractive for international students [2,p. 1-2].

Thus, in Kazakhstan the present policy is aimed at teaching English efficiently and many reforms have been conducted for achieving the aim.

Authentic materials are print, video, and audio materials students encounter in their daily lives, such as change-of-address forms, job applications, menus, voice mail messages, radio programs, and videos. Authentic materials are not created specifically to be used in the classroom, but they make excellent learning tools for students precisely because they are authentic [3,p.11].

There are some different opinions about authentic materials.

Mr. Meija and O'Connor's stipulate that "the best language instructional materials are those that use authentic samples of speech". Another statement is that, the best language instructional materials are those that use authentic samples of speech. This is true even for very low-level students.[4,p. 12]

Mr. Beckman and Klinghammer defines authentic materials as the used in the target culture for actual communicative needs. They should enable the learner to hear, read and produce language as it is used in the target culture. [5,p. 2]

Mr. Bailey adds that authentic materials are oral and written texts that occur naturally in the target language environment and that have not been created expressly for language learners.

In our opinion, "authentic materials" are reading texts that were written by native speakers and published in contexts designed specifically for native-speaker consumption, with no thought given to non-native accessibility. The topics, language, syntax, structure, etc., are all pitched at a target audience of native speakers and offered through media intended primarily for native speakers.[6,p. 2]

We would like to refer to The Common European Framework of Reference for Languages (CEF or CEFR) for determining authentic materials with the level of students who have recently started learning English.

According to CEFR, there are six levels: A1, A2, B1, B2, C1, C2. At Kazakhstan schools we have English from the grade 1. And continue learning it till the graduation. A2 is one of the CEFR levels described by the Council of Europe. It is an ability to deal with simple, straightforward information and begin to express oneself in familiar contexts. A person with complete A2 level is the person who:

- Can take part in a routine conversation on simple predictable topics.
- Can understand sentences and frequently used expressions related to areas of most immediate relevance (e.g. very basic personal and family information, shopping, local geography, employment).
- Can communicate in simple and routine tasks requiring a simple and direct exchange of information on familiar and routine matters.
- Can describe in simple terms aspects of his/her background, immediate environment and matters in areas of immediate need [7,p. 1].

Thus, we can conclude that in the universities most of the students should enter the first year with complete A2 level.

We will consider using authentic materials in the framework of A2 level.

There is no doubt that today English teachers have a lot of choices in terms of teaching materials. Choosing them we are to keep in mind that we should focus students' attention not

only on vocabulary and grammar structures but prepare them for real communication where the knowledge of culture is sometimes crucial. Thus the use of authentic materials can help solve this problem. The majority of scholars define authentic materials as materials which are designed for native speakers; they are real texts, designed not for language students, but for the speakers of the language. Basically, authentic materials provide the following benefits: motivation to learning; authentic cultural information; real language presentation; creative approach to teaching.

Planning a lesson, a teacher should try to use authentic materials because they provide the opportunity to demonstrate language and speech material of a foreign language as well as widen learner's ideas about national peculiarities, mentality of other people; help to know and compare customs and traditions of his own country and the country which language a person studies; broaden the notion about surrounding world; give the source for a future utterance and the basis for the exchange of opinions. [8,p. 5]

However, students who have this level can have a feeling of panic and find it difficult to read and listen materials assumed for native speakers. According to statistics, every second student quits reading in the original, having mastered no more than one third, and every fifth student of English at intermediate level finds reading books in the original boring, useless and difficult task. The problem is that these people simply do not know how to choose the right book.

Adapted REFERENCES is REFERENCES, often artistic works of famous writers, adapted for the reader in such a way that it uses only those grammatically constructions and words that will be understood by a particular group of readers, or amendments that are consistent with the political doctrine of a particular country. and dictated by opportunistic rather than educational considerations. The ideas of processing classic works for children are gradually attracting more and more attention. We have a choice between original fiction and adapted books in English. Let's say right away - both are useful. Just read the original works of English writers is not so easy, so the language base must be solid. Adapted books in English are of two types: abbreviated and simplified original English-language texts, as well as stories specifically written for a particular language level. In the adapted books in English, the grammar is easier, and the vocabulary in most cases includes a certain number of common words. Someone may argue that reading such REFERENCES will not teach anything and even harm, because a person will not learn anything new and will only face light grammatical constructions.

However, these obstacles can be solved. We suggest the following solutions:

- 1) At lower levels some possibilities include leaflets, timetables, menus, short headline type reports, audio and video advertising, or short news broadcasts. The task should be simple and relatively undemanding, and it is important to pre-teach key vocabulary so as to prevent panic.

- 2) At more intermediate levels this list could be expanded to include longer articles, four or five minute TV or radio news reports, a higher quantity of shorter items, or even whole TV programmes, if your copyright agreements allow it. Again pre-teaching is important, although your students should be able to deal with unknown vocabulary to some extent.

- 3) At higher levels it's a case of anything goes. At an advanced level students should have some tactics for dealing with new vocabulary without panicking, but it's still useful to have a few quick definitions to hand for some of the trickier stuff!

- 4) Students with low-level of English can be frightened to read long and complicated materials and we recommend short stories or abstracts for school children. For listening materials we can use school radio abstracts, songs and lullabies for little children, film trailer for teens.

In addition, we can recommend these techniques of using authentic materials for students with A2 level:

1. Cambridge English Readers - these books contain specially written stories for different language levels, especially A2 level.

2. Penguin Readers - abbreviated texts of original works are presented in these books. Books come in five levels: from easystarts to intermediate.

3. Macmillan - these books contain adapted works of classical and modern REFERENCES. Books of four levels (begginer - upper-intermediate) are presented to your attention.

4. British Council materials: LearnEnglish Teens, LearnEnglish Kids.

In conclusion, we can say that authentic materials can and must be used in the classroom as they prepare students for real life situations and bring the felling of confidence.

REFERENCES

1. Nursultan Nazarbayev, Kazakhstan – 2050, 2004.
2. Nursultan Nazarbayev, 100 concrete steps, 2015.
3. Sally Laniro, What are authentic materials?, 2007.
4. Meija and O'Connor, Five star films: An intermediate listening/speaking text, 1994.
5. Beckman and Klinghammer, Academics writing: Authentic materials as the used in the target culture for actual communicative needs, 2006.
6. Bailey, S., Academic writing: A handbook for international students, 2003.
7. Counsil of Europe, The Common European Framework of Reference, 2003.
8. Nunan, D., Using authentic materials in the framework of A2 level, 2001.

THE USE OF ICT IN EDUCATION

Katymgalieyv Y., student

Scientific advisor: Feoktistova Y.

Caspian state university of technologies and engineering
named after Sh. Yessenov, Aktau

Abstract. The thesis reveals the problems of the use of ICT in the system of higher education in the Republic of Kazakhstan and offers some solutions for them. The author uses STAR model to analyze problems and current situation and offers some solutions.

Keywords: ICT, information computer technologies, model STAR, the use of ICT in the system of higher education

As of today progress in informational technology allows us to share news, facts, discoveries and knowledge at never before seen efficiency. Consequently, it was not too long before we, as humans, started to use this for educational purposes. However, Kazakhstan still being a developing country, computer assisted lessons and web based lectures are still relatively new things.

Hence, not every Educational Facility uses computers to teach, and from the ones that do, not all do it as efficiently as others. This is due to some teachers and students lacking the sufficient experience in computers to use them to their full extent.

This can lead to confusion, misuse and can turn lessons disengaging experience to both students and teachers. Bad impression of ICT can keep teachers from using computers for educational purposes and make them stick to the old methods, which is not to say they are bad, they just can be improved upon.

ICTs stand for information and communication technologies and are defined as a diverse set of technological tools and resources used to communicate and to create, disseminate, store and manage information.

To help teachers and students progress and advance in the use of ICT some special computer assisted workshops and training can be organized for both students and teachers. There are a lot of useful applications, software and resources that can be used to encourage students and improve their motivations for learning.

Students today are millennials and teaching methods used last century will not work and bring results for teaching young generation at present. A student today is spending ninety percent of his time with the gadget so teachers should find a way how they can use gadgets to involve students in learning.

There are a lot of apps that can be used in class today and make learning process involving, interesting, motivating, fast and easy to access by everyone.

They are Games2Teach, kahoot.it, quizlet, Ted Ed, Duolingo, Hotscotch, Animoto, iMovie, etc.

Thus it is vitally important to use ICT most effectively and provide the teachers and students with relevant training to support teachers and students.

АЛТЫН АДАМНЫҢ ӘЛЕМ МУЗЕЙЛЕРІНЕ ШЕРУІ

Адилханов А.Б., студент

Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақтың ұлттық нақышын әлемге таныту және Ұлы даланы барша әлемге паш ету қарастырылған.

Түйінді сөздер: көрме; музей, классикалық экспозициялар, озық технологиялар, макет.

Әрбір қазақстандық жүргізіліп жатқан реформалардың мәнін және олардың Отанымызды өркендету жолындағы маңызын жете түсінуге тиіс. Реформаларды табысты жүзеге асыру үшін қоғамымыздың ортақ мақсатқа жұмылуы аса маңызды. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы жаппай қолдауға ие болып, қоғамдағы жаңғыру үдерістеріне зор серпін берді. Бұл бастаманы әрі қарай жалғастырып қана қоймай, оның аясын жаңа мазмұнмен және бағыттармен толықтыру қажет.

«Қазақстандық жол және Нұрсұлтан Назарбаевтың үлгісі» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы, «Қазақстан - Астана» фотокөрмесі, «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» жобасы аясында «Ұлы даладағы көшпенділер тарихы», қазақ ақындары мен жазушылары кітаптарының, белгілі қазақстандық суретшілердің туындыларына арналған көрмелер, «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» атты картасының тұсаукесері өтті. Сонымен қатар, Қазақстан және Астана туралы бірегей деректі фильмдер көрсетіліп, Құрманғазы атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық халық аспаптар оркестрі, «Астана Балет» театры, «Астана Опера» театрының жетекші солистері, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Еділ Құсайынов, Димаш Құдайберген және өзге де өнер шеберлерінің гала-концерті ұйымдастырылды.

2018 жылғы 3 сәуір күні Халықтық және сәндік-қолданбалы өнердің бүкілресейлік музейі Қазақстан Республикасы Ұлттық музейімен бірлесіп, халықаралық «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» атты жоба аясында «Ұлы дала мұрасы: зергерлік өнер жауһарлары» көрмесін ашты.

«Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» халықаралық көрме жобасының негізгі мақсаты шетелдік көрермендерді ерте темір дәуіріндегі Еуразия Ұлы Дала белдеуінің мәдени мұрасымен таныстыру болып табылады. Көрмеде ҚР Ұлттық музейі қорынан VII-III ғасырларға жататын алтын бұйымдар коллекциясы мен Есік қорғанынан табылған сақ жауынгері толық киіммен таныстырылды.

Қазақстанның Ұлттық музейі Қытайда, Ұлыбританияда және Беларусь Республикасында бірқатар халықаралық жобаларын жүзеге асырды. 4 сәуірде «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» Халықаралық көрме жобасы аясында «Ұлы Дала мұрасы: зергерлік өнердің хас туындысы» көрмесі Мәскеудің Бүкілресейлік халық өнері

мен декоративті-қолданбалы өнер музейінде ашылды. Көрмеде Қазақстан Республикасының басты нышаны ретінде «Алтын адам» көрермен назарына ұсынылды.

Аталған жобаны биыл Әзербайжанның ұлттық тарих музейінде, Қытай Халық Республикасы Шэньси провинциясының тарих музейінде, Кореяның Ұлттық музейінде жүзеге асыру жоспарланған. Сонымен қатар, «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» жобасы 2019 жылы Жапония, Грузия, Ұлыбритания, Испания және Түркияның музейлерінде, 2020 жылы АҚШ, Италия, Австрия, Франция, Германия музейлерінде көрермен назарына ұсынылатын болады. Республикалық музейлердің қорынан Жапонияда, Қытайда, Мажарстанда, АҚШ-та көрмелер өткізілетін болады. Бұдан басқа, Ұлыбританияда, Әзербайжанда, Ресейде, Түрікменстанда мәдениет пен кино күндерін өткізу, сонымен қатар республикалық мәдениет ұйымдарының Испания, Үндістан, Люксембург, Швейцария, Германия және т.б. елдеріне іссапарлары көзделген.

Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі бірегей мекеме, оның көрме залдары мен қорында Қазақстанның бүкіл тарихы жиналған. Ол көлемі бойынша әлемдегі ең ірі 10 музейдің қатарына кіреді. Ал классикалық экспозициялары озық технологиялармен үйлестірілген. Еліміздің мәдени және тарихи қазынасы түркі өркениеті құпияларының кілті. XX ғасырда дүние жүзін елең еткізген археологиялық олжа Қазақстанның символдарының бірі алтын адамда осы музейде сақталып отыр. Есік қорғанын ашқаннан бері сақ патшасы әлемдегі түрлі энциклопедиялар мен түрлі еңбектерге еңгенімен елден жыраққа шыққан емес. Ал енді ірі жорықтың сәті туды, Қазақстан Республикасының спорт және мәдениет министрлігі мен ұлттық музейдің бастамасымен «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» атты ауқымды халықаралық жоба басталды. Әуелі сақтардың алтын патшасы туралы Мәскеу әңгіме қозғаса, енді көне жәдігерді Әзірбайжан астанасы Баку тамашалайды. Бірақ, ұлы дала баласы зергерлік жауһар көрмелері теңіз асқанша музей қызметкерлері аса құнды жәдігерді ұқыптап орап қаптау бойынша қыруар жұмысты атқарулары керек.

Қазақстан мен Ресей арасындағы екі жақты мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық барлық бағыттарда және оң нәтижелермен дамып келеді. Әрі, аталмыш екі ел арасындағы ынтымақтастық өзара ықпалдастықтың озық үлгісі болып табылады. Көрменің салтанатты ашылу рәсімінде сөз сөйлеген Қазақстанның Ресей Федерациясындағы Төтенше және өкілетті Елшісі Иманғали Тасмағамбетов келушілер назарына ұсынылып отырған артефактілер сақ мәдениетінің зооморфтық «аң» стилін паш ететіндігімен бірегей саналатындығын баса айтты. «Сіздерді осынау көрмеде қарсы алу біз үшін үлкен мәртебе. Бұл көрме бірегей саналады. Себебі Есік қорғандар кешені мен «Алтын адам» – бұл еліміздің ең мықты тарихи-мәдени ескерткіштерінің бірі. Қазіргі Қазақстан аумағы – бұл 8 ғасырдан бастап біздің заманымызға дейін сақ мәдениетінің қалыптасып, одан ары дамыған кеңістігі. Көшпелілер, сақтар осынау мәдениеттің тасымалдаушылары ретінде өте бай тарихи мұра қалдырды. Дегенмен, өкінішке орай аумалы-төкпелі заман сол артефактілердің аздаған бөлігін ғана бүгінгі күнге дейін сақтауға мүмкіндік берді. Айта кетерлігі, «Алтын адам» 4 мың алтын бұйымдар түрінде табылды.

Әзербайжан тарихы ұлттық музейі Қазақстан Республикасы Ұлттық музейімен бірлесіп, халықаралық «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» атты жоба аясында «Ұлы дала мұрасы: зергерлік өнер жауһарлары» көрмесі ашылды. Көрменің ашылу салтанатына Қазақстанның Әзербайжан Республикасындағы Төтенше және өкілетті елшісі Бейбіт Исабаев қатысты. Өз кезегінде Әзербайжан Республикасы Мәдениет министрінің орынбасары Севда Мамедали «Бізді ортақ тамыр, ортақ дәстүр, ортақ мәдениет жақындастырады. Бұл жақындық біздің көшбасшымыз Гайдар Алиев пен Нұрсұлтан Назарбаевтың ортақ байланысының нәтижесі.

Халықаралық «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» атты жоба аясында ұйымдастырылып отырған «Ұлы дала мұрасы: зергерлік өнер жауһарлары» көрмесінде таныстырылатын зергерлік өнер туындылары – Еуразияның далалық мәдениетінің өзіндік

стилі мен ерекшеліктерін бейнелейтін әшекей-бұйымдар мен бізге аты белгісіз тарих тереңінде қалған шеберлердің қолдарынан шыққан туындылардың бір бөлігі ғана.

«Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» халықаралық көрме жобасының негізгі мақсаты шетелдік көрермендерді ерте темір дәуіріндегі Еуразия Ұлы Дала белдеуінің мәдени мұрасымен таныстыру болып табылады. Көрмеде ҚР Ұлттық музейі қорынан VII-III ғасырларға жататын бұйымдар коллекциясы мен Есік қорғанынан табылған сақ жауынгері толық киіммен таныстырылды.

Көрменің негізгі экспонаты - 1969 жылы Алматы қаласынан шығысқа қарай 50 шақырым жердегі Есік қорғанынан белгілі археолог Кемал Ақышев басқарған археологиялық экспедицияда табылған «Алтын адам». Көсемнің костюмі мен бас киімінің барлық әшекейлері киімге тігілген кезекпен өзгеріссіз сақталған. Барлық әшекейлер өнер туындысы және скиф-сібір аңдық стилиінің ескерткіштеріне жатады. Бүгінде «Алтын адам» бүкіл әлемге танымал және Қазақстан Республикасының символы болып саналады. Археологтар «Алтын адамның» жерлеу камерасынан 4800-ге жуық әшекейлер тапқан. Бұл бұрын-соңды табылған қорғандар ішіндегі Мысыр перғауыны Тутанхамонның кабірінен кейінгі ең көп алтын әшекейлер табылған қорған болып саналады.

«Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» жобасы Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың бастамасымен жолға қойылған «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жүзеге асырылып отыр. Бұл жобаны ұйымдастыру үшін үлкен жұмыстар атқарылды.

«Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» халықаралық көрме жобасының маршруты Шығыс Азия (Жапония, Корея), Оңтүстік Шығыс Азия (Қытай), Европа (Австрия, Франция), сонымен қатар Ресейді және Америка Құрама Штаттарын қамтиды. Жүзеге асыру мерзімі: 2018-2021 жылдар. Сонымен қатар 2018 жылы «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» Халықаралық көрме жобасы Әзірбайжан Республикасының Ұлттық музейінде (Баку қ. Әзірбайжан), Шэньси провинциясы Тарихи музейінде Сиянь қ. ҚХР), Гданьск Ұлттық музейінде (Гданьск қ. Польша) және Корея Ұлттық музейінде (Сеул қ. Корея) өткізіледі деп жоспарланып отыр. 2019 жылы аталмыш көрмені Жапония, Грузия, Ұлыбритания, Испания және Түркия мемлекеттерінің музейлерінде өткізу жоспарланып отыр. 2020 жылы АҚШ, Италия, Австрия, Франция және Германия музейлерінде өткізу жоспарланған. 2021 жылы Халықаралық көрме жобасы Гран-Пале Ұлттық музейлер бірлестігінің (Франция) және Австрия көркемөнер музейінің залдарында таныстырылады.

Тәуелсіздік алғалы еліміз қарқынды даму үстінде. Соның бірі, еліміздің бірден-бір мақтанышы елордамыз Астана қаласының Тәуелсіздік алаңында орналасқан 2014 жылы 2 шілдеде ашылған мұражай. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде табылған көптеген құнды дүниелер Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің баға жетпес қорын құрайды. Мұражай «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың тапсырмасы бойынша құрылды. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 2 шілдеде «Қазақстан Республикасы Мәдениет министрлігі «Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі» республикалық мемлекеттік мекемесін құру туралы» № 675 Қаулысы шықты.

Мұражай ғимараты Тәуелсіздік алаңы маңындағы «Қазақ елі» монументімен, Тәуелсіздік сарайымен, Бейбітшілік және Келісім сарайымен, «Хазірет Сұлтан» мешітімен және Ұлттық өнер университетімен үйлесім тапқан. Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінде бірнеше зал бар Олар: Астана залы, Тәуелсіз Қазақстан залы, Алтын залы, Ежелгі және орта ғасыр тарихы залы, Тарих залы, Этнография залы, Қазіргі заманғы өнер залы. Ұлттық қазынаны зерделеу жөніндегі музей құрылымы ғылыми-зерттеу институтынан тұрады. Сондай-ақ балалар музейіне, балалар шығармашылығы орталығына, екі көрме залына, қалпына келтіру шеберханасына, зертханаларға, кәсіби қор сақтауға, оқу залы бар ғылыми кітапханаға, мәжіліс залы мен кәдесый дүңгіршектеріне арналған үй-жайлар көзделген.

Мұражай дүниежүзілік стандарттарға сәйкес жабдықтармен жарактандырылған, экспозициялар үшін заманауи көрме технологиялары: екі залға жұмыс істейтін арнайы контенті бар бірегей иілген экран, медиа еден, қазіргі Астананың орталық бөлігінің серпінді макеті, толып жатқан медиаэкрандар, голограммалар, диодты жарық LED-техника, сенсорлық дүңгіршектер, үш тілде ақпарат беретін мультимедиялық жолсерік пайдаланылады.

Қорытындылай келе бұл жоба еліміздің деңгейін көтеру және көршілес сондай-ақ еуропа елдерімен екі ел арасындағы ынтымақтастық пен мәдени саладағы даму үрдісіне көп үлесін тигізері анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. "Егемен Қазақстан" газеті, <http://www.egemen.kz>
2. Айқын газеті, <https://aikyn.kz>
3. Qamshy.kz ақпарат агенттігі, <http://qamshy.kz/>

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУ - ЗАМАН ТАЛАБЫ

Бекмурзаева С., студент

Ғылыми жетекші: Дальмуханова Ф.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Көптілді білім беру бағдарламасы аясында соның ішінде ағылшын тілін үйреніп, әлемдік деңгейде көтерілуіміз керек. Бұл тезисте білім алушылардың халықаралық жобаларға қатысуын кеңейтуге, шетел тілдеріндегі ақпарат көздеріне қол жеткізуіне мүмкіндіктері туралы айтылған. Қазіргі қоғамның өзін ағылшын тілсіз елестету мүмкін емес.

Түйінді сөздер: үш тілдік бағдарлама, ағылшын тілі, жаһандық тіл. «Қазақстан бүкіл әлемде үш тілді пайдаланып жоғары білімді ел ретінде танылуы тиіс. Бұлар қазақ тілі-мемлекеттік тіл, орыс тілі-ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі»[1] – деп Елбасымыз өз жолдауында айтып кеткендей, ағылшын тілінің бүгіні мен болашағы жайлы сөз қозғамақпыз.

Ағылшын тілі – қазіргі заманда жаһандық тіл. Қазіргі қоғамның өзін ағылшын тілсіз елестету мүмкін емес. Елбасы атап өткендей, алдыңғы қатарлы елдердің бірі болу үшін ағылшын тілінің мәні зор. Ағылшын тілін дамыту үшін, елімізде барлық жағдай жасалып жатыр. Ағылшын тілі – байланыс тілі. Ағылшын тілі қазіргі заман талабына сай, кең ауқымда қолданылатын тіл. Жаһандық экономикадағы тіл десек, кем түспес едік. Ағылшын тілі заманымызда өте маңызды рөл алып отыр.

Халықаралық сипаттағы ағылшын тілінің рөлі, қазіргі ХХІ ғасырда тереңдетілген, маңызды рөл болып саналуда. Бүгінгідей жаһандану заманында көп тіл білетін адамның қоғамдағы алар орны да ерекше. Өзге тілді үйрену, оны жетік меңгеру — бұл ең алдымен халықаралық қатынастар кезінде айрықша рөл атқаратыны баршамызға аян. Тіл – халықпен бірге өмір сүріп дамиды. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: «Әрбір Қазақстандық үш тілді жетік меңгеруі керек. 2020 жылға дейін ағылшын тілін білетін тұрғындар саны біршама көбеюі керек»[1] — деп айтқан еді. Мектеп табалдырығынан бастап жоғарғы оқу орындарында ағылшын тілін үйрету айрықша мәртебеге ие. Ағылшын тілінің Қазақстандағы рөлінің арта түсуі қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін іске асыру мәселесін маңызды ете түсуде.

Тіл үйренудің ешқандай зияны жоқ, керісінше пайдасы ұшан-теңіз. Елбасымыздың міндет етіп қойған бәсекеге қабілетті мемлекет құруда жас ұрпақтың тигізер үлесі зор.

Бүгінгі таңда жоғарғы оқу орындарында шет тілін кәсіби деңгейде оқыту басты орында тұр. Яғни әрбір студент өз мамандығына байланысты шет тілін жетік меңгеріп, одан әрі қарай дамыта алады.

Сонымен қатар шет мемлекеттерге шығып, мол тәжірибе жинақтауға мүмкіндігі зор. Ендеше, ағылшын тілін білу – заман талабы. Әр белсенді жан әр түрлі тіл білсе, ешқашан ұтылмайтыны сөзсіз. Ағылшын тілін үйренудің берері мен тигізер пайдасы ұшан- теңіз.

Қай заманда болсын, бірнеше тілді меңгерген мемлекеттер мен халықтар өзінің коммуникациялық және интеграциялық қабілетін кеңейтіп отырған. Халықтың рухани, мәдени құндылығымен сусындау үшін ана тілін білу керек. Әрбір адамның өз тілінде сөйлеп, білім алып, азамат болып қалыптасуы маңызға ие. «Әр елдің тілін, өнерін білген кісі өзгемен бірдейлік деңгейде сұхбаттаса алады» деген Абай атамыз. Бүгінде тіл білгеннің тіршілігі түзу. Тарих беттерін парақтасақ, Ұлы ғұлама Әбу Насыр әл-Фараби өз өмірінде 70-ке жуық ұлттың тілін білгендіктен, артына мол рухани құнды мұра қалдырды. Ақын Абай Құнанбаев орысша хат танып, өзге тілді үйренсе де, өз тілін құрметтеп, артына өшпес мұра қалдырған. Алаш арысы, қоғам қайраткері М. Шоқай зеректілігі арқылы университет қабырғасынан 7 тілді меңгеріп шыққан[2].

Жоғарыда айтылғандың барлығын ескере отырып, тіл тағдыры – ел тағдыры деп айтсақ қателеспейміз. Білім мен ғылымның, инновацияның, жалпы Қазақстанның дамыған жағдайында Елбасы біздің алдымызға үш тілді меңгеру қажеттігін қойды. Қазақстан азаматтарының, яғни, біздің парызымыз – «өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» дегендей, мемлекеттік тілді меңгеріп қана қоймай, шет тілдерді де білу деп ойлаймын. Сонымен, біз көрсеткендей тілдердің үштұғырлылығы – уақыт талабы. Үш тілді білу жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашады.

Қорыта айтатын болсақ, көптілді білім беру бағдарламасы аясында тәжірибе жинақтап, әлемдік деңгейде көтерілуіміз керек. Бұл білім алушылардың халықаралық жобаларға қатысуын кеңейтуге, шетел тілдеріндегі ақпарат көздеріне қол жеткізуіне мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ақиқат. 2013 жыл, №1. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.

2. Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері, А, 2008ж.

REVIEW ON USE OF MOBILE APPLICATIONS FOR ENGLISH LEARNING

Gurbanov R. T., Isengaliyev M. M., students

Scientific advisor: Mashinskaya O.I.

Caspian state university of technologies and engineering
named after Sh. Yessenov, Aktau

Abstract. The article reviews mobile applications for English Learning. The classification of English Learning apps is given according to 6 main categories (Listening and Speaking, Grammar, IELTS Preparation, Vocabulary Learning) and their advantages and disadvantages are considered. The list of five more effective free apps for learning English on the go is offered.

Keywords: mobile applications, listening, speaking, grammar, IELTS Preparation, vocabulary.

The relevance of the article. Nowadays it is hard to imagine a person without a mobile phone. Psychologists from the UK have calculated how much time young people spend on their

smartphones. According to the research report, the average young people spend around 5 hours on their smartphone every day. There is a rapid increase in adoption of mobile technology for language teaching and learning. In Mobile Learning, devices like smartphones, iPod, tablet, laptop, iPad are implemented to scaffold language learning. Numerous apps are developed and utilized for those who learn English as a second language. These apps are developed to enhance the language skills of the learners, emphasis should be primarily made on the acquisition of language skills such as listening, speaking, reading and writing skills through mobile technology.

The problem of the article. English learning apps available in the app stores are plenty and choosing the right app is definitely a tiresome job. The difficulty lies on the part of the learner to choose the right app and the question lies here is which app is best and suited to the particular level of the learner?

The purpose of the article is to help users to navigate the jungle of apps and decide which one to use. There is a lack of research about which apps are good and suitable for a particular learner.

The main objectives of this paper are:

- To classify apps according to the type of skills learners want to improve.
- To describe the most useful apps in each category and identify advantages and disadvantages of them.
- To give the recommendations about useful English learning apps.

We downloaded, tested more than 60 mobile applications for learning English and tried to systemize them according to 6 main categories (Listening and Speaking, Grammar, IELTS Preparation, Vocabulary Learning).

1. English Grammar learning Apps

a) LearnEnglish Grammar(UK) - This is a free grammar application designed for those who want to improve their knowledge of English. The application includes thousands of questions that will strengthen your practical knowledge in the field of English grammar. (iOS, Android platforms, free access). Disadvantages: advertisement on the screen.

b) Grammar App - If you're not sure where to start, Grammar App offers a little of everything. Watch tutorials, try practice exercises and have fun with grammar games. Every aspect of grammar is covered and there are 200 learning options. (iOS, \$0.99 and Android, Free). Disadvantages: advertisement on the screen.

c) English Grammar Test - English Grammar Test is one of the more popular grammar apps. It features a ton of content, including 1,200 total exercises. The app stretches that out across various skill levels, tests, etc. It also keep track of your scores and progress. The app is completely free.

2. Listening and Speaking apps

a) English Listening & Speaking - With over 1000 different articles that you can listen to and practice along with at your own pace. With a wide variety of articles covering an array of scenarios, listening English practice has never been easier.. - 1000 Lesson about English Listening Speaking. Each lesson is based on a real world conversation. - 100 Most Common Phrases: All phrases which use in an application is very common in a real life, you can practice, speaking and check result online.

b) Tandem is a popular application for language exchange and communication with native speakers. On Tandem, you can instant message, send voice clips, share pictures and chat via video with your friends. Enjoy smart messaging features like in-app translation (powered by Google Translate) and correction, with games to help you with your video language exchange.

c) 500 English Listening Practice - English Listening offering free audio, video and text materials so learners around the world. Learning English provides multimedia English language teaching materials to meet learner's needs, English Conversations English from Daily English, English Speaking, English listening practice, English Listening Test, and 5000 vocabulary, English At Work, shot stories, The English We Speak more.

3. IELTS Preparation apps

a) IELTS Full – Band 7.5+ IELTS includes tips that show you some ways to get high score, how to make an IELTS Test. With IELTS Reading, it provides information, knowledge and some Reading Test for IELTS with answers. With IELTS Writing, it provides knowledge, sample IELTS Writing Test and information of IELTS Writing. On each topic, ideas are categorized so that learner can practice and summarize easily. Base on the suggested ideas, learners will be able to develop their own essay.

b) IELTS Listening Preparation-Listen English - Take IELTS Practice test; 12 IELTS Practice tests with answers; English conversation with slow voice; Listening TED talks with multi-subtitles • Commonly-used English phrases & vocabularies; Easy to store and manage your favorite items; Pretty UI, simple and user-friendly, support multi-language; Huge amount of audio content.

4. Learning Vocabulary apps

a) Learn 10000 English Vocabulary free has 160 most common English topics that cover more than 10000 common English words, divide to 3 levels for all learners: English vocabulary basic (for beginners), English vocabulary intermediate and advanced.

b) PowerVocab is a definition matching game similar to this quiz currently popular on Facebook, or to Free Rise. Players match words against multiple-choice definitions with the added elements of competing against other players and playing against the clock. (Android only.)

c) Vocabulary.com This combined learning tool and game allows you to either learn and retain words you choose or words the app chooses for you. Vocabulary.com claims to use sophisticated algorithms to customize questions and exercises just for you.

Our recommendations. There are hundreds of mobile phone apps available and it's possible to find free options suited to students on a budget. A lot of apps were tested and there is a list of five more effective free apps for learning English on the go.

- British Council apps offer a huge choice for smart phones. You can look at the options on their webpage and download the apps on Google Play, Apple's App Store or using a QR code. I particularly like 'Johnny Grammar's Word Challenge' - it's a fun way to improve grammar.

- Duolingo is a wonderful app that has just won the 'Best education start-up award'. It's designed like a game and is pretty addictive. It's free, contains no adverts and is very effective.

- Two min English is free, has no adverts and contains more than two hundred two-minute video lessons on a variety of topics e.g., social English, business English, travel English, common mistakes in English, idioms and phrases.

- Game to learn English powowbox is a multi-level game. Once downloaded, it appears as English tracker. The first three levels are free. You have to spot the mistake - if you get it wrong, you receive a clear explanation. It's fun and easy to play.

- Real English offers a variety of apps at different levels – business and conversation apps at beginner, intermediate, and advanced levels. The apps are free, but they contain adverts. Each app contains 20 lessons that focus on specific grammar/vocabulary areas. Each lesson is made up of five parts.

REFERENCES

1. <https://play.google.com/store/apps/details?id=bc.leg>
2. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.vn.learn.english.grammar.rule>
3. <https://play.google.com/store/apps/developer?id=British+Council>
4. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.duolingo&hl=ru>
5. https://play.google.com/store/apps/details?id=com.astrobix.twominuteenglish&hl=en_US
6. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.powowbox.englishtracker&hl=en>
7. https://play.google.com/store/apps/details?id=com.modernenglishstudio.RealEnglishPreBeginner1&hl=en_US

THE ART OF TRANSLATION

Esenova S.Kh., student

Scientific advisor: Bissengazieva J.A.

Caspian state university of technologies and engineering
named after Sh. Yessenov, Aktau

Abstract. Each country has its own language, culture and translators are the ones who provides international communication. The article gives the definition of translation, typical difficulties, main aims of translation. It describes the job of translators and interpreters and gives types of translators and interpreters, what qualities they should have.

Keywords: translation, interpretation, translator, interpreter.

What the translation is. Translation is the expression in another language (or target language) of what has been expressed in another source language, preserving semantic and stylistic equivalences. It is used to read or communicate between people of different languages and cultures.

Languages are different from each other in form having distinct codes and rules regulating the construction of grammatical stretches of language and these forms have different meanings.

To shift from one language to another is, by definition, to alter the forms. Further, the contrasting forms convey meanings which cannot but fail to coincide totally; there is no absolute synonymy between words in the same language, so why should anyone be surprised to discover a lack of synonymy between languages?

Something is always "lost" in the process and translators can find themselves being accused of reproducing only part of the original and so 'betraying' the author's intentions.

Finally, one and the same word can have different meanings in different circumstances.

Translator has a choice between word-for-word translation (literal translation) or meaning-for-meaning translation (free translation). It is not always necessity to form of the original, translator can try to convey the meaning.

Objectives of translation. The first objective of translation is realizing communication, understanding the meaning of information between different language speakers.

Accuracy. Even smallest imprecision or paraphrase in the information can lead to serious misunderstandings and consequences. Translator should try to convey the author's intention clearly. Especially, with technical documentation the main aims of translation are consistency, precision and accuracy.

Translation must be grammatically, culturally, stylistically correct to render meaningful and accurate interpretation or translation of the original message.

The translated text must be easy to read and understand, save the author's idea also.

What Interpreters and Translators do. Interpreters and translators convert information from one language into another language. Interpreters work in spoken or sign language; translators work in written language.

Duties of Interpreters and Translators. Interpreters and translators typically do the following:

Convert concepts in the source language to equivalent concepts in the target language

Know how to work with dictionaries effectively, take into account the context, the field of text.

Compile information and technical terms into glossaries and terminology databases to be used in their oral renditions and translations

Speak, read, and write fluently in at least two languages, one of which is usually English

Relay the style and tone of the original language

Render spoken messages accurately, quickly, and clearly

Apply their cultural knowledge to render an accurate and meaningful interpretation or translation of the original message

Interpreters convert information from one spoken language into another or, in the case of sign language interpreters, between spoken language and sign language. The goal of an interpreter is to have people hear the interpretation as if it were the original language. Interpreters usually must be fluent speakers or signers of both languages, because they communicate back and forth among people who do not share a common language. There are three common modes of interpreting: simultaneous, consecutive, and sight translation:

Table 1 - Modes of interpreting

Simultaneous	convey a spoken or signed message into another language at the same time someone is speaking or signing. Simultaneous interpreters must be familiar with the subject matter and maintain a high level of concentration to convey the message accurately and completely. Due to the mental fatigue involved, simultaneous interpreters may work in pairs or small teams if they are interpreting for long periods of time, such as in a court or conference setting.
Consecutive	convey the speaker's or signer's message in another language after they have stopped to allow for the interpretation. Note taking is generally an essential part of consecutive interpreting.
Sight translation	provide translation of a written document directly into a spoken language, for immediate understanding, but not for the purposes of producing a written translated document.

Translators convert written materials from one language into another language. The goal of a translator is to have people read the translation as if it were the original written material. To do that, the translator must be able to write in a way that maintains or duplicates the structure and style of the original text while keeping the ideas and facts of the original material accurate. Translators must properly transmit any cultural references, including slang, and other expressions that do not translate literally.

Translators must read the original language fluently. They usually translate into their native language.

Nearly all translation work is done on a computer, and translators receive and submit most assignments electronically. Translations often go through several revisions before becoming final.

Translation usually is done with computer-assisted translation (CAT) tools, in which a computer database of previously translated sentences or segments (called a "translation memory") may be used to translate new text. CAT tools allow translators to work more efficiently and consistently. Translators also edit materials translated by computers, or machine translation. This process is called post-editing.

Interpretation and translation services are needed in virtually all subject areas. Although most interpreters and translators specialize in a particular field or industry, many have more than one area of specialization.

Table 2 - Important Qualities for Interpreters and Translators

Business skills	Self-employed interpreters and translators need general business skills to manage their finances and careers successfully. They must set prices for their work, bill customers, keep records, and market their services in order to build their client base.
1	2
Concentration	Interpreters and translators must be able to concentrate while others are speaking or moving around them.
Cultural sensitivity	Interpreters and translators must be sensitive to cultural differences and expectations among the people whom they are helping to communicate. Successful interpreting and translating is a matter not only of knowing the words in different languages but also of understanding people's cultures.
1	2
Dexterity	Sign language interpreters must be able to make quick and coordinated hand, finger, and arm movements when interpreting.
Interpersonal skills	Interpreters and translators, particularly those who are self-employed, must be able to get along with those who hire or use their services in order to retain clients and attract new business.
Listening skills	Interpreters must listen carefully when interpreting for audiences to ensure that they hear and interpret correctly
Reading skills	Translators must be able to read in all of the languages in which they are working.
Speaking skills	Interpreters and translators must speak clearly in all of the languages in which they are working.
Writing skills	Translators must be able to write clearly and effectively in all of the languages in which they are working.

In conclusion of the article I want to say that knowing the definition of word it is not enough, translation must fit in with a context, you must have a good degree in subject or proficiency, speak fluently at least in two languages. Some skills in IT and resistance to stress, excellent concentration is also important. While translating you must explain author's words what he means by another language which has different grammar, stylistics and culture.

Knowing a foreign language is important because you will lose less time to find an information, become more valuable as employee in the marketplace, also it improves a knowledge of your own language.

REFERENCES

- [1]. Roger T. Bell, Translation and Translating: Theory and Practice, 1993, p. 5-7
- [2]. Interpreters and Translators: Jobs, Career, Salary and Education Information - CollegeGrad.com - <https://collegegrad.com/careers/interpreters-and-translators>
- [3]. Objectives of translation - QuickSilver Translate - <https://www.quicksilvertranslate.com/methodology/linguistic-consulting/objectives-of-translation>

АҒЫЛШЫН ТІЛІ - ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫ ҮШІН

Орын А., студент

Ғылыми жетекші: Дальмуханова Ф.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Ақпараттық кеңістігімізде ағылшын тілін әлі де маңызды рөл атқаратынына ешкім де дау айта алмас. «Үштұғырлы тіл» идеясының үшінші құрамдас бөлігі – ағылшын тілін үйрену. Бүгінгі таңда ағылшын тілін меңгеру – ғаламдық ақпараттар мен инновациялық технологиялардың ағынына кіру деген сөз.

Түйінді сөздер: ағылшын тілі, мемлекеттік бағдарлама, кәсіби деңгей

Тұңғыш Президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың: «Егер әрбір қазақ ана тілінде сөйлеуге ұмтылса, тіліміз әлдеқашан Ата Заңымыздағы мәртебесіне лайық орнын иеленер еді»[1]. Елбасы Жолдауындағы қазақ тілімен қатар орыс және ағылшын тілдерін де белсенді меңгеру турасындағы айтылған ой-тұжырымдар да әбден қолдауға лайық. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев үштілділікті, көптілділікті мемлекеттік деңгейде ынталандыру қажеттілігін айта келе: «Орыс тілін білу біздің ұлтымыздың тарихи артықшылығы екені баршаға белгілі. Дәл осы орыс тілі арқылы қазақстандықтар бірнеше ғасыр бойы қосымша білім алып, ел ішінде де, шет жерлерде де өз дүниетанымдары мен араласатын ортасын кеңейтіп келе жатқанын жоққа шығармауға тиіспіз», - деуі орынды. Ал Елбасының ағылшын тілін игеруде серпіліс жасауымыз керек, ағылшын тілін меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына өмірдегі шексіз жаңа мүмкіндіктерді ашады деуін бір кісідей қолдауға тиіспіз. 2013 оқу жылынан бастап Қазақстан мектептерінде 1-сыныптан ағылшын тілін пән ретінде енгізіле бастады. Ағылшын тілінің қолданылу аясын кеңейту – қазақ тілінің дамуына кедергі болмайды деп ойлаймын.

Тілдердің функциясын арттыруға бағытталған бағдарламалардың бірі – «Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы»[2]. Жобаны Қазақстан Республикасының мәдениет министрі М.Құл-Мұхаммед дайындады.

Бағдарламаның басты мақсаты:

Қазақ тілінің мәртебесін көтеру; мемлекеттік мекемелерде іс-қағаздарды қазақ тілінде жүргізу; ағылшын тілін меңгерту; орыс тілін жетік білу; әр ұлттың тілдерін дамыту, оларды сақтап қалуға мүмкіндік жасау; тілдер гармониясының бірлігіне жол ашу.

Мектеп табалдырығынан бастап жоғарғы оқу орындарында ағылшын тілін үйрету айрықша мәртебеге ие. Ағылшын тілінің Қазақстандағы рөлінің арта түсуі қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін іске асыру мәселесін маңызды ете түсуде. Ал басқа мемлекеттің алдында өз елінің дәрежесінің биік екенін мойындату үшін, жеті тілді жетік меңгеру артық етпейді.

Елбасымыздың міндет етіп қойған бәсекеге қабілетті мемлекет құруда жас ұрпақтың тигізер үлесі зор. Бүгінгі таңда Есенов университетінде шет тілін кәсіби деңгейде оқыту басты орында тұр. Яғни әрбір студент өз мамандығына байланысты шет тілін жетік меңгеріп, одан әрі қарай дамыта алады. Сонымен қатар шет мемлекеттерге шығып, мол тәжірибе жинақтауға мүмкіндігі зор.

Осы орайда «Әлем тілдер» кафедрасының ағылшын тілін үйретудегі жаңашылдығы, қажырлы еңбегі мен атқарылып жатқан іс-шаралары соның бастамалары. Кафедра оқытушыларының студенттерге ағылшын тілін кәсіби деңгейде үйретудегі заманауи, озық үлгісін пайдалануды дәріптеуде тигізген үлесі зор. Кафедрада қызмет ететін білікті оқытушылар шетелдік ғалымдармен бірлесе отырып, студенттердің болашағы үшін қызмет етіп және жастардың қажетті білім алуына, тәжірибе жинақтауына жағдай жасап отыр.

Мәдениетті, жан-жақты, ұлтжанды, рухани дүниесі бай жастар тәрбиелеп шығару университеттің басты мақсаты.

Ағылшын тілінің грамматикасын меңгертіп қана қоймай, мұғалімдер студенттердің еркін сөйлеп, өзіндік пікірін білдіре алатын дәрежеде оқытылып шығуларына басты назар аударуда.

Қорыта келгенде, Қазақстанның тілдер саясатындағы басты бағыт – тілдердің үштұғырлылығы. Бағдарлама қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін меңгертуді көздеп отыр. Басымдылық мемлекеттік тілге беріліп отырғаны баршаға белгілі. Ағылшын тілін меңгеруге ден қойылуда. Алайда, Қазақстан жерінде тұратын азаматтардың басын біріктіретін тіл ретінде қазақ тілі көш бастауы керек. Келер ұрпақтың мемлекеттік тілде сөйлеуі заман талап етіп отырған жағдай.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ақиқат. 2013 жыл, №1. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.

2. Ақиқат. 2017 жыл, №4. «Ел тәуелсіздігінің нышаны – мемлекеттік тіл» ф.ғ.к. М.Салқынбаев.

ТӘУЕЛСІЗ ЕЛІМІЗДЕГІ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Жауханова Л., студент

Ғылыми жетекші: Сулейменова Б.Б.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. В данной статье было изложено широкого круга вопросов по дальнейшей реализации национальной программы «Рухани жаңғыру», также рассмотрено о проделанной работе КГУТИ имени Ш.Есенова, для реализации президентской программы «Введение в будущее: духовное возрождения».

Түйінді сөздер: Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру, рухани құндылықтар, Латын әліпбиі, үштілді оқыту.

Елбасымыз Н.Назарбаевтың бастамасымен Еліміз тәуелсіздік алғалы ұшан-теңіз шаруа атқарылды. Соның ішіндегі ең үлкен жетістігіміз – Қазақстан шекарасының толық анықталып, заңды құжатпен бекітілуі. Бұған жету үшін талай дипломат, топограф, тарихшылар, картографтар және өзге де мамандар сан жылдар бойы тер төкті.

Ұлт көшбасшысының бастауымен қол жеткізген тағы бір құндылығымыз – тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздерін бекітіп, Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болғанымыз. Еліміздің ұлттық валютамыз теңгені айналымға шығарып, қаржы жүйесінің негізін қалағанымыз да, арқа төсінде жаңа қала Астанамызды салғанымыз да – бәрі-бәрі жасампаз істердің жалғасы еді.

Еліміздегі тарихи елеулі біткен істердің бірі - Отанымыздың елордасы Астананы бүкіл әлемге мойындата алғанымыз! Бұл істің өзі – шежірелі тарих. Дүниежүзілік сауда ұйымының мүшесі атануы да – Елбасымыздың халықаралық аренадағы ерекше беделінің бір ғана дәлелі. Қазақстан Республикасының Еуропадағы Қауіпсіздік пен Ынтымақтастық Ұйымына төрағалық етіп, Астана саммитінің өтуі мемлекетіміздің әлемдік деңгейдегі мәртебесінің биік екендігін көрсетеді. Өткен жылғы елімізде өткен халықаралық «ЭКСПО-2017» көрмесін де жоғары деңгейде ұйымдастырғанымыз мемлекетіміздің әлемдік беделін арттыра түсті.

Елбасымыздың еліміздің келешегі үшін қабылдаған ең бір маңызды шешімі – «Болашақ» бағдарламасын қабылдауы. Бұл жастардың шетелде оқып, білім алуына жол ашқан, мемлекетімізді нығайтып, өркендету жолында жасалған қажетті қадамдардың бірі еді. Соның арқасында жыл сайын қаншама қазақтың қаракөздері әлемдегі ең атақты жоғары оқу орындарында білім алып келуде.

Елбасы өзінің «Жылдар мен ойлар» деп аталатын кітабында былай деп жазады: «Менен еліміз өз тәуелсіздігі жылдарында ең бастысы неге қол жеткізді деп сұраған кезде мен ойланбай-ақ: «Ол – адамдардың санасындағы өзгерістер» – деп жауап беремін».

Ұлттық сананың қалыптасуына Ұлт көшбасшысының биылғы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы да арналған. Бұл мақалаға әлемдік жаһандану мен бәсекелік дәуірінде ұлттық құндылықтарды ұлықтайтын, ұлттық мәдениетті асқақтатқан, қоғамның дамуы мен өркендеуіне бағытталған аса маңызды стратегиялық құжат деп баға беруге болады. Мемлекет басшысы елімізді рухани жаңғыртудың бірегей бағдарламасында ұлттың ХХІ ғасырдағы жаңа бағдарын нақтылап берді. Ғылым, білім, мәдениет пен тарихты тұтастай қамтитын жаңа дәуірдегі ұлттың рухани жаңғыру жолының алты бағдарын ұсынды. Соның ішінде жаңа қазақ тілі әліпбиіне көшу мәселесі Мәңгілік Елдің рухани жаңғыруының бастау-бұлағы десек, «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» бірегей жобасы студенттерге әлемдік құндылықтардың қайнарынан қанып сусындауға, жаңа танымдық көкжиектерге көз тастауға мүмкіндік береді. Ал «Туған жер» бағдарламасы жаңа ғасырдағы әлемдік, өңірлік, ішкі-сыртқы тәуекелдерге қарсы тұра алатын отаншылдық тәрбиенің өзегіне айналары анық. Мақалада көрініс тапқан «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы жалпыұлттық қасиетті орындар мен аса қастерлі жерлерді сақтауға, елдегі туристік инфрақұрылымды дамытуға мүмкіндік береді. «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыру Қазақстанды өз шығармашылығы арқылы дүние жүзіне танытатын көптеген таланттарға жол ашады, ұлттық тіл мен дәстүрді қайта жаңғырту ұрпақтар сабақтастығының сақталуына ықпал етеді. Ал «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы бүгінгі замандастарымыздың түрлі салалардағы жетістіктерін дәріптеудің және жастарды адамгершілікке тәрбиелеудің жарқын үлгісі болады. Елбасы ұсынып отырған жаңа белестерді бағындыруға бағытталған іс-қимыл жоспарының мақсаты біреу, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу. Бұл мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып тұруы тиіс. Сонда ғана біз саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтыра аламыз. Ал рухани жаңғыру барлық жаңа бастамалардың өзегіне айналады. Сол кезде Елбасы айтқан, ХХІ ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлтқа айналамыз, әлем сыртқы саясаттағы ірі бастамаларымызбен ғана емес, мәдени жетістіктерімізбен де танитын болады[1].

Біз бір нәрсені анық айта аламыз, жастарға білім мен өмірлік тағылым беретін еліміздегі жоғары оқу орындары қоғамдық сана жаңғыруының қозғаушы күшіне ие. Себебі «Еліміздің болашағы - жастарымыз» деп Елбасымыз атап айтқан. Маңғыстау өңірінде осы жастарымыз шоғырланған Ш.Есенов атындағы Каспий Мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті және оның профессор-оқытушылар құрамы, магистранттары мен студенттері болып табылады. Ұлт көшбасшысының мақаласында айтылған бағдарламаларды жүзеге асыруға өз үлестерін қосуда. Университеттің құрылымдық бөлімдері мен кафедраларының профессор-оқытушылар құрамы Елбасы мақаласында айтылған әрбір ойдың астарындағы терең мағынаны студенттерге түсіндіріп, барлық академиялық топтарда іс-шаралар мен арнайы кураторлық сағаттар өткізді.

Осы Елбасының көрегенді бастамасын қолдау мақсатында Ш.Есенов атындағы Каспий Мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университетінде ағымдағы жылдың

15 наурыз күні Yessenov University-де ұлттық «Амал» мерекесіне арналған «Амал келді, жыл келді!» мерекелік шарасы өтті. Мерекелік шараға бірнеше

қонақтар қатысты. Соның ішінде Ақтау қаласындағы Түркия және Әзірбайжан бас консулдықтарының өкілдері және тағы басқа да қонақтар болды. Университет ректоры Берік Ахметов мерекенің маңыздылығына тоқталып өтіп, барша қауымды көктемнің шуақты да, мерейлі «Амал» мерекесімен құттықтады. Сонымен қатар - 5 сәуір күндері Yessenov University үздік студенттері Астана қаласы Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті – Елбасының кітапханасында «Рухани жаңғыру: болашаққа бастар жол» тақырыбында ұйымдастырылған екікүндік семинар-тренингке қатысты. Дәстүрге айналған іс-шара аясында жастар «Бәсекелік қабілет – ұлттың ХХІ ғасырдағы жаңғыруы», «Қазақстанның тарихи жолы мен эволюциялық дамуы», «Ұлттық бірегейлікті сақтау», «Сананың ашықтығы – болашаққа бастар жол» тақырыптарында дәрістер тыңдап, «Бәсекелік қабілет. Бәсекеге қабілеттілікті, жеке және командалық тиімділікті арттыру» бағытында командалық ойындар мен психологиялық жаттығуларға қатысып, шағын топта «Туған жер» тақырыбына туристік жоба әзірледі. Сонымен қатар студенттер «Қазақстан жолы» интерактивті ғылыми-білім беру орталығында практикалық сабақ өткізді.

17-ші қыркүйек күні Yessenov University «Базалық» факультетінің “Ақпараттық жүйелер”, “Электр энергетикасы” мамандығының 1-курс студенттеріне «Қазақстан халқы Ассамблеясы» кафедрасының доценті, т.ғ.к. Л. Буянова «Болашаққа бағдар – Рухани жаңғыру: қоғамдық сананың жаңғыруы» атты дәріс жүргізген болатын. Оқытушы Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың мақаласының негізгі ережелерімен таныстырып, бағдарламаның қоғамдық сананың жаңғыруына бағытталатынын көрсетті. Бағдарламалық мақаланың негізгі мақсаты – рухани, мәдени байлығымызды сақтау және одан әрі жаңғырту. «Рухани жаңғыру» – қазіргі мәселелерді шешудің жаңа тәсілі. Болашаққа бағдар – бұл қоғамдық сананың жаңғыруы. Елбасының бағдарламасында жаңа буын жастарға еліміздің дамуына үлкен үлес қосатынына сенім білдіреді. Лекция барысында студенттер маңызды сұрақтар қойып, бағдарламаны талқылады.

Ел басшысының бағдарламалық мақалада көрсетілген принциптерге сай жаһандану заманына бейімделген жаңа тарихи сананы қалыптастыру мақсатында қоғамның рухани жаңғыруы аясында «Қазақстан Республикасындағы заманауи тарихи сананы қалыптастыру», қызмет көрсету жүйесі деңгейінің тиімділігін және профессор-оқытушылар құрамы мен студенттердің компьютерлік сауаттылығын арттыру бағытында «Электронды университет», университетте «Қашықтан оқыту жүйесі» тұжырымдамаларының жобалары дайындалып, университеттің ғылыми кеңесінде бекітілді.

Елбасы қазақ әліпбиін біртіндеп латын графикасына көшіру кезек күттірмейтін ауқымды істердің бірі екендігін атап көрсетті. Мемлекет басшысы бұл мәселені 2012 жылғы желтоқсан айында жариялаған «Қазақстан-2050» Стратегиясында қозғаған болатын. Яғни 2025 жылға қарай іс қағаздары, мерзімді баспасөз, оқулықтар – бәрі де латын әліпбиімен басылып шығарыла бастайды. Президент мақалада осы мәселеге: «Латыншаға көшудің терең логикасы бар. Бұл қазіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай-ақ ХХІ ғасырдағы ғылыми және білім беру процестерінің ерекшеліктеріне байланысты...» – деп үлкен сеніммен нақ атап көрсеткені мәлім. Осы мәселеге байланысты университетімізде мауысым айында Каспий аймақтық халықаралық ғылыми тәжірибелік конференция болып өтті. Бұл халықаралық конференцияға Ресейден, Әзірбайжан Республикасынан, Ираннан, Түркістаннан т.б. елдерден көптеген ғалымдар келіп қазақ тілінің фонетикасы мен лексикологиясын талдап ауқымды деңгейде пікір алысты. Қазіргі біздің жастарымыз және халқымыз үшін Латын әліпбиіне көшудің мәні мен маңыздылығын көрсету мақсатында облыс әкімдігінің тілдерді дамыту басқармасының мамандары мен университет ғалымдары маңызды баяндамалар жасады[2].

Бұл басқосуда елеулі пікірлер де айтылды. Осылайша, елдік мәселеге бәрі үн қосты. Бір нәрсені айта кетуіміз керек, әліпби мәселесінде қоғамдық талқылаулардың әсері үлкен болды. Алғашқы ұсынылған нұсқадағы кемшіліктер де ескерілді. Сөйтіп, 26

қазан күні ел Президенті Н.Ә.Назарбаев қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы №569 Жарлығын жариялады. Бұл – тарихи шешім. Осы қадам арқылы халқымыз тәуелсіздікті баянды етуге, өркениетті елдердің қатарына қосылуға ұмтылуы еліміздің рухани жаңғыруға дайын екенін танытты.

Қазақстанның табысты дамуының жаңа идеологиялық тұғынамасы болып табылатын Елбасы мақаласында тәрбие, білім беру саласына үлкен мән берілген, әсіресе, үш тұғырлы тіл мәселесіне ерекше тоқталғаны баршаға аян. Ағылшын тілі – халықаралық тіл және бүкіләлемдік тіл болғаннан кейін біз де одан сырт қала алмаймыз. Университет деңгейінде де профессор-оқытушылар құрамы үшін ағылшын тілінен курстар жүргізілуде.

Қоғамда үлкен серпіліс тудырған Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында ұсынылған «Туған жер» бағдарламасы барша қазақтың рухын оятқанын айтуымыз керек. Аталған бағдарлама аясында Маңғыстау өңіріндегі тарихи-мәдени ескерткіштерді жаңғырту, сол арқылы жастардың туған жерге деген мақтаныш сезімін арттыру, облыстағы этностар тарихы мен мәдениетін зерттеу Елбасының бағдарламалық мақаласының өзегі рухани кемел ел болуға үндеуінде жатыр. Рухани жаңғыру мемлекет пен ұлтты дамуға жетелейді. Бастысы, біз заман ағымына саналы түрде бейімделуге қабілетті болуымыз керек[3].

Қорыта айтсақ, рухани жаңғыру бағдарламасы тәуелсіздікпен бірге тілімізді түлетуге, дінімізді өркендетуге, салт-дәстүрімізді жаңғыртуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру ...
2. ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫ: БІЗ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫ ҚОЛДАЙМЫЗ
3. «Рухани жаңғыру – ой сананың кемелденуі»

LANGUAGE IS A SPIRITUAL TREASURE

Kadyrova Sh.K., student

Scientific advisor: Konarshayeva A.A.

Caspian state university of technologies and engineering
named after Sh. Yessenov, Aktau

Abstract. A person can communicate with one another through the tongue. The modern world is not only for the individual, but also for the whole nation. The history of the Kazakh people has passed on to us, despite the fact that "we did not fall into the mud and drown in the bog without falling into the fog," and gave us all the abundance of language, poetry and poetry. Our country has a sovereignty and modernity. When the Kazakh language became a language of mass usage and actually rose to the status of the state language, the President's word that the country would be called "Kazakh state" would come to the forefront. The state language slammed the independence of our independence and strengthened its wings. Raising the prestige of the tongue, weeping, laughing, filling the gap is at your own hand, in your hands.

Keywords: state language ;stage of development; modern software; mother tongue; to glorify globalization; values

The role of the language in the formation of national consciousness is very important. If a human being is a key to the world's key to the child's life, humanity, society, society, communities, and civilizations can be acquainted with that language. Kazakhstan gained great success in the quarter of independence, including the constitutional rights of our mother tongue. The state language was recognized as the Kazakh language, and foreign languages worked with it as a second or third language. It is not necessary to differentiate between national consciousness and state language, and these concepts are used equally in the same situation. The

reason is that President N. "We need to restore the goodness of our ancestors in the path of modernization, our bloodshed, which today is rooted in our bodies," wrote the newspaper "Egemen Kazakhstan" in a new article called "Towards the Future: Home Special projects Future Orientation: Spiritual Modernization State Language and Spiritual Renaissance State Language and Spiritual Renewal 15 August 2017 5575 0 The role of language in the formation of national consciousness is very important. If a human being is a key to the world's key to the child's life, humanity, society, society, communities, and civilizations can be acquainted with that language. Kazakhstan gained great success in the quarter of independence, including the constitutional rights of our mother tongue. The state language was recognized as the Kazakh language, and foreign languages worked with it as a second or third language. It is not necessary to differentiate between national consciousness and state language, and these concepts are used equally in the same situation. The reason is that President N. "We need to restore the goodness of our ancestors in the path of modernization, our bloodshed, which today is rooted in our bodies," wrote the newspaper "Egemen Kazakhstan" in a new article called "Towards the Future: Spiritual Modernity." What is a National Revival? What should be the image of the Kazakh people in the new century? How can we keep our consciousness clean? What Will We Need to Do in the Future? What will be the future role of the state language? The Head of the State is looking for answers to these and other critical points in his article.

"The notion" national revival "means the perfection of national consciousness, - the President writes. - He has two sides. First, expand the horizons of national consciousness. Second, change the range of its features, preserving the core of the national identity. What are some of the dangers of modern luxury models that are now exciting? The threat of reversal is the consideration of everyone's national development model as a universal, universal model. " In the face of world civilization, every nation is on its way to protect and preserve all its values, especially its great wealth. By maintaining the national consciousness, preserving the past in history, we can protect our national language in the present agonizing time. It is clear that the sluggish time, the frenzied space, and the globalization of the phenomena are getting stronger. The state language is the key to national consciousness. By speaking the language, we build our attitude toward past histories, which are in every corner of our consciousness, and our confidence in the future grows. The pace of development of the late Nomads epoch, which has been a unique phenomenon in the history of world civilization, is also directly related to the preservation of old-fashioned ancient knowledge. The fact that the consciousness of consciousness is preserved in the national language is also clear in the article of the Head of State: "Transparency of consciousness expresses three distinctive features of the mind. First, it gives you an idea of what happens around the world, around the globe and around your own country. Secondly, it means that you are ready for all the changes that will bring about the flow of new technologies. In the next decade, our lifestyle will be radically changed: work, living, leisure, housing, ways of human communication. We should be prepared for that. Thirdly, this is the opportunity to gain experience from others and absorb the best achievements. "

Akhmet Baitursynov said, "The most powerful thing that can lead to the preservation and destruction of the nation is the language." The family is our homeland, Kazakhstan ... The role of parents in the language learning, speaking fluently in their own language is also significant. If each parent is learning to use the mother tongue from the white milk, this language has no difficulty. The mother tongue - did not know the headless head of the head. It also has a profound meaning in the word "mother tongue" that refers not to a loved one. In some institutions, Kazakhs and Kazakhs, parents and children, teachers and students do not speak Kazakh. We must not forget that being a pre-eminent country can only be fitted with a language and REFERENCES ...

Ahmet Baitursynuly, who said that the language is clean, is not to blame the words of another language. Mother tongue is the mirror of the soul, the evergreen, the evergreens of the eternity (J. Aimaurov) since the birth of the nation.

Thus, the future of our national revival is evident from these examples: the Abai's ideology is that we aim to be a stagnant water that everyone can drink, even if there is no water in the abyss. The public discussion of the requirement of the Latin alphabet on the imprinted Cyrillic alphabet of the State language is also a sign of spatial aspiration. What changes are ahead, we chose to meet them and meet on the first page without difficulty. The President says: "Over 400 million people in the European Union do not respect native languages - German, French, Spanish, Italian or other languages? Or 100 million Chinese and Indonesian, are the Malay learned to break the English language? This is not the mainstay of somebody's personality, but the key to working freely with the global world. But this is not the case. The two great powers in Asia - Japan and China today - are a real example of the effective use of these opportunities. Being open and self-confident is not only a shock, but also one of the key elements of open-mindedness and open-mindedness. " When it is impossible to stay out of globalization, opposing it is an opportunity to overcome difficulties quickly. One of the ways to glorify globalization is to avoid national traditions. And the core of our national tradition was our native language. There is one axiom: everything passes through this world, one gets its share, and another is nothing. The language and traditions of all nations that have inherited from civilization, all their values are at the stage of development. The leader of Alash Alikhan Bokeikhan said, "The Kazakh language is literally overcome" and the language of the Kazakh people, who made up 67% of the population of the republic, is the future. Even if we do not add up to 5 million outsiders, we should not ignore such a success, and we hope that tomorrow they will automatically multiply their citizenship more than once. "It is time to assure that the President will come to the conclusion that the Kazakh language will become the language of mass usage and become the state language, we will call the country

Mother tongue is the extract of blood, cutaneous soul, exciting mood, peppermint, and taste and value. (S.Toraigyrov). But we should not forget that the Kazakh language is not only the language of the Kazakh people but also the common language of the state language. The language of the people who live in Kazakhstan, who regard it as the Motherland, who considers himself a patriot of Kazakhstan. It is good to keep in mind the President's words, "The future of Kazakhstan is in the Kazakh language". The Kazakh language is very rich, packed, artistic. Through language, he learns to be an active citizen of knowledge, culture, and society. The people will pass their noble heritage for centuries from generation to generation in their mother tongue. Therefore, it is impossible to master national culture without knowing the native language. Modern software updates three languages. Of course, every tongue and every tongue is a dream of every tongue. Know the seven different teachings and learn the language of the seven languages. Although our school is a mixed school, the respect for the state language is very high. His testimony is based on the "Myn Bala" project, which is designed specifically for the promotion of other languages, and a series of "State Language - My Syringe". Our goal is to remember that we have our own language, which can be compared to the world's most advanced languages in terms of wealth, beauty and flexibility. If we were to speak three languages, we would not have lost our mother tongue. Let's face it in our paper language, do not go for paper, and take a firmer life in your life

REFERENCES

1. Article State Language and Spiritual Renaissance .Source:<http://e-history.kz/en/contents/view/6702>©e-history.kz
2. Akhmet Baitursynov's idea of language teaching
3. Read more: https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/asyil_soz/36592/

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Каспий конвенциясы: аймақтың саяси-құқықтық даму тенденциясы
Каспийская конвенция: политико-правовые тенденции развития региона
Caspian Convention: political and legal development of the region trends

Қазақстанның әлемдік экономикаға интеграциялану тенденциялар мен болашағы
Тенденции и перспективы интеграции Казахстана в мировую экономику
Trends and prospects for Kazakhstan's integration into the world economy

КӘСПІКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ЖӘНЕ ҚОРҒАУ	
Акмурзина А.Т.	6
SMART ҚАЛА ҚҰРУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ (АҚТАУ ҚАЛАСЫ БОЙЫНША)	
Адилханова Т.Ж., Ғылыми жетекші: Қонысбаева А.А.	9
НОВЫЕ ФОРМЫ И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ	
Айболатова Б., Научный руководитель: Естурлиева А.И.	13
ХАЛЫҚТЫ ӨЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІ	
Алпанов Т., Ғылыми жетекші: Сутбаева Р.	19
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИНВЕСТИЦИЯНЫ БАСҚАРУ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	
Ералиева М., Ғылыми жетекші: Омарова А.И.	21
ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В АПК	
Еламанов А.С., Научный руководитель: Петросянц Т.В.	24
УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ: ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ	
Исаков Ғ., Научный руководитель: Петросянц Т.В.	27
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС КӘСПОРЫНДАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН БУХГАЛТЕРЛІК ҚЫЗМЕТ	
Ұзақбергенова Г.А., Ғылыми жетекші: Кубигулова Р.Т.	31
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
Ли Д.В., Научный руководитель: Аншаева Д.И.	33
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕССТІҢ ДАМУЫН ЖЕДЕЛДЕТУ ЖОЛДАРЫ	
Мырзатаева А., Ғылыми жетекші: Омарова А.И.	37
ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ И СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
Сағынгалиева А.Г., Научный руководитель: Бекбергенова Ж.Т.	40
ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ И МЕТОДЫ АНАЛИЗА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА	
Қазақстанова Г.С., Научный руководитель: Естурлиева А.И.	43
СОВРЕМЕННАЯ ФИНАНСОВАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	
Успанова А.А., Научный руководитель: Алибеков Д.С.	48
НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	
Зиятова Н., Научный руководитель: Сутбаева Р.	51
ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ – КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА	
Айбасов Н., Научный руководитель: Абдешов Д.Д.	53
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА В ОБЛАСТИ ДЕНЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ	
Каримова Р., Научный руководитель: Абдешов Д.Д.	56
ПОНЯТИЕ ПРИЧИН И УСЛОВИЙ, СПОСОБСТВУЮЩИХ СОВЕРШЕНИЮ ПРОТИВОПРАВНЫХ ДЕЯНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ	
Айдаралиев Т., Научный руководитель: Кулбаева М.М.	58

ИСК КАК СРЕДСТВО ВОЗБУЖДЕНИЯ ИСКОВОГО ПРОИЗВОДСТВА	
Айтбай А., Научный руководитель: Ахметова Б.С.	59
КӘСПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	
Тындыбаев А.Е., Ғылыми жетекші: Кирбасова Л.Ғ.	61
ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КАСПИЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ	
Алиева А., Научный руководитель: Кулбаева М.М.	64
ЖАСӨСПІРІМДЕР ҚЫЛЫМЫСТЫЛЫҒЫ, ОНЫМЕН КҮРЕС ШАРАЛАРЫ	
Аташева Ж.А., Аманжолова А.Н., Ғылыми жетекші: Ауешова Б.Т.	66
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ	
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
Бешанова А.К., Научный руководитель: Ахметова Б.С.	68
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОНТРОЛЬ МАГАТЭ В ОБЛАСТИ НЕРАСПРОСТРАНЕНИЯ	
ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ	
Ахов Д.О., Научный руководитель: Керимов Б.К.	70
КӘМЕЛЕТ ЖАСҚА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ	
ЖАС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚЫЛЫМЫСТЫ АШУ ҮШІН МАҢЫЗЫ	
Ағатаева М.И., Баймаханбетов А.С., Ғылыми жетекші: Ауешова Б.Т.	72
КАСПИЙ «БЕСТІГІ»	
Бегдияров М.А., Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.	74
УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВОМ С ПОМОЩЬЮ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ	
ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	
Дунсова М.Д., Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.	75
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ, ҚАРАҚИЯ ОЙПАТЫ СУ БҰЛАҒЫ АЛАҒЫН ТУРИЗМ	
ОБЪЕКТІСІНЕ АЙНАЛДЫРУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ	
Елтизарова А., Ғылыми жетекші: Қонысбаева А.А.	79
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА	
Ермуханова Н., Научный руководитель: Низаматдинова Ж.С.	82
ПРАВОВОЕ ПОНЯТИЕ КОНКУРЕНЦИИ И МОНОПОЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	
ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	
Абдукаримова Ж.С.	83
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА В	
КАЗАХСТАНЕ	
Имамуратов Ж.К., Научный руководитель: Кизимбаева А.	86
ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ	
Исангильдеев Б.Б., Научный руководитель: Кизимбаева А.	88
ИСЛАМ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ЖҮЙЕСІ	
Ботаева Ж., Ғылыми жетекші: Карашаев Д.Ә.	90
ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ СЫРТҚЫ САЯСИ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	
Каримова Д.С., Ғылыми жетекші: Керимов Б.К.	92
КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ	
Анетова З., Ғылыми жетекші: Байискакова К.А.	94
ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО РАЗВИТИЮ МАЛОГО БИЗНЕСА В МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ	
Катаева А. К., Научный руководитель: Таскинбайқызы Ж.	96
КӘСПОРЫН ҚЫЗМЕТІН ҚАРЖЫЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУ	
Сабырова А., Ғылыми жетекші: Таскараева М.Б.	99
АГРАРЛЫҚ САЛАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ	
ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМДЫЛЫҚТАРЫ	103
Майрамова І.Н., Ғылыми жетекші: Тасболатова А.А.	
АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ	
ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ	
Қырлыбеков Р.Е., Ғылыми жетекші: Тасболатова А.А.	106
ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ИЗ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА И УСЛОВИЯ ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ	
Кошаева Г.Б., Научный руководитель: Акберов З.М.	111
МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ	
Кошанова Г.М., Научный руководитель: Медиханова А.Б.	116

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫН ДАМУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНДАҒЫ САКРАЛЬДЫҚ ТУРИЗМ	
Бердіхан Б., Ғылыми жетекші: Байискакова К.А.	117
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНА СӘЙКЕС МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ	
Қожабергенұлы Н.	120
ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН КӘСІПкерлік Қызметінің Атқаратын Рөлі	
Омарова И., Ғылыми жетекші: Утебалиева Д.И.	121
ТУРИЗМНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ	
Марқабай Д., Ғылыми жетекші: Низаматдинова Ж.С.	123
АНАЛИЗ ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РК	
Избасаров М., Научный руководитель: Қонысбаева А.А.	125
РАЗВИТИЕ ДЕНЕЖНО – КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ	
Таукел А., Научный руководитель: Нурбосинова Ж.	129
ЭФФЕКТИВНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ	
Нуркуат А.Б.	131
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАБИҒИ ҚОРЛАРЫН ҚОРҒАУ	
Нығмұтұллаева А.О., Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.	133
АЙМАҚ ТҮРҒЫНДАРЫНА МЕМЛЕКЕТТІК ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	
Орақбаева Ж.М., Ғылыми жетекші: Таскинбайқызы Ж.	137
КОНТРОЛЬ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НОРМИРОВАНИЯ ЗАПАСОВ	
Раушанов Ж., Научный руководитель: Шодыраева Ш.К.	139
РОЛЬ HR-МЕНЕДЖМЕНТА В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ	
Алиқызы Г., Научный руководитель: Саймағамбетова Г.А.	142
ОПЫТ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ	
Сағынбай Н.А., Научный руководитель: Таскинбайқызы Ж.	144
СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ВИДЕНИЕ ПРИНЯТИЯ ДОЛГОСРОЧНЫХ РЕШЕНИЙ В КАДРОВОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ	
Сарсенғалиев А.К., Научный руководитель: Кадырова Г.М.	146
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫҢ ІСКЕ АСУЫ	
Сатқанбаева Қ.Е., Ғылыми жетекші: Таскинбайқызы Ж.	149
ПРАВОВЫЕ АКТЫ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА	
Айжигитова А.С., Научный руководитель: Дуисова А.М.	151
ИНОВАЦИЯ – ЖАҢА ЭКОНОМИКАНЫҢ НЕГІЗІ	
Асан Н.Ә., Ғылыми жетекші: Сагиндинова А.К.	154
ТИІМДІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ – БОЛАШАҚ БАСТАУЫ	
Дүйсенбаева Н., Ғылыми жетекші: Сагиндинова А.К.	157
РАЗВИТИЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ	
Дуисова М.Д., Научный руководитель: Еркулова Г.С.	159
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ РӨЛІ	
Қошқарбаев Б.С., Ғылыми жетекші: Абдиева С.Р.	161
ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПОНЯТИЯ КОРРУПЦИИ КАК АНТИСОЦИАЛЬНОГО ЯВЛЕНИЯ	
Қараджаева Р., Научный руководитель: Дуисова А.М.	163
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕНЕДЖМЕНТА В КАЗАХСТАНЕ	
Қатаева А.К., Научный руководитель: Еркулова Г.С.	166
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРОЙ В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛЬНО-ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	
Төлегенова Ж.М., Научный руководитель: Қосымбаева Ш. И.	169
РОЛЬ И ФУНКЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ	
Таджиев Т. Б., Научный руководитель: Қосымбаева Ш.И.	171
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРАТУРЫ	
Ниязбекова А.Қ., Научный руководитель: Дуисова А.М.	173

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕҢІЗ ҚҰҚЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ПРИНЦИПТЕРІ	
Смағұл Ш., Ғылыми жетекші: Алибеков С.К.	176
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТАҒЫ НЕКЕ-ОТБАСЫ ҚАТЫНАСТАРЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ:	
АЛИМЕНТТІК МІНДЕТТЕРДІ РЕТТЕУ, БАЛА АСЫРАП АЛУ, СУРРОГАТ АНА	
Демеева М., Ғылыми жетекші: Өтебалиева Қ.Е.	178
НЕКЕ (ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛЫҚ) ЖӘНЕ ОТБАСЫ ҚАТЫНАСТАРЫН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ	
Қуатова Қ., Ғылыми жетекші: Өтебалиева Қ.Е.	182
ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЙСКОГО МОРЯ И ПРОЦЕСС ИХ РЕШЕНИЯ	
Мырзагул М.	185
КӘСІПКЕРЛІКТЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ АРТТЫРУ – ЭКОНОМИКАНЫҢ ТИІМДІ ӘРІ НӘТИЖЕЛІ СЕКТОРЫ	
Үйсенов Ж.И., Ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К.	187
ШЕТЕЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫН ТАРТУДЫҢ БАСЫМДЫҚТАРЫ	
Тасқынбаева А., Ғылыми жетекші: Шодыраева Ш.К.	189
«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ	
Юсупбаева Б., Ғылыми жетекші: Абилшеева Р.К.	191
АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
Сералиева А.С., Научный руководитель: Аншаева Д.И.	193
ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ДАМУҒА ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ	
Табынбай Б.М., Ғылыми жетекші: Таскинбайқызы Ж.	197
ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА В РАМКАХ КОНВЕНЦИИ	
Тасқанбаева Д., Научный руководитель: Кулбаева М.М.	199
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ	
Темір А.Ш., Научный руководитель: Еркулова Г.С.	201
КОУЧИНГ КАК СРЕДСТВО УПРАВЛЕНИЯ	
Тлеужанова А.Ж., Научный руководитель: Кизимбаева А.Б.	204
КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫНА ӘСЕР ЕТУШІ ЖАҒЫМСЫЗ ФАКТОРЛАР	
Тулиева А., Ғылыми жетекші: Абилшеева Р.К.	208
КОНСТИТУЦИЯ - ҚОҒАМ ӨМІРІНІҢ ЖОЛ КӨРСЕТУШІСІ	
Түгелбай М.А., Ғылыми жетекші: Кобегенова Г.Ж.	210
СУДЬЯ СОТ ТӨРЕЛІГІН ІСКЕ АСЫРУ КЕЗІНДЕ ТӘУЕЛСІЗ ЖӘНЕ КОНСТИТУЦИЯ МЕН ЗАҢҒА ҒАНА БАҒЫНАДЫ	
Тыныштық А., Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.	211
ПУТИ РАЗВИТИЯ УЧЕТА И АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
Узакбергенова Г., Научный руководитель: Нигметова Г.Ж.	213
ӘКІМШІЛІК ЖАУАПТЫЛЫҚ ПЕН ӘКІМШІЛІК ЖАЗАДАН БОСАТЫЛУ – ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚПЕН КҮРЕСТІҢ БІР ФОРМАСЫ РЕТІНДЕ	
Утешова А.М., Ғылыми жетекші: Кобегенова Г.Ж.	215
ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ КАСПИЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ	
Худайбергенова А., Научный руководитель: Кулбаева М.М.	217
ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ СУДА ПРИСЯЖНЫХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
Худайбергенова А., Научный руководитель: Кулбаева М.М.	219
ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЖЕР МӘСЕЛЕСІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҚАТЫНАСТАР	
Худайбергенова А.К., Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.	221
СОТРУДНИЧЕСТВО АЗЕРБАЙДЖАНА И КАЗАХСТАНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	
Шерипбаев А.К., Научный руководитель: Медиханова А.Б.	223
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ – КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҢ МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҚҰРАЛДАРЫ	
Ықсан М.Ә., Ғылыми жетекші: Кобегенова Г.Ж.	225
ҚОҒАМ ДАМУЫНЫҢ ЖАҢА БЕЛЕСІ	
Сембек М., Ғылыми жетекші: Шаяхметова Ж.Б.	227

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ БІР ТҮРІ -ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫҢ МӘНІ Адинов Қ., Ғылыми жетекші: Шаяхметова Ж.Б.	229
---	-----

Актуальные проблемы современной инженерии
Қазіргі заманғы инженерияның өзекті мәселелері
Actual problems of modern engineering

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА «АҚЫЛДЫ ҚАЛА» БАҒЫТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ Амалбекқызы А., Ғылыми жетекші: Булекбаева Г.Ж.	233
«ФИЗИКА ЖӘНЕ АСТРОНОМИЯ» КУРСЫН ОҚЫТУДА МЕХАНИКАЛЫҚ ҰҒЫМДАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ Демегенов Б., Ғылыми жетекші: Түркменбаев Ә.Б.	236
МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА КРИТЕРИАЛЬДІ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ Довлетова Ж.К., Ғылыми жетекші: Шаленова С.М.	238
«ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ОПТИКА НЕГІЗДЕРІ» ТАҚЫРЫБЫНА I SPING SUITE 7 ТЕСТ БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУ Джангалиева А., Ғылыми жетекші: Таймуратова Л.У.	240
РОБОТОТЕХНИКА В ШКОЛЕ КАК ВНЕУРОЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧАЩИХСЯ С ПРИМЕНЕНИЕМ LEGO Жубанова А.Е., Научный руководитель: Шуакбаева Р.С.	242
САБАҚТАРДА БЕЙНЕ МАТЕРИАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ Қаби Ж.Д., Ғылыми жетекші: Абдыкеримова Э.А.	244
ARDUINO-ҒА АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМА ОРТАСЫНДА РОБОТТАР ҚҰРАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ Касанов А.Б., Ғылыми жетекші: Шуакбаева Р.С.	246
SCRATCH ОРТАСЫНДА ВИЗУАЛДЫ БАҒДАРЛАМАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ Куатова А.А., Ғылыми жетекші: Шуакбаева Р.С.	248
АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП САБАҚТАРЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ Кулманова Г.А., Ғылыми жетекші: Абдыкеримова Э.А.	252
СИММЕТРИЯЛЫ ЖҮЙЕЛЕРДІ ШЕШУ Мадуова Ж.С., Ғылыми жетекші: Шаленова С.М.	254
ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕСТІЛЕУ БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУ Наурызбаева Г.Б., Ғылыми жетекші: Абдыкеримова Э.А.	256
ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАЗМҰНДЫ ЕСЕПТЕРДІ ІРІКТЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Шалгамбаева Г.З., Ғылыми жетекші: Кошанова Г.Р.	258
БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ТӘЖІРИБЕЛІК ТАПСЫРМАЛАР ОРЫНДАУ АРҚЫЛЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ Шазадаева Н.Ж., Ғылыми жетекші: Абдыкеримова Э.А.	260
СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДА МУЛЬТИМЕДИА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ Шажрадинова Ж.С., Ғылыми жетекші: Абдыкеримова Э.А.	262
MS ACCESS БАҒДАРЛАМАСЫНДА ҚАЛЫП ҚҰРУ ЖӘНЕ ОНЫ ПАЙДАЛАНУ ӘДІСТЕМЕСІ Смагулова Н.Н., Ғылыми жетекші: Шуакбаева Р.С.	264
«ФИЗИКА ЖӘНЕ АСТРОНОМИЯ» КУРСЫН ПӘНІШІЛІК КІРІКТІРІП ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ Сүйінбаева Г.М., Ғылыми жетекші: Түркменбаев Ә.Б.	267
ОРТА МЕКТЕП ИНФОРМАТИКА ПӘНІ БОЙЫНША ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ Сұлтан А.Н., Ғылыми жетекші: Урбисина Г.О.	270
АҚЫЛДЫ ЖЕЛІ - БҰЛ ЭНЕРГЕТИКАДАҒЫ ЖАҢА ДӘУІР Сәрсенов Ж., Ғылыми жетекші: Балекова А.А.	273

РАССМОТРЕНИЕ ОСОБЕННОСТИ СТЕРЖНЯ ПРИ ТЕРМОМЕХАНИЧЕСКОМ НАГРУЖЕНИИ	
Амангельдиева М.А., Научный руководитель: Байсарова Г.Г.	276
ҚАДА ІРГЕТЕСТАРЫНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	
Даулетқали Қ.Б., Ғылыми жетекші: Суйменова М.К.	279
МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ ФИЗИКАМЕН ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСЫН КӨРСЕТУ	
Ерке Ү.Б., Ғылыми жетекші: Кулжагарова Б.Т.	281
РАЗБОР ПРОЦЕССА НАГРЕВА СТЕРЖНЕЙ ПРИ КОНТАКТНОЙ СВАРКЕ	
Есетбаев М.Т., Научный руководитель: Оспанова С.М.	283
РАЗРАБОТКА ЭКОНОМИКА-МАТЕМАТИЧЕСКИХ БАЛАНСОВЫХ МОДЕЛЕЙ	
Жубанова Ә.Д., Научный руководитель: Диярова Л.Д.	288
МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ САБАҒЫНДА ТУЫНДЫНЫҢ КӨМЕГІМЕН ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ	
Курбанова М.Н., Ғылыми жетекші: Кулжагарова Б.Т.	291
АНЫҚТАЛҒЫН ИНТЕГРАЛ КӨМЕГІМЕН ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ	
Жайлыбаева А.К., Ғылыми жетекші: Кулжагарова Б.Т.	293
ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУДЕ ИНТЕГРАЛДЫ ҚОЛДАНУ	
Мухашова А.А., Ғылыми жетекші: Кулжагарова Б.Т.	295
ӨЗІН-ӨЗІ ҚУАТТАНДЫРАТЫН ЭЛЕКТРОКӨЛІК	
Құттыбаев М., Ғылыми жетекші: Епенова Ж.А.	297
ДЕНЕНІҢ СУУ ПРОЦЕСІН ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУ АРҚЫЛЫ ӨРНЕКТЕУ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ	
Сактаганов Г., Ғылыми жетекші: Кулжагарова Б.Т.	299
САНДЫҚ ҚОСАЛҚЫ СТАНЦИЯ - ЗИЯТКЕРЛІК ЭНЕРГИЯ ЖҮЙЕСІНІҢ МАҢЫЗДЫ ЭЛЕМЕНТІ	
Елубаев М., Ғылыми жетекші: Балекова А.А.	300
АНАЛИЗ УЯЗВИМОСТЕЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ERP-СИСТЕМ	
Әбілқайыр А.Р., Научный руководитель: Жилкишбаева Г.С.	302
АКТИВАЦИЯ ЦЕМЕНТА ВОДОЙ, ОБОГАЩЕННОЙ НУКЛОНАМИ	
Дандамаев А.Р., Научный руководитель: Бржанов Р.Т.	308
ОҚЫТУ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ – ИНТЕРАКТИВТІК ОҚЫТУ	
Джумадиева Ш.А.	311
ПОВЫШЕНИЕ НАДЕЖНОСТИ ФОНТАННОЙ АРМАТУРЫ	
Жәкен А.С., Научный руководитель: Чажабаева М.М.	313
ҚҰРЫЛЫС КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ	
Джума С.И., Ғылыми жетекші: Шайхиева К.М.	314
<u>Инновационные подходы в формировании социально-гражданской компетенции и добровольческой активности студенческой молодежи</u>	
<u>Студент жастардың әлеуметтік құзыреттілігі мен еріктілік белсенділігін қалыптастырудағы инновациялық әдістер</u>	
<u>Innovative approaches in the formation of social and civic competences and volunteer activity of students</u>	
THE ORGANIZATION OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK IN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION OF A PEDAGOGIC TYPE	
Agayeva E.A., Scientific advisor: Stamgaliyeva N.K.	320
СЛУЖЕНИЕ ОБЩЕСТВУ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА В КУРСЕ ДИСЦИПЛИНЫ «SERVICE LEARNING»	
Гусейнова З.И., Научный руководитель: Бисингалиева И.В.	323
ФОРМИРОВАНИЕ КОМАНДНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ХОДЕ ПОДГОТОВКИ ПРОЕКТА ПО ДИСЦИПЛИНЕ «SERVICE LEARNING»	
Мамбетов А., Научный руководитель: Бисингалиева И.В.	324
«SERVICE LEARNING» - ДИСЦИПЛИНА НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ	
Темирбек А.Е., Научный руководитель: Бисингалиева И.В.	326
«SERVICE LEARNING» БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ	
Авезханов.Н.А., Научный руководитель: Бисингалиева И.В.	328

ЛИДЕРСТВО КАК ИСКУССТВО ВЛИЯНИЯ В КУРСЕ ДИСЦИПЛИНЫ «SERVICE LEARNING»	
Заболоцкий Д., Научный руководитель: Бисингалиева И.В.	329
ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КУРСЕ ДИСЦИПЛИНЫ «SERVICE LEARNING» КАК ПРООБРАЗ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	
Бисингалиева И.В.	331
РОЛЬ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ДИСЦИПЛИНЫ «SERVICE LEARNING»	
Утеулиев Р., Научный руководитель: Бисингалиева И.В.	333
ҚҰҚЫҚТАНУ МАМАНДЫҒЫ СТУДЕНТТЕРІНЕ «SERVICE LEARNING» ПӘНІ ШЕҢБЕРІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖОБАНЫ ӨЗІРЛЕУІ	
Ниязова Д.А., Ғылыми жетекші: Бисингалиева И.В.	334
TRILINGUAL PRESCHOOL EDUCATION IN MODERN CONDITIONS OF KAZAKHSTAN	
Amiradinova R.T., Scientific advisor: Yussimbayeva S. Kh.	336
USING AUTHENTIC MATERIALS IN THE CLASSROOM FOR A2 LEVEL	
Serik M., Scientific advisor: Agayeva S.A.	339
THE USE OF ICT IN EDUCATION	
Katymgalieyev Y., Scientific advisor: Feoktistova Y.	342
АЛТЫН АДАМНЫҢ ӘЛЕМ МУЗЕЙЛЕРІНЕ ШЕРУІ	
Адилханов А.Б., Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.	343
АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУ - ЗАМАН ТАЛАБЫ	
Бекмурзаева С., Ғылыми жетекші: Дальмуханова Ф.К.	346
REVIEW ON USE OF MOBILE APPLICATIONS FOR ENGLISH LEARNING	
Gurbanov R. T., Isengaliyev M. M., Scientific advisor: Mashinskaya O.I.	347
THE ART OF TRANSLATION	
Esenova S.Kh., Scientific advisor: Bissengazieva J.A.	350
АҒЫЛШЫН ТІЛІ - ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫ ҮШІН	
Орын А., Ғылыми жетекші: Дальмуханова Ф.К.	353
ТӘУЕЛСІЗ ЕЛІМІЗДЕГІ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ	
Жауханова Л., Ғылыми жетекші: Сулейменова Б.Б.	354
LANGUAGE IS A SPIRITUAL TREASURE	
Kadyrova Sh.K., Scientific advisor: Konarshayeva A.A.	357

Пішімі 60x84 1/12
Көлемі 367 бет
Шартты баспа табағы 31
Таралымы 50 дана

Ш. Есенов атындағы КМТЖИУ
редакциялық-баспа бөлімінде басылып шықты
130003, Ақтау қ., 32 ш/а

Формат 60x84 1/12
Объем 367 стр.
31 печатных листа
Тираж 50 экз.

Отпечатано в редакционно-издательском отделе
КГУТИ им. Ш. Есенова
130003, г. Ақтау, 32 мкрн.